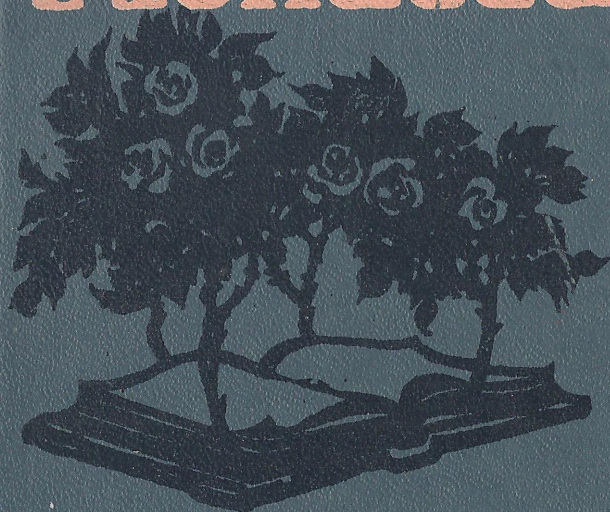

Арман Лану

Любий
друг
Донассан

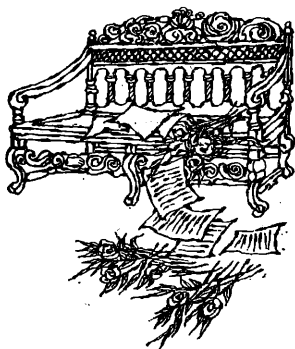
ТРОБОВИЊИ
МАОНАССАНИ

ИЗДАВАНИ
АКЦИЈА

Арман Лану

Любий друг Мопассан

Роман

Київ
Головне видавництво
видавничого об'єднання
«Вища школа»
1982

Відомий французький письменник-антифашист, якого вже знає український читач за його романом «Майор Ватрен», присвятив свою останню роботу славетному співвітчизнику, одному з найпопулярніших романистів світу. Перед читачем розгортається трагічна історія Гі де Мопассана, який вступив у жорстокий конфлікт з буржуазною дійсністю, знесилив себе нелюдською працею і закінчив життя в цілковитій самотині, що призвела до божевілля й трагічної смерті. Цікавий і оригінальний роман, без сумніву, приверне увагу численних шанувальників Мопассана.

Редакція літератури з філології
та педагогіки
Зав. редакцією В. Г. Петік.

Переклад з французької
В. Решетилова та І. Берман.

Цей твір можна назвати біографічним есе.

Автор відмовив собі у праві приховувати щось із того, що знає. Не піддаючись спокусі послуговуватися сумнівними тенденціями, він виклав усе, бо саме все належить донести до того, хто прагне збагнути одного з найнезрозуміліших французьких письменників, такого, здавалося б, простого в хорі похвал.

У кожному портреті тіні мають таку саму вагу, як і світло.

Світло у Мопассана було життєдайніше, аніж це вважали, тіні — похмуріші, непрозірніші, насиченіші, отруйніші...

Перекоаний, що іншого способу нема, автор порвав з традицією «побожно складених рук», яка робить мертвих моделлю для повчань. Живі, вони були серед нас і мають лишатися такі й після смерті. Автор ненавидить бюсти з їхнім одвертим нехтуванням нижньої частини тіла.

Ця біографія, на противагу попередній «Добридень, пане Золя», не надавалася до співпраці. Золя йшов на це охоче. Та не Мопассан.

Лише після останньої сторінки книги читач зможе дійти висновку, яка вона цікава як художній і публіцистичний життєпис людини, котрій єдино слугують автор і його твір.

Поза всяким сумнівом, людина та її твори злютовані міцно й назавжди.

КАМ'ЯНИСТИЙ БЕРЕГ
ЕТРЕТА

Людина, яку нездоланно манить вода, звичайно схильна до запаморочення голови.

Гастон Башеляр

1.

Міроменіль чи Фекан? — 5 серпня 1850 року: таємниця народження.— Дідусь Жюль, або опівнічне весілля.— Байронічний Альфред Ле Паутевен.— Австрійське дворянство.— Частка «де» й замок.— Смерть Бальзака.— Лаура де Мопассан: чарівна невротатка.— «Гарсоне, кухоль пива!»

Гі де Мопассан народився 5 серпня 1850 року поблизу Дьєппа, можливо — у замку Міроменіля, що належав до комуни Турвіль-сюр-Арк, а можливо — й у Фекані...

Кам'янистий, огорожений з узбіччя шлях, справжній нормандський шлях береться на згірок і веде до Міроменілю. Величезні буки оточують рожево-сіру садибу, що була найнята в мосьє Озена родиною Мопассанів, спокушених юрмищем пілястрів і балюстрад. Офіційна версія твердить: цей замок колишнього гвардійця Людовіка XVI Армана Тома Міроменіля і почув перший крик Гі, що пролунав у західній вежі. А втім, достеменно лише одне — що дитині дали ім'я 23 серпня 1850 року і хрестили через рік у церкві Турвіль-сюр-Арк і що ця подія відбита в записах під номером 30. Свідками були П'єр Бімон, шістдесятивосьмирічний торговець тютюном, та Ізидор Летук, учитель, сорока трьох літ. Стверджено підписом мера Мартіна Лекуантра.

І все одно, всупереч цим подробицям, є чимало підстав для сумніву.

Так, у паперах про смерть, виданих властями 16 округи Парижа, зазначено: «народжений у Соттевіллі 5 серпня 1850 р.»¹; а, скажімо, «Ревю енциклопедік» за 1906 рік подає: «народжений в Івето», тоді як тлумачний словник Лярусс — «у Фекані». Зрештою, саме це останнє місце обстоює і народний поголос.

Можна виключити Івето й Соттевілль, бо на їхню користь бракує істотних доказів. Лишається Турвіль-сюр-Арк. Однак... Фекан? Невже ніяких письмових потверджень?

— Ніяких,— відповідає мені найзаповзятіший із сьогоденних «феканців» Люсьєн Дюфіс.— Абсолютно. І все-таки Гі походить з Фекана. Він побачив світ у будинку своєї бабусі на вулиці Су-ле-Буа, 98, теперішній набережній Гі де Мопассана й авеню Жана Лоррена.

Нормандський літератор Жорж Норманді перший помітив, що метрика письменника підроблена. Та якби йому вдалося це довести! 1927 року він опублікував у видавництві Альбена Мішеля книгу «Інтимний Мопассан», на яку, власне, й посилаються прихильники Фекана — на їхню думку, навряд чи варто цілком брати до уваги такий куций аргумент, як підпис мера Мартіна Лекуантра...

Отже, акти громадянського стану містять безліч суперечливих даних — зумисних або внесених через неважність.

За Жоржем Норманді, єдиним свідком, присутнім при пологах, була «вдова Фетрі, з походження Дюне». І це все. Хоч у серпні 1850 року майбутня вдова Фетрі мала тільки... п'ять років!

Легковажність таких свідчень, звісно, у тім, що невідомо наперед, ким стане новонароджений. А то б, напевно, виявили більшу обачність.

Хто приймав Гі?

Лікар на ймення Гітон? Чи, може, їх було кілька?

Мамка Катрін Сонье, про яку говорить ця ж удова Фетрі?

«Либонь» та «може» — не з'ясуєш.

¹ Добродій Анрі, завідувач похоронної контори Робло, який узяв на себе клопіт погребу письменника, не зміг згадати, звідки в нього дані про Соттевілль.

Одначе пан Моріс Глен, нотаріус із Офранвілля, офіційно потвердив Жоржеві Норманді брак «якоїсь угоди, будь-яких відомостей на купівлю чи найняття Міроменілю родиною Мопассанів». Ясна річ, оренда могла бути і за домовленістю, без письмового документа, що, справді ж бо, дивно, надто в Нормандії: адже йдеться про садибу й строк, котрий тривав, як гадають, від трьох до семи років.

У 1878 році дорослий Мопассан відвідає Міроменіль зі своїм приятелем Робером Пеншоном. Вони не матимуть змоги оглянути замок, «він був зайнятий, і там розгулювали люди з обличчями тупаків», проте вони обійдуть його «по широкій під'їзній дорозі, що вела до моря... над Сент-Обен-сюр-Сі». «Вигляд цієї частини замка,— напише після відвідин Мопассан,— не викликав у мене жодних спогадів...»

Цей лист до матері, з якого взято наведені рядки, датований 22 жовтня 1878 року. Оригінал його спотворено, констатує Артін Артіньян, найкращий американський дослідник Мопассана, й принагідно запитує:

«А чи не хотіла його мати змусити шезнути свідчення, котрі бодай хоч трохи порушили б її хистку версію? Принаймні лист чомусь уривається саме на тім, де Гі заходить в описування деталей чудового замка свого дитинства».

Замок уперто мовчав.

Але в Мопассана блискуча пам'ять. Так, у листі до Кароліни Комманвіль, племінниці Флобера, на чотири роки старшої від нього, він згадує лавочку у Фекані, що правила йому за пароплав, і тополю, на яку бувало вилазив — «здається, я ще й досі зміг би намалювати це дерево». У його пам'яті зберігався образ Фекана, а не Міроменілю.

Ці окремі прозирності роблять певною мірою слухним припущення, згідно з яким Лаура Мопассан намагалася замовчати, де ж вона справді дала життя первісткові.

Лаура, стверджує хранитель феканського музею художник А.-П. Леру, напередодні 5 серпня була в своїй матері Вікторії-Марії Ле Пуатевен; для нього, між іншим, усе зрозуміло: через несподівані перейми вона народила раніше, аніж очікувала. Сумління старого художника, далєбі, поза підозрами, та в спогадів — що вдієш — власне життя: вони можуть хибити.

— Даруйте, але ж це так ймовірно! — вигукують феканці.— Лаура не хоче рееструвати сина в місті солильників і комерсантів, котре вона зневажала, і, скоро виходилася, з немовлям на руках потай їде в Міроменіль.

Скрізь вона полишає після себе дух авантюри. Жан де Боннефон казав про неї: «Вона кохала Х... де Х... мов божевільна й заради нього брехала все своє життя». Опріч того, що цей «Х... де Х...» титулований, нічого не було відомо. Безумовно, дехто, як та сама Мопассанова баба, міг би неабияк уточнити в цій таємниці. Але стара до останнього дня не зронила й слова.

Ось тут, мабуть, доречно кинути погляд на материну рідню Мопассана.

Батькові Лаури — Полю Ле Пуатевену — належали дві прядильні, одна в Руані, друга у Сен-Леже-дю-Бур-Дені. Вільнодумний, він, проте, шанував релігію і на смертнім одрі зажадав бачити пастора.

У 1815 році він узяв шлюб з Вікторією-Марією Тюрен, донькою феканського судновласника. Його дружина любила Фекан, це досить багатолюдне портове місто, де зросла їхня пестунка Лаура.

— Зрештою,— веде далі Люсьєн Дюфіс,— нашу концепцію підтримує мадам Дюваль.

— Стривайте, стривайте... мадам Дюваль?..

— Мати Жана Лоррена.

— Отаке-то!

— Чому «отаке-то»? Далєбі, це вона казала Жоржеві Норманді, що обидва письменники, її син і Гі, народилися на одній вулиці, за кілька сот метрів садиба од садиби.

— Так он через що ця вулиця у Фекані має подвійну назву! Хоч це безглуздя — вони ненавиділи один одного. Скажіть-но, а чи не могла мати Жана Лоррена обстоювати це під впливом почуття: мовляв, подумаєш, ці Мопассани, брехачі відчайдушні! Ти ба, маркізи!.. Народження в замку!.. Ажень, нічого подібного, він звідти ж, що й мій Жан!

— У хвилину ширості з Жоржем Норманді мадам Дюваль була приголомшена смертю сина, а вона надто дорожила його пам'яттю, щоби ганити її неправдою.

— Я волюю за краще вірити фактам.

— О, скільки процесів ґрунтується на побічних доказах! Що ж, і я маю дещо. На схилі віку сторож руанського парку вихвалявся, бутім він є молочним братом

Мопассана. Через нескромність однієї з газет це дійшло до Лаури. І вона негайно ж відреагувала:

«Я сама була годувальницею Гі й не дозволю нікому зазіхати на цю честь. Гадаю, дарма комусь сторонньому обіймати це право лише на тій підставі, що днів чотири чи п'ять ця особа давала грудь моїй дитині. Під час перебування у Фекані я легко нездужала і змушена була звернутися до дочки сусіднього фермера. Така правда».

Ця повна обурення заява, здається, відновлює істину.

А місце?

Ми бачили врочистий і химерний Міроменіль. Іншим «рідним гніздом», цілком можливо, міг бути й Фекан. Певна річ, він не такий показний, провінційніший, з вуличками під осяйним перламутровим небом, що збігають до метушні доків, із скрипом вантажних кабестанів серед сліпучих крейдяних скель, смороду дьогтю й оселедців. Вивіски його кав'ярень мають промовисті назви: «Куточок базік», «Гренландський ослін», «Велика мілина»...

Аж ось і відлюдний дім під номером 98, із зруйнованим другим поверхом. Квартал скидається на робітничий район. Єдина його гордість — сад, що спадає терасами на пагорби й заболочену рівнину.

Після смерті Лауринога батька, Поля Ле Пуатевена, його удова Вікторія переїхала до своєї матері, прабаби Мопассана, мадам Тюрен. Гордовита Лаура — як вона соромилася, певне, цієї старосвітської оселі. Усе нібито збігається!

Так через цю реальну мадам Боварі в життя родини увійшла плутанина романтики й дійсності. Увійшла, аби потім ніколи вже її не полишати.

Вихована в буржуазній сім'ї, збіднілій у період концентрації промисловості, Лаура Ле Пуатевен здобула знатність через шлюб із спокусливим Гюставом де Мопассаном, тоді ще просто собі Мопассаном, у чий метриці під датою народження — середа, 28 дня, листопада 1821 року — зазначено коротко: «Гюстав-Альбер Мопассан, батьки Луї-П'єр-Жюль Мопассан, податковий інспектор у Бернеї, з Ера, і Аглая-Франсуаза-Жозеф Плюшар, його дружина».

Луї-П'єр-Жюль Мопассан, чи як його називали «дідусь Жюль», народився 9 листопада 1795 року в Парижі, на вулиці Блан-Манто; скромний банківський клерк,

він закохався у доньку збирача податків із Бернея Аглаю. Збирач був не в захваті од цієї ідилії, і його підлеглий викрадає його спадкоємицю й вінчається з нею опівночі в Понт-Одмері! Родинна легенда створила образ утікачів, що здолали вброд бурхливу ріку і вимокли, мов дикі птахи. Флобер смакував ці подробиці — його Боварі мріє вінчатися саме опівночі.

Втім, Аглая мало схожа на Боварі: «Кучеряве, зачесане а ля Тіт¹ волосся, перехоплене блакитною стрічкою, вирізняло пухке личко з веселими, усміхненими очима». В ній текла креольська кров. Карі очі Гі, окраса його червонощогокого обличчя, були бабині, — казала Лаура. Гі більше успадкував од неї, аніж од діда Жюля, цього двійника пана Тьера — такого ж пожмаканого й хирлявого, але промітного, жовчного, затятого ворога імперії, людини широких поглядів; після одруження він пориває з державною службою й купує маєток на 300 гектарів у Невіль-Шан-д'Уазель.

Провінційний гуманіст, він збирає в себе письменників, політичних діячів, лібералів, артистів, серед яких, між іншим, був і художник з Етрета Ежен Ле Пуатевен.

Овдовівши, він не в змозі був зоставатися далі в селі й переїздить до Руана, кинувши господарство на дочку Луїзу, що віддалася за Альфреда Ле Пуатевена, брата Лаури. Коли ж у свою чергу і його син Гюстав побрався з Лаурою, обидві сім'ї виявилися зв'язані цими перехресними шлюбами, як деревник і ліщина із середньовічних поем.

Альфред помер у Невелі 4 квітня 1848 року, за два роки до народження Гі. Йому було лише тридцять два. Цей чарівливий і хмарний дядечко на прізвисько Гроза був вельми колоритна постать. Жорстоко розчарований в усьому ще з юних літ, цей Байрон, що народився 28 вересня 1816 року й так передчасно пішов із життя, зневажав любовні тенета. Через нього в сім'ю потрапили шопенгауєрівські ідеї. Як і Ролла², він намагався розвіяти свою нудьгу в гулятиці. Його переслідували психічні візії, зокрема дуже страшна хвороба аутоскопії з її настирними галюцинаціями, під час яких людина бачить своє повторення, двійника.

¹ Римський імператор, син Веспасіана (*прим. перекл.*).

² Герой однойменної поеми Альфреда де Мюссе, скептик, розчарований у житті (*прим. перекл.*).

Він помер од серцевого приступу за читанням Спінози, вигукнувши:

— О, зачиніть вікно, це надто прекрасно!

Цей безмір скорботи мучив Флобера. Він захоплювався ним...

«Я знав усіх видатних людей сучасності. У порівнянні з ним вони здавалися мені пігмеями».

Знемагаючи від туги, колос сидить біля його тіла:

«Я поцілував його наостанок у чоло і бачив, як запаювали труну... Ніколи не забути все це — ні виразу його обличчя, ні першого вечора, ні далекі луни мисливського річка, що раптом наздогнала мене в гущавині лісу...»

Дрожі цієї агонії дрімали в кремезному тілі журливо-го здорованя Гі.

Дідусь Жюль був вдоволений. Його донька знову збиралася вийти заміж. Опісля порвистого орла вона обрала іншого вільного мислителя, що викликав більше довіри, — Шарля Кордома, руанського торговця вином на вулиці Ірокуа, 23. Ви стрінете його в «Пампушці» — це він, «демократ» Корнюде.

Що ж слід запам'ятати з цієї родинної хроніки?

Найперше, мабуть, те, що дідусь Жюль, людина демократичних поглядів, вважав себе різночинцем.

А далі, від баби й діда, генеалогія Мопассана нараза туманіє й стає приблизна, однак не з огляду на дворянство. Дідусь Жюль — син Мопассана де Вальмона, який 1785 року осів у Парижі і був чиновником по виплаті ренти. Звідси й частка «де», втрачена, певно, за революції. Лаура де Мопассан надавала їй такої ваги, що годі нехтувати цим акцентом. Але ж «де» писалося перед «Вальмон»! Не перед «Мопассан»!

Вальмон (ім'я, що його Мопассан охоче прибрав собі за псевдонім) — головне місто округу Сен екс-Інфер'єр, на річці Вальмон. Звідси впливає: якщо ж у Вальмоні й були пани, то вони носили зовсім інше ім'я — д'Естувіль. І... отже? **НЕМАЄ Й НІКОЛИ НЕ БУЛО ЗЕМЕЛЬ, ЯКІ Б НАЛЕЖАЛИ МОПАССАНАМ.**

А немає земель — нема й титулу.

Звідки ж, проте, дворянство, що так вабило Лауру?

Жорж Норманді твердить:

«Предки Гі мали звання маркізів. Їхні родинні папери були стверджені печаткою імператорів Австрії. Своїм

дворянством вони зобов'язані Франсуа, чоловікові Марії-Терези...»

Перший, кому справді надано дворянство, був Жан-Батіст Мопассан, секретар-радник короля, похований 12 грудня 1774 року. Це звання дарувала грамота австрійського двору. Мопассан зберігав її й дуже нею пишався. Вона зникла в метушні його останніх днів, але нема жодних підстав не покладатися на її свідчення.

Задерикуваті, меткі, хитрі й хоробрі, Мопассани по-троху вибиваються в люди.

Дослідження майже категоричне: дворянство — випадкове, чужоземне, й ніякого маркізату. А втім, це було байдуже для Лаури Ле Пуатевен. Зустрівши знадливого Гюстава, вона ухопилася за цього безтурботного гульвісу, що упадав коло неї. Він хоче їй подобатися — отож мусить обстояти цей титул. Її наречений підписуватиметься *де* Мопассан. А отже, й вона теж! Можливо що то була її умова шлюбу: дозвіл на частку «де» Гюстав одержує з ухвали цивільного суду Руана незадовго перед весільною церемонією (9 листопада 1846 року).

Укладачі актів громадянського стану за певну винагороду закривали очі на цю одвічну суєту безневинної пихи!

І все ж частка «де» натякала на замок...

У глибині душі Лауру нітила тінь Фекана. До краю захоплена вищим світом, неприхильниця вельбучного святенництва, коли воно їй заважало, й схильна до нього, коли це їй лестило, дратівлива, красуня й синя панчоха, надмір чутлива, марнотратка, владна, складна індивідуальність, спокуслива, звабна й зухвала, Лаура, з ім'ям коханої Петрарки, могла бути лише ображена таким негідним юного «маркіза» місцем... місцем, звідки походила вона сама.

У нотатках Ерміни Леконт дю Нуї, з якою ми ще не раз стрінемося, приятелькою Гі між його тридцятьма й сорока роками, читаємо:

«Гі народився в..., а Ерве у замку д'Імовілл».

Ця непевність у жінки, такої близької Мопассану і, навпаки, мало знайомої з його братом, є досить вагомим аргументом: молодший брат Гі — Ерве — справді народився через шість років у найнятому замку в окрузі Гавр.

Через тринадцять днів після народження Гі вмирає Бальзак.

Один із перших і найзахопленіших дослідників Мопассана Рене Дюменіль писав: «За словами тих, хто її знав, Лаура була прекрасна...

Та найхарактернішою її рисою був розум: щось промінне й глибоке у погляді, вольове, навіть владне».

Є кілька її фотографій.

Обличчя цієї високої жінки з темним волоссям, розчесаним на проділ під Жорж Санд, з великим, гарно окресленим ротом, з трепетними ніздрями, дихає розумом. У неї похмура краса буржуазної леді Макбет. Але є й ще дещо, окрім наполегливості, що її помітив Рене Дюменіль,— тривожна непорушність погляду. Безумовно, це портрет не пересічної людини, але й не зовсім здорової. Під ореолом спокою приховувалася надзвичайна нервовість.

Лаура досконало опанувала грецьку й латину. Знала італійську й англійську мови. Поліглоти ставилися до неї з повагою. В неї був смак, незалежність мислення, стиль. Од самого дитинства Гі вона ніколи не переставала дискутувати з ним, виховуючи сина аж ніяк не ортодоксальними методами— і в юнацтві, і коли той уже був романістом. Вона впливатиме на письменника й спрямовуватиме людину.

Як же розуміти цей бентежний неспокій її природи, що його засвідчують знімки й оповіді всіх тих, чие захоплення не веде до беззастережного схвалення? У «Смерті Мопассана» Жорж Норманді уточнює: «Пані де Мопассан усе своє життя слабувала на базедову хворобу,— тобто від дуже поширеного збудження, досі погано вивченого. З 1878 року вона не могла без муки бачити світла. Для того, щоб полегшити свої страждання, вона, як відомо, надмірно вживала наркотики».

У листі до мадам Женетт Флобер прохопився, що Лаура повинна жити в темні, «світло викликає в неї крик болю».

У 1878 році професор Потен заявив з приводу її діагнозу: «Нічого органічного, ні з огляду серця, ні щодо очей. Це нервовий ревматизм, котрий, однак, дуже небезпечний, бо загрожує спинному мозкові й може призвести до паралічу». Спадковість владна, і Флобер, цей

пригнічений колос, краще за будь-кого знає, яка вона фатальна. 1880 року він пише небозі Кароліні:

«...Гі неймовірно страждає. Можливо, у нього той самий невроз, що і в його матері».

Гюстав де Мопассан скаже про свою колишню дружину в 1892 році: «У мадам де Мопассан траплялися такі напади люті з найменшого приводу, від яких вона зазнавала жаклих мук. Вона позбувалася розуму, і до неї не можна було підступитися. Якось вона випила дві пляшечки опію. Побігли за лікарем. Він змусив її блювати, і це врятувало її. Коли вона опритомніла, її гнів був безмежний... На кілька хвилин її лишили саму. Вона скористалася з цього, щоб задушити себе своїми косами. Задля безпеки їх довелося одрізати».

Правда, це свідчення чоловіка, вигнаного з лона сім'ї; та незаперечно й інше — те, що в 1892 році, через кілька років по трагічній втраті молодшого сина Ерве й через кілька місяців після спроби самогубства Гі, ця бідна жінка була живим трупом; поза сумнівами, зокрема, й те, що Гюстав де Мопассан ніколи не вважав Лауру цілком нормальною.

Тому карти, що ними ворожили новонародженому, завдяки цій вродливій невротатці та її братові Альфреду Ле Пуатевену, випадали маловтішні.

Біографи Мопассана суворі до Гюстава де Мопассана. Можливо, й надміру. Ровесник і тезко Флобера, Гюстав під час знайомства з Лаурою показувався красенем. Це денді. Картаті штани на штрипках. Невеликий чуттєвий ніс; немов намальовані брови. Гожі уста, модні кучері. Підборіддя слабке. Таким зафіксував його 1833 року Іпполіт Белланже. Гюставові було тоді двадцять два. Він упадає за красунями й просиджує у гральних домах.

Хоч як дивно, верховодить у молодій родині дружина, ця нервова, хвороблива жінка.

Чи був він буржуа?

Не більше й не менше од неї.

«Біржовий агент фірми Штольца в Парижі», він художник за нахилом. Але з нього не вийде Гогена, це радше, мабуть, підмайстер, який завжди намагатиметься балансувати між бажанням і обов'язком, мріями й дійсністю і не досягне успіху ні в чому.

Якщо Лаура була справжня нормандка, то в цім легкодухім джэнджику текла кров сільських дворян із Лінь-ан-Барруа. Позбавити Мопассана його лотарінг-

ських рис, робити з нього лише нормандця — це означає притлумити певні тони його творів, у яких стільки ж од сходу Франції, скільки й від її заходу.

Звісно, психологія і вчинки Мопассана більше сповнені материного зачатку, аніж батькового. А проте чимало в нього й від батька, двоїстого, прихованого, що виявляється у такій самій мінливій, невірноваженій вдачі.

Майже день у день сварки. Вони накладають відбиток хижості на почерк сина. Дев'ятилітній Гі пише матері, певно, з лицю Наполеона в Парижі: «Я був перший з твору. В нагороду мадам де Х. супроводжувала мене разом із татом у цирк. Мені здається, вона винагороджує також і тата, не знаю тільки, за що».

Через рік, оповідає Едуард Майньяль, Гі й Ерве були запрошені на дитячий ранок до дами, яка фліртувала з неперебірливим Гюставом. Ерве слабував, і Лаура мала зостатися з ним. Одягаючись, Гі загаївся. Батько розгнівався й пригрозив синові лишити його вдома.

— О, я не хвилююсь. Адже ти хочеш піти туди більше за мене.

— Гаразд, зав'яжу мерщій шнурки черевиків!

— І не подумаю. Зав'яжи їх мені сам, і чимскоріше! Батько скорився.

Дивне переміщення сил дуже рано усталилося між ними.

Що штовхнуло Гюстава де Мопассана на зраду? Важкий характер хворої дружини? Брак фізичного взаєморозуміння?

Безумовно, його вдача не позбавлена обдаровання. Але напевне й інше: в родині панувало обопільне роздратування, котре підхльоскувало одне одного. Шлюб був поразкою, і з цим не могла примиритися така жінка, як Лаура.

На очах дванадцятилітнього Гі вибухнув і серйозніший скандал.

— Твоя мати дурна! — гримів на дружину Гюстав.— Та мова не про неї, а про тебе. Я кажу тобі: мені потрібні ці гроші. Тож підпиши, я жду.

Гі завмер. Ніколи ще він не чув у батька такого тону. Не впізнати й свистючого голосу матері.

— Я не підпишу. То статок Гі. Я бережу ці гроші для нього і не хочу, щоб ти пропив їх з гулящими й службками, як ти вчинив це зі своєю сладщиною.

«Тоді батько, аж тіпаючись у гніві, обернувся і схопив дружину за шию, а другою рукою почав щосили бити її по обличчю...

Мені здалося, що настав кінець світу, що рушаться усі його закони... Мій дитячий розум потьмарився. І я заходився кричати, як несамовитий, бозна з чого, з муки, страху, з болю й розпачу...»

Забачивши сина, Гюстав ступив до нього. Переляканий хлопчик утік. Ніч він перебув у саду під деревом, заціпенілий, не відгукуючись на кликання. Вранці батько не сказав і слова. Мати ж промурмотіла із заплаканими очима: «Як ти мене налякав, паскуднику! Я всю ніч не спала».

«Отаке-то, мій друже, щось скінчилося для мене. Я побачив зворотний, гірший бік речей. Від цього дня я більше не помічав добра».

Ясна річ, ці слова вкладено в уста одного з героїв, трохи навіть гротескного. Невже цей жалюгідний завсідник бульварів і пивничок, без жадання й честолюбства, цей злісілий нероба, який усвідомлює своє падіння, може мати щось спільне із Мопассаном 1883 року, молодим, багатим і знаменитим?! А проте історія героя з «Гарсоне, кухоль пива!» — чи не була вона його власною історією?

Більшість мопассанознавців вважає її глибоко автобіографічною. Хай він змінив її трохи й згустив, перебільшив деталі, та ця жажна сцена відбулася в нього на очах.

Одне слово, щось подібне остаточно закріпило розрив між подружжям, і вони розлучилися того ж таки 1862 року.

Песимізм письменника мав своє коріння,

2.

Гі в сім і тринадцять років.— Дитинство у Вергі.— Оффенбах, морські купання і розваги.— Перший човен.— Духовний заклад в Івето.— Юнацькі вірші.— Лаура — Гюставу Флоберу.— «В цього шибеника чорт під шкурою!»

Маючи сім років, Гі позує перед об'єктивом провінційного фотографа. Свавільний вираз обличчя, пихливо

відкопилені губи. Це крем'язень з прямою поставою — справжній маленький селянин, що незворушний під тягарем косметики і ламких складок нового костюма.

Мати скучерявила йому волосся, вив'язала бант і напрусувала обшиту торочкою спідничку. Ще б пак, які можуть бути сумніви! Вона хотіла дівчинку. Другу саму себе.

У Ромі є знімок тринадцятилітнього Гі, зроблений під час канікул у Фекані. Хлопчик тримає руку на молитовнику. Він зробився ще осадкуватіший. Очі під густими бровами. Повні губи. Тулуб розпирає застебнутий жилет, а краватку знов-таки любовно вив'язала мати. Здається, от він скине зараз свої лакові черевики і гайне битися з вуличними хлопчачками, котрих служниця його бабусі тітоцька Жозеф, удова доглядача семафора, зневажливо взивала «побережними пацюками». У ньому вже немає більше нічого дівчачого, хоч і відчутне деяке кокетство молодого різника, що його збереже потім зрілий мужчина.

Коли б закон навіть і дозволяв розлучення, як це було заведено в 1884 році, Лаура Мопассан не вимагала б його. До того ж вона не погоджувалася знову стати Ле Пуатевен. М'яко кажучи, вона не ненавиділа зрадливого чоловіка. Подружжя досягло угоди щодо інтересів дітей, і вона, мати, була їхньою піклувальницею. В очах навколишніх вона виграла.

До свого розлучення Гюстав і Лаура часто відпочивали під час канікул в Етрета (слово, яке Гі протягом двадцяти років писатиме з помилкою). Так, у книзі прибулих їхня родина записана 1 червня 1859 року в мадам Ледантю. Потім вони купили Вергі, великий кам'яний дім XVIII століття, між феканським шляхом і вулицею Нотр-Дам, біля старої романської церквиці. Будинок стоїть і нині. Там живе чарівлива жінка, мадам Аліса де Пейе. Садиба поросла травою. Зберігся великий парник, у якому хлопці не раз вибивали шибки, на що Лаура спокійно казала:

— Ну що ж! Іди до Бреара та скажи йому, нехай приїде вставити скло.

І до сьогодні ця щаслива оселя гідна своєї назви — Ле Вергі, тобто фруктовий сад. Вікна-двері виходять у тінявий кристалий сад, оточений смоквами, липами та березами. ~~Можна побачити там~~ і тис, що його садив Гі.

—Феканське перебування в бабусі й життя у Вергі завершують малюнок дитинства Гі. Він житиме в цьому «любому домі» до тринадцяти років і проводитиме тут усі свої канікули.

Коли Лаура не змушувала його щось студіювати, він біг до моря, до рибалок, де плавилася на піску смола, де були човни й чайки. Часто разом з ним ішла й мати. Якось їх наздогнав приплив, і обом з ризиком зламати шию довелося дертися на скелі. Лаура дихала живо-дайним повітрям і притискала до себе сина. Вона щаслива. І під оплески чаїних крил Гі захоплено дивився на неї.

У розмовах ця самотня жінка прищеплює синові власне світорозуміння, читає йому «Сон у літню ніч» і «Макбета», і все це сприяє вільнодумному вихованню, прогалини в якому на свій розсуд заповнює вікарій Етрета абат Обур, лагідний, опасистий кюре.

«Ми були виховані, мій брат і я, нашим дядечком, абатом Луазелем, високим, кощавим кюре з квадратною статурою і такими самими ідеями. Його душа була тверда і незрушна, як відповідь з катехізису. Він примушував нас виучувати імена померлих, карбовані на хрестах з чорного дерева». («Жіль Блаз», 1883 рік).

Кладовище було метрів за сто од Вергі.

Гі запам'ятовує ці імена — вони сплинуть у його майбутніх оповіданнях — і мало цікавиться біблійним богом абата.

З нарису, датованого 1880 роком і опублікованого в «Голуа» під назвою «Казан Диявола» (так прозвали відлюдне місце серед скель), можна скласти уявлення про те Етрета, ког্রে Лаура називала своїм «збіглим лошам»: то «терен, на якому артист і буржуа, ці споконвічні вороги, зійшлись і об'єдналися проти вторгнення черні...

Оффенбах, Фор...¹ Ле Пуатевени мали там чарівні вілли, куди виїздили їхні родини, а іноді там літували й вони самі від появи першої зелені до перших заморозків.

Щоранку (коди була година) власники вілл о десятій спускалися до моря. Чоловіки йшли в казино, читали

¹ Жак Оффенбах (1819—1880) — французький композитор, відомий своїми нині класичними творами в жанрі оперети. Жан-Батіст Фор (1830—1914) — композитор і співак (прим. перекл.).

газети, грали на більярді або ж просто палили на терасі. Жінки віддавали перевагу пляжеві, кам'янистому і завдяки цьому постійно сухому та чистому (...). Перував серед них Оффенбах, господар чудової вілли і гарного, найбільшого в Етрета салону...»

1858 року мосьє де Вільмессан, фундатор могутньої «Фігаро», придбав собі там-таки котедж у готичному стилі, середньовічна башта якого височіла над приморським сільцем. Налезала ця сучасна руїна засновникові реклами Долленжену, директорові «Ла Фолі», вісника балів, і «Газетт де Парі». Цей вельми симпатичний оригінал поставив на майданчику гармату, і щоразу на честь його приїзду сторож бахкав із неї на всю околицю. Згодом до гармати додалися прапор і шибениця. Коли ж він повісив іще й скелет, витівкам цього химерника покляло край рішення муніципалітету. Відтак продавши свій родовий замок, він з туги переселився у краший світ.

Етрета був багатий на таких диваків. Вони збиралися в готелях Бланке, Овіля і де Бена. Альфонс Карр¹, який узвичаїв моду на Етрета десь у 1850 році, дуже шанував дядечка Бланке, померлого вже за часів Гі. На вивісці пансіону були намальовані перекинуті човни — такі ж, які зустрінеш і сьогодні: вони лежать догори дном на пляжі, поблискуючи своїми чорними боками.

Удова Бланке, треба відзначити, досить вправно вела табльдот, і це саме з нею трапилася та притичина, що так захопила журналіста з «Голуа». Коротше кажучи, приїжджа була молода й гарненька, і до того ж з іноземним акцентом. Йй, звісно, потрібна кімната, вікна якої виходили б на море. Мадам Бланке ладна була вже відмовити самотній жінці, коли та прохопилася, що до неї невдовзі має приєднатися її чоловік. Чоловік? Гаразд! Але останній, проте, чомусь запізнювався, і мадам Бланке, яка не нехтувала правилами пристойності, вигнала іноземку. Як на гріх, у ніч від'їзду цієї дами й справді прибув її очікуваний чоловік, він поспитав четверту кімнату і, завваживши біля її дверей чоботи, ускочив туди і як слід оддухопелив там сонного постояльца, бо не знав про цнотливість мадам Бланке й вигнання своєї дружини.

¹ Альфонс Карр (1808—1890) — французький письменник і журналіст (прим. перекл.).

Постояльцеві, зрозуміло, нічого не лишилось, як знову заснути, так і не второпавши, за віщо, власне, йому перепало.

Отже ж, Гі мужнів між розсолом і котильйоном, у фруктовому саду, серед морських купань і розваг, під кадрийль Оффенбаха.

— Ох, ці вже мені хлопчиська, мадам Дюперу!

Натомлена їхньою непосидючістю, Лаура нарешті зважилася віддати старшого до школи.

Вона обрала релігійний пансіон в Івето, щось на кшталт маленької семінарії, будинок якого похмуро бовванів з-над високих стін на околиці міста.

Про короткочасне навчання Гі до Івето відомо мало. Є хіба що табель за 1859—1860 учбовий рік з Імператорського лицю Наполеона в Парижі — клаптик паперу, що його передала Лаура Ерміні Леконт дю Нуї після смерті сина:

«Стан здоров'я — гарний. Характер — лагідний. Виховання — дуже старанне. Релігійні звичаї — дотримуються».

Обшир оцінок, сказати б великий. «Добре» і «досить добре» з закону божого та історії, «досить добре», «відмінно» й «відмінно» з французької мови та географії, «досить добре», «відмінно» і «досить добре» — з арифметики.

Утішне, обдароване дитя: «Прекрасний учень, зусилля і наполегливість якого заслуговують похвали й підтримки. Поступово він при звичається в нас до праці, і ми розраховуємо на серйозний успіх».

У великій книзі з шкіряними палітурками, гордості бібліотеки Етрета, є оцінки Гі за 1863—1864 та 1867—1868 роки.

От його табель, виданий 31 грудня 1863 року.

«Поведінка — справна. Працює — ревно. Характер — гарний і слухняний. Сподіваюсь, що, почавши добре, він так вестиме й далі».

Він так і веде. Його поведінка «справна», наполегливість — «щира», вдача — «одверта й слухняна». Останнє слово завжди повторюється.

А втім, лист його до матері від 2 травня 1864 року свідчить, що юний вихованець семінарії більше думає про човни, аніж про дієвідміни: «Замість балу, що його ти мені обіцяла на початку літніх канікул, я попросив

би тебе влаштувати скромний обід і, коли це тобі байдуже, за половину грошей, у які обійшовся б тобі бал, бо це допомогло б мені купити човна (...).

Мені не потрібен човен, який за звичкою накидають парижанам, бо він нічого не вартий; я піду до одного знайомого митника, і він продасть мені човна на зразок тих, що стоять у нас побіля церкви, тобто рибальського човна, опадистого внизу».

«Він знає, чого хоче. В нього досить гумору, ласки, хитрощів. Він добре розрізняє парижан і місцевих, так само добре, як і човни!

Незабаром він зможе свиснути на річку свого кудлатого Мато, названого так з поваги до Флоберового «Саламбо». Чудовий, як і його хазяїн, плавець, Мато не мав собі рівні в умінні зрізати хвилю. І часто, коли Гі, розкинувшись у човні, читав, здавалося, що собака, котрий не спускав з нього очей, веде човна.

Навіть обмежене тло посилянь на триместрові оцінки цього духовного учбового закладу в Івето засвідчує, як розквітає цей аж надто великий «слухнянець». 1865—1866 учбовий рік — без особливих відхилень. Другий триместр 1866—1867 року позначений припискою: «Подав відомості про те, що робив під час перебування вдома». Третій і четвертий триместри містять ті самі оцінки: поведінка «справна», працює «старанно», характер «гарний, приемний» (31 липня). І справді, відзначати нічого, крім, либонь, зауваження 15 грудня 1867 року з приводу неохильності учня до математики, що потверджується і табелем від 15 травня 1868 року.

«Поведінка — справна. Працює — в основному задовільно. Не досить старанний щодо окремих предметів. Характер — ввічливий і слухняний».

То було останнім словом. У глибині назрівав конфлікт.

Безперечно, учень здібний, і отці-вихователі хотіли б лишити його в своїх стінах. Однак його бунт виявився не тільки проти ув'язнення, але й супроти релігії.

Це неймовірно в маленькій семінарії!

Гі — жертва материних суперечностей. Снобізм Лаури, котра вірувала в бога не більше за чоловіка, штовхнув її віддати сина до релігійного учбового закладу, Гі чинив опір. І з першого дня ненавидить «похмуру будівлю, населену кюре й учнями, що приречені здебіль-

шого на духовний сан (...). Там тхнуло молитвами, як тхне рибою на базарі в день морського припливу».

Залюблений у воду, в свіже повітря, він не зносив бруду. А діти мали можливість мити ноги чи не тричі на рік. Лазні не було зовсім! Він обурений. І от вияв протесту знайдено: він хворіє. Хворіє часто. Й одразу ж видужує, тільки-но з вітром у віконця ридвана, що ним він їхав додому, долине дух морських водоростей.

Невдовзі уже ніхто не сприймав серйозно його мігре-ні. Мати й вихователі з Івето, певне, мали підстави не йняти віри цим вигадкам. Будучи солдатом, а далі й урядовцем міністерства, він знову вдаватиметься до цих «безвідмовних» ухилинь. А втім, пізніше він так страждатиме через страшну невралгію — і, отже, цілком слушно запитати: чи не був він уражений нею вже тоді?

Прозирає й інше — що цей «ввічливий» хлопчик був нещасний.

«Я ніколи не грався, в мене не було друзів, я сумував за домом і плакав у ліжку...

Та хто винен, що деякі юні душі терплять ні за що й поступово робляться душами, невиліковно хворими».

В оточенні не такому задушливому він був би бездог-ганням учнем.

Він бентежить, що батько не надсилає обіцяного словника. І нагадує йому про це: «Я гадаю, ти забув мені його прислати перед Новим роком, або ж, гляди, вважаєш, що він мені не потрібен для грецької й латини; проте, як сказав би мосьє Мотте, я роблю грецьку й латину на французький копил і словник мені необхід-ний...»

Цей тон вже не може здивувати нас. Школяр поділяє зневажливість Лаури до Гюстава. **НІКОЛИ БАТЬКО НЕ БУДЕ ДЛЯ НЬОГО ПО-СПРАВЖНЬОМУ ДОРОСЛИМ, НІКОЛИ НЕ БУДЕ БАТЬКОМ.**

Разом із словником Гі просить гербового паперу для листів «з ініціалами, вони ж у мене такі, як і в тебе; ти зробиш мені велику приємність, бо я зовсім не маю паперу з власною монограмою, потрібно два-три зшитки, щоб писати листи...»

Уподобання Лаури знайшли собі вияв!

Загалом, треба сказати, юнак рішучий і настійливий, у нього є власна думка, і він викладає її без вагань. Недаремно обидва його діди були ліберали! Він пише вкрай

гостро: «Що, ця скотина Наполеон завжди сидітиме на троні? Я волів би, щоб він подався під три чорти!»

І, нарешті, в ньому пробуджується поет, адже і його художник-батько, і освічена мати любили поезію. «Не знаю, чи сподобається тобі це, та ось ще один мій віршований утвір; хоч (!) він і недбаліший за попередній, але в ньому більше вдалих місць. Це мрії, а звідси й поетичне тло, яке, подібно до мрій, має деяку вільність (...). Я написав це в каплиці під час меси».

Ось зразок цього потайного діалога з музою:

Я праліси у свідки закликав,
Долини й гори... Я кохав!
На берег набігав морський прибій
Та гомін бурі, хвиль двобій
Тихіший за весняний серця грім,
Якщо клекоче щастя в нім,—
Ніщо усі стихії навісні,
Бо й навіть всесвіт замалий тоді мені!!!¹

Вибухає жадання могутності. Школяр без упину римує. У 1866 році він пише:

Я, хлопцем бувши, битви полюбляв,
Лицарський обладунок, ясну зброю.
І, справжній хрестоносець, думку мав
Лягти за гріб господень головою.
Англієць Річард полонив мене...

Був я радий, щасливий. Та якось
Зустрів звичайну дівчинку біляву
І все своє добро, яке знайшлось,
До ніг їй склав — корольство, серце, славу.

Сиділа під каштанами вона...

Чому забув я, сам собі на глум,
Про мрії та веселощі рум'яні?
Чому занепокоївся Колумб,
Новітній світ угледівши в тумані?²

Гі — яскравий приклад юнацької ліричної лихоманки, що минає разом із юністю. Він складає вірші з тринад-

¹ Переклад О. Парполіто.

² Переклад Л. Череватецька.

цяти років. Та навіть за доби, коли версифікація французькою й латиною була звичайна в шкільному курсі, хто серед його ровесників так опанував слово, щоб написати:

Коли підіймається Феб на свою колісницю
І, зігнаний, місяць ховає свою зоряницю,
Як хочеться гайнуть собі на волю
І завітати в зелений гай і чисте поле¹.

Тут уже бринить туга за свободою, любов до природи і зворушливий наїв утечі.

Отаке-бо перетворення вдачі: від зятого мовчання до безгавних витівок. То він ладен битися, мов дикун, то невпинно віршує, оспівуючи першу-ліпшу спідницю!

Усі ці вірші, надіслані 2 травня 1864 року (Гі минав чотирнадцятий) разом із проханням щодо човна, Лаура читала з неабиякою гордістю. Вони й справді варті уваги.

Життя — то лише слід, що збурився од човна,
Скороминуща квітка, що обрала гори,
Тінь птаха, що стинає небокрай,
Зойк моряка, що гине у безодні.
Життя — туман з химерами світання,
То лише мить, що пророста в молитві².

Лаура пишалася. Її захоплював геть кожен рядок. Зрештою, етюд «Життя — то лише слід...» був божим дарунком, у якому автор щиро виповів свою душу.

Інциденти в Івето закінчилися конфліктом. 16 березня 1866 року Лаура ділиться цим із Флобером. Адже стосунки між ними після горя, що його вона зазнала, поновились. У листі до неї він тепло згадує їхнє дитинство: «Я знову бачу вас у будинку на Гранд Рю, як ви прогулюєтеся на терасі в промінні полудневого сонця, коло голубника!.. Чи пам'ятаєш ти, як ми читали «Осітні листя»³ у Фекані, в маленькій кімнатці на другому поверсі?»

Знову пробуджується ніжна приязнь. Лаура виливає душу, не тамує тривоги: «...Бідний хлопчик багато чого

¹ Переклад О. Парполіто.

² Переклад О. Парполіто.

³ «Осітні листя» — поетична збірка Віктора Гюго (*прим. перекл.*).

бачив і зрозумів і надто дорослий як на свої п'ятнадцять років. Він нагадає тобі нашого Альфреда».

Лист потверджує насамперед те, що Гі був свідком родинних чвар. А чого вартий, скажімо, той же притиск на схожості між дядьком Ле Пуатевеном і племінником! Це, далєбі, схвилювало Флобера. Й нарешті — докір, що Флобер і досі не знає Гі.

«...Я була змушена забрати його з семінарії Івето,— пояснює вона,— де мені відмовили зважити на припис лікарів, які радили полегшити для нього піст; чи й не дивний спосіб тлумачити релігію Христа».

А втім, причина була, звісно, інша! «Йому там абсолютно не подобається: суворість монастирських буднів погано впливає на вразливу натуру, і бідне дитя нудило світом за тим високим муром (...). Гадаю, що віддам його на вісімнадцять місяців до ліцею в Гаврі...»

В Івето цей слухняний хлопчина став справжнім дияволеням. У нього сильно розвинувся смак до нормандських жартів, котрі Флобер називав принадними, таких-бо крутих, як і марсельські анекдоти й брюссельські приповідки.

З тією вдоволеною поблажливістю, з якою дорослі згадують шкільні роки або службу в полку, він згодом прикрасить усі ці «епізоди» юнацтва, надто коли переповідатиме їх своєму вірникові — камердинеру Франсуа Тассару:

«У чотирнадцять років я перебував у колежі Івето. Нам давали там відворотний напій, прозваний «достатком». Аби якось помститися за себе, один із нас викрав ключі. Коли наглядачі поснули, ми добряче подбали про комору й погріб... Ото вже вечірку ми влаштували!

А що я був одним із призвідників і не збирався уникати відповідальності за свої вчинки, це коштувало мені виключення... Я не був прикро вражений — у Руанському колежі все ж бо краще!» Лаура здійснила-таки свій намір, хоча й багато пізніше¹.

Все було, однак, куди складніше й куди більше ПО-НОРМАНДСЬКОМУ.

Святі отці не наважилися відкрито заявити, що змушені розпрощатися з цим блискучим, але недисциплінованим суб'єктом.

¹ У листі до Флобера від 17 жовтня 1879 року Гі зазначав, що в сімнадцять років був виключений «з духовного колежу за безбожність і різні витівки».

Здавалось, у витівках він знаходив собі захист. Одна з його кузин, Е. Д., з якою Гі підтримував ніжні стосунки, вийшла заміж. Він написав їй віршоване послання¹.

Немов чернець віддалеки од світла,
Без вільного повітря лісу й степу,
У тузі, що сягає через край,
Я чую ніжний голос твій.
Мені казала ти: «Оспівуй свята,
Де в зачісках жіночих квіти й діаманти,
Оспівуй щастя двох закоханих сердець».
Та в келіях самотини,
Де поховали нас,
Не бачимо нічого,
Окрім сутан і стихарів².

Але хлопчик, у якому почав прокидатися мужчина, писав і гостріші вірші! Їх було задосить, щоб збурити добродішність отців.

— Ач, як! — лютиться настоятель на ймення Лаббе.— В цього шибеника чорт під шкурою!

Воротар одвів Гі в Етрета. Лаура удала театральний гнів, далєбі, необхідний — адже вона ледве стримувала регіт. Гі досяг свого.

Невдовзі, приблизно в травні — червні, він поступив як інтерн до ліцею Корнеля, в клас риторики³.

То була перемога сміливого школяра. Суворий, книжний Корнель, поштивий патрон учбового закладу, прийняв цього недбайливця з усмішкою спільника, бо й сам у часи свого юнацтва в Руані був такий. «Старий» радів, що в його школі опинився новачок того ж начиння!

3.

Чотири елементи Гастона Башеляра.— Курбе малює морський бурун.— Поява Жізєлі д'Есток.— Грот дівчат.— Фанні-ошуканка.— Пригода із Суїнберном.— Обриси майбутнього письменника.

Одна з найбагатших ідей, що лишень осінила критичну думку за останні півстоліття, це ідея послуговування

¹ Оригінал знайшли Жак Ламбер і Моріс д'Артой.— Поезі Франсез, 1958, 30 червня.

² Переклад О. Парполіто.

³ Старший клас у французькій середній школі (прим. перекл.).

чотирма стародавніми філософськими елементами — води, повітря, вогню і землі — при аналізі творчості кожного митця.

Цим геніальним прозрінням світ має завдячувати Гастонові Башеляру («Психоаналіз Вогню, Води, Сновидіння тощо»). Адже від прадавніх часів помічено, що всі великі митці пов'язані з одним із цих елементів, який переважає в їхніх творах, ніби репрезентуючи в такий спосіб поза часом і простором їхнє символічне споріднення. За Башеляром, творча уява потребує матеріалістичного опертя. Де ж тоді, мовляв, шукати матерію, не квазіабстрактну «матерію» вчених, а матерію людей, матерію, яка існує в межах досяжності їхнього сприймання, де ж, як не серед чотирьох елементів, наявних у природі наших відчужень.

От резюме Гастона Башеляра:

«Ми вважаємо за можливе встановити закон чотирьох елементів, що класифікує різні матеріальні уявлення тією мірою, якою вони перейняті вогнем, повітрям, водою або землею». Не будемо запитувати: чому? Кожному вільно знаходити власні тлумачення — матеріалістичні, релігійні, ба навіть астрологічні. Нас цікавить лише сам штрих.

Хоч хто б там був заповнений цією ідеєю, та не Мопассан; він писав: «Виникнувши, перш за все, земна атмосфера визначила раси, структуру, органи, весь уклад життя істот, народжених і розвинутих на земній кулі».

Зауважмо, проте, що одним із названих елементів є вода, «жіночніший і одноманітніший, ніж вогонь, елемент, сталіший, зсимволізований прихованими, хоча й простими, навіть спрощеними формами». І ще: «Єство, зачароване водою, приступне божевіллю».

Це кидає тінь на Мопассана, котрий нестямно любив воду.

Нудьгуючи в святих отців, Гі підлещується до матері, аби дістати човен.

Від перших дитячих вражень разом із назвою Етрета з'являється вода. «Коротке слово «Етрета» нервово і стрибуче, лунке й веселе; чи не навіяне воно цим шурхотом гальки, перекочуваної хвилями?»

О будь-якій порі можна було бачити юнака біля моря. Його немов штовхав інстинкт, штовхав так само влад-

но, як та потаємна сила, що веде вугра в Саргасове море. «Я прийшов на пляж спостерігати шторм. Шалений вітер вергав до берега оскаженіле море; величезні хвилі, повільні, в орнаменті піни, важко налягали одна на одну. Набігши враз на гальку, вони відступали, вигиналися дугою й падали з оглушливим ревінням. І від скелі до скелі зірвана з гребеня піна, підхоплена шквалом, летіла, майоріючи, понад дахами будинків у долини».

Чудово НАПИСАНА КАРТИНА!

«Раптом хтось сказав поблизу мене: «Ходімо поглянемо на Курбе, він малює прекрасну річ». Зверталися не до мене, але я все-таки пішов слідом, бо трохи знав художника. Він мешкав у маленькому, притуленому до підніжжя скелі будиночку з усіма вікнами на море. Колись цей будиночок належав художникові-мариністу Ежену Ле Пуатевену. В просторій, нічим не умебльованій кімнаті тілистий чоловік, брудний і непривабливий, накладав кухонним ножом на велике чисте полотно густі мазки білої фарби. Іноді він підходив, припадав обличчям до віконної шибки і дивився на бурю...»

На каміні пляшка сидру й налита до половини склянка. Час од часу Курбе робив кілька ковтків, вдоволено прицмокуючи, і повертався до свого мольберта... Він малював «Бурун»¹. У спогадах Гі, двадцять років по тому написаних для «Жіль Блаза», «Бурун» знову здійметься на повну силу, як буяв він у творчості митця цієї щедрої епохи. Могутній горянин з Юри звичайно плавав, не випускаючи з рота куценської люльки, і моряки Етрета прозвали його Моржем.

Гі ніколи не забуде свого дитинства, а воно минало коло води: «Я ріс на узбережжі сірого й холодного моря Півночі, в маленькому рибацькому містечку, приступному вітрам, омиваному дощами й морськими бризками, завше виповненому пахом сушеної риби, в рудому будиночку з цегляним димарем, дим якого брався далеко-далеко й змішувався з гострим духом вудженого оселедця».

Це не Етрета. Це, безперечно, Фекан.

¹ Серпень 1869 року.

Сморід оселедцевих діжок, такий ненависний його матері, втішний хлопцеві. Хоча б і цей, тільки-но цитований уривок: «узбережжя»... «рибальство»... «море»... «дощ»... «бризки»... «риба»...— тут все надихане водою.

У листі до Жізелі д'Есток Гі освідчується: «У дитинстві я звідував справжню чуттєву насолоду, коли опинявся сам-один на березі спокійного або ж охопленого штормом океану».

Він пише вибагливій коханці. Й позує. Хизується (що, зрештою, робив нечасто в творах, але завжди — з жінками). І знов про воду:

«Мені здавалося, що у квилінні морських брижів, у бурмотінні хвиль, які розбиваються біля моїх ніг, я чую гук сирен...»

У «Зшитку кохання» цієї Жізелі д'Есток, опублікованому П'єром Борелем у «Лез Евр Лібр» за червень 1939 року, є цінні відомості щодо отроцтва Гі. Невідомо, наскільки цьому документові можна йняти віри, але Гі там не надто цнотливий.

«Опісля довгої палкої боротьби, в котрій наші тіла жадали одне одного й нарешті сплітались, — лише вона, — розчиняючись у лякливій зладі, він завжди видавав протяжливий болючий стогін і потім падав поруч мене геть знесилений. Того вечора після любовців він читав мені одну з своїх юнацьких поем».

П'єр Борель уточнює, що Мопассан писав своєму другу Роберу Пеншону: «Мій дорогий Капелюх, чи немає в тебе другого примірника моїх еротичних віршів, а якщо є, то чи не міг би ти надіслати мені копію? Рукопис у мене сього літа вкрали. Знаю, куди його клав, та він щез разом з іншою моєю нецензурною писаниною, на щастя, продубльованою». Жізель д'Есток додає із запізнілою невинністю. «Ці кокетні вірші, на зразок Пірона й Кайлю, я не можу навести всі. Ось тільки деякі, найменш... зухвалі».

Прикутий до ліжка, хворий і постарілий, Мопассан читав своїй коханці вірші збиточника-хлопчиська:

Мені тринадцять... Якось у стодолі
Середодня здрімнув я ненароком.
Збудив мене предивний звук десь збоку,—
І я побачив під снопами долі
Навлежки Жана, що служив у нас,
В його обіймах розпашілу покоївку.

Не знаю, як горнулись без упинку,
І, видно, їм прийємний був той сказ.

Не обговорюватимемо межі правдоподібності свідчень Жізелі д'Есток і П'ера Бореля. Зауважимо лишень, що ані ця сцена, ні тим паче «простодушна» реакція на неї не були вигадані хлопцем:

А потім я підбив наслідувати їх
Одну з веселих подружок своїх.
— О,— мовила Жаннет,— мені прийємно!—
І стиснула мене, й вогонь наш був взаємний.
Вона кричала: — Годі, годі! —
І впала навznak, і закрила очі.
...В своїх обіймах я тримав відтоді
Багато різних тіл — були жагливі ночі:
Так зручно упокорені боки, такі гладенькі груди,
Мов полірована слонова кістка.
Мені подобалася кожна жінка...

Неможливо цитувати далі цей перелік, щиросердий і наївний, який, власне, легко уявити,— проте кінець показовий:

Та крізь років невтримний лет
Я не забув — і спогади викрешують Жаннет,
Той її світлий і щасливий сміх,
І наш найперший і солодкий гріх¹.

Іншому своєму наперсникові, Френку Гаррісу, людині самовпевненій і кумедній, Мопассан оповідав: «Я почав мати любові в шістнадцять років». Навіть спускаючи на звичайні чоловічі вихваляння, в це можна повірити. Фізично Мопассан був винятково розвинутий.

Отже, шістнадцятилітнім він іще в Івето. Це штрих до розуміння його бунту.

Дещо уточнюють і самі його пустотливі вірші, в яких стільки ж власного хизування, скільки й вправності. А втім, більшість так званих «пекельних» творів великих письменників скомпоновано майстерно, але без натхнення. Вони веселі, зухвалі, та й годі. Мопассан не виняток. І водночас його рядки сповнені надзвичайної щирості, наївності, свіжості.

Ну що ж, виходить, то була Жаннет...

¹ Переклад О. Парполіто.

Юнак складає не лише пустотливі вірші, а всякі — йому лише б римувати. Найменш банальні серед них це ті, в яких змальовано стрімчасту скелю над входом до Авалю. Насамперед назвемо тут «Легенду про дівочий покій». Написана, певно, десь 1867 року, вона витримана в дусі народної пісні, жалісної й дитинної, в якій молоденька дівчина замість коханого здибує на побаченні Сатану. От кілька описових моментів:

Повільно набігає хвиля,
Вколисує і ніжить.
Гай-гай, сумлива пісня осені
Одноманітної,
Що плаче по чудовій днині
На березі пустельнім.
Гай-гай, цей простір,
Кинутий над морем.
Аж он вузький прохід
У справжнє володіння
Рожин і гав.
То позабутий грот,
Завислий
Між морем й небом,
Таємниче житло,
Що сховане од всього світу.
Та якось дівчина вродлива
Прийшла туди на зустріч із коханим...¹

Нічого тут не змінилося. Під «Дівочим покоєм» кипить хвиля і б'ється об порожнистий шпиль Арсена Люпена. Звідси видніє в затоці Етрета і бухта Амон... Червоні черепичні дахи багатих вілл потопають у зелені. Як і колись, шумить, набігаючи на гальку, море — **НЕНАЧЕ В «БУРУНІ»**. Риплять іржаві кочети барок. Ясно-червона конюшина, люцерна, дьоготь і перламутр, чорні, похмурі човни і біла піна — таке незрадливе оточення дитини, що живе в неугавному диханні морського прибою і західного вітру, що шепоче: «Мопассан, Мопассан...»

І знову ми відчуваємо з цих його віршів — вода приносить натхнення, вода і грот — символ жінки. «Діва» — фея = дівчина — жінка. Полон води. Все своє життя він асоціює їх, воду й жінку.

¹ Переклад О. Парполіто.

Того літа, 1868 року, кожен із трьох готелів Етрета переповнений. Танцюють в казино, танцюють в Оффенбаха. В заїзді Гото тіснява колясок.

Бігцем спустившись до берега, Гі стрибає в човен і, одв'язавши припону, невдовзі пристає вже коло старого казино, що його держить дядечко Жозеф, вибачливо терплячий щодо боргів молодих людей. Рибалки кидають на гальку, до ніг гарненьких парижанок, тріпотливу макрель, потворних скатів і бентежних дивними асоціаціями омарів. Їх вітають дошкульними, уїдлими вигуками.

На цих красунях Гі й вигострював свій погляд молодого баришника. Він безсоромно споглядає купальниць, яких веселі кремезні моряки несуть у хвилі, в хвилі Курбе й Метра¹. Він непомильно відзначає: «Дуже мало хто чинить опір цьому залищанню купанням. Ось де пізнають їх од кісточок до стану!» Те ж саме пізніше мовить і мужчина: «Хто не кохав піднесено («Так, саме так було із ним», — констатує він), той обирає жінок, як вибирають у м'ясному ряду біфштекс, не цікавлячись нічим, окрім якості плоті».

Етрета його юності — це м'ясні ряди.

За спогадами тієї самої Жізелі д'Есток, такого-от вечора юнак зустрів свою — гай-гай, не безпосередню Жанну, а одну з тих парижанок, що розважалися в Етрета. Фанні де Кл. була вродлива, весела. Була мов квітка. Хлопець жадав її, і його очі виказують це. Дивний, одначе, це залищальник: малий, крижастий і пише то круті, а то солодкі вірші! Один з них він дає їй. Деякий час вони не бачаться. Нарешті він поспішає до неї. Серце його калатає. Та що це? Іще в саду його спантеличують вибухи реготу... О жах! Фанні, заходячись сміхом, декламує вірші свого юного залищальника. Жізелі д'Есток пояснює: «Гі не забув цієї образи, не проствив іншим жінкам зазної муки. І потім на саму згадку про цю нестерпну сцену ніяківів і бридився».

Коли все, що йде від Жізелі д'Есток, ще можна брати під сумнів, то цього аж ніяк не скажеш про того, кого сьогодні вважають кращим медичним знавцем Мопассана — про лікаря Шарля Ладама. Але й він трактує ставлення Мопассана до жінок «ранньою травмою», гірким

¹ Олів'є Метра (1830—1889) — французький композитор, популярний своїми вальсами, один з яких так і називався «Хвиля» (прим. перекл.).

відкриттям, яке перевернуло незайману душу; звідси й «відмова од життя почуттів, що посилює песимізм письменника».

1868 року в невеличкому шале жив з другом і мавпочкою один англієць, Мавпочка привертала увагу, а до англійців тут звикли.

Його звали Пауел.

Якось друг цього Пауела, чудовий плавець, опинився в небезпеці¹.

«Одного ранку, десь близько десятої, з криком, що в бухті Амон тоне якийсь купальник, прибігли моряки. Вони пострибали в човен, і я супроводжував їх. Плавець, не знаючи про страшні у цих місцях несподіванки морських течій, був віднесений далеко од берега й потім підібраний рибальським човном».

А що у врятуванні англійця брав участь і Гі, Пауел запросив його на сніданок. «Обидва чекали мене в тинистому саду позад маленького цегляного нормандського будиночка під соломою. Обидва були невисокі на зріст, добродій Пауел товстий, Суїнберн худий — він вражав од першої ж миті: якась фантастична примара».

Одержимий романтик, шанувальник Вільяма Блейка й інших прерафаелітів, Россеті й Берн-Джонса, Алджернон Чарлз Суїнберн мав тоді тридцять один рік.

«Я стрів колись поета з дивним, цікавим і таким пристрасним обличчям. Він чимось нагадував мені Едгара По — ідеаліст і людина чуттева, хтивя, що мала душу поета, душу палку й зіпсовану, заповнену незбагненним і жахним, душу допитливу, яка шукає невловну витонченість і сумує з ненатуральності життя... Ненатуральність...»

Велике чоло, довге волосся, звужене до невеликого підборіддя обличчя, рідка борідка. «Ледве помітні вуса над надзвичайно тонкими, стиснутими устами; неприродно довга шия з'єднувала цю опромінену уважними й світлими очима голову з тілом майже без плечей; вузькі груди здавалися лише трохи ширшими за чоло. Цю примарну істоту весь час переймали нервові дрожі».

¹ Мопассан оповів про цей випадок у «Голуа» від 29 листопада 1882 року під назвою «Англієць з Етрета», а також у передньому слові 1891 року до французького видання «Поем і балад» Суїнберна.

Ця зустріч запам'яталася йому назавжди, перша його зустріч з поезією, втіленою в людині. «За сніданком говорили про мистецтво, літературу, про людство, і погляди цих двох друзів обіймали речі якимось бентежним темним світлом; така манера бачення і сприймання робила їх у моїх очах двома великими фантазерами, що сп'яніли од зачарованої і водночас магічної поезії».

Юний гість роздивляється. «Скрізь картини, картини прекрасні, іноді химерні, означені замислом божевільного». Все, що він бачить, викликає в ньому суперечливі почуття з притаманним Гі тяжінням до незвичайного. Ніщо, проте, окрім хіба легенди про дядька Альфреда й материних читань Шекспіра, не пробуджує в цій душі зачаєного романтизму.

У ньому рано виявляється точне відчуття сучасної психіатрії: «На акварелі, коли не помиляюсь, була голова мерця, що пливе в рожевій мушлі безкраім океаном, і вгорі місяць з людським обличчям... Я завважив відразливу обдерту руку, на якій де-не-де лишилась видубіла шкіра, оголені темні м'язи і по білій, мов сніг, кістці — сліди усохлої крові...» Можна сміливо, без застережень твердити: акварель належала пензлю шизофреніка. Що ж до «руки», то вона вдерлася у життя Гі, переслідувала, гнітила й піддавала сумніву могутній, але «з низькою стелею» реалізм, який репрезентуватиме він у літературі. З неї постане й сюжет його першої новели, виданої двадцятип'ятилітнім письменником, «Рука трупа» (1875 рік). Суїнберн подарував її йому як символ усього непевного й тривожного, затаєного в цьому нормандському здоровані.

Англіїці подбали про те, аби вразити хлопчину! Серед страв було «м'ясо на рожні», наготоване з мавпи, «спеціально купленої в Гаврі у торговця екзотичними тваринами. Коли я увійшов у дім, мене занудило від духу цієї «печені», а відразливий смак самої тварюки назавжди відбив мені охоту до подібного ласування...»

Море, холодний Ла-Манш, бурхливий і мінливий, як у Курбе й Будена, виколискують творчість майбутнього письменника, його поетичну щирість і чуттєвість, любовну гіркоту й притлумлено-дражливі жахи божевілля й смерті.

*Луї Буйле і Сен-Шарлемань*¹.— «Спокушання святого Антонія».— «Вашим віршам щонайменше п'ятдесят років!»— «Майстерня в Круассе».— *Ступінь бакалавра і Париж*.— *Столиця напередодні краху*.

Гі одразу ж полюбив Руан, гористий і блискотливий, працьовитий і містичний, суходільний і морський, який він опише в манері захопленого Мане: «...ледь оповитий вранішнім туманом, з сонячними зайчиками на дахах, з тисячами дзвіниць, шпилястих і приземкуватих, тендітних і дбайливо викінчених, схожих на гігантські коштовності; його квадратні й круглі вежі, оздоблені геральдичними гербами, його каланчі, дзвінички, усю церковну готику, над якою здіймалась гостра стріла собору, дивовижна бронзова голка, потворна й велична, найвища у світі...»

Поки юнак призвичаювався, мати жила в Руані. Вольова, енергійна, вона повністю затьмила легкодухого батька. А проте несвідомо Гі страждав через цю постійну в нім неповноту — пустоту замість батька.

«Одного дня, коли ми після прогулянки вертали до колежу, наш класний зубряка, як це не дивно, виняткова душа, зробив жест, неначе поривався нас зупинити: далі він шанобливо і покійно (...) привітав огрядного добродія при ордені, з довгими, обвислими вусами, який ішов в окулярах, випнувши наперед живіт і закинувши голову»². Попри всю схожість, то був не Флобер, а хранитель муніципальної бібліотеки поет Луї Буйле.

Гі негайно ж роздобув його поему «Фестон і Астрагаль» і поринув у згучні вірші, сміхотливі, ніжні й іронічні, яким наслідувало чимало символістів і поетів-мірійників аж до Франсіса Карко:

Нехай пісні у тебе груди, об'єкт мого кохання!
Живіт плескатий — серцем ближчі у двобої,
Немов дрозда у клітці на світанні,
Любов я бачу за твоєю худорбою³.

¹ Шкільне свято у Франції (прим. перекл.).

² Ле Голуа, 1882, 21 серпня.

³ Переклад О. Парполіто.

Якщо таланило — а це траплялося часто — вірші бри-
ніли, мовби пісня в Жюля Лафорга:

Ти — тільки скрипка та, що я мелодій чари
Смичком звитяжницьким пробуджую у ній.
Як ніжний спів дзвенить в порожняві гітари,
Співа моя душа в твоїй душі пустій.

— Гаразд,— вирішує Гі,— в четвер іду до нього!..

Неодружений, веселун, фанатик мистецтва, Луї Буйле мав чим подобатися молоді. Хіба не закинув він якомсь одному із своїх знайомих, політичному діячеві, привселюдно ошелешуючи свідків: «Стривай! Та це ж було за твого повернення з центральної в'язниці в Пуассі після твоїх крутійств у Брюсселі!»

Цього, зрозуміло, досить для захопленого школяра. Візити його частішають. А потім у лицеї Гі лестить захват товаришів, це, виявляється, йому необхідне і щоразу діставатиметься легко.

28 січня 1869 року з нагоди Сен-Шарлеманя юнак готується читати вірші. Під час його виступу Буйле скривився:

— Твоя александрійська в'язь доволі безглузда, але в житті мені доводилося читати й гірше. А втім, бай- дуже! Під шампанське вона піде!

Заспів був такий:

Невдячне це заняття, любі друзі,
Низати вірш, коли думок нема.
От уже місяць, як від музи
Я жду натхнення. Та дарма...¹

Решта була не краща — тривіальні, пишномовні рядки:

Гордлива, вільнолюбна юнь боріння
Майбутнє осягає у собі
І, зібрана на силі, в дні сп'яніння
Глумливий усміх шле добі ².

Та от набігає хмара. Юність — пора вигаданих страждань, і в хлопця прохоплюється незграбно щиро:

Проте бува, що в серці й не задніє.
Чи ж справді над усе можуть людини?..

¹ Переклад О. Парполіто.

² Переклад О. Парполіто.

Й тоді за хмарами тіка свята надія,
Й тоді майбутнє — холод домовини ¹.

«Уславлений суворий друг» Буйле й далі кривився. Але серед своїх приятелів, Робера Пенціона, Анрі Брена, Леона Фонтена, що з ними він познайомився в Етрета, «як знайомляться з молодими людьми одного віку», Гі вважався поетом. Навіть викладачі, задоволені головним чином управним стилем і поблажливі щодо оригінальності, висловили йому своєрідне схвалення, записавши в почесному зошиті його довгий і пишномовний вірш «Бог творець», з якого той постає незнайомцем, «його обличчя ніхто не бачив», «королем над королями» і «володарем всесвіту, натомленим одвічною самотиною...»

Якось у четвер, ненароком заглянувши на вулицю Бігорель, Гі побачив «крізь пасма диму двох огрядних чоловіків. Вони сиділи в глибоких кріслах, розмовляли й палили». Виявилося, Буйле навідав Гюстав Флобер. Обидва «старі» були разуче схожі між собою — дві лисуваті голови, довгі пожовклі вуса, а в Буйле ще й борода ².

— Ходімо,— сказав Флобер до Буйле,— трохи проведеш мене. Я до човна пішки...

Він часто повертався в Круассе човном.

Перейшли ярмарковий майдан Сен-Ромен, на якому звуки варварського органа юрми змішувалися із сильним запахом смаженого на олії оселедця. Двох чоловіків і школяра тішить вигляд розпашілих облич, кожний з них намагається уявити вдачі зустрічних людей і залюбки наслідує їхню балачку. Буйле імпровізує чоловіка, Флобер удає жінку. Мопассан захоплено дивиться на цих таких-бо молодих старих.

— Гайда поглянемо на скрипаль,— пропонує раптом Буйле, який оспівав ярмарковий театр у ніжних ліричних віршах.

Який сумний він у своїм старанні,
Цей жалісний скрипаль, як він тремтів
У перехнябленім дощатім балагані
Перед всіма на видноті,—

¹ Переклад О. Парполіто.

² Ця подібність здавалася неймовірною, деякі злостиві язики називали їх зведеними братами.

Де свище під дірявим дахом вітер
Й укліяк сердешний Антуан.
Благенький капюшон — його талан
І молитовно скліплені повіки.
А поряд витанцьовують чорти
Й дрібоче порося з соломою у писку...¹

Після закінчення вистави, сповнений співчуття до старого музики, добрий опасистий Флобер насупився — Бідолаха!

— Старіти нікому не весело! — зітхнув Буйле.

Такі й були вони, ці двоє. Веселі й смутні, хмара й сонце. Як небо Руана. А малюк — він скидався на обох.

Схвильований, сповнений глибокої поваги, Гі супроводжував Флобера до човна, не маючи гадки, що був присутній на виставі, яка надихнула Флобера на його «Спокушання святого Антонія»².

Юнак із Етрета зумів відчутти справжню причину мінливої меланхолії Луї Буйле. «Ніхто ніколи не видав його душевних мук. Буйле належав до племені сильних, які завжди усміхаються, в яких усе видається веселим, навіть горе». Самотній, бідний, Луї Буйле, усвідомлюючи свою поразку, вважав себе не більше, як знаменитим провінціалом. Йому було відмовлено в усьому:

Сльозою безплідної жінки
Над тілом іше за життя
Вже пада, пада забуття
На мене і мої зажинки³.

Він мав розраду лише в квітах і своїх друзях.

Із цим самотнім ментором Гі й подався до Круассе, за кілька кілометрів од Гавра, на північному березі річки.

«Я дуже пізно познайомився з Флобером, хоч його мати і моя бабуся були подругами дитинства. Що вдієш, обставини віддаляють душі і роз'єднують родини. Я бачив його двічі або тричі в ранньому дитинстві», — скаже він.

Виїхавши з Руана, вони пустили коня риссю шляхом на Жум'єж; потім здолали підйом до Кантеле.

¹ Переклад О. Парполіто.

² Драма Гюстава Флобера.

³ Переклад О. Парполіто.

Далі сорокалітній поет і вєселий підліток ідуть липовою алеєю. В її прозорі видно дїм, притулений до схилу Кантеле. А внизу — панорама великого порту; долаючи течію, надсадно ревуть буксири, пливуть з вугіллям англійські судна, бразільські і голландські пароплави, трищоглові норвезькі баржі, рибальські боти.

Пухкі білі хмари сунули бляклим, ніби вмитим небом.

Велет із волоссям, розмаеним вітром, у розстебнутій сорочці, з настовбурченими вусами вже очікував їх.

— А, от і наш молодик!

Крізь доброзичливість прозирала цікавість. Адже Гі так скидався на його давнього друга Альфреда, що спантеличений Вікінг закусив губу.

Гі одразу ж припало до серця це суворе житло без усякої зайвини — дїм кюре або вченого. Сила-силєнна книг! Та кілька сувенірів із мандрівок: опудала кайманів, ступня мумії, що її одного ранку слуга начистив, як черевика, позолочений Будда.

Легко уявити хвилювання, з яким юнак віддавав свої вірші учителю, цьому сорокавосьмирічному метрові. Добірка починалася невеличким шкїцом, складеним 1869 року в Руані, із стрибаючою цезурою на штиб «Дівочого покою».

Підштовхуваний у спину Буйле, потерпаючи, Гі протяг свої писання. Флобер неквапливо прочитав. Потім струснув гривую і прорік:

— Починайте працювати, молодий чоловіче! Вашим віршам щонайменше п'ятдесят років!

Мопассан-письменник вийшов з «майстерні в Круасе», так само, як свого часу Рубенс — з майстерні Іорданса. «Ці двоє людей властивою їм простою і світлою наукою дали мені звагу завше прагнути — це Луї Буйле й Гюстав Флобер (...). Буйле, з яким я дуже близько познайомився раніше, за два роки до дружби з Флобером... І Флобер, який по кількох зустрічах виявив прихильність до мене. Я наважився дати йому на суд кілька моїх вправ. Він люб'язно прочитав їх¹.

— Те, що ви принесли, свідчить про певні здібності, однак ніколи не забувайте, молодий чоловіче, що талант, за висловом Бюффона, це не що інше, як довготерпіння!

¹ Передмова до «П'єра і Жана».

«Молодий чоловіче» і «працюйте!» Ось його напучення.

«Я працював і часто бував у нього, усвідомлюючи, що роблю йому цим утіху, адже він жартома називав мене своїм учнем. Протягом семи років я писав вірші, новели, написав навіть препоганющу драму... Вчитель читав усе і потім, найближчої ж неділі за сніданком, аналізував і пояснював маленькі «таємниці» майстерності:

— Річ у тім, щоб тривалий час якнайуважніше спостерігати те, про що маєш намір написати, і то заради віднайдення ще ніким не побаченого й не описаного... Коли описувати вогонь і дерево, яке росте на рівнині, треба дивитися на цей вогонь і на це дерево,— аж поки вони не будуть несхожі для нас на жодне інше дерево й жоден інший вогонь. Тільки так можна стати оригінальним.

Він був невтомний у своїх настановах:

— Коли ви проходите повз крамаря, що сидить біля своїх дверей, мимо кон'єржа, який смокче свою люльку, поблизу стоянки фіакрів,— змалюйте мені цього крамаря і цього кон'єржа, їхню позу, їхній зовнішній вигляд, який достоту відбив би їхню моральну сутність. так змалюйте, щоб я не сплутав їх з жодним іншим крамарем, з жодним іншим кон'єржем, і, отже, примусьте мене побачити, що кінь у запрягу фіакра не повторює п'ятдесят інших, що траплялися до нього і траплятимуться після нього.

То був урок професора. Лаура тонко відзначила: «Коли б жив Буйле, він зробив би з Гі поета; натомість Флобер хотів виплекати романіста». Вона мала рацію і водночас помилялася. Помилялася тому, що в Мопасана не було справжнього поетичного хисту, й мала рацію в тому, що Буйле перевершував Флобера як поет.

18 липня 1869 року Буйле раптово вмирає. Для Гі лишиється незабутнім і дім на вулиці Бігорель, і сплюндрований сад: «Я згадую нестямний натовп (...), що витолочує квіти, нищить зелень, ламає гвоздики і троянди (...), аби пропхатися до важкої дубової труни, яку несли четверо смолоскипників, чавлячи два тоненькі бордюри з голубих пелюсток обабіч алеї».

Життя юнака, ще вчора таке уповільнене, одноманітне, набирає шаленого темпу. В нього вривається вітер.

Запаморочений з горя, він, проте, мусить, не пізніше як ЗА ДЕВ'ЯТЬ ДНІВ, 27 липня, скласти бакалаврський іспит у Каені. А ще цей довгий і втомливий переїзд дилжансом... Нарешті й те, й друге позаду, і, як належало за традицією, закінчення відзначено в сумнівному закладі Воге!

У жовтні, зарахований на факультет права в Парижі, Гі оселяється по вулиці Монсей, 2, де мешкає його батько. У круговерті знайомства з великим містом студент доволі безтурботно стрічає цю загрозову зиму.

За його приїзду в столицю тільки й розмов було, що про жахливий злочин у Пантені. 20 вересня наймит з Ла Віллет знайшов п'ять потворно зарізаних дітей і з ними матір. Через тиждень знайшли й труп батька. А 13 листопада якийсь Троппман, механік двадцяти років, признався, що убив ще й восьмого — старого ельзасця Кінка.

Вуличні співці горлали куплети на мотив пісні про старого Фюальдеса:

Мої вади — наслідок омани.
На жаль, в сімнадцять літ
Почав читать я деякі романи
Й занапастив собі цим світ¹.

У Конс'єржері² вбивця цілісінький день сміявся і співав. Чудовий початок для студювання права! Процес тривав 28, 29 і 30 грудня. Засуджений до страти, Троппман театральньо розкланювався і реготав.

Вирок був виконаний 19 січня 1870 року. В «Ле Друа» Мопассан прочитав усі подробиці.

Інша новина. На вулиці Рішер, в прибудові великої крамниці білизни, відкрито Фолі-Бержер — кабаре, яке одразу ж нарекли «Кав'ярнею еластичного матраца!» «Ві де Парі» у 1871 році відзначить: «Його прогулянкова галерея, де зустрічаються найвідоміші ДАМОЧКИ півсвіту з кварталу Бреда, користується з особливого права притягати весь клан кочових іноземців». З деякими із цих дам Гі невдовзі спізнається.

Травневі вибори послали опозицію. Відомо, кому були віддані симпатії молодого людини. Гі читає в «Ле Лантерн», щотижневому сатиричному журналі, памфлети

¹ Переклад О. Парполіто.

² В'язниця у Парижі (прим. перекл.).

Рошфора¹, які непримиренно таврували імперію, аж поки на майно видавця не наклали арешту. 27 грудня імператор доручає Емілю Олів'є сформувати кабінет. Мопассан байдужно читає прізвища міністрів і, завваживши, що генерал Лебеф очолить військове міністерство, а Бюффе — фінанси, не стримав сміху².

Тим часом Франція приходила в рух, набухала, тріщала перед розпадом.

Скоро згасли святкові свічки, як принц П'єр Бонапарт застрелив з револьвера редактора «Ла Марсельєз» Івана Салмона, прозваного Віктором Чорним. Принц заявляє, що журналіст ударив його. Лікар Пінель констатує легкий синяк побіля соска. Імператор довідався про цю новину, зійшовши із спеціального поїзда в Рамбуїє. Він зблід і наказав заарештувати принца. Його ув'язнюють у Конс'єржері, де він протягом кількох днів мав можливість слухати Троппмана.

Мопассан захоплено читає номер «Ла Марсельєз» із знаменитою статтею Рошфора: «Я легковажно гадав, що Бонапарт може бути ким завгодно, крім убивці». Похорон Віктора Чорного відбувся 12 січня. Зводяться барикади. І тут Мопассан уже не згоден. Він ненавидить натовп. Байдуже який. А для паризького люду то була остання репетиція перед Комуною.

Після здавалося б спокійної весни в неділю 8 травня 1870 року французи відповідають на плебісцит, який має схвалити «ліберальні реформи останніх років». Запитання сформульоване так вправно, що важко сказати «ні»! Імператор заспокоюється: 7 336 434 «так» на 1 560 709 «ні». Та цей триумф ілюзорний. Париж проти імператора, ліберального чи ні. 184 345 «ні» на 138 406 «так». Цей розрив із провінцією уже віщував Комуно.

Проте погляди найтверезіших були спрямовані на схід. У суботу 2 липня 1870 року принц Леопольд де Гогенцоллерн, кузен короля Пруссії Вільгельма I, по довгих ухиляннях згодився нарешті на іспанську корону, вільну од вересня 1868 року. Франція не може потурати «відродженню імперії Карла П'ятого». Франція

¹ Анрі Рошфор (1830—1913) — французький публіцист, автор памфлетів, спрямованих проти Наполеона III (прим. перекл.).

² І справді, було з чого. За звучанням перше — віл, бик, яловичина, друге ж — буфет (прим. перекл.).

сильна, принаймні вважає себе такою. Імператриця Євгенія¹, іспанка з походження, обіруч зв'язана з цією родинною притичиною, хоче війни, бо її радники нашіптують, що це єдиний спосіб утримати трон. Цілком слушно. Якщо війна буде виграна. Та хіба Франція може програти війну! На випробуванні в Саторі триста коней скошено кулеметом менше як за три хвилини. Через рік так само розстрілюватимуть комунарів.

Наївні вигулюють на бульварах, волаючи: «На Берлін! На Берлін!»! Ні Наполеон III, ні Вільгельм I не в змозі серйозно оцінити ситуацію. Тим часом уряди Англії, Австрії та Росії натиснули на короля Пруссії, щоб кандидатура принца була знята. Що й зроблено 12 липня у вівторок. Війна не вибухнула. Але це аж ніяк не влаштовувало ні іспанку-імператрицю, ні громадську думку. І от щоб приборкати першу і зробити приємність другій, принц Бідаша Антуан-Аженор і граф де Грамон, міністр закордонних справ, зажадали від Пруссії категоричного зобов'язання чинити опір кандидатурі принца Леопольда й надалі. Вільгельм був на водах в Емсі. Не без підстави він вважав цю вимогу даремною. Берлін. Бісмарк обідає з генералом фон Мольтке і Роном, своїм військовим міністром. Надходить телеграма од Вільгельма з викладом останніх перипетій. Співтрапезники пригнічені: адже це мир! Бісмарк і генштаб прагнуть війни, війни, щоб остаточно утвердити авторитет Пруссії. І Бісмарк переробляє м'яку відповідь Вільгельма на різку. «Це,— каже він,— подіє на галльського бика, як червоний плащ!»

15-го Еміль Олів'є заявляє: «Від сьогодні на моїх колег-міністрів і на мене лягає велика відповідальність. Ми приймаємо її з легким серцем». Пізніше він сперечатиметься за зміст цієї заяви. Та надто пізно. Тьер протестує. Йому не лишається нічого іншого, як повторювати: «Момент обрано невдало. Я вважаю цю війну необачністю».

У понеділок 18 липня Франція оголошує війну. 25 липня Наполеон III стає на чолі армії. 2 серпня розпочинаються воєнні дії. Після повідомлень про блискучі перемоги 7 серпня «імператриця-регентша Євгенія» змушена підписати відозву, що визнає реальний стан справ: Ельзас втрачено, Лотарінгія не захищена через

¹ Дружина Наполеона III (прим. перекл.).

поразку Форбаха, головна французька армія напередодні оточення під Мецом.

«ФРАНЦУЗИ, початок війни несприятливий для нас, наші армії зазнали поразки. Будьмо ж сильні у цих злигоднях і поквапимось їх виправити: (...). Я закликаю всіх свідомих громадян підтримувати порядок. Хвилювання на рух нашому ворогові».

Франція була розлучена цим падінням на коліна — неймовірною поразкою. Та знов надто пізно для себе. Надто пізно і для вчорашнього школяра Мопассана, який був приголомшений, прокинувшись одного чудового ранку солдатом.

Йому тільки двадцять літ, а він прожив уже половину свого життя.

5.

Седан.— Бівак в Анделіському лісі.— «Ото вже буде удовиць!»— Окупація й опір.— Зустріч з друзями.— Оповідання і новели воєнного часу.— Герої, що цього не знають.— Долина і вибалок.— Мопассан перед лицем Комуни.

Гі пішов до армії в липні 1870 року.

Мобілізований у Венсенні, він був зарахований у 2-й дивізіон Гаврського інтендантства, але спершу його відправили військовим писарем до Руана.

Серед невиразної суміші новин і чуток молодий солдат уперше натрапляє на імена Віссембурга, Фрешвіллера, Форбаха, Резонвілля, Гравелотта, Сен-Пріва. Не встигла розпочатися війна, як 2 вересня імператорська армія зазнає краху! Седан! Падіння імператора, котрий воював проти власної волі, змарнілого й нещасного, змученого дизентерією, вразило Гі. 4 вересня проголошено республіку.

Міністр Палікао оголошує:

«Велике лихо спіткало нашу вітчизну.

Після триденної героїчної боротьби, що її вела армія маршала Мак-Магона проти 300 000 ворожого війська, сорок тисяч чоловік попало в полон.

Генерал Вімпффен, який узяв на себе командування армією замість тяжко пораненого маршала Мак-Магона, підписав капітуляцію...»

Тільки згодом Гі по крихтах дізнається про подальше — зречення Луї-Наполеона Бонапарта і його династії, про натовп біля Тюїльрі й Палати депутатів, втечу імператриці під опікою пана Нігра, італійського міністра...

Імперія впала, як картковий будиночок.

З листів, документів, уривків оповідань, що випадково дійшли до нас, постає образ інтенданта Гі. Пруссаки ідуть на Париж. 19-го вони у Версалі. Разом з Мольтке й імператором Вільгельмом. Чверть Франції окуповано. Це розгром.

Солдат «другого призову», Мопассан тупцюється в Анделіському лісі. Падає сніг.

— У них була страшна артилерія, що спустошувала наші лави на відстані,— визнає він у хвилину ширості двадцять років по тому.— А в нас нічого або ж майже нічого! Наша гвинтівка була б чудова, коли б її побронзували. Якщо набій не давав осічки, куля падала метрів за сто від нас. Яке шаленство охоплювало нас! Наші губи тремтіли (...), але не з холоду — горло стискав нервовий спазм, так кляли ми зрадників, через яких зазнавали отакої ганьби. Жоден з нас не боявся смерті (...), проте що може бути нестерпніше, аніж казати собі: я віддаю своє життя без змоги захистити його, й ця жертва нікому не потрібна... Бо варвари з-над Рейну не змінять од того своєї психології!

Ясна річ, Мопассан висловлювався того дня трохи піднесено, хоч усе, що він говорив, «переклав» у свій спосіб його слуга Франсуа Тассар; цей спосіб добре, либонь, застарів, але разом з тим саме така манера характерна для людини сорока літ. Трохи наївний патріотизм новобранця — цього ніколи не зрікався передчасно дозрілий мужчина.

«Я рятувався разом із іншими у безладній втечі нашої армії, я ледве уникнув полону. З авангарду я перейшов в ар'єргард, несучи генералові наказ інтенданта. Я пройшов п'ятнадцять льє. Перебувши минулу ніч на ногах, виконуючі різні доручення, я заснув на камені в льодовому погребі...» Листа без дати передав Лаурі кондуктор екіпажа з Гавра, де застряв Гі.

Він бадьориться перед матір'ю: «Коли б не мої славні ноги, мене б узяли. Почуваюся добре». Так, справді,— ноги в нього були славні!

А як датувати ще цю звістку? «Від учора не тримали

і крихти в роті. Цілий день переховувалися в stodолі, притиснувшись один до одного, аби хоч трошки зігрітися, упереміш офіцери й солдати, всі отупілі з втоми...»

Навала сімдесятого. Навала чотирнадцятого. Навала сорокового.

«То були великі людські потоки, які текли й текли, розбризкуючи довкола себе піну мародерів». Марш тривав. Сомнамбулічно, в брязкоті фляг, що їх торкали гвинтівками, у супроводі притишених команд і лайки...

«Шкіра рук лишалася на сталі прикладів...»

Часто я бачив, як солдат скидав взуття, щоб іти босоніж, так мучився він у тих тісних колодках, і полишав на кожному кроці кривавий слід».

А втім, надія небораки-солдата не згасає: «Що ж до кінця війни, то він не викликає більше сумнівів. Пруссаки програють, вони чудово це усвідомлюють, і їхня надія — одним ударом здобути Париж. Але ми готові зустріти їх. 27 серпня 1870 року».

Жовтень. Франція дихає уподіб велетневі на колінах. Мец іще тримається. Похмурими, холодними світаннями у селянських обійстях парувє викинутий з-під худоби гній.

І раптом жахлива новина: **МЕЦ СКЛАВ ЗБРОЮ.**

Париж гинув, їв пацюків, бурчав і бив бошів.

На початку жовтня нелюбий батько боязко справляється в Луари, якій він «щиро тисне руку», про новини. Солдати Шансі весь час у переходах, маневрують на півдні від Луари, і 10 грудня 1870 року Гі одержує відпустку. В Етрета! У листі своєму дядькові Кордому він оповідає про прихід прусаків до маленького містечка його дитинства.

«Прусський офіцер гуляв по Етрета у формі. Обурене населення збунтувалося. Тоді кілька підприємців і я пішли шукати мера (...). Мер відповів брутально (...), що французи були горланами й боягузами, і що коли вже пруссаки потовкли нас, маємо мовчати...»

Мер Етрета, Мартен Ватінель, колоритний моряк-рибалка, в червоному бавовняному ковпаку й сабо, не вбачав нічого поганого в тім, що сказав учорашньому школяреві: мовляв, коли він не хоче бачити німців, то не варто було їх сюди пускати! Логічно, дідько б його взяв!

Та Гі не подарує цього. Всупереч мерові та його здоровому глузду він зведе рахунки з-тими, хто вважав

за краще порядок при ворогах — з панікерами, дезертирами, крикунами, які вигулькнули, тільки-но перейшла небезпека, з череватими хвальками національної гвардії, колабораціоністами й іншими запроданцями. Флобер скаже разом із ним, що слова: «О, слава богу, прусаки тут!» були одностайним вигуком буржуазії.

Але тоді Гі стискує зуби і, як у колежі Івето, коли він ухилився од занятя, добивається подовження своєї «відпустки».

Й у шкурі «інтендантського щура» Гі почувується солдатом. Він любить блукати лісом при рушниці, заздрячи піхотинцям. З дерев падає сніг. Подеколи пролунає постріл.

— Стій, хто йде?

Вимальовується силует.

— Не стріляй, це жінка! — гукає Гі.

— Підходь!

Хруснула під ногою гілка, жінка наблизилася:

— Он як тепер зустрічають знайомих, у лиху годину!

— Жозефіна?!

— Думаєте, легко вас знайти, — удавано невдоволена бонна Лаури, яка гляділа його малим. — Як голку в скирті сина — однаково. Вже дві години кружляю тут. Аж нарешті й утрапила, мій хлопчику. Боже, а схуд! Ти міняв білизну?

— Яку білизну, Жозефіно!

— Ти зараз же її переміниш і брудну віддаси мені! Та й потім треба позбавити мене цього кошика, важелезний, як дохлий віслюк!.. Тут усе для вас. Курча, окіст, бараняча задня ніжка! Я не забула навіть гірчицю, синку.

По засмаглому обличчю солдата текли сльози, сльози ніжності й сорому. Але ж карт не вибирають, Гі. І війни не вибирають. Чинять можливе за обставин, що їх мають, та й годі.

Зима стинала Францію, мов друга смерть. З кожним днем Париж підупадав на силі. В його утробі вже клетотіла Комуна. У суботу, 28 січня, Париж капітулює. Усе запорошено снігом, і солдати плачуть, немов хлопчиська.

У своєму життєписі, де, попри всі довершеності стилю, багато упередженого, Поль Моран зумів на мить проїнятися до Мопассана симпатією: «Мундир подер-

тий, скуйовджена борода; хитаючись від втоми й падаючи, де тільки спиниться, Гі де Мопассан, молодий солдат 1870 року призову, відпочивав тепер під Парижем, край фортифікаційного рову...»

Солдати трьох війн поробилися волоцюгами.

Найнеймовірніші марші — подалі, далі б від цього краху; тіло судомить, шлунок, здається, прилип до хребта, набряклий язик і голова, як казан,— Гі усе це спізнав. Він бачив скалічених франтирерів і квапливо розстріляних шпигунів. Сніг брався червінню — огидливий кривавий шербет, «і всі б'ються між собою за чергу, а коли проходять повз труп — знову стріляють у нього, ніби перед труною, що її окроплюють святою водою».

Гі перший зрозумів тоді, що розстріляли жінку!

«І я, набачений різного страхіття, розридався. І перед лицем цієї смерті, у цій крижаній ночі, на цій безкрай, похмурій рівнині, перед цією забитою незнайомою, я відчув, що таке слово «жах».

Він бачив мертвяків з обох сторін, квапливо засипаних землею, і по вусах та еспаньолках упізнавав французів... Він бачив солдатів своєї країни, свого округу, нормандців з Івето або ж Лілебонна, які вбивали прив'язаних біля ганку собак лише для того, щоб випробувати новий пістолет.

Він бачив, як щиросердні вбивці розстрілювали корів, що паслися в полі, і ці вбивці носили такий самий мундир, як і він.

— Без жодної мети, безглуздо, аби лишень стріляти, от що страшно!

Він чув крики радості цього бидла в мундирі, новобранця, який гамселив ногами трупи уланів, що наразилися на засідку.

— Ото вже буде удовиць!

Він ніколи цього не забуде. ВІЙНА стала його невиліковною травмою. Він знає, що таке страх. Але для Мопассана страх і мужність не антиподи. Він збагнув: мужність — це вміння діяти так, мовби немає страху. Цей двадцятилітній юнак надто рано ступив у світ, який сягав над мужністю і страхом, у світ, де треба мати мужність, щоб зазнати страху, і зазнати страху, щоб мати мужність,— у складний і потайливий світ людей.

Здавалося, настав мир. Гі полегло зійхнув. Та він нічого не забув. Він більше нікого й нічого не забува-

тиме. Крім хіба, може, дат, місць та імен. Головне ж — він ніколи не забуде образів!

1883 року, оповідає Франсуа Тассар, Мопассан прострелив собі з револьвера палець. Це трапилося незадовго до його вступу на службу. Куховарка перев'язала його, дуже здивована спокоєм Гі.

— Який ви стійкий у стражданні! От хто міг би піти воювати!

— Але,— зауважив Франсуа,— хіба він не був мобілізований у 1870 році?

— О, так. Бився! Він провадив набір вісімнадцятилітніх рекрутів...

Це було перебільшенням. Гі відправили разом із призовом його року незадовго до жеребкування, влаштованого мером Етрета. Все інше правильно.

— По своїм поверненні до Руана він кепкував з адмірала, який командував містом, а пізніше і з пруссаків...

Коли вони увійшли, він поїхав у Гавр ходити біля хворих на віспу...

Жарти з окупантів поступалися місцем жартам з французького адмірала й правителів Івето. Згодом починаються жарти весляра, коли Гі бачать у приміському поїзді, що іде з Курбеуа в Париж. Він розмовляє з неймовірним акцентом і прозоро обережно поводить себе зі своєю підозрілою валізою. Його заарештовують на станції Сен-Лазар, виказаного містифікованими пасажирами.

У годину, яку, вживши його ж слова, можна назвати годиною «окупації й опору», знову відроджується в приголомшеному солдатові непокірливий, бентежний хлопчисько, цілковитий анархіст.

Тепер Гі несе службу у Венсенському замку, він удає, ніби не помічає пруссаків і тих, кого вони тягнуть до комендатур — майже таких самих, які будуть створені фашистами у 1940 році.

Гі зустрічає свого приятеля по руанському лицю Леона Фонтена і Робера Пеншона, який, виявляється, в Сен-Морі! Бог війни дарував усім трьом життя. Певне, через те, що вони були однокашники! Шкільна дружба — це назавжди.

Всі троє одного віку. Всі троє пройшли дорогами війни. І живі! Ні, це неодмінно треба відзначити. І, як це вдалося з'ясувати мені вже тепер, майже сто років по

тому, вони увалюються до одного з бістро Шампіні і, сидячи за столом, нестямно п'яні, розтирають по долівці чорну пляму, слід крові заложника, страченого у день їхньої гулянки.

Сповнений огиди, що через край вихлюпнулася в «Пампушці», «Мадемуазель Фіфі» й «Старій Соваж», цей колишній солдат ненавидітиме війну і не зможе примиритися з поразкою.

ОПІР — це здатне здивування.

А проте годі досягнути Мопассана, не кажучи про ОПІР. Звеличування франтирерів, ненависть до пруссаків, таврування ворогів, уславлення вбивства окупантів, сприймане як норма лише через те, що це загарбники,— усе це є в Гі.

Антуан, норманець, хвалько на всю округу, прозваний Святим Антонієм, відгодовує, як кабана, поселеного в нього пруссака, а згодом і вбиває його, поховавши під гноєм. Та він не герой, цей Антуан!

Брехун і штукар, він мало не йде за своєю жертвою на той світ. Але... зі страху! Обидва, зрештою, мізерні. Одначе Антуан кінчає вбивством, і це в нього СТИХІЙНО. Проблема індивідуального терору і масових репресій щодо заложників подана з холодною байдужістю кількома словами: «Старий відставний жандарм, що мав уродливу дочку і корчму в сусідньому селі, був заарештований і розстріляний». Так би мовити, прибутки й збитки...

Шістдесятивосьмирічний дядько Мілон методично вбиває уланів. «Він був малий на зріст, худорлявий, згорблений, великі незграбні руки скидалися на клешні краба». Він тим паче не герой. Проте він одержимий однією думкою: знищувати пруссаків. «Він ненавидів їх затято й люто, прихованою ненавистю селяка-скнари і водночас — патріота». Дядько Мілон убиває через те, що німці вбили його батька, «який був солдатом ще при першому імператорові, Наполеоні», й через те, що його молодший син теж забитий ними. «Тепер ми поквиталися (...), і я нітрохи про це не жалкую».

Стара селянка Соваж теж мстить за свого вбитого сина; вона спалює власну ферму разом із посулими там бошами. І Мопассан робить висновок: «Я ж думав про чотирьох матерів цих здорових хлопців, що згоріли живцем, і про жорстокий героїзм французької матері,

розстріляної біля цієї стіни». Якщо він і співчуває жертвам, то й не засуджує ані дядька Мілона, ні старої Соваж.

«Два приятелі» — так називається інша новела про двох рибалок, що попадають у пастку на острові Марант; німці розстрілюють їх, бо вони відмовляються видати пароль, з яким повернулися б назад.

Стриманість опису сягає тут справді античної величі: «Моріссо мимоволі скинув очима на повну пічкурів сіточку, що лежала в траві за кілька кроків од нього.

Сонячний промінь виравав на купі тріпотливих ще риб. І Моріссо занепав духом. Хоч як намагався стриматися, очі його взялися слізьми.

— Прощавайте, пане Соваж,— прошепотів він.

— Прощавайте, пане Моріссо,— відповів Соваж.

І вони стиснули один одному руки, з голови до п'ят здригнувшись непереможними дрожжами.

— Плі! — крикнув офіцер.

Дванадцять пострілів розітнулися як один».

Лише добором незначних деталей автор виявляє свої особисті почуття. «Прусак» наказує своєму денщикові:

«Ану-бо, віднеси мені цих рибок, поки вони ще живі. То буде розкіш, коли засмажити!»

І спіймана риба, що блискотить проти сонця, і чар води надають оповіданню правдивої сили й ледь помітно відтіняють скромний героїзм, навіть не усвідомлений його носіями. Ракою автора ганьбиться садистська вишуканість окупанта, такого, далєбі, самого, як і в 1940—1944-х роках. Додати нічого. Хіба лише те, що вже у 1870 році гармати прусаків на острові Марант було чути в Мон Валер'ені¹.

«Війна скінчилася: німці окупували Францію; країна здригалась, як повалений борець під коліном переможця»². Така картина стояла перед очима Гі на початку 1871 року.

«З очманілого Парижа, виголоднілого й зневіреного, пішли перші поїзди... Пасажири дивились у вікна на зриті поля й спалені села».

¹ Височина під Парижем, з фортом і казармами. Під час фашистської окупації там було страчено близько двохсот французьких патріотів (прим. перекл.).

² Дуель, 1883, серпень.

Пан Дюбюї, старий служака національної гвардії, їде до Швейцарії через Страсбург. «Він з жахом і злістю дивився на цих озброєних бороданів, що розташувалися на французькій землі, як у себе вдома, і в ньому займався безсилий патріотичний запал...» В купе, де сидять двоє англійців і пан Дюбюї, заходить прусський офіцер. Цей рудий бородань, про якого оповідач говорить з ненавистю, не окупант-денді з острова Марант — це бундючний мужлай: «Через двадцять років,— запевняє він,— увесь Європа буде наш. Нема сильніше од Пруссія».

На ближчій зупинці офіцер хоче послати пана Дюбюї купити йому тютюну. Мопассан описує смертельне, що аж засліплює, оскаженіння пана Дюбюї. Він кинувся на офіцера: «З набряклими на скронях жилами й страшними очима, що налились йому кров'ю, він ухопив його за горло і почав несамовито бити кулаком в обличчя... Заюшений німець хрипів, задихався, випльовуючи зуби, і ніяк не міг скинути цього розлюченого товстуна...»

Англійці не втручаються, їм навіть цікаво дивитися на цей патріотичний раж. У Страсбурзі німець і пан Дюбюї б'ються на дуелі. Дюбюї, який хоча й носив звання національного гвардійця, та ніколи в житті не тримав у руках пістолета, вбиває німця. Свідки цього поєдинку, англійці, спортивним кроком вертають назад разом із Дюбюї, вигукуючи: «Гіп-гіп, ура!»

Так, у майже комічній манері подано механізм опору і народження «Сердечної Згоди».

Ми ще довго натраплятимемо на ці відгуки, особливо тонко втілені у «Пампушці», але й до зустрічі із цією звичайною нормандською повією, яка жертвує собою і тим викликає зневагу колабораціоністів, ми бачимо ці риси в «Мадемуазель Фіфі».

Уже три місяці, як офіцери-завойовники на чолі з комендантом графом фон Фарльзбергом мають постій у замку д'Ювіль, поблизу Руана. Вони нудьгують у цьому «нічному горщику Франції». Пиячать, чинять неподобства. Аж нарешті надумують улаштувати гулянку. Виряджають старого унтера по «дам», і той привозить п'ять жалюгідних створінь, Памелу, Біляву, гладку Амаду, Єву-Помідор і Рашель, наймолодшу смаглянку, «єврейку, кирпатий ніс якої ніби ще більше стверджував те правило, що всі євреї гембаті». Під час оргії

пруссаки, а надто «мадемуазель Фіфі», прозваний так за тонкий стан, який, здавалося, зашнурований у корсет, охоплені п'яною хвалькуватістю. Рашель, чие справжнє ім'я було Колетт Бодош, вражена їхньою брутальністю. Вона не може чути, як німці просторікують, буцім усі жінки Франції належать їм. «Це... це... це... брехня: жінки Франції не будуть ваші!» Годі казати, як смішно це звучить в її устах. Адже хто ж у такім разі вона сама! «Я?.. Я не жінка, а паскуда. Я саме те, що й потрібно пруссакам». Вона обурено кидає це в обличчя «мадемуазель Фіфі». Той щосили дає їй ляпаса. Ошаліла й несамоविта, вона увігнала йому в шию ніж і вискочила в темряву через вікно.

Втікачку шукають, а залитий вином бенкетний стіл тим часом слугує за смертельне ложе. Але Рашелі НЕ ЗНАЙШЛИ. Вона переховувалась на дзвіниці, переховувалась... до відходу німецького війська. Часом лише, ніби заворожено, починав сам собою здригатися дзвін... «По якомусь часі її забрав один патріот, людина без забобонів, якому вона полюбилася за її героїчний вчинок; згодом він одружився з нею, і вона стала дамою, не гіршою від багатьох інших».

Мораль цієї новели надзвичайно смілива. Обрану з-поміж єврейок шльондру Мопассан ставить вище од добродесних дружин за її патріотичний вчинок.

Вальтер Шнаффс, найнещасніша в світі людина, має в душі інстинктивну й воднораз свідому ненависть до війни і вирішує здатися в полон. Та кому? Тільки не франтирерам — вони розстріляють. Так, так! Саме такий погляд властивий Мопассану! Шнаффс здається галасливим, куди менш рішучим національним гвардійцем з Рош-Уазель.

Єдиний німець, якому віддає Мопассан симпатії,— це дезертир.

Мопассан-солдат виливає свою злість, свою лють майже до 1884 року. Щоправда, новела на цю тему з'явиться ще й у 1887 році — «Королі». Аж тоді тема буде вичерпана.

Перед лицем війни Мопассан суперечливий — він і пацифіст, і патріот. У «Причинній» (грудень 1882 року), яку окупанти виганяють з її хати і кидають у лісі, бо вона не здатна виявити їм належної гостинності, і нещасну роздирають вовки,— Гі пристрасно засуджує німців і війну.

«Я усім серцем бажаю,— нехай сини наші ніколи більше не зазнають, що таке війна».

Найбільше він таврує пруссаків. Пруссія — це мілітаризм. А мілітаризм — це війна. Ненависть до окупантів переплітається в нього з ненавистю до війни. Де вихід — адже це суперечність? Він не думає над цим. Він змальовує Францію своєї доби, такою, як вона є.

Завдяки зв'язкам знехтуваного батька Мопассана прийнято в бюро Паризького інтендантства, де він, посідаючи напівцивільне становище, міг нарешті спокійно очікувати демобілізації. Вогонь війни згасає під сірим попелом казармених буднів.

11 березня 1871 року, через одинадцять днів після вступу пруссаків, Париж вирував довкола гармат, перевезених з Гобеленів на Монмартр. Кривава патріотична трагедія, остання з революцій XIX століття, назріла. В ці дні Мопассан знову в Етрета, у знаменитої співачки мадам Делакер'єр. Він нічого не знає. Бранець «Заснулого в Долині»¹ звіршував вісім галантних куплетів і переписав їх до альбома співачки, з народження Луїзи де Мірамон Треогат. Вони завершуються так:

Ваш голос скрізь за мною лине,
Бо те, що любим, тішить нас.
О, заспівайте ж про той сон долини
Ще... В останній раз!..²

Мопассан чортихається. Авжеж, він має іти на поїзд, щоб знову опинитися в казармі. В нього прикрощі. Військовий інтендант 2-го дивізіону Гавра просить мера Етрета «попередити другого солдата Мопассана (читай: «другого призову». — А. Л.), із взводу писарів військового інтендантства, що йому належить подати копії на всі записки про звільнення і подовження термінів, які він одержав у пана головного коменданта Гавра». Ці копії мали бути засвідчені мером. А це не обіцяло нічого доброго.

18 березня Тьер, певний своєї позиції ще до оголошення війни і не сумніваючись у підтримці консервативної провінції, чий інтереси він репрезентував, відповів на

¹ Вірш про вбитого солдата французького поета Артюра Рембо (прим. перекл.).

² Переклад О. Парполіто.

гнів знеславленого народу провокацією. Наказавши забрати гармати з Монмартра, він штовхнув Париж до повстання. Ця притичина негайно ж збурює стихійні сили. Вбито генералів Леконта й Клемана Тома. То була кривава зачіпка для здійснення виношуваного Тьером плану, виношуваного давно, ще від 1848 року, але відхиленого свого часу Луї-Філіппом: кинути місто на інсургентів¹.

Отже, Комуна була покликана до життя гнівом повсталого народу й розрахованим викрутом суетної влади. Підстьобнута нею. Аби потім легше було стинати голови.

Тьер і військо, одійшли. І повстання не могло не вихнути. Тепер лишалося тільки карати.

І донині над цим періодом, історія якого без міри спотворена «великим страхом благонадійних», відчувається тиск табу.

Мопассан повністю зазнав цього табу. З 18 березня і до 28 травня ми не виявимо жодного сліду, що хоч якось би з'ясував його безпосередню реакцію на події. А втім, окремі натяки все одно прохоплюються, дуже, правда, рідко, та, спільні настроєм, вони допомагають угадувати, про що Мопассан не хотів говорити.

Серед його героїв не більше представників робітничого класу, аніж, скажімо, в того ж Бадьзака. Натрапимо хіба що на персонаж із «Батьковбивці». Це столяр. Він убив подружжя буржуа.

«Його мали за навіженого, послідовника комуністичних доктрин і навіть за нігіліста (...), впливового й запального оратора на зібраннях робітників і селян». Він позашлюбний син. Адвокат натякає на його божевілья і звинувачує в його злочинах тих, хто давав йому погані приклади.

«Він чув, як республіканці, так, так, навіть жінки, вимагали крові Гамбетти, крові Греві; його хворий розум схибнувся, і він теж жадає крові, крові буржуа!» Намір зрозумілий — адвокат силкується виправдати свого підзахисного колективною провинністю червоних. «Сумні доктрини, що їх проголошують нині в громадських місцях, знівечили цю людину! Не його треба судити, панове, а Комуни!» Процес майже виграно, але тут убивця встає й зізнається, через що він порішив свої

¹ Повстанців (прим. перекл.).

жертви — то були його власні батьки! Його життя скла-лося жахливо, адже він був незаконнонароджений. Мати, яку він розшукав, зреклася його. Батько загрожував револьвером. Ось тоді-бо він і вчинив своє.

В оповіданні не йдеться про вирок суду, та Мопассан став на бік позашлюбної дитини, відкинутої суспільством, — у цьому причина протесту цієї людини.

Чи не такої самої тональності й стаття в «Голуа» від 5 липня 1881 року під заголовком «Чорта лисого!». Французи виступили проти Італії, настроєної вороже до Франції з приводу Тунісу. Мопассан вважав ці антиіталійські маніфестації короткозорим патріотизмом. Ось уривок з його статті: «Ще два десятки кроків, і я опинився поруч колишнього члена Комуни, чий гострий розум, признаюсь, мені так до душі...»

То був Жюль Валлес. «Попри все, в нього був неабиякий хист письменника, це майстер своєї справи, майстер слова. Він бився за Комуни, мов одержимий. Абсолютна незалежність у поглядах, презирство до готових формул зробили його підозрілим навіть для своїх однодумців».

Валлес не брав участі в маніфестації. Гі запитав: чому?

Валлес відреагував різко:

— Я бережу сили для громадянської війни!

Далекий від того, щоб бути шокованим, Мопассан спокійно визнає відповідь автора «Інсургента» принаймні логічною, бо під час громадянської війни знаєш, за що ідеш вмирати. Згодом він знову повторить це.

Ні, Мопассан ніколи не був ворогом комунарів!

Трохи пізніше, а саме 1889 року, Франсуа Коппе¹ з французької Академії напише одноактну п'єсу, в якій кресатимуть блискавиці і йтиметься про священника, розстріляного під час Комуни, і комунара, вбитого сестрою священника. Ця показова історія (на Франсуа Коппе можна покластися!), одностайно схвалена Комітетом Французького театру, була заборонена міністерством народної освіти. Мопассан обурений. «Оце вже занадто, занадто безглуздо і вкрай перелякано. А чи не хоче ця людина, цей громадянин, хай і обранець, хай на сьогодні й міністр народної освіти, змусити нас повірити, буцім

¹ Франсуа Коппе (1842—1908) — французький поет і драматург, близький до групи «Парнас». У даному разі йдеться про його драму «Священик» (*прим. перекл.*).

у дні Комуни не розстрілювали священників та інших людей? Це ж бо те саме, як нас би намагалися переконати, що версальці не розстрілювали комунарів й укупі з ними навіть зовсім непричетних до Комуни». Перше припущення, зрозуміло, не бентежить нікого, а от друге, надруковане чорним по білому в консервативній газеті, вразило, як ляпас.

Іноді в нього вихоплюється вкрай необережно:

«Париж розділив крах Седана. Республіку проголошено. Франція захиталася в цьому безумстві, яке тривало до кінця Комуни». Він каже «до кінця». Він цурається порізнити в цім «безумстві» катів і жертви. Таке балансування не видається нам сьогодні відповідним історичній правді, бо репресії набагато перевищили «злочин». Однак в епоху, коли слово КОМУНАР нічим не різнилося від слова «вбивця», Мопассан пішов проти течії до об'єктивнішої оцінки дійсності, не скрізь визнаної і дойни.

Згадуючи своїх товаришів, Мопассан змальовує їх «пригніченими тугою, поразкою, в розпачі, охопленими паскудними відчуттями самотини, смерті, небуття».

Слова — це докази. Тож, послуговуючись термінами психіатрів, можна сказати, що війна дуже «травмувала» молоду людину, як і жахливі картини чвар його батьків. Ідучи на самопожертву в ім'я перемоги, він спіткав жах, зраду, мерзотність, безглуздя, нищість.

Протягом одного року бакалавр став людиною хворобливою, шаленою і разом з тим байдужою до всього, змушеною заробляти свій хліб у чеканні дедалі відстрочуваного визволення; а перед очима поставала Франція — Франція, що зализувала рани.

Зрілий мужчина, він у глибині душі вже скалічений.

ЧАСТИНА ДРУГА СНІДАНОК ВЕСЛЯРІВ

«Ви, люди міських вулиць, ви не знаєте, що таке ріка».

(«На воді»)

1.

Важка демобілізація.— 20 березня 1872 року: вступ до військово-морського міністерства.— Канцелярські будні.— Тема спадщини.— Рука трупа...— Двійник та дзеркала.— Осіння прогулянка у Валле де Шеврез.

Нарешті в листопаді 1871 року сподівана демобілізація.

Що ж далі? Знову курс факультету права? Треба ж заробляти. Хоч батько й призначив йому невеличке утримання — сто франків на місяць. Треба заробляти! Грошові клопоти доливають отрутою й без того неспокійний побут родини. Батько, як і мати, марнотрат, і Гі через це постійно з ним у сутичках.

Так, у листопаді 1872 року Гі звинувачує батька в тому, що він дає йому на жалюгідний прожиток, розтринькавши все по жінках... Гі забуває, що він уже в тій порі, коли має сам турбуватися про себе.

Ми знаємо цю кризу в деталях, і Гюстав де Мопассан мав тоді кращий вигляд, ніж Гі,— зневажливий, із своїми домаганнями, гарний, зразковий син, але тільки щодо матері.

Ось, скажімо, один із найбурхливіших скандалів, що його він холоднокрівно виклав Лаурі:

«Люба мамо, в мене виникла шалена сутичка з батьком, і я хочу, щоб ти була в курсі справ. Я подав йому рахунок за місяць, звернувши увагу на те, що в мене несподівана перевитрата за світло й опалення і мені не вистачає до кінця місяця 5 франків. У відповідь він навіть відмовився глянути на мій рахунок і заявив, що більше нічим не може зарадити, що це дарма, і якщо я не можу вкладатися, то мені лишається жити далі, як я хочу, і йти будь-куди — він умиває руки. Я спокійно зауважив йому, що йдеться про звичайну річ з опаленням, що я погодився без заперечень з його сумою приблизних витрат, у якій він своїм звичаєм забув половину необхідного, що мій сніданок складається з однієї м'ясної страви й чашки шоколаду, тоді як залюбки я міг би з'їдати дві м'ясні страви, особливо з огляду на мікроскопічні порції у скромному ресторані (...). Він зшаленів і сказав мені, що коли його батько недодав йому 50 000 франків, не його провина. Я відповів йому, що це він винуватий і що кожна тямуща людина потвердить, що, правильно взявшись за справу раніше, він урятував би щонайменше 40 000 франків. Так, сказав він, але ж то був мій батько і я зважав на його почуття — тобі ж далеко до цього. Аж он як ти заговорив, — відповів я, — так запам'ятай істину, про яку ти не здогадався: першою божою й людською заповіддю є любов до дітей».

Ця сварка зрушила всю глибину затаєної злості Мопассана на його слабкодухого батька, злості, що межує із кривдою.

«Бути батьком — це ж не все, головне насамперед — діти, і коли ваше сумління німотне до них, то в разі необхідності є закон людей, аби нагадати вам про ваші обов'язки. Ви не знайдете жодного простого робітника, який, заробляючи на день тридцять су, не спродав би все до нитки, тільки б йому влаштувати своїх дітей. І яке майбутнє чекає на мене? Я хочу одружитися і теж мати дітей, — та хіба ж можу я це зробити. Проте з цим треба кінчати — я знаю, що мені відтепер робити. До побачення — і я вилетів бомбою».

Це свідчить, що в двадцять два роки, хай це утримання й бідне, Мопассан повністю ще матеріально залежний од батька. У колекції Марі Леконт дю Нуї є також і цей горезвісний рахунок, цінний документ, що показує бюджет неможливої молоді людини по війні 1870 року.

Смішно, що він писаний на прекрасному папері з водяними знаками, уцяцькованому графською короною з ініціалами «Г. М.», спільними в батька і сина.

«Одержано на місячні витрати 100 франків.

Сплатив:

За місяць конс'ержеві	10
Лагодження взуття	3,50
Вугілля	4
Тріски	1,90
Сірники	0,50
Підстрижка	0,60
Дві сірчані ванни	2
Цукор	0,40
Кава мелена	0,60
Гас для лампи	5,50
Прання	7
Листи	0,40
30 сніданків	36
Обід, 1,60	48
Булочки на день	3
Коминяр	5
Мило	0,50
	<hr/>
	128,90
Він сплатив за мене 8 обідів —	
відняти 12,80	
	<hr/>
Остача	116,10
Сплатив також коминяреві	5
	<hr/>
Остача	111,10

Крім того, він поклав мені 5 франків на малі втіхи.

Єдина приємність, яку я собі дозволяю, це моя люлька. Я витратив ще 4 франки на тютюн.

Сумно».

За нинішнім курсом, все прожиття вийшло б 400 або й 500 франків — середній бюджет сьгоднішнього студента без достатку.

Гюстав мав рацію, все було вкрай кепсько, особливо ж від того дня, як невтримний, розорений дідусь Жюль оселився зі своєю дочкою, удовою Альфреда Ле Пуатевена, з другого заміжжя Луїзою Кордом.

Справи Мопассанів були так заплутані, що Гюстав відмовився навідати свого вмираючого батька в Руані, тільки б не сплачувати його боргів. А втім, коли в глибині душі у нього й були для цього підстави, ситуація не зробилася від того менш драматична, і Гюстав мав вигляд тепер гірший, ніж Гі.

(Мій батько) «написав у неділю Шарлю Дувру після останньої від того телеграми, що дідові дуже погано, і я побоююсь, що його лист, відправлений за таких обставин, справить жалюгідне враження. В нього була ідея-фікс, єдиний невідчепний клопіт — не їхати до Руана, і будь-які відмовки тут були однаково слухні, він надіслав Шарлю Дувру чотири сторінки звинувачень і цифр, аби довести, що батько обікрав його» (матері — 22 вересня 1874 року).

Але дід тоді не помер, і все нібито владналося.

Гі, котрий не почував особливої ніжності до сердеги, закінчує листа похмурим дотепом: «Батько, однак, не перестає твердити, що найрозумніше всім прикидатися мертвими, поки дід не віддасть богові душу».

Прикра суть цієї веремії складе сюжет одного з терпких оповідань Мопассана.

Аж ген пізніше Гюстав де Мопассан скаже не без реzonу: «На жаль, у Гі не було ПОТЯГУ до родини! Крім матері, яка мала на нього величезний вплив, РОДИНА БУЛА ДЛЯ НЬОГО НІЩО»¹.

Все правдиве в цьому меланхолійному зауваженні. Варто лише додати, що й сам Гюстав був не більш обдарований у цьому плані. Спадщина дідуся Жюля давала хіба що право відповідати за борги старого в межах наявного статку. А проте Гі був присутній на похороні, репрезентуючи там свого батька Гюстава.

Постійно «у скруті, обдертий, мов липка», Гі навіть не має можливості добутися в Етрета. Він лічить су. А в Етрета хвилюється Лаура. Єдиний засіб її існування — утримання, визначене Гюставом, 1600 франків щорічно та ще 4800 франків, одержуваних від здавання в найми частини будинку, — разом виходить 6400 франків, — але ця сума не постійна, тому що не завжди є

¹ Лист Гюстава де Мопассана панові Жакобу від 27 лютого 1892 року.

пожилыці. А вона до того ж ще й марнотратка. Та й треба якось «улаштувати» Гі.

І знову Лаура звертається до Флобера.

«...Гі такий радий навідувати тебе щонеділі, бути в тебе цілими годинами, прийнятим з ласкавою й ніжною невимушеністю...»

Одне слово, чи варто йому «піти в літературу»? «Якщо ти скажеш «так», ми підтримаємо хлопчика на цьому шляху, який найбільше йому до вподоби; але ж коли ти скажеш «ні» — ми відправимо його робити перуки...»

Вона турбується за Гі й розчарована своїм меншим. Такий самий дзига, як і старший, Ерве, проте, не наділений ані його розумом, ні здібностями. Його цікавлять лише рослини і зброя. Характер має похмурий.

Лаура намагається бути оптимісткою. Він не буде інтелектуалом? Ну що ж — тим гірше! І тим легше в перспективі прилаштувати «молодого дикуну».

Відповідь Флобера, очевидно, була негативна.

7 січня 1872 року Гі порушує клопотання про прийом його на службу в морське міністерство. Ініціатива виходила з Круассе: адмірал Потюо, до якого звертається Гі, друг Вікінга. Дуже шкода, адмірал не може нічим допомогти.

20 лютого, знову-таки через протекцію Флобера, Гі вдається до адмірала Сесе¹.

20 березня Мопассан став на службу у відділі постачання флоту, але без платні. Жалування він одержить лише 1 лютого наступного року. І його матеріальні можливості відчутно поліпшаться: 125 франків щомісячно плюс наприкінці року винагорода 150 франків.

Та незважаючи на всі зусилля, Мопассан з самого початку своєї службової кар'єри не почував нічого, крім принизливої, безнадійної скрути.

Мопассанові швидко довелося зрозуміти, що в морському міністерстві він поміняв хіба різновид ярма. За

¹ Рене Дюменіль відшукав оригінал цього прохання в архіві морського міністерства:

«Пане міністр, я маю за честь просити у вашої світлості шани бути зарахованим до міністерства морського флоту.

27 липня 1869 року я здобув звання бакалавра словесності. Коли розпочалася війна з Пруссією, вступив на факультет права. Призваний 1870 року, склав у Венсенні іспити, необхідні для виконання свого обов'язку у військовому інтендантстві. Потім був відправлений у 2-й дивізіон до Руана і лишився в інтендантстві дивізіону до вересня 1871 року, поки не одержав заміни».

врочистим фасадом міністерства, при вартових у блакитних комірцях, цілий день сновигають канцеляристи із стосами зшитих досьє. Перейнятий огидою до такого свого копирсання, він мимохіть спостерігає життя колег, волею долі товаришів по праці; він придивляється до їхніх паскудних уподобань, мізерного боягузтва і злостивого плазування та раболіпства. Це оточення переважно з тих, кого Альбер-Марія Шмідт і Жерар Делезман влучно назвали «обмеженими», не прийняло могутнього й хвалькуватого нормандця, так само, як він не прийняв їх.

Твори, що в них змальовано фауну міністерства — від «Недільних прогулянок паризького буржуа» (серпень 1880 року) і до «Вбивці» (листопад 1887 року), а також і «Виїзд за місто» та деякі інші, — мають десь 300 сторінок із загального обсягу 2600 сторінок оповідань та новел. Тобто дев'ята частина всього літературного доробку автора. Це не абищия, тим паче, якщо додати другорядних персонажів, що їх ми зустрічаємо в інших оповіданнях і, звичайно, в романах. Майже шосту частину написаного Мопассан присвятив липучій буденності офісів!

Вплив Флобера незаперечний. Але Мопассан послугується багатим власним матеріалом. Він знав пана Орейля, старшого урядовця, чия дружина така-бо ощадлива, що бідолаха не може купити собі нової парасольки! Він був присутній при врученні хреста, оздобленого фальшивими діамантами, який підносять службовці начальникові відділу мосьє Пердрі (Антуану) з нагоди відзначення його орденом Почесного Легіону. Він тиснув вологу руку пана Каравана, котрий «увіходив до свого міністерства із виглядом обвинуваченого, що його беруть оце під варту». Він стрів у коридорах міністерства-амфібії своїх майбутніх персонажів — Пердрі, Пістона, старого діловода-забудька Граппа і дядечка Монжіле, котрий за все своє життя лише один-єдиний раз виїздив з Парижа. Він допікав завжди стривоженому Панару, якого «від самого спозирання східців охоплювало побоювання вивиху», і шанобливо вітав пана Рада, журналіста, «скептика, сміхотуна й бунтівника з голосом цвіркуна». Він обідав у Лантена, який тільки по смерті дружини несподівано виявив, що коштовності, які він вважав за фальшиві, були подарунками її коханців.

Холодна гіркота молодого письменника зумовлена повсякденною дійсністю, і він констатує в останніх фразах: «За півроку він оженився знов. Його жінка поводилася бездоганно, але була важка на вдачу. Вона добре-таки попомучила його».

Гі теж не уникає цієї мальовничої й жалюгідної круговерті писарів у люстринових наруківниках, коли намагається переховати в купі формулярів тридцять дев'ять рядків «Кохання з висоти пташиного лету»:

Бульваром тінь юнака лягає,—
Іде сумний перехожий планети,
Й заміряний погляд його сягає
Надхмарних висот, де живуть поети¹.

Можливості вирватися з цієї сірої убогості обмежені: узяти багату, заплющивши очі на вади спокусливої нареченої; лестивість до можновладців і спадщина.

Спадщина — ось основна пружина, як у Мольєра і Бальзака, у тогочасних романах-фейлетонах і в родині Мопассанів. Певний, що його мати мертва, Караван забирає жаданий комод старої. Він умліває з веселої розваги — уявляючи собі фізіономію начальника, якому заявить про причину своєї відсутності в канцелярії. Але стара оживає, це були млости. Й Караван вмивається холодним потом: «Що ж я тепер скажу начальникові?!»

Леопольд Боннен узяв шлюб з дочкою бідного товариша по службі. В неї багата тітка. Мільйон! Тітка помирає, відписавши мільйон... Їхньому майбутньому первісткові. Коли ж у молодого подружжя протягом трьох років не буде дітей, спадок належить пороздавати бідним. Розпалений жахною перспективою, Леопольд уперто прагне стати батьком. Його дружина зітхає: «Страх яке безглуздя втрачати спадщину лиш через те, що чоловік твій недоумок!» На щастя, серед його колег є фат Фредерік.

«І от одного ранку мадам Боннен з сяйливими очима й захопленим обличчям поклала руки на плечі чоловіка і, пройнявши його пильним та зраділим поглядом, мовила стиха: «Здається, я вагітна». Дитину нарекли Дьедонне (Богоданна), гроші не перепали біднякам, а Фредерікові мадам Боннен добродібно дала відкоша.

¹ Переклад О. Парполіто.

Фабула так сподобалася Мопассанові, що він удруге повертається до неї уже в «Спадщині».

Згодом, коли Гі знову прихилиться до драматургії, він задумає написати на цю тему п'єсу. Короткочасний роман має плідний наслідок. «Страва на столі, мадам!» — проказує слуга наприкінці опроміненій молодій матері, і це, зрештою, неабияк театральнo!

У життєпису ієрархічної бюрократії, богом якої є гроші, Мопассан передує Кафці, але його світ чіткіший, примхливіший, хоча й не менш безнадійний. Жюль Ренар¹ у подібних випадках обмежується тонкою іронією й глузами. У Мопассана це середовище викликає гіркий сміх, хоч він краще за будь-кого втаємничений у звичай канцелярії, щоб своєю вдачею, рішучістю, своєю схильністю до жарту, своїм веселим словом змусити читача сміятися з дійсності.

Потік комічного натуралізму, який міг би дати Гоголя, вичерпався без належних причин.

Згасли спогади про війну, усихає й джерело канцелярських сюжетів. Два останні оповідання, нав'язані минулим, «Вечір» і «Вбивця» датовано 1887 роком.

Мопассан-автор іде вслід за звивинами подій свого життя з відносно коротким інтервалом. Ця відстань, різна в різних письменників, означена перебігом часу, коли пережите втілено в творі. Для деяких письменників цей розрив у часі характерний завжди, постійний. Мопассану цілком досить кількох літ, щонайбільше — десять. Канцеляристи зникають у його творах з появою в них «маленьких графінь».

24 вересня 1873 року, через рік після його вступу на службу, тепер уже оплачувану, Гі споглядає своє одноманітне буття з глибоким сумом.

Так завжди восени... Нудьга осоружної роботи й сірі дні. Світ стає хирний, просякнутий «теплуватою вогкістю, що відгонить мертвим листям».

Він звіряється матері, «такий розгублений, такий самотній, занепалий духом»: «Я боюсь наближення зими,

¹ Жюль Ренар (1884—1910) — французький письменник-демократ. У найзначніших своїх творах — повістях «Мокриці», «Паразит», «Рудько» та інших — викрив звичай й лицемірство буржуазії. В оповіданнях і мініатюрах «Сільський злочин», «Буколіки», «Наші суворі брати» показав тяжку долю селянства в буржуазному суспільстві. Співробітничав у газеті «Юманіте» (прим. перекл.).

почуваюсь самотнім, і мої довгі невтішні вечори іноді жахливі (...). Пишу, щоб бодай трохи розвіятися, щось на взір «Понеділкових оповідань»...¹

Просувається він у своїй роботі повільно. Він це знає. І наміри має скромні. Він враховує переваги оповідання — невеликий розмір, та й газети беруть їх охоче. 30 жовтня 1874 року він пише Лаурі: «Постарайся дошукати мені сюжети для новел. Удень, в міністерстві, я міг би над ними поміркувати. Ввечері я пишу вірші, які спробую проштотувати в якийсь журнал...»

У Мопассана два відданих друга, Робер Пеншон, син Адольфа Пеншона, професора Руанського ліцею, і Леон Фонтен. Шляхи їхні знову зішлись після розгрому. Він жартома введе обох у «Мушці»; Робер Пеншон — «народжений для театру, розумний і лінивий, він ніколи не веслував»; Леон Фонтен — «хитрий хлопець і не надто делікатний». Гі показав Фонтенові рукопис свого першого оповідання «Рука трупа», і воно з'являється під псевдонімом Жозеф-Прюньє (Слива) в «Альманах де Понт-а-Муссон», редактором якого був двоюрідний брат Леона Фонтена.

Що ж бо скаже тепер Флобер?..

За два роки до цього Флобер усе ще сумнівався. «Може, в нього й розвинеться талант, звідки знати?»²

Те, що приносив йому Гі, не викликало особливого захоплення. Флобер перечитує «Руку трупа» — вплив помітний, безперечний вплив, не те, чого жадав би Флобер, майстер «Трьох оповідань». Вплив... Жерар де Нерваль, Едгар По, Гофман...

Малюк ще не вилікувався од своєї вітряної віспи романтизму! Правда, написано непогано. Іноді це навіть звучить. І він читає вголос, чітко підкреслюючи ритміку: «...рука була жахлива, чорна і суха, й немовби стягнута у корчах; м'язи ж були надзвичайно сильні й трималися на ремінцях пергаментної шкіри, а вузькі нігті, що зоставалися на пальцях, — жовті...»

«Ремінці, пергаментний...» Добре, Однак — «була... були...» і «зоставалися!»

А інтрига? Рука, що належала колись тілу вбивці, прагне задушити свого нового власника — студента,

¹ «Понеділкові оповідання» — збірка новел Альфонса Доде, в якій чільне місце займає тема франко-пруської війни, тема патріотизму (прим. перекл.).

² Лист Флобера до Лаурі від 23 лютого 1873 року.

який хоче приладнати її до дзвінка коло дверей. Подібно до Дон-Жуана герой вигукує: «Я п'ю за візит того, кому ти належала!» Автор «Виховання почуттів» не стримується: «Романтика! На щтиб англійців! По-давніонімецькому!» Проте він раптом усвідомлює, що зацікавлений, коли після містичної спроби задушити студента рука щезла. Далі оповідь збивається на вже відоме.

Герой втрачає розум, руку повертають трупові, і все зрештою стає на свої місця. Легко уявити собі Флоберове реагування. Ні, це не гідне По, що про нього висловлювався Гі як про натхненника Суїнберна. Бракує легкого дотику страху, од чого б думка наверталася до шалених оповідань американця. Разом з тим це й не Гофман. Де його блазеньська саркастична буфонада? Але ж це й не Нерваль! Тут немає прекрасного зачарування слів валенсійця. Далєбі, перед очима просто сумлінний виклад, та й годі.

Того ж таки року Гі пише «Лікаря Геракліуса Глосса», важкий, незграбний фарс на метемпсихоз¹. А втім, уважно читаючи цей стомливий сюжет, можна виявити й деякі своєрідності. Передовсім обидві новели про божевільних. Авжеж, це мода, «пошесть». Та двадцятип'ятилітній Мопассан в них скоріше оповідач-фантазер, аніж оглядач-реаліст. І, що найважливіше, фантазування невдалі. Врешті-решт, яка йому потреба писати такі історії?! Він намагався ошелешити буржуа, але дарма, не вдалося.

Ця манера зовсім не до вподоби його наставникові. Чому ж він, одначе, вагається? Чи не через те, що тут сильніше, аніж у «Руці трупа», з самої побудови фрази й довкола дії постають бентежні обличчя, мерехтіння, зойки ночі?..

Філософська зав'язка про марність пізнання — флорівська тема, але в Мопассана на першому плані бентежний міф. Лікар повертається додому. На столі горить «його робоча лампа, і в її світлі спиною до дверей, через які тільки-но він зайшов, сидить людина: він бачить... лікаря Геракліуса Глосса, що уважно читає його папери. Сумніву бути не може.. Та це ж він сам!»

¹ Релігійно-містичне вчення про переселення душі померлого до іншої істоти (прим. перекл.).

Чому ж Флобер не знизує на тім плечима?

Звідки це почуття неспокою? Епілептика Флобера охоплює тривога. Малюк, безумовно, тлумачить ефект двійника по-школярському. Але, їй-бо, в цій частині оповідання він пише краще, і напівбанальність прибирає певної реальності. Отже — мотив двійника, притаманний не лише романтизмові, зокрема німецькому, Гофману, якого одразу ж згадав лагідний «надвірний радник» Флобер, але й іншим. Метр читає далі, його трохи морозить. Йому впадають в око хіба що явні прорахунки. У своїй першій пробі пера «учень» надто швидко вдається до логічних пояснень. Справжня фантастика не така! Композиція «Руки трупа», цей принцип, буцім рука здатна жити самостійно, осібно від тіла, занадто вже картезіанські¹.

Та й, власне, Геракліус-двійник, той, кого бачить лікар у своєму фотелі, «виправданий» доволі непереконливо: то, виявляється, мавпа лікаря, що копіює хазяїна!

Нема нічого ірраціонального, непоясненого! Посередньо!..

Чому Флобер вважає прикрістю співзвуччя цих двох новел? Чому на якусь мить він переймається вірою у неспростовну появу двійника лікаря Геракліуса Глосса, двійника, а не мавпи?!

У часі, дещо пізнішим, Леон Фонтен, скажімо, дає такого плану спогад: «Я бачив, як Гі сидів перед люстром, утопивши в нього застиглий погляд, що, здавалося, сам по собі гіпнотизував його: розглядати свій вид у люстрі — трагічно. Раптом, сполотнівши, він припинив цю дивну гру із словами: «Цікаво, я бачу свого двійника!» Це свідчення, а йому неважко знайти десятки потверджень, досить істотне, адже воно поєднує двійника й дзеркало. Жодного сумніву в схожості рис! Мопассан ділиться з Полем Бурже²: «В одному випадку з двох, вертаючи додому, я бачу свого двійника. Я прочиняю двері і бачу себе у своєму кріслі».

Зненацька Флоберові ніби знову озивається загадковий усміх його друга Альфреда Ле Пуатевена, окаянного дядька Малюка. Вікінг підводиться і сягнистими кро-

¹ Тобто такі, що мають своїм корінням вчення французького філософа-дуаліста Рене Декарта, латиною — Картезіуса (1596—1650) (*прим. перекл.*).

² Поль Бурже (1852—1935) — французький письменник і критик, автор романів із світського життя (*прим. перекл.*).

ками ходить по своєму знаменитому кабінету; от він зупинився біля вікна й дивиться на блискотливу Сену. Набігає хмарина, і ріка стьмяніла, прибрала кольору олива. О, який страшний його здогад!..

Маскуючись поки личиною героя оповідання, з'являється, так, так, двійник, який убив дядька Альфреда, й надмірно нервовий господар Круассе похолонув. Бо перший, либонь, збагнув, що його учню несила довго уникати зустрічей із люстрами, де таїться Двійник.

Треба відповісти Лаурі! — згадує він. Але ці речі аж ніяк не для неї.

Ії запитання чисто практичне: «Чи вважаєш ти, що Гі може кинути міністерство і присвятити себе літературі?»

Гюстав знову воліє за краще бути обережним і, приховуючи невідступні побоювання, гримас: «Невже ти хочеш зробити з нього невдачу! Ще не час, надто рано!»

Це вже не зовсім «ні».

І Гі, якого повідомлено про такий присуд, поринає в роботу. Хай він не геній. Нехай без таланту. І бракує вправності. Й надокучила виснажлива служба, й захльостує нудьга. І переслідує ця тоскна арифметика повсякденності. Два роки поспіль він чиновник!.. І надходить осінь... І знову одинадцять місяців чекання Етрета!

Ех! Етрета! Ельдорадо, країна марень, Борромейські острови!..

Дні збігають, немов вода, і дарма затримати хоча б мить. Це вкидає Мопассана в дражливість, у тяжкі роздуми, в меланхолію, що поглиблює його природний нахил до депресії. «Невже й справді — я був у Етрета і провів там п'ятнадцять днів? А здається, що я ніколи не залишав міністерства і що й досі все жду відпустки, яка скінчилася сьогодні вранці»¹.

Мати хворіє у Вергі. І він страждає. Вона ж непокоїться за нього. А тут ще надходить зима. Зима й холоди, «страшенна холоднеча». Дерев в Тюільрі вже без листя. Голі. І на нього неначе «війнуло кригою й снігом». Як хороше там, де завжди сонце!

18 вересня погідним осіннім днем він пішки вирушає удвох із приятелем, художником Мазом, у Сен-Ремі.

¹ 3 вересня 1875 року.

Дістаються Шевреза, підночують там і о п'ятій уже на ногах; оглядають руїни замка й, зачаровані дивною красою, ідуть далі, в Серне. Снідають, добряче підкріпившись ковбасою, шинкою, хлібом та сиром, і знову в дорогу, попід ставами, що тягнуться десь зо три льє. «Мені було тепло, і я відчував, як, пульсуючи під шкірою, біжить моїм тілом кров, швидка, жагуча, збадьорлива, ритмічна, бентежна, мов пісня, прекрасна, химерна й весела пісня життя, що бринить під сонцем»¹.

Вони повернулися о пів на десяту вечора, «здолавши добрих шістьдесят кілометрів». Під час цієї несамовитої прогулянки Гі, запорошений, з видом бродяги, — він носив тоді бороду — був пойнятий одним бажанням: «Як приємно б скупатися в морі!»

Оповідь кінчається схвильованим запитанням:

«Мамо, чи багато ще приїжджих в Етрета?»

У цьому хвалькові, який вештався берегами Сартру-вілля, й досі жив посмучений хлопчик!

2.

Флобер на вулиці Мурільйо. — Круассе під загрозою. — Писати важко. — Серпень 1877 року: перебування в Луеші. — Сара Бернар і «Зрада графині де Рюн». — «Каторжники не такі щезасні». — Флобер започатковує свій збірник смішних нісенітниць. — Міністр і пралля.

Зиму 1875—1876 року Флобер вирішив провести у Парижі. Він попереджає про це Гі.

«Мій любий, отже, цієї зими Ви щонеділі снідаєте в мене.

На тім — до зустрічі в неділю».

По неділях Флобер приймав після полудня в себе на вулиці Мурільйо, коло парку Монсо, і, за звичкою байдуже простуючи крізь нього, Гі, зрозуміло, й гадки не мав, що саме тут згодом стояти пам'ятникові письменнику Мопассану!..

У Флобера він познайомився з суворим «паном Теном»², з тендітним і по-південному насмішкуватим Аль-

¹ Збірка «На воді».

² Іпполіт Тен (1828—1893) — французький філософ-позитивіст, історик і критик (прим. перекл.).

фонсом Доде, із заклопотаним, як завжди, Емілем Золя і російським велетом Тургенєвим. Москвич, за свідченням Флобера, одразу ж повівся на цих зустрічах невимушено, просто, й весляр із Аржантейя заздрить цьому, «гігантові з висрібленою, як мовиться у чарівних казках, головою (...), з довгим сивим волоссям, сивими бровами й великою білою бородою»¹.

На вулиці Мурільйо Гі сприйняли як гарного хлопця, що відзначався радше м'язами, аніж розумом. І коли Москвич не йняв віри в його талант, то й інші теж надавали йому не більшої ваги. Навіть Золя, котрий скаже у своєму слові на похороні Мопассана: «То була наша велика радість, адже він став усім нам товаришем, нам, хто спостерігав за його зростанням, не здогадуючись про його талант».

Доде конкретизує: «Якщо б цей норманець з могутньою шиєю, з обличчям, розум'янілим од сидру, надумав би, уподіб багатьом іншим, порадитися зо мною щодо свого справжнього покликання, я відповів би йому без вагань: «Не пишіть». Чудова річ — діагностика!»²

Від 1874 року юний гість дому зустрічається з Едмонном де Гонкуром: «Потім входить, майже завжди останнім, високий, худий добродій, на чиему серйозному, хоча й вельми часто усміхненому обличчі лежить відбиток величі й благородства. В нього довге сивувате волосся, ніби знебарвлене, трохи світліші вуса і незвичайні очі, немов із самих розширених зіниць».

Ім'я Мопассана з'явиться вперше у знаменитому «Щоденнику»³ Гонкура лише в запису за неділю 28 лютого 1875 року. Того дня розмова зайшла про поезію Суїнберна. Доде вигукує: «Але кажуть, він педераст! Оповідують дражливі подробиці про його перебування торік в Етрета...»

— Це було не торік, а набагато раніше, — встряв Гі, — я трохи жив з ним тоді...

— Так, справді, — поквалливо додав Флобер, — здається, ви врятували йому життя?

Флобер простягав руку допомоги. І Мопассан, зібравшись на думці, пояснив свою репліку.

¹ Ле Голуа, 1883, 5 вересня.

² Еко де Парі, 1893, 8 березня.

³ Йдеться про «Щоденник», що його вели від 1860 року брати Гонкури (прим. перекл.).

21 березня, теж неділя. Флобер не може прийняти Гі. І поквапом пише йому: «Хтивий авторе, неподобний молодий чоловіче, не приходьте до мене в неділю снідати (причину я вам повідомлю), одначе, якщо ви не будете на човні, завітайте о другій годині. Це мій останній прийом, і Тургенев обіцяє нам перекласти нарешті «Сатира» старого Гете».

Красномовна записка! Вона багато про що свідчить. І про невимушеність стосунків між Гі й Учителем, і про те, що їхні зустрічі мали регулярний характер (Флобер пише, щоб одмовитися від запрошення, а не запросити його); тут водночас і ревнива недовіра старшого до спортивних уподобань Гі, до його звички кататися на човні навіть узимку. Що ж до «хтивного» автора, то це витлумачити досить легко — через місяць мала відбутися прем'єра «хтивої» п'єси (епітет належить Флоберові)! Гі де Мопассана й Робера Пенсона «Пелюстка троянди, або ж Турецький дім» (про неї буде ще нагода поговорити).

Але чому «останній прийом»?

Річ у тім, що його добрий Учитель був стурбований і змучений відомими Гі обставинами. З любові до своєї племінниці Кароліни Флобер необережно дав згоду вичирити її чоловіка Комманвіля, торговця будівельним лісом, справи якого були кепські. І, рятуючи його від банкрутства, Флобер оддав йому все, що мав. Та цього було замало. І письменник стає перед необхідністю продати Круассе. «Думка, що не матимеш даху над головою, домашнього вогнища, нестерпна для мене.. Менє душать сльози, і я шукаю порятунку...»

Аби не спродувати Круассе, він жертвує вулицею Мурільйо. 16 травня він вибирається в передмістя Сент-Оноре, 240, вулиця Ортенз, у невеличку квартиру, суміжну з квартирою його племінниці та її необачного чоловіка.

1875 рік...

Гі почав писати з п'ятнадцяти літ. Десять років боротьби!

Навіть у своїм звичайнім листуванні він неодмінно черкає, править стиль. Безперечно, Флобер та Буйле розвинули в ньому неабияке критичне ставлення до самого себе, і все-таки головним було його природжене невміння висловлюватися. Гі де Мопассан — блискучий

приклад невизнаної аксіоми: письменникові краще мати менше таланту і більше характеру, аніж навпаки — мало характеру й багато таланту. За спогадами Анрі Сеара, який часто спілкувався з Мопассаном в період «Пампушки», тобто коли Гі було вже тридцять, Мопассан ще й тоді писав важко: «Статті, на яких він брався випробувати своє перо, забирали в нього багато часу і багато творчих зусиль».

У листі до Флобера, датованому 21 серпня 1878 року, Мопассан одверто признається: «Протягом трьох тижнів я намагався працювати щовечора й не зміг написати бо-дай сторінки. Жодної. Нічого.

Мало-помалу мене охоплює печаль і зневіра, і я ледве їх долаю (...). Я навіть поривався писати хроніку для «Голуа», аби мати з того кілька су. І не зміг, я не знаходжу надихаючого рядка, спрямування, і раптом виникає бажання розплакатися над чистим аркушем».

Але настійність молодого завзяття така, що він таки домагається свого. Він згадував про «Голуа»? Пояснення містить лист до матері од 3 квітня того ж таки року: «Я знову бачив Тарбе, він просив писати для нього хроніку, але не літературну. Він хотів би, щоб я брав який завгодно факт і робив з нього філософські чи будь-які інші осмислення. Золя вмовляє мене погоджуватися, доводячи, що це єдиний спосіб дати собі раду. Мене, одначе, спиняє кілька певних міркувань.

1. Я не хотів би братися за регулярну хроніку, яка все одно обернеться безглуздям, а згодився б хіба час від часу описувати якусь цікаву подію (...). Я міг би, скажімо, подати щось про самогубство» (до цієї теми він завжди тяжітиме) «через кохання, яких останнього часу різко побільшало, і дійшов би цілком несподіваних висновків. Нарешті, я хотів би писати тільки такі статті, котрі не сором підписувати, адже я ніколи не поставлю свого прізвища під сторінкою, написаною за одну-дві години» (А втім, йому судилося потім змінити свою думку).

«2. Я не хотів би бути постійно зв'язаним обіруч з дирекцією «Голуа», навіть уникаючи політики»¹.

«Ле Голуа» друкує його вірші «Останній вибрик». Гі радіє з обурень «заскнелих усіх цих охоронців ідеалів, шарманщиків високостві». Він стає в позу: «Я стрів Еже-

¹ Лист належить мадам Арлетт Лемер.

на Беланже¹, від якого ніколи не був у захваті, і цілу годину боронив свою поетику, маючи з цього насолоду (...). Він кричав: «Це декаданс, декаданс!» На що я відповідав: «Авжеж, кожний, хто не наслідує літературної моди своєї доби (...) — нещасливий і т. д., і т. ін.». Він сказав мені, що Сарду² переживе себе, але що й рядка не лишиться від Флобера та Золя (...). Коли ж я побачив, що ось-ось він мене вкусить, я зник...»

Від 1872 року поряд з волошками Етрета з'являється в ньому чуттєве натхнення. Його манера міняється, і блакитні квіти гублять свої пелюстки.

У «Побаченому вчора на вулиці»³ вже немає прісної ліричності на кшталт Сюллі Прюдома⁴:

Шока липуча й пітна під рум'янами,
Тупі синьо-зелені очі — як дві плями,
Йї спадають, коливаючись, йї груди на живіт,
А пащі чорної гнилий жакхливий плід
Вінчає плоть, зів'ялу і пухляву...⁵

Мопассан скаже про Тургенева, що росіянин «вважав себе поетом, як усі початкуючі романісти», і ця формула чи не найкраще пасує до нього самого.

Він таки увіходить в «Голуа», щоправда, через бічні двері. А проте покладає надії й на Золя.

«Започатковується солідний журнал, який має виходити з осені, і його літературним керівником буде Золя.

Мій надрукований там роман принесе від чотирьох до п'яти тисяч франків. Асигнує справу торговець шоколадом Менье. Він дає попервах 600 000 франків. Як бачиш, непогано».

У серпні 1877 року Гі одержує в міністерстві відпустку для лікування в Швейцарії, на водах Луеша, у Вале, за 25 кілометрів од Сіона. Вперше Гі покидає Францію. Це відіб'ється у чудовій новелі «На водах, щоденник маркіза де Розевейра», в якій курортник «ангажує» собі

¹ Нормандський маляр академічного спрямування, народився в Руані, син Іпполіта, портретиста Гюстава Флобера.

² Французький драматург і повістяр (1831—1908) (прим. перекл.).

³ З публікації Моріса д'Артуа «Поєми школяра Гі де Мопассана», «Поєзі франсез» від 30 червня 1958 року.

⁴ Сюллі Прюдом (1839—1907) — французький поет, академік, перший лауреат Нобелівської премії з літератури (прим. перекл.).

⁵ Переклад О. Парполіто.

даму на місяць, «випадковий об'єкт, аби прислужився б за щось нове», а наприкінці гадає, що ця «з нагоди» маркіза варта багатьох справжніх. Швейцарська природа — розкіш для поштових листівок. Проте на Гі більше справляє враження «сюрреалізм» курорту на водах. «Прямо з кімнати спускаєшся до басейнів, де вже мокнуть зо двадцять відпочивальників, убраних в довгий шерстяний одяг, чоловіки й дами разом. Одні їдять, другі читають; треті розмовляють. Перед кожним плавучий столик».

Він знову в канцелярії, засмаглий, щоки пашать здоров'ям і... невилікуваний! «Відколи я повернувся з Швейцарії, мій начальник поводить мене зі мною, як з собакою. Він і слухати не хоче про якісь там хвороби, адже це шкодить у роботі!..»

Щоб вийти із скрути,— видання-бо журналу Золя усе ще затримується — Гі напитує (!) певне «тихе і з гарною платнею місце в одному з відділів Управління в справах мистецтва, але поки не трапилося нічого підходящого»¹, і з безвиході він знову вдається до Флобера, котрий «уповні зрозумів мерзоту мого нидіння у міністерстві, цій довічній каторзі»².

21 січня 1878 року він простодушно благає матір «ще більше згустити фарби» перед Старим!

Флобер звертається до свого приятеля Аженора Барду, міністра народної освіти, ліберального буржуа з часів імперії, блискучого адвоката, депутата 1871 року від Пюї-де-Дом, одного з керівників республіканців і міністра при кабінеті Дюфона. Великий друг Луї Буйле, Барду навіть опублікував вірші під псевдонімом А. Брادی. Він, звичайно, дуже любить Флобера, але ніяк не збирається завдавати собі клопоту чи бути скомпрометованим. Він крутить, ухиляється, очікує, відкладає з дня на день.

Гі завершує свою відому п'єсу, що над нею стільки гибів,— «Зрада графині де Рюн». Він читає її Флоберові. І той, щире серце, водночас шукає для нього посаду, для його віршів — видавця, а для п'єси — театр.

За його протегуванням Гі бачиться з Сарою Бернар, що зажила визнання після «Перехожого» Франсуа Коппе (1869). У лютому 1877 їй було трохи за тридцять.

¹ Лист до матері, 6 лютого 1878 року.

² Зібрання доктора Люсьєна Гро.

У нас мало відомостей про зустріч плотолюбного молодика і цього «святого монстра». А шкода!

Сталось це в першій половині лютого. «Я вважав з її боку вкрай люб'язним, коли вона сказала, що передасть мою драму Перрену (адміністраторові театру) і постарається влаштувати її читку». Гі недовірливий. Сара Бернар прохопилася, що прочитала тільки першу дію: а насправді чи хоч проглянула вона її?

Зрештою, п'єсу Перрену порекомендував знову-таки Флобер. Але Гі нетерпеливиться, і він виказує Лаурі роздратування щодо свого найкращого друга:

«Вищевказаний Флобер повівся досить незграбно у моїй справі... він певний, що з цього нічого не вийде, і земля вислизнула в нас із-під ніг. Завше, коли йдеться про речі практичні, цей дорогий метр не відає, як до них приступитися, бо не вміє наполягати і не досягає через це бажаного ефекту»¹.

Лист хапливий і знову безпідставно кривдний. Натомість Флобер справді діяв, воліючи прилаштувати Гі до Барду, а п'єсу, між іншим, вважав поганою.

З театром Мопассану не поталанило так само, як і Золя. Тільки значно пізніше він пожне тут свій сумнівний успіх. Що ж до «Зради графині де Рюн», історичної драми, дія якої відбувається в 1347 році, то це, вважай, Рюї Блаз по-бретонському!

«Графиня:

— В тебе ревності?

Жак де Вальдероз:

— Ревності, до кого?

Графиня:

— До мого минулого.

Жак де Вальдероз:

— Ні, адже ви кохаєте мене...

(Граф де Рюн кидає дружину через вікно.

Відтак кричить униз),

Граф:

— Бери, забирай її, зраднику, я віддаю її тобі!

Завіса».

Цілком зрозуміла стриманість Флобера, та й Сари Бернар, — либонь, не дуже спокушало бути викинутою через вікно!

¹ 15 лютого.

Гі пригнічений невдачами, Дні «видаються довгими; довгими й сумними, між молотом і ковадлом — недоумкуватим колегою і начальником, котрий обкладає мене лайкою. З першим я не розмовляю, а другому не відповідаю. І вони обидва мене зневажають і мають за дурня, що хоч трохи, мабуть, утішливо».

— Що ви робите, пане де Мопассан? — запитує раптом насмішкуватий голос. — Я рідко бачу, щоб ви розвивали таку активність! Мосьє де Мопассан, держава платить вам за службу державі...

— Але ж, добродію, я скінчив свою роботу.

— Я забороняю вам займатися... займатися сторонніми справами!..

Голос начальника сповнений презирства.

— ...справами, що не стосуються канцелярії! Я забороняю вам читати під час цих жалюгідних семи годин, які ви зобов'язані віддавати нашому міністерству...

— Але ж, мосьє, мені зараз немає роботи!

— Тоді візьміть і перечитайте нашу кореспонденцію за останні десять років. Це вас дечому навчить.

«Каторжники не такі нещасні!» — зітхає Гі.

Середина жовтня. Субота. Великий, на п'ять вікон, кабінет у Круассе. Гі в товаристві Флобера. Вони розмовляють — розмовляють далеко за північ. І карбовані «вірші Віктора Гюго вилітали з уст Вікінга, немов стрімкі коні». Вчитель у гарному настрої, і раптом:

— Гі, ти тільки послухай! «Повені Луари спричинені надмірностями преси і недотриманням недільних богослужінь. «Послання єпископа Меца», грудень 1846 року». Стривай-но, стривай! Ще: «Собаки звичайно бувають протилежних мастей — одні світлі, другі темні. Це влаштовано задля того, щоб краще розрізняти їх на тлі меблів, хоч у якому б місці дому був собака, інакше його колір злився б з кольором меблів. «Гармонія природи» Бернардена де Сен-П'єра». Ну, хіба не диво?! Перли! «Мені здається неймовірним, що риби можуть народжуватися й жити в солоній морській воді та що їхня природа не вигинула давним-давно! «Катехізис наполегливості» 1857 рік». Еге ж, вони і справді достобіса наполегливі. Що це таке? О, це, юний друже, мій збірник смішних нісенітниць!

Гі щасливий — від 1876 року Старий із ним на «ти». Флобер, у шовковому ковпаку, що приборкує непокірне

кучеряве волосся. Він здається ще вищий у своєму коричневому грубошерстому халаті. Таким і запам'ятає його Гі назавжди: «Червоне, набрякле від припливу крові обличчя, на якому спадають донизу великі білі вуса. Його очі, відтінені довгими темними віями, бігають по рядках, оживляючи слова...»

Флобер запалюється:

— Глупота, глупота, велетенська, несосвітенна! Єдина неперевершена володарка світу! Неймовірно, Неймовір-р-р-но!

Назавтра Гі іде снідати до свого кузена Луї, з яким після шалених суперечок за спадщину дідуся Жюля родина врешті-решт полагодила стосунки. Той по якимсь часі став цінованим художником, «видатною людиною в Руані». Гі не був заздрісний. Окрім того, він любив кузину Люсі, дружину Луї. У 1869 році він разом із жартівником Робером Пеншоном присутній на їхньому весіллі. Наречена, у парі зі своїм бородатим художником, була чарівна. З нагоди цієї події Гі, виступаючи як дружко, склав вірша з грайливою пропозицією молодим:

«Я буду, якщо ти захочеш, другом... дому».

Луї, очевидно, не захотів і не образився, потвердженням чого є досить фривольний лист Гі без дати з колекції Даніеля Сікля, написаний кількома роками пізніше: «Жадаю бачити пики буржуа із Етрета, щоб написати хроніку, де (sic) усіх висмію. Ти назвеш мені своїх ворогів, і я зроблю з них літературне добриво (...). Цілую тебе в губи й цілую ручки твоєї дружини... Ні, навпаки! Не твої руки, це не те... Отже, надсилаю свій портрет (sic) твоїй дружині». І нижче — безсоромна, навіть занадто безсоромна карикатура: маленький вусатий Мопассан у сорочці Адама...

У понеділок разом із Робером Пеншоном вони йдуть у Міроманіль; фінал цієї прогулянки був не вельми райдужний.

4 листопада, повернувшись на галери вулиці Руайаль, Гі обмірковує, прикидає, зважає. Ця жилага, вольова, вперта вдача унікала похапливих рішень. Він, безумовно, переконав Флобера. Але що далі? Змінити міністерство? Не завадило б. Проте за умови одержувати не менше, ніж у своєму морському!

А він має 2000 франків на рік. Плюс невелике утримання, яке й далі виплачує йому поблажливий батько.

«Я ледве можу прожити на це; після сплати за квартиру, кравцеві, шевцю, нахожій служниці, пралі й за харч з моїх 216 франків щомісяця лишається на особисті витрати 12—15 франків».

Грудень, «похмурий місяць, північ року».

Таке враження од його листа: «Коли нарешті прийде січень, страшний мис для мене буде позаду; довші дні — мій рятунок. Грудень наганяє на мене жах, чорний місяць, зловісний місяць, північ року. В міністерстві нам уже видали лампи. Через місяць почнуть опалювати...» (6 жовтня 1875 року).

Становище його нестерпне.

Начальник, украй роздратований своїм підлеглим, байдужим до служби, постійно хворим, хоч зовні цілком здоровим, не витримав і повідомив директора, що чиновник Мопассан просить звільнити його з міністерства.

Тепер у нього щоранку запитують:

— То коли ж ви йдете?

Гі між двох стільців. Барду й досі вагається. А тут іще ця чутка, ніби його дні в міністерстві злічені!

Двічі, а то й тричі протягом тижня Гі надокучає Флоберові: «Я по шию в багні: мої скрута й нудьга невимовні... Жити так дуже важко».

16 грудня він зустрічається з помічником начальника кабінету Аженора Барду, ввічливим молодим Ксав'є Шармом. Вони сподобалися один одному. «Я був здивований звивистим ходом, який належало проробити, бо абсолютно не розумів, чому (міністр) не запропонував мені просто подати у відставку, але він пояснив — це чиниться задля того, щоб полегшити мені шлях назад, до морського міністерства на випадок падіння пана Барду».

О, дарма! Ніколи!

«У противагу я нагадав йому обіцянку міністра, зроблену при мосьє Шармі, влаштувати мене в своєму міністерстві, навіть коли він звідти піде. Помічник розсміявся і сказав:

— Пан Барду обіцяє, не завдаючи собі клопоту, тисячі речей, яких не може виконати. Не покладайтеся на це надто».

Гі зітхає: «Нарешті в четвер побачу міністра».

Барду не справив на свого відвідувача гарного враження, хоч і вихваляв окремі його вірші, а надто поему «На березі», яку показав йому Флобер.

(Праля)... на мене зівши сороміцькі очі,
Неквапно розстібнула пазуху тугу,
Умістище двох пружностей дівочих,
Налитих, осяйних, хвилюючих, у парі,
І знову коли прац узявсь до діла,
Вони підстрибували в такт лунких ударів
Й рожевим квітом мерехтіли¹.

Барду бракувало твердості. Він був неухважливою людиною. Кілька тижнів тому він «забув» Флобера на лавочці вулиці Гренель, а запросив його перед цим поспіdatи!

Усе з переходом проблематично, туманно.

Аж нарешті рішення! Мопассана призначено. І на вулиці Руайаль — скандал.

— Як, ви залишаєте цей будинок, не подавши прохання належним чином? Я не дозволю...— вибухає начальник.

Гі обриває цей запал з розрахованою пихою:

— О мосьє, ви не повинні нічого дозволяти! Це розв'язується нагорі: між міністрами.

У морському міністерстві досьє чиновника Мопассана кінчається маленьким шедевром адміністративної віроломності:

«У зв'язку з тим, що пан де Мопассан звільняється з посади урядовця морського міністерства на підставі своєї заяви і переходить у міністерство народної освіти, я гадаю, що була б зайва моя оцінка його ставлення до служби»².

Десь незабаром Гі доводиться позичити в Леона Фонтена шістдесят франків. Тамуючи віддих, він підписується: «Аташе при кабінеті міністра народної освіти, віросповідань і красних мистецтв, надзвичайний уповноважений по кореспонденції міністра у справах управління відділами віросповідань, вищої школи та обліку».

Усі листи він тепер скріплюватиме цим своїм повним званням.

¹ Переклад О. Парполіто.

² 19 грудня 1878 року.

Сена.— Курбе, Коро і Моне.— Парадокси живопису й поезії.— Революція сонця.— Колонія Аспергополіс.— Рабле, кренітусіани і Товариство сутенерів.— Ожилій Мане.— Від Ренуара до Лотрека.— «Пелюстка троянди» і «Пелюстка навиворіт».— «Мушка».

Переїнятий огидою до прісного духу канцелярій, до плескатих грудей, слабких рук, банальних думок, Мопассан, коли є кілька франків у кишені, тікає в Етрета чи, коли без копійки, — до Сени, і там, біля річки, урядовець нараз обертається славним хлопцем.

Він ночує в Безоні. Двічі на тиждень. Прокидається рано. З п'ятої до сьомої фехтує або ж мие свого човна.

Туманним світанням, відштовхнувшись од берега, він слухає, слухає, немов зачарований і цим плавом, і плюскотом хвилі, і тіканням водяних щурів, і шурхотом комишу. Він жадібно забирає легенями повітря й дуже наддає веслами — а докола ані душі. Крім нього, та ще хіба браконьєрів.

Сходить сонце, і він уже в поїзді, на який устигає в останню хвилину. Купе третього класу. В ніс б'є мокрою псятиною. Він їде у свої нудотні, нестерпні сім годин канцелярської в'язниці і з'являється на службу щораз із запізненням, захеканий, розчервонілий і злий.

Пейзажі Іль-де-Франс виписані в новелах з докладністю, гідною настанов Флобера. Крамар залізним товаром Дюфур («Виїзд за місто»), позичивши в молочара бідку, разом із своєю жінкою на ім'я Петронілія, дочкою Анрієттою та ще юнаком, що мав жовту кучму волосся, спускається Єлісейськими Полями. Минають лінію укріплень біля брами Майо. За мостом Нейї вже починалися села.

З Курбеуа мандрівників захоплює безмежність обрію: «Ген-ген праворуч розмістився Аржантей із високою дзвіницею; над ним видніли горбки Сануа та Оржемонський млин. Ліворуч, на тлі ясного ранкового неба, окреслювалися водогінні споруди Марі й бовваніла віддалік Сен-Жерменська тераса». Вони вдруге переїздять Сену: «...яскраво вилискувала річка; танучи під

сонцем, з неї зносилася легенька пара, і в душу заходив якийсь лагідний спокій, якимсь благодатне відсві-ження».

Гі рушає туди поїздом, висідає в Курбевуа й далі вже добирається диліжансом, який дачники беруть штурмом. Рибалки купчуються на даху, «а що всі мають у руках свої вудочки, то таратайка скидається на величезно-го їжака».

Франція тоді здавалася такою неосяжною!..

Щоб дістатися, скажімо, з Парижа до Аньєра, треба було стільки часу, скільки нині забере поїздка в Руан залізницею чи в Ніццу — літаком. Сьогодні серед куп цементу, заводських димарів і смороду стічних вод можна тільки намагатися увити колишні виноградники Аржантейя!..

Центром цього недільного Ельдорадо, що його натхненно описав Мопассан, зокрема в «Коханці Поля» та «Іветті», був осідок імпресіонізму — плавучий ресторан «Жабник», місце розваг і походеньок «столичного юрмиська», біля якого завжди непокійно ряхтіла змуртована веслами й човнами вода.

Ще раз послуговуючись термінологією Гастона Башельєра, можна казати, що тихі води Сени після бурунів Етрета «стають матеріальною підтримкою мрії» дрібного зневіреного службовця, цього пригніченого нудьгою юнака, котрий мусить робити не те, чого прагне. Важко вповні осягнути цю виняткову жагу. Дарма й серед тисячі знайти когось із таким пристрасним потягом до води.

Цікаво, що це суто особисте захоплення розвивалося немовби всередині захоплення ширшого, загальнішого, в поглибленні взагалі людського сприймання. Адже в другій половині XIX століття вода «ринула» в малярство, музику та, хоч і меншою мірою, в літературу, витіснивши temu романтичного вогню. Мопассан поділяє цю пристрасть до живої води, оспівуючи її в своїх творах, як Моне й Дебюссі, ці стихійні представники Гераклітової філософії.

Власне, він «найадекватніший» з-поміж усіх прозаїків століття, але це в нього виходить несвідомо. Він не вирізняє в собі цього феномена, цього хисту-полону води, і тим паче не прагне бодай якось його осмислити й систематизувати. Він знав, цинив, поважав згаданих митців, але на тім все й кінчалося.

Так, мабуть, завжди — нас розчаровує основоположник якогось напрямку в мистецтві: адже він не усвідомлює сили власних новацій.

Художники малювали, являючи поглядам інших відблиск води, музиканти викрапували сонати, письменники «наводнювали» свій стиль, та всі й кожний «не бачили», що йдуть в одному напрямі. І цей «плин» мине хіба що з появою кубізму.

Мопассан розумів Курбе, творця «Буруна», так само, як розумів Моне, Ренуара і багатьох інших; але як романіст він більше захоплювався самими малярами, а не їхніми полотнами. В Курбе Гі цікавила його особистість: «Він мав важкий, а проте точний розум, виповнений селянського здорового глузду, прихований грубими жартами. Коли один із товаришів показав йому свою картину «Свята родина», він мовив: «Прекрасно. Ви, певне, знали цих людей, якщо намалювали так їхні портрети!» Людина цікавила Мопассана не менше, ніж митець.

З Коро в нього також пов'язаний зворушливий спомин. Гі було тоді чотирнадцять...

«Я йшов понад Борперською долиною і раптом завважив на фермі, зовсім крихітній фермі, старого в блакитній блузі з мольбертом під яблунею. Згорблений на своєму складаному стільчику, він видавався таким маленьким, а ще ця проста селянська одіж, — вона додала мені сміливості, — і я ступив поглянути ближче... Крізь листя сіялося золотаве світло й скісно падало на траву ясним дрібним дощем. Чоловічок не бачив мене. Він малював, маючи перед себе невеличке квадратне полотно, малював тихо, спокійно, майже непорушно. У нього було доволі довге біле волосся, лагідна зовнішність і усмішка.

Назавтра я спіткав його в Етрета, старого художника звали Коро»¹.

У 1884 році Мопассан стріне також і Моне й чудово зрозуміє те, що спромоглися збагнути далеко не всі письменники його доби.

«Там-таки я часто складав йому товариство в пошуках вражень. Він переставав бути художником і робився мисливцем. Ішов у супроводі дітлахів, які несли його картини, п'ять або й шість полотен, що відтворювали

¹ Жіль Блаз, 1886, 28 вересня.

один і той самий сюжет у різну пору дня і з різним освітленням (...).

Я бачив, як одного разу він схопив іскристий спад світла на білу скелю й закріпив його мазком у жовтих тонах, що полишав дивний чар надзвичайного й швидкоплинного ефекту невловності цієї сліпучої миті. Іншого разу він набрав з дощу, який пронісся над морем, повну пригорщ дзвінких крапель і хлюпнув ними на полотно...»

Світло в дощ, ясний колорит, різке враження, сильний і осмислений загальний настрій — це і є імпресіонізм, мов на долоні.

А втім, Гі до впадоби й Бастьєн Лепаж з його фотографічно точними сільськими пейзажами; він захоплюється своїми друзями Жервексом та Жаном Бєро, кузеном Ле Пуатєвенєм і безбарвним Гійєме, якому, між іншим, Золя віддавав перевагу над Сезанном, та ставить Бугєро на одному рівні з Манє.

Він скаже 30 квітня 1886 року: «Я нічого не розумію в цьому мистецтві, в якому я ніколи не працював».

Удаване, нещире зізнання, потвердженням чого є цінне зауваження, далєбі, виняткове для періоду до 1900 року:

«Ми усвідомили нарешті, як мало важить сюжет у живопису... (...) Художник (...) покликаний схвилювати нас власне твором, а не байкою, що її той твір переповідає».

Це зауваження, аж ніяк не типовє для свого часу, не може іти від людини, що не розуміється на малярстві!

А його глузи з «репродукцій, вміщуваних у газетах, що такі ж небезпечні, як і романи-фейлетони, читиво для конс'єржей», — адже тим самим Гі висміює салонний академізм у малярстві, його представників, його критику й публіку.

Око Мопассана було набагато вимогливіше й точніше, аніж він це визнавав.

«Мої очі відкриті, немов голодний рот, і зазирають землю й небо. В мене глибоке й виразне відчуття, що поглядом я поглинаю світ...»

І хоч він слугував зовсім іншому мистецтву, а проте малював, і цілком жваво, дотепно, в манері ілюстрованих журналів, досить часто непристойно, але завжди цікаво, багато цікавіше за його письмові фривольності.

Розум, око, рука, спостережливість — у нього було все, аби наважитися стати художником.

Отже, звідки ця суперечність у поглядах на живопис?

Мабуть, є дві причини, і вони не виключають одна одну.

Коли згадати, що батько його досить вправно орудував пензлем, а Гі прагнув бути його протилежністю, то закономірно, що зневага до батька переходить і на живопис. Аргумент, яким не варто нехтувати.

Друга причина глибша. Гі хотів зберегти за собою право любити й поганий живопис, якщо той йому співзвучний. Він не згоден «приборкувати» себе заради гармонії між своїми поглядами та способом життя. Його не спокушало бажання принести таку жертву, бо він вважав, що досить бути безкомпромісним із самим собою в творах (чого, до речі, ніколи не траплялося повністю).

Уже в ці роки згрубілий у вирі буднів норманець, недовірливий од природи песиміст волею матириного виховання й з науки Флобера та випробувань війни волею за краще не посідати в житті й мистецтві до кінця визначеної позиції.

Ця риса цілком нова, не властива простодушному хлопчикові і юнакові, що жив у Етрета, Івето й Руані, вона накладе свій відбиток на все його світовідчуття.

А хіба не те ж саме в нього з поезією?

«Брутальний», за визначенням Леона Доде, Мопассан легко сіриймає найскладніших поетів сучасності. Він високо оцінював Верлена й Жозе-Марію де Ередіа, з яким спізнався на початку 1878 року; звичайно, він шанує Гюго, але захищає разом і Бодлера, свого улюбленого поета. Чи можна вірити у щирість його захоплення «прекрасним стервом»¹, як образно називає Мопассан творчість цього поета?

Квіти зла й проклятуці жінки, далекі од недоторканості, певне, вабили його так само, як і чаклунство бодлерівських віршів. Одначе Гі пішов ще далі, тонко і з симпатією відгукнувшись про яскраво-мелодійне характерництво Рембо². І це вже не просто штрих.

Або ж інше — хіба не похвально те, що він захоплює-

¹ «Стерво» — вірш Шарля Бодлера з його збірки «Квіти зла» (1857) (прим. перекл.).

² «Мандрівне життя».

ться Малларме? Дружба між ними, такими різними творчими особистостями, показує на другого Мопассана, проникливого, витонченого, не схожого на того, що канонізований в історії літератури.

А проте, як і в малярстві, він толерантний і до банальної поезії Франсуа Коппе, і до того ж Сюллі Прюдома!

Те саме і в музиці, правда, тут це виявлено слабкіше.

Отже, перед нами вибачлива поступливість, намагання не висловлювати певної думки — одна з найістотніших рис того, хто незабаром стане геніальним оповідачем у «Пампушці» й романістом у «Любому другові».

Ла-Манш в Етрета й Гаврі, Сена в Руані, Манті й Триель, «Жабник», Середземне море в Канні — це ті місця, де набирає снаги імпресіонізм. Від 1850 року вода стає «чарівною дамою» живопису.

За Третьої республіки Сена втрачає свої колишні узвичаєні атрибути. Разом із несподіваними мазками у малярстві й появою в музиці дисонансів, а в поезії — багатоманіттям розмірів на березі ріки замість накрохмалених комірців буржуазної умовності приходять відкриті сорочки. Веслярі, купальники, прихильники «свіжого повітря» зачинають революцію моралі. Від 1871 року поблизу Бужівалю починається шахрайське кишіння звідників і легковажних дівчат, напівголих човнових, що шокують недільну сить крамарів і бентежать їхніх «мадемуазелей» виставленими напоказ опукло залізними м'язами. Та, зрештою, цим не обмежиться. Зрушення сягне аж до утвердження культу сонця, якому раніш чомусь не довіряли. І Мопассан усім своїм життям і творами буде першим великим його захисником.

Мине якийсь час, і бронзові тіла ХХ століття затьмарять молочно-білі постави романтизму. Майбутні Аполлони смагли серед білого латаття і прибережних трощ.

Гі плаває, фліртує, днями не знімає тільника в блакитну смужку, що відкриває йому шию й плечі; він носить англійські штани й касетку або ж одягає полотняний костюм весляра. Гі захоплюється веслуванням. Він хвалько, баляндасник і хороший товариш. У нього чимало друзів, і він не розгубить, збереже їх до останку.

Хто ж вони?

Це Капелюх і Синячок, яких ми уже знаємо, тобто Робер Пеншон, він же Термометр, Градусник, Реомюр, та Леон Фонтен.

З-поміж решти найголовніші Томагавк і Одноокий.

Прізвиська користалися популярністю в Бужівалі, як пізніше, через двадцять років, у Мулен-Руж.

Прокручуючи його біографію в манері кінематографа, що фіксує розпукування квітки, легко позначити основні переміщення цього Мопассанового гурту протягом ближчих років після розгрому 1871 року.

Спочатку друзі влаштувалися між Аржантейєм і Безоном, на острові Марант (тім самим, де розгортається дія «Двох приятелів»). Леон Фонтен і Гі найняли мансарду в аржантейському шинку «Матросик».

Верховодою компанії був Гі, не так завдяки розуму й таланту, як своїй силі, славі невтомного весляра й хо-дака, войовничості духу, солдатським анекдотам, солоним жартам і всіляким витівкам. Ці похитливі могікани, ці сіу, ці команчі й хтиві поганці окупували правий берег, де заснували бучну колонію Аспергополіс¹.

Улітку 1873 року вони спускаються вниз за течією.

На тім ватага розділяється. «Найнерозсудливіші» рушили далі й обрали своїм осідком Бужіваль, зупинившись в Альфонсіні й Альфонса Фурнезів, інакше кажучи, в дядечка Фурнеза на прізвисько Геркулес. рудого бороданя, який полюбляв зачіпати «красух», що прибивалися до його порога.

Три друзяки з команди «Мушка» часті гості сільського шинку «Пулен», близько безонського мосту. Вивіска його обіцяла:

Ресторан «Стригунець»,
Смажене й пряжене,
Печене й варене,
А також окремі кабінети —
Куші та гойдалки!!!²

У «Виїзді за місто» Гі змальовує сільський заїзд, «світлу будівлю край самого шляху». Видно, як крізь прочинені двері блищить оббита цинком стойка.

¹ У цій вигаданій, звичайно, назві жартівливо поєднано основу французького дієслова «асперже» — бризкати і грецького «поліс» — місто (прим. перекл.).

² Переклад О. Парполіто.

Це класичний надрічний шинок минулого століття, типова «забігайлівка», пристановище героїв Ежена Сю.

Двоє вбраних по-святковому робітників смакують вином. Тут подають смажену рибу, «тільки-но з Сени», рибу під винним соусом, соте із кроля. І, ясна річ, щоразу добре вгамовують спрагу. До послуг парижан напрокат найрізноманітніші види човнів: плоскодонки рибалок, душоубки, скіфи... Іноді пропливе дивовижний пристрій з педалями для ніг — натяк на майбутній водяний велосипед.

Звісно, аж он і човни Гі, Леона Фонтена й Робера Пенсона. З пестливими, немов дівочий сміх, іменами. «Два чудові ялики» (...). Довгі, вузькі, блискучі, вони спочивали обік один одного, подібні до двох високих струнких дівчат». Для Мопассана, як і для англійців, у човні завше є щось від жінки.

Він розглядає їх так само уважно, як оцінював округлості купальниць з Етрета.

Сена — антипод канцелярії, і Мопассан, позбувшись, нарешті, тісного мундира службових умовностей, раює. Ось воно, щастя, — дівчина, раз по раз інша, вірний йому човен і друзі!..

Кожний з човнів флотилії здобув свою назву. Маленький вітрильник, зроблений у Руані, Гі нарік «Етрета», другий — «Пелюстка троянди» (що в «Мушці», до речі, фігуруватиме як «Пелюстка навиворіт»). Я полишаю на фахівців пояснити ці семантичні нюанси¹. Потім з'являється «Брат Жан» і даниною поваги до Тургенєва — «Славний козак», на якому Гі кататиме Стефана Малларме.

Після розколу загальної ватаги товариство Гі охрестили «безонськими хлопцями» — на відміну од «хлопців з Шату».

Обидва племені, проте, не ворогували між собою. Вони були різні, та й годі.

Хлопці з Безона об'їдалися, цмулили пунш і ром (це вважалося хвацькою рисою), а вночі спускали на воду човни й горланили вірші, чого, скажімо, ніколи не робили хлопці з Шату.

Дужим, глибоким і надзвичайної краси голосом Гі заводив «Нічний океан» або ж «Жону сержанта».

Ет! — зітхає жона сержанта.—
Ти що, чернець? Ти що, глупак?

Ет! — зітхає жона сержанта.
Ти ж не чернець, щоб рюмать так!¹

Нараз у розпалі цих веселощів, що їх сам він був призвідцем, Гі несподівано замовкав і сидів, утупивши зір в одну точку.

— Що сталося, Гі? — гукає Синячок.

— Болить голова.

Гі був певен, що ці напади в нього через їхне чаркування або від сонця. І бадьоро звертав на інше:

— Це правда, що Поль прийшов у неділю з Бертою? Шльондра, скажу я тобі, Берта!..

Карти його долі вже роздані, хоч ніхто не міг у них тоді ще заглянути.

З його досить уривчастих листів можна уявити деяку картину про цю богему, що так різнилася від богеми Мюрже чи, пізніше, від богеми Карко. 28 серпня 1873 року він, скажімо, оповідає про їхню гульню в душі Рабле.

У написаному Флобером «Спокушанні святого Антонія», якого Гі читав у рукописі, до виходу твору наступного року, Жозеф Слива відкрив для себе маленького божка Крепітуса, який засвідчував свою присутність на цьому світі різними непристойностями. Відтак Гі й заснував «Спілку крепітусіан».

Отже, нижче подано лист «метра Жозефа Сливи, мастака веслування з Безона та його навколишніх вод, високоповажаному Роктайаду, сиріч Синячкові». Неначе медонський кюре, Гі перелічує усе, що вони пили.

«Вихиливши до дна багацько келихів натщесерце, заходилися ми бенкетувати й видудлили 2591 сулію аржантейського».

У той благодатний час, до філоксери, береги Сени рясли виноградниками. Далі він називає з півдужини місцевих вин, рать відкоркованих пляшок і наслідки, що їх легко передбачити наперед.

«Ну й відзначився того дня Слива і скільки надзвичайного учинив, яких небувалих, дивних і високих звитяг виявив у судноплавній справі, відбуксирувавши од Безона до Аржантейя такого-бо неймовірно величезного вітрильника, що гадав уже шкіру геть-чисто всю з власних долоней на веслах отих zostавити (а були у тому вітрильнику дві пречудові б...)».

¹ Переклад О. Парполіто.

Уривок липневого листа без дати, адресованого Леонві Фонтену,— на щастя, лишилася його фотокопія — вводить нас у коло захватних і масних дотепів вождя крепітусіан. Лист переповідає й про іншу витівку в Сартрувіллі:

«Приятьель Поля, що пришвендяв з ним, був неспроможний самотужки повернутися в Шату, і мені випало сісти в човен о десятий вечора, аби доправити цих двох мандрівних лебедиків в їхнє гніздечко. Небезпечна виправа минула без пригод, і на віддяку Берта показала мені свою...»

Усі пропуски на сторінках листа замінені малюнками китайською тушшю. Кінець листа не для публікації. Додамо лише, що цій Берті вдалося обриднути Гі; він переситився нею, як і його дружок Поль!

А от ще фрагмент, не менш красномовний, проте в іншому стилі:

«Сьогодні 18 липня. Скільки подій від 14 серпня (він хоче сказати «липня» — *А. Л.*), коли я розпочав цього листа. По-перше, ми побували в Аржантейї з Мімі, Ніні й одним з наших приятелів Бібі, котрий прихопив з собою чарівний «пуп'янок». Аж нарешті вчора ми забралися звідти і після жорстокої борні між Аджі і Раджем, які змагалися за «пуп'янок», і перемоги Раджа ми забагли покататися на човні. Одначе Гарашон устиг його здати іншим. Він уже проробив з нами цей фокус минулої неділі».

У лютому 1891 року,— коли Мопассан був уже в божевільні,— Едмон де Гонкур змалював «Спілку крепітусіан», що стала згодом «Спілкою сутенерів», як «товариство веслярів, украй неподобних, отаманом якого зробив себе Мопассан».

Гі полюбляв ошелешувати. І буржуа, і своїх колег по перу. А Гонкур полюбляв згушати фарби. І все ж, незважаючи на перебільшення, не слід брати під сумнів правдивість деталей, хоча автор «Дівки Елізи», звісно, дещо й захоплюється, оповідаючи, що від кпинів і брутальних жартів Гі якийсь Мопассанів колега по морському міністерству блід як стіна і мало не віддав богові душу, хоч це, треба сказати, незабаром і сталося, але з іншої причини.

Ця історія трохи прояснилася після того, коли Артін Артін'ян видрукував «Неопубліковану кореспонденцію» Мопассана (1951 року).

Виявляється, один із урядовців і справді помер у канцелярії міністерства, що дало Мопассанові привід для цинічного надгробного слова:

«Вр-р-ра-жа-юча новина!!! Він помер!!! Умер почесно, на полі бою, тобто в чиновницькому кріслі, у суботу, близько третьої. Його хотів бачити шеф: але розсильний застав нещасного в незвичній позі — той лежав, устроивши носа в чорнильницю (...). Чиновники захвилювалися, вимагаючи зменшити НАШІ ТОРТУРИ в ці дні... (Це, далєбі, потверджує існування незгод між міністром та його підлеглими! — А. Л.). Я покажу цьому комісару (представникові закону — А. Л.), що горлянка Отамана гідна «Спілки» (звідників.— А. Л.); я скажу йому просто: «Геть звідси!»

Та останні рядки листа неприховано болісні:

«У мене виникає бажання порушити судову справу від імені родини, щоб не думали, ніби він був такий уже поганий...

Мрець, мрець, мрець. Це настирливе куце слово — невимірне й жахливе; мертвий — отже, ми ніколи його вже не стрінемо. Мрець. Без сміху, він умер, мертвий. Немає більше сердеги.

Склав руки.

Гигнув.

Переставився.

Врізав дуба.

Та невже, врешті-решт?»

Цитоване, звичайно, шарж, але він уперше показує хворобливе осліплення Гі перед смертю і гнітючий гіпноз небуття. Та, певна річ, це можна вважати й просто поганим смаком.

«Спілка звідників», «крепітусіани», пиятика, непристойні жарти, фанфаронство — це його подоба й разом з тим маска. Та це, мабуть, і своєрідна КОМПЕНСАЦІЯ. За неминуче.

Терези смерті, його притамований романтизм, котрий він ховає за гучними, невтримними теревеннями й котрий розпукується, владарює в його любові до ночі, до місяця, — ось де лунка глибина його «Я».

Ця двоїстість не лишилася осторонь уваги його кращих дослідників, зокрема Жана Лакассаня: «За осяйних часів веслування на Сені в Мопассана бували дивні настрої: збудження, посилену активність змінював на-

пад депресії, пригніченості, і веселун, душа товариства, бешкетник робився нараз особою апатичною й зневіреною; перебіг, дуже симптоматичний для циклотимії».

У супокії застояних вод і апетитнім пахтінні смажених пічкурів, у оглушливому галасі Жозефа Сливи то мовчазний, а то раптом шалений, Гі пильно вдивляється в течію лагідної й підступної ріки. Його вже називають Любим другом.

Не тільки «Сніданок веслярів» Ренуара чи пензель Мане допомагають сьогодні нам уявити береги Сени 1875 року, а й чарівливі пісні Жана Лоррена на музику Іветти Гільбер:

Я познайомилась у грудні
Недалечко од Білланкура
З хлопцем рудим, як бурштин,
Ото вже стеблина кохання!..¹

Жозеф Прюньє, його заповзятий герой цього періоду, носить начесаний на лоба чубчик. Борóду він зголив². Натомість відпустив вуса, величезні й тріпотливо чуттеві. Засмаглий, енергійний, він випромінює молодість. У нього темні, кольору «паленого топазу» очі й дужа шия. На вулиці Руайаль він при краватці, «застебнута на всі гудзики»; та залишивши її, опинившись на воді, цей чиновник нараз зазнає дивної метаморфози, його не впізнати — це справдешній хамулуватий моряк, що крутить «амури» і вправно пробирається своїм яликом серед барок, виводячи його на гойдливу бистрину ріки.

З любого серцю «Жабника» долинала мазурка. Мопасан слухає, зануривши руки у воду.

«В плавучім домі панували страшенний гармидер і штовханина (...).

Уся ця юрба кричала, співала, гукала. Чоловіки, зсунувши капелюхи на потилицю, з розпашілими обличчями, з блискучими п'яними очима, метушилися й репетували щодуху із самої лишень природної потреби погаласувати. Жінки, шукаючи вечірньої поживи, до-

¹ Переклад О. Парполіто.

² «Вчора трапилася зі мною невеличка пригода, яка могла б скінчитися кепсько, та, на щастя, все обійшлося гаразд: схилившись надто близько до свічки, я підсмалив собі бороду; тієї ж миті я власноручно загасив пожежу, проте півбороди згоріло, і довелось поголитися». Лист до матері від 6 жовтня 1875 року.

зволюли пригошати себе задурно напоями; в проходах між столиками крутилися завідники цього дому — цілий загін гомінливих веслярів та їхніх товаришок у коротких фланелевих спідничках».

Як і скрізь, тут тріумфує канкан. Гі накидає його з тією ж сатанинською одержимістю, що й Тулуз-Лотрек у своїй картині «Мулен де ля Галетт»;

«Пари без пам'яті стрибали одна проти одної, підкидаючи ноги майже під самий ніс своїм «візаві».

Жінки, мало не вивертаючи стегна, так підскакували, що спідниці їхні злітали вгору, аж було видно білизну. З надзвичайною легкістю вони задирали ноги вище голови, крутили животами, робили вихиляси задом, трусили грудьми, розвіваючи навколо себе гострий пах жіночого поту».

«Жабник» віддзеркалюється в каламутній воді. А довкола, довкола!.. Тут і драгуни, що хвацько, з шабляками при боці, осіддали свої стільці, і споважнілі на цім «вернісажі» крамарі. Й томливі з парасольками хлюсти у вив'язаних шовкових краватках. У воді ж пістрявіє вбрання купальників. Плавці самозабутньо долають хвилі, і якась гладуха кричить:

— Коханий, повітря холодне, застудишся!

Поза канцелярією й відпусткою, що її обов'язково провводить він в Етрета, Гі весь час на річці — бігає за гулящими красунями, б'ється, скандалить, п'є до нестями.

А проте, засвоюючи науку Флобера, він ще й спостерегає.

«Сьогодні жахлива спека (...), я веслюю й купаюся, купаюся й веслюю. Шури й жаби вже звикли бачити, як я пливу вночі з ліхтарем, і шлють мені свої добрі побажання. Я маневрую великим човном, як інший хіба вертким яликом, і мої друзі, веслярі, що живуть у Бужівалі (2,5 години від Безона), бувають страшенно вражені, коли я опівночі навідуюся до них на склянку рому.

Я все ще працюю над сценами про човнярське життя, про них я тобі вже казав, і сподіваюся, що зможу зліпити з них невелику книженцію, цікаву й правдиву»¹.

До свого оточення молодий письменник ставиться без

¹ Лист до матері від 29 липня 1875 року.

найменшої поблажливості. Що й казати, він чудово почувується в ньому, але не ошуканий ним. Він не плутає його з народом.

«Тут можна вдихати випари життєвого накипу, людського шумовиння, витонченої розпусти, усїєї плїсняви паризького свїту: то суміш прикажчиків з галантерейних крамниць, поганих акторів, низькопробних журналістів, дрібних біржових шахраїв, гувльвіс із щербатою славою, старих, підтоптаних ловеласів...»

А саме слівце — воно подобається йому: «Це місце по праву названо «Жабником».

Все це, зрештою, дуже скидається на картини Мане.

Фарби Мопассана у змалюванні «Жабника» такі ж бо мінливі, як і палїтра Мане. Все залежить від освітлення. Дошкульні, уїдливі в наведених місцях, вони прим'якшуються, лагідніють у «Виїзді за місто». Провокуюча з'ява лесбіянок у «Коханці Поля» знову нагадує про жваву жорстокість Тулуз-Лотрека.

Любов до свободи, бунту, презирство до ненависних буржуа (наслідування великого Флобера), полювання на повій — усе це назавжди кидає його в химерний світ крайнощів. І він запаморочливо, мов спраглий, віддається воді.

«Моєю великою, моєю єдиною, моєю всепоглинальною пристрастю протягом цілих десяти років була Сена».

Сена...

Між Севром і Пуассі, роблячи закрут через Аньєр, Аржантей, Бужіваль, Ле Пек і Конфлан, вона ніби жартома утворює обрис великої літери «М» — ініціал свого найпалкішого прихильника.

На її берегах він здобуває свою науку. І потім згадуватиме про це чимдалі з гіркішою меланхолією, в міру западання його передчасних сутінків.

«Чимало я бачив сміховинних речей та кумедних дівчат у ті далекі дні, коли ми веслували. Я був урядовцем без щеляга за душею; нині ж я забезпечена людина і можу сипати грошима задля раптової примхи. Я мав у своєму серці тисячі поміркованих і нездійснених бажань, і вони золотили моє існування силою мрійливих сподівань. Як було просто, добре, але й не легко жити між канцелярією в Парижі та річкою (вона завжди, завжди для нього — немов жінка! — А. Л.) в Аржантей чи Бужівалі... О, ці прогулянки вздовж квіту-

чих берегів, мої друзі жаби, що марили на лататті та прохолоджували у воді свої черевця; водяні лілеї, манірні й тендітні, серед високої запашної трави, що раптом з-поза верболозу відкривали передо мною сторінку з японського альбома, коли рибалка-мартин, утікаючи од мене, майорів, ніби блакитний вогник!..»

Ось так-бо воно...

«Чи пам'ятаєте ви дні блукань в околицях Парижа, нашу веселу бідність, наші прогулянки в зазелених лісах, наше сп'яніння від синього повітря у шиночках на березі Сени, наші любовні пригоди, такі банальні й такі прекрасні?»

У цім шаленстві, у цьому владному полоні води та її життя він і стріне героїв своїх новел. І вертку, наче коник, легковажну та лагідну Полетту, коханку Поля, що її вузький лобик був зовсім порожній, попри весь її цинізм і наївність. І пухкеньку, збиту з пантелику крамарівну у «Виїзді за місто». І ніжну Іветту, з її палким смутком пожертви.

Вже знайомий нам ялик Жозефа Сливи називається «Пелюстка троянди».

— О, щодо мене, то я бачу тут лише гарне! — кидає Мушка.— Але життя є життя...

— Одне слово, ви згодні бути нашою стерничою?

— Ще б пак!

— Запрошую вас на смажені пічкурі до Геркулеса.

— О, це ж шик! Як вас звуть?

— Жозефом Сливою.

— Невже?

— Або ж Гі-гі, чи пройдисвіт.

— Стривайте, дарма. Я б, скажімо, не убоялася вас навіть у глухому лісі!

Хатина дядька Фурнеза являла собою чудернацький цегляний павільйон з балконом і терасою. Стіни прикрашали фігури чоловіків і жінок. Фасад увінчував силует купальниці. Це, далєбі, перегукувалося з «Паризькими таємницями»¹. Внутрішня частина приміщення була розписана фресками Бєро, Жєрвєкса й Лєпїка.

Під ними Мопассан вивів власною рукою:

¹ Роман французького письменника Ежена Сю, де вперше змальовано «дно» Парижа (прим. перекл.).

ПІД ПАЩЕЮ СОБАКИ

Як перед прірвою страшною,
Будь обережний, друже, із водою,
Обачливий, на березі лишайся...
І уникай вина — клятуший чад! —
Що через нього мучимось назавтра.
А надто ж стережися пестоців азартних
Випадком стрінутих дівчат...¹

Експромт датовано 2 липня 1885 року. Яка вбивча іронія — іронія пересиченої людини, що вернула у місця своєї молодості...

У книзі «Гі де Мопассан та його хвороба» лікар Жан Лакассань переповідає, що однієї неділі Гі катався удвох із другом по Сені. Несподівано він розвертає човна і веде його туди, де стояв заклад на штиб «Дому Тельє». Приставши і кинувши товариша, Мопассан скочив на берег, зайшов усередину і по якимсь часі спокійно вже ступає назад.

Медики згодні з Гонкуром, Катюлем Мендесом, Бурже та багатьма іншими: Мопассан був у цій своїй здатності незвичайно могутній.

Про панну Дюфур із «Виїзду за місто» Мопассан каже:

«Це була гарна дівчина років вісімнадцяти — двадцяти, одна з тих жінок, що, здибавши її десь на вулиці, ви займаєтесь раптовим жаданням і на весь день зостаєтесь у якомусь невпокої й піднесеному настрої».

Він реагував так: безпосереднє бажання. Завжди воно було в нього. Бо ніколи не мало наситу.

«Я хотів би мати тисячі рук, тисячі губ і тисячі... темпераментів, щоб стискати в обіймах, не перебираючи, цілий гурт цих чарівних і нікчемних істот одночасно»².

Важко не говорити про одержимість того, хто вважав нормальним для чоловіка од вісімнадцяти до сорока літ... інтимні зносини з двома чи трьома сотнями жінок, хоч цей рекорд він легко, зрештою, перевершив.

Коли Гі написав цю новелу, йому було десь тридцять два³.

Свідчень саме такої його поведінки багато. Скажімо, поїздка до Рима з Полем Бурже, що про неї оповідає

¹ Переклад О. Парполіто.

² «Він?» (1883).

³ «Син» (1882).

той самий А. Люмброзо. Гі відвідав місто у товаристві графа Прімолі, племінника принцеси Матильди. Після оглядин пам'ятників та музеїв, котрі Мопассан дуже любив, хоч ніде й не підкреслював цього, аби не виставляти себе рабом своїх пристрастей, письменник зохотів побувати в місцях, знаменитих ще від античних часів.

Прімолі повів гостей у вертеп для солдатні поблизу в'язи Торе ді Нона, біля мосту Сент-Анж. Там, серед штовханини й веселого шумовиння картинних берсальєрів¹, що в своїх плюмажах скидалися на какаду, Гі раптом «підводиться» з італійською матроною і невдовзі уже знову спускається східцями. Він застає Поля Бурже у тій самій позі, що й лишав, і з погордою гмукає:

— Тепер, дорогий мій, ви для мене немов на долоні!

Це мужнє зухвальство поєднується з неабиякою фізичною силою.

Так, Леон Фонтен свідчить: у листопаді 1882 року в Сартрувіллі ярмарковий борець, груди якого прикрашала не одна медаль, своїми набридливо-рекламними закликаннями змусив нашого весляра розхилити натовп цікавих: скочивши на естраду, Гі кинув його долу, притис лопатками до помосту, і неборака визнає свою поразку. А переможця присутні веслярі з тріумфом понесли на руках.

Там таки ж, у Геркулеса Фурнеза, в корчмі «Пулен» чи десь на острові Марант, в усякому разі «на воді», Мопассан став коханцем тендітного створіння Мушки. Це трапилося після багатьох інших пригод невдовзі після війни. Її за досить-таки своєрідної ситуації.

«Нас було п'ятеро в нашій банді; через наші тодішні злигодні ми заснували в жажливій корчомці дивне поселення, в розпорядженні якого була одна лише спочивальня, і оце там минули найшаленіші, певно, години мого життя.

Жили ми в цілковитій згоді й шкодували хіба що за одним — ми не мали стёрничої.

Жінка неодмінно потрібна в човні»,

Нею стала Мушка.

¹ Берсальєри — стрільці в італійській армії, рід піхоти (прим. перекл.).

Мушка, що перелітала з місця на місце, без вагань прийняла дружбу п'ятох веселих і здорових хлопців.

«Вона була, немов бабка, і без упину цокотіла, як ці легкі крилаті створіння, що кружляють під подихом вітерця; висловлювала речі украй несподівані, кумедні та дивацькі...»

Усе йшло гаразд, аж поки не з'ясувалося, що Мушка має подарувати п'ятою загарливим таткам... мушеня.

«Першої хвилини ми остовпіли, немов вражені лихою пригодою, та дивились один на одного, ладні обвинуватити будь-кого. Але ж кого? Ет, кого!»

Потім свідомість спільної провини породила ніби заспокоєння й підбадьорила нас. Завжди мовчазний Томагавк запропонував сформулювати спільну думку в такий спосіб:

— Слово честі, тим краще, в єднанні сила!»

Інцидент вичерпано, кожний заспокоївся.

«Це ж так чудово — просторінь неба, коли щасливий».

Та безтурботна дівчина якось незручно падає на березі й відтак втрачає сподіване мушеня. І тут у новелі здійснюється хвиля ніжності. Вона підіймає Гі завжди, коли йдеться про дітей.

Мушка в розпачі. І тоді Одноокому, «який, можливо, кохав її більше, ніж будь-хто з нас, спала на думку геніальна ідея, і, цілуючи її у затьмарені від сліз очі, він сказав:

— Заспокойся, Мушко, ми знов подбаємо про те ж саме!

І до неї раптом повернувся властивий їй гумор. Напівпереконано, напівнасмішкувато, ще заплакана, із стиснутим від жалю серцем, вона поглянула на всіх нас і запитала:

— А справді?

І ми дружно відповіли:

— Таж справді!»

Ці меланхолійно пустотливі рядки датовано лютим 1890 року. За плечима автора було вже сорок, і кожна фраза для нього мала свою нестерпну ціну: БІЛЬ.

Він безрадісно слухає на бульварі голоси вуличних хлопчаків, що дзвенять надокучливими модними пісеньками «Забирайся, не твій це батько!» й «Ти бачив Мушку?» Щем душі через таке настирне «а молодість

не вернеться» надає цій пригоді, яка трапилася добрих п'ятнадцять років тому, особливого звучання.

Реальність і вигадка переплелися у Мушці щиро й нерозривно.

Робер Пеншон і Леон Фонтен пізніше твердили, нібито письменник лише на папері «довів» до свого логічного кінця ту давно минулу ситуацію. Хтозна, можливо, спільне «мушення» було тільки в уяві Гі... А проте решта подоробиць, хай там що, достоту правдива. І неспростовна.

Одним із гріхородників, окрім Капелюха, Синячка та Гі, був Томагавк, особу якого сьогодні вже важко встановити. Виходячи з деяких міркувань, я схильний припустити, що це Анрі Бренн, товариш Гі по ліцею Корнеля, виприск численної родини руанських журналістів, чия мати, одна з трьох «Ангелів» Флобера, зіграла важливу роль на бистрині молодого статі: адже це саме їй присвятив Мопассан свій перший роман «Життя».

П'ятий з-поміж цих завзятих веслярів-мушкетерів — Одноокий, або ще Монокль і Аджі, «найшляхетніший» серед них, який так вирізняється в оповіді, бо «кохав Мушку більше, ніж будь-хто» з них, згодом посяде значне місце в кампанії Східної залізниці. То був Альбер де Жуанвіль (А. Д. Ж. — звідси Аджі). Траплялося, що під час засідань адміністративної ради він бував якось трохи неухважний, надто тоді, коли муха сідала на зелене сукно столу.

Що ж до «мадемуазелі» Мушки, то, далєбі, це не Берта Ламар, одна з-поміж їхніх численних спокус. Берта Ламар була набагато вольгарніша. Отже, нам невідомо, хто ж нею, власне, був. Мушка спурхнула в таїну. Назавжди.

Шарль Лап'єр, зокрема, твердить, що вона померла шанованою матір'ю родини. Тож її мрія здійснилася.

4.

Політичний обрій 1871—1879 років.— Перехід у міністерство освіти.— Бюджет і витрати.— Лабети моралі.— Флобер проти святенництва.— Мопассан захоплений «Помилкою абата Муре».— 16 квітня 1877 року: обід у Траппа. — «Пани Золя».— Відвідини Медана.

Через два роки Франція підвелася з колін. Потопивши революцію в крові, Луї-Адольф Тьєр звільнив краї-

ну грошима, сплативши в липні 1872 року викуп — три мільярди!

Данина спровадила пруссаків. І того ж таки року запроваджено обов'язкову військову повинність для всіх французів віком од двадцяти до сорока літ. Служити п'ять років! Гі, отже, ще пощастило.

У неділю 23 травня 1873 року за традиційною кавою парижани довідуються з ранкових газет, що вночі їхнім новим президентом названо Мак-Магона¹. Пан Тьер подав у відставку. Але ж президентом... чого? Це з'ясувалося тільки на початку 1875 року, коли голосами більшості в Конституцію було внесено слово «Республіка».

У лютому 1876 року сталася досить велика повінь, і президент Мак-Магон здобув можливість зронити найвдаліший жарт за все своє життя: «Скільки води! Скільки води!» «Дуже глибоко», — зауважив один дотепник. Тріумф усталення й порядку не заважав, проте, скандалам.

У грудні 1876 року графа де Жерміні, муніципального радника й церковного старосту Сен-Тома-д'Акен, видавця «Ревю Католік», застають у гаю Послів з підлітком, надто білявим для німба непорочності. Тургенев вибухає: «Жерміні — страховисько! Ось хто змусить повірити в існування особистого бога, іронічного й глумливого». А втім, у Бужівалі до прізвиськ, що їх носив Гі, додається ще й «Жерміні».

Травень 1877 року. Гамбетта² заявляє в Палаті депутатів: «Клерикалізм — ось наш ворог!»

І терези влади знову хитаються. 16 травня Мак-Магон вичитує голові державної ради Жюлеві Сімону, і той подає у відставку. Замість нього стає де Брольї. Гам-

¹ Під час воєнних дій, командуючи Першим корпусом, був розбитий під Верте, поранений при Седані й узятий в полон.

Президент Франції з 1873 по 1879 рік, Мак-Магон спирався на монархічні й клерикальні кола, тяжіючи до реставрації. У зв'язку із зростанням республіканських настроїв, змушений був скласти свої повноваження (прим. перекл.).

² Леон-Мішель Гамбетта (1838—1882) — син дрібного торговця, присвятив себе адвокатурі, швидко висунувся як блискучий політичний оратор і противник Другої імперії. Будучи міністром зовнішніх справ, зробив усе, що можна було зробити людині для боротьби з Пруссією. Помер від рани, що її одержав за нез'ясованих обставин (прим. перекл.).

бетта, котрий вимагав од Мак-Магона «підкоритися або ж піти», засуджений. Три місяці ув'язнення.

Мопассан цілком на боці логіки Флобера: «Я побоююся, що переважна маса буржуа із страху перед Гамбеттою віддасть свої голоси цьому ідіотові маршалу!» Він переносить на Мак-Магона ненависть, що її почував до останнього Наполеона:

«Глава держави, який не відрізняє Ренана¹ од Літтре², не знає їхніх праць. Слушно, мабуть, сказати, що імена Ренана і Літтре лишать історії куди більше, аніж увесь цей галас знаменитого, але тупого йолопа, битого пруссаками. І от телер в його руках наші долі»³.

3 вересня вмирає Тьер. Натовп кричить: «Хай живе Республіка!» Франція прокидається.

У жовтні вибори. Їхній результат — 318 місць, здобутих республіканцями, проти 218 монархістів. Маршалові, наляканому загрозою державного перевороту, — згодом його спробує здійснити генерал Буланже — нічого не лишається, як підкоритися. Сили Республіки зростають разом із рівнем води в Сені.

1 травня 1878 року прикрашений прапорами Париж з витріщеними очима дивиться на єгиптян, марокканців, турків, персів, китайців та козаків. О другій годині маршал, який усе ще лишається при владі, оголошує в Трокадеро:⁴

— Виставку відкрито!

Злітають угору блискотливі струмені водограїв. «От і чудово!» — муркотить маршал, роздаючи ордени Почесного Легіону.

19 грудня 1878 року Гі зараховано в міністерство народної освіти. Та через шість тижнів Мак-Магон виходить у відставку, і Аженора Барду змінює Жюль Феррі. За таких політичних обставин і з'являється наш новачок на вулиці Гренель, де вже орудував справами директор кабінету Жюля Феррі Анрі Ружон. Він призначає Мопассана до Ксав'є Шарма.

¹ Ернест Ренан (1828—1892) — французький письменник, професор, автор відомого твору «Життя Христа» (прим. перекл.).

² Еміль Літтре (1801—1881) — французький вчений, академік; був широко обізнаною людиною, зокрема як філософ, лікар, а надто філолог (прим. перекл.).

³ Лист до матері. Належить художникові Крамуазану.

⁴ Х Всесвітня виставка, що відкрилася того року в столиці Франції. Для неї спеціально був споруджений величезний павільйон — палац Трокадеро, який проіснував до 1935 року (прим. перекл.).

Оточення Гі на лівому березі, звичайно, тепер краще, приємніше. От тільки шкода, багато роботи! Начальник відділу Ксав'є Шарм недаремно сприяв його кандидатурі: половину власних обов'язків він благополучно передоручив своєму підлеглому.

Служба Ксав'є Шарма, як трактує її Анатоль де Монзі, була чимось на штиб головного секретаріату й відала наукою, історичними розвідками, зв'язками з літературними й ученими радами, одне слово, була зародком теперішнього Управління в справах мистецтва і літератури...

Шарм сподівався активізувати ці напрями діяльності свого апарату з допомогою Гі. Але той уперто схилився виконувати другорядні ролі, бо волів за краще, як і в армії, триматися в тіні.

Та, як і в армії, не ухилишся, зрештою, од усього.

Його викликає Жюль Феррі: Гі має підготувати доповідь про обов'язкове навчання.

Мопассан (хоч це завжди легше — солідаризуватися з іншими), показує тут себе щонайкраще: «Чи не є це замах на саму сутність голови родини, якщо його змушують відсилати свою дитину до школи?» — вигукують противники обов'язкового навчання. Власне, рекламуючи вільне навчання, вони є противниками свободи».

Він виступатиме проти інтернатів, перенавантаження шкільних програм; він за повагу до прав дітей. Ворог марнослів'я, прихильник спорту, Гі викінчений послідовник Жан-Жака Руссо.

Та це прекрасне поривання незабаром минає.

А проте характерно: у добу, коли Гюїсманс¹, Анрі Сear, Верлен, Куртелін і багато-багато хто услід їм був чи то намагався бути чиновником, Гі ображало, що від нього вимагають якихось думок, погляду тощо, супроти власних переконань! І його шефи, не дуже й наполягаючи, були терпимі.

Проживши шість років у маленькій напівпідвальній кімнатці по вулиці Монсей, 2, шість років без світла

¹ Моріс Карель Гюїсманс (1848—1907) — французький письменник. Був чиновником, останні роки жив у монастирі. На початку літературної діяльності належав до натуралістичної школи, що виникла довкола Золя. Далі у своїх романах («Навпаки», «Там унизу») стає поетом вигаданих настроїв, спотвореної фантазії та містичних шукань (*прим. перекл.*).

й повітря, бо вікно виходить у тісний дворик, а з комфорту маючи хіба стінну шафу, що правила йому разом за кухню і умивальню, Гі перебирається у листопаді 1876 року на вулицю Клозель, 17; він забирає з собою кілька дорогих йому речей: старий килим із витканою на ньому сценою мисливських гонів, ліжко в стилі Людовіка XIII, яке слугуватиме йому до останнього дня, і, звичайно, «руку трупа».

Він постійно скаржиться на безгрошів'я. Коли в січні 1879 року Флобер зламав ногу, Мопассан, читаємо, хотів би його провідати. Та лихо — ці кляті гроші!.. Працюючи в морському міністерстві, він користався певними пільгами, платив лише за чверть квитка залізницею. І дорога в Руан туди й назад виходила йому 9 франків. Тепер та сама поїздка коштувала б 36 франків. І Гі змушений од неї відмовитися.

Та головним чином його пригнічує брак часу. Ріка, веслування, жінки, канцелярія, творча праця, і це не рахуючи слабування... А ще ж світські візити! Як їх уникнути? Скажімо, належить підтримувати усмішливі стосунки з мадам Жюльеттою Адам¹. Він ремствує в 1878 році: «Я повинен зробити щонайменше десять неминучих візитів, а це три тижні, втрачені для писання. У дні, коли маєш іти з дому, нічого не клеїться. В моєму розпорядженні не більше чотирьох вечорів, та й ті доводиться марнувати».

Він розподіляє свій час так само суворо, як і бюджет.

«10 візитів (припустимо, 9) розподілити на 3 тижні. Отже, я кажу, що в мене серед тижня тільки чотири вільні вечори, і то свята правда. А відкиньмо неділю: день у Флобера позбавляє мене необхідного спокою, аби працювати. В четвер, oprіч усього, після обіду з друзями, увечері йду до Золя»².

Те саме бентежить його і наступного року: «Треба розуміти, який важкий, складний і ущільнений побут такого невдатного хлопця, як я, який до шостої просиджує в канцелярії і разом з тим, незважаючи ні на що, вечорами працює над своїми речами».

Від квітня Гі, здається, може бодай хоч трохи сплатити свій моральний борг Флоберові, підштовхнувши при-

¹ Французька письменниця, що мала впливовий літературний салон; видавала журнал «Ревю Нувель» (прим. перекл.).

² Матері, 6 лютого 1878 року. Лист належить Арлетт Лемер.

значення Вікінга на «позаштатного» бібліотекаря в бібліотеці Мазаріні, що було фактично замаскованою пенсією; цікава деталь щедрот Третьої республіки. Багато письменників мало тоді засіб до існування під виглядом різних псевдопосад, а 600 з них взагалі офіційно або ж негласно отримували пенсію.

Гі пише Кароліні Комманвіль: «Дорога Мадам і друг, це вже вирішено — міністр має намір запропонувати вашому дядькові пенсію, на яку, я гадаю, варто згоджуватися. Власне, то секрет од нього. Головне, хай не знає, що я сповіщав вас про це».

І раптом усе кладеться під удар! 1 листопада 1879 року приятель Гі, Гаррі Аліс, надрукував у журналі «Ревю Модерн е Натюраліст» поему Мопассана «На березі», що її опублікував за три роки перед цим Катюль Мендес у «Репюблік де Леттр» під іншою назвою й іншим підписом — Гі де Вальмон.

Суд Етампа (міста, де видавався журнал) порушив справу проти автора за образу суспільної моралі та віри.

Мопассана переслідують саме за ті вірші, що їх показував колись Флобер своєму другові — міністру Барду!

Гі кличе на пробі Флобера, звертаючись до нього впросто, майже пишномовно:

«Ваше виняткове становище генія, переслідуваного свого часу за шедевр, який був насилу виправданий, а потім звеличений і врешті-решт визнаний бездоганним усіма літературними напрямками, принесло б мені неоціненну допомогу.

Як певен мій адвокат, справу негайно б зам'яли після вашого відкритого листа. Треба, аби чимскоріше з'явився уривок з нього — щось на зразок невимушеного безпосереднього утішання Вчителем свого учня».

Флобер запитує себе: чи ж треба це?

Ні, він не буде бездіяльний!

І піднімає на ноги всіх своїх друзів, аж до президента Республіки Жюля Греві, а також Вільсона¹, Огюста Вакері, адвоката Рауля Дюваля, ба навіть Жюльетту Адам (ото фронт — адже в скандал утягнуті салони й політика!).

¹ Зять президента (прим. перекл.).

Мопассан тут лише статист і чудово це розуміє.

«Я думаю, що втрачу своє місце і опинюсь на вулиці. А це вже занадто. І звіряюсь вам цілком КОНФІДЕНЦІЙНО: «Нана» от-от має бути вилучена; як здається, мене переслідують, щоб добратися до Золя (я буду СХОДИНКОЮ до Золя)... Мені кажуть звідусіль, ІЗ ВІРОГІДНИХ ДЖЕРЕЛ, що я, безумовно, приречений. Є, звісно, й закулісна гра. Мене запевняють, що дим іде із салону пані Адам (між нами) і що я жертва, накинута суду для того, аби потім завдати удару Золя».

Небезпека й справді насунула від Жюльєтти Ламбер, за чоловіком Адам, яка жила повне століття, з 1836 по 1936 рік. Ця письменниця й спритниця солодкавого нахилу та великих зв'язків ненавиділа «натуралістичні коники» і якось навіть проходила в розмові з Флобером, що цей малюк Мопассан «не в душі її дому».

19 лютого 1880 року Флобер вирішив надіслати лист у «Голуа», і його вміщено в номері від 21 лютого.

«Невже це правда? Спершу я вважав це фарсом! Та ні, я помилявся. Й-бо, вони неперевершені там, у своєму Етампі! Відтак чи ж не доведеться нам залежати від усіх судищ французьких департаментів, аж до колоній включно? Чи є в цьому здоровий глузд, щоб річ, опублікована колись у Парижі, в журналі, який більше вже не існує, та була визнана злочинною, скоро її передрукує провінційний журнал!

До чого нас тепер наворачтають?

Що треба писати? У якій, власне, Беотії¹ ми живемо!»

Автор «Мадам Боварі» може собі дозволити говорити на повний голос — сумління в буржуазії нечисте: «Притягнутий до відповідальності за образу звичаїв і суспільної моралі», — ці два синоніми складають два пункти звинувачення. А проте за мене, коли я постав перед Восьмою судовою палатою з моєю «Боварі», був іще й третій — «і за образу релігії»: процес той створив мені бучну рекламу, якій я завдячую двома третинами свого успіху».

Флобер випускає подвійний заряд. Він таврує святенництво буржуазного суспільства і кидає натяк на фінал Мак-Магона.

¹ Стародавня провінція середньої Греції (прим. перекл.).

«Скільки б не мінявся лад — Монархія, Імперія, Республіка, — дарма! Офіційна естетика не рушиться!

Завдяки кріслу чиновні керівники і судді обіймають монополію смаків і поглядів (приклад: мотивація мого виправдання). Вони, ясна річ, знають, як слід писати, їхня риторична балаканина непогрішима, і в них є достатні засоби нас у цьому переконувати.

О, це було вчасно!

Суддя Тесьє не хотів, одначе, згоджуватися без конкретних доказів, що поема ця й справді та, колись уже друкована, а Мопассан «не міг» принести зшиток «Ля Репюблік де Леттр».

А втім, звичайно, справа набагато складніша, аніж це викладалося в скаргах Гі й оборонних громах Флобера. Суддя був збитий з пантелику, але він не зовсім помилявся. У справі фігурував, далебі, інший соромний твір — «Стіна», де йшлося про парочку в нічному парку і більше, аніж промовистий, рух їхніх тіней.

Що ж до останньої версії, в «Ревю Модерн е Натюраліст», то як Мопассан, так і Флобер остерігалися навіть згадувати про це. Адже Катюль Мендес, дарма що мав широкі погляди, вмістив поему в «Репюблік де Леттр» з купюрами, а Гаррі Аліс вставив ці скорочення.

От чому Мопассан і не квапився подавати номер журналу, що «реабілітував» би його!

У передньому слові, що його він написав наступного 1880 року до третього видання своїх «Віршів», Гі буде вже обачнішим і зловтішно докине про скандальне «На березі» як про річ суперечливу.

Сповнений щирої дяки, Гі складе її в посвяті на томику, головною окрасою якого була ця веремійна поема:
«ГЮСТАВОВІ ФЛОБЕРУ

*видатному, освіченому
й по-батьківському близькому другові,
якого я ніжно люблю,
бездоганному вчителеві, яким пишаюсь».*

Отже, минулося...

Якщо певні кола й плекали таємну надію порахуватися опісля Мопассана з автором «Терези Ракен», так лише через те, що вони зблизилися.

Ось уже кілька років Гі постійно навідує Золя.

Особа письменника-натураліста, що був на десять літ старший від нього, вабила Мопассана. Ще в квітні

1875 року він звіряє йому своє захоплення «Помилкою абата Муре», і то в словах, вартих, мабуть, уваги:

«Від початку до кінця книги я зазнавав дивної розкоші — я не лише бачив, а й ніби вбирив у себе те, що ви змальовуєте».

У Мопассана гостріше око. А в уродженця Екса Золя — нюх. Він у нього справді субтильний, і це не міг не помітити його молодий шанувальник: «Від кожної сторінки ллється міцний і дурманний аромат; ви змушуєте нас відчутти дух землі, дерев, шумування природи і виростання зела, ви ведете нас у світ такого буяння, рясноти й повні, що паморочиться в голові (...), і, сказати правду, закінчивши читати вашу книгу, я зовсім сп'янів — більше того, дуже розхвилювався!»

Той, хто оспівав скандальну пралю, міг, звичайно, лише захоплюватися Параду. Він розумів цнотливі взаємини між чоловіком і жінкою. А все ж Золя був ні в сих ні в тих од його відгуку, сміливого, обтяжливого і водночас зворушливого.

16 квітня 1877 року Поль Алексіс, Анрі Сеар, Леон Еннік, Гюїсманс, Октав Мірбо й Гі де Мопассан запросили Флобера, Золя та Гонкура в ресторан Траппа, поблизу вулиці Сен-Лазар. Флобер радіє: до біса всі турботи. Його супроводжують Золя й Едмон де Гонкур. Золя жартівливо нападає на нього, і вони дружньо зчеплюються. Гонкур — третейський суддя.

— Ви вдаєтеся до дурниць, Золя! Натуралізм тим поганий, що стає школою. Тільки мистецтво для мистецтва чогось варте!

Гі, він же де Вальмон, слухає і одночасно, — це йому аніскільки не заважає, — нишком накидає оком на дівчину, яка слугує коло столу. Флобер бурчить:

— Ох, іще одна, яку він забере із собою в човен...

Товариство у Траппа — це, власне, уже і є «група із Медана», за три роки до виходу у світ їхньої спільної збірки «Меданські вечори». Гучний успіх «Пастки» спонукав Золя кинути клич натуралізму, як оголошують війну, і згуртувати своє військо, в чому йому немало сприяла купівля вілли в Медані у 1878 році.

Принагідно скажемо, що Гі познайомився з Гюїсмансом і Леоном Енніком 1876 року в Катюля Мендеса, на його квартирі по вулиці Брюссель. Гюїсманс уже був тоді приятель Анрі Сеара, а Мопассан — Алексіса.

Останній, до речі, свідчить: «Якось увечері, в четвер, ми дружною ватагою нагрнули до Золя. Відтоді так і збиралися в нього серед тижня».

Одне слово, Золя приймав їх щочетверга.

У свою чергу під час однієї такої зустрічі молоді літератори вирішують запросити його на вечерю до їхньої «забігайлівки».

Ось як не без дотепності передає атмосферу цих бесід Гюїсманс:

«Ми зустрічалися в убогій кав'ярні на Монмартрі, де подавали тверде, мов підошва, м'ясо і неймовірно кислюще вино. Душею товариства був Мопассан. Він прикрашав вечір своїм гарним настроєм, своїми кумедними історіями, своєю веселістю..., дуже широкою і дуже лагідною, хоч, так би мовити, й під наплювацьким соусом».

Гурман Золя крутив носом, і було вирішено надалі дозволити собі вечеряти у Траппа, на розі вулиці Сен-Лазар і пасажу Тіволі.

13 квітня «Репюблік де Леттр» сповістила про обід і подала його меню — таке ж бо оманливе, як і літературне:

Суп-пюре «Боварі».

Таймень а ля «Дівка Еліза».

Пулярдка з трюфелями а ля «Святий Антоній».

Артишоки «Проста душа».

Парфе «Натураліст».

Вино «Купо».

Лікери із «Пастки».

Іронізуючи, оглядач свідомо підморгує:

«Добродій Гюстав Флобер, котрий має ще й інших учнів, відзначив брак вугра по-кастільському й голубів а ля Саламбо». Влучне спостереження! Адже у Траппа Золя відтиснув Флобера на задній план.

Хто ж здиригував цю літературно-гастрономічну «операцію»? Тільки Мопассан був здатний умовити Флобера, бо Старий однаково не любив як натуралізм, так і реалізм чи романтизм. Флобер прийняв запрошення, і Золя уже не міг відмовитися. А втім, він, певне, погодився б і без того — лише щоб зробити приємність Алексісові!

На цьому обіді, який сьогодні назвали б прес-конференцією, «найближчий» до Флобера, мабуть, Гонкур, але обидва, проте, виявилися затінені — то був справжній бенефіс Золя й молоді з його «банди».

Чи лишився звіт? О, звичайно. «Секретарював» Едмон де Гонкур. Повернувшись додому, він нотує: «Понеділок, 16 квітня. Сьогодні ввечері Гюїсманс, Сепар, Еннік, Поль Алексіс, Октав Мірбо, Гі де Мопассан, молоді послідовники реалістичного й натуралістичного напрямку в літературі, коронували нас, Флобера, Золя й мене, коронували офіційно, як трьох майстрів сучасності, на одному з найдружніших і найвеселіших обідів. Ось вона, плеяда, що формується!»

Як і на річці, в літературному житті Мопассан теж уміє спрямовувати свого човна. Він лавірує. Слівце «натураліст», що його, мов злого духа із пляшки, пустив у обіг Золя, Гі не любить іще більше за Флобера. Та поки що йому не до снаги братися проти течії самостійно, але й не дуже-то вабить веслування за течією в когорті. З другого боку, він остерігається політичних вериг. От і доводиться пильнувати між народжуваним натуралізмом зліва... і морським міністерством, де він служить, що, ясна річ, уже зовсім з іншої руки.

Відчуття реальності не підвело його: позов у Етампі й справді був спрямований своїм вістрям проти натуралізму.

І, нарешті, останнє. У Гі досить власної гідності, аби довго обтяжувати себе колективним назвиськом «Пани Золя», а воно почало ширитися, липло й дратувало.

Тож стосунки Мопассана й Золя двоїсті. Гі по змозі спирається на метра з Медана, але виб'є година — і він рішуче відкине геть ці милиці, що лише компрометують.

17 січня 1877 року в листі Полю Алексісу він одверто визначить і своє захоплення, і свої побоювання: «Сьогодні Золя чудова, блискуча й потрібна особистість. Однак його манера є хіба одним із виявів мистецтва і аж ніяк не його сумою. Навіщо обмежувати себе? Натуралізм так само завузький, як і романтизм (...)».

Мопассан тяжіє зовсім до іншого, до фантастики, і надто дорожить цим, щоб жертвувати самостійністю заради стойки в «Пастці».

Гі свідомий обраної тактики: «Цей лист не повинен, звичайно, вийти за межі нашого КОЛА; я був би прикро вражений, коли б ви дали його на очі Золя, якого я люблю повним серцем і глибоко ним заповонений, та лист міг би його образити».

Із Старим Мопассан одвертіший:

«Що ви скажете про Золя? Я принаймні вважаю його божевільним. Читали ви його статтю про Гюго, статтю про сучасних поетів і брошуру «Республіка й література»? «Республіка буде натуралістичною або ж її взагалі не буде». «Я тільки вчений...» (Не більше й не менше. Яка скромність!)... Я лише вчений!.. Це колосально!.. І ніхто не сміється!..» Тактика Нормандця скаламучена стратегією «Італійця». Чесноти письменника? Втім, вони обидва любляють розголос. Хоч і по-різному. І весь перебіг подій в їхніх стосунках засвідчує дивний характер цього приятелювання.

Однієї суботи 1879 року Леон Фонтен і Гі стрілися ввечері у Фурнеза. Гі прийшов пішки з Безона — за плечима рюкзак. Спорядивши «Пелюстку троянди», вони рушили униз Сеною, до острова Пек.

Ні, це вже не таке безгрошів'я, як в часи Аспергополіса, — друзі обідають у готелі Лефевр і, заночувавши в ньому ж, другого дня рано-вранці рушають далі.

Маневрують поїзди, запинаючи вугільним димом небо Сіслея. Між гілками білої верби снують стрімкі водомозори. Веслярі грайливо розкланюються з купальницями.

Зупиняються в Конфлані. Ідуть голитися, і Гі, «прямо з корабля», упадає коло перукарки...

І знову ріка. Пливуть до Андресі, а потім з яликом на плечах переходять через греблю шлюзу.

— Я голодний, як вовк, — каже Леон. — Снідаємо в Золя?

— Авжеж, і то — за чотирьох!

Неподалік села Віллен пристали в очеретах Медана (який тоді ще не називався Меданом)¹. Висіли, перетнули луку й минули міст Західної залізниці.

Гі згадує про ці відвідини в «Недільних прогулянках паризького буржуа».

Артур Мейер, директор «Голуа», подав йому думку вкраплювати в свої хроніки щось від реальної дійсності. Гі пише Золя:

«Ось уже два тижні Мейер мучить мене, наполягаючи, щоб мій Патіссо¹ бував серед артистичного світу

¹ Головний персонаж першого прозового циклу Мопассана «Недільні прогулянки паризького буржуа» (прим. перекл.).

і щоб я почав з вас. Я опирався, з огляду зайве не докучати вам, та він на те зауважив, мовляв, про вас уже писано стільки разів, що одним більше чи менше — вам байдуже. Мені здалося це слушним, і я дав згоду».

Осело письменника двоє мандрівників побачили ще далекоу.

«Спочатку ліворуч з'явилася чепурна стародавня церква з двома вежками по боках (...). Великий, новий, дуже високий квадратний будинок породив, як та гора в байці¹, маленьку хатинку, що притулилася біля його підніжжя. Її побудував колишній господар, вежу ж спорудив Золя».

Візитери мимохіть оглянули один одного. Їх трохи нітило тепер веслярське вбрання. Леон Фонтен усмінувся, Гі знизав плечима.

«Загарчав величезний собака, покруч сенбернара з ньюфаундлендом».

Гі рішуче подзвонив. Пані Золя впізнала їх і, прибравши гостинної міни, відчинила хвіртку.

— О боже! Як вам, мабуть, жарко. Глядіть не застудіться — у нас в домі холоднуватو.

То була Александріна, пихлива, незлагідна, похмура, мати в глибині душі. Мати без дітей.

Вони піднялися на третій поверх. «Відчинилися двері до надзвичайно просторої й високої кімнати, весь шир якої заливало світло, що йшло сюди з долини».

Відірваний од роботи, обличчя асиметричне, метр прийняв «прочан» у нічній сорочці, заправленій у вельветові штани брунатного кольору.

У величезному вікні — чудовий краєвид: ліси Во, схили Оті, Трієль, Шантела, Анрезі, долини Уази та Сени.

Ріка хлюпоче попід самим залізничним полотном, що відділяє садибу од берега. Золя, несподівано розбагатілий, — після «Пастки» він уповні спізнав смак успіху, який уже не зраджує його, — купив також і невеличкий острів.

«Він ступив їм назустріч кілька кроків, привітався й показав рукою на двоє крісел, а сам, підгорнувши під себе ногу, знову сів на отоманці. Поруч лежала книжка:

¹ Натяк на байку Лафонтена про гору, що породила мишу (прим. перекл.).

правою рукою він крутив розрізального ножа із слонової кістки і раз у раз поглядав одним оком на його кінчик, заплющивши друге з упертістю короткозорої людини».

Ось його портрет, прекрасно намальований учнем Флобера:

«Років під сорок, середнього зросту, при тілі, він мав вигляд добряги. Голова його (дуже подібна до тих, що їх часто доводиться бачити на італійських малюнках XVI століття), зрештою, без пластично гарних рис, виявляла велику силу волі й розуму. Коротке волосся відслоняло широке чоло. Рівний ніс, ніби вирізьблений сміливим ударом різця, стирчав над верхньою губою, засіяним чорним, досить густим вусом, а підборіддя вкривала коротко підстрижена борідка. Погляд чорних очей, інколи глузливий, пройняв наскрізь (...). Ця округла й міцна голова прегарно пасувала до його прізвища, прудкого й короткого, де дві голосні різко лунали в двох раптових складах».

Автор «Пастки» говорив про свої плани. Він надавав великої ваги майбутньому журналові, на який усе ще покладав надії Гі. Хай це буде під егідою Бальзака... «Людська комедія». Те, що не вдалося Флоберові, можливо, зробить Золя, енергійніший і практичніший? У нім справді диявольська сила!

Золя турбувався за Флобера.

— У нього щось не гаразд, дорогий мій. Я надіслав йому «Ля Політік е ля Літтератюр». І ніякої відповіді! Він не схвалює мого заміру?

— Що ви, шановний вчителю! — квапиться Гі. — Я бачив Флобера кілька днів тому, і він перший спитав мене: «Що чути в Золя?».

Повіривши або ж удавши, що вірить, Золя запрошує оглянути дім. Леон Фонтен докине потім: «Золя скидається на ведмеда, і вся постава в нього така хмурна, вайлуватого-безрадісна...» Гі виявляє чемну цікавість. О, коли б Золя та якості Флобера! І коли б Флоберові цю могутність, цей житейський глузд, цю спрямованість до успіху!

Цвіготалоптаство. Гавкав собака-покруч.

— До столу, до столу! — гукає знизу Александріна. — Сьогодні фарширований рулет! Гадаю, він буде вам до смаку...

А проте ні! Це ніколи не було дружбою.

Комедія в принцеси.— Човен, названий «Нана».— Спосіб досягнення успіху.— Великдень у Флобера.— «Пампушка».— Доля Адрієнни Легей.— Попутний вітер.

1880-й...

Гі тридцять. По п'ятнадцяти роках найневдячнішої праці він, здається, готовий переступити поріг літератури. Поеми й вірші зібрано в книжку, є нібито й видавець. Однак потрібен ще й вплив Флобера-письменника на вродливу дружину пана Шарпантьє, аби той врешті зважився. У хлопця, доводить він їй у листі, є «талант, це засвідчую я і, сподіваюсь, дещо у цім тямлю. Його вірші не нудні, а то головне для публіки. Він поет без зітхань про зірки й крильця. Коротше кажучи, це МІЙ УЧЕНЬ, І Я ЛЮБЛЮ ЙОГО, ЯК СИНА. Коли вашого чоловіка не переконають усі ці міркування, я напевне затаю злість проти нього»¹.

Після невдалої «Графінї де Рюн» Мопассан пише «В давні літа», п'єсу, якій пощастило бути поставленою на сцені Третього Французького театру Дежазе. П'єсу він присвячує Кароліні Комманвіль, щоб зробити втіху Флоберу («Вашому дядькові, якого я так люблю»).

Прем'єра пройшла непогано. «Ляпоммерей, Банвій, Клареті були чарівні». Відгуки? Гі перелічує: «Пті журнал» — дуже схвальний, «Ле Голуа» — люб'язний, Доде — підступний (...). Золя не сказав нічого, думаю, що це відкладено до понеділка. Його банда кидає мене, я для них недостатньо натуралістичний. Після успіху ніхто з них не прийшов потиснути мені руку. Золя з дружиною БАГАТО АПЛОДУВАЛИ й потім привітали...»

А далі великий друг Флобера, принцеса Матильда², виявила бажання послухати «діалог» із цієї п'єси... Читатиме Марі-Анжела Паска, і нехай би під скеруванням автора...

Гі добре знав цю Паска! Він чув, як Флобер вихваляв Гонкурові «її маленькі мармурові стегна!» У свої сорок

¹ 13 січня 1880 року.

² Двоюрідна сестра Наполеона III. Організувала літературний салон (прим. перекл.).

п'ять вона й досі була гарна. Ет, треба ж, через неї день постановки кілька разів переноситься.

— Тепер дарма від неї чогось домогтися, повір, я знаю, Гі,— казала її близька приятелька пані Бренн, мати Анрі Бренна, його товариша по Бужівалю.— Паска знов закохалася. Без пам'яті, втративши голову. І це вже четверте!..

— Чортова Паска,— кидає невдоволений Флобер, І нараз, струснувши головою: — Але ж і жінка!..

Аж от нібито все гаразд. Наприкінці травня 1879 року любовне шаленство виконавиці дещо уляглося, «вона вільна» і може зіграти в принцеси..

Гі дуже хвилюється. Сердега не знає, як триматися. І знову до Флобера, завжди до Флобера!.. «Що мені робити? Написати чи нанести візит? Коли писати, то як звернутися? Просто «мадам» чи «мадам принцесо»? Чи, може, «Ваша світлість» (...)? А в розмові теж «Ваша світлість»? Останнє видається мені «лакейським жанром». У таких разі, що ж тоді? (...). Чекаю од вас бодай двох слів і чимскоріше...»

Флобер відповів із знанням справи. Мопассан каже «мадам».

Принцеса усміхається і з властивою їй удаваною добродушністю слухає через верх просторікування автора. Вона окидає його швидким оком. Її любовні притичини усе ще зчиняють багато галасу. Невисокого зросту, як і Наполеон I, схожа на нього, вона одверто признається: «Аби не він, я торгувала б апельсинами в Аяччо». В ній, безперечно, є щось від мадам Анго..

Одне слово, п'еса справляє враження. Це успіх. Світський, звичайно. І віднині принцеса Матильда наділяє молодого письменника своєю приязню.

Вітер змінює напрям...

Тепер черга за прозою. Гі захоплений оповіданням, яке він обіцяв Золя, «щось яскраве й трагічне з війни сімдесятого року в Нормандії. Наполегливо працюю..., новела про руанців і війну. Тепер, щоб проїхати через Руан, я повинен буду озброюватися пістолетами».

Він часто навідує Медан. Це золота пора їхніх взаємин із Золя. Без сумніву, Сена об'єднає їх не менше, аніж література.

«Я хочу придбати човна»,— каже Золя. Невгамовний, щедрий на послуги, «свій» у водній стихії, Гі вже не той

сором'язливий шанувальник, яким він був у Траппа. Він сміливо відповідає:

«Я бачився з кількома жителями Пуассі і розпитав про місцевих теслярів та човни. Чоловіка, в котрого ви були, звуть чи то Бодю, чи то Даллемань. Я, можливо, перекручую прізвище... У всякому разі, обидва вони злодії і не заслуговують на довіру. Їм не можна замовляти навіть ручки для багра... Найпоширеніший і найкращий для родинного катання човен — це легка норвежка («качиний мисливець», «качка»).

— Гаразд,— згоджується Золя.— Нехай буде мисливський...

Гі купує «качку» в Безоні, за п'ятдесят кілометрів, і в супроводі цього разу двох Леонів, Фонтена й Енніка, переганяє її на веслах у Медан.

Його дужий, тренований торс весляра вибронзувало сонце. Син Доде скаже про Мопассана, що в ньому було три людини: хороший письменник, дурень і тяжкохворий. Мовлено зле й через край; але підмічено досить влучно.

У цей благодатний меданський період Гі багато п'є (до пари Полеві Алексісу), добре й смачно їсть (наслідуючи Золя), палить, як бувалий солдат, і «все в тому ж дусі»,— скаже його шеф з міністерства народної освіти Анрі Ружон.

Човен, отже, є. Золя й Александріна милуються «качкою». Але ж яке дати їй ім'я?..

— Боже мій, назвемо «Нана»!— весело пропонує Гі й стріляє оком в Золя, котрий тільки й говорив тоді що про цей новий свій роман.

— Чому «Нана»?— запитує Поль Алексіс.

— Та тому, що вона може пуститися берега з кожним!— регоче Гі, стрибаючи на суше.

Алексіс і собі сміється. Александріна підбирає губи. Золя супиться. Проте «качку», хрещеницю Любого друга, називають «Нана».

Цей жартівливий песиміст вносить рух, рвучкий повіт життя в дім Золя, який поступово під впливом дружини перетворюється на звичайного буржуа. І разом з тим того ж таки, скажімо, дня він скаржиться Флоберові, що все довкола безрадісне, кепське, сумне. Бурхливу піднесеність запинає невтішна чорнота нудьги. Тобто вже явно дається взнаки циклотимія. «Кохання жінки таке ж одноманітне, як і розум чоловіків. Я тримаюся

думки, що обставини не змінюються, що пороки вкрай жалюгідні й що можливості слова явно обмежені».

Відповідь Флобера сердита:

«Ви нарікаєте на розпутність жінок — вона й справді одноманітна. Та уявіть, є дуже прості ліки: не знатися з нею. І нарешті, мій дорогий друже, ви справляєте враження людини, в котрої гора прикрощів, і ваш настрій мене турбує, бо ви могли б проводити час у приємніший спосіб. Треба працювати, молодче, чуєте, працювати, та й годі. Надто багато... Надто багато веслування! Надто багато усіляких вправ!»¹

Під цим то хмарним, а то сонячним небом і сягають, власне, апогею близькі відносини між Золя й Мопассаном. 17 квітня 1880 року молодий письменник друкує в «своєму журналі» «Ле Голуа» таку оповідь:

«Влітку ми зібрались у Золя, в його меданській садибі. Після довгих трапезувань (адже всі ми гурмани, а сам лишень Золя з'їдає стільки, скільки три звичайні романісти) ми цілими годинами розмовляли... Я — вивернувшись у човні, в «Нана», або ж купаючись, у той час як Поль Алексіс своїм звичаєм розвивав різні пустотливі ідеї, а Гюїсманс смоктав сигарету, й Сеар безперестану нудився з такого нездарного сільського життя.

Так минало пообіддя; зате які чарівні були ночі, теплі, настояні пахощами листя. Ми переправлялися на «Великий острів».

Я перевозив усіх в «Нана».

Одного вечора дами заговорили про Меріме: «Який блискучий оповідач». На що Гюїсманс одказав: «Оповідач і добродій, який, не вмючи писати, городить казна-що...»

За усталеною версією, з цієї дружньої дискусії й посталала ідея спільної збірки на шість новел. Мопассан назвав її «Меданські вечори».

Гі залюбки визнавав, що трохи прикрасив подробиці народження «Меданських вечорів», узгодивши це з Артюром Мейером. Навіщо? «Аби звернути увагу критики». Хіба не писав він за два роки перед цим Алексісові: «Варто серйозно обговорити СПОСОБИ підготовки

¹ Принагідно зазначимо, що Флобер іще більше, ніж Гі, не любив трьох крапок.

успіху. П'ятеро, ми можемо багато чого досягти, нехай би і за рахунок невикористаних досі прийомів».

Мопассан, Доде й Еміль Золя знали, що таке бідність, а тому не вважали за гріх бачити в літературі спосіб до життя. Зрештою, і Дідро, і Бомарше, і Бальзак, і Гюго та багато інших трималися тієї самої думки. Умови гри — реклама? Гаразд, у такому разі створімо рекламу! «То ви ж стаєте справжніми ділками, друзі мої!» — гнівався Флобер, у цьому неухильний пуританин.

Задум «Меданських вечорів» пояснюють різно. Леон Еннєк твердить, буцім ідея створення спільної збірки належить йому. «Ми сиділи коло столу в Еміля Золя у Парижі. Мопассан, Гюїсманс, Сear, Алексіс і я. Згадували війну, горезвісну війну 1870 року. Багато хто з наших був добровольцем або солдатом національної гвардії.

— Стривайте, а чому, власне, не зробити з цього книжки, скажімо, збірки новел?

Алексіс:

— Слушно. Йі справді, чому?

Золя:

— У вас є сюжети?

— Коли нема, то будуть!

— А назва?

— Ну, хоча б... «Меданські вечори!»

Гюїсманс:

— Браво, мені подобається назва.

Насправді вони мали іншу назву, гірку й викривальну, запропоновану Гюїсмансом: «Комічне вторгнення». Та згодом од неї відступилися, бо це викликало б скандал, а їм би наліпили ярлик «політиків»...

Про все Гі дає 5 січня 1880 року цілком прозаїчний і докладний звіт Старому:

«Золя опублікував у Росії, а потім і у Франції, в «Реформ», новелу про війну під назвою «Атака на млин». Гюїсманс видрукував у Брюсселі іншу новелу, під назвою «З мішком за плечима». Нарешті Сear надіслав у російський журнал, кореспондентом якого він є, досить чудасійну й гостру річ з часів облоги Парижа, назвавши її «Кровопускання». Коли Золя ознайомився з двома останніми творами, він сказав нам, що, на його думку, вони б склали разом із його оповіданням цікаву збірку без краплі шовінізму і досить своєрідну, і тоді він за-

пропонував Енніку, Алексісові й мені кожному написати по новелі для доповнення книжки...»

Тут-таки, в настрої майбутньої книжки, Гі оповідає одну історію. Її й просять його написати. Звідси, між іншим, зрозуміло, чому напередодні свого зльету Мопасан надавав цій збірці меншого значення, ніж своїм поемам. То було просто вигідне «піднаймання», «робота для книготоргівлі», про що він і сповіщає Вікінга.

Ім'я Золя, казав він, сприятиме їм практично, воно «підштовхне продаж книги і принесе кожному по сто або й двісті франків».

Далебі, доля свавільна, як вітер.

Новела Гі найреволюційніша в збірці. А проте він перший за зняття назви «Комічне вторгнення», назви влучної і надзвичайно справедливої. Він захищається, немов диявол!

«При укладанні цієї книги в нас не було ніяких антипатріотичних замірів, навіть взагалі ніяких намірів; ми лише хотіли спробувати розповісти правду про війну, викривши шовінізм у душі Дерулєда¹, фальшивий ентузіазм, що досі вважався обов'язковим у кожному творі, де є червоні штани й рушниця».

Таким чином, автор «Пампушки» мимоволі стає письменником тенденційним у кращому розумінні цього слова.

Тривога, що з'явилася в світі, а разом і викресана нею свята іскра «демістифікації» війни, намагання покінчити з її звеличуванням, розвінчуванням псевдогероїзму, гнів — усе це дасть початок могутньому напрямові воєнного роману, від «Розгрому» Золя до творів нашої доби.

28 березня 1880 року. Великодня неділя.

Доде, Золя, Шарпантьє і Едмон де Гонкур обідають і ночують у Круассе. Гі зустрічає їх на вокзалі в Руані й везе до Флобера. Господар очікує дорогих гостей, «у своєму калабрійському капелюсі, в сурдуті з закругленими полями; його товсту сідницю обтягають оксамитові штани, а вираз обличчя зичливий і лагідний».

Едмон де Гонкур любить «тутешню величну Сену, якою пропливають щогли невидимих звідси кораблів,

¹ Поль Дерулєд (1846—1914) — французький поет, автор шовіністичної збірки «Пісні солдата» (прим. перекл.).

немов на тлі театральних декорацій»,— порівняння, що з головою видає городянина. А ще більше він любить «це справжнє житло письменника», застїлля в нього ї, зокрема, сметаний соус до риби тюрбо¹. Мопассан поводить ся стримано, як і годиться за таких обставин. Він спостерігає Шарпантьє: той поступово розм'якає, і Флобер, частуючи видавця, услуговує йому, немовби повелителеві літератури. Настрій і поводження товариства невимушені, приємні— здається, то зібралися сорокалітні студенти. Багато п'ють. Вигадують і згадують «масні анекдоти, з яких Флобер по-дитячому заходиться щирим сміхом».

Нарешті гості йдуть спочивати, і велет, підморгуючи, плескає малюка по плечі. Комедію зіграно! І менше за всіх цього разу дібрав розуму, що ж саме відбувається, кмітливий Гонкур. У шановного гостя «Мопассанчик» і тут, в Круассе, викликав не більше цікавості, аніж на тому ж обіді в Траппа. Він закам'янів би, як жона Лота², коли б йому сказали, що через п'ятнадцять днів «цей малюк» зробиться відомий, а через п'ять років посяде в літературі місце значно важливіше, аніж його власне, і що єдиною метою цього «уїк-енду» реалістичної літератури на вищому рівні було запустити Гі «в діло».

12 квітня, після ще одного обіду на широку ногу, вся компанія радісно підписала угоду з Шарпантьє.

Після вечора в Медані, де Гі оповів історію своєї «Пампушки», що тепер мала стати новелою, він увесь поринув у спогади про війну, про ганьбу розгрому.

«Кілька днів поспіль містом ішли недобитки армії»
Руан...

Як і вони, «з довгими брудними бородами, в лахмітті замість мундирів», він захоплено-смутно спозирає «леґіони вільних стрільців з героїчними назвами: «Месники

¹ Риба з породи камбалових, дуже ніжна й смачна (прим. перекл.).

² За біблійними міфами, у палестинському місті Содомі жив небіж патріарха Авраама «праведник» Лот; мешканці цього міста, як і сусіднього— Гоморри, своєю розбещеністю прогнівили бога Ягве (Єгову), і той покарав їх, знищивши вогнем і землетрусом. Лише родині Лота було даровано врятуватися, але коли ці «безгрішні» виходили з Содома, жінка Лота зупинилася і глянула назад, за що нібито була скарана богом— перетворена у стовп солі. Звідки вираз— «остовпіла, як жона Лота» (прим. перекл.).

за поразку», «Громадяни могили», «Роковані на смерть» (...), що більше скидалися на розбишак».

Він нещадний — скупю, але немов ударами серця, Мопассан відтворює, як ними командували вчорашні комерсанти, гендлярі зерном, лоем, сукном або милом, «випадкові вояки», що боялися своїх солдатів, «грабіжників та бешкетників».

У цій комічно-поважній руханині «пузаті буржуа, які зовсім збабилися за прилавком», занепокоено чекали переможців.

«За навалою прийшла окупація».

Неймовірно, але це Мопассан написав: «Іноді пруський офіцер був добре вихований і гречний», — точнісінько, як казатимуть у 1940 році! Сам колишній солдат, письменник нещадно картає навісну касту військових: «А втім, офіцери блакитних гусарів (німці. — А. Л.), що чванливо волочили по бруківці свої величезні знаряддя смерті, здавалося, зневажали простих городян анітрохи не більше, ніж французькі офіцери стрільців, які пили в цих самих кав'ярнях минулого року.

А тим часом за містом рибалки часто витягали з річкового дна набряклі трупи німців у мундирах, нагло забитих то ножем, то дрючком, з розтрощеною головою, а то, видно, просто зіпхнутих у воду з мосту».

«Колабораціонізм» розгортається паралельно «опорові». У крупних ділків Руана капітали в Гаврі, зайнятому іще французькою армією. Декотрі з них дістають у німців дозвіл виїхати до Дьєппа, щоб там пересісти на пароплав. Найняли диліжанс. У неясному, наче брудному світлі ранку, яке сіялося крізь високі, важкі та темні хмари, пасажери нарешті можуть розгледіти своїх сусідів: пан і пані Люазо, оптові торговці вином по вулиці Гран-Пон, пан Карре-Ламадон, власник трьох прядильень, і його дружина, втіха для родовитих офіцерів руанського гарнізону, граф і графиня Юбер де Бревіль, дві черниці, рудий демократ Корнюде і остання — Пампушка.

З-поміж усіх тільки вона й прихопила, виявляється, собі щось у дорогу підсідати. Дивлячись, як Пампушка їсть, інші мовчки катуються — «роздувалися ніздрі, котилася слина, й боляче стискувало щелепи».

Дівчина запрошує попутників підкріпитися, й ті, хто ще мить тому почував до сердеги зневагу, спустошують її кошика.

У містечку Тот, де перепрягали коней, подорожанам пропонує вийти молодий німецький офіцер, «довготелесий, навдивовижу тонкий та білявий, затягнений у свою форму, неначе дівчина в корсет». Цей брат «мадемуазель Фіфі» накидає Пампушці цілком певні домагання. Розгнівана, вона не погоджується. Що ж! У такому разі пруссак забороняє їм усім виїзд, доки «мадемуазель Елізабет Руссе» зробиться поступливіша.

Спершу всі обурені. Та потім кожний з пасажирів дошукує безліч переконливих аргументів, аби вона принесла «цю» жертву. Особливо ж огидне подружжя Люазо:

— Коли ця тварюка живе з такого ремесла і робить це з кожним мужчиною, то яке вона має право хай би кому відмовляти?

Аристократи настроєні патріотичніше:

— Треба її прихилити до цього.

Тут сатира Мопассана сягає своєї вершини: «А лише сіли до столу, і почався наступ. Спершу завели мову взагалі про самопожертви. Наводили приклади з давнини — Юдіфи й Олоферна...»¹.

Нарешті слово забирає черниця:

— Вчинок, сам по собі гідний осуду, часто заслуговує на похвалу завдяки намірові, що його надихнув.

Таку от святу діву в каптурі, яка ходила коло солдат, хворих на віспу, Гі знав у Гаврі: «справжня полкова сестра, і її спотворене, побите рябогінням лице було ніби символом руйнувань, що їх несе війна».

Пампушка врешті «згоджується». І враз усі полегшено зітхнули й повеселішали; лише Корнюде, окинувши присутніх блискавичним і грізним поглядом, сказав:

— А я вам усім заявляю, що ви вчинили паскудство!

«Другого дня сніг сліпучо сяяв під ясним зимовим сонцем. Диліжанс, нарешті запряжений, чекав біля дверей, а згряя білих голубів, надутих у своїм густім пір'ї, з рожевими, позначеними чорною цяткою очима, велично походжала під ногами в шести коней і розгрібала теплий ще гній, щоб знайти покорму».

¹ Згідно з біблією, староеврейська красуня Юдіф пробралася в табір Олоферна, котрий стояв на чолі ассирійського війська, що оточило місто Ветілу, і, зачарувавши його, вночі відтяла воєначальникові своїх ворогів голову. Побачивши вранці голову Олоферна на мурові Ветілу, ассирійці зняли облогу (*прим. перекл.*).

Прочитавши цей абзац, Флобер підстрибнув з радості. Адже скільки разів запитував він себе, чи не зраджують його віщування серця!.. В очах старого наставника блищали щасливі сльози.

— Чудово! От тепер ти твердо стоїш на ногах!

Флобер мав підстави для такого настрою.

«Пампушка», новела мого учня, гранки якої я прочитав сьогодні вранці,— шедевр; я наголошую на цім, слові — шедевр композиції, дотепності, спостережливості».

Не зволікаючи Старий надсилає Гі листа: «Ця маленька повість лишиться в літературі, будьте певні! Які фізіономії у ваших буржуа! Жоден не дав осічки! Корнюде мов живий! Бідна дівчина, що схлипує, коли він висвистує «Марсельезу»,— велична. У мене бажання розцілувати тебе! Ні, й справді — я задоволений! Я розважився і в захопленні!»

Мішанина «ви» і «ти» знаменна для почуттів Батька, що святкує перемогу.

Побудова новели цілком класична. А сама вагота життєвого матеріалу — автор сміливо довіряє її оповіді легкій і невимушеній, з якої перед нами постає два десятки блискуче виписаних образів, і то не прикрашених і цяцьково нанизаних на сюжетний ланцюжок, а переконливих і разуче правдивих. Та й сюжет цілком новий.

Справді, варіація на тему підлості «добропорядних панів» надзвичайно оригінальна й смілива за контекстом відтворених у ній подій (1870—1871), як і за часом, коли вона побачила світ,— 16 квітня 1880 року. В цьому жанрі й такому ключі досі нічого не було написано.

«Пампушка» — це відкинуте табу!

Коли принижена своєю жертвою героїня, як дитина, ковтає сльози, а Корнюде мстиво висвистує в лице мерзенним «колабо» «Марсельезу» — то сама скривджена Франція, що плаче й кидає виклик.

У своєму першому шедеврі Мопассан разом із Пампушкою й Корнюде виступає проти аристократії, чий уподобання й смішні сторони він, до речі, не намагається приховувати, виступає проти добромисних і спекулянтів, так само ЯК І ПРОТИ ОКУПАНТІВ. Наскільки ж він іде далі Барреса, автора «Колетти Бодош», який звернувся до цієї теми чверть століття по тому!

Не часто таке буває, щоб письменник, видрукувавши оповідання на 1500 рядків, зробився відомий буквально назавтра. Ще вчора, не далі, як учора, товариші, в яких

він бував, не дали б йому й одного шансу зі ста,— «Пампушка» змінює все. А проте вона й припізніла...

Бо справжній її натхненник — двадцятилітній хлопчина, «малюк поразки», зарослий, у лахмітті, що повернувся того страшного року додому.

Прообразом Елізабет Руссе була Адрієнна Легей. Маючи двадцять років, Адрієнна подалася шукати щастя в Руан. Дорогою, коли вона прямувала в диліжансі до французьких солдатів, з нею й трапляється те, що лягло в основу сюжету новели.

Після закінчення війни вона знову вдається до свого ремесла¹.

Якось увечері, вже по виході «Пампушки», Мопассан побачив її, самотню, в ложі руанського театру «Ла Файет».

«Він довго, з цікавістю і якоюсь зворушливою увагою дивився на неї». Потім великий письменник, людина слави й успіху, Майстер, пішов привселюдно привітатися зі своєю моделлю й повів її вечеряти в готель дю Манс.

Згодом та, що її все ще називали Пампушкою з вулиці Шаррет, почала непомірно гладшати, втратила своїх клієнтів і 1892 року, обірвана й смердюча, кінчила життя самогубством, лишившись винною домовласникові сім франків.

Минає кілька тижнів, і з'являється сподівана збірка віршів, видана Шарпантьє. Її зустрічають якнайкраще. Йому, здається, на все таланить. І на прозу, і на поезію. Це й справді вже попутний вітер. Проте чому ж він не радіє? Чому така невпевненість, майже занепокоєння?! Та тому, що цей хитрий моряк зважує обидва успіхи — один несподіваний, який здивував його самого, і другий жаданий, але далеко скромніший. Виходить, він помилився? Не вірші привернули увагу до його новели, а якраз навпаки!..

Мопассан відтепер лише зрідка і принагідно звертатиметься до віршів. Кинувши поезію, він різко змінює курс і пускається в плавання з піднятими вітрилами.

¹ Франсуа Тассар, Нові спогади.

Сен-Полікарп.—Леото читає листування Мопассана й Флобера.—Доповідь Едмона де Гонкура.—Колекція Данієля Сікля.—«Татко Сімона».—Вересень 1879 року: мандрівка в Бретань.—А чому б і не Флобер? — Прикра помилка.—Відповідь Еррію.

Останні роки життя Флобера скрашав усміх трьох вродливиць Руана; трьох його ангелів, як він їх полюбляв називати. Це близька Гі мадам Бренн. Її сестра мадам Лап'єр, дружина Шарля Лап'єра, директора «Нувеліст де Руан», що увів молодого журналіста в «Ла Насьйон». І прекрасна Паска́. З ними дім, усе ще пригнічений скрутою, хоч становище Комманвіль і поліпшилося, нараз оживав.

Наприкінці лютого Флобер заспокоює Гі:

«Через два-три дні Комманвіль остаточно покінчить з усіма боргами. Обрій ясніє, і ми незабаром виплутаємося з цього мерзенного безгрошів'я і тривоги, що через них я не можу зітхнути вільно от уже більше чотирьох літ. Цілую тебе. Твій старий».

Щороку, 27 квітня, друзі Старого відзначали святого Полікарпа, якого Вікінг обрав собі за патрона.

1880 року на святого Полікарпа, у товаристві чарівних і розумних жінок, з нормандською життєрадісністю витівника Гі, було весело, як ніколи.

У другому номері свого «Літературного журналу» Леото відзначає: «Сьогодні приходив Луї Бертран з приводу своєї публікації в «Меркюр» про Флобера. Він мав намір розпочати її листами Мопассана до Флобера. Та зміст цієї кореспонденції такий, що він змушений був відмовитися. Він дав почитати листи Валетту, і той сказав, що не шкодує за витраченим на них часом. Листи цікаві в тому розумінні, що показують Мопассана закінченим еротоманом, хворобливо охопленим сексом (...)».

Леото,— а він непогано на цім знався! — цитує уривки, вульгарність яких переходить міру пристойності.

З цього погляду, безперечно, найнепристойнішою лишиться «Пелюстка троянди, або Турецький дім», комедія Гі де Мопассана і Робера Пеншона, поставлена

авторами та їхніми друзями 1875 року в художника Лелуара і 1877 року — в Беккера.

Гі повідомляє про це без найменшої ніяковості свою матір 8 березня 1875 року: «Я й кілька моїх друзів надумали зіграти в майстерні Лелуара абсолютно непристойну п'єсу, на спектаклі будуть присутні Флобер і Тургенев. Само собою зрозуміло, це наш власний твір».

Гі запрошує також Едмона Лапорта, муніципального радника з Руана, надіславши йому 13 квітня 1875 року блазенське повідомлення:

«Ласкавий пане і друже,

Урочистості нарешті призначені на понеділок, 19-го цього ж місяця. Будуть допущені тільки чоловіки, старші двадцяти років, та жінки, що попередньо втратили невинність.

У королівській ложі сидітиме тінь великого маркіза».

Синячок, він же Леон Фонтен, додає й інші подробиці: «Ми, група молодих людей, вирішили тоді трохи розважитися. «Нашим патроном» був Жозеф Слива. Коротяючи довгі зимові вечори, ми написали цілком натуралістичну п'єску. Окрім Жозефа Сливи, у цих викрутасах брали участь Аджі, Капелюх, Синячок, художник Моріс Лелуар, а також той, кому згодом судилося підписувати свої романи псевдонімом Жан Кароль¹, та ще кілька випадкових осіб. Кому першому спала на думку ідея? Звичайно, Жозефу Сливі!»

Не важко реконструювати, як народжувався цей твір на вулиці Монсей, 2.

«Молодий письменник нікому не довірив перо, але кожний вносив ідеї, свій дрібок солі, й отак, дія за дією, під сміх і жарти, було скомпоновано п'єсу...»

Подружжя провінціалів, мало не щойно з-під вінця, приїжджає до Парижа. В пошуках готелю вони опиняються в публічному домі. Вервечкою проходять мешканці цього закладу та його клієнтура: англієць, для якого жінка — воскова лялька; заклопотаний асенізатор, який паралельно виконує ще й роботу за своїм основним фахом (кабіни ж переповнені!); камердинер Крет де Кок² і його коханка Рафаела, одна з найпопулярніших красунь дому; вимогливий горбань; доволі тут і своєрідних розваг тощо... Молодята переходять усі кола цього

¹ Габріель Лафай.

² Дослівно — Півнячий Гребінь (прим. перекл.).

веселого пекла і, врешті, починають раювати у цих пригодах.

Жіночі ролі виконували переодягнені Жозеф Слива (одаліска), Капелюх (соромітна Фреголі); асенізатором, горбанем, англійцем і відставним капітаном був Синячок, молодію дружиною — Октав Мірбо, чоловіком і Однооком — власник майстерні. Що ж до Моріса Лелуара, який наймав цю майстерню, то він грав юнака-семінариста (маленька заочна помста Мопассана своїм вихователям з Івето).

Друга вистава відбулася на вулиці Флерю, 26, у художника Беккера 31 травня 1877 року.

Репетиціями керували Тургенев і Флобер. Проводили їх знов-таки в Моріса Лелуара, на набережній Вольтера.

«Флобер,— розповідав Моріс Лелуар у листі, оригінал якого я випадково знайшов,— проклинав мій п'ятий поверх, скидаючи своє пальто на першому, сурдут — на другому й жилет на третьому. Цей велет літератури добрався до мене лише у фланелевій безрукавці й високому капелюсі, решту ж вбрання він ніс кинутим через руку».

Виразний ескіз. Майже по двох десятиліттях після вистави Анрі Сеар надрукував про це в «Л'Евенеман»¹ короткий звіт. З нього довідуємося, що серед глядачів було вісім елегантних жінок у масках: «Сюзанна Лассер вийшла, вона була шокована. Тургенев аплодував, Золя полишався серйозний, між суворістю й намаганням не видатися ревнителем черстої моралі, натомість Флобер був у захваті од цієї любовної веремії. Була також і Вальтес де ла Бінь. Основний прообраз Нана, вона намагалась усміхнутися».

Едмон де Гонкур нотує про це лицедійство в своєму щоденникові:

«Сьогодні увечері (...) молодий Мопассан показував свою неподобну п'єсу (...). Вельми прикрі ці молоді люди, перевдягнені жінками, з розмальованими в найбрутальніший спосіб трико; я вважаю, що лише огиду можна почувати до цих комедіантів, які демонструють щось на зразок любовної гімнастики».

Гонкур підкреслює головне:

«Я запитував себе, наскільки ж треба бути позбавле-

¹ 22 серпня 1896 року.

ним природної сором'язливості, щоб демонструвати усе це перед публікою, — я запитую свою відразу, хоч це може й видатися дивним з боку автора «Дівки Елізи». Найжахливіше, мабуть, те, що батько автора, батько Мопассана, був присутній на цій виставі».

Так, стосунки між Флобером і Мопассаном певною мірою дивні. Гі пише чудові листи тому, хто надсилає йому своє «Спокушання святого Антонія» з такою поштивою: «Гі де Мопассану, якого я люблю як сина».

Листи до цього названого батька пристрасні й ніжні.

«Даруйте мені цю вільність, а проте, коли я розмовляю з вами, мені часто здається, що я чую голос свого дядька; я його не знав, та ви й мати часто оповідали мені про нього, і я полюбив його, неначе був його товаришем або сином; до того ж цим відчуттям я маю дякувати бідному Буйле, якого я знав і якого теж любив...»

У листуванні цих двох людей найвимогливіша цнота нараз може чергуватися з тривіальною непристойністю, причому й те, й інше чудово собі співіснують!

У своїй яскравій передмові до «П'єра і Жана» П'єр Коньї потверджує: ніколи не припинялися чутки, що Мопассан і справді син Флобера.

Аби хоч трохи черпнути від істини — звернімося краще до творів.

«Татко Сімона», невеличка новела, написана Гі в двадцять сім років, така ж показова, як і «Гарсоне, кухоль пива!».

Школярі знущаються з Сімона, адже в нього немає тата. Сімон відпирається — мовляв, він є в нього. Та все дарма. І дитина біжить топитися. «Раптом чиясь важка рука лягла йому на плече (...). На нього лагідно дивився високий робітник з чорною кучерявою бородою й волоссям» (...). Це коваль, він хотів би одружитися на матері хлопчика. Сімон «відчув, як друг підняв його і, тримаючи дитину на витягнутих геркулесових руках, гукнув:

— Ти скажи їм, цим твоїм друзям, що твій тато Філіпп Ремі, коваль, і що він обірве вуха кожному, хто тебе зачепить».

Досить-таки вразливий сюжет для письменника з репутацією безсердечного!

Цілком очевидно, що Гі ототожнює себе із своїм Сімоном. Треба гадати, Мопассан не буде на мене в претен-

зії за таке витлумачення, бо з публікації 1912 року в «Гран Ревю» довідуємося, що свого часу він оповів вродливій незнайомці, блондинці у вуалетці: «Я завжди відчуваю, коли письменник вкладає власні переживання в твір, навіть коли він як автор зовсім невиразний». Автор «Татка Сімона» — це той самий Мопассан, який восени 1874 року схопив за комір «якогось простолюдця», що бив на вулиці Нотр-Дам-де-Лоретт хлопчика років десяти, й привів цього пройдисвіта до поліцейського відділка на вулиці Бреда. А втім, поліцейські поставилися до Гі більш аніж байдуже — адже виявилось, що хлопчик є сином грубіяна і батько має право «вчити» його.

З 1877 по 1890 роки Гі написав десь зо два десятки оповідань на цю тему, від «Кропильника» (вересень 1877 року) до шедевра «Маслиновий гай» (14—23 лютого 1890 року). Ці варіації на тему безбатченка, про дитину, народжену потай або ж невідому чи кинуту, **КІЛЬКІСНО СТАНОВИТИМУТЬ НАЙБІЛЬШУ ЧАСТИНУ ЙОГО ТВОРІВ.** На противагу іншим темам — війни, канцелярії, селян, «Жабника» тощо, — які з часом вичерпалися, це джерело живить його до кінця.

Через деякі висловлювання Мопассана, так само як і його фанаберії, а також самі його оповідання і надто «Монт-Оріоль», як і через деякі п'єтемки окремих епізодів його особистого життя, за ним утвердилася слава людини, байдужої до батьківських почуттів. Та ця стоуста поголоска не витримує критики. Навпаки. Скажімо, в «Кропильнику» в молодого подружжя викрадають дитя вушучі акробати. У пошуках дитини батьки зістаріли, розорилися. Аж якось чоловік, який на паперті просить милостині, пізнає свого сина. Юнак гарний, сильний, невдовзі має намір оженитися. Він «упав і уткнувся обличчям в коліна старого; і плакав, обіймаючи то батька, то матір, яким перехоплювало в грудях віддих з невимовної радості».

Хвилювання, з яким Мопассан змальовує цю сцену, так захоплює, що мелодрама вже перестає бути мелодрамою. Неприхована, скорботна доброта перемагає цинізм.

Трапляється й навпаки: батько, який нестямно любить своє дитя, раптом довідується, що воно не його.

«Добродій Паран» (3 січня 1886 року) терпить сварливу й легковажну жінку лише з прив'язаності до сина.

«Він любив його з цілого серця, свого доброго серця — слабовільного, покірного та скривдженого. Він любив його з якимось шаленим запалом, з якимось надпоривним милуванням, з усією тою соромливою, прихованою в ньому ніжністю, що лишалася безвихідною, не виявленою навіть за перших днів одруження...» І от... «Ваш син не від вас!» — грубо кидає служниця Жюлі, роздратована його наївністю.

Світ цієї людини тепер — жахлива драма. Пізніше, перед сином, якому виповниться двадцять років і який ні про що не здогадується, «добродій Паран» з гіркою картою винну дружину, що заморочила йому все життя: «Вона не знає... Закладаюся, що вона не знає... де ж пак!.. вона була в ліжку з обома!.. Га... га!.. ніхто не знає... ніхто... Хіба ж можна чогось дізнатись у такій справі?.. Ти теж про це нічого не дізнаєшся, мій хлопче, ти не будеш цього знати так само, як і я... ніколи...»

За темою НЕВІДОМОГО БАТЬКА (незаконнонародженої дитини), батька ОБМАНУТОГО, звичайна річ, іде тема БАТЬКА, ЩО НЕ ЗНАЄ СВОГО ЧИ ТО СВОЇХ ДІТЕЙ. Мопассан послідовно опрацьовує безліч ситуаційних положень, сутічок характерів.

Ось як трактує він це, зокрема, в новелі «Батько» (20 листопада 1883 року). Молода дівчина Луїза віддалася Франсуа. Коли ж вона каже йому, що вагітна, він, який почав уже тяжитися нею, «убив собі в голову думку: спекатися її за будь-яку ціну». Він так і чинить.

Минали роки. В одноманітній тьмяній самотині урядовця, без надій і сподівань, Франсуа старівся. І от якось у неділю, в парку Монсо, він зустрічає статечну жінку з двома дітьми: хлопчиком десяти років і маленькою чотирирічною дівчинкою.

Це Луїза, а хлопчик — його син!

Учорашній фавн потрапляє в несподівану пастку батьківських почуттів. «Він страшенно страждає, душу його крає почуття батьківської ніжності, в якій були разом і скруха, і заздрість, і ревності, і та осібна владна любов до народжених від нас дітей, що нею обдаровує своїх створінь природа».

Чоловік, який, власне, знає про все, дозволяє батькові прийти побачити сина.

«Схопивши хлопчика в обійми, Франсуа почав шалено цілувати йому лице (...). Перелякане цими безупинними поцілунками хлоп'я намагалося уникнути їх, від-

вертаючи голову й своїми маленькими руками відштовхуючи жадібні губи цієї людини.

Нараз Франсуа Тесьє спустив його на підлогу.

— Прощай! Прощай! — скрикнув він.

І втік, немов злодій».

У новелі «Син»¹ розповідається про настирливу ідею, що переймає людину. Мопассан подає діалог у саду між сенатором і академіком. Вони ведуть бесіду про пилок квітів, і сенатор раптом звертається до обсіпаного квітами, «закоханого» чудового рокитника:

— А, гультіпако! Коли б тобі довелось полічити своїх дітей, мав би смутного клопоту! От вам, друже, такий, що легко їх плодить, пускає у світ, і не гризе його сумління, не журиться він за ними анітрохи.

Та співрозмовник хитає на те головою:

— Нема такого чоловіка, у якого б не було побічних дітей, тих, про яких кажуть — від НЕВІДОМОГО БАТЬКА. Він дає їм життя подібно до цього стовбура. Майже мимохіть.

У вересні — жовтні 1879 року Гі вирушив пішки в свою першу мандрівку по Бретані. Йому подобалося Конкарно, його чудова затока і саме тисячолітнє, оточене муром місто. В цьому страшному й легендарному краї він дихає на повні груди...

Та складається враження, що Бретань лишила в ньому й глибоку особисту смуту — реальну чи напіввигадану дівчину «щонайбільше вісімнадцяти літ; у блакитних, ясно-блакитних її очах темніли чорні цятки зіниць...»

Рослява, свіжа, «груди, немов панциром, стиснуті сукняним корсажем», вона ані слова не знала по-французькому; пристрасно віддавшись мандрівникові, дівчина гірко ридає, коли він від'їжджає.

Через кілька років² оповідач цієї історії з новели «Син» знову потрапляє до того самого готелю.

Служниця, довідується він, померла при пологах, нічого не сказавши нікому про батька дитини, а хлопчик лишився. Живий, виріс.

«Він стояв переді мною, як ідіот, мнучи шапку в огидних скоцюрблених лапах, тупо шкірячись; і ця посміш-

¹ 19 квітня 1882 року.

² Друга мандрівка Гі по Бретані відбулася 1882 року.

ка його в куточках уст та очей чимось скидалася на колишній материн усміх...»

Гі старанно випишує болісну непевність можливого батька, його кошмари, докори сумління.

«Ви навіть не уявляєте, які дивні почуття, ніяковість, нестерпна мука налягають на мене, коли я бачу його і здумаю, що от — він народився від мене, що ми зв'язані з ним до скону, батько й син, що, завдяки неблаганній дії жахливих законів спадковості, він такий, як і я, в тисячі дрібниць, по крові, по тілу...»

Звичайно, розповідь од першої особи — класичний, випробуваний прийом, і навряд чи він може сам по собі бути доказом проти особи автора; а проте вперте тяжіння до цієї теми мимоволі насторожує. Коли б Мопассан і справді був цинік, як це він удавав, захищаючи в такий спосіб свою надто вразливу душу від брутальних ударів, навіщо б тоді, поспитати, йому так уперто варіювати «батьківський» мотив? І то протягом усєї творчості! Й навіщо, додамо, так залюбки віддавати дитині роль судді в справах дорослих, як це трапиться і в тому ж «Любому другові», і в «Сильній як смерть»?!

Бентежні думки того, хто коли й мав дітей, так лише таємних, хто, як син, був у надзвичайно складних взаєминах із своїм власним батьком, підносяться в нього до теми ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. Мопассан рішуче заявляє, що циніки, картярі, світські джигуни і він сам тією мірою, в якій він схожий на них, пускають у світ майбутніх покидьків суспільства.

«Чи певні ви, що немає у вас деь на вулиці чи в буцегарні сина-розбишаки (...) або дочки-повії... А хто дав їм життя? Ви, я — всі ми, так звані порядні люди!»

Переборюючи душевний біль, Мопассан тут солідаризується з Руссо: «Злодії, волоцюги, всі нещасні, нарешті, — то наші діти».

Ці досить несподівані настрої найповніше виливаються в одному з останніх творів письменника — його «Маслиновому гаї». Слідом за фізичним виродком з'являється виродок моральний. Абат Вільбуа оселився на березі затоки Піска, між Марселем і Тулоном. Це окоренкуватий чоловік п'ятдесяти восьми років, чудовий рибалка, який любить вудити ситих зубаток, пласкоголових му-

рен і «фіолетових райдужниць, що мають по боках зигзагуваті золоті смужки кольору шкуринки помаранчі». Аристократ Вільбуа став священником через те, що колись його зрадила жінка. Вона була вагітна від нього, а змусила його повірити — буцім від іншого. Син тепер дорослий і несподівано заявляється до священника. Волюцюга, злодій.

— Хто вам сказав, ніби дитя було не ваше?

— Вона, вона сама, ще й глузувала з мене.

І, не заперечуючи такої можливості, бродяга прорік байдужим тоном, як це виносять присуд гультіпаки:

— Ну, то й що? Знущаючись із вас, матуся теж помилялась!

Який різкий контраст: збиткування пройдисвіта — й урочистий спокій «дрібного сіруватого листа священного дерева, що захистило своїм негустим холодком величезну скорботу, єдину мить слабкості Христа».

Певний себе негідник регоче, кидаючи про свою матір:

— Авжеж, на те вона і жінка! Хіба вони кажуть правду до кінця?

О! Він, зрозуміло, добряче обдере свого татуся-панотця!..

На превеликий подив бандита, старий не приймає його. Геть! І тоді мерзотник тягнеться до ножа. Але батько так дужо штовхає його, п'яного як чіп, що той падає долі.

Служниця біжить у село, галасуючи:

— Мауфатан... мауфатан...

Збігаються люди, вони бачать — у старого перерізано горло. Та хто знатиме, що він сам наклав на себе руки...

У лютому 1890 року, коли Мопассан пише це оповідання, йому вже сорок... Нещодавно завершено новелу «Мушка» (7 лютого 1890 року). Після фантастичної «Хто знає?» і «Марної краси» (обидві — квітень того ж року) він більше не напише жодної новели. «Мушка» — це його талановите й схвильоване прощання з молодістю, а «Маслиновий гай» — останнє звірвання прихованих страждань душі.

Прихильність його до двох сюжетів, не те щоб уторваних в літературі, напосідливі думки про побічних дітей і відразу до материнства, що ми побачимо в «Монт-Оріолі» та «П'єрі й Жані», — все це поєднується в Гі з

його філософським песимізмом і глибокою, зворушливою, але непоясненою ніжністю до дітей.

Новели Мопассана містять надто багато від нього самого, щоб бути тільки новелами.

І що ж?

Тут, звісно, мала б зарадити його біографія. Та ба, вона містить лише фрагментарні відомості, **ЧЕРЕЗ ТЕ ЩО МОПАССАН, ЗАВВАЖМО, САМ ДОКЛАВ ЧИМАЛО ЗУСИЛЬ ДЛЯ ЙІ УТАЄННЯ.**

Гі беззахисний перед думкою, що він сам нешлюбна дитина. «Я ріс з непевним відчуттям ганьби. Інші діти якось назвали мене байстрюком».

Мопассан не виключав цієї можливості і тому мучився, що його батько не є йому справжнім батьком. І важко, далєбі, важко збутися запитання, винесеного на початок розділу: а чому б, власне, і не Флобер?

10 жовтня 1873 року Лаура пише Флоберові: «...юнак належить тобі душею й серцем, а я, як і він, уся твоя, тепер і завжди. До побачення, дорогий мій друже, як найміцніше обіймаю тебе...» Вирази доволі сильні, навіть для екзальтованої жінки.

1 жовтня 1893 року, через чотири місяці по смерті Мопассана, Гонкур занотовує розповідь Поля Алексіса, що приїхав з півдня, де стрів Лауру. Нещасна мати говорила про останнє бажання сина бути похованим у землі без труни.

«Його завжди непокоїла ця думка, і тоді, в Руані, коли він ховав СВОГО ДОРОГОГО БАТЬКА...»

Помилка на слові чи несподіване зізнання?

«Трохи помовчавши,— веде далі Едмон де Гонкур,— мадам де Мопассан, проте, опанувала себе і додала: «Бідного Флобера...» А потім, розуміючи, що свідчить проти самої себе, знову повернулася до того ж: «Ні, його хвороба (Гі. — А. Л.) не пов'язана з кимось із нас... У його батька був суглобовий ревматизм... У мене — хворе серце... А в його брата, про якого казали, ніби він помер божевільним, був сонячний удар».

Цей факт вартий уваги, хоча й переданий не Алексісом, який, зрештою, ніколи не відмовлявся од нього.

Отже, Лаурин «ляпсус» не вигадка, він мав місце.

Ну, й що, запитати, з того? Вона ще раз збрехала у своїх захисних цілях. Адже малоімовірно, щоб Гюстав де Мопассан, офіційний батько, хворів на сифіліс, тоді як вона, вона сама, незаперечно, і справді була невро-

патка! Як і її брат Альфред! А Ерве був пранцюватим паралітиком!¹

Зважаючи на винятковий характер цих визнань, а також, головне, на твори письменника, дарма вимагати від біографів **КАТЕГОРИЧНОСТІ В ТОМУ, В ЧОМУ МАВ СУМНІВИ САМ МОПАССАН!**

Андре Віаль, автор чудового дослідження «Гі де Мопассан і мистецтво роману», уточнює, що «поголов про Флоберове батьківство виник з невеличкої наукової розвідки Фук'є ще наприкінці минулого століття, він витлумачив у буквальному значенні слово «син», що ним послуговувався Вчитель, звертаючись до небайдужого йому учня».

Анрі Фук'є², однак, добре знав закулісні звивини літературного побуту. Хто-хто, а щоб він ужив слово «син» з необачності? Андре Віаль додає, як завжди, об'єктивно: «Усіх дивувало, що Мопассан дозволяв ці розмови».

Віаль знаходить пояснення цим обставинам у «вразливості, що була з дитинства отруєна злістю й зневагою до батькової розпусти». Авжеж, страждаючи на саму думку про позашлюбне народження, Мопассан волів за краще мовчати. Між Гюставом і цим хлопчиком дуже рано склалися цілком визначені взаємини; Гі явно став на бік матері. **І ЗРОБИВ БИ ЦЕ, МАБУТЬ, І ТОДІ, КОЛИ Б НАВІТЬ ВВАЖАВ ЙІ ВИНУВАТОЮ.**

Схожість між Флобером і Мопассаном — моральна, фізична, схожість характерів, поглядів, художніх смаків — просто вражає. Та ж сама нормандська міць, ті самі коріння, ґрунт, навіть те саме уподобання слуганок, і, звичайно, любов до мистецтва, а також, незважаючи на всі вихватки Гі, той самий нігілізм, боротьба з клерикалізмом, антимілітаризм, та сама ненависть до глупоти, презирство до буржуа, відраза до порядку, зневажливе ставлення до «маси», — коротше кажучи, концепція світу! А це надзвичайно багато.

Які ж були стосунки між Флобером і матір'ю Мопассана, адже Лаурин лист такий пристрасний?..

Гюстав Флобер і Лаура були друзями дитинства. Коли Лаура віддалася за свого художника, вони втратили

¹ Вона прохопилася цим у листі до письменниці Леон Сарті, тим самим викриваючи себе в брехні.

² Хронікер «Жіль Блаза» і «Фігаро».

одне одного з поля зору, поки нахили Гі не змусили Лауру відновити зв'язки з найкращим з-поміж тих, у кого вона могла шукати поради. Це все, що достеменно відомо. Звичайно, для романтичних припущень теж є підстави — хоча б сама натура Лаури й плутанина з місцем народження Гі, а також уперта легенда про таїну її неподіленого кохання, насамкінець, той мрійливий ореол, яким вона себе оточила.

Та виникає і заперечення. Разюча подібність до Флобера? Гаразд. Але ж іншими рисами Гі скидався на свого узаконеного батька. Донжуанством, гайнуванням грошей, втечею од відповідальності, нетерпимістю до будь-якої принуки.

Ще переконливіші дати, що їх уточнив Рене Дюменіль. Флобер залишив Париж і разом з Максимом дю Каном поїхав у Єгипет 29 жовтня 1849 року. Гі з'явився на світ 5 серпня 1850 року. Через двісті сімдесят дев'ять днів. Але, зазначимо, з Круассе Флобер вибрався 22 жовтня. Цей тиждень напередодні подорожі він провів частково в Ножан-сюр-Сен, частково ж у Парижі, і це збільшує строк між їхньою можливою близькістю з Лаурою й пологами ще на сім днів. Набігає вже двісті вісімдесят шість днів. Пологи після належного строку трапляються багато рідше, аніж до нього, і майже неможливі на двісті вісімдесят шостий день. А втім, бували випадки і трьохсот днів. Неможливості, як правило, спростовує сама природа.

І нарешті, третє міркування, водночас і фактичне, і психологічне. За потвердженням двох людей ми знаємо, що Флобер уперше побачив Мопассана ДУЖЕ пізно, лише в 1867 році. Лист від 3 жовтня уточнює дату цього візиту. Коли б Мопассан доводився йому сином, невже Лаура не познайомила б їх раніше?

Рене Дюменіль, якому ми завдячуємо багатьма зворушливими сторінками про Мопассана, зокрема, пише: «У листах Мопассана до Флобера нема й тіні фамільярності: вони шанобливі, перейняті повагою, і навіть найсуворіший цензор не знайде в них натяку на спільну таємницю».

Хіба Рене Дюменіль не знав про безліч спільних неприємних жартів Мопассана і Флобера? А їхнє листування, а наведені вище уривки, що засоромили навіть Леото?!

Знав, ще б пак!

Та до замовчування деяких речей він вдається на-
вмисне.

У VII розділі своєї праці він, наприклад, пише: «Мо-
пассан більше не безтурботний і веселий весляр, як ра-
піше. Протягом кількох років успіх і вищий світ зміни-
ли його. Підкреслювати цю еволюцію — отже, ступити
вбік од літератури, тож її слід хоча б відзначити».

Він переконаний, що досить кількох побіжно кинутих
слів. У такий, власне, спосіб він і заличковує, приховує
все те, що йому не до вподоби в житті його героя. Він
ідеалізує Лауру, згладжує суперечності. Рене Дюменіль
прибирає все, на його думку, зайве, що було в стосунках
Флобера й Гі.

Так з найкращими намірами святолюбні руки пере-
дають од покоління до покоління бюсти замість живих
людей.

А раптом ці неподобства, що ними так вправно нехтує
Рене Дюменіль, криють у собі якусь відгадку?

Були не тільки листи й вистава «Пелюстка троянди»,
а й, як показує Леон Фонтен, іноді Флобер і Гі **РАЗОМ
ВІДВІДУВАЛИ ЗАКЛАД ТЕЛЬЄ**. Принагідно зазна-
чимо — Флобер терпіти не міг імені Беранже¹. І от Гі
мало не з порога звертається до любих хазяйок цього
вертепу, кидає якийсь комплімент найпривітнішій дів-
чині, і та підлітає, ласкаво вітаючи Флобера:

— Добридень, пане Беранже!

Флобер задихається від обурення, а Гі — від реготу.

Облишмо, проте, анекдот, і звернімо увагу на інше.
ВОНИ РАЗОМ ПРИСУТНІ в цьому місці. Певне, що не
останню роль тут, як слушно підкреслює Рене Дюме-
ніль, відіграли звичай минулого дев'ятнадцятого століт-
тя. **ДІМ ТЕЛЬЄ** був національним закладом, як, скажі-
мо, адміністративний центр округу — супрефектура.
Випадало, що батьки зустрічалися там із власними
синами. Це не дивина. Та чи можливо, з огляду на
ЧИСТОТУ Й ЩИРІСТЬ ІХНЬОЇ ДРУЖБИ, щоб Мо-
пассан, маючи Флобера за батька, писав би йому такі
листи? І невже запросив би він його сюди? Хоча... спо-
вістив же він про спектакль матір! Та й хіба не був,—

¹ Сенатор, що був відомий своїми реакційними виступами. Ми
ще зустрінемося з ним в історії публікації першого роману Мопас-
сана «Життя» (прим. перекл.).

якщо покладатися на Гонкура, а він рідко коли помиляється,— серед глядачів його батько, Гюстав де Мопассан? Але ж Гі зневажав його! І разом з тим, чи дозволив би він собі цей жарт з Беранже щодо Флобера?

Навіть враховуючи той артистичний клімат «священництва навиворіт», у якому жили нездарний художник Гюстав де Мопассан, напівстудент Флобер, Лаура й розпусний весляр Гі, не всім імовірностям хочеться йняти віри. Бо під неподобністю приховувалася цнота. І я переконаний — ні, над цим би не глумилися.

І навпаки, коли б Флобер знав, що Мопассан його син, хіба він писав би йому подібні листи? Хіба прийшов би він так весело й невимушено до художника Беккера? Чи не резонніше вважати, що публічні взаємини Флобера й Мопассана склалися б інакше, КОЛИ Б БОДАЙ ОДИН ІЗ НИХ ЗДОГАДУВАВСЯ, ЩО ГІ СИН ФЛОБЕРА?

Лишається тільки одне припущення щодо кривоти Флобера і Мопассана: вони були батьком і сином, але самі того не відали — Лаура вміла мовчати, та й, можливо, вона сама точно не була впевнена. Таким чином, ця остання гадка цілком виноситься на суд читача.

На відзначенні сторіччя Мопассана у Ліоні 28 жовтня 1950 року Едуард Ерріо сказав: «Якщо Мопассан не був сином Флобера, я про це дуже шкодую, бо між ними існувала неоціненна духовна поєднаність і стільки зв'язувало ці два великі уми...»

Тонкий автор «Нормандського лісу» дав чудову нормандську відповідь на суто нормандське запитання.

7.

8 травня 1880 року: три телеграми з Руана.— Похорон у Круассе.— Вольпоне на березі Сени.— Хронікер і чиновник.— Відомості про стан здоров'я Мопассана у 1880 році, або хвороба століття.

У суботу 8 травня 1880 року пополудні доглядач Безонської греблі одержав несподівану телеграму:

«Прохання сповістити мосьє Мопассана в корчмі Пулен що сьогодні у Круассе раптово помер Гюстав Флобер».

Шлюзник прибіг у корчму, але там іще не бачили мосьє Гі. Дві інші телеграми, від Шарля Лап'єра і Кароліни Комманвіль, потверджували те саме.

Фіакр мчав мертовно-блідого Мопассана до платформи західного вокзалу в Сен-Лазарі. З їхньої останньої зустрічі на святого Полікарпа не минуло й десяти днів. У кишені досі лежав лист, датований 3 травня, в якому Флобер, оповідаючи про минулу неділю й більше дбаючи про книгу Мопассана, ніж про свою власну, пропонував йому допомогу: «На тім тижні принесіть мені (у Парижі) список ідіотів, що роблять так звані літературні відгуки».

Важкий віддих паровоза кидав біле клоччя диму між вікном і Сеною.

Руан... І нарешті — Круассе.

Він побачив Старого, «який лежав випростаний у своїм ліжку, майже не змінившись, тільки шия темно набрякла од крововиливу. В останні дні він почувався досить непогано, радів, що закінчує роман і 9 травня, в неділю, їде в Париж...»

Напередодні Флобер добре пообідав і гарно спав. Уранці довго приймав ванну. Потім йому нездужалося.

«Він узяв одеколон, натер ним скроні, тихенько приліг на широку канапу, проказавши: «Руан, ми недалеко від Руана... Елло, я знав цих Елло...», — повернувся і нараз зчорнів, руки його стиснулися, обличчя налилося кров'ю, й на нім залягла печать смерті, про яку ще хвилину тому і не думав...»

Гі сам обмив тіло, «без зайвих слів, без сліз, перейнятий святоблivityстю».

Мопассан описав ці сумні подробиці: «Після смерті Флобера я обмив його тіло, закінчивши туалет одеколон. Я одягнув на нього сорочку, spodні й білі шовкові шкарпетки; лайкові рукавички, гусарські штани, жилет і куртку, краватку метеликом, під колір сорочки. Далі я закрити його прекрасні очі, пригладив вуса і зачесав його пишну шевелюру».

Ніч видавалася нескінченною; світання наповнилося жалобою захриплого буксира, й Гі побачив, як вгору річкою піднімаються судна, «так близько, що здавалося — вони ось-ось торкнуться реями стін».

Машиналино поснідав і відправив необхідні листи.

Він пише Золя: «Наш бідний Флобер помер учора від удару апоплексії. Похорон у вівторок, опівдні. Нема потреби казати, як були б щасливі всі ті, хто його любив, бачити Вас при його похороні. Якщо ви виїдете поїздом о 8-й ранку, ви прибудете вчасно...» Майже такого самого листа він надіслав Гонкуру: «З сумом тисну вашу руку...» «Тену: «...з сумом... руку», «...з сумом... руку».

У приготуваннях до останнього обряду минули неділя й понеділок. У вівторок, об одинадцятій, як місяць тому на великдень, екіпажі вирушили на вокзал забрати друзів.

Опісля служби в маленькій церквіці, змальованій у «Мадам Боварі», дороги з небіжчиком попрямували через луку. Край шляху заревла корова, і Золя мовив: «Я завжди чутиму цей скорботний крик тварини».

З кладовища Мопассан побачив Круассе. Побачив таким, яким не бачив його ніколи,— вигин Сени і дім, що його так любив Старий,— він мало не плакав при думці втратити його.

Гі оглянув присутніх: майже всі молоді. Був Гонкур, але ні Гюго, ні Ренана, ні Тена, ні Дюма, ні навіть Максима дю Кана — вони «не зволили»...

Згодом він болісно скаже Тургеневу: «Ця путь під палючим сонцем до монументального руанського кладовища була нестерпно довга...

А цей байдужий натовп, що розмовляє про борідки по-нормандському й качки з апельсинами!» На кладовищі цвів глід, і від нього «це пристановище мертвих здавалося немов огорненим у фіолетовий серпанок».

Труна Старого, в якій упокоювалося для вічності тіло цього могутнього на зріст Вікінга, була надто довга. Невправний поштовх — і вона застряє сторч. Лаючись, грабарі не можуть її ні підняти, ні опустити. Дух скопаної землі сповнював ніздрі. Скрип могузки. Театральне зітхання Кароліни.

І Золя кидає схриплим голосом:

— Досить! Досить!

Несила витримати цього. І вони пішли, хоч Старий усе ще лежав навскоси у своїй могилі.

Через місяць, повернувшись у Париж, Мопассан пише Кароліні Комманвіль: «Неабияк гостро відчуваю зараз марність життя, даремність будь-яких зусиль, мерзенну одноманітність речей та явищ і моральну ізоляцію, в

якій ми всі живемо, але від якої я страждав би значно менше, коли б міг поговорити з ним...»

Цей лист тим цікавіший, що Гі не мав жодних симпатій до цієї незрозумілої і суперечливої «жінки-актриси», «побожної і радикально настроєної, холодної, неприступної для страждань і почуттів», котрій він дорікав за її тривалі усамітнення із світським проповідником панотцем Дідоном та його «оголеною паствою»...

Два роки тому Гі був захоплений словами погорливої мадам Бренн на адресу Кароліни: «Та це ж, далєбі, Ментенон!»¹

Флобер зробив її єдиною своєю спадкоємицею — і вона квапиться чимскоріш збути Круассе. Вже у 1881 році!

«Нешастя не перебореш», — зітхала вона ще за життя дядька, і це в той час, коли банкрутство Комманвіль було відвернуто лише завдяки його пожертві. Смерть у Круассе — це, вважай, не для Флобера. Це радше для Бальзака...

«Античний хор» — Едмон де Гонкур — викрив цей спектакль: «Чоловік племінниці, що резорив Флобера, був не тільки безчесна людина з жаргоном гендьяра, але й шахрай. А племінниця... Мопассан не може про неї чути. Вона була й буде несвідомим інструментом у руках свого шельми-чоловіка (...). Після смерті Флобера Комманвіль без угаву торочив про гроші, які можна дістати на творах покійного, з його любовного листування; він казав, що коли б його сила, він змусив би «заспівати» ще живих коханок. Звідси й ласка щодо Мопассана, ласка, перейнята справжнім шпигунством»².

Усе це слушно. Свояк дозволяє Мопассанові поховати Флобера й після похорону об'їдається шинкою, а Кароліна зваблює Жозе-Марія де Ередіа солоденькими усміхами — «комедія закоханості, нав'язана дружині чоловіком, аби з доброго дива здобути чесну молоду душу, яку бентежне сподівання близькості залучило б до співучасті в крутістві проти іншої гілки спадкоємців».

¹ Фаворитка Людовіка XIV; по смерті королеви таємно обвинчана з королем, який мало не оголосив її королевою. Лицемірство Ментенон породило страшенну нудьгу й святеництво при дворі, колись блискучому й веселому (*прим. перекл.*).

² «Щоденник».

О, так! У Мопассана були причини зробити спадкування рушійною пружиною своїх оповідань. Статок Флобера виявився мізерний, як і в дідуся Жюля! Розгніваний Гонкур буркотів: «О, бідний мій Флобер! Із людських вчинків і круговерті документів біля твого охололого тіла ти зміг би створити чудовий провінційний роман!»

Флобер — це Вольпоне¹ на березі Сени, Вольпоне, котрий, одначе, не прокинеться розігнати своїх нахабних спадкоємців.

Гі перечитав останні листи вчителя і знайшов у них побажання, датовані п'ятьма місяцями раніше: «Нехай 1880 рік буде для вас, мій улюблений учню, легкий. Насамперед — більше порухів серця... Баламутство статі — на останнє місце, за неї подбає сама природа».

Мопассан мимохить підносить долоню до очей. Особливо турбує праве око. Неначе влетіла в нього порошинка. Він пише довгі листи Золя, що теж переживав чи не найскрутніший рік: «Дарма казати, скільки я думаю про Флобера. Він постійно бентежить і не полишає мене. На гадку без кінця спадають його думки, я чую його голос, уявляю його жести і раз у раз бачу його перед собою в рудуватім халаті і зведеними для заперечення руками».

У маленькій квартирі на вулиці Клозель він усе ще чує його мстивий регіт і важку декламацію; він знов і знов бачить велетенську постать кондот'єра, його високе чоло, мішки під очима, густу лев'ячу шевелюру, червоний ніс, галльські вуса... Галл! Ось де істина! Моя стаття для «Голуа»! Знову писати! Писати?.. Стривайно, а задля чого, якщо все, без пояснень і попередження, розв'яже тільки смерть?..

Майже щодня Мопассана зустрічали в коридорах редакції газети на Гранж-Бательєр, 16. Його ім'я в центрі уваги. Через місяць після появи «Пампушки», 21 травня, Артур Мейєр, який ще зовсім недавно так часто відмовляв йому, тепер урочисто заявляє про своє співробітництво з Мопассаном, яке й починається 31 травня першим розділом «Недільних прогулянок паризького

¹ Головний герой комедії англійського драматурга й поета, сучасника Шекспіра Бена Джонсона (1572—1637), в якій викриваються лицемірство, власницькі інтереси та святенництво буржуазії (прим. перекл.).

буржуа», твором, де кожна сторінка нагадує Флобера, викривача глупства. Нашвидку Мопассан зібрав тут написане раніше, неопубліковане або ж видрукуване без сподіваного успіху; він клеїв, переробляв і монтував достоту як журналіст, що, зрештою, в душі глибоко зневажає, але за прибутоків цинив.

Ставши бульварним журналістом, він друкується на сторінках «Наполітен». Мопассан ліпить хроніку за хронікою. В «Голуа», в «Жіль Блазі», «Фігаро» він, кому ще кілька місяців тому писалося так важко, нараз змінюється, стає жвавим, коли треба—істориком, іноді—моралістом, що послуговується всіма засобами; серйозний— в «Голуа», справжній парижанин— у «Жіль Блазі», зухвалий— у «Фігаро». Протягом місяців його хроніка буде щотижнева. Він обірве це співробітництво лише через купюру, до якої вдалася дирекція в його статті про Манон Леско, вважаючи її надто різкою. Втім, це був хіба що привід.

Та найхарактерніша Мопассанова риса цього періоду— його обережність. Він не вірить у свій талан. І не кидає служби. Він якомога довше лишається чиновником— «суто французька честолюбність, дивна в цьому різкому хлопці, фрондерові за вдачею й манерою висловлюватися, бучному хвалькові, що хизується своїми пригодами»,— скаже його начальник Анрі Ружон.

Гі сам щиро, без ніяковості пояснює це: «Професія письменника ненадійна. На випадок хвороби чи біди я був би радий знову одержати своє звання і платню».

Він прагне одержати щомога більше відпусток. Після смерті Флобера Гі просить три місяці із збереженням утримання. Клопотання було вдоволене. Першого вересня він удруге просить подовжити її, вже з половинним жалуванням. Згідно з угодою йому дають шість місяців, але без державного кошту. «Відпустка панові Мопассану, чиновнику управління історичних праць і наукових товариств, надана рішенням від 31 грудня 1880 року, з цього дня кінчається»,— ухвалює врешті-решт 11 січня 1882 року новий міністр народної освіти Поль Берт.

«Він був би пересічний урядовець... коли б дріб'язковий міністр не завважив, що відпустка триває чи не надто довго!»— відзначає Анатоль де Монзі, один із небагатьох наступників Аженора Барду, Жюля Феррі й Поля Берта, в якого стачило охоти погортати архіви.

Разом з тим в особистій справі Гі де Мопассана є свідчення лікаря Рандю, свідчення, гідне уваги. «Пане міністр, я, нижчепідписаний госпітальний лікар, протягом двох років спостерігав стан здоров'я пана де Мопассана. Ця молода людина уражена тяжким неврозом з безупинними головними болями й спазмами через приплив крові до мозку (...). По всьому кілька тижнів тому пан де Мопассан зазнав паралічу правого ока, супроводжуваного загрозливою невралгією...»

Смерть Флобера, величезний успіх — і ця пересторога... У сьайві слави Мопассан одразу зазнає двох ударів: горя й хвороби. Око було лише невиразним попередженням долі.

Свого часу, коли, скориставшись хворобою сина, Лаура забрала його з Івето, вона писала Флоберові з приводу сина: «У нього немає серйозного захворювання, це нервові виснаження, що потребує суворого режиму».

У двадцять три роки, захоплюючись веслуванням, він страждає на страшні мігрені; періоди піднесення чергуються з періодами повної депресії. Ми не помилимося, коли скажемо, що ця депресія не просто нудьга. «Часто один, за письмовим столом, під сумливе блимання лампи, я наражаюся на хвилини такої неосяжної туги, що не знаю, куди подітися». Від 1875 року картина вже цілком визначена: незважаючи на свою геркулесову силу, човняр із Бужіваля недужий. «Мені приписали повний спокій, бромистий калій, наперстянку і чимбільше спати. Це не дало бажаних наслідків. Тоді мене перевели на миш'як, йодистий калій, настоянку пізньоцвіту, але й це лікування теж нічого не дало. Відтак мій лікар послав мене на консультацію до знавця серед знавців — доктора Потена».

Цей спеціаліст спостерігав з приводу такого самого захворювання матір Гі. Мопассан побоювався, що в нього хворе й серце. Потен заспокоює його. «Цей останній упевнив мене, що із серцем усе гаразд, але що в мене початкова стадія отруєння нікотином...»

Отже, йшлося про тютюн. Після Потена він консультиється в гомеопата, доктора Фредеріка Лова. Нарешті 1877 року лікар при установі, де працював Гі, Ладреї де Ла Шар'єр відправляє його на сірчаноокислі води в Луеш. У нього пасмами випадає волосся — симптом, відзначений Тургенєвим: «Бідолаха Мопассан втрачає на тілі всю свою рослинність! Це, як він каже, захворювання

шлунка. Він завжди дуже гарний, проте зараз потворний».

Наприкінці 1879 року Гі пише матері: «З серцем у мене непогано, із шлунком посередньо, із зачіскою не блискуче, з рештою ж рослинного покриву все гаразд, я сподіваюсь, що й на голові він відновиться. Регулярно приймаю ванни, мав навіть дві потогінні, але парна викликає в мене задуху».

З ускладненням хвороби ці турботи стають настирливіші.

На початку 1880 року Гі уточнює свій стан: «Я майже не бачу на праве око. Мій лікар трохи занепокоєний і побоюється крововиливу якоїсь частини очного яблука. Пишу вам насилу, заплющивши це око; завтра зранку треба поставити за вухом півдесятка п'явок і закапати бозна-скільки крапель. Невесело».

Згодом випадання волосся припинилося, проте хвороба набула іншого вигляду.

Березень 1880 року: «В мене родимець правого ока, і Абаді вважає це майже невиліковним». Шарль Абаді, знаменитий офтальмолог, рекомендував ціаністу ртуть, що її призначають для лікування сифілісу. Гі стукає в потрібні двері.

«А проте мій лікар (який носить звання професора) переконаний, що це виліковно. Він гадає, що Абаді зовсім не розібрався в моєму стані. На його думку, в мене та сама хвороба, що й у мами, тобто легке подразнення верхньої частини спинного мозку».

Насправді лікар Мопассана одразу ж встановив точну причину.

У 1881 році Гі пише Роберу Пеншону: «Не дивуйся, якщо не пізнаєш мого почерку. В мене, як каже Золя, одне око за два, та й ці обидва не лишити б у кабінетах (лікарів)...»

Це жарт крізь зубовний скрегіт. Адже в наявності всі елементи трагедії. Уже в березні 1877 року Мопассан сповіщає свого друга Робера Пеншона, що підхопив хворобу, яку лікують живим сріблом і йодистим калієм...

Я зробив виписки із статті Андре Віаля, котрий витлумачив цього листа: «Вельми самоповажний висновок подвійної медичної комісії править за вступ до поеми, ліричної й епічної водночас; це справдешній пеан на славу хвороби й тих, хто нею хворий».

Мопассан копіює високий стиль поеми (...)».

Ось красномовний уривок звідти:

«У мене сифіліс; о, нарешті! Не якась там жалюгідна нежить чи нетримання сечі, не буржуазні півнячі гребінці, не стручкова цвітна капуста — ні, ні, а справжній-сінький сифіліс, той самий, од якого помер Франціск І. І я, кат його бери, пишаюся цим і зневажаю буржуа (скнар за природою). Алілуя! В мене сифіліс, і я більше не боюся його підцепити».

Що це, хизування легковажного, пісня, яку горлають хором, аби приховати власний страх?

Окуліст Ландольт, який оглядав Мопассана через три роки, зазначив у своїх нотатках, опублікованих по його смерті Жоржем Норманді: «Від початку 1880 року в Мопассана було або ураження параокулярного нервового вузла, або, що ймовірніше, ядра внутрішньо-мозкової клітини.

Констатування цього розладу може цілком відповідати діагностиці сифілісу нервової системи у 80% випадків і загальному паралічу на майбутнє у 40%».

Тогочасна медицина була сліпа й грала в піжмурки із хворобою Доде й Малларме, Лотрека й Гогена, Нерваля й Бодлера, Жюля де Гонкура, Ван-Гога, Ніцше, Мане й багатьох, багатьох інших, кого Гі насмішкувато узивав «дорогоцінними сифілітиками», із хворобою, що не визнавалася, «ганебною хворобою», справжнім злом століття.

Жаби в Сені були переважно отруйні, а пеніциліну тоді ще не знали,

ЛЮБИЙ ДРУГ

«Мадам Б. на знак поваги від Любого друга.

Гі де Мопассан»

1.

Відкриття Середземного моря.— Віко й затока де Порто.— Дім Тельє.— Бурлацьким шляхом до Сартрувілля.— Бу-Амама й повстання крумирів.— Зразок розслідування.— Логіка — тільки війна... Пожежа в кабільському лісі.

Стан здоров'я Лаури, яка протягом кількох тижнів жила у великому корсіканському селищі Віко, раптом погіршав. Ідучи до матері в труському, наскрізь проїнятому вугляним духом вагоні, Гі дивиться на блискучі вигини Сени. Вересень — чудовий місяць для прогулянок човном... У його серці завжди бриніло палке бажання мандрувати, і водночас його гнітили втомливі переїзди, неспокійний сон, що переривається жахливими болісними корчами в руках і в'язах та зупинками поїзда, важкі пробудження в рухливій коробці на колесах...

Нарешті експрес, цей попередник теперішнього «Міст-ралу», уколисує Гі. Прокидаючись, він чує глухий, ніби замогильний шум Ліона. Потім його вражає «невпинне сюрчання коників, що долинає крізь віконну порт'єру, сюрчання, що здається голосом розпаленої землі, піснею Провансу; нам пахнуло в обличчя, в груди, в душу веселе відчуття Півдня; то були пахощі спаленої сонцем

землі, цієї кам'янистої та ясної батьківщини розкарякуватого оливкового дерева з сіро-зеленим листям».

Народжувався новий погідний день.

Скоро поїзд зупинився коло станції, якийсь залізничник побіг уздовж вагонів, дзвінко вигукуючи «Валанс!» справжньою місцевою говіркою, — і в тому акценті нормандцю, пробудженому яскравим світлом, чулося:

— Валенг'с, Валенг'с!

І нараз десь поділося, зникло, немов і не було його зовсім, «це відчуття лепу на шкірі, отої летючої куряви, що запорошує очі й волосся, сморід розкочегареного вугілля».

Мопассан не може відірвати очей від вікна. Рона загравала з Альпами. Пропливали чепурні гарні села.

— Моннтелімар!.. Оранж!.. Оранж!.. Авіньйон!..

Аж от під осяйним сонцем літньої днини затріпотів Марсель. «Він немов сміявся, а разом з ним — і його просторі, прикрашені прапорцями кав'ярні на тротуарах, коні в солом'яних бриликах, як на маскарадї, і весь галасливий заклопотаний люд».

Мешканець півночі вхоплює ніздрями «пах гострих страв, посмачених часником, пах, що завис у спеченому вечірньому повітрі над шумливим містом, виповненим криками, гуркотінням, цвяхканням батога й веселощів Півдня». Гі ошаленів. Груді розпирає невимовна радість, радість не лише усвідомлена — якась лунка, живна радість тіла.

Він ходить такими різними й водночас такими подібними вулицями, порівнюючи гамірну, в духоті й стукові коліс Бутері з руанською Шаррет.

«Поникавши нерішуче темними закапелками, що, як риштаки, спускаються до порту, він надибав будівлю, схожу на звивистий коридор, де над дверима ганочків висіли ліхтарі (...). Іноді в глибині, із-за раптово відчинених задніх дверей, з'являлася дебелина, майже роздягнена жінка; її тугі стегна та жирні литки різко вимальовувалися крізь грубе бавовняне трико...»

Наступного ранку, під ревіння своїх басовитих сирен, судно знялося з якоря. І берег Провансу поринає за обрій. Спадає ніч. Гі стоїть побіч капітана, який каже йому:

— Дихайте, дихайте, мосьє Мопассан.

«Я й справді почував міцний, дивний і владний аромат якогось зілля, пахощі дикої, необробленої землі».

— Ви, звичайно, нічого не бачите у цій теміні. Але ми прибуваємо. Так може духмяніти лише Корсіка. Досить раз війнути вам отак в обличчя, і вже ніколи її не забудеш. Це як дух жінки.

П'янке й густе повітря Півдня, настояне на спечених випарах лісових хащ, чебрецю й розмарину! Воно назавжди полонить Мопассана, увійшовши в нього як благодать.

Того дня він відкрив для себе інше море; зелені й сірі хвилі Етрета більше не владні над цим Румі¹, що обернувся на турка.

На Корсіку наш подорожанин прибув у розпал виборчої кампанії. Він не натішиться свободою, смак якої призабувся за десять літ у столиці; він іде в гори, до Віко.

Після чудового Аяччо Гі одразу ж полюбив ці сільця на верховинах, «справдешні пташині гнізда», каштанові ліси, Сагонську затоку, грецьку слободу Каржез. Він затамовує подих в захопленні «перед неправдоподібною бухтою Порто, оперезаною червоним гранітом і населеною фантастичними й кривавими кам'яними гігантами, що їх називають «Чудом» Піани... перед химерним лісом брил із рожевого граніту, гостроверхих піків, колонами найрізноманітніших форм, сточених часом, дощем, вітром і солоною морською піною».

У Віко з нетерпінням чекає Лаура. Лікарі відправили її сюди, і от вона зовсім занедужала. Йолопи ці лікарі! І вона викликала сина. Тепер Гі з нею, і все піде на краще...

Заспокоений зустріччю і заспокоївши — мати покликала, і він приїхав, — Гі іде в поле.

Жовтень у Піані — це ж як от липень в Етрета!

Він купається. Двічі на день. Голий до пояса ходить на вітрильнику. І не стримує свого захоплення.

— Оце клімат! — повторює, ніби заклинання.

Його знайомство тут — студент лінгвіст Леон Гістуччі. Не полюбляючи самотності, Гі легко прихилився до нових людей. Якось, стурбований відсутністю вельми товариського письменника, Леон Гістуччі навідав Мопассана. Гі лежав крижем, з брунатним лицем, заклавши очі, голова на подушці стягнута рушником.

¹ Класик іранської літератури, який жив у Малій Азії, на території нинішньої Туреччини (*прим. перекл.*).

— Нічого. Це мігрень.

Його знову настиг біль, і він так і поїхав з ним у Париж, кленучи своє тіло, що через нього, тривожило чомусь, він більше не побачить цього раю під блакитним, оздобленим сріблястими хмаринками легким небом.

Щоб утекти від горя після смерті Старого, обманюючи власний песимізм і нудьгу, ДОЛАЮЧИ ЗИМУ, та й щоб зміцнити свою хитку ще славу, укріпитися на терені не завжди певної журналістики, Мопассан з головою поринає в роботу.

У січні 1881 року він сповіщає матір, над чим зараз працює; як має звичку — без непотрібних натяків: «Я майже кінчив новелу про жінок з борделя на першому причасті. Гадаю, ця річ принаймні не гірша від «Пампушки», а може, й краще...»

Це був «Дім Тельє».

Не завжди добрий суддя, цього разу він, проте, не помилився.

За кілька тижнів перед цим Гі приймав гостей з Медана. Свого улюбленого Енніка, суворого Сеара, палкого Гюїманса, непевного Мірбо, хвалькуватого Алексіса. І знову, в душі колишнього Жозефа Прюньє-Сливи, Гі ділиться з ними, оповідаючи, як прочитав на дверях дому розпусти виведене від руки оголошення: «Замкнено з приводу першого причастя».

— Блискучий сюжет для новели, правда?

Та всі запротестували. Не можна торкатися цієї теми.

— Ви певні?

Мопассан ніколи не цікавився уточненням джерел своїх оповідань. А втім, ідея «Дому Тельє» потрапила до нього, здається, від Шарля Лап'єра, який знав Руан, як власну кишеню. Насправді ж «заклад» цей містився не у Фекані, як викладено за сюжетом, а в Руані, на вулиці Кордельє. Церковна святочна відправа, змальована Гі, сталася в Кінкампуа або ж, зі слів Робера Пенсона, в Буа-Гійомі. Творцем самого ж анекдоту вважали Гектора Мало. Але Мопассан брав свій скарб, де лиш натрапляв на нього, і нараз забував про те, де йому таланило.

«Дім Тельє», що має посвяту «любому Москвитянині», — одна із тих новел, яку він писав з величезною насолодою. І це відчувається! Читач БАЧИТЬ, як мадам Фернанда Рафаель, Роза-Шкапа, Луїза, на прізвисько

Ясочка, та Флора, що їй дали кличку Гойдалка, бо трохи накульгувала, сідають у поїзд, щоб їхати на перше причастя племінниці мадам. Комічна прямота, здоров'я, повнокровність — усе це певним чином дає підстави міркувати про те, яким би міг бути Мопассан, коли б не підтяла його хвороба.

Неначе ярмарковий закликальник, що вихваляє свій крам, він живописує з чудовим чуттям слова:

«У вагоні аж сліпило очі з яскравих кольорів.

Мадам, уся в блакитному, в блакитному шовку від голови до ніг, а поверх нього — червона, сліпуча блискотлива шаль із штучного французького кашеміру...

(Це, безперечно, Тулуз-Лотрек, але разом, мабуть і Руо чи Матісс).

У Рафаелі на голові був капелюшок із пір'я, що відтворював гніздо, повне птахів, а зодягла вона бузкову сукню, всю у золотавих оздобах; це східне вбрання личило до її єврейського обличчя.

Роза-Шкапа, в рожевій спідниці з широкими воланами, скидалася на занадто товсту дитину чи добре вгодовану карлицю».

У церкві контраст між виводком мадам і маніжними парафіянками Фекана дитячих років Гі — не з чорта смаковитий, хоча й зовсім не злостивий, навіть коли чеснотливий кюре наївно-схвильовано благословляє покаянно розчулених грішниць, що прибули на свято з такої далечі:

— Це бог, це бог серед нас, він сам виявляє свою присутність, він зійшов, учувши мої молитви, на свій люд, що стоїть отут на колінах.

«Дім Тельє» — значна річ, незважаючи на легкість сюжету. Після цілком умовних поем, після відступів у фантастику («Рука трупа» та «Геракліус Глосс») Мопассан поступово, крок за кроком, знаходить себе. Спершу в «Пампущі», повстаючи проти неприйнятної поразки, а тепер і в новому викликові святенництва: «Це є? Отже, має бути відтворене!»

Звичайно, Флобер і Гонкур уже торкалися цієї теми, але Мопассан, приєднавшись до них, суттєво її доповнив. Своїм твором він підіймає бунт проти «добропристойності», яка душила літературу, проти суспільства, яке дозволяло ті ж, скажімо, публічні будинки й стишувало голос до пошепту, коли йшлося про них у розмові.

У квітні, облишивши нарешті міністерство, Мопассан оселяється на три місяці в Сартрувіллі, «за ціле льє від усіх шляхів». Його паризьку квартиру по вулиці Дюлон, 83, саме ремонтують, і голова Товариства звідників — на березі річки; як завше, поряд його права рука «бригадир» Леон Фонтен. Але тепер приходиться комфорт. Вони живуть на набережній Сени, 32. Їхні кімнати розділяє робочий кабінет Гі. З вікон видно зеленуватий шир води із звислою течією й поміст, на якому пере білизну тітонька Леванер.

«На бурлацьким шляху Гі де Мопассан найняв у Сартрувіллі маленький білий будиночок, оточений липами. За десять ступенів од живоплоту з дикого винограду серед білого латаття, гнучкого комишу й рожевих чубчиків плакун-трави погойдувалися на хвилях три довгі й стрункі ялики, припнуті ланцюгами до помосту пральні...

З одного боку текла й переливалася Сена, з її шаландами, сліпучими вітрилами, з шовковою грою брижів, а з протилежного — вкриті бузком фреттські узгір'я, Сен-Жерменський ліс...

Оголені до пояса, ми годинами плавали вгору й вниз за течією, колихаючись під рівномірний сплеск весел».

У 1880 році Мопассан вважав себе звичайним новелістом, поетом і хронікером, тобто людиною короткого віддиху; але його вабило далі. Його святинею й мрією був роман. Протягом трьох років він бився над своєю першою пробою пера в цьому жанрі.

Ось що свідчить Гаррі Аліс, завзятий приятель його розвагам в Етампі:

«Він проживе там шість місяців, невтомно працюючи і віддаючись веслуванню та плаванню лише задля короткого перепочинку. Так він скінчить за зиму свій роман «Життя».

Переїхавши, хлопці влаштовуються на новому місці.

Простоволосий, у смугастій майці весляра, засмаглий, мускулястий, «шия як у ярмаркового борця», допомагаючи собі дужим хуканням, Гі пересуває меблі.

У перерви між роботою, продовжує далі Аліс, «ми сідаємо в човна й подаємося обідати кудись поближче до млина (...) Мопассан, цей міцний нормандець, а тепер збіглий чиновник, оповідає нам про любовні пригоди (...). Таких історій він знав достобіса, був невичерпний і щед-

рий на них. Багато що з цих його жартівливих імпровізацій дуже дивувало Гонкура.

Сена повільно несе наш човен, і Мопассан читає нам вірші, переважно містичного спрямування. О закрийте ж обличчя, судді Етамп!»

Гі «утинав свій номер» і знову після розрядки заглиблювався в роботу.

А в Парижі тільки й мови, що про Бу-Амаму.

Повставши два роки тому проти французького панування, Мухамед-бен-Арбі-Хаджі Бу-Амама піднімає племена Півдня і влаштовує жорстоку різанину іспанців, що посіли на узвишсях поля альфи¹ й нещадно експлуатували тубільців.

Африка прокидалася...

Офіційна думка, думка товстосумів і політичних пройд, схильна бачити в колоніальних загарбаннях компенсацію за ганьбу 1871 року, тим паче, що Німеччина, Італія й Англія спозирають на це крізь пальці, і експансія набирає розмаху.

1881 рік — це також рік і туніської кампанії, яка завершує військово-політичне підкорення Тунісу, що розпочалося півстоліття тому, в серпні 1827 року, і тепер остаточно стверджене встановленням протекторату; в квітні французька армія вступає у володіння бея, в Бізерті висаджується експедиційний корпус, і за угодою бей «приймає» опіку Франції.

Та це лиш пролог.

Апетит зростає. Черга доходить до Західної Африки. Сенегал, Гвінея, Берег Слонової Кості, Дагомея, і в 1880 році Франція проривається на територію Нігерії. Саворньян де Бразза сягає екваторіальної Африки, в Індокитаї майор Рів'єр завойовує Тонкін. На Мадагаскарі флот блокує Таматав. І в серпні 1883 року, після повстання «Чорних прапорів», під владою французів опиняються Гуге² й протока Аннам.

Невідомо, чи ініціатива послати свого акредитованого кореспондента в Північну Африку належала «Голуа», чи з поради Гаррі Аліса Мопассан сам подав цю ідею Артюрові Мейєру, але як наслідок маємо те, що Мопассан уперше ступає на африканський континент.

¹ Альфа.— злакова рослина в Африці (прим. перекл.).

² Місто на півдні В'єтнаму, за 12 км від Південно-Китайського моря (прим. перекл.).

Із завмиранням серця дістається він Марселя й сідає на пароплав «Абд-ель-Кадер». Роздуваючи ніздрі, збуджений, ходить по палубі. Море для нього — то форштєвень і кільватер, майбутнє й минуле...

І вдруге тікають назад береги Франції.

Мопассан щасливий в Алжїрі.

«Захватно споглядаєш блискучий водоспад будиночків, що, наздоганяючи один одного, скочуються з гірської верховини аж до самісінького моря. Здається, то піниється морський потік, і піна в ньому до божевїлля біла; подеколи вона немов густішає в своєму клетоті,— то сліпуча мечеть яскріє на сонці».

Він зачарований білим містом, його терпкими пахощами, особливим колоритом. Він тонко відчуває дух Сходу; нехай він іще плутає його із східним базаром, але водночас і цільно схоплює його таємничу гармонію. В нього око Делакруа, а проте йому властиве і почуття гумору, Гї примічає сучасний акцент у країні Пророка — вивіску: «Алжїрський скетїнг-ринг»¹ (sic!).

За гїда був Жюль Леметр, викладач місцевої школи красних мистецтв, людина розв'язна й навіть дешо груба. Він тероризував Гї розпитуваннями про його роботу і не слухав відповіді; він змушує письменника й Гаррі Алїса оглянути фортецю, відвідати мечеть і сміється, коли в нього просять «надійні адреси».

Гї й Гаррі не затримуються в Алжїрі. Спочатку вони їдуть в Оран. Залізницею через величезну долину Шелїф. Потім, приєднавшись до обозу, що віз спорядження в табір біля озера Еш Шергі, рушають на південь.

У серпні Гї в Саїді. Він сповнений гордощів: «Я чудово переношу спеку. А вона, запевняю тебе, страшенна на плоскогір'ї. Ми йшли цілий день, і в обличчя нам дихав сироко»².

Він повертається в Алжїр через Тафрауа і після мандрівки в Багар їде з двома молодими лейтенантами, які мали службове доручення обстежити високогірні полонини Захрез Харбі й Шергі. Вони переходять гори Улед-Наїль, потрапляють в оазу Лагуат, що розкинулася щільними купами темної зелені серед безмежної

¹ Асфальтова ковзанка для їзди на роликах (прим. перекл.).

² Лист до матері.

пустелі, і піднімаються, відвідавши Константину й здолавши Кабілію, до туниського кордону.

В узагальненій історичній перспективі за Францією намагалися утвердити славу держави-метрополії. Але це було не так просто. Від Вольтера до Андре Жіда завжди існував гуманістичний опір «реалістичності» колоніальних авантур, тож не дивна, мабуть, і позиція Мопассана, взагалі супротивника будь-яких сутичок.

1881 року у Франції виникає подвійна опозиція політиці анексії. Праві не схвалюють її через те, що це, мовляв, послаблює Францію, в якої, на їхню думку, має бути єдина мета — реванш. Їх підтримують украй ліво настроєні, але тільки з огляду на Декларацію прав людини.

За такої ситуації Бу-Амама стає злобою дня.

«Упевняли (...), що мусульманське населення готує загальне повстання (...). Було надзвичайно цікаво побачити арабів саме в цей час, спробувати збагнути їхню душу — те, що анітрохи не обходило колонізаторів»¹.

Мопассан, вживаючи слово «колонізатори» так само прямо, як «окупація» і «опір», немилосердно глузує з розумувань преси: «Інша гойдалка — крумири»² (...).

Чортзна-що, хіба ми теж беремо участь у війні? От уже шість тижнів газети захлинаються героїчними телеграммами. Продаються карти країни крумирів, аби її краще знали; а незліченна кількість стягнутих військ: п'ятнадцять тисяч бурнусів, за одними даними, двадцять тисяч — за іншими...

У біноклі пильно видивлялися й оцінювали неприступні перешкоди Сіді Абдалаха. Нарешті зважилися атакувати... І от наслідок. Генерал, як хоробрий вояка, увірвався туди перший і віч-на-віч зіткнувся... зі старим, пришелепуватим крумиром, який наспівував у свою сиву бороду:

Аллах! Тра-ля-ля,
От вони й прийшли,
Ці молодці французи.

І кампанія скінчилася!

Проте це аніскілечки не завадило вечірнім газетам пишномовно сповістити про атаку й переможний трофей — знаменитого марабу Джеббель-бен-Абдалаха!

¹ «Під сонцем».

² Стародавні кочові племена на алжиро-туниському кордоні (прим. перекл.).

Поїздка до Алжіру — це своєрідне розслідування. Але він зовсім не расист і тим більше не прибічник колоніалізму.

У своєму листі з Африки від 20 серпня він таврує лицемірство колоністів і військових. Не менш суворий він і до цивільної адміністрації. «Ви кажете, що місцеві жителі бунтують. Та хіба в них не забирають землю й не платять за неї соту частину того, чого вона варта?»¹

Що це — раптова й скороминуща реакція молодого репортера на вперше бачене у цій подорожі? Анітрохи. Це переконання — переконання, яке ніколи не буде похитнуте. У грудні 1883 року після Тонкінської операції Мопассан друкує в «Жіль Блазі» хроніку під назвою «Війна». Він рішуче критикує Жюля Феррі, що залишив вулицю Гренель, аби очолити раду в цій сумнівній справі.

Далебі, часом просто дивуєшся, як ця людина, з одного боку, виявляє неабияку, справді селянську осторогу, коли не зважається кинути службу в міністерстві того ж Жюля Феррі, хоча, здавалось би, вже прийшла слава, і, з другого, без вагань засуджує свого колишнього патрона, різко й пристрасно, так, що це не поступається перед «Я звинувачую!» Золя.

«Бравий моряк, підкахикуючи від задоволення (...), оповідав мені про полонених, рокованих сконати для утіхи солдат на палях уздовж дороги (під час кампанії в Китаї), про блазенські гримаси цих нещасних; про масову різанину, влаштовану за наказом вищих офіцерських чинів з метою терору країни, про згвалтованих у фанзах, на очах переляканих дітей (...), про регулярні грабування під виглядом налагодження громадського порядку (...).

Якщо ми воюватимемо із Серединною Імперією, ціни на лаковані меблі дуже знизяться, панове цінителі!»

Чи могли ці рядки підирати його особисті інтереси й подобатися читачам?

Та він на це не зважав; то був моральний порух. Безоглядний, з поклику. Він був обурений як людина — і саме гнів був його людською гідністю.

Згадуючи колись сказані йому слова Жюля Валлеса, він пише 5 липня 1881 року в «Голуа»:

¹ 20 серпня 1881 року.

«Справедлива лише громадянська війна. В ній принаймні знаєш, за що воюєш».

11 грудня 1883 року, в розпалі праці над «Любим другом», він знову повернеться до цього:

«Китайське місто викликає в нас заздрощі: щоб захопити його, ми знищуємо п'ятдесят тисяч китайців і жертвуємо життям десяти тисяч французів. Хоч воно нам зовсім без потреби (...). Але найжахливіше інше — народ не повстає проти такого уряду! Годі, виходить, шукати різниці між монархіями й республіками (...). Спритний артист, геній убивства пан де Мольтке відповів якось прихильникам миру незрівнянними словами: «Війна священна, це божий присуд; такий непорушний закон світу; вона підтримує в людях найвеличніші й найблагородніші почуття: гідність, безкорисливість, доблесть, мужність і, отже, не дає поринати їм у мерзенний матеріалізм».

Таким чином, муштруватися загонами по чотириста тисяч чоловік (...), грабувати міста, палити села, знищувати народи (...), випускати ріки крові, повкривати долини гарматним м'ясом, що переміситься з червоною землею (...), — оце й називається не поринати в мерзенний матеріалізм.

Військові — то лихо людства.

За шість місяців генерали зруйнували те, що людська праця, терпіння й геній створювали протягом століть (...). Що ж, коли уряди привласнюють у такий спосіб право вбивати народи, то нема нічого дивного, якщо й народи іноді забирають собі право знищувати уряди...»

Відкинувши будь-яку обережність, нормандець рубає з плеча:

«Чому не судять уряди після кожної оголошеної війни? Коли б народи дійшли цього і власним розумом могли виносити ухвалу про згубні наслідки убивств (...). Коли б вони повернули свою зброю проти тих, хто дав їм її для вбивства, того б дня сконала війна».

Це клич до повстання, це те ж саме, що й спів заборонених куплетів «Інтернаціоналу» чи «Хай живе Сімнадцятий!»¹.

¹ Йдеться про заборонену у Франції пісню «Хай живе Сімнадцятий!». «Сімнадцятий» — піхотний полк, що повстав наприкінці минулого століття у французькому місті Агді (*прим. перекл.*).

Солдатам полку слава!
Сімнадцятому привіт!

Але фінал цього гніву — в останній фразі, де збунтований письменник входить у береги свого характерного «а навіщо?».

«Та цей день ніколи не настане!»

Ще будучи чиновником морського міністерства, Мопассан так само нападав на Мак-Магона.

«Як! Цей генерал, що виграв колись битву лише завдяки особистій глупоті й грі випадку, а потім програв дві битви, які увійшли в історію (...), генерал, що має таке саме право зватися герцогом Мажентським, як і великим герцогом Рейшоффенським та ерцгерцогом Седанським (...), котрий зубожив бідних (єдиних, на кому завжди все окошується), припинив будь-яку розумову працю в країні, позбавив мирний люд надії і штовхнув до громадянської війни, як розлючують биків на аренах Іспанії (...). Я вимагаю знищення правлячого класу... Більше того, я переконаний, що Дев'яносто третій рік був м'який, що «сентябристи» були милосердні, що Марат — ягня, Дантон — безневинний кролик, а Робесп'єр — голубок!

Увільніть нас од рятувальників і військових, у чиїх головах немає нічого, крім ритурунелю й святої води!»

Цей чоловік, нараз розкрившись через зіткнення з африканською дійсністю, схоплює все швидко, чітко і, врешті, викладає те, що думає. Він проти Жюля Феррі і за Жюля Греві, який вигукнув: «Туніс вартий не більше, аніж сигара за два су!» Він це схвалює. І відтак пристрасно додає: «Туніс — це хворобливий, небезпечний для здоров'я прищик. Його належно б добряче припекти. І з ним кінчено. Без вороття. Та його чухають, дряпають, і він переростає на бешиху».

Він висловлює глибину своєї думки із здоровим глуздом середнього француза, який зовсім не зацікавлений в економічній і політичній експансії, що чиниться за рахунок інших народів в інтересах великих фінансових і промислових магнатів.

Хлоп'ята наші браві,
Вас любить увесь світ!
Солдатам полку слава!
Ваш вчинок — проти ганьби,
Стріляючи в наші лави,
Республіку б нищили ви.

Переклад О. Парполіто.

«Коли б я був урядом... я вклав би у валізу всі наші колонії і пішов би до пана Бісмарка. Я сказав би йому: «Мосье, ви домагаєтеся колоній—от вони, всі... За кожну з них я вимагаю назад один кілометр Ельзасу і один кілометр Лотарінгії». І якщо б канцлер погодився, я б вважав, що владнав вигідну справу».

Мандрівники йшли до моря нескінченною долиною, що веде від Бені-Мансура до Буджії. Аж ось обрїй заступила якась незвичайна густа хмара.

«Горіли кабільські ліси (...). То була суцільна спалена гора, чагарі на ній уже зчорніли, але незліченні стовбури дубів і оливкових дерев стояли ще геть розжарені...»

На світанку дісталися моря.

«Оточена поясом чудернацьких гір з химерними й чарівними зубчастими гребенями та порослим узбіччями лісом, Буджійська затока, молочно-блакитна, а проте навдивовижу прозора, округло ясніла під незворушно лазуровим небом».

Мопассана захоплювали мавританські, грецькі й французькі містечка, що скидалися на чудесні, неправдоподібні оперні декорації. Але вогонь, що перейшов напередодні їм путь, сполохав цю віддану воді душу. Стурбовані колоністи з порога своїх домівок розпитували в них «про пожежу, як у Франції за часів пруської навали дізнавалися про наступ ворога».

Гі не міг прийняти ні «фанатизму кабілів, у зиницях яких спалахувало щось незбагненне, ніби іронічні блискавки», ні байдужості європейської адміністрації. Він дивувався з алжирських властей, які намагалися применшити розміри катастрофи. Нарешті він повинен був визнати те, в що не хотів вірити: араби самі підпалювали ліси, пускаючи вогонь з протилежного боку, де його гасили переселенці.

— Я бачив сам, бачив на власні очі, як за одну лишень ніч вогонь займався водночас у восьми різних місцях, серед лісу, за десять кілометрів од найближчого житла!

Обурений усім баченим, Мопассан повертається до дому.

Він уповні зрозумів абсурдність механізму колонізації. Французький закон грабує арабів; «їм сплачують сорок франків за гектар, що коштує найменше вісім-

сот». І ті, зігнані з землі, йдуть у пустелю й приєднуються до першого ж ліпшого ватажка повстанців. Ніяка реформа тут не зарадить.

«Страждаючи від поборів і здирства місцевих каїдів¹, аги чи бах-аги, які часто вели подвійну гру, араби, доведені до відчаю, палили рідний край».

Вогонь відгартував його логіку:

«Певно, що в руках цих людей (колоністів.— А. Л.) земля даватиме те, чого вона ніколи не давала в руках арабів. Певно також, що корінна людність потроху звикне».

Під час своєї поїздки Мопассанові трапилося мати розмову з одним можновладним правителем,— здається, то був генерал-губернатор Тірман,— і той неприховано радів «дедалі інтенсивнішому зникненню тубільців, додаючи, що це зникнення, без сумніву, дуже корисне для Алжіру».

Питання про повне заселення колоній бурхливо дебатувалося в Парижі й Алжірі. Цього не сталося. Франція відмовилася від шляху Сполучених Штатів, які винищили аборигенів-індійців, і віддала перевагу колонії, що трималася на експлуатації, де меншість змушувала гнути спину «бурнусів» (тодішній вираз).

Біла людина на палубі з огидою вдивлялася в морську далечінь — там, на півночі, була Франція. Але вона тепер повставала перед Гі у новому світлі.

Через кілька днів пароплав «Клебер» доставив Гі де Мопассана й Гаррі Аліса в Марсель.

2.

Мопассан читає Максима дю Кана.— Молодий власник Ла Гійетт.— 1882 рік. Професійний письменник.— Прегарна Ернестіна, або Танок під яблунами.— Перший роман.— «Добровільний сирота».— Майстерність романіста.— Тінь Флобера.— Вступ на службу Франсуа Тассара.— Манон Леско на бульварі.— Покликання до нудьги.

Мопассан читав. І його обіймав гнів, люте, несамовите шаленство, з якого він стріпував своїм сухим хвиля-

¹ Каїд — ватажок арабського племені в Північній Африці (прим. перекл.).

стим чубом, ворушив вусами, скидав бровою й раз у раз не міг стримати себе на крутім слові, закушуючи червоні губи. Гі відшпурює книгу — «Літературні спогади» Максима дю Кана. Сто чортів! І нашттовхується на меблі.

Мопассан тільки-но прочитав деякі подробиці про недугу Флобера і сидів сам не при собі.

«Тепер це не таємниця, Гюстав Флобер страждав на жахливу хворобу — епілепсію, від якої, власне, і помер (...). Видрукування цього документа вразило мене в серце...»¹

Кароліна Комманвіль просить у нього для публікації листи свого дядька (що, зазначимо, надає ваги звинуваченням Гонкура — той це передбачив). Гі, однак, відмовляє, посилаючись на міркування самого Флобера: «Я вважаю, ніколи не варто друкувати речей, що писалися не для друку». Мопассан радше згоден полишити їх напризволяще, хоча це й принесло б великі гроші (він може претендувати на половину — друга ж половина належала спадкоємиці), але нізащо! Натомість він вимагає од Кароліни точних даних для упорядкованої ним бібліографії. Його позиція непохитна: все про творчість і нічого про людину.

Лаура віддала йому ділянку землі біля Гран Валуа і дороги Крікетто² на околиці Етрета. Молодий письменник буде там одноповерхове шале. Два його крила з'єднані дерев'яною терасою. Гі садить ясени й сріблясті тополі. Перекинута і покладена на цегляні підпірки барка обладнана з допомогою столяра Дюперу на купальню й кімнату для слуги.

Мопассан дуже любив цей дім, що зріс у повному розумінні на пустищі, свій охайний дворик, золотих рибок, кущі полуниці, крокет, тир. Він не забуває й за пташню, щоб мати свіжі яйця, жартує із садівником Грамуазаном, годує курей і, звісно ж, вихваляє свого півня.

— Непоганий хлопчина. А який гордий! І цей бравий племінь гребеня!..

Згодом, 1885 року, він купує дві такси.

— Піфе, дай спокій Піролі!

¹ Жовтень 1881 року.

² Нині вулиця Мопассана.

Піролі кішка, пестлива й страшенно граційна. Піф ревно гавкає.

Був також і папуга Жако. Неймовірно кумедний.

— Смішно!.. Смішно!.. — кричав Жако.

— Він симпатичний і чудний. Скажи-но «Добридень, свинко!»

— Добридень, свинко! — повторював Жако.

Так він і вітатиме відвідувачок свого господаря. Була навіть мавпочка, як давній спогад про Суїнберна, яку Гі назвав Шалі.

Аж ніяк не гульвіса, скоріше маєтний добродій — темний піджак, сірі, у смужку або ж картаті штани, фетровий капелюх, мосьє з Гран Валю почувався добре. Хіба лишень іноді в лагідних очах стояв немов ляк. Та ще в підборідді трохи чогось грубого, що спонукало Гонкура до цілком певних визначень: «молодий нормандський баришник», «неподобний комівояжер», «джигун» і «караїбський сутенер».

Гі був гарним господарем. Він надсилав груші дочці Оффенбаха. Гомонів з різником Вімоном. Подавав убогим. Скільки разів чекала його коло ганку експансивна циганка Марі-Сез, яка, маючи купу дітей, не раз загрожувала кинутися з ними в море.

Він усміхався малечі садівника:

— Як справи, грамуазанчики?..

І, діставши гаманця, наділяв їх мідними су, хоча хлопійки заздрилися на срібні. Він вітав абата Обура, кюре Етрета, й Обура-слюсаря. О, тут було досить Обурів! І зокрема — прегарна Ернестіна...

До нього ставляться з тією ж шанобою, що й до нота-ріуса. Адже він теж чоловік «писемного фаху»...

Його люблять більше, ніж матір, цю даму з Вергі, марнотратку в місті й скнару в селі, яку влучно прозвали її ж словами: «Дайте на два су».

5 серпня, на свій день народження, Мопассан влаштовує фейерверки. То в саду, то на пляжі.

Спочатку він хотів охрестити садибу «Дім Тельє». Це викликало бурхливі заперечення його відвідувачок. Одна з них, схильна до сентиментів, пропонує іншу назву — «Ла Гійетт»¹. І то була його сусідка Ерміна Ле-

¹ Обігруючи його ім'я із пестливо-зменшувальним суфіксом (прим. перекл.).

конт дю Нуї, «елегантна, тендітна блондинка з дзвінким сміхом, гарненька синя панчоха», — його нова знайома, якою він щиро захоплювався... але без належної відповіді. Про це говорили. І він поклав край пересудам повсятою на збірці новел «Мадемуазель Фіфі»: «Хрещеній матері Ла Гійетт мадам Леконт дю Нуї. Гі де Мопассан».

Він очікував своїх дам біля дірки в паркані, вчив їх грати в кулі й хусточку, в крокет, а пізніше й у теніс, катав їх човном, коли море було спокійне, і з серйозною міною клеїв різні нісенітниці, скажімо, що старі баркаси на схилах розкидано морським припливом під час весняного рівнодення; він водить їх у Дівочий грот і в Сен-Жуен...

Ла Гійетт, завершений влітку 1883 року, стоїть і досі, притулившись до смарагдового пагорба, свіжопофарбований і пильований двома китайськими левами з зеленого нефриту. У дворі, позад дому, лишився на місці човен, тільки тепер він не забризканий, як колись, піною, а вкритий шифером. Спереду — бородатий святий із поточеним носом. І зворушливий напис: «Два приятелі, Фекан». Ла Гійетт — це садиба, що багато промовляє і без особистих речей Мопассана, вони десь зникли. Камін являє собою символічно відтворену сцену триумфу Амфітріти¹, з боків — два ліпні водограї роботи Жана Гужона, що спираються на кобилки. Двері кабінету письменника зберегли панно пензля кузена Луї Ле Пуатевена — два меланхолійні пейзажі, досить умовні; один подає лісову пожежу, на іншому змальовано зграю гав.

Тут немає нічого, крім невловного нормандського духу, що його так добре відчуває міс Мітчел, дочка колишнього директора «Нью-Йорк геральд» у Парижі, привітна господиня цього будинку. Я цікавлюсь, чи часто їй надокучають шанувальники Мопассана.

— Звичайно, — відповідає вона з люб'язним усміхом.

20 вересня 1883 року Мопассан запрошує в Ла Гійетт Віктора Авара.

Не минуло й року після випущених у Жоржа Шарпантьє віршів, як він укладає новий договір і з новим видавцем, Аваром, на збірку новел, куди мають увійти

¹ Міфічна морська богиня (прим. перекл.).

«Дім Тельє», «Татко Сімона» й «Коханка Поля». Але тепер уже він диктує умови.

Шарпантьє занепокоений і, вдаючи, ніби нічого не трапилось, надсилає Гі в листопаді наступний договір. Жорж Шарпантьє, компаньйон Фаскеля, видавець натуралістів, — людина, чесна у справах. Він довів це на прикладі із Золя, коли, після успіху «Пастки», перейшов з письменником на процентне відрахування прибутку, хоча й мав укладену акордну угоду на всю серію «Ругон-Маккарів». Що ж до Мопассана, то його злет був для нього, щиро кажучи, несподіваний, і тепер він розплачувався за цю помилку, за те, що думав про свого автора не краще, аніж Доде, Золя чи Тургенев. Йому перехопило подих, коли він одержав відповідь: «В принципі я поклав собі ніколи не підписувати остаточних угод. З паном Аваром у мене усна домовленість. А втім, якщо б я й погодився підписати з вами договір, то лише на нижченаведених засадах: до третьої тисячі я одержую 40 сантимів за кожний проданий примірник і з третьої — 1 франк».

Книжка коштувала тоді 3,5 франка. Тобто він вимагав 28 відсотків!

Мопассан додає без будь-яких церемоній: «А що ми не зв'язані попередніми письмовими зобов'язаннями, я, зрозуміла річ, прагну щонайбільшого зиску як автор, так само як ви прагнете щонайбільшого зиску з огляду видавця. Все цілком природно».

Ніколи не беручи на себе жодних зобов'язань, постійно докупаючи видавцеві, наглядаючи, як розходиться тираж, і гніваючись, якщо в книгарні бракувало його книг, Мопассан комерційно експлуатував свої твори. Іноді це підносило йому сюрпризи, про що свідчить хоча б випадок із Кістемакерсом, коли той у травні 1882 року по-шахрайському надрукував збірку «Мадемуазель Фіфі», яку Мопассан мав намір присвятити Ерміні. Видавництво цього помітного й колоритного бельгійця було трохи сумнівного напрямку. Мопассан більше не вдавався до його послуг і згодом написав тільки два передніх слова — до «Термідора, або ж Повісті про себе й мою коханку» Клода Годар д'Окура і, в 1883 році, до книги Жюля Герена «Дочка проститутки, паризький роман»; обидві назви, додамо, не потребують якихось атестацій. А проте серед авторів цього спритника були й досить відомі — Гюїсманс, Леон Еннік,

Поль Алексіс і бідолаха Луї Деспре, що двадцятичотирирічним скінчив життя ув'язненим у Сент-Пелажі (в 1884 році у Франції письменника, звинуваченого в аморальності, ще кидали до тюрми) ¹.

Заживши авторитет у преси, сам виставляючи умови, Гі навідувався до Парижа лише щоб ПРОШТОВХНУТИ КНИГУ. Роком раніше він писав Жоржу Шарпантье з приводу своїх поем: «Цього разу я САМ ВІЗЬМУ НА СЕБЕ РЕКЛАМНИЙ КЛОПІТ, аби швидше розкупили видання. Я певен в участі переважної більшості газет та й, зрештою, маю інші засоби. Але якщо ви відкладе-те мене на травень, то вб'єте мою книгу. Сподіваюсь використати свою етампську історію — випадає слухна нагода...»

Більше вже годі знайти щось спільне між цим знаменитим автором, піднятим долею і сповненим могутності, й боязким дрібним урядовцем, якому не далі як три роки тому доводилося вивертати кишені для поїздки в Руан!

О, тепер любили водити компанію з цим веселим, приязним і осяйним дотепником, усіх вабила його привітність, подобався його розгонистий сміх, усім лестило супроводжувати його в пустотливих вилазках до навколишніх шинків. «Двоє несуть ліхтарі, — оповість згодом одна із запрошених. — Ми ідемо вервечкою, сміючись і галасуючи, як навіжені. Розбуркуємо фермера, служниць, наймитів. Одразу ж починається стряпанина, готують цибулевий суп (гидь!), а потім — танці під яблунями».

У Нормандії таверну не відрізниш од ферми. Ми бачимо це в «Міс Гарріет» ². «Мені вказали маленьке обійстя, щось на взір заїзду посеред типово нормандської садиби, оточене в два ряди буками, де господиня-селянка

¹ Та найсмійніше, мабуть, як нотує Жільбер Сіго, те, що через двадцять років Кістемакерс мусив тікати у Францію, рятуючись од бельгійського правосуддя, яке інкримінувало йому вміщення непристойних оголошень в його газеті «Флірт»! Кістемакерс знайшов притулок у Франції, що стала на той час терпиміша й відмовилася видати Бельгії порушника спокою.

² Липень 1883 року. Рукопис, що тепер зберігається в колекції Данієля Сікля, був подарований графині Потоцькій; «відданому й вірному другові». Оригінал містить цікаві виправлення імення героїні, спершу — Міс Бутлер, далі — Гастінгс і нарешті рішуча приписка Гі: «Прошу скрізь Гастінгс замінити на Гарріет».

давала пристановище мандрівникам... Був травень місяць; у дворі духмяно квітли яблуні...»

Найчастіше обирали ресторанчик при дорозі на Сен-Жуен, у суворій горбастій місцині поблизу диких скель і майже зруйнованого замка.

«Берешся вгору прямою стежкою, далі бачиш відлюдне сільце; поминувши його, виходиш на шлях, що біжить через зарослі первоцвітом яри; вітер з роздолу погойдує верхівіття дерев на узбіччі, їхнє листя немоз співає пісню. Та ось ти вже й біля порога, де живе препаратна Ернестіна»¹.

Ернестіна Обур, «квітка туристів», несхибною рукою порядкувала в затишному «Л'Отель де Парі». «Доріжка веде до мальовничих сільських воріт, у глибині — оповитий зеленню чудовий старий дім, перед ним — дбайливо доглянуті грядки, обнесений парканчиком моріжок двору, над яким сплелися густим шатром яблуні».

Господиня вже збирає автографи!

Після сніданку, справжнього нормандського сніданку, присмаченого міцним кальвадосом, Гі накидає експромтом:

Чотиривірш? Будь ласка, шпарко!
Хоча й стрибають літери занадто,
Проте сим свідчу, що, їй-бо, ще здатний
Налить і вихилити чарку!²

У 1882 році Ернестіні вже сорок, але вона й досі жвава й гарна. «Чарівний лоб і ніс; чоло бездоганне, як у статуї, ніс рівний і ніби продовжує пряму лінію чола, і здається, що всі ці риси Венери ненароком віддані у поставі рубенсівській голові. Скільки в цій жінці фламандського: колір тіла й статура, усміх і повні, трохи розтулені уста (...). Ніхто не відає, що криється за цією зовнішністю. Одне напевно — це смілива жінка, своя, весела зовні і, можливо, не завжди внутрішньо. Втілення нормандської кмітливості, вона дитинне створіння, реготливе й з хитринкою. Вона лукава в кращому розумінні, без найменшого злого підступу, лукава несвідомо, лукава вдачею...»

Гі немов змальовує самого себе.

Коли 1881 року в неї виявила бажання побувати ко-

¹ Жіль Блаз, 1882, 1 серпня.

² Переклад О. Парполіто.

ролева Марія-Крістіна Іспанська, Ернестіна підносила дух своїх слуг:

— Подумаєш — королева! Королева — оце по мені. Я приготую їй рубець! Переконана, не часто їй доводилось його їсти!

Гостя скуштувала рубець.

— До побачення, королево! — гукнула їй услід Ернестіна з ганку.

І та приїжджала до неї ще раз.

Якщо «Л'Отель де Парі» і зник, про нього можна скласти уявлення, відвідавши «В'є Плат», дивну споруду, оздоблену руанським фаянсом у мурованій кам'яній оправі. Цей ресторан-музей «Старі Платани» в Гоневільла-Малле тримають Поль і Люсет Обури, нащадки прегарної Ернестіни. Їхній «В'є Плат» — воістину чудовий заїзд, де й досі збереглися звичаї Мопассанових часів.

Та Гі подобав Сен-Жуен не лише за його мальовничу своєрідність. Один жартівливий лист з ілюстраціями, який оповідає про витівку (мало похвального плану) в компанії Болеслава, Тритона й Аджі, дає зрозуміти, що Ернестіна тривалий час почувала до Гі та його гурту не тільки дружню симпатію¹.

25 лютого 1883 року «Жіль Блаз» починає друкувати з продовженням (від номера до номера) перший роман Гі де Мопассана. Це було актом справжнього народження письменника. Того ж дня битву за успіх було виграно. Номер, яким розпочиналися ці подачі, мав величезний успіх. Добродісні пристанційні кіоскери, схильні до моралі славнозвісного сенатора Рене Беранже, який у своїм безглузді дійшов до того, що вимагав одягти в панталони негритянок Антільських островів, відмовилися продавати «Життя». Довколо твору з такою, сказати б, скромною назвою, що не лягла, між іншим, на серце авторові, зчинився галас небаченого літературного скандалу.

¹ У спогадах Лаури й Едуарда Майньялей читаємо, що прегарна Ернестіна була першим любовним полоном вісімнадцятирічного Гі:

Чи знаєш ти чари веселі
Обманщиці Дом?
Хай серце у неї із скелі,
Та груди, о груди,— пардон!

Переклад О. Парполіто.

«Ла Жен Франс» 1 травня 1883 року вмістила глузливі римовані рядки про «соромітника Мопассана», який «бенгежить цноту вокзалів». Виявляється, «небезпекою для пасажирів» була «не аварія поїзда», а «червоні плями сорому від читання «Життя».

Хвацький віршомаз радив Гі перейняти «розніжений стиль» Октава Фейе¹. У Даніеля Сікля є рукопис збірки «Дім Тельє». Він містить цікавий уривок не підписаної статті Мопассана про певний «дім», що має всі ознаки добропристойності й нудоти, як і непомірну монополію права продажу літератури на всіх вокзалах Франції, надаючи в такий спосіб «читачеві можливість витримати іспит на моральність кожного виставленого у вітрині тома; і от цей ревнивий наглядач за чистотою наших звичаїв відмовляє у праві на життя книзі, яка викликала обурення «Фігаро». Хоч десять рядків пети-том у «Фігаро», поза сумнівами, куди паскудніші, аніж увесь заклад Тельє. Цілком не виключено, що дім на вулиці Друо вбачає в творі рекламу дому, який... є його суперником?»

Мопассан постачає пресу анонімними відгуками. Ми дізнаємося про це з іншого листа тієї ж колекції, адресованого його товаришеві в «Репюблік де Леттр» Боду де Марселею: «Отже, мій дорогий друже, усе змінено і влаштовано, як ви хотіли. В кожному разі, прошу, збережіть цю таємницю; дуже необачно набути репутації людини, що пише відгуки на власну книгу...»

Гі не перебільшував, коли вихваляв Жоржеві Шарпантьє свою удатність у створенні реклами.

Про межі припустимого в ті роки безстидства маємо характерний лист до матері від 6 лютого 1878 року. Гі наводить в ньому доволі безневинний малюнок — анаморфозу людини у профіль і подає свої коментарі: «Обрис видимої частини обличчя копіює тіло, так що ніс утворює одну з її ніг, щока — другу ногу, а око?! Ступня ховається в бороді. Рука лежить на вусі. Борода повторює вигин стегон і крижів (...). Підпис такий: «Голова старого. Знайти тіло коханки». Автор одержав два місяці ув'язнення. Він зробив дурницю, зважившись надрукувати й пропонувати це широкому загалові нашої публіки».

¹ Октав Фейе (1821—1890) — французький письменник, автор сентиментальних психологічних романів із світського життя (прим. перекл.).

Лицемерство вкидало його в шаленство. Але то було до 1883 року. Нині ж «цнота вокзалів» відступила перед успіхом. Поважному сенаторові Беранже не лишалося нічого іншого, як засмучуватися. Він спохмурнів ще дужче, коли довідався, що тираж «Життя» у Віктора Авара — 25 000 примірників!

Скандал сприяв тріумфу романіста, як раніше новелістові й журналістові.

Твір був для нього справжньою пробою сил. Мопассан виношував цей скромний сюжет з 1877 року. План нарочно готовий у нього в грудні. «О так, це чудово, це справжній сюжет, справжній задум!» — казав Флобер. Але робота посувалася через силу. Зайшло літо 1878 року: «Це неймовірно важко — розставити усе по місцях, а що вже ці переходи думки...»

У 1879 році він зовсім зневірився. «Я дедалі більше оддаляюся від нещасного роману, боюсь, що пуповина ось-ось обірветься...» Однак успіх «Пампушки» знову повертає Гі до головного його клопоту — досягти свого й у романі.

7 травня 1881 року «Голуа» вміщує шкіц «Весняним вечором», «епізод з четвертого розділу роману, скорочений до обсягу новели». Нові настирні пропозиції газет — і Мопассан, як це було вже у процесі створення «Недільних прогулянок паризького буржуа», квапливо гортає рукопис... Так, ось тут — майже готова новела!..

Переглядаючи сторінку за сторінкою, він мимохить захоплюється читанням. Цікаво! Написане випромінює якусь силу, це проза, проза, де слова проростають, не наче зерно...

У листопаді, повернувшись з Алжіру й оселившись у Сартрувільлі, він знову сідає за роман. Він мусить на решті його скінчити!.. Для цього потрібно ще шість місяців. Рідко коли такий цілісний твір народжувався з такою мукою.

Роман багато увібрав од самого Гі — його любов до Нормандії, спогади дитинства, ігри з Ерве в замку Гренвіль-Імовільль, тяжкий конфлікт між батьками...

Один з типових пейзажів повторюється в «Стрибку пастуха»: «Від Дьєппа до Гавра узбережжя являє собою суцільну дику скелю, що стоїть білою стіною, обриваючись униз на сто метрів. Іноді це пасмо стрімчаків нижчає і нараз зовсім переривається, давши прихист ма-

ленькій вузькій долині з розлогими, вкритими морським очеретом схилами; вона підступає до галькового пляжу й уривається в яругу, дно якої скидається на ложе високого потічка».

Дивлячись на тремтливі тополі Сартрувілля, Гі знову згадує зелень приморської долини. «Іноді в ній шуляться кілька хатинок, на які безнастанно налягають далекі вітри». Сільце небагате, і в нім пасе своїх мирян «суворий і жорстокий кюре, стражденний продукт семінарії, де панує ненависть до всіх тих, хто живе за законами природи». Подібно до брата Аршанжіа з «Помилки абата Муре», він так ненавидить материнство, що чавить ногами суку, бо та щенилася і діти спостерігали за цими пологами, «натуральною для них забавкою», як «дивилися б на падіння яблук з дерева».

Так от, у цьому верховинному нормандському краї пастухи роблять фургони, схожі на човни, в яких возять за отарами свій нехитрий скарб. Аж якось, ховаючись од зливи в одній із таких хатин на колесах, священник бачить там закоханих. Розлючений, він замкнув засувом двері й штовхнув фургон у провалля, на скелі, де той «луснув, немов яйце».

Цей страшний епізод Гі перейняв із родинної саги, адже щось подібне довелося спізнати Гюставові де Мопассану, хоча фінал пригоди, певна річ, був і не такий трагічний.

Отже, щоб написати «Життя» та й чимало інших творів, Мопассан мусив не лише торкатися недозволених тем, а й зважати на наслідки своїх викриттів. Життя і творчість письменника переплелися...

Ось висновок Андре Віаля:

«Життя» написав украй ніжний син Лаури і ДОБРО-ВІЛЬНИЙ СИРОТА Гюстава де Мопассана».

Роман тридцятилітнього Гі чіпає всі болючі струни автора — тут і зневага до батька, і відраза до материнства, глибокий песимізм, і світлий полон рідної землі, любов до води, настирливі думки про смерть, нешлюбні діти, крах віри в жіночу чистоту матері — всі ці мотиви з роками посилюватимуться в його творчості.

Працюючи над втіленням давнього задуму, він уповні звідав тяжкі муки цього нового для нього ремесла. І свій перший здобуток у ньому, свій роман оплатив власним життям.

У «Житті» перед нами поступово розгортається хист романіста. Його сила й самобутність не в чергуванні опису та дії, як це робилося на живу нитку в тогочасних романах, а в їхній нерозривній єдності. Пейзаж, оточення, ситуацію ми сприймаємо через переживання героя, вони або безпосередньо включені в дію, або ж становлять тло для вчинків героя.

Юна Жанна їде з батьком у маєток «Тополі», старий родинний замок «на кручі Іпора». Вся Нормандія, колиска дитинства Гі, пропливає перед цією молодшою сестрою Емми Боварі.

«Чвакали копита коней, а колеса розбризкували грязюку...»

Одне слово, рух екіпажа, розпочатий у «Пампушці», триває.

До Мопассана, виключивши, звичайно, Стендаля, роман був здебільшого «сидячий». У Гі ніхто й ніщо не статичні. Ще не вступивши у свідомості Жанни «невпинний рух карети», а вона вже разом із нами оглядає, «відкриває» для себе замок, у якому мине її життя, де вона покохає, дасть нове життя і перейде свій буденний життєвий шлях.

Очима цієї палкої сімнадцятирічної дівчини, що тільки-но «швидко вискочила з екіпажа», ми бачимо просторий високий будинок, роздивляємося обтягнуті дрібно-крапчастим штофом меблі, на якому вишиті хрестиком ілюстрації до байок Лафонтена, по-дитячому зачаровуємося старовинними фламандськими гобеленами — коли Жанна підносить свічку, щоб за їхніми малюнками туманно згадати про Пірама й Тісбу, без знаття, що читає власну долю.

Чи не від часів Пенелопи «переповідає» вишивка цей давній і зворушливий міф; для тих, хто відтворював на матерії його образи, то був своєрідний спосіб здолати «при ділі» повільний плин часу. Гі не вигадував. Він і справді ДЕСЬ БАЧИВ цю гаптовану Тісбу, що чекає коханого під шовковицею з білим ягіддям: і прибігала скривавлена левиця, і налякана Тісба тікала, загубивши своє покривало, і та роздирала його на шмаття. А потім з'явився Пірам — він упав на коліна перед цим скривавленим покривалом, він гадає, що кохана мертва, і витягає із піхов меча, вмираючи на нім; коли ж повертається Тісба, у відчаї вона теж обирає смерть. І тоді назавжди червоніє ягіддя шовковиці...

Гі любив цей міф, у якому є щось від Есхіла або ж Шекспіра, це перегукувалося з його дитячими уявленнями про кохання. І він переосмислює цю історію:

«Жанна нічого не розуміла, поки не запримітила в куточку маніпусінького звірятка, що його міг би з'їсти собі, як билинку, кріль. А проте це був лев».

І подорож наша триває...

Ми бачимо, як сходить місяць. Бачимо «великий газон, що під його бентежним сяйвом здається жовтим, як масло».

Після короткого спочинку ми знову рушаємо в путь. Спускаємося схилом покрученої долини до села Іпор. Бачимо його згористу вулицю, схоплюємо гострий солоний дух і зненацька, завернувши за якийсь мур, німіємо:

«...море, спокійне й сине, аж ген сягало крайнеба».

Разом із Жанною та її батьком ми несемо в замок чудову, хвилину тому куплену дівчиною камбалу. Ми ідемо, «а камбала мете траву масним своїм хвостом».

Сноби від літератури не хочуть визнавати сили Мопассана-романіста. Вони, далєбі, просто погано його читають, засліплені упередженням. Та початок «Життя», що вабить і спонукає нас «рухатись» і дає чудову нагоду побачити світ очима юної дівчини, — такий-бо ж шедевр, як і його «Пампушка».

Після цього ґрунтового й блискучого вступу оповідь котиться легко, підвладна пружині часу.

Жанна зустрічає спокусливого віконта де Лямара, що, між іншим, дуже схожий на Гюстава де Мопассана. Заручини. Ім передує урочисте освячення човна, яке дає підстави згадати того ж Октава Фейе, на що іронічно натякав віршики у «Жен Франс».

Далі — весілля. Незграбний молодий і тремтіння молодой. Все це оригінальне в такій мірі, в якій торкається заборонної на той час теми. Жахлива перша ніч. Несподівані пологи служниці Розалії, дівчина з дітям на руках, сука, яку чавить фанатик-абат, — о, Мопассан подбав про те, щоб шокувати публіку. Щодо історії невдячного сина й зломленої горем матері, — то в цьому він мав сотні попередників...

Особливу тональність «Життю», безперечно, надає постійна присутність води. Коли, скажімо, Жанна й віконт у човні дядечка Лястіка плывуть з Іпора в Етрета,

це незабутньо, як у Моне: «І раптом виникли величезні арки Етрета, мов кам'яні ноги, що йшли морем, такі високі, що під ними пропливали кораблі».

Та головним контрапунктом, як і в житті самого автора, є Середземне море, дубовий ліс Піани, гранітні круті узвишся, і все це в перегук з Ла-Маншем, Етрета, його мальовничими, гордими скелями. Жанна їде у свою весільну подорож, вона щаслива. Як і Гі за рік до того, вона сумує з поверненням додому. «До трьохсот метрів заввишки, тонкі, округлі, скорчені, карлючкуваті, виродливі, несподівано-фантастичні, ці дивовижні скелі здавалися деревами, рослинами, тваринами, пам'ятниками, людьми, ченцями в киреях, рогатими чортами, величезними птахами, збіговиськом потвор, страхітним звіринцем, що скам'янів з волі якогось бога-химерника».

Ось у чому можуть, розкіш Мопассана!

Флобер — у цьому першому романі його учня він відчувається без кінця-краю. Флоберівські «Проста душа», «Мадам Боварі», «Виховання почуттів» — у них з повними підставами знаходить Жільбер Сіго витоки «Життя». Флобер писав Мопассану в 1878 році: «Все не так добре й не так погано, як іноді видається», — і цим неначе підказував йому останній удар пульсу в романі.

Рукопис зберігся. Той, що попав до видавця Авара; на першій сторінці — дата подання: 14 березня 1883 року. Рукопис чистий, акуратно написаний, майже без купюр і виправлень, що являють в основному інтерес для спеціалістів. За винятком, проте, останньої фрази. Спершу Гі написав: «Життя, бачите, це завжди не так добре й не так погано, як іноді видається». Формулу Флобера вкладено в уста служниці. Але потім Мопассан відмовився од цієї провінційної схеми, висловившись простіше: «Життя, що не кажи, ніколи не буває ні таким добрим, ані таким поганим, як думають».

Нехай він відкинув дослівний вираз Флобера, і все ж Старий вдихнув душу в твір, аж до заключного його рядка.

1 листопада 1883 року, за рекомендацією свого кравця, Гі прийняв бельгійця Франсуа Тассара, що шукав місце камердинера.

Це був огрядний молодик, що мав великий ніс, тонкі, немов щілина, губи й котлетоподібні бакенбарди. Мопассан і кравець запропонували йому вирядитися в лів-

рею, але бельгієць з гідністю відмовився. Мопассан вагається, і тут ненароком зринає в розмові, що два роки, 1876-й і 1877-й, Франсуа «прислужував Флоберові в одній родині на вулиці Мурільйо». Гі тепер згадує, як урочисто передавали Вчителю різні страви у присутності дам. І це поклато край його сумнівам. Він відкидає думку про ліврею, і Франсуа приступив до виконання своїх обов'язків.

Франсуа Тассар був при ньому до останнього дня письменника, і це благословення для біографів — адже він лишив спогади! Хоч перший том цих мемуарів вийшов тільки по двадцяти роках після смерті Мопассана, Гі частково був із ним обізнаний, схвалюючи автора:

«В нього вдячна пам'ять, дуже точне око й уміння передати бачене».

І коли наприкінці життя Мопассан торкався теми своєї можливої біографії, цього неминучого, далєбі, зла, то неодмінно пропонував Франсуа як кращого свідка.

Хто ж цей Франсуа Тассар? ¹

Надзвичайно «покірний слуга» («Я, його покірний слуга, що прожив із ним під одним дахом довгі роки, знав його краще, ніж будь-хто інший»)? Чи це, зрештою, постачальник недільного читива, про що говорять Еме Дюпюї та й сам Мопассан?

Чи, бува, це підставна особа посереднього письменника, якого, скажімо, дуже часто цитує П'єр Борель?

Він і те, й друге, й третє.

П'єр Борель оповідав мені, що Тассар писав так невинувато, що, кваплячись увінчати автографом свої «Спогади», перше, аніж вивести ім'я того, кому призначена книга, розліновував титульну сторінку. Шарж?

Навряд.

Я тримав у руках примірник, який він подарував Морісу Мютерсу. Якщо там і не було орфографічних помилок, то прозиало інше — писано це, вважаєш, із закуше-ним од старання язиком!

Лист Франсуа до Каміля Удіно потверджує його малограмотність. Разом з тим, чимало власних імен подано в цих спогадах за фонетичною транскрипцією (граф Зернуцький як Сернускі тощо). Серед кореспонденції Мопассана натрапляємо на лист Франсуа до адвоката

¹ Він помер у січні 1949 року в Рубе, маючи дев'яносто три роки.

Жакоба від 15 грудня 1891 року. Подаю його, зберігаючи правопис:

«Мосье

Я вчора напесав адресу на Запувіті мого доброго господаря. Я не певен, що вірно написав слово Монтмартр. Якщо він не преїшов прошу його розшукат.

З глибокою повагою й вдячністю

Франсуа Тассар.

Шале де Лізер» (sic).

Те ж саме свідчить і Шарль Лан'єр, змальовуючи Франсуа «прекумедним Фронтемом¹, який гадає, що лестить своєму господареві, урочисто проголошуючи: Його світлість пан Маркіс прибули з прогулянки взад!»

Та хоч як там було, незаперечне одне — ми маємо (правда, з розривом у півстоліття) дві книги «Спогадів про Гі де Мопассана, написаних його камердинером Франсуа». Перша вийшла 1911 року, друга, «Нові спогади», опублікована П'єром Коньї, — 1962 року. Рукопис першої відредагований, зате друга книга зберігає всі особливості оригіналу, з його неоковирностями й темними місцями, і має ту безпосередність, що її бракує виданню 1911 року, по якому, твердив П'єр Борель (він не читав другої книги), добре походила вправна рука. Літературна обробка? Чия? Підозра падала на Жюля Каза. Коли Борель називав мені це ім'я, він не знав, що в другому томі своїх мемуарів Франсуа говорить про Жюля Каза як про найближчого літературного друга Гі. А це, даруйте, рівноцінно визнанню².

Не виключено також, що ті сторінки переглянув Анрі Казаліс³, один із справді найвірніших приятелів Мопассана, віддаючи цим самим шану пам'яті Гі.

Постать Тассара в останньому виданні позитивніша, але й менш переконлива. Це самозакоханий, хоч і відданий до самопожертви шанобливий святенник.

Шарль Лан'єр, однак, зазначає: «Вчитайтесь у творін-

¹ Спритний і хитрий слуга в комедії французького драматурга Лесажа «Тюркаре» (прим. перекл.).

² Жюль Каз — романіст і журналіст, досить тонкий, але позбавлений смаку психолог, зажив популярності творами «Червона Шапочка» (1887), «Чужинець» (1894), а проте швидко забутий.

³ Лікар і витончений поет-символіст, друг Малларме і Франсуа Жамма (прим. перекл.).

ня цього метра, і ви переконаєтесь вочевидь, що вся сила його викладу — в двох словах: «посутньо» і «правда».

Як, запитати, він досяг такої досконалості?

Відповідь проста: постійним тренуванням ока і думки, ясною головою».

Так, скажімо, Тассар висловлюється про Єгипет, де він, як і Мопассан, ніколи не бував: «Я вже втрете спавкову валізи, щоб поїхати в цей чудовий край, такий багатий на старовинні пам'ятники, гігантські брили з древньоєврейськими письменами (!), що про них дає нам деяке уявлення обеліск Луксора, колосальні, витесані з граніту сфінкси і особливо піраміди, біля яких людина здається такою мізерною».

А хіба Мопассан погодився б із характеристикою, наприклад, себе — «новеліст, що написав триста оповідань, аби вказати людству на його слабкості...» Можна уявити «грандіозний» регіт Любого друга і його жест!

Звичайно, Франсуа Тассар часто не точний, плутає дати, перекручує імена, ініціали і не завжди розлучається із своєю шіткою й віником. А проте його нотатки доносять до нас відчуття ПРИСУТНОСТІ Мопассана. Між ним і письменником струменіло тепло, існувала близькість слуги й господаря, вірність і, як наслідок, — дружба.

Взимку добродій моряк з Ла Гійетт знову, всупереч власному бажанню, стає завсідником бульварів.

От він за столиком пивниці на майдані Опери. Вправні офіціанти в довгих, мало не до п'ят фартухах сновігають між любителями пива й абсенту. Після редакційної ради в Артюра Мейера і виправлення коректури Гі тут з молодшим колегою по перу — Танкредом Мартелем¹ і старшим — Арманом Сільвестром². Розмовляють.

— Наша доба, — каже Гі, — золотий вік для мерзотників і авантюристів!

— Але ж це також і прогрес науки, мій дорогий Мопассане!

— Тобто — нові способи страждань? Нічого собі поступ!.. Гарсоне, кухоль пива!.. Я не вірю в химери.

І це каже той, хто досяг успіху, викликаючи заздрість

¹ Журналіст і прозаїк.

² Журналіст, поет-символіст і автор кількох романів.

інших. Звідки така гіркота, скільки йому років?! Арман Сільвестр не втримується:

— А в жінок?

— І в жінок, Армане Сільвестре!

— І навіть у Красу?

— О, надто в Красу! Це знаряддя наших мук, яким користуються жінки. Згадайте «Манон Леско», «Небезпечні зв'язки». Чудова книга «Зв'язки»!.. Її вважають аморальною. Та що, спитати, вкладається у це слівце — аморальний?

— Проте...

— Навпаки, вона — найвищий урок моралі, будь-коли даний жіночому родові. Ви читали цю книгу?

— Читав, і не раз.

— А сам цей стиль, блискучий стиль старої французької мови, стиль Прево в «Манон Леско»?!

Згодом Мопассан напише передмову до нового видання «Манон Леско». В ній привертає увагу захоплення вільнодумним XVIII століттям, хоч ставлення до нього письменника — вельми особисте. Адже з яким пристрасним піднесенням говорить він про абата Прево, Шодерло де Лакло, маркіза де Сада і аж потім уже — про Руссо, Дідро і Вольтера. Ця розмова у пивниці — зайвий доказ його уподобань — прихильності до Манон, до жінки-самниці, з її чарами й безтурботною аморальністю. Її пестливе, чуттєве лукавство, «ненависне й запаморочливо притягальне», він пошукує в кожній жінці і славить роман, звідки постав цей образ. «Ми (...) бачимо її, і так реально, неначе самі зустріли і покохали (...). Нам знайомі ці веселі, зрадливі уста, ці спокусливі губки і рівні молоді зуби, чітка лінія тонких брів і вигин шії... ця квінтесенція жіночого начала, лагідного й небезпечного».

Він схиляється перед автором-абатом, якого не спляють жодні умовності, який ОБ'ЄКТИВНО змальовує те, що бачить. «Манон Леско» — прекрасна форма сучасного роману», а Прево — «винятковий і тонкий знавець душі. Манон Леско, каже він, це натуралістичний роман нашого часу».

На тому розмова уривається. Бо йому набридла. Власне, навіщо все це? І він залишає їх. Арман Сільвестр допиває пиво і стенає плечима:

— Він сумує. І ніколи не знаєш чому.

Це манера Мопассана — отак зненацька залишати

товариство, Він не йде, він схоплюється. І зникає. Він розкланюється, складаючи непевні вибачення. І нікому невдогад, що він хотів би втекти сам від себе.

Йому скрізь нудно. Скрізь. І, зокрема, в світських дам, яким дедалі більше робить візити: «Розум світських жінок наготований, як рис у вершках! Їхній глузд — наслідок виховання в Сакре-Кер¹, і це рис. Залишились банальності, зібрані в своєму колі. Це крем! І вони завжди подають вам одну й ту ж саму потраву». Ще гірше, коли в них літературний салон, як в Жюльетти Адам, салон, що йому він лестить, не забувши, проте, ролі господині у підшептах розслідування в Етампі. Він пише з Аяччо (жовтень 1880 року) Гюїсмансу, на прохання того щодо рукопису: «Як тільки повернусь, зможу дати вам коротеньку новелу. Я маю намір зберегти її для «Комеді Юмен»² і присвячую мадам Адам. Байдуже, що дарувати цій синій панчосі».

Він не терпить її, але... відвідує. І нудьгує.

«Дві третини свого часу я нудьгую, решту витрачаю на писання рядків, аби продавати їх якомога дорожче, зневірючись у тому, що живеш з цього відразливого ремесла... Я не здатний по-справжньому любити свою справу. Я надто суворий до неї, надто аналізую. Бо надто добре усвідомлюю, яка відносна цінність наймогутніших ідей, фраз і ума. Я не можу наказати собі пишати тією чи іншою думкою, адже вона не вичерпна, і формою, адже все одно це не довершеність».

Йому нудно в Золя. Йому нудно в Гонкура, він нидіє в нього листопадового надвечір'я 1885 року. І знічев'я роздивляється на присутніх. Блідий, хворобливий Доде. Гюїсманс, то демонічний, то сповнений милосердя. Боннетен, що наробив шелесту своїм липучим «Шарло бавиться». Манірний Абель Ерман. Буркотливий і товариський Анрі Сеар. Видавець Шарпанье, який з ним тепер стриманий. Жирун і добряга Поль Алексіс. Вітончений і вразливий Ередіа.

«А Гонкур переходив від групи до групи, встрявав у кожную бесіду, сідав, запалював сигарету, підводився, демонстрував свої чарівні дрібнички, малюнки старих майстрів».

¹ Жіночий чернечий орден, що мав багато пансіонів, де виховувалися дівчата з аристократичних і взагалі заможних родин (*прим. перекл.*).

² Журнал Золя.

Він дивувався з цього. І, рівня їм, але ніколи не будучи до кінця з ними, сміючись або висловлюючись занадто голосно чи, навпаки, занадто тихо, не зронюючи й слова, ця людина не знала, куди подітися. Лише жінки, мандрівки, човен і праця гамували ці напади нудьги, яких не уникло багато людей, навіть Золя.

3.

Маленькі графині. — Перший портрет Потоцької. — Дволикий Янус. — «Луїзетта» в Антібі. — Безпечні зв'язки 1884 року. — Щоденник Мусі. — Кінець роману в листах. — Зустріч на Променад дез Англе. — Візантійська могила в Пассі.

Коли він не працює, не мандрує і не веслує, він полює на жінок. Тепер його улюблена дичина — молоденька графиня. Він заманює її, як заманюють птахів, наслідуючи їхній власний спів. І, близький, любить її з нею і ненавидить її. А вона, люблячись із ним, ненавидить його. Він мститься — змальовує її у новелі і не може при цім втаїти свого власного хвилювання на їхнім побаченні: «вуаль зволожена її віддихом».

Він накидає своїй маленькій пасії висловлювати думки з вульгарністю слуги: «Ліжко, мій друже, це все наше життя. В ньому ми народжуємося, кохаємося й умираємо». Сентенційно й сласно він напучує в «Засобі Роже»: «Якщо в тебе є друзі, які побоюються хвилювань першої шлюбної ночі, запропонуй їм мою військову хитрість й упевни, що кращого способу розв'язати вузол немає». Що це за спосіб?

Піти до найближчого «дому Тельє»!

Не одна маленька графиня заходилася сміхом, читаючи історію Жанни, яка писала своїй подружці, що зрадить чоловіка, якщо той не відпустить вуса. А ще цей тонкий натяк: «Ні, ніколи ти й не подумаєш, який потрібний той маленький кущик волосся на губі... для шлюбних зносин!»

Це листи шаленої ніжності, листи на дорогому японському папері з рисової соломи, листи-молитви, листи-гімни постелі!

Дами заливаються, збуджені цими новелами, які він припасовує, підганяє під салонні амури й читання. Пані де Галіффе, з походження Флоренс Жеоржіна Лаффіт,

троюрідна племінниця банкіра й дружина Гастона де Галіффе, ката Комуни, просить у нього почитати одну із останніх «історій». Він змушує її благати. Вона благає. І він врешті-решт згоджується.

— Я наділю її такою, що вдруге не зважиться, — каже він Франсуа і в захопленні термосить вуса.

Він смакує фривольності в тільки-но завершеній «Господині». Огрядна бретонка здає кімнати студентам і підтримує в своєму пансіонаті англійський порядок. Та оповідач, герой новели, зустрічає гарненьку Емму і якось приводить її ввечері до себе, на вулицю Святих Отців. Наближається «неминуча й чарівна хвилина». Аж тут — о жах! — на порозі виросла господиня, в самій сорочці, зі свічкою добротності в руці. Дівчину спроваджено. Господиня читає похнюпленому хлопцеві мораль, а він... він раптом підхоплює її і, «збезумілий од жадоби», несе в глиб кімнати, як, власне, збирався вчинити з своєю дівчиною. І, пручаючись, «хоча й не дуже», господиня млосно повторює: «От поганець... от поганець... пога...»

Це зальоти в душі «Пелюстки троянди». Про наслідки Гі звітує матері: «Цю річ сприйняли добре, навіть дуже добре. Звичайно, пружина дещо занадто сильна. Але ж, що ти хочеш, ми просуваємося вперед із дивовижною швидкістю».

Ці грайливі короткі історії, часто безсоромні, в яких уславлений майстер військової теми намагається замаскувати свій страх перед смертю й божевіллям, сиплються протягом кількох років.

Мосье де Гарель зустрічає свою колишню дружину й знаходить її принаднішою, аніж раніше; він наполягає, щоб вона, вже як коханка, повернула йому солодкі години, вкрадені у нього, коли він був її чоловіком, «ошуканим чоловіком!» Вона обурена. Він погрожує сповістити її нового чоловіка, що свого часу вона зраджувала його, мосье де Гареля! І теперішній чоловік цього їй не подарує — в кожному разі, це його занепокоїть. І вона поступається... Маленькі графині, авжеж, у захваті.

Інша канва в новелі «Зустріч». Барон д'Етрай здивований, заставши дружину в обіймах маркіза де Сервіньє. Це «паризька лялечка, тоненька, розбещена, елегантна, кокетна, досить гостра на язик, більше чарівна, аніж вродлива». І от через шість років він пі-

знає її в поїзді, що йде до Канна. Вони в купе самі. І, як у мосьє де Гареля, в барона виникає бажання вернути собі жінку. «Я ваш муж, і це мое право». Але він обманутий — «несподіванка» зарані підлаштована. На пероні чекають запрошені свідки, щоб роздзвонити по вітальнях: вони «перебули ніч удвох в цьому купе». Навіщо все це? Бо вона вагітна. І дбає «про пристойність». Маленькі графині в захваті.

У «Шпильках» дві коханки одного добродія, буваючи в нього по черзі, з'являються завдяки цій приналежності жіночого туалету — шпилькам, що їх кожна непомітно втикає в драпірування. Доходить до зустрічі. І...

«— І тепер вони бачаться?

— В тім-бо й річ, друже мій. Вони навіть заприятелювали.

— Стривай, і це не надихає тебе на жодну ідею?

— Ні. Та й яку?

— Телепню, нехай знову встромлюють шпильки! По черзі».

— Ох, цей Мопассан! — вихоплюється в розвеселеній самички.

— А він, скажу вам, й у житті такий.

— Невже?

— Такий, навіть гірший. Ви знаєте графиню Естель?

— Що живе в парку Монсо?

— Уявіть, ма шер, він саме так і пожартував — змусив устромлювати її шпильки по черзі з її кузиною Марі.

— Ну й свиня! — реагує обурено перша.

Цикл пригод і оповідок баронеси де Гранжері й маркизи де Реннедон датується 1885—1886 роками. Маркіза влітає до покоїв баронеси, «схвильована, в прим'ятому дещо корсажі, у зсунутому трохи набік капелюшку.

— Ух, сталося!»

Вона щойно наставила роги чоловікові. З Бобіньяком, «не розумнішим за свою праву ногу, але дуже порядною людиною. Не обмовиться й словом нікому».

«— Але ж, серденько, подумай, тільки подумай, як воно смішно!.. Мій буркотун зовсім інший з цієї хвилини!.. І я регочу сама до себе... сама до себе... Ти лишень подумай, що в нього тепер на голові!»

Обидві немов у нервових корчах, коли на дверях раптом стає чоловік, «гладун з червоним обличчям, з товстими губами й звислими баками», він не розуміє при-

воду їхнього веселого сказу й каже глухим голосом:

— Та що, либонь, таке? Чи ви подуріли?.. Чи ви подуріли?.. Здуріли!..

Сатира? Швидше, мабуть, знущання.

Маленька баронеса де Гранжері, «дуже бліда, нервова, розгарячкована», приходять до маркізи де Реннедон оповісти свою пригоду. Жахлива річ! Вона стояла біля вікна в своїй затишній квартирці на Сен-Лазар і спостерігала, як гулящі дівки подавали чоловікам певні знаки. Несподівано вона й собі кивнула. То не можна було пересилити. І що ж? Її обранець піднімається сходами до неї. О, вона опиралася! Але ж він і слухати не хотів. А що незабаром мав повернутися барон, вона скорилася. Він залишив їй два луїдори.

«— Й тільки?

— Так.

— Мало. Мене б це образило. Ну, то й що?

— Як! Що мені робити з цими грошима?

Мить маркіза вагалася, а далі поважно мовила:

— Люба!.. треба... треба... належить купити якогось подарунка твоєму чоловікові... Це, душко, справедливо».

Цього разу маленькі графині регочуть уже до сліз.

Справжньою ж, проте, спонукою цього бентежного розквіту було те, що письменник шукає серед своїх нових читачів і спільниць і прототипів. Він певний власної мети. Його не отупляє це оточення, таке схоже на знайомий «Жабник». Це добре потверджує твереза сторінка з його збірки «На воді»: «Останніми роками впадають також і за письменником. У нього, зрештою, великі переваги: він уміє говорити, говорити довго, говорити багато, говорити для всіх, а що розум — його професія, то слухати його й захоплюватися ним можна щиро». Мопассан з гіркотою накреслює градацію: «...е вибір між поетами й романістами. В поетах більше ідеального, в романістах — несподіваного». Коли жінка спинилася вибором на письменникові, що його вона хоче мати, «вона розкидає тенета з компліментів, уваги, пестоців (...). Скоро вона помітить, що він розімліває, зворушений (...), вона обережно призвичаює його до себе, влаштовує й готує його успіх, висуває, відзначає скрізь його, робить центральною фігурою (...). Тоді, відчувши себе ідолом, він лишається в цьому храмі...»

Але ще більше мстивого сарказму в недатованому

уривкові, де прозаїк знову стає поетом і боляче жалить:

О, світської жінки чесноти оманні,
Завжди бездоганно по-модному вбрані...
У шовк і удавану щирість грайливу,
Томливі захоплення: «Боже, як мило!..»
Коли ж, усміхаючись, ця суета,
Мов ангел, рожеві відкриє уста, —
Неначе з кропила, злітають дурниці:
Іх стільки, що залюбки можна втопиться...¹

А втім, ніщо з опублікованого у цей період, — з 1882 року по 1886 рік — не сягає гіркої хвалькуватості «Коханки Поля», цинічної ніжності «Мушки», збунтованої жорстокості «Мадемуазель Фіфі», проникливої меланхолії й симптоматичності «Іветти». Світські новели Мопассана — то важкуваті копії з низькопробних майстрів XVIII століття. Де сила Ватто?² Чи Маріво?³ Чи тієї ж Манон, якою він так захоплюється? Або ж Шодерло де Лакло? Де дар ясності, як він виголосив у передмові до Суїнберна?

Гі чудово це розумів і підписував ці загалом цікаві й прибуткові для нього дрібнички псевдонімом, який прибрав собі ще до «Пампушки»: Мофріньез. Мопассан міг би з успіхом стати Ровландсоном, Хогартом, Константенем Гі⁴ й Тулуз-Лотреком цього Оленячого парку⁵ буржуазії. Та він збереже свій потяг до салонів, які зневажав і де розшаркувався з граційністю феканського рибника.

13 березня 1884 року Гі пише з Канна одній чарівній дамі, сливе прототипові її попередниці, але ширшого масштабу:

¹ Переклад О. Парполіто.

² Антуан Ватто (1684—1721) — французький живописець, своєрідний стиль якого характеризується витонченою граційністю образів й інтимними настроями змальованих сцен; багато картин його присвячено світському життю (*прим. перекл.*).

³ П'єр Маріво (1688—1763) — французький драматург, майстер тонкого й дотепного діалога та зображення любовної гри (*прим. перекл.*).

⁴ Томас Ровландсон (1756—1827) — талановитий англійський карикатурист. Вільям Хогарт (1697—1764) — англійський художник і гравер, що у своїх роботах висміював звичаї сучасного йому суспільства. Константен Гі (1805—1892) — французький карикатурист (*прим. перекл.*).

⁵ Назва особняка у Версалі, де за часів Людовіка XV влаштувалися оргії (*прим. перекл.*).

«Коли я думаю, що принц Уельський, сам по собі приємне дитя, за своїм духовним розвитком стоїть нижче від Орлеанів, а іспанський король і імператор Росії — нижче за принца Уельського, а король Італії — нижче за них усіх, то почуваюся ідіотом від зачудування перед організацією людського суспільства».

Згодом він напише іншій кореспондентці, Ерміні, охрестивши Канн «задвірками королів»: «Нічого, крім величностей. І все це панує в салонах вдячних підданих. Як на мене, то я не прагну більше зустрічі з жодним принцом, бо не люблю стовбичити цілі вечори, адже ці нечеми ніколи не сідають і змушують не лише чоловіків, а й жінок з поваги до королівської високості стояти на своїх індичих лапках від дев'ятої вечора до півночі».

Принц Уельський, який був би вельми гарний у блакитній блузі нормандського торговця свинями, хоча, сказати правду, він радше скидається на тварину, аніж торговця, править своїми англійцями; а далі — паризький граф, достеменний слюсар, верховода знаті, фальшивої й справжньої (...). Поряд цих двох владарів бачиш щонайменше сотню інших світлостей, короля Вюртемберзького, великого герцога Мекленбурзького, герцога Браганського тощо. Каннський світ схибнувся на цьому. Можна легко твердити, що сучасна-бо знать, на відміну од минулої, Вісімдесят дев'ятого року, не погине за ідею. Які кретини!

Час від часу всі ці принци роблять візит своєму ясно-вельможному кузенові у Монако. Тоді картина змінюється... На Каннському вокзалі величностей, які напередодні ледве простягали своїм вірним і вельможним слугам палець, і ті схилилися перед ними в поклоні, тепер давлять комісіонери, зачіпають ліктями і штовхають комівояжери, вони змішуються у вагоні з найзвичайнісінькими людьми, грубими й неотесаними... і нараз дивишся, що, коли б не знав їх в обличчя, не відрізнив би царської вишуканості од буржуазної вульгарності. Це блискуча комедія, невимовна... невимовна... і я з ВЕЛИЧЕЗНОЮ насолодою — ви чуєте: ВЕЛИЧЕЗНОЮ! — оповів би про неї, коли б не мав друзів, прекрасних друзів з-поміж підданих цих гротескних постатей. Та й інше: скажімо: герцог Шартрський, на мій погляд, такий люб'язний, що, їй-право, не піднімається рука; але це свербить мені, підкушує, точить...

В усякому разі, це допомогло мені сформулювати такий принцип, переконливіший, не сумнівайтесь, аніж існування бога:

«Людина, яка хоче зберегти чесність мислі, незалежність логіки, яка хоче бачити людство й світ очима вільної особистості, що стоїть над забобонами, упередженою вірою і всілякою релігією, мусить рішуче ухилитись від того, що називають світськими зв'язками, бо загальне глуцтво є пошестю, і ця людина не може відвідувати собі подібних, бачити й слухати їх, не заразившись, всупереч своїй волі, їхніми переконаннями, їхніми ідеями й їхньою мораллю недоумків.

Напишіть про це вашому синові замість катехізису і дозвольте мені поцілувати ваші руки».

Куди ж була звернена ця пристрасна тирада, хто її адресат?

«А втім, я думаю й про інших осіб, у чім товаристві я люблю розмовляти. Адже ви знаєте одну з них? Вона позбавлена належної шаноби до владарів світу (який стиль!), вона вільна у своїх думках (принаймні я так гадаю), у своїх міркуваннях і своїй неприязні. І я дуже часто про неї згадую».

Ось її прикрашений портрет:

«Її розум захоплює мене несподіваною, простою і рвйною безпосередністю, він оригінальний, перейнятий дивним чаром». Одне слово, Гі хоче поцілувати «через кілька днів пальці цієї дами». Він вкладає у цю таку звичайну на його час фразу ввічливості зовсім інший зміст і звертає до неї «усе, що є в нім приемного».

Вона, достоєнна графиня, з народження принцеса Піньятеллі ді Чергарія, дочка герцога ді Режина й набожної римлянки, була дружиною Фелікса Ніколаса Потоцького, аташе австро-угорського посольства. Ця космополітична пара — щирі парижани. Батько Потоцького залишив Польщу десь у 1830 році. Відома була його вельможність і малоосвіченість. Потоцькі багаті, купаються в розкошах. Їхній пишний особняк на авеню Фрідланд, 27, за постійне в ньому товписько жебраків, що знайшли собі притулок у Франції, називають «Польським кредитом». Сліпуча, знадлива, фривольна вередунка, бентежна Цирцея, Емманюела Потоцька — Сирена; й її салон не такий бундючий, як салон Жюльетти Адам! Вона приймає зітхання різних залицяльників, лікарів, аристократів, письменників; посереднього Жер-

векса, поганого художника, але веселого й доброго, спостережливого портретиста Жана Бєро й мемуариста Жака-Еміля Бланша, сина психіатра, який обожнює її і захоплено змалює в своєму автобіографічному романі «Еймеріс» як принцесу Лючію Пєглозіо (усі ці троє — моделі Марсєля Пруста), меланхолійного й шляхетного Поля Бурже, суворого віконтa Еженa де Вогює, слов'янофіла й автора край пересічного роману «Мертві говорять». Це було подружжя про людське око, але вони не розлучалися, що не заважало Потоцькому відкрито «обожнювати» Емільєнну д'Алансон.

Гі зазнайомився з графінею через свого приятеля Жоржа Лєгранa ще до виходу «Життя», в 1883 році. Незабаром вони почали обмінюватися листами. Гі в цьому епістолярному дзеркалі — енергійний і вдячний: «Я в захваті. «Життя» розходитьсЯ прекрасно. Цей успіх для мене найбільша винагорода. Чи знаєте ви, що я завдячую ним переважно вам? Я на колінах хотів би скласти вам дяку».

Вона авантюристична, незалежна, запальна, шалена, небезпечна, холодна; Мопассан присвячує їй вірші, в яких вовк обертаєтьсЯ на вегетаріанця:

Де ви, уподоби мої колишні,
Нєслава спокусника надаремна?
Сьогодні в бажаннях я зовсім інший,
Немов паламар той ревний¹.

З розривами, замираннями, лагідними бурями, навертаннями, капризами, з усією, веремією флірт, помножений на щиру дружбу, тягтиметьсЯ довго. Гі, звісно ж, веде й паралельні інтрижки. Як казали на Бульварах, «він їздить четвернею».

Гай-гай, однак під машкарою цього вирядженого атлєта криєтьсЯ інший, серйозний, сповнений тривоги, нещасний Мопассан. «Уже кілька літ зо мною коїтьсЯ щось непевне. Всі події мого існування, які здавалися мені раніш осяйними, неначе вранішня зоря, стьмяніли(...). Колись-бо я був веселий! Все мене захоплювало — зустрічні жінки, перехрєстя вулиць, де я жив; я цікавився навіть фасом свого вбрання...»

Цей дволикий Янус, якого так нєлєгко розгадати, скаже кількама роками пізніше Жанові Бурдо, переклада-

¹ Переклад О. Парполіто.

чу Шопенгауера: «Часом я наражаюся на дивне й разюче прозріння краси; краси незнаної, невловної, ледь окресленої якимось натяком, якимись словами, маревом, забарвленням світу, і ця мить робить мене як от машину, що здригається, відчуває, тішиться, радісно тремтить. Цього ані передати, ні висловити, ні відбити. Я його бережу».

Коли прозріння навідує Гі, твір освітлюється. І це спантеличує, ба навіть приголомшує контрастом між великим художником і баришником з передмістя. Ця краса буде Граалем¹ наприкінці його життя, візією, перемогою Майї², великою згубною оманю.

Стомлений Парижем, якого він не любить і в якому змушений жити через обставини, Мопассан часто тікає в Етрета, на південь, в Алжір, до човнів, до моря, до води.

1883 року він купує великого оснащеного човна «Луїзетта», «відкритий вельбот». Він пишається «Луїзеттою» з усім запалом своєї натури, з пристрастю, що нею спалахував до всіх своїх човнів, — «мій човник, дорогий мій човник, біленький і обідок уздовж борту». З моряком, старим Галісом, він плаває «по спокійному, заснулому морю, неозорому й голубому, голубому тим прозорим плинном голубіні, в якому струмує ясність, голуба ясність, що зливається в глибині зі скелями».

Його захоплює своїми контрастами зимовий Антіб — на вершинах Альп сніг, а тут, унизу, лагідна зима. Того року звідусіль надходять прикрі новини: з П'ємонту, з долини Аости, з Швейцарії. Стихійним лихом були лавини. В Парижі ж мороз. Десять нижче нуля. І Гі на повні груди вбирає м'яке тепло погідної днини, з свідомим егоїзмом насолоджуючись своїм привілейованим становищем.

27 лютого 1884 року «Луїзетта» залишає каннський порт, салютує його маяку, огинає Секан і, пройшовши фарватер біля мису Круазетт, бере курс на Антіб. Вони минають Гаруп. Дужчає східний вітер. О цій порі року він небезпечний. Галіс устигає опустити вітрило й далі йде проти течії на веслах; але їх несе до берега. Ковтнувши рому, крем'язень Гі заступає його і буде на

¹ Легендарна чаша з Христовою кров'ю (прим. перекл.).

² Санскр.— магічна сила. В індійській міфології — богиня омани, уособлення ілюзії (прим. перекл.).

веслах, поки ніс човна не торкнеться антібського молу.

— Я гадаю,— мовить старий моряк, витираючи з чола піт,— що коли ви хочете плавати в будь-яку пору року, ви повинні придбати справжнього човна!

До листопада 1886 року «Луїзетту» б'є хвиля маленького порту Обернон, поблизу Ла Салі.

— Галіс має рацію,— каже Гі.— Я можу собі дозволити мати справжнього човна!

У березні 1884 року Гі все ще живе у весняному Канні, в старій його частині, на вулиці Редан¹. Якось уранці він одержує листа від незнайомої. «Мосье, я читаю вас і майже щаслива. Ви подобаєте красу природи й знаходите в ній справді велику поезію (...). Певне, що я хотіла б сказати вам багато надзвичайного і яскравого, але зараз це досить важко, тим паче, що ви доволі знамениті, і це позбавляє мої романтичні мрії шансів на довіру вашої чудової душі, якщо вона справді чудова...»

Знову маленька графиня? Ні, надто добре написано!.. «Скоро рік, як я збираюся вам написати, але щораз думаю, що переоцінюю вас і що все це, власне, ні до чого. Та коли два дні тому я прочитала в «Голуа», що хтось присвятив вам віршоване послання і ви просите його адресу для відповіді,— в мені прокинулися ревності». Гі бере конверта. Кореспондентка скромна. «Мадам Р. Ж. Д. До запитання. Поштове відділення Мадлен, Париж».

«Тепер постарайтеся мене зрозуміти: я лишуся невідомою, і це краще; я не хочу навіть оддалік поглянути на вас — а раптом, хто знає, мені не сподобається постава вашої голови (...). Та запевняю вас, я чарівна, і нехай це надихне вас мені відписати...»

Мопассан не почуває відрази до таких викликів.

«Добродійко,

Мій лист буде зовсім не такий, як ви сподіваєтеся (...). Ви хочете стати моєю наперсницею? На якій підставі? Я вас зовсім не знаю (...). Уся принадність симпатії між чоловіком і жінкою (який він хитрий! — А. Л.), я маю на увазі симпатію чисту (ет, ну хіба не зворушливо? — А. Л.), полягає у насолоді бачити одне одного, розмовляти одне з одним, маючи одне одного перед очима, і від-

¹ Нині вулиця Жана Дольфуса.

новлювати в пам'яті, коли пишеш другові, риси його обличчя, що майнуть тобі над іще білим аркушем папери (який удар смичка! — А. Л.)... Я звертаюся до листів незнайомок. За останні два роки я одержав їх п'ятдесят, а то й, може, шістдесят (він не перебільшує.— А. Л.). Як же обрати з-поміж цих жінок повірницю, за вашим виразом, своєї душі?»

Іронія й любовна діалектика — мистецтво досить поширене.

Незнайомка підхоплює м'яч: «Ваш лист, мосьє, анітрохи не здивував мене (...). Але, насамперед, я не прохала вас робити мене повірницею, то було б аж занадто просто; коли ви матимете час і нагоду прочитати мого листа, ви завважите, що не хотіли одразу помітити іронічного й зухвалого тону, до якого, мені здається, я вдалась».

Що ж. Виходить, це був відгук на його хроніку про карнавал, і тільки? Але натомість вона критикує іншу його річ — «яка ж банальна історія старої матері, яка мститься пруссакам...». Гі супить брови.

«Тим часом, аби завоювати вашу позбавлену чутливості душу, треба, очевидно, було сказати сливе таке: блондинка, середнього зросту, народилася між 1812 і 1863 роками. Що ж до цноти... Далєбі, я не хочу справи-ти враження хвастухи...»

Гі негайно ж відповідає ударом:

«Так, мадам,— другий лист! Це мене дивує (і то правда! — А. Л.). І я почувую невизначне бажання наговорити вам ущипливих слів (не таке вже й невизначне! — А. Л.). Це було б для мене вибачливим, бо я вас не знаю, а втім дарма — я пишу вам через те, що опосіла мене огидна нудьга».

Проте Гі не терпить критики щодо старої і пруссаків («Стара Соваж» з'явилася в «Голуа» 3 березня 1884 року): «Ви картаєте мене за створення заявленої ситуації з старою і пруссаками. Але ж усе заявлено (...)».

Кволо, непереконливо. Як висловити правду? Те, що він БАЧИВ цю стару селянку, що сам звідав її біль, що й досі ворухиться в ньому ненависть до бошів?!

Гі віддає перевагу жартівливій манері. Вона, авжеж, знає, хто він. Але він про неї не знає нічого. Що йому лишається? «Можливо, ви й справді молода й чарівна жінка, якій би я був щасливий колись поцілувати руку

(це йому справді до вподоби — *А. Л.*). Однак ви можете бути й старою консь'єршкою, яка начиталася романів Ежена Сю». І нараз — порив гіркої щирості: «Що ж до мене, то я зовсім не та людина, котру ви шукаєте. В мені немає й на су поезії (дарма заперечувати таку тверезість! — *А. Л.*). Я все сприймаю байдуже й дві третини свого часу страшенно нудьгую (знову! — *А. Л.*). Решту ж витрачаю на писання рядків, аби продати їх якомога дорожче (неприхований цинізм. — *А. Л.*), зневірючись у тому, що повинен жити з цього відразливого ремесла (тут він уже пересмикує! — *А. Л.*), через яке маю честь бути поміченим — духовно — вами! (Піруєт мужчини перед жінкою. — *А. Л.*). Таке-то, як на духу. І що ви скажете, мадам?»

Листи Гі важкі, листи дами — гострота й безрозсудство. «Ви неймовірно нудьгуєте? Ох, жорстокий! І все це тільки для того, щоб не лишити мені жодного сумніву з приводу мотиву, якому я завдячую виявленій мені увазі... (...); я присягаюся, що не знаю ані вашої зовнішності, ні який ви на зріст, і тільки напевно уявляю вас з тих рядків, якими ви ласкаво мене обдаровуєте, а також завдяки вашому лукавству й позі».

Вони обоє хизуються. Але вона, слід підкреслити, прониклива й дошкульна. Особливо загонистий цей тон зверхності! Міщанка навряд чи здатна на таке зухвальство: «Нарешті, ви досить тямущі для маститого натураліста». Виходить, оточення молоді особи непохвальної думки про натуралістів? А чи не подруга це Жюльєтти Адам?

Таємнича кореспондентка, звертаючись до «заялених ситуацій», у свою чергу втрачає ґрунт під ногами: «Хіба не в тім покликання мистецтва, щоб змусити проковтнути «заялену ситуацію», завороживши нас, як це властиво природі з її вічним сонцем, матінкою землею і її...» Синя панчоха? Безперечно! «А ці набридливі приспиви у вашому нелегкому ремеслі? Ви вважаєте мене міщанкою, що захоплена вами — поетом (браво! — *А. Л.*), і ви намагаєтеся мене просвітити. Жорж Санд уже хизувалася, що пише заради грошей, а працюючий Флобер...» Третя величезна нетактовність! Це вже занадто! «...а працюючий Флобер нарікав на свої злигодні. Що ж, то шкода, завдана ним самому собі». Це справедливо, але Гі кривиться. «(...) Що ж до Монтеск'є...» Екскурс в історію літератури! Абзац про євреїв та

мистецтво продавати дорого і в слухний момент. Розлучений, він ладен уже порвати листа, але далі вона обертає лист на жарт: «Я бачу вас звідси, у вас має бути черево (у нього, в кого живіт м'язистий, як у гладіатора! — А. Л.), закороткий жилет з непевної матерії (непевної! — А. Л.), і останній гудзик розстебнутий (ну й ну! — А. Л.). І все ж ви мене цікавите. Одного не збагну, як ви можете нудьгувати (...)».

Це кінець. Вона перебрала міри. Кореспондентка-інкогніто торкається вразливого місця. «Ви не та людина, яку я шукаю (...), та й не шукаю я нікого, мосьє; я переконана, чоловіки мають бути лише чимось другорядним для сильних жінок (...). Мої парфуми? Доброчесність. («Ото вже сумнівно! — буркотить Гі. — Здає напрокат стільці у міському саду, он вона хто!»). Вуха маю маленькі, не зовсім правильної форми, але гарні. Очі сірі. Так, музикантша. І, бігме, коли б я не була одружена, чи ж зважилась би я читати ваші жахливі книжки (...). Вдоволені ви моєю покірністю? Якщо так — розстебніть ще одного гудзика (вона наполягає на своєму! — А. Л.) і згадуйте мене, коли западають сутінки. Інакше... тим гірше для вас! Я певна, що цього задосить у відповідь на вашу облудну щирість (...). А раптом я виявлюсь мужчиною?»

Вона приклала малюнок товстого добродія, що куняє в крісличку на березі моря під пальмою. Гі оцінив це, адже сам теж не раз ілюстрував свої листи. Оцінив і... зловив себе на тому, що пише вже третього листа. З квітня 1884 року: «Ви цитуєте поспіль, без застереження, Жорж Санд, Флобера, Бальзака, Монтеск'є, єврея Баарона, Іова і вченого Шпіцбубе з Берліна, а також Мойсея! О, тепер я відгадав, хто ви, чарівна маска, ви викладач шостого класу у лицей Людовіка Великого. Признаюсь, я вже мав підозру щодо цього, бо ваш папір трохи пахне нюхальним тютюном».

Він переходить до грубого лексиону веслярів. «Тож годі бути галантним (він був ним? — А. Л.), я поводжуся з вами, як з рівним, тобто як з ворогом. Ах, старий хитруне, класний наглядачу, що гризе латину, ви хотіли видати себе за гарненьку жінку?»

Він не дбає про хороший чи там поганий смак. «Яке щастя, що я не попередив вас про свій приїзд до Парижа, а то б міг одного ранку побачити вас у себе, підтопаного мужчину, котрий, знявши капелюха, витяг би з

кишені перев'язані мотузкою листи й сказав би: «Мосье, я та дама, яку...»

Уражений, він намагається дещо пом'якшити накиданий нею свій портрет.

«1. Ніякого черева.

2. Я не курю.

3. Не п'ю ні пива, ні вина, нічого алкогольного, нічого, крім води. Тому насолода від очікуваного кухля пива мені невідома (...). Натомість вище од усіх мистецтв я ставлю вродливу жінку. А гарний, по-справжньому гарний обід я ціную майже так само добре, як і вродливу жінку (...). Вам потрібні ще деталі? Полюбляю битися об заклад, на приз, як весляр, плавець і ходак (не міг стерпіти «черева». — *А. Л.*). Тепер, коли я виклав вам усі ці подробиці, пане класний наставнику, розкажіть мені про себе, про вашу жінку, адже ви напевно одружені, про ваших дітей. У вас є донька? Коли є, подумайте, будь ласка, про мене».

Уїдлива кореспондентка веде щоденник, якому згодом судилося побачити світ. Вона занотовує в неділю 15 квітня: «Я застаюся вдома, аби відповісти невідомому (Гі де Мопассану. — *А. Л.*), точніше, не він, а я для нього інкогніто. Він уже тричі відповів мені (вона, однак, пишається з цього! — *А. Л.*). Це не Бальзак, якого можна обожнювати безоглядно. Тепер я шкодую, що не розпочала листування із Золя (що за ідея, враховуючи хоча б характер Золя! Вона й справді після Мопассана «літературно» заховається в автора «Нана». — *А. Л.*), а лише з його лейтенантом, в якого є талант, і великий талант. Серед молодих він подобається мені найбільше. І от якось вранці я прокинулася з химерним бажанням звернутися до якогось знавця, котрий би належно оцінив усі ті цікаві думки, що їх я можу висловити (!): я подумала й обрала його».

На мій погляд, навряд чи вона могла зробити вдаліший вибір!

Невдовзі вона пише четвертого листа: «Я скористався, мосье, вільною годиною і на цьому тижні перечитав усі ваші твори... Ви молодець, поза всякими сумнівами. Я ніколи не читав вас повністю, за одним разом, і тому враження найсвіжіше. Є з чого запаморочитися головам моїх лицейців і занепокоїтися християнським монастирям (...). Що ж до мене, то я зовсім не сором'язливий, я

збентежений (кореспондентка обертається в цьому листі на кореспондента. — А. Л.), так, мосьє, збентежений спрямуванням вашого розуму до почуття, яке Александр Дюма-син називає коханням. Воно може перетворитись на нав'язливу ідею, і це викликає жалощі!..»

Вона (чи то він) сама не уявляла, як це добре сказано: «Я знаю; ви написали «Життя», і ця книга перейнята глибоким почуттям огиди, смутку й нудьги. Це почуття змушує вибачити вам інше і, з'являючись у ваших творах, спонукає вірити, що ви надзвичайна істота, яка страждає від життя. Ось що пройняло моє серце...» Блискуче. Кореспондентка, а цілком очевидно — це жінка, під брутальністю зуміла розгледіти легко вразливу душу.

«(...). Затим, безмірний пожирачу жінок, я зичу вам усього найкращого... і кажу це зі священним жахом.

Ваш-відданий слуга

хитрун Жозеф Савантен».

Гі відповідає, і письменникові прикро, що його розкусили:

«Мій дорогий Жозефе,

(...) За тих взаємин, що в нас склалися, ми чудово можемо говорити один одному «ти», чи не так? Далєбі, я переходжу на «ти», і коли ти невдоволений — чорт з тобою! (...). Звернися в такому разі до Віктора Гюго, він назве тебе «дорогим поетом». Знаєш, для вчителя незайманих душ ти висловлюєш досить слизькі речі. Як, хіба ти зовсім безсоромний? У тому, скажімо, що ти читаєш, і в своєму листуванні, в кожній фразі і вчинку? Ні, сумнівно.

Отже, ти гадаєш, мене щось розраджує! І що я глузую з публіки? Мій бідний Жозефе, немає такої людини під сонцем, яка б мучилася з нудьги більше за мене».

Він і втретє не зміг не поскаржитися на свій біль.

«(...) А що ми з тобою щирі, я попереджаю, що це мій останній лист. У мене немає бажання знайомитися з тобою. Я певен, що ти потворний і що я надіслав тобі вже достатню кількість подібних автографів. Чи відомо тобі, що вони коштують від 10 до 20 су за штуку, залежно від змісту? Та й потім я збираюся знову залишити Париж».

Це «знову» викривальне — воно, немов спалах блискавки, освітлює усю глибину його душі.

«Я поїду в Етрета, аби в такий спосіб перемінити обстановку, а ще й тому, що там я буду на самоті. Я надзвичайно люблю самотність. Принаймні коли й нудьгуєш, так мовчки».

Незнайомка реагує негайно ж:

«Так он як ви вважаєте за можливе відповісти жінці, винній хіба лишень в необережності? Нічого не скажеш, гарно! Звичайно, Жозеф має самі вади, тому він так образився (...). Зрештою, ви могли б, я певна, образити мене з більшою вигадкою».

І то правда. Суцзя правда. Інакше як би зав'язалася ця історія, що тепер обертається так кепсько!

Легкими пальцями незнайомка сама розплутує клубок: «Чому я написала вам? Та тому, що, прокинувшись одного ранку, відчуваєш себе винятковим створінням, оточеним дурнями. А що, як написати людині відомій, людині, здатній тебе зрозуміти? (...). Раптом вона стане другим (...). І я запитала себе: кому ж? І обрала вас». Вона кусає вже лікті, що їй спала на думку така наївна ідея: «За наших, як пишете ви, взаємин я можу признатися, що ваш огидний лист зіпсував мені цілий день. Я була зачеплена за живе, ніби ту образу нанесено й справді мені. Це абсурд. І я із задоволенням прощаюся з вами».

Якщо у вас ще збереглися мої автографи, перешліть їх мені; що ж до ваших, то я їх устигла продати за шалені гроші в Америку».

У своєму щоденнику невідома запише в п'ятницю 18 квітня.

«Як я й передбачала, все кінчено між моїм письменником (sic) і мною. Його четвертий лист брутальний і дурний».

З Ла Гійетт Мопассан знову хитрує:

«Мадам, тож я вас глибоко поранив? Не відмагайтесь. Я щасливий з того. І смиренно прошу у вас вибачення (...). Чи знаєте ви найліпший спосіб пізнати світську жінку на балах Опери? Їх лоскочуть. Дівки звикли до цього і просто заявляють: «Ну годі!» А ті скипають гнівом. Я ущипнув вас досить неподобним чином, визнаю це, і ви розсердилися. Тепер я прошу у вас про поблажливість (...). Слово честі, мадам, я не такий грубий, не такий скептик і не такий непристойний, як це повівся з вами. Я мимоволі почуваю відразу до всілякої таєм-

ниці, до невідомих чоловіків і жінок (...). Я накладаю маску перед людьми в масках. Це у звичай війни. І однак хитрістю я трохи пізнав вашу вдачу.

Ще раз даруйте.

Цілую незнайому руку, яка пише мені. Ваші листи, мадам, у вашому розпорядженні, але я передам їх лише особисто у ваші руки».

Його кореспондентка нотує 23-го:

«Розалі принесла мені з пошти листа від Гі де Мопасана. П'ятого і найкращого. Ми більше не сердимось. До того ж в «Голуа» він видрукував прекрасну хроніку. Я полагіднішала. Це так захоплює! Він, людина, яку я зовсім не знаю, не йде мені з голови. Чи думає він про мене? Чому він пише мені?»

Навіщо ж, далєбі, вигравши партію, вона знову робиться синьою панчохою!

І в благороднім каятті нараз
Невже, сеньйор, ненавидіти вас? ¹

Насамперед ця манія зверхності... «Я хочу простити вас, якщо ви так наполягаєте, бо хвора і, як досі зо мною ще ніколи не траплялося, розчулена собою, усім світом, вами, який зумів мені так набриднути (...). Смішно, мабуть, клястися вам, що ми створені розуміти одне одного. Ви не варті мене. А шкода. Ніщо не принесло б мені більшої втіхи, ніж визнання вашої переваги, вашої чи когось іншого...»

У дитинній мрії цієї гордячки зненацька прохопилася розгубленість. Гі написав ще раз. Та відповіді не було. Вона й у розриві виявила ініціативу.

Незнайомка? Ловелас, який, сам того не відаючи, вже боровся з блідою спірохетою, не відав й іншого: що його партнерка — сухотниця. Але ж вона-бо знала. І на початку нового року писала не без похмурого гумору: «Так, у мене сухоти, і вони прогресують». Синя панчоха, але синя панчоха, що вмирає («В мене немає друзів, я нікого не люблю, і мене ніхто не любить»); вона усвідомлює свої можливості: «початок таланту і смертельна хвороба» (24 березня). І вона кличе на допомогу іншого,

¹ Переклад О. Парполіто.

теж рокованого, Мусі — ім'я Марії Башкирцевої¹ —
зосталося жити шість місяців².

То була дещо примхлива, витончена росіянка, нестерпна й бентежна, маленька прозора жінка, яка прикидалася, інтригувала, усвідомлюючи, що вмирає. Вона хотіла залишити свій щоденник якомусь письменникові. Вона чіплялася за ці нотатки, як за єдиний шанс пережити себе. Одрозу ж після «розриву» з Гі, 1 травня 1884 року, вона напише до них передмову. Але замість того, щоб сказати йому про все прямо,— що його, безумовно, зворушило б,— вона манірилася. Брутальність Любого друга, теж приреченого, збентежила цю тендітну оранжерейну квітку Санкт-Петербурга.

З листування, опублікованого П'єром Борелем, ми довідуємося, що Мопассан напише згодом про Марію Башкирцеву іншій росіянці, з Сімієза, яка теж намагалася зав'язати з ним цю гру в епістолярний роман:

«...Я справді відповідав мадемуазель Марії Башкирцевій, проте ніколи не виявляв бажання її бачити (...). Вона померла. Після її смерті, хоча я нічого й не знав про це, її мати повідомила мене, що в неї є ще кілька листів Марії, адресованих мені. Але я із ними не захотів ознайомитися, незважаючи на всі надокучливі прохання».

Така версія самого Мопассана. Вірогідність її в головному не викликає жодних сумнівів. П'єр Борель, однак, вважає, що Гі зустрічався з Марією. В Ніцці. Де вона жила на Променад дез Англе, 65.

Чудовий куточок — височенні пальми, крилаті сосни й евкالیпти. З усього саду на сьогодні збереглася лише, власне, одна сосна, що розкинула над бульваром своє

¹ Марія Башкирцева народилася на Полтавщині, в селі Гавропці. Тут, серед мальовничої природи й оточення простих, чутливих до краси людей, минуло її дитинство й заявив про себе незвичайний талант. А далі — Париж, куди везе її мати і де вона навчається живопису, мовам та музики, далі, у вісімнадцять років, золота медаль за роботи, виставлені в Паризькому салоні, і невпинне вдосконалення майстерності. Вона працює надзвичайно багато, до знесилення, зневажаючи хворобу. Після подорожі по Франції, Італії та Іспанії Марія Костянтинівна повертається в рідні місця, на береги тихої Ворскли. З захопленням слухає пісні, малює.

Йї судилося прожити лише двадцять чотири роки, але як самозречено — свідчить хоча б її посмертна виставка 1887 року в Амстердамі: на ній було близько 150 творів української художниці.

Свій, тепер знаменитий, щоденник Марія Башкирцева вела з дванадцяти років. Він складає два томи цікавих роздумів, спостережень, свідчень і вийшов багатьма мовами (*прим. перекл.*).

² Вона померла 31 жовтня 1884 року.

вузлувате гілля. Марія читала в шезлонгу біля дзюркотливого водограю. Зачувши рипіння жорстви під ногами, вона скинула очі. І відразу ж пізнала його.

Про що вони говорили — нікому невідомо. Але, повернувшись у Канн, Гі нібито сказав Тассарові:

— Знаєте, я дуже серйозно ставлюся до своєї дружби з мадемуазель Башкирцевою.

Цього немає, проте, в «Спогадах» Франсуа. Навпаки, Гі, читаємо, нібито залишив узбережжя 3 березня 1884 року і знову приїхав туди вже тільки після смерті Башкирцевої. Але дарма покладатися в цьому на Тассара: він взагалі плутає дати.

Отже?..

Другого дня Марія пише приятельці: «Нарешті я побачила його і тієї ж хвилини забула неприємне враження від його листів. Він обворожив мене, АЛЕ ЙОГО ОЧІ СТРИВОЖИЛИ МЕНЕ. Гарні, глибокі очі, і раптом погляд їхній дивно якимось нерухоміє».

Лист цей, звичайно, був розшуканий. І знову доводиться констатувати через кому: Мопассан, або ж справжнє відсвічування сумнівів...

Ще від 1877 року, за співробітництва в «Ла Репюблік де Леттр» Мендеса, Гі перейнявся щирою симпатією до секретаря редакції Бода де Морселея, надійного свідка, що вже з'являвся в нашому дослідженні. Після закриття журналу вони продовжують зустрічатися у вродливої Ніни де Війяр, на вулиці Муан, і в графині де Флері, дружини французького посла в Санкт-Петербурзі, на авеню Монтеня, або ж навідуючи Шарля Кро, поета й завзятого фотографа, та його брата Антуана, псевдомедика, який лікував гарненьких жінок оригінальним методом — парфумами!

Бод уточнив деякі деталі.

Він, скажімо, змальовує¹ Гі в графині де Флері: у характерній індіферентній манері письменник вихваляє Герберта Спенсера, свого другого духовного напутника після Шопенгауера. Подобиця? Але, наголосимо, дуже правдива, і це дозволяє, зокрема, поставитися з довірою й до того, що торкається Мусі.

Вийшовши надвечір, близько шостої, з поштового відділення на бульварі Мальзерб, Мопассан зустрічає Бода.

¹ Щотижневик Фігаро, 1928, 18 квітня.

— Я злий, — каже він Морселею. — Мадемаузель Башкирцева пише мені лист за листом «до запитання» і змушує ходити за ними аж сюди. Та з мене досить. Я не знаю її. Чого вона домагається? Якщо любовної зустрічі — нехай так і скаже!

Коли Бод не помиляється, незнайома, виходить, недовго була інкогніто. І все ж романтична зустріч у Ніцці сумнівна. Напевне лише одне: що в Мопассана ніколи не було щоденника Марії і що Муся, в своєму прагненні не зникнути з життя без сліду, зробилася відома саме завдяки щоденникові, який хотіла передати йому.

Кількома роками по тому Гі відвідає з однією своєю приятелькою кладовище в Пассі. Зупинилися перед капличкою у візантійському стилі, де поховано Марію, неоквирую, без смаку. Мопассан довго дивився на неї крізь ґратчасту огорожу. І потім зронив:

— Її належало б поховати серед буяння троянд. Міщани! Вони й мені умудрюють отакий балаган...

4.

Востанне на ярмарку Сен-Ромен. — Філеас Фогг лагідних вод. — «Повернення» і нормандські новели. — Запах ефіру. — Спалений магараджа. — «Іветта», або «Жабник» у рожевому світлі. — Інтуїтивна психологія глибини. — Шопенгауер і Спенсер. — «Я ніколи не кохав».

Мопассан у Руані, на вулицях міста шумує традиційний ярмарок Сен-Ромен¹; знову, як колись, погляд Гі бавлять винахідливі балаганники, про яких нормандські селяни кажуть: «Що завгодно покаже!», велетки й рясно обвішані медалями борці; ніздрі перехоплюють приємний запах вудженого оселедця, «запах, що його я дуже люблю, бо знайомий мені він з дитинства, хоч вам він навряд чи сподобався б».

Його супроводжує Робер Пеншон. Вони гуляють, як гуляли раніше, а проте щось змінилося. Сказав би, що його ліцейський друга молодший за Гі й поряд нього здається майже студентом. Але ж хіба люди старіють не однаково? Вони зупиняються перед балаганом, де ярмаркова трупа все ще дає «Спокушання Святого Антонія», та замість Флобера й Буйле виставу дивляться тепер Мопассан і Пеншон. Той самий комедіант з сивими пасмами, який так зворушив Буйле, той самий надрив

¹ Святого Римлянина (прим. перекл.).

його «скрипки», тільки волосся в нього геть тепер біле і він так тремтить від холоду, що його товариші почепили йому на шию оголошення: «Продається з огляду на стан здоров'я!»

Гі піднімається рипучими дерев'яними східцями. Душу крає бажання знову, «востанне, можливо» («Але ж я, — думає він, — такий ще молодий!»), побачити Флоберового страдника.

Довкола діти. Вертуни, що горланять і смочуть яблучні цукерки, ці ласощі у формі маленьких липучих янголів. Скрипливо піднімається завіса. На сцені святий Антоній, він молиться. А от і порося! «Малеча сміється, аплодує...». Гі зіщулився, щоб не заридати. «І мені здається — я один із цих дітей... І нараз прокидається минуле, і в омані спогадів я відчуваю, як перетворююся на маленьку істоту, що нею був колись на цьому ж спектаклі».

Так він оповість в «Голуа» 4 грудня 1884 року.

Який-бо далекий хронікер Мофрінъез од галантного залицяльника Потоцької й цинічного дописувача бідолашній Марії Башкирцевій, тепер уже небіжчиці! Мопассан часто запитує себе у хвилини болю й нудьги: «А чи здатні цілком щасливі, абсолютно здорові люди зрозуміти життя, прозирнути його, пояснити наше життя, таке неспокійне й таке коротке? Чи можуть забезпечені осягнути всі злигодні, всі страждання, які нас оточують, і побачити, що смерть завдає ударів без кінця, щоденно, скрізь; що вона сліпа, жорстока, фатальна?»

Цей настрої дедалі наростає, хоча, здавалося б, і несумісний з яскравою зовнішністю Нормандця. Ось його лист до незнайомої нам жінки від 1890 року: «В мене горде й соромливе серце, з якого глузують, але воно хвилюється, болить і змушує страждати мою бідну голову. В мене натомлена душа латинянина... Я з коліна знівечених, у яких здерто шкіру й оголено нерви. Та я не кажу про це, не показую цього, я приховую і, як гадаю, приховую вельми вдало».

— Тобі зле, Гі? Ти геть блідий...

— Дарма, нічого. Не зважай. Од ламп ріже очі...

Луї Буйле, Флобер! Як вони реготали!

Гі до крові кусає губи, стримуючи сльози...

Вони виходять. Знову лопотить дощ. О цей Руан, нічний горщик Франції!

Гі стріпує головою й плескає Робера по плечі.

— Гайда на вулицю Шаррет! Хай живе тітонька Касс... хвала всевишньому!..

— Але ж... при моїм становищі... посада... — опирається Пеншон.

Від дужчого поплеску в нього переймає дух. Спалахують ліхтарі шикарних кабаре, що належать англійським барменшам, двоє завсідників «Жабника» під залливним дощем звертають до собору. Вони йдуть у дім Тельє, де меланхолію Любого друга, можливо, розвіють незграйні акорди механічного піаніно, що грає — о диво! — вальс із «Фауста».

Неуважно, застиглим поглядом Гі дивиться на плин зеленуватої води. Звичайно, він усе ще любить Сену, але знаходить, що вона холодна й змінилася.

— Тепер серед веслярів мода на моноклі! — бурчить він.

Удвох із приятелем, про якого нам лише відомо, що той мав ініціали М. А., вони спускаються за течією від Парижа до Руана. Та чи лишився мосьє де Мопассан колишнім Жозефом Прюньє? Себто Сливою?.. О, тепер скрізь за цим річковим Філеасом Фоггом іде слідом його Паспарту¹ і несе речі «пана моряка» до причалу Мезон-Лаффіт.

Любий друг розминається, скидає куртку. Він у майці. Довго натирає руки спеціальним мастилом проти пухирів. Компаньйон влаштовується на кормі, а турботливий Франсуа притримує човна.

Десятків зо три роззявляк вітають перші змахи весел. Ялик робить ривок, підстрибує, аж стерновий відкидається назад. Гай-гай, де ти, маленька Мушко?..

А в Етрета — знову нав'язлива депресія, гніт смертельних «навіщо все це?». Йому більше не вдається зміцнити в милій і родючій Нормандії. Вона ще живить його творчість, проте нічого не може дати людині.

У липні 1884 року він друкує «Повернення»: лише кілька сторінок, свій маленький шедевр. Якийсь чоловік никає довкола хатини Мартен-Левеків, що стоїть собі одинцем край села понад битим шляхом. Це моряк

¹ Філеас Фогг — невтомний мандрівник, герой роману Жюль Верна «Довкола світу за вісімдесят днів». Паспарту — його вірний слуга (прим. перекл.).

Мартен, який зник колись, багато літ тому, вирушивши під Ньюфаундленд. Мартениха довго чекала на чоловіка, а потім віддалася за Левека. Минули роки, і от вони стрілися. Мартен і Мартениха! Що ж тепер робити? Це має вирішити кюре. І два чоловіки однієї жінки, йдучи до нього, задля певності збираються смикнути в корчмі по чарчині.

Це, далєбі, Есхіл, що розкриває життя рибалок, але з діалектичною протилежністю драми: з катастрофи народжується крихітне утвердження:

— Стривай... Але ж ти знову тут, Мартене?

— Я тут...

І годі щось додати.

«Повернення» — це блискуча інтродукція до нормандських новел письменника. Ми ніколи не знаємо, плакати нам чи сміятися з усіх цих служебок, що завагітніли од кучера дилжанса, який не брав з них за проїзд; з парализованого товстуна Туана, якого жінка примушує висиджувати яйця; з барильця горілки, піднесеного дядечком Шіко тітці Маглуар, щоб споїти її й швидше увійти в права володаря ферми; або ж із звіра дядечка Бельома, казкового страховиська, яке виявляється звичайною «блохою, що забралася у вухо». Чи такий вже комічний Гарган, глухонімий пастух дядечка Піко, якого зрадила його нечепура й якого Піко рятує потім перед судом, наказавши імітувати сцену любовців злочинної пари. А хіба не трагічний Буатель із Туртевілля, закоханий у негритьянку, яку він веде до своєї матері й який змушений сказати: «Вона не хоче, моя ненька, вона вважає, що ти надто чорна!»

Ці новели сповнені правди, яку, либонь, не важко зустріти й сьогодні — навряд чи істотно змінили її мигтіння телевізора й модерні хатні прилади.

Гі провів у Ла Гійетт майже все літо 1884 року. Він дістається туди поїздом, висідає на станції Іф, і найнята колимага дотрюхикує його в Етрета.

Він прокидається о восьмій і натшесерце працює до полудня. Потім умивається холодною водою й снідає. Пополудні стріляє з пістолета, випускаючи сорок-п'ятдесят куль. Далі йде до моря. Одне слово, веде трудове життя, і воно покріплює його, хоча іноді й залягає смуга бурхливих розваг. Тим часом щоранку доводиться промивати очі.

— Хтозна, Франсуа, чи це з мандрівки, але в мене дикі мігрені. Ну що ж, зроблю зараз вазелінове розтирання потилиці. І якщо до одинадцятої не покращає, подихаю ефіром.

Химерією цього сезону для парижан, що відпочивають між Амонською й Авальською бухтами, стає пишний індус з роду магараджі Барода, оточений почтом заморських принців.

Це статечне й галантне плем'я, вважаючи Ла-Манш за Ганг, з великою помпою вирушало купатись коло Білих Скель, де височів тепер новий готель! Аж раптом вмирає від нариву в горлі старий магараджа, глава делегації, що мала доручення вивчити військові заклади різних країн Європи. За релігією небіжчика, труп мав бути спалений. Мер Етрета пан Боссей запитав дозволу префектури, вказавши день і годину церемонії — глибоко вночі між першою й другою.

Сутеніє, а відповіді з Руана немає. І добропристойний нормандець скликає на раду іменитих громадян.

— А що думаєте з цього приводу ви, добродію Мопассан?

— Я вважаю, що треба віддати належне волі й релігії цієї людини.

— Так, так. Саме це я й сказав їм. І якщо не буде відповіді, так і діятиму.

Парижани танцюють у казино мазурку. З моря дме рвучкий вітер. На ношах індуси спускають магараджу до багаття біля підніжжя скель, кладуть тіло головою на схід, поливають гасом і обкладають смерековими дошками. «Один з індусів, схилившись над маленькою бронзовою жаровнею, раптом підвівся, простер угору руки, випнув лікті, і ми побачили, як на величезній білій скелі виникла колосальна чорна тінь — тінь Будди...» Наполохані іскрами, знялися морські птахи. Мить, і багаття осіло, немов підтяте, «і на своєму вогняному ложі зачорнів мрець, що горів довгими блакитними язиками».

До п'ятої години від нього зосталася купка попелу.

Гі загіпнотизований: «Тож я бачив, як спалюють людину на багатті, і в мене виникло бажання теж отак зникнути. Так швидше все кінчається. Людина прискорює уловільнений круговорот природи. Тіло мертво,

душа відлітає. Очисний вогонь знищує за кілька годин те, що було людською істотою».

Коли вранці відкрився телеграф, мер одержав відповідь: «Спалення категорично забороняється!» Хто кого хотів пошити в дурні — префект, який зволікав час, аби запізнитися з відповіддю, чи мер, який примусив його так зробити? Пан Боссей більше не одержував розпоряджень. Це стало чудовою рекламою для Етрета. Через вісім днів купальники все ще шукали на пляжі попіл. А кебетливий лахмітник продавав його й наступного року.

26 жовтня 1884 року схвильований, осяйний Гі гукнув до Франсуа, який годував на подвір'ї Ла Гійетт півня:

— Я завершив «Любого друга», Франсуа! Сподіваюсь, це вдовольнить тих, хто вимагав від мене великих речей. Що ж до журналістів, то нехай беруть звіди, що їм видасться кращим. Я готовий до всього!..

Але перш, ніж почати аналіз цього видатного роману, варто уважно прочитати новелу «Іветта», написану Мопассаном паралельно з «Любим другом». То єдиний образ дівчини, що уповні вдався письменникові, який, маючи справи з жінками, зовсім не знав дівчат.

Він уже накидав одного разу цей сюжет (1882 рік) під назвою «Івеліна Саморі». Його безперестану атакують газети, вони вимагають од нього новинок, продукції, вони платять, і добре платять. І Гі згоджується: як це було раніше з «Недільними прогулянками паризького буржуа» і «Стрибком пастуха», він знехотя вертається до знайомої колізії.

«Іветта» іде у «Фігаро» подачами з 29 серпня по 19 вересня 1884 року. Спершу він ставиться до неї несерйозно, як до такої, що не варта уваги, і відмовляє Авару випустити її окремим виданням. «Можуть подумати, що я надаю їй ваги, чого вона, зрештою, не заслуговує. Я хотів створити і створив щось на кшталт літературної пародії в елегантній манері Фейе та К^о. Це дотепна дрібничка, а не психологічне дослідження. Змайстровано вдало, але не сильно...»

Ця суворість була несправедлива. Площина новели, звичайно, одверто водевільна. Жан де Сервіньї й Леон Саваль, двоє гулящих марнотратників життя, намірилися зробити візит маркізі Обарді та її дочці Іветті.

Маркіза — куртизанка. Її ж дочка — наївне задеркувате дівчисько. Майже подібна ситуація складе й тему «Жіжі» для письменниці Колетт¹ (але то далеко пізніше, в 1943 році). Отже, в непевному оточенні куртизанки Обарді, на березі Сени, молоді люди, красень-велепень і його добросердий проводир, зіткнуться вочевидь з маревом любовців і води.

Вілла Обарді, — а ім'я це постало з прозаїчного поєднання О(ктавії) й скороченого прізвища Барді(н), — стояла високо над луковиною, і «Сена, що повернула до містечка Марлі, була біля самої огорожі саду». «Мюскад»², тобто Жан де Сервіньї, закоханий у дівчину (в манері Мопассана, він прагне її), хоч думка одружитися з нею видається йому божевільною. Безглуздя.

Побратися з дочкою куртизанки?.. Але вони прогулюються, вони на лоні природи в парі, і ми бачимо Мопассана, закоханого, натхненного картиною ночі.

«Довкола непрониклива пільма, густа чорнильна пільма. Але на небі роїлись огневі цятки і мов сіялися звідти до річки — її темна вода наче захрясла зірками».

Несподівано для самого себе Мюскад відкриває дитячу ширість Іветти і, в той час як його приятель, цей «Геркулес у Мессаліні», одержує перемогу над матір'ю, натрапляє на непорочну чистоту дівчини. Вона просить — і він веде її до ресторану «Жабник».

І от з'являється РІКА з її сонною, блискучою водою, скупченістю приїжджого люду, духом поту, пудри, парфумів і мулу, танцями і купанням, — але мазки письменника інші, аніж у «Коханці Поля». Більше напівтонів. Мопассана вабить гра тіней на молодих обличчях від трепету листя — це Ренуар після Тулуз-Лотрека.

Мюскад — двійник Мопассана. Молодший за нього й легковажніший, прісний, а разом з тим і тендітніший, не такий хвацький. В одному епізоді, що передує славетним знахідкам сучасного кіно, Іветта грає в правду. Вона запитує Мюскада про материне оточення. Він відповідає. То шулери, компанія різномасних шулерів. Її мати утриманка, та й годі! Це прозріння (викриття ганебного становища — пружина, якою автор «П'єра і

¹ Колетт (Сідоні-Габріель, 1873—1954) — французька письменниця, автор численних романів та повістей (прим. перекл.).

² «Мюскад» — чарівна кулька у фокусника, що раптом то зникає, то з'являється знову (прим. перекл.).

Жана» послуговується досить часто), штовхає дівчину на грань смерті; цей рішучий нестям підсилюється ще й тим, що під час нічної грози вона бачить умління матері в обіймах Мюскадового приятеля Геркулеса.

Чимало серйозних критиків вважало і вважає Мопассана поверховим письменником. Важко уявити більше непорозуміння. Він провісник глибокої психології, ця риса притаманна вже юнакові, соромливому гостю Суїнберна. Психіатри і психоаналітики, як правило, самі обтяжені певним зрушенням у психіці. З цього сміються, не усвідомлюючи, проте, що це неминуче. НЕ ЧЕРЕЗ КОНТАКТ і переймання чийось там захворювань, а ВНАСЛІДОК покликання. Тобто — до. Не після. І ці люди здатні зробитися гарними лікарями, бо надчутливі до психічних травм. Існує, зрозуміло, й зворотна тенденція. В обдарованих психічнохворих, скажімо, науковців, часом пророчий погляд у сфері своїх інтересів.

У цьому плані Мопассан перебуває десь між Шарко і Фрейдом. Так, у новелі «Магнетизм» він оповідає про героя, якому наснилася жінка, він знав її, але вона ніколи не викликала в нього запалу. Вві сні вона з'являється йому гола. Він бере її. І назавтра йде до неї, й те ж саме відбувається вже цілком реально. Мопассан устами свого героя пояснює: «Хтозна, може, то від якогось її погляду, не завваженого мною, який настиг мене того вечора через таємничі і невловні примхи пам'яті, що відновлює нам речі, упущені нашою свідомістю, не помічені нашим здоровим глуздом». Чудовий аналіз!

Є дещо і переконаливіше. В «Іветті» «неподобний», за визначенням Леона. Доде чи Гонкура, Мопассан обізнаний уже з теорією надмірної симуляції, широко відомої значно пізніше. Згідно з нею, у світі мало справжніх симулянтів. Більшість — надмірні симулянти, тобто люди, які лише удають із себе симулянтів. Кінець кінцем, за рідкісними винятками, симулюють те, чим насправді бувають. Я знав надзвичайний випадок, що мав місце у полоні, в Німеччині. Один з наших товаришів виходив на перекличку в мороз і сніг у чім мати народила. Врешті німці відправили його у Францію. Залишаючи нас, він викинув незабутнє колінце — вельми промовистий жест, яким показував тупоумство наших оступачених стражів. Ми були щасливі. Та незабаром нам належало розчаруватися. Бо після повернення наш товариш

опинився в психіатричній клініці. Він був не просто симулянт, а надмірним симулянт, людиною, що мала патологічний нахил з'являтися без одержі.

У першому начеркові «Іветти» Івеліна Саморі, обурена материною поведінкою, вкорочує собі віку. В другому й остаточному варіанті Мопассан геніально відмовляється од такої розв'язки, аби відтінити саму спробу Іветти, світ якої стає складніший і незабагнений. Адже так часто трапляється в житті¹.

Прекрасно написано, самогубство Іветти стає псевдо-самогубством, чимось середнім між симуляцією і щирістю, однією з двозначних у жінок спроб померти і разом вдатися до сентиментального шантажу, цієї природної зброї слабких (усе це психіатри почали досліджувати БАГАТО ПІЗНІШЕ). Іветта щиросердо намагається вмерти, але ж зберігає і всі шанси бути врятованою. Духовне «я» не хоче прийняти і пережити ганьбу. Глибоко ж внутрішнє «я» плоті й крові хоче жити.

Щирість Іветти варта ширості Жіжі. Але автор «Жіжі» жінка, стопроцентна жінка-письменниця Колетт. Це той самий світ, майже та сама епоха, та сама боротьба і той самий резонанс; однак в епізоді прадавньої війни статей автор-чоловік віддає перемогу своєму героєві-мужчині, а авторка — жінці. Талан Іветти — бути коханкою Мюскада-Мопассана, тоді як Жіжі-Колетт женить його на собі.

Антагоністичні Адам і Єва лишаються кожний на своїх позиціях.

Уже кілька разів на цих сторінках виникала тінь Шопенгауера. Чим можна пояснити симптоми душевного нездужання, що на них так часто натрапиш у творах Мопассана? Хворий письменник — і це безумовно — сам є об'єктом своїх власних спостережень. Проте незаперечно й інше: ще юнаком Гі захоплюється Шопенгауером, одним із дослідників глибини людської філософії.

В рекламній статті, написаній кількома роками раніше для «Голуа», щоб проштовхнути «Меданські вечори», Гі сповідував: «Я почуваю безмежну шанобу до корифеїв цієї школи (романтизму. — А. Л.), тією мірою, якою йдеться про школу; але до цього мимохіть приед-

¹ Типовий випадок — смерть американської актриси Мерилін Монро.

нується й бунт мого розуму, тому що я переконаний: Шопенгауер і Герберт Спенсер мали далеко більше ідей, безпосередньо пов'язаних із життям, аніж, скажімо, їх містять погляди знаменитого автора «Знедолених».

Згадок про філософа з Данціга, померлого за десять років після народження Гі, дуже рясно в його творах. У новелі «Біля смертного одра» Мопассан подає образ одного з небагатьох у нього симпатичних німців. Але німець цей особливий — він недоторканий: бо знав Шопенгауера.

«Я побожно взяв ту книгу, роздивляючись на видрукувані в ній, хоча і не зрозумілі мені слова (готичний шрифт. — *А. Л.*), що виявляли безсмертну думку найвидатнішого руйнівника людських мрій, який будь-коли міряв ногами землю». Про Ніцше Мопассан не знав нічого, окрім хіба його імені. Гі порівнює Шопенгауера з Вольтером, але перед «безневинним сарказмом» автора «Кандіда» віддає перевагу «незламній іронії» німецького філософа. «Хай заперечують і хай злостяться, хай обурюються чи то нетямляться від захвату, — Шопенгауер заплямував людство тавром свого презирства й розчарування...»

Зрозуміло, що Мопассан оголошує себе його учнем.

«Зневірений жуїр (як і сам Гі. — *А. Л.*), він зруйнував вірування, сподівання, поезію, мрії, знищив прагнення, занапастив наївну довірливість між людей (що робить, власне, й Гі. — *А. Л.*), убив кохання (і це його намагання. — *А. Л.*), повалив ідейний культ жінки, розмаяв ілюзії серця, звершив величезну, нечувану досі у світі викривальну роботу (і це він хоче здійснити. — *А. Л.*)».

«— Тож ви знали Шопенгауера особисто?»

— До останньої хвилини його життя, мосьє».

Крізь призму натхнених спогадів умираючого Шопенгауера видається істотою майже надреальною. Мопассан показує старого скептика «в гомінливій пивничці, де той сидів серед учнів, сухорлявий, зморщений, і сміявся своїм незабутнім сміхом, угризаючись в ідеї та вірування й одним-єдиним словом шматуючи їх ушент».

Один француз, що виявив бажання зустрітися з Шопенгауером, утік, вкрай розгублений, охоплений жахом:

— Мені здається, що я перебув годину з самим дияволом!

(Щоправда, француз, довідуємося, був республіканець-доктринер).

Німець-оповідач проводить ніч біля ложа мертвого Шопенгауера. Філософ сміється «тією страхітливою посмішкою, що лякала навіть по його смерті». Од тіла відгонить неприємним духом. Двоє приятелів переходять до сусідньої кімнати. Коли це раптом чують якийсь звук. Обом моторошно. Заціпенілі, вони підходять до небіжчика. Той більше не сміється. Штучні щелепи філософа в процесі розкладу трупа й послаблення м'язів випали йому з рота. Жахлива історія, написана Гофманом в аранжуванні Оффенбаха!

Вплив Герберта Спенсера менший за вплив німця. Шопенгауер вказував песимістові Гі підступи буття, наготовані нам природою, тоді як англієць утверджує письменника в його туманному відчутті відносності пізнання. «Коли розглядати науку як сферу, що поступово збільшується (дивне передбачення сучасних гіпотез! — А. Л.), то можна сказати, що її зростання лише збільшує точки зіткнення з незвіданим, яке нас оточує».

Для Спенсера, а разом і для Мопассана, знання ілюзорне. Думка не може досягнути ні безмежно великого, ні безмежно малого. Як наслідок — існування не поясненого й незрозумілого.

Цей безнадійний висновок вдовольняє і виправдовує веселого песиміста з Етрета.

Гі читає Шопенгауера ще від його «Думок і максим», перекладених і виданих 1880 року другом Мопассана Жаном Бурдо¹.

Завдяки Бурдо і переважно через безпосередні бесіди з ним Гі відкриває для себе цього філософа. Звідси й стаття в «Голуа» за 30 грудня 1880 року про «Сучасну Лісістрату», стаття, яку варто перегорнути, незважаючи на крайню вульгаризацію думки автора книги «Світ як воля і уявлення».

А що він аж ніяк не збирається настроювати проти власної особи широкий загаль читачок, Мопассан починає обережно: «Хоч я глибоко захоплююсь Шопенгауером, а проте й досі вважаю його міркування про жінок якщо не перебільшеними, так принаймні мало переконливими». І він коротко викладає та коментує їх: жін-

¹ Есеїст і критик у «Журналь де Деба» (1848—1928).

ки — це великі діти, зрілість їхнього мислення зупиняється у вісімнадцять літ; вони пусті й обмежені, а їхній природний нахил до несправедливості, їхня «інстинктивна підступність і непереможне тяжіння до облудності» — риси постійні...

Багато його героїнь, та ж коханка Поля, Мушка, Іветта, — усе це проблеми жінки по-мопассанівському. Абат Маріньян із «Місячного сьйва» ненавидить жіночу статю, як ненавидів її фанатик у «Житті». Ось вона, постійна, одвічна: «Жінка була для нього «дванадцять раз нечистее дитя», як сказав колись поет (...), безсиле, небезпечне і потай хвилююче створіння...» Така ж бо являється вона і Полю, якого, сама того не бажаючи, згублює: «Вона кинула на нього загадковий погляд, той погляд зради, який так швидко з'являється в глибині жіночих очей». Це Манон. «А потім, коли спіткнешся, падаєш усе далі, й далі». Гі захоплюється нею, сповнений сумнівів, жаліє її, кидає їй виклик. І то без ніяких винятків. «Погляньте на засоби, що до них вдаються найпорядніші, аби дістати від нас бажане (...). Вони завжди домагаються успіху, друже мій, а надто коли йдеться, щоб вискочити заміж».

Ця Манон води, Мелюзина¹ салонів і тротуарів владає над мужчиною подібно до Лісістрати. «Любов, цей найтваринніший інстинкт усього живого, ця пастка природи, зробилася в її руках знаряддям страшного панування».

Але ж у 1884—1885 роках жінка мріяла позбутися цього знаряддя! Передчуваючи, у що вилетиться фемінізація, Мопассан, який дуже добре схоплював повів ідей, рішуче кидає: «Наша владарка буде з нами рівнею. Тим гірше для неї!» Цей штрих скидається на текстівку під малюнком в одному маленькому ілюстрованому журналі дев'ятсотих років: дві суфражистки² з Латинського кварталу розмовляють перед кафе на вулиці Суффло, на терасі якого сидять «дві гарненькі жінки». «Ми хочемо бути рівними з чоловіками!» — заявляють перші. «А ми воліємо за краще лишатися їхніми коханками», — відповідають їм красуні, й нема нічого дивного, що автор «Іветти» був на боці останніх. Бо за певних умов, як це

¹ Невловна й невірна фея з середньовічних французьких легенд і романів (прим. перекл.).

² Учасниці руху за надання виборчих прав жінкам (прим. перекл.).

ми бачимо із зіставлення Жіжі та Іветти й діаметрально протилежних позицій їхніх авторів, любов і справді може бути лише війною, «ніжною війною», як влучно висловився Марсель Аншар. «Бачите, мадам, хоч яке було б те кохання, що еднає їх до купи, чоловік і жінка завжди чужі одне одному по душі, по розумові; це одвічні супротивники, де завжди потрібно, щоб були пере-можець і переможений»¹.

Усе, чого вимагає Гі од них і вимагатиме щодалі більше, — це приховати під своєю довершеною красою огидну натуру. «Є серед них такі, що квітнуть єдино задля наших марень, оточені всією поезією, всією пишнотою ідеалу, усім кокетством й естетичним чаруванням, якими цивілізація наділила жінку, цю статую з живої плоти, котра збуджує не тільки-бо чуттєву лихоманку, а й високі устремління духу»².

Ця ортодоксальна шопенгауерівська перспектива, ця ідеалізація — то тільки привід до безконечного пошуку, який таїть у собі хіба лишень виснажливе невдоволення. Він це усвідомлює. «Єдина жінка, що її справді я кохаю, це Незнайома, Сподівана, Жадана, та, що полонила моє серце, хоч очі не бачили ніколи її форм; омріяна, вона — сама довершеність...»³

Він шукатиме її скрізь, доки змога, тверезо караючись і починаючи щодня спочатку. Такої жінки не існує. Він це знає. І відтак зізнається: «Я ніколи не кохав»⁴

5.

Вулиця Моншанен, або «пристановище караїбського сутенера». — Тургенєв і «новий спосіб фантастичного письма». — Мани власного образу. — Передчуття смерті. — Вагнер і Сіракузький Баран. — Катакомби Палермо. — Вікінг біля Олімпу. — «Любий друг» і смерть Гюго. — Вододіл.

Теплий паризький вечір. З парку Монсо долинає дух розквітлих каштанів. У своїй новій квартирі — він тепер

¹ Поліно, 1882, 26 січня.

² «Марна краса».

³ «Реванш».

⁴ «Лист, знайдений на утопленикові», 8 січня 1884 року.

сусіда Гуно і чує, як той грає на піаніно.— Гі вичитує коректуру, що її ждуть у «Жіль Блазі»¹. Він підводиться і йде до вікна. Це невеликий приватний особняк на вулиці Моншанен, 10², що належить його кузенові Луї Ле Пуатевену. Зручно розміщений, трохи кокетливий триповерховий будинок у готичному стилі, споруджений тому сорок п'ять років, модний квартал поблизу майдану Мальзерб. Письменник займає весь бельетаж з квітня 1884 року. Луї живе поверхом вище.

Лише кількасот метрів відділяє вулицю Дюлон од вулиці Моншанен, але це свідомо втеча з кварталу Батіньйоль, заселеного нездарними мазіями, й переміщення до «виборної» зелені парку Монсо. Як і сам Париж, Мопассан рухається на захід.

Іноді процокає фіакр, прямуючи на Єлісейські Поля. Піаніно Гуно замовкає.

Гі знову біля гранок. Його квартиру тут Гонкур назве «пристановищем караїбського сутенера». Перш ніж оселитися в ній, він довго обговорював з майстрами, яку краще обрати оббивку. Він не терпів голих стін. «Для нього було вдоволенням купатися поглядом у гранатово-червоних хвилях ідальні, у блакиті вітальні в стилі Людовіка XVI, в золотаво-достиглих тонах своєї спальні».

У Мопассана-романіста інтер'єр завжди характеризує свого господаря. Те саме, вважайте, стосується й особи автора. Одне слово, дім письменника в ті роки скидався на караван-сарай в душі Лоті³. Тут і ліжка в стилі Генріха II, і шафи епохи Відродження, і дивовижні хутра, і поліхромні італійські святі, ризи й епітрахілі, які уподобав цей безбожник, накриваючи ними столи, і поганий живопис, від Жервекса до Мейсоньє. Годі, мабуть, вигадати більший наклеп на самого себе, аніж цей осідок-ательє, влаштований Геркулесом із смаком низькопробної кокотки: позолочені голівки ангелів, різнокольорові вітражі, густа павутиця зелені, драпірування, килими. На столику з червоного дерева у стилі Людовіка XVI величезний Будда, що обіцяє письменникові шопенгау-

¹ «Любий друг» друкувався з продовженням від 6 квітня по 30 травня 1885 року.

² Нині вулиця Жака Бенжана.

³ Пер Лоті (Жюльєн Віо, 1850—1923) — французький письменник, автор романів на так звану «колоніальну» тематику, багато уваги надавав екзотиці змальовуваної країни (прим. перекл.).

ерівську нирвану, а обіч нього двоє недоладних християнських святих.

Цей суворий моряк, невтомний ходак, спортсмен, залюблений у свіже повітря і вічну жвавість води, цей прихильник простоти живе в оранжереї із «Здобичі»¹. Він ходить коло квітів, «ніби за жінками з гарему». Їхній віночок — то «таємничі знадливі уста, солодкі на смак, що показують і водночас приховують ніжні, чарівні й священні органи цих божественних маленьких створінь, які втішно духмяніють і мовчать». Більш аніж прозорий натяк!

Перегріте повітря насичене важким, майже видимим духом епохи.

Альбер-Марія Шмідт захищає його: це перша справжня квартира письменника; досі Гі було тісно, і його подальші житла будуть скромніші. Слушно. Йі разом з тим Гонкур матиме всі підстави докинути щодо цього урядження часів «Любого друга», яке виказує вдачу господаря: «...він, здається, здійснив свій ідеал, омріяний на авеню Сюфран (...). Грубіян створив обстановку, гідну шлюхи».

Авжеж, плотолюбство, що ним обтяжене це помешкання, становитиме один із головних аспектів роману, рукопис якого пакет за пакетом іде до друкарні. Та перспектива була б спотворена без вияву підґрунтя цього плотолюбства — страху. Еротика для Мопассана — тема життя, страх — тема смерті, й обидві вони переплелися, немов змії на патериці Гермеса.

Звичайно, письменник розкривається в тому, що його більше хвилює й надихає. Мопассана збурює і життя, і смерть. Однаково. «Він думав про комах, які живуть лічені години, про істот, покликаних жити лише кілька днів, про людей, які живуть стільки-то років, про землю, що живе віками. Яка між ними різниця? Більше на скількись там світанків і тільки?»

То пісня розпачу, незважаючи на всю банальність її мотиву.

Якщо Гі весело принатурюється до людських спонук у плотському житті (хоч і з одвертим неприйняттям бруталності, спустошеним смутком після своїх перемог

¹ Твір Еміля Золя; велике місце відведене в ньому опису теплиці, в якій живе головний герой Арістід Саккар (*прим. перекл.*).

і побоюванням наразитися на хворобу), то упокоритися думкам про смерть, о ні, він не може. «З деякого часу, — читає він свіжі відбитки, що пахнуть друкарською фарбою, — йому здавалося, ніби в задусі кімнати витає якийсь підозрілий запах...» Його ніздрі хапають повітря. Він підводиться, перейнятий насланням, цією дивною силою, що дає змогу письменникові втілювати в своїх творах правду життя, і водночас у ній, оцій силі, його дитяча простодушність — він оплакує своїх героїв, коли їм зле, коли вони нещасні, й радіє вкупі з ними.

Гі підходить до люстра. Уважно роздивляється свій вид. Посивілі скроні. Високе опукле чоло, ніби з двох півкуль, над бровами прорізали дві глибокі нероздільні зморшки. Коли б кожній, як рікам, дати назви на цій карті обличчя, їх годилося б наректи: «Жінка» і «Смерть».

Прямий лев'ячий ніс, трепетні ніздрі і торжество вусів. Під нижньою губою квадратний родимчик, що значить заважке підборіддя. Дужа шия бика, яка виступає з відкритого коміра. В нього зоб? Ні, поки що просто гіпертрофовано збільшена щитовидна залоза.

Гі не може відірватися од дзеркала.

— І знову цей чужак! — хрипить його голос.

Ніздрі втягують знайомий повів Круассе, що ніби матеріалізувався з набраних у гранках фраз. А в люстрі — смерть, вона чигає, вона пильнує його.

Той, кого він вивчає у люстрі, — його двійник. «Це незнайомий, вбраний у чорне, схожий на мене, як брат...» Тема, донедавна порушена хіба в «Докторі Геракліусі Глоссі», тепер розширюється. За кілька місяців до цього він закінчив «Нотатки божевільного», що ляжуть в основу «Горля». Головну роль у них грає люстро. Герой стоїть спиною до нього. І от він відчуває, ніби позаду хтось є. «Я обернувся так раптово — мало не впав. І що ж? Було видно як удень, але я не побачив себе в дзеркалі! Воно було порожнє, ясне, глибоке, залите сьайвом. Мого відбитку в нім не було... а я ж, я стояв просто нього!» Невидиме тіло прослизнуло між ним і його зображенням. «І нарешті я потроху почав розрізняти себе в імлістій глибині дзеркала, в тумані, ніби крізь водяну товщу. Мені здавалося, що ця вода переливається, струмує з лівого боку на правий, тече покволом, дедалі чіткіше окреслюючи мій образ...»

Ці візії зникнення мимоволі змушують згадати кращі сторінки наукової фантастики, яким, власне, вони по своєму передують.

Якими важкими здаються написані десять років тому найвні «Доктор Геракліус» та «Рука трупа». Гі засвоює нарешті урок Тургенєва: фантастичне тим разючіше, чим ближче воно до буденного.

«Ніхто краще за великого російського романіста не міг збудити в душі трепет перед незвіданим (...). Він умів навіть небагненний жах перед Таємничим, страх перед незнайомим, що причаїлося за стіною (...). Він не уганявся в сферу надприродного, як це робили Едгар По чи Гофман; він оповідав звичайні історії, до яких прилучалось, у яких маяло щось неспокійне й тривожне...»¹

Аналіз точний: «Письменник шукав нюанси, він радше блукав круг надприродного, аніж чіпав його. І віднаходив химерні обставини, полишаючись у межах імовірного».

Цього відтепер прагне і Мопассан.

Він витирає з чола краплі холодного поту. Біль у правому оці. Тиша.

Стукає і входить Тассар. Гі не чує. Франсуа напише про це: «Десь 1885 року, ще за розквіту його духовних і фізичних сил, в Гі де Мопассана траплялися дивні галюцинації. Я не раз спостерігав, як він змовкав посеред фрази, очі його втуплювалися в порожнечу, він морщив лоба, неначе дослухаючись до якогось таємничого звуку. Так тривало кілька секунд і, завершуючи перервану фразу, він говорив невміч ослабленим голосом, старанно добираючи слова...» Франсуа був примітливий. Разючий штрих: «Людина вертається до реальності».

Камердинер статечно покашлює.

— У чому річ? Адже я просив не турбувати мене, коли я пишу!

— Пакет од графині, мосьє.

— Якої ж бо? Того тижня їх було на обіді вісім!

— Потоцької...

Мопассан бере конверт, відкриває його, і нараз рука письменника завмирає на цім русі.

— Мосьє погано?

¹ Страх, 1884, 25 липня.

— Принесіть антипірін і лишіть мене.

Смерть і графиня, яка чудова фабула!

У романі «Сильна як смерть» (ще одна красномовна назва) він знову віддасть належне темі смерті, що йде від дзеркала. Графиня де Гільруа — галерея їх, далєбі, зростає — нещодавно втратила матір: «Настирлива думка породила їй ляк старіння, невідступний і дошкульний... здавалося, буцім і справді обсіпало її моторошне свербіння, і вочевидь відчувала, як кладуться на чоло зморшки, як в'яне й звисає тканина шії та щік, як множитья їй безліч дрібних рисок і карбує, снує ними стомлене тіло. Ніби заражений невтишною нашкірною хворобою, що мусить себе весь час роздряпувати, так і їй, з свідомості й жаху перед гидкою, марудною працею скороминущих років, виникла в душі непоборна потреба дивитися і перевіряти це в дзеркалах. Вони кликали, вабили, силували її наблизитися, і невідпорно утоплювати в них зір, і роздивлятися, без кінця й краю, пізнавати і на потвердження навіть торкатися пальцями, аби зі смутком констатувати невиправні сліди часу (...). Це стало хворобою, маною...»

Тут не потрібні коментарі.

Того ж таки 1885 року Гі ділиться з мадам Х: «Дивлячись на своє власне віддзеркалення в люстрі, я часто втрачаю відчуття самого себе. В такі хвилини усе плутається в моїй свідомості, й мені здається дивною ця голова, я не впізнаю її... Мені стає дивним бути тим, що я є, тобто кимось...»

А втім, зовні Мопассан на час появя «Любого друга» абсолютно здоровий, свіжий, як достигле яблуко, цілком владає собою. Та нав'язливі насланя гнітять, сушать і точать. Не можна читати без хвилювання в тому ж цитованому листі: «Я відчуваю — коли це триватиме на хвилю більше, я збожеволюю».

Це слово «божевільний» ще не має для психіатрів свого справжнього змісту, але в наявності вже симптом розвинення сифілісу на загальний параліч.

Одержимістю власним образом Гі де Мопассан наділяє і свого малокультурного Любого друга, що стає лейтмотивом книги. Він це помітив, читаючи того вечора надіслану йому верстку. Скажімо, хоча б це місце, де Любий друг уперше робить візит своєму доброзичливцеві Форестьє. Одягнений в нове, він не пізнає себе у високому дзеркалі на сходах: «І зненацька побачив на-

впроти пана в елегантному строї, той дивився на нього». Очманівши від радісного піднесення після прийому в чарівної мадам де Марель, Любий друг «посміхнувся і, прощаючись із своїм відбитком, уклонився йому низько й церемонно, як значній особі».

Вже багатий, видувивши у дружини половину спадщини, відписаної їй коханцем (звичайна для Мопассана лінія); Дюруа вертається з нею пізно вночі. Темно. «І він чиркає восковими сірниками, аби освітити сходи.

На площадці другого поверху витертий ним вогник, сліпуче спалахнувши, раптом чітко означив їх двох у дзеркалі серед темряви. Вони скидалися на привидів, що от-от розчиняться в мороку». Мопассан театральню акцентує: «Дюруа (Любий друг. — А. Л.) підніс руку, щоб гаразд освітити їхні постаті, і, закушуючи переможну посмішку, врочисто промовив:

— Ось ідуть мільйонери!»

У м'якому світлі гасової лампи, при якій він завжди працює, не прийнявши нервового палання газу і пожовті недосконалої ще електрики, письменник поринає у песимізм Норбера де Варена.

«Чи бачите, для багатьох настає день і час, коли, як то кажуть, не до сміху, бо позад усього, що бачиш, постерігатимеш смерть».

Мопассан замислюється на мить і виправляє:

«...відчуваєш смерть».

Його обличчя теплішає — він згадав Флобера. Та усмішка згасає, коли він перебігає рядки далі. «...Нічого не залилося від мене самого, від того, який я був раніше, у тридцять років, життєрадісний, свіжий та дужий. Я бачив, з якою жорстокою повільністю вона вибілювала в сивину моє чорне волосся. Вона забрала в мене тугу шкіру, м'язи, зуби, все моє колишне вправне тіло, а мені полишила тільки розпачливу душу, та й ту недовзі забере».

У супокій теплиці, що його порушує тільки цокання маятника великого годинника, письменник відсовує стільця... стілець рипить... як порипували п'ять літ тому вірвовки, коли опускали на них у Круассе труну Флобера.

«А я, через скільки очікувати мені те, що сталося з Норбером де Вареном? Через десять років, через п'ять... Ох, які сліпі, нерозумні всі релігії з їхньою наївною

мораллю й егоїстичними обіцянками! Страшне безглуздя. Смерть — то єдино реальне!»

Мопассан так і не прочитав записки, яку йому передав Франсуа. Навіжена графиня пожеде. І він іде спочити. Минаючи люстро, Гі скоса зиркає в нього і машинально тре праве око.

15 квітня 1885 року Гі в Римі. Бринить і проміниться яскрава італійська весна. Його товариство у цій поїздки — художник Жервекс і журналіст Жорж Легран. У Неаполі має ще пристати Анрі Амік, романіст і драматург, з яким Мопассан познайомився нещодавно в мадам Ежені Юнг.

Гі любить мандрувати, «виринувши» на якийсь час із твору, над яким працює.

Хворобливо сприймаючи потік новизни, він не оцінив Венеції, але палко підніс Веронезе.

Рим для нього жахливий. Навіть живопис!

«Страшний суд» Мікеланджело скидається на ярмаркову завісу, що її намалював для балагана борців малограмотний вугляр. Така думка Жервекса і вихованців Римської школи, з якими я вчора обідав».

Розчарований нездарами, він другого ж дня іде з Рима.

Неаполь, ото місто! Його вулиця Чіайя, хвалькуваті берсальєри, зухвалі брюнетки з волохатими ногами, убогі старці, факкіні, які простягають вам характерно зчеплені два пальці, «відвертаючи» в такий спосіб лихе око від того, хто їм щедро подасть; жебрачки, що привселюдно гріють на сонці свої худі сідниці, а поряд якийсь гульвіса співає «Санта Лючія»! Це гарячий подих піццерій¹ і бароккові церкви в мармуровій підпорі колон!

Він захоплений цими вулицями Неаполя, де змішалися всі запахи, і їхнім людом, «жвавим, рухливим, що жестикулює, кричить, що завжди схвильований, завжди збуджений».

— Виявіть хоча б натяк на бажання, і ці розпусники запропонують вам переспати навіть із самим Везувієм!»

І товариство не уникає ні пристойного, ані непристойного. Вони замовляють у тратторії «Паліно» на сніданок

¹ Закусочна (прим. перекл.).

запечені в тісті морські делікатеси і піццу, здираються на Вомеро, перетинають Торре дель Греко, відвідують Геркуланум і піднімаються на Везувій фунікулером Фунікулі-Фунікула. Гі віддає перевагу узбережжю, Сорренто, Амальфі, Салерно, Пестуму. Він щасливий на тартані, що несе їх до Капрі, цього медяника посеред лазурового моря, і до чорного Ічіа.

15 травня мандрівники переправилися через Мессінську протоку, між Харібдою й Сціллою. З Катаньї Гі пише Ерміні Леконт дю Нуї: «Я прокидаюся щодня о четвертій чи найпізніше п'ятій ранку і відтак їду по-возом або ж рушаю пішки. Я бачу пам'ятники, гори, міста, руїни, гідні подиву грецькі храми чи примхливі пейзажі; а затим — вулкани, маленькі, що вивергають грязі, й великі, що виригають вогонь. За годину я збираюся зійти на Етну».

Він гадає повернутися до Парижа в перших числах червня, потім підлікуватися в Шатель-Гійоні, «бо мій шлунок нікуди не годиться, та й очі теж».

А поки він знову вертається до Рима, гостює в графа Примолі, в Палаццо Примолі на віа Торре ді Нона. Далєбі, саме у ці дні має місце епізод із домом побачень і Полем Бурже.

У Палермо, на віллі Ангрі, знаменитому письменникові заманулося побачити помешкання, де Вагнер дописав останні сторінки партитури «Парсіфаля» й робив корективи.

— Так, синьйоре, посеред кімнати стояла велика канапа, застелена яскравим, гаптованим золотом килимом.

Гі задумливо підходить до вікна, перед очима в нього сад, і раптом, ніби щось згадавши, обертається.

Він бачить дзеркальну шафу. І здивований своїм спотвореним у ній обличчям.

— Тут пан Вагнер тримав свою білизну, напахчену трояндовою есенцією.

Розсохлі дверці страшенно вискрикують.

— Цей аромат уже ніколи не зникне, синьйоре.

Далі Гі знову в музеї. І, яка несподіваність, Мопассан натрапляє на чудового бронзового Барана, знайденого колись серед руїн Сіракуз. Гі зачарований цим незвичайним символом релігії тиранів, його довершеністю й визивною сміливістю і майже годину стоїть коло нього, що «немов уособлює в собі ество тваринного світу

(...). Його голова здається головою бога, звірячого, нечистого й величного бога»¹.

Не відірватися од цієї надзвичайно виразистої матеріалізації грубої сили. Тож, майнуло йому, інші люди в далеку епоху сказали іншими засобами те, що він сам так прагне сказати. Він його брат, брат цього різьбленого створіння митця і природи. «Ні, то належить відчути — і це головне, головне, — як звір, достеменний клубок нервів, осягає свої відчуття і здригається з того живим землетрусом. Так просто — удар різця, і не треба нічого нікому казати, не треба писати для публіки, що ти цим схвильований».

Час від часу він признаватиметься спроквола й трохи сором'язливо, що пережив: «Я відкриваю, як згукується в мені щось тваринне, щось схоже на інстинкти й потяги».

Він виходить з музею на сонячне світло, як виходять із храму. Тільки-но він бачив тваринне ество, що й досі існує й нуртує в людині!

Крім Анрі Аміка, Леграна й Жервекса разом із Гі розважається і п'є-гуляє ціла ватага на чолі з молодим принцем Скалеа й віконтом де Серіоном; останній за цих веселих і бучних пригод несподівано виявляється одруженим, що викликає невтримний регіт Гі. Увечері він вдається до звичайних своїх коників. Він запевняє, що їв людське м'ясо, і під кінець сипле фривольними жартами...

О, так — він невинуватий паливода!

Під час прогулянок по Палермо йому не раз упала в очі «дивна фотографія, що зображує підземелля, повне мерців, кістяків з жахливо перекривленими обличчями, чудернацьки одягнених».

Після повернення до готелю «Рагуза-Молетті» він чує від одного із своїх нових італійських приятелів типове для палермців пояснення.

— Не ходіть дивитися на ці жахи! Страхітлива річ, дикунство, яке, нівроку, має незабаром зникнути. А втім, там уже кілька років не ховають. На щастя!

Цього було досить.

Досить, щоб одного ранку він стояв перед ворітьми цих катакомб монастиря капуцинів. Гі дзвонить. З'яв-

¹ «Мандрівне життя».

ляється старий чернець у брунатній сутані, каптур на-
сунутий йому по самі очі, і навіть не дослухавши тих
кількох італійських слів, наготованих французом, дає
знак іти за ним. Гі бачить його згорблену спину.

Вони спускаються широкими кам'яними сходами, й Гі
завмирає. Величезна, висока й простора галерея. Безліч
кістяків у сміховинному вбранні висить, стоїть і лежить
долі, дивлячись на непроханого гостя. Через шию в них
таблички, як у сліпців, з ім'ям і датою смерті. Останні,
завважає він, опинилися тут у 1882 році...

«Ось що було людиною ще три роки тому! Вона жила,
сміялася, розмовляла, їла, сповнена радості й надій.
І ось яка вона тепер!»

Сіцилійська земля, виявляється, має особливу власти-
вість — муміфікувати трупи. Через рік їх викопують
з волі родичів і підвішують в одній з галерей.

Гі йде в жіночу галерею. І крок за кроком ступає впе-
ред. Вони «ще потворніші й кумедніші за чоловіків, бо
їх — аякже! — намагалися причепурити. На вас спогля-
дають голови, обряджені в білосніжні чепці, з мережи-
вами й стрічками, а в них чорніють, облямовані цією
ясною ошатністю, прогнилі обличчя, роз'їдені тліном». Панчохи «здаються порожніми, в них, немов у мішках,
кістки ніг». Дон-Жуан оглядає свій пекельний гарем:
«Аж ось і дівчата, огидливі юні створіння. Вони мають
вигляд бабусь, глибоких старезних баб, так покорчені
їхні обличчя. А їм по шістнадцять, вісімнадцять, два-
дцять літ. Який жах!»

Далі, в маленьких скляних домовинах, діти, яких
навідують їхні невішні матері.

Ще далі духовні пастирі, в чорному, червоному й фіал-
ковому церковному обладунку!

З нервовою балакучістю його проводир переповідає
випадки, які через погане знання слухачем італійської
мови здаються Гі справді гофманівськими; скажімо, про
п'яничку, який заснув в одному із переходів. Прокинув-
шись серед ночі, горопаха збожеволів. Відтоді біля две-
рей у це справдешне пекло почепили великий дзвін. І час
од часу в нього бамкають...

Опинившись знову на вільному повітрі, мружачись
заспокійливій цукровій брилі Монте-Пеллегріно, Гі зве-
лів одвезти себе до вілли Таска — помаранчевий гай
Золотої Мушлі утишив його бентежне серце.

Невдовзі він рушає оглянути Сіцилійську Грецію — Сегест, Агрігент і Сіракузи.

Звиклий до оксамитового зела сірої хвилі Ла-Маншу, відданий ландам¹, Норманець полюбив колючі густі чагарі Півдня. Гі висловлює своє захоплення Сегестом, милуючись «храмом і його тридцятьма шістьма дорійськими колонами на тлі велетенської лісової заони, що окреслює грандіозність цієї невмирущої споруди, самотньо вивищеної серед неокрайного безлюддя».

Його полонить Агрігент, теперішнє Джірдженті: «На гребені подовжастого кам'янистого берега, абсолютно голого й червоного, наче полум'я, без жодної билинки, жодного кущика над морем і портом, коли дивитися знизу, карбуються на блакиті південного неба три величні у своїй кам'яній подобі храми».

Сіцилія «показала йому Грецію», і вражений Вікінг бачить перед собою мерехтіння Олімпу.

У Сіракузах після Тварини і Смерті його жде сама Венера, чарівна мармурова самиця, «жінка, якою вона є в житті, яку люблять, яку жадають, яку прагнуть стиснути в обіймах. Вона повна, міцні груди, могутні стегна й заважкі ноги...» Усміхом він намагається приглушити своє хвилювання — богиня обезглавлена. «В неї нема голови? Ну й що ж? Від цього тільки виразніший символ!» Це ще одна нагода потрапити «в пастку для мужчин, вгадана античним скульптором (...), спокуси-ва таїна життя».

Висновок неперевершений: «Цей жест, простий і природний, перейнятий цнотою й безсоромністю, який ховає й показує, таїть і являє, вабить і відсторонює і цим наче визначає всю поведінку жінки на землі!»

Язичниця Венера, як і Баран, кидала виклик безтілесним маріонеткам християнського світу.

Та Гі не забуває і про справи. Спершу він пише Золя, перепрошуючи за своє мовчання з приводу «Жерміналя», який саме з'явився друком. У нього є виправдання: так кепсько з очима, що він змушений був просити Анрі Аміка читати йому роман уголос.

Твір, як завжди, подобається йому більше, аніж особа автора.

«Ви надали там руху такій силі людства, безпорадній

¹ Геродоті, безлюдні, піскуваті або болотяні рівнини на західному березі Франції (прим. перекл.).

і грубій, розкрили такі страждання й жалюгідне глупство, сколихнули такий страшний і немилосердний натовп, і то на такому ґрунті, що ніколи жодна книга не охоплювала стільки життя і руху, такої сили люду (...). Додам, що звідусіль чую розмови про «Жерміналь», у цій країні вас дуже люблять».

Безумовно, Гі де Мопассан висловлює це не з обов'язку. Він уповні оцінив своєрідність цього першого масштабного роману про становище робітників.

1 червня в Римі він одержує свою пошту. Оввал «Любий друг» зчинив великий галас. Шквал обурення в морі французької преси, навіть більший, ніж він сподівався, коли передрік це в розмові із Франсуа.

Нормандець одразу ж пише головному редакторові «Жіль Блаза»:

«Здається, певні, що я хотів у вигаданій мною газеті «Французьке життя» розкритикувати чи навіть зганьбити всю паризьку пресу. Коли б я обрав за фон якусь велику газету, реальну газету (треба розуміти — рангу «Жіль Блаза». — А. Л.), тоді б сердиті на мене мали рацію, але натомість я взяв одне з найсумнівніших виданьчок, щось на штиб рупору зграї політичних спекулянтів і біржових піратів, які, хоч це й прикро, іще в нас існують (...). Намагаючись аналізувати, я змалював негідника в його оточенні, яке варто його, і тим розкрив цей персонаж опукліше, чіткіше (...). Як бо ж навіть на мить можна припустити, що я хотів порівняти всі поспілі паризькі газети з цією одною (...)».

Він дезавує свого героя, цього пройдисвіта, мерзотника, крутія й розпусника!

Чи ба, Любий друг «скористався пресою, як злодій послуговується драбиною. Я зобразив підозріле журналістське середовище, як змальовують підозріле суспільство. Хіба це заборонено?»

Та все це досить складно.

Звичайно, його колеги по перу, в нестямі від нечуваного успіху Мопассана, не дарують йому при нагоді цього. Та на їхнє виправдання слід зазначити, як сказав би Жільбер Сіго: в цьому романі «цілком досить прозорих натяків», що їх «здатний зрозуміти кожний журналіст».

Одне слово, час додому.

У Парижі, попри весь галас, успіх видання непевний — роман розходить повільно. І «Любий друг» тримає Гі в столиці. 7 липня він усе ще там: «Я роблю чи-

мало для збільшення продажу, але без особливого успіху. Смерть Віктора Гюго завдала нам страшного удару. Ми на двадцять сьомім виданні, продано ж тринадцять тисяч примірників. Як я тобі казав, ми дійдемо до двадцяти або й двадцяти двох тисяч. Це дуже почесно, та й годі».

І справді, екстраординарна варта біля труни під Триумфальною аркою 31 травня 1885 року, цей не знаний досі парад похоронного мистецтва, перехопили увагу публіки. Як і кожний француз, Мопассан прочитав текст заповіту, що справив враження вибуху:

«П'ятдесят тисяч франків я віддаю на бідних. Мое останнє бажання бути відвезеним на кладовище їхніми погребними дровами. Я відмовляюся од церковних панатид у будь-якій із церков. Я прошу молитви в душах».

Кинувши усі поточні справи, засідає кабінет міністрів. Тим часом муніципальна рада змінює назву авеню Ейлау на авеню Віктора Гюго. Церкву Пантеона вважають не гідною прийняти останки великого поета.

Катафалк устанавлюють під Триумфальною аркою, повитою траурним кепом і задратованою величезних розмірів флером...

Пахне бунтом. Комунари тут, вони не забули кривавої розправи Версая і прийшли в своїх блузах а ля Курбе¹.

Гривасті кірасири із шашками наголо розганяють на товп.

І хоч як письменник Мопассан розчарований усією цією метушнею, він, проте, глибоко сумує: Гюго половив свого часу хлопчину з Івето й Руана. Гі чув, як Флобер декламував його вірші. Та й сам він скільки разів піднесено горлав уночі на Сені «Осеано Нох». Прогне «Любий друг» може затонути в цьому вирі жалоби!..

Нарешті з продажем усе налагоджується.

Здається, можна залишити Париж².

Гі належить прийняти курс лікування в Шатель-Гі-йоні, як це писав він Ерміні Леконт дю Нуї. Курорт цей зовсім недавно став модним завдяки Потену.

Ще за свого першого наїзду сюди, в 1883 році, Мопассанові спало на думку використати своє вимушене зна-

¹ Гюстав Курбе (1819—1877) — художник, за участь у Комуні був висланий з країни (прим. перекл.).

² 12 вересня виходить тридцять сьома тисяча. Це дорівнює хіба успіхові «Пастки». Успіх «Нана» перевершено.

йомство з лікувальними джерелами. Тепер-бо, відсвіжене, все це проситья на папір, і в домі доктора Барадюка, лікаря, інспектора мінеральних вод, батькового приятеля, він розпочинає задуманий роман.

Останні роки були винятково плідні.

1883 року Мопассан публікує «Життя», «Бекасові казки», що з'являються окремими виданнями; багато інших новел в періодиці — «Добродій Іокаста», «Дядечко Мілон», «Мадемуазель кокотка», «Він?», «Міс Гарріет». 1884 року — збірка «Місячне сяйво», оповідання «Барильце», «Коштовності», «Спадщина», «Сестри Рондолі», «Стара Соваж», «Іветта», «Гарсоне, кухоль пива!» і вже під час перебування в Шатель-Гійоні — «Хворі та лікарі».

1885 року виходить «Любий друг», а також «Звір господаря Бельома», «Мої двадцять п'ять днів», — знов про Шатель-Гійон, — «У вагоні», «Лист божевільного», «Маленька Рок», «Казки дня і ночі» й переважна більшість образків про маленьких графинь.

Рік появи «Любого друга» — головний. По-перше, сам роман є блискучим і безжальним розтином тогочасного суспільства. І, по-друге, усталюється крива його літературної продуктивності. Успіх новеліста й автора хронік не змінює його потягу, орієнтації на багатоплановий роман. Це, переконаний він, його покликання.

Між 1880 і 1890 роками Мопассан опубліковує фактично всі свої твори. Майже триста новел, шість романів, три повісті, збірку віршів і численні нариси. Показовий розподіл жанрів. Характерно, що з нього можна простежити внутрішню еволюцію письменника. 1881 року було тільки дванадцять оповідань. У 1882, 1883 і 1884 роках їх стає понад п'ятдесят. Надто великий попит. 1885 року цей темп трохи уповільнюється: тридцять. Ні, то не через збайдужіння — народжується «Любий друг». Натхнений успіхом роману, письменник і далі працює здебільшого в цьому напрямі на шкоду своїм «історійкам». У 1886 і 1887 роках новел виходить десь по два десятки. 1889 року це число зменшується наполовину — десять, і в 1890 році їх лише п'ять. Зате випуск романів зростає. До одного щороку.

Таким чином, від 1885 року Мопассан облишає новели й журналістику — так само, як п'ять років тому — вірші. І то не без впливу матері: «Я хотіла на самому початку, щоб він кинув журналістику для серйознішої

роботи; але ж молодим людям завжди бракує грошей, і треба мати розум знехтувати цим легким і таким швидким способом їх добувати».

Колишній урядовець з вулиці Руайаль, який сягнув свого фізичного розквіту після повернення з Корсіки 1880 року, дійшов тепер і своєї творчої зрілості. Він уже не в річищі «Пампушки» та «Любого друга» й ніколи, далекі, не буде в ньому. Бучна слава цих речей остаточно звільняє його. Народжується і заявляє про себе новий Мопассан — Мопассан, який прагнутиме стати «Бальзаком світських жінок».

6.

З повагою від Любого друга. — Прототипи Любого друга. — Загадкова Мадлен Форестье. — Гарем Дюруа. — Вуса і зачіски. — Крах «Загальної спілки». — Підгрунтя туніської справи. — Політичні переконання пана де Мопассана. — «Любий друг» виходить у море.

Восени 1932 року, прогулюючись у районі майдану Мадлен, на розі вулиці Руайаль, перед розкладкою букініста від книгарні «Конар», знічев'я спинився літературний оглядач Фернан Вандерем. Неквапно, із тією добре знайомою колекціонерам дещо натомленою увагою знавця гортаючи літературний крам, він раптом не повірив своїм очам. На титульній сторінці пошарпаного примірника «Любого друга» вишуканий, з легким нахилом почерк Мопассана:

«Мадам Б. з повагою від Любого друга».

Жодного сумніву — це його дарчий напис: вишуканий почерк, акуратний, старанний, правильний і невтримний, «д» із завитком, багато не з'єднаних між собою літер, що свідчить про нервозність, переборювану волею автора, завдяки чому рядки немовби набували мускулястої пружності; підпис широкий, закручений, гордівливий. Факсиміле людини дражливої, але з владою над собою.

Лаконічність автографу (ім'я не було зазначене) й прямолінійність визначення давали привід для різних здогадів.

Звичайно, і раніше було відомо, що Мопассан часто ототожнював себе із своїм героєм. 1925 року в «Ле Меркюр де Франс» А. Геріно, скажімо, писав про це: «...Мо-

пассан охоче називав себе Любим другом і носив каскетку з трьома гудзиками...»

Те ж саме твердив і Жорж де Порто-Ріш¹ у книзі «Перед моїми очима»: «Любий друг — це я», — казав Гі сміючись, коли тільки-но вийшов його роман; а коли до нього приходили й заставляли за роботою, він сидів у картузі з довжелезним козирком і емблемою всім відомої морської тварини. Не забував він і про кучерики на скронях. З другого боку, Франсуа Тассарові це прізвисько таке природне, що, оповідаючи, як його господар гримувався «під негра» для якоїсь чергової своєї витівки, він не задумуючись пише: «обличчя Любого друга».

І, нарешті, те, чого не знав Фернан Вандерем, — знайдений ним автограф не єдиний. Мопассан нерідко варіював його, хай з меншою одвертістю, як цей, але ж завжди із зворотною адресою: «Мадам Пуше від її широко відданого Гі де Мопассана, якого називають Любим другом» (цей примірник був у Гаррі Аліса). Або ще один, доволі прямий, — Ерміні: «Мадам, вас глибоко шанує друг на прізвисько Л. Д. Мопассан». Тож «Любий друг — це я» утвердилося майже так само широко, як і Флоберове «Мадам Боварі — це я».

Спантеличений навіть кращий літературний критик, сучасник Мопассана, Альбер Тібоді: «І все-таки жодному читачеві роману не спаде на думку плутати Любого друга з Мопассаном...» Слова письменника могли кінець кінцем означати, що велике знання жінок дало йому можливість написати роман про дуже спритного в цьому ділі героя. Всупереч засновку, одначе, виходить неабияка подібність.

Тібоді спробував окреслити різницю.

Любий друг не вмів писати — Мопассан натомість видатний майстер слова; Любий друг процвітає, досягаючи успіху завдяки жінкам, — Мопассану ж не треба від них нічого, крім них самих, тощо. Тібоді посилається також на листа із Рима, в якому Мопассан дезавує свого героя. І разом з тим критикові важко не відзначити й не менш очевидну подібність між автором і головним персонажем твору: сексуальність, кар'єризм, зовнішність, зневага до жінок, атеїзм, любов до рідного краю, полон води, страх перед смертю. Еміль Заві наводить й інший аргумент: «Хіба не казали ми «добродій Пастух»

¹ Французький драматург (1849—1930) (прим. перекл.).

на Анатоля Франса?» Втім, і він стенає плечима: «А проте...»

У 1932 році спогади про Мопассана ще «опікали» «шанобливі руки». Та сьогодні, знаючи, що до цієї ідентифікації вдавався сам письменник, не без підстав можна сказати: духовно, мабуть, Мопассан був далеко більше Любим другом, аніж Флобер — мадам Боварі.

Молодий, авантюрної вдачі красень, колишній унтер-офіцер із гусар, опинившись без сідла в Парижі, а разом і без грошей, нидіє в цій невлаштованості демобілізованого. Дюруа має пишні вуса, хвацьку поставу і надто гнучке сумління. Його серце відкрите, ба навіть прагне вітру пригод; аж тут і перший повів — Дюруа зустрічає полкового друзяку Форестье, якому пише його статті дружина Мадлена. Форестье хворий, рокований сухотник. Він вводить Дюруа в коло газети, де сам керує політичним відділом, а що той (невдовзі вже званий Любим другом) володіє пером анітрохи не краще за свого напутника, Мадлена Форестье, що почуває симпатію до цього зухвальця, нашвидку переробляє і надалі вміло спрямовує писання новоспеченого таланту. Любий друг, швидко зорієнтувавшись, відтепер систематично використовуватиме жінок. Він починає з того, що одружується з овдоволю Мадленою і, витягши від неї все, що лиш міг, штовхає її на адюльтер з міністром. Цей міністр, у змові з фінансистом, патроном газети, де працює промітний Дюруа, використовує свою газету «Французьке життя» в підготовці вигідної інтервенції в Марокко. Любий друг тільки знаряддя у руках цих верховод. Та... добившись розлучення, Любий друг мстить за «кривду», викрадаючи доньку патрона, а відтак і беручи її, як приз, дружиною. Любий друг має все: пошану, владу, жінок, гроші. Світ — це маскарад, де успіх сприяє пройдисвітам.

Серед тогочасного журналістського загалу називали кілька прототипів Любого друга. Цей образ є сплавом газетярів-бретерів, газетярів-фанфаронів та конкретно одного з них — унтер-офіцера, що зажив великої популярності в читачок «Жіль Блаза», Рене Мезруа, на прибраний псевдотитул барон Рене-Жан Туссен, шістьма роками молодший за Гі. В 1883 році Мопассан написав передмову до його останнього твору «Жінки, що зважаються». На час виходу «Любого друга» Гі дає інструкції

Віктору Авару, аби витягти Мезруа з якоїсь брудної історії: «Цей лист суто конфіденційний. Рене Мезруа пише мені, що, коли протягом ближчих чотирьох днів я не позичу йому триста франків, у нього лишиться хіба один вихід — порішити з собою. Я відповідаю йому, що у вас ще моїх двісті франків і я доручаю вам їх передати йому».

У своїй передмові Мопассан вдається до досить цинічних зв'язань. «Мене дивує, як може жінка бути для чоловіка чимось іншим, аніж просто розвагою, яку легко урізноманітнювати, як це ми робимо із стравами й тим, що називають спортом (...). Ніколи мене не переконають, ніби одна жінка краще двох, а дві краще трьох, і три краще десяти (...). Бути завжди вірним одній — це, здається мені, так-бо ж дивно і нелогічно, як любителю устриць цілий рік на обід, сніданок і вечерю споживати самих тільки устриць».

Отже, це відомий вже нам біфштекс з прилавка різника.

Відомо, що Мезруа підписувався «Зухвалий півень». Хіба не перегукується це: Дюруа — Любий друг і Мезруа — Зухвалий півень... До того ж про Мезруа ходила слава добродія, який швидше міг скористатися тим, що напишуть замість нього, аніж був здатний на це сам.

Окрім брата Гі Ерве, який у 1877 році служив у гусарах, прототипом Любого друга міг бути й барон Людовік де Во, теж співробітник «Жіль Блаза», який носив ім'я Шарля де Сен-Сіра. Колишній унтер-офіцер, надстроковик, він також вигадав собі титул і став людиною, відомою на Бульварах. Майстер верхової їзди, ловив із псами й стрільби, завсідник кафе і вар'єте, «барон шантажу був завжди в курсі всіх скандалів Парижа»¹. Він опублікував невеличкий етюд про зброю, до якого Гі подав свою передмову. Барон змальовує там Гі як «першорядного бійця на палицях і боксера, невтомного у цих вправах завдяки своїй статурі Геркулеса Фарнезького. Я не бачив, щоб хтось робив «прикриту троянду» так блискучо, як він. Він так швидко починає крутити свою палицю над головою, що верхня частина тіла, здається, неначе захищена непроникним ковпаком».

¹ Гонкур.

Меткий в ударі ногою¹, умілий моряк — «пливи, ма-
буть, до тропіків, а не знайдеш плавця з таким відчут-
тям дистанції й витримкою, як у Мопассана». Що ж до
пістолета, який, власне, і є темою етюда, барон де Во
стриманий. Його друг надто великий фантазер. Він тре-
нується, поціляючи в риб або жаб! Так, так, і на відстані
восьми метрів влучає сім разів із десяти в білу цятку на
чорній стіні.

Ця розмаїта публіка роїлася довкола «Жіль Блаза»
по вулиці Глюк, як десять літ тому веслярі довкола
«Жабника». Барон займав кабінет, перший ліворуч од
входу. Окрасою кімнати був диван, і, коли до барона
приходили гарненькі відвідувачки, він демонстративно
замикав двері на ключ.

Гі в редакції своя людина. «У повітрі була затхлість,
дух шкіряних меблів, давнього тютюнового диму й дру-
карні, особливий дух редакційних кімнат, знайомий
кожному газетяреві».

У цьому мальовничому оточенні, вміло використову-
ючи скандал, що його викликав «Любий друг» на ко-
ристь редакції та її автора, «хронікер» уповні розгорнув
свою нічим не стримувану показну безсоромність. Ол-
лендорф говорив десь 1900 чи 1901 року своєю літе-
ратурному секретареві Мішелю Жорж-Мішелю, що Мо-
пассан одержував тоді за новелу тисячу франків, вки-
даючи цим у шаленство інших письменників, які зустрі-
чалися з ним біля каси. Веселун і цинік, Мопассан ви-
махував новенькою банкнотою:

— Ось скільки має він, Мопассан!

Фердинанд Бак часто спіткався із Гі в «Жіль Блазі»:
«Він був присадкуватий, патлатий і сильний. Темні очі,
смаглява й обвітрена шкіра; з низького комірця сорочки
випиналася дужа шия, на ній — недбало вив'язана
блакитна краватка в горошок. Він справляв враження
людини сором'язливої». Бик, але бик сором'язливий.

Жак-Еміль Бланш уїдливо конкретизує: «Типовий
унтер-офіцер, аржантейський весляр». Порто-Ріш, нав-
паки, відгукується про Мопассана з великою симпатією:
«Він був не схожий на письменника; спокійний, небала-
кучий, унікав красномовства. Часто важко було втями-
ти, нудно йому в твоєму товаристві чи приємно». І це
теж правда. Типова зміна настрою.

¹ Прийом у французькому народному боксі (прим. перекл.).

Найхарактерніша риса Любого друга — величезні муки, коли треба було писати, і Дюруа звертається по допомогу до жінок. Ця ж мука і в Мопассана мало не викликала часом сльози.

Мопассан теж зустрів у житті свою «мадам Форестье» — Ерміну Леконт дю Нуї, сусідку по Етрета, проте існувала й інша Егерія¹, таємніша й прихованіша.

У хроніці, підписаній ще Мофрїнєзом 10 листопада 1881 року і названій «Жінки в політиці», він занотував: «Та, чия історію,— не називаючи, звичайно, імені,— я хочу оповісти, тривалий час жила до й уже після заміжжя в одному з великих міст центральної Франції. Її батько, людина літня й освічена, начинив її історичною і, головне, мемуарною літературою (...). І от замість того, щоб мріяти про закоханих юнаків, які викрадають у місячнім сяйві милованок, вона малювала собі європейські конфлікти, непереборні для міністрів труднощі й сама уміла розплутувати всі нитки, даючи мудрі й прозріливі поради якомусь державному діячеві (...).

(...). Віддана проти волі за чиновника, людину безбарвну й обмежену, вона жила собі тихо й добропрстойно обік мужа, і той навіть ніколи не запідозрив, що таїть її душа (...). По смерті батька вона зуміла добитися переведення чоловіка в Париж. Незабаром він теж умирає (...). Вона дістає запрошення на засідання Палати депутатів і береться терпляче вивчати перспективних політичних діячів — цвіт і надію Франції. Нарешті вона обрала одного з них (...). І тоді між ними розпочався обмін незвичними листами, в яких думки про політику перепліталися з гречним висловленням почуттів.

У її обранця був легкозаймистий темперамент жителя Півдня (...), він мало-помалу, зворушений, виявився заполоненим (...). Він хотів зустрітися, вона відмовилася... Щотижня він одержував довгого листа, що скидався на доповідь посла (...). Іноді у своїх промовах (...) він дослівно повторював цілі сторінки її анонімних листів (...). У ці дні газети оголошували, що він перевершив себе.

Відчувши, що серце його підкорене, розум зачмелений, а голова паморочиться, він заявив нарешті незнайомій, що розірве з нею всі стосунки, коли вона не зго-

¹ Егерія — лісова німфа однойменного джерела, дружина і радниця Нуми Помпілія, другого римського царя. Тепер синонім таємної радниці (*прим. перекл.*).

дяться стати його зримим другом (...). Вони покохали одне одного, і це почуття ґрунтувалося на здоровому глузді, на духовній гармонії і європейській рівновазі, на географічних міркуваннях і на цілковитому взаємному розумінні; вона стала його коханкою, та не це було для них головне!»

Звичайно, Мопассан змалював Леоні Леон, Егерію Гамбетти. А проте є підстави гадати, що невідома сестра цієї жінки певний час спрямовувала і його руку¹.

Коли ж бо казали, що жінки писали романи за Мезура, коли те саме говорили і про барона де Во, коли, виходить, і Мопассанові на початку його творчості вони ставали в пригоді, коли ж бо історія рясніє випадками допомоги письменникам і політичним діячам з боку радниць, тою самою мірою прозорливих, як і замаскованих, коли ж бо, до слова, нащадки Юлії Доде твердять, що насправді вона була співавтором багатьох творів свого чоловіка, — то все це пояснюється, зрештою, лише одним: це був характерний, типовий штрих доби. В ХІХ столітті чимало жінок утручалося в заборонену для них царину, діючи через посередництво чоловіків.

Отже, образ мадам Форестье виростає до типового явища.

Разом із паралелями, що надають «Любому другові» нині певної злободенності і кидають світло на деякі актуальні політичні події нашої епохи, є також й інші чинники. Новий злет Мопассана і, зокрема, його «Любого друга» зумовлений злободенними подіями в Африці й Індокитаї, а також нашим нахилом і зацікавленістю дослідженнями сексуальних проблем.

Почнемо з останніх.

Перша, далєбі, в цім ряду — мадам Форестье, адже то її покликання! Мопассан зібрав довкола Любого друга чудовий гарем закоханих жінок, дещо не схожих на вульгарно сангвінічних маленьких графинь, начерки яких він теж робить у цей час. За оригінальною мадам Форестье, найвиразнішою серед героїнь роману, такою протилежною Венері Сіракузькій, ще зовсім недавно оспіваною ним, бачимо мадам де Марель, вітрогонку,

¹ Мопассан користався послугами Клемане Брен, чи то просто Клем, своєї сусідки по Етрета й секретаря. Вона упорядковувала кілька збірок його новел.

котра розбещує Любого друга, підсовуючи йому в жилет золоті монети, і заходить у невимовний гнів од кожної його зради, хоч згодом і прощає їх, і кінчає тим, що терпить його шлюб з розрахунку й під час церковної церемонії повертає його собі. Якої втіхи завдає їй відвідувати з ним різні вертепи, як вона його ображає, а потім благає! Ця посібниця в усьому надзвичайно гарна. Що ж до пані Вальтер, яку Мопассан, очевидно, теж зустрічав у житті, то це персонаж далеко умовніший і втілює в собі падіння жінки; вона зворушлива й разом огидна зі своїми сльозами й сивими косами, в ній, в її натурі й портреті, є щось фейлетонне. Ще більше це притаманне образіві її дочки Сюзанни, юної спокушеної дівчини, надто, далєбі, юної і надто спокушеної.

Ці невдачі Мопассан уповні компенсував двома іншими здобутками. Образом Рашелі, повії з Фолі-Бержер, немовби змальованої пензлем Мане, — письменнику вдавалися всі його Рашелі, а їх у нього не бракувало! — і особливо образом доньки мадам де Марель, Лоріни, маленького, дикого й чарівливого створіння, якому віртуоз Мопассан доручає майже на перших сторінках твору охрестити Дюруа його прізвиськом, підкреслюючи тим самим, що це теж жінка, яка своїм первісним інстинктом симпатизує Любому другові.

У 1884 році, тобто роком раніше, в нотатках про Гюстава Флобера Мопассан вигукував: «Подобатися жінкам! Ось палке бажання майже всіх... Зробитися в Парижі силою свого хисту людиною винятковою, незвичайною, якою захоплюються, біля якої упадають, яку люблять, яка може на власний розсуд зривати плоди з живої плоті, що так знаджують нас!»

Саме цю жагу чоловічої сили і виявляв Мопассан. Авжеж, це слушно — він найліпшим чином зібрав у своїй письменницькій галереї тих, кого знав. Його надихали мадам Форестьє, мадам де Марель, маленькі графині, що з ними він був близький і (по-своєму) в багатьох відношеннях яких любив, гуляща красуня з Фолі-Бержер, дитя Лоріна і значно меншою мірою перестаріла дама блакитної крові, самоповажна гуска, до якої він був не надто прихильний.

У фокусі «Любого друга» зібрано й зафіксовано чуттєвість тієї епохи. Вуса, такі поважані «маленькими графинями», «ця трагічна константа обличчя мужчини», як

скаже Ніцше, є ствердженням чоловічого начала, виставленого напоказ. Слова Любого друга «були легкі й банальні, голос чарівний, погляд дуже граційний, вуса непереможно принадні. Вони звивалися (часте в нього дієслово. — А. Л.) пишні, гарні, русяві, з рудуватим полиском, а на закручених кінцях трохи світліші».

Вони — це обов'язкове ВИЗНАЧЕННЯ, незалежно від їхнього власника. «То вони закручені, підстрижені, чепурні — так і горнуть над усе до жіноцтва! То знову шпичасті, гострі, мов загрозові голки. Ці вже волять вино, коней, баталію. А то бувають величезні, страшні, що спадають донизу. Як правило, такі вуса приховують чудовий характер. Вуса — то річ французька, суто французька (...), вони, зрештою, нині справжня ознака характеру. Гордовиті, хвацькі, галантні».

Гі вдається до арготизмів, називаючи їх «хвацькими» й «оманливими». Коротко кажучи, вуса — то весь Мопассан!

Перебільшення?

Мабуть, ні. Якось горезвісний Сальвадор Далі отримав у Кадакесі листа — на конверті не було ні прізвища, ні адреси, ба навіть слова «Іспанія»! Нічого. Крім його намальованих вусів. І лист дійшов за призначенням. Бо на певнім шаблі слави вуса стають ідеограмою. Закручені догори у Далі, трагікомічні в Гітлера, трагічні, спадисті в Ніцше, вони анімальні й хтиві в Мопассана; то щось, либонь, від оспіваного ним ества Палермського Барана.

Вуса Любого друга — це вуса ідеалізовані, витончені, дбайливо доглянуті, напакчені, це вуса самого автора.

Ім, як уособленню мужчини, Мопассан протиставляє символ жіночності — зачіску. З властивим йому роздратуванням Гі малює Сюзанну Вальтер: «На тіло біла, шкіра така гладенька, ніби полірована, рівна, без жодної плямки й кровинки... а на голові — поетичний легенький пухкий куц кучерявого волосся, достоту як у гарної, дуже дорогої ляльки...» О, Любий друг і його творець запалюються, коли мріють (і зовсім інакше) про самицю мадам де Марель!..

Пані де Марель: «Думка його сягала в минуле, і перед його засліпленими сонцем очима плив образ мадам де Марель, що чепурить перед люстром свої кучерики на скронях, завжди розкошлані після ліжка». Волосся

мадам Форестье не менш виразне, аніж у Сюзанні чи мадам де Марель. А втім, зронено це нашвидку: «...зачесане високо волосся, що кучерявилось трохи на потилиці, лежало над шиєю легкою хмаркою білявого пуху».

Останні два начерки окреслюють відтинки в ставленні до жінок Любого друга Мопассана. Коли він бачив мадам Форестье, «йому хотілось передусім упасти біля її ніг, цілувати тонке мереживо на корсажі й дихати пахучим теплом, що знімалося з-над її грудей». Зовсім інші поривання охоплюють його біля Клотільди де Марель: до Кло «він відчував грубіше, певніше бажання, що тремтіло йому в руках перед опуклими обрисами її вбраного в легкий шовк тіла».

Та найбільший спалах викрешували в ньому прости-тутки, зокрема Рашель: «Любив місця, що кишіли публічними жінками, їхні бали, кафе на вулиці; любив штовхатися серед них, розмовляти з ними, казати їм «ти», дихати їхніми різкими парфумами і триматися поряд них. Це були жінки — жриці кохання». Він... Хто... «він»? Любий друг чи Мопассан?

У цім розумінні вони не віддільні один від одного.

У червні 1878 року якийсь Бонту заснував знамениту «Загальну спілку». З підтримки Рима вона викачала гроші з провінційних церковних парафій і середніх верств ультрамонтенів¹. Довкола промислових магнатів Ліона виникла могутня організація католицького напрямку, покликана підірвати протестантсько-єврейський банк.

Таким чином, французький капітал розділвся на два табори. Банк Ротшільда був єврейський, протестантський і республіканський, а новостворений банк став католицьким, консервативним і роялістським. Годі зрозуміти «Любого друга» й тим паче історію Третьої республіки, не згадавши цієї таємної війни. Заслуга Мопассана в тому, що він одним із перших осмислив її суть — після «Фромона-молодшого і Ріслера-старшого» Альфонса Доде (1874 рік) і до «Грошей» Еміля Золя (1894 рік).

Був тоді у столиці кондитер, теж на ймення Бонту, який пік дуже смачні й популярні серед паризьких господинь пиріжки, що їх називали «фінансистами». Звідси

¹ Ультрамонтени — прихильники повного підпорядкування французької католицької церкви владі папи римського (прим. перекл.).

й пішов дотеп — акції «Загальної спілки» охрестили «пиріжками Бонту».

Республіканський уряд лякала могутність цієї організації. Членами її адміністративної ради були, зокрема, маркіз де Б'енкур, маркіз де ла Буйері, принц де Брольї, віконт д'Аркур, віконт Майоль де Люп, граф де Монгольф'є, памфлетист Ежен Вейло, граф Вілермон, кожний і всі разом — неприховані вороги Республіки. Чимало з цих прізвищ історик завважить серед підписів антисемітської газети Дрюмона «Ла Лібр Пароль», п'ятнадцять років по тому, у зв'язку із процесом Дрейфуса.

Цілком зрозуміло, що Гамбетта, голова Палати депутатів, республіканець і франкмасон, зайняв позицію, ворожу до цього банку.

31 грудня власники «пиріжків Бонту» піднесено зустрічали новий 1882 рік. А через кілька днів акції «Спілки», таємно скуплені Ротшільдом, були викинуті на ринок.

28 січня «Загальна спілка» припинила грошові операції. Арештовані тезко кондитера й директор. «Загальна спілка» перестала існувати.

Мопассан настільки добре обізнаний з цією аферою, що його розповідь в «Голуа» за 25 січня 1882 року не полишає ані тіні невизначеності щодо справжнього ставлення письменника до цього сенсаційного фінансового Седана.

«Величезна отара двоногих баранів, яких прийнято називати діловими людьми, зникла в бурхливому морі спекуляцій (...). Цей випадок надзвичайно повчальний. Від імені релігії, про яку, поза сумнівами, «весь спекулянтський Париж» турбувався менше, ніж риба про яблуку, під прапором об'єднання з допомогою нових процентних паперів було, так би мовити, розпочато війну проти євреїв (...). І раптом, не знаю вже чому, маленький папірець втратив усю свою цінність».

«Любий друг» побудований на викритті «механіки» цього буму.

У романі «Любий друг», окрім фінансової інтриги (Вальтер, як і Дюруа, — збірний образ: це й Артюр Мейєр, і Фульд, і Ротшільд, і Каєн д'Анвер), є й історичний ключ (автор обмежився хіба зміною слова «Туніс» на «Марокко»).

Коротенький екскурс.

1864 рік...

Паризькі ділові кола зацікавилися Тунісом. Ерлангери, зокрема, розмістили у Франції короткочасну позику для одного з бейв на кабальних для Тунісу умовах. У 1868 році Наполеон III наказав створити «Височайшу змішану комісію», завданням якої було підраховувати всі державні прибутки Тунісу й суворо їх контролювати. Інші країни, скося назираючи за цим укорінюванням, у свою чергу, тиснуть на Париж, і наступного року комісія стає Міжнародною.

23 березня 1870 року борг Тунісу Франції перевалив межу 125 мільйонів. Для заміни старих акцій, з розрахунку 5%, було пущено в обіг 250 000 нових, вартістю по 500 франків.

1879 рік...

Курс цих облігацій, названих «Уніфікованим боргом», коливався між 203 і 243 франками. Тобто чисті втрати позикодавців становили п'ятдесят відсотків.

1880 рік...

Марсельське «Комерційне товариство» купує 80 тисяч гектарів туніської землі в Енфіді. Італійці, зацікавлені в розчленуванні Тунісу, теж заходять у гру. Їхня компанія «Рубаттіно» перемагає французьку «Бон-Гюельма» на продажі з торгів залізниці Туніс — Ла Гулетт. Як компенсацію французи прибирають до рук вітку Бізерта — Сус і право на спорудження порту в Тунісі.

У розпал цього вторгнення європейського капіталу почати спровоковані крумири влаштували різанину на алжиро-туніському кордоні. Відомо, що далі була капітуляція бея.

І ось тут починається дивовижне.

Червень 1883 року...

Франція несподівано гарантує туніський борг. І нараз облігації «Уніфікованого боргу», вартість яких впала до 203 франків, сягають паритету, підвищуючись удвічі. Що ж, здається, можна тільки радіти — численні пайовики, вклавши у ці папери гроші, нарешті зможуть їх одержати?

Ба ні, вони давно і на збиток собі збули цю халепу, а підставні особи поскупували усе невеликими пакетами, як це мало місце в справі з тією ж «Загальною спілкою».

Саме цей механізм і відтворено в романі, коли міністр Лярош-Матьє (за Мопассаном, це «еталон парламентаріїв молоді Третьої республіки») напучує Любого дру-

га: «Пишіть про експедицію так, ніби вона буде, але да-
вайте, навздогад, що її не буде і що ви, власне, в це аж
ніяк не вірите».

Пані Вальтер, дружина фінансиста й перестигла по-
любовниця Любого друга, хоче ухопити від цього пирога
й для свого коханця: «Експедицію в Танжер було вирі-
шено між ними ще того дня, як Лярош дістав портфель
міністра закордонних справ, і вони потроху скупили
всю марокканську позику... Скупили дуже спритно, че-
рез дрібних, непевних агентів, що не викликали будь-
якої підозри (чудова деталь! — А. Л.). Вони обкрутили
навколо пальця навіть Ротшільдів, котрі ніяк не могли
втямити, чому такий попит на марокканські акції...
А тепер оце вирядять експедицію, і, коли наші будуть
там, французький уряд згарантує позику».

Не виключено, що епізод з дружиною банкіра, яка
видає свого чоловіка заради коханця, Мопассан від-
шукав у книзі Огюста Шірака «Королі республіки».
А проте він і сам добре знав усіх цих Ротшільдів, Фуль-
дів і Каен д'Анверів.

Під час туніської кампанії політику Жюля Феррі під-
тримував «Ле Журналь де Деба», де несподівано з'яви-
лася різка редакційна стаття без підпису, автором якої,
на думку Віаля, був Гаррі Аліс, товариш Гі по Етрета,
а пізніше й по першій мандрівці в Алжир. Праві прова-
дили політику непримиренної опозиції щодо Жюля Фер-
рі — в романі це вкладено в «дотепну промову, якій
плескав навіть центр», графа Лямбер-Саразена: «Афри-
канська земля, панове, насправді є каміном для Франції,
каміном, у якому горять найкращі наші дрова, і це вог-
нище з великою тягою розпалюють банківськими папе-
рами. Вам спала на думку артистична фантазія прикра-
сити лівий ріжок каміна туніською витребенькою, що
дорого вам коштує, — в такому разі, побачите, панові
Марро (голова кабінету міністрів у романі) не схочеться
відстати од свого попередника, і він прикрасить пра-
вий ріжок марокканською дрібничкою».

Вкрай ліво настроєні атакують на чолі з Клемансо,
іще кострубатим, але вже підточеним «людьми Пари-
жа, що прагнуть робити гроші і заробляти на біржі».

Тут Мопассан-журналіст випередив Мопассана-роман-
іста й оповів вельми смаковиту історію.

«Таким чином, одного з наших представників (мосьє
Рустаана) виряджено на схід (у Туніс) посісти чи не най-

відповідальніший пост, посісти його в країні, де все сумнівної чесності, де все продається, все купується, все влаштовується з допомогою хитрощів, і він показав себе геніальним, гідним старого дойди Талейрана, так що всі іноземні представники заздрили йому»¹.

Ці вершители являли собою зграю авантюристів. Жінки спокушали, чоловіки грабували, а секретна служба, в обмін на певну інформацію, закривала на все це очі. Мопассан висловлюється про це недвозначно. Цілком офіційна особа мосьє Рустан «користується з чоловіків. і жінок відповідно до вказівок, одержаних на Ке д'Орсей. Першим він платив почестями, другим — тим, що «не бачив» діжок вина, які їм дарували за східним звичаєм. Він блискуче виконав свою місію. Міністр вдоволений, уряд заспокоєний. Ніхто не протестує».

А потім скандал! Так би мовити, нескромність преси.

«Відбудеться процес, і цоважні комерсанти, з яких дехто входить до складу присяжних, таврують ганьбою нашого представника й урочисто схвалюють вирок, бо цей добродій запроваджував у життя таємні інструкції: «Все з допомогою жінки!»

Мопассан навіть не обурюється. Він глумиться. Глумиться з тією радістю, яка охоплює його щораз, коли дійсність виявляється іще потворнішою, аніж це можна уявити.

В його очах цей скандал — приклад розкладу, і він залюбки оповідає про нього, адже, з одного боку, це відповідає його антиколоніальним настроям і, з другого, утверджує його в переконанні, що людина погана.

5 листопада 1881 року в результаті скандалу повалено Жюля Феррі, колишнього патрона з вулиці Гренель.

Ці історичні й фінансові перипетії не тільки стали матеріалом для «Любого друга». Як наслідок — обдурена в Тунісі й розгнівана Італія кинеться до Бісмарка й до згоди з німцями.

На горизонті клубочаться хмари 1914 року.

Той, хто написав «Любого друга», є для нас не лише романістом, який вдався в цьому творі до принципово нового сюжету, а й свідком. Проте його глузлива огида щиро вихлюпувалася лише в хроніці... й далі не йшла.

¹ Голуа, 1881, 28 грудня.

Десятьма роками перед цим, у жовтні 1876 року, Катюль Мендес, познайомившись із Мопассаном в «Ла Републік де Леттр», пропонував йому вступити у франкмасони. Ризикуючи не сподобатися керівникові нового журналу, Мопассан відповів: «Через егоїзм, злість і незалежність я ніколи б не хотів бути зв'язаним з жодною політичною партією, хоч яка б вона була, з жодною релігією, сектою чи школою».

І він цього дотримувався.

«Я почуваю страх перед щонайменшим ланцюгом, хоч звідки б він виходив — од ідеї чи жінки, байдуже».

Обидва ці поняття він, до речі, об'єднує в одне речення.

Підхльоскуваний настроєм, обуренням чи гнівом, із ненавистю до війни, військових, фінансистів, експлуатації людини людиною, роздратований Буланже, як перед тим—Мак-Магоном, Мопассан сьогодні схожий на представника сучасної прогресивної інтелігенції. Але в нього не менше рис і «реакціонера» — зневага до маси, парламенту, до більшості, до демократії.

У «Неділях паризького буржуа» він проголошує устами пана Рада:

«Перший принцип. Єдиновладдя — це потворність.

Другий принцип. Обмеження виборчого права — несправедливість.

Третій принцип. Загальне виборче право — безглуздя.

Задихаючись, Патіссо звертається до нього:

— Отже, ви ні в що не вірите?

І той відповідає:

— Ні в що, мосьє».

Мопассан думає так само, як і пан Рад. І вихвалється цим: «Коли бачиш загальне виборче право й людей, що їх воно нам дає на владу, виникає бажання викотити для народу гармати і гільйотинувати цих так званих представників. Але коли бачиш зблизька принципів, які могли б правити нами, стаєш нараз анархістом».

Слово «анархіст» взагалі часто стає своерідним алібі, щоб притлумити і бодай якось приховати очевидну відмову од солідарності з іншими людьми і, зокрема, уникнути відкритого ствердження принципу, за яким кожний письменник, артист і митець, мовляв, вільний од загальних обов'язків.

У цьому розумінні Мопассан «анархіст». Він не солідарний з іншими. Він надто зневажає чернь.

«Це вторгнення, це панування черні фатальне для республіки, що спирається на більшість, а не на інтелектуальні переваги; воно зробило нас народом багатим, але без витонченості, промислово розвиненим, але без гостроти й делікатності, могутнім, але без вишості».

А от уривок з нотаток від 3 грудня 1880 року, видрукуваних усе тією ж «Голуа» кількома тижнями пізніше: «...справжній сміх, великий сміх Арістофана, Монтеня, Рабле чи Вольтера може народитися лише в товаристві аристократичному. Під «аристократією» я розумію аж ніяк не знать, а найінтелігентніших, найосвіченіших і духовно розвинених людей».

Ми бачимо, який далекий він од Комуни, незважаючи на свою очевидну поблажливість (людини й письменника) в цьому відношенні. Згадаймо його коротку полеміку з Жюлем Валлесом, який напав у «Ле Крі дю Пепль» за 14 листопада 1883 року на натуралістів, винних у тому, що «їх не обходить справа захисту інтересів народу; розкинувшись на м'яких канапах будинку Маглуар, в теплих вітальнях, вони записують спогади Анжеліки Ла Токе... замість того, щоб прислухатися до скорботного крику Республіки, яка не хоче продаватися й стати повією на колінах солдатів».

Мопассан, узятий на приціл так само, як і Гонкур, відповідає «письменнику великого таланту»:

«Ми не пишемо для народу; нас мало турбує, чим він взагалі цікавиться: бо ми, і це правда, не вийшли з народу. Мистецтво, хоч яке б воно було, адресується тільки духовній аристократії країни».

Мопассанові бракувало зрілого політичного мислення й смаку до філософських узагальнень. Він задовольнявся тим, що реагував, коли його щось обурювало, не турбуючись про власні інтереси. У цій рисі, звісно, дається взнаки його нормандський характер, що поєднує в собі агресивність і обережність і дме на гаряче й холодне. Піздатний діяти то ніби як справжній адвокат з Івето, вести переговори, укладати угоди, ЗАРАДИ КОРИСТІ міняти міністерства, проникати в газети, заводити потрібні світські знайомства, — то ризикуючи раптом усе втратити, вибухати щирим гнівом і ставати непримирним, коли зачеплено його переконання, а розібратися в них у нього немає ні часу, ані бажання.

Як же, далекі, резюмувати взаємозв'язок між автором і Любим другом?

Його посвяту «від Любого друга» не можна вважати просто жартом. Мопассан — це щось значно більше і водночас менше за Любого друга, значно складніше, ніж літературний герой.

Любий друг — негатив Мопассана, його викривлена проекція на все зло світу, маска бужівальського хвалька, люстерко для гарненьких індичок, маленьких графинь і пантер із галерей для гуляння. Любий друг був тим, чим і ким хотів бути Мопассан із жінками, а разом і тим, чим ніколи він не був, всупереч своєму успіхові в них і своїй надмужській здатності, цієї найбільшої втіхи у знадливій грі чоловіка й жінки. Це той надмужчина, який, усміхаючись у чарівні вуса, підписував тільки-но видрукувані примірники власних творів прекрасним графіям, Ерміні, мадам Пуше чи й тій же «мадам Б.».

Довкола кар'єриста Любого друга, що так швидко, надто швидко (майже як і сам Мопассан) від злиденного животіння злітає на вершину могутності, рояться жінки — так-бо, як і довкола автора роману. Та це чуттєво-політичне торжество вже має на собі печать смерті.

Мопассан не зумів описати так всеосяжно, як Бальзак, пристрасть і гроші; його Вальтер не вартий Нусінгена, а Любий друг поступається перед Растіньяком. Він не зумів намалювати, як це вдалося Золя в «Грошах», усю міць і владу капіталу, а на це, між іншим, навів автора «Ругон-Маккарів» крах усе тієї ж таки «Загальної спілки». І однак роман «Любий друг» лишається шедевром, шедевром, що навіть у своїх вадах відображає і розкриває пихате, сповнене суперечностей суспільство, роковане на смерть власною зіпсованістю, так само як загальний параліч рокує на смерть його митця, бика з вулиці Моншанен.

Цинік Мопассан не жартував, вважаючи воду священною. І разом з тим він назвав «Любим другом» свою першу велику яхту — символ добробуту й визнання, успіху й процвітання, яку придбав на гроші, одержані за «Любого друга».

Яхта «Любий друг» — це матеріалізований реванш дрібного, обережного позаштатного службовця з міністерства на вулиці Руайаль; це достеменний Мопассан, Мопассан, який підняв вітрила і лине по глибоких водах своєї другої долі.

І помалу в мене проходить зовсім незрозуміле відчуття тривоги. Якась сила, що видається мені потайною, кидає мене в заціпеніння, сковує, перешкоджає іти вперед, кличе назад...

1.

Троянди й оливи.—Сестри Рондолі.—Казанова бульварів.—Різдво 1885 року в Антібі.—Лагідна Ерміна.—Марево закоханої дружби.—Полювання.—Шість відчуттів.—Схильність до болісної жорстокості.—Нахил до садизму.—Коти.

«Я непосида»,—залюбки хизувався Гі. Це й справді так. Тільки-но влаштувався в Канні, осів біля парку Монсо або в Сартрувіллі, як там уже його нема! Ще у війську Гі здивували в Етрета, коли вважали, що він у Венсенні. Або Руані. Чи Гаврі! Він ходить у чотири рази більше за будь-кого, хто полюбляє мандрувати пішки. Він у русі. Весь час у русі. Веслує. Плаває. Катається. Кінець кінцем він купує триколісний велосипед!

Та годі, мабуть, віднайти й стільки «нестатичних» творів, як у нього. Котиться по Нормандії диліжанс «Пампушки» й карета «Життя». Ялик із «Мушки» зустрічається з човном «Іветти». Мчать фіакри з «Любого друга» і «Нашого серця». А вода, хвилі: один пароплав прямує на Корсіку і в Алжир... другий повертається з Бужі до Марселя... потім з'являється його «Луїзета»... «Любий друг-I», «Любий друг-II»...

«Октав Мірбо, — нотує Гонкур, — цікаво завважує про страх смерті, який переслідує Мопассана і яким, власне, зумовлене його постійне життя в русі, на землі й воді, аби лишень утекти від цієї ідеї фікс»¹.

Тряска під одвічну пісню коліс...

Мопассан дримає. Він їде. Він міняє місця. Вперед, вперед! Подібно до персонажів його творів він завжди неспокійний. Куди він поривається, чого прагне? Зміни й змін. Далі, далі!.. В край, де праве око не запинатиме солона повілока. В край, де він позбудеться мігрени. В край, де світить сонце. Де нарешті не буде цього ненависного смороду вогкого вугілля. Де він щасливий.

Валанс... Корсіка.

Як давно це було... «Валенг'с!.. Валенг'с!» Марсель... Тулон... Фрежюс, Сен-Рафаель... «Поїзд мчав тепер серед розкішних садів, цим справді трояндовим раєм, через помаранчеві й цитринові гайки, що квітли білими букетами й водночас пишалися золотавими плодами»...

Він уже більше не Мопассан. А може, навпаки... нарешті він став сам собою? Вісімдесят кілограмів надчутливого м'яса в розміреному хитанні цього лантуха із шкіри...

Спотикаючись, по вагону їде кондуктор. Гі щасливий — ще б пак, він кинув Париж, він ще раз зник! Утік від болю. Утік від «маленьких графинь». Утік од принцеси Матильди! Від дощу!..

Він підводиться. О, як хороше! З вікна б'є йому в очі блакить затоки.

Знову це натхненне осліплення язичника перед «країною, де квітнуть помаранчі!» То дух і ритм його творів.

Він виринає із задуми. І немов опам'ятовується — де поділася мігрень, де той пісок у правому оці?! Він бачить троянди й оливи.

Скрізь по узбережжю троянди обплели й закосичили тисячолітні оливи. Троянди «повзуть по стінах, квітнуть на дахах, обвиваються довкола дерев і сяють серед їхнього листя, білі, червоні, жовті, дрібні й величезні!..».

У відчинене вікно Гі на повні груди вбирає їхній аромат, і цей запашний легіт голубить, тишить і, здається, зціляє його...

¹ Гонкур, субота, 15 червня 1889 року.

«А поїзд усе мчить і мчить, пірнає в тунелі й огинає миси, пробігаючи над водою по стрімчастих, як стіна, карнизах...»

Так-таки-так, так-таки-так... Ніца, Больє, Рокебрюн, Ментона...

Призахідне сонце кидає виклик кольоровим поштовим листівкам.

«Раптом попід деревами, уздовж нашої дороги, у вечірній пітьмі я побачив щось схоже на зірчаний дощ... То були летючі світлячки, жаринки-мушки, що витанцювали в духмяному повітрі якийсь дивний вогневий танок».

Коли спадає ніч, П'єру і Полю, двом мандрівникам, що уособлюють автора новели, вдається-таки зав'язати розмову з похмурою італійкою, яка сіла в Марселі. Один світлячок заплутався в її чорному, смоляному волоссі. «І Поль завмер, занімів у захваті, не спускаючи очей з цієї блискотливої цяточки, що спалахувала й сяjala, мовби жива коштовність».

Слово «світлячок» у Жоржа Оне солодкаве, затерте, незносне. Для Гі воно цілком доречне. Небалакуча сестра Рондолі постає перед нами з цією вогняною мушкою в усій своїй невимушеній і трохи дикуватій красі.

«Сестри Рондолі» (29 травня — 5 червня 1884 року) є одна з кращих повістей Мопассана, і насамперед тому, що за розміром вона взагалі належить до його найбільших удач. Щось середнє між новелою й романом. Майже всі його твори такого обсягу: «Пампушка», «Дім Тельє», «Коханка Поля», «Маслиновий гай», «Івета», «Добродій Паран», «Міс Гаррієт», «Спадщина», «Маленька Рок», «Горля» — це шедеври.

А ще, звичайно, й через те, що в «Сестрах Рондолі» він оповідає про чари Півдня, який він відкриває для себе...

Мопассан тут оманний, цинічний і веселий. А яка спостережливість! І щодо жінки, й щодо пейзажу. «Дочка Півдня, це без сумніву. Вона мала чудові очі, пишні чорні коси, хвилясті, злегка кучеряві й такі густі, могутні та довгі, що досить було глянути на них, і відчуєш їхню вагу (Гі знову звертає нашу увагу на зачіску), як от вони в тебе на голові».

П'єрові таланить розвеселити красуню. Досі на всі їхні спроби заговорити вона відрубувала коротким і різ-

ким «Non capisco!»¹. Перед Генуєю він навіть одержує згоду цієї злучки піти з ними до готелю!

Її ім'я Франческа Рондолі. Мопассан часто казав: «Я не вмію давати імена, як Бальзак. Я роблю майже за Флобером: обираю їх наздогад із довідника Боттена, де натрапиш на знайомі по «Мадам Боварі» імена: Оме, Гюрель, Дюваль, Ле Сенекаль та багато інших». Іноді ж він зупиняється на широковживаних іменах, як П'єр і Поль, підкреслюючи цим буденність випадку, або утворює їх сам, як, скажімо, Рондолі. Безперечно, він думає і про гру слів!

«Я завмер, стоячи в дверях, вражений, здивований, захоплений. Вона вже спала, зовсім гола (...). Сон настиг її, поки вона роздягалася, і спочивала тепер у невимушеній позі Тіціанової жінки».

І він домальовує, розкриває ці кілька штрихів:

«Здавалось, подолана втомою, вона прилягла, знімаючи панчохи,— вони кинуті були тут же, на простирадлі (...). Вишита по коміру нічна сорочка, куплена в крамниці готового одягу, люксус для дебютантки, залишилася на стільці».

От вони, флоберівські деталі, що роблять цю оголену «сплячу красуню» неповторною, не схожою на жодну іншу, єдиною в своєму роді.

На гірке розчарування телення Поля, коханцем їхньої супутниці стає П'єр. Утрюх вони застряють у Генуї. Відвідують музеї, спускаються в Портофіно. Та одного дня Франческа зникає, і П'єр з Полем повертаються собі до Парижа.

Проїжджаючи через рік Геную, цього разу вже сам, П'єр шукає Франческу,— дівчина лишила йому адресу,— і знаходить матрону в душі Вікторію де Сіка! «Відчинила мені дебела жінка, видно, колись надзвичайно гарна, а тепер хіба тільки надзвичайно брудна. Хоч була занадто товста, в рисах зберегла якусь величність. Її розпатлане волосся пасмами спадало на чоло, на плечі, й відчувалось, як під широким, геть у масних плямах капотом колихалося її в'яле брезкле тіло».

Це мати Франчески. Ах, як сумувала її бідна донька, коли він, «її француз», не прийшов за нею торік! Анітрохи не менше, ніж у час їхньої зустрічі в поїзді, коли, виявляється, вона мала смутне серце — дівчину саме

¹ «Не розумію!» — (італ.) (прим. перекл.).

кинув дружок із Марселя. Он чому була вона така непривітна! Та час наш лікар, і тепер у неї є новий приятель, у Парижі, він художник і надсилає матусі браслети, каблучки, серги, а оце нещодавно — навіть шовкову сукню...

П'єр уже зовсім зібрався йти. Вона затримує.

— Може, ви б хотіли, щоб з вами пішла Карлотта; вона чудово знає всі місця прогулянок. Це друга моя донька, мосьє, друга...

Карлотта, молодша, заступає Франческа. П'єр щедрий перед від'їздом. І...

— Ох,— зітхнула матуся,— я маю ще двох, менших. Яких грошей, добродію, стає виховання чотирьох дітей!

«Сестри Рондолі» — річ далеко автобіографічніша, ніж міг би бути навіть його щоденник, якого Гі ніколи не вів, за винятком хіба кількох прозорих сторінок «На воді»; де зафіксовано враження і переживання, побіжні, смішні, зворушливі, реальні, занотовані «для розваги» гулякою Казанова¹.

Він ненавидить готелі. «Я не можу торкатися простирадла без дрозів огиди»: І спалахнувши, зіштовшись із новою пасією, щораз стурбований. Він боїться захворіти. Так, переконавшись, що Франческа використала для свого туалету лише духмяну есенцію й не торкнулась води, він ладен відступити: «Від неї повіяло таким дурмановим букетом, що я почував близьку мігрень». Посилання на мігрень вельми багатозначне. Невже це професійна повія? І його знову пересмикує, він охоплений «тим болісним неспокоєм, що переслідує нас після підозрілих любовних пригод, неспокоєм, що псує нам чарівні зустрічі, несподівані пестоші, випадкові, бентежні цілунки». Він здригається від цього справжнього, сильного, іноді аж панічного страху... який, проте, ніколи його не утримував! «І тоді... ну... хай йому абищо!.. я скористався із слушної нагоди, що її, здається, анітрохи не збентежило».

Коли Франческа зникає, оповідач здивований — він трохи нервується, трохи тужить за нею. Далєбі, він звик до неї.

¹ Джованні Казанова (1725—1798) — знаменитий авантюрист, автор відомих «Мемуарів», яскравой картини розкладу дворянства напередодні Великої французької революції; чільне місце в них займають оповіді про його любовні пригоди (*прим. перекл.*).

Коли ж, від'їжджаючи, він розстається з Карлоттою, стрункішою від Франчески, гарненькою й веселою, він скаже: «Вона не дозволила мені шкодувати за старшою сестрою». І Любий друг закінчує піруетом: «Я лагоджуся цими днями знову відвідати Італію і все турбуюся, все непокоюсь, хоча, проте, й з надією думаю, що в мадам Рондолі є ще дві доньки».

Пер — це сам Гі, в натуральному вигляді, це рожева сторінка нашого Дон-Жуана. В 1885 році він готується, бо йому вже наготовано, до іншої. Чорної.

Напередодні різдвя 1885 року Мопассан оселяється в Антібі, на віллі Ле Боске, чудовому сільському будинку, довгому, білому, з зеленими віконницями. Стояв він поблизу шляху, що з'єднував Кар і пляж Жуан-ле-Пен.

Як і колись, збігають на сонячному циферблаті медові години, але нині до цієї тихої оселі впритул підступило місто.

...Гі живе там удвох із матір'ю. На лаві, під сонцем, вони сперечаються з приводу його новел. Вона схвалює, аплодує, обурюється, розраює, вирішує. Мопассана за звичай уявляють парубком. Та щонайменше половину свого життя він провів із СВОЄЮ МАТІР'Ю. Його домашнє вогнище — це убоге жевріння Лаури де Мопассан.

В Антиполісі він бачить щось від Трої Сходу, Палермського Барана, Венери Сіракузької. Йому до вподоби соковита повсякденність Середземномор'я, базари на траві під платанами, неначе полаковані баклажани й духмяні мандарини в лискучому листі. А незвично яскраві канни, театральні помаранчеві дерева, зеленавосірі оливи, соковиті алое, приморські сосни, ба навіть перець, що примудрився зрости у шкарубинах кріпосних стін!

Те, що він «зрадив» Нормандію, пояснюється, далєбі, не лише принадами Півдня, а й страхом, що дедалі зростав у ньому, перед холодом¹.

«Холод іще жорстокіший, пронизливіший і дошкульніший, аніж торік, завдавав (йому.— А. Л.) муки... В кімнатах, здавалося, скрізь були протяги, живі, підступні, несамовиті вороги...» Щоб здолати «чорний грудень», Гі перебуває зиму 1884—1885 року в Канні, великому

¹ Перший сніг, 1883, 11 грудня.

приморському місті, що розляглося круг узгір'я і славилося старими дзвонами з кованого заліза, античними черепичними дахами, гордими пальмами, які тільки входили тоді в «моду» (на тогочасних фотографіях вони ще зовсім маленькі), евкаліптами, благородними велетнями тих місць, платанами, соснами й оливами. Він любить залитий яскравим світлом порт, де моряки розмовляють на різкій говірці побратимів Улісса. Він регоче мало не до сліз з приводу їхнього акценту, їхніх наголосів:

— Гов, ходи-но сюди, погомонімо, жерун!

— Це ж до кого, до тебе, вусата сіднице?!

— Нумо повтори, сарако, що ти сказав!..

Літо. Лазуровий Берег ще майже безлюдний. У Монте-Карло ще не сезон.

«Від Канн, де позують і де все робиться про людське око, і аж до Монако, де панує рулетка, у ці місця приїздять хіба задля того, щоб почванитися, ману напустити чи розоритися...»¹.

Краса «цієї сторони» така ж владна, як полон задумливої Сени в околицях Парижа. Дикі береги, очерети, чарівні затоки, що не одну стрінеш за відрогами гір, і нескінченні мандаринові сади.

Кілька разів у 1886 році Гі ненадовго приїздить до Етрета. Там, у зеленій садибі Ла Бікок, перейменованій потім на О-Меніль, він знову бачить Ерміну.

З сім'ї артистів і військових, Ерміна, на дівоче ім'я Удіно де ла Фавері, вийшла заміж за Еміля-Андре Леконта дю Нуї, архітектора, який зробив собі кар'єру при румунському дворі, близького друга королівської родини, Бориса та Єлизавети. Надто, звісна річ, останньої. Весілля Ерміни й її архітектора відбулося 10 лютого 1877 року. Але вони жили нарізно — він не згоджувався кинути Румунію, в якій, зрозуміло, процвітав, а вона не хотіла опинитися в Бухаресті. Ерміна страшенно кохала чоловіка й страждала до відчаю. У грудні 1883 року в них з'являється дитя, маленький П'єр, який допомагатиме згодом (адже він син Ерміни) Алексісу Карелю в написанні надзвичайно далекої від Мопассана книги «Людина та її доля».

Під безневинною зовнішністю вродливиці з рудувато-золотавим волоссям таївся гострий і артистичний розум

¹ «Жюлі Ромен».

богеми. Зневірившись у надії вернути додому свого Еміля-Андре, народивши сина, вона приймає зальоти знаменитого сусіди, часто шокована цим і разом з тим багато в чому шокуючи жінок свого кола; постійно обмежена в коштах через скупощі чоловіка, вона, знаємо ми, писала. Писала, звичайно, більше для власної розваги, а також, далекі, щоб забезпечити маленького П'єра. Пізніше Гі рекомендуватиме її оповідки «Добрі друзі» видавництву «Кантен» і «Фігаро іллюстре».

Гі дуже любив її малюка. Свідченням цього може бути хоча б випадок у 1888 році. Якось опівдні в саду Ла Гійетт Мопассан грав з П'єром і Франсуа в паперові човники, що їх вправно зробив хлопчик,— кожний переганяв їх з одного кінця басейну до іншого.

— Завтра я збираюся на полювання. Підеш зі мною, П'єре?

— Коли виросту, мій Гі, та й потім у мене ж немає рушниць!

— А якщо б вона була — боявся б?

— Звичайно, що ні.

— Навіть коли вона вистрелить?

— Байдуже.

— Ну, гаразд. Якщо ти не скліпнеш під час мого пострілу, я подарую тобі свою першу маленьку рушницю, що її мав од діда в дванадцять років.

П'єр не ворухнувся, витримав іспит! І Гі віддав йому рушницю дідуся Жюля.

Дома хлопчина заявив:

— Мамо, я іду на полювання в скелі. Я в'ю для тебе куріпку, зайця, кролика, курча й омара¹.

На початку їхніх зустрічей Ерміна змальовувала Гі в листах до чоловіка трохи в кумедному плані: «Невисокий, опасистий, з червоним обличчям і налитими кров'ю очима, дуже негарний на вроду, але дуже розумний. Шепелявить, а проте говорить так захватно, що ваду цю далі не помічаєш. Кепсько доглянутий, кепсько одягнений і носить жахливі старі краватки».

Чи й справді ця кмітлива жінка бачила його таким?

А можливо, вона свідомо перебрала міри в цьому портреті Любого друга, щоб не викликати ревнощів чоловіка?

¹ *Марі Леконт дю Нуї*. Леконт дю Нуї. Від агностицизму до віри. Париж, 1956.

З усіх жінок, яких знав Гі, до неї він був найніжніший. Її роман «Закохана дружба», що його видала вона анонімно 1889 року, містить відповідь на «Наше серце», де вона легко впізнала себе. Певним чином, ми вже знаємо, її риси втілені і в образі мадам Форестьє з «Любого друга».

У «Закоханій дружбі» пригладжений Гі фігурує під ім'ям Філіппа де Люзі, хоча Ерміна згадує його там і як Мопассана, цитує Гі, — нехитромудрий прийом, — переповідаючи кілька безневинних анекдотів, зокрема такий: дурні були в захваті од визнання письменника, що він творить у муках.

«— Так навіщо ж ви пишете? — запитали його.

— Господи, але ж це краще, ніж красти!»

Вона розкриває його манеру працювати: «Задум книги був у нього, я б сказала, лише в сподіванні на неї, і то протягом місяців, але потім раптом окреслювався, і вона народжувалась у всеозброєнні, як Мінерва».

Або ж щодо його щирості: «Домінік» Фроментена, «На воді» й «Наше серце» Мопассана — ці твори вічні. Вони цікавитимуть нас завжди, бо автори глибоко відбили в них дійсність, і ми відчуваемо, бачимо її ще кровото-чиві рани».

Дарма та й не варто забувати про цього головного, ма-буть, свідка. Вона знала його набагато краще, аніж будь-хто з його оточення.

Роман Ерміни містить цілі сторінки їхнього листування. Чимало деталей дуже виразних і добре характеризують її: «Дорога моя інтелектуалко», — каже Філіпп. Вона захищається: «Ви кидаєте мені в обличчя «інтелектуалка» досить-таки іронічно; а втім, пане, хіба це тільки ваша монополія — «інтелектуальність»?»

І однак це справді любов двох інтелектуалів. Коли Гі зле через хворобу, вона читає йому вголос у саду. Вони разом знайомляться з листуванням Дідро та Софі Воллан, мадам д'Епіней, мадам дю Дефан, мадемуазель де Леспінас¹. Вони тішаться пустотливим, цинічним і розумним XVIII століттям.

Образ Любого друга, поданий у «Закоханій дружбі», сподобався Лаурі, з якою Гі познайомив молоду жінку в березні 1888 року. «Закохана дружба» була присвячена

¹ Освічені жінки XVIII століття, що в їхніх салонах часто бували філософи-просвітителі (прим. перекл.).

Мопассанові з «найніжнішою повагою». Збіжать роки, й Ерміна із смутком згадуватиме Гі в своїх мемуарах «Крізь прожиті» (1903 рік) і «Минулі дні», написаних спільно з Анрі Аміком, який потім виступав із ними по італійському і сіцилійському радіо в невдячній ролі читця.

Тривалий час було важко добрати, які ж справді нитки з'єднували Мопассана й цю найменш палку з-поміж його жінок приятельку¹.

Дослідження архіву її невістки, Марі Леконт дю Нуї, що містить 54 листи Гі до Ерміни, а також ряд інших документів, зрештою, усе з'ясуюють. Протягом років їхні взаємини були просто дружні, та й годі. Він, ще б пак, упадав коло неї, але швидше за звичкою. Її думки о тій порі належали далекому чоловікові. У березні 1883 року, коли Гі хоче запропонувати їй ілюстроване перевидання «Мадемуазель Фіфі», він ще не вхожий до неї — не знає навіть, у який, власне, день його сусідка приймає. Народження П'ера зближує їх. З Канна (зима 1884—1885 року) він просить її: «Розкажіть мені про нові слівця й витівки П'ера».

Опір чарівної матері, очевидно, слабшає — він робиться фамільярніший. Минули часи «глибоко відданої й шанобливої поваги»: «Ближчими днями, чи не так, їдемо обідати в Шату на Сені, якось увечері. Тож, до завтра, ніжно цілую ваші руки».

29 листопада 1886 року Гі пише з борту яхти «Любий друг» — тон листа вельми жвавий: він просить Ерміну приїхати у Вільфранш. «Дайте мені ваші руки. Цілую також і ваші ніжки». 25 грудня од нього надходить вже послання, які пишуть задля спокою коханки: «Я живу тут (в Антібі.— А. Л.) абсолютно самотній — так що майже втратив звичку говорити, а разом й інші звички (sic). Звикаєш до всього, і я звик до тиші (...) Довго й ніжно цілую ваші руки. Тисячу вітань вашій матері, вашому батькові й брату (за чоловіка він більше не згадує, хоч раніше принагідно робив це завжди.— А. Л.). Цілую П'ера, який має одержати від мене новорічного подарунка».

П'ер одержує обіцяний подарунок. Вона, до речі, теж. У віддарок на її шпильку для краватки він надсилає їй браслет.

¹ Ерміна Леконт дю Нуї померла 18 червня 1915 року.

«Перепрошую, що він не новий; от його історія. Одна жінка, колись гарна, багата й щаслива, а нині стара, збідніла й жорстоко переслідувана долею (...), оповіла мені про своє життя й жахливу бідність. Я запропонував їй грошей, вона відмовилась, але сказала: «Чи немає у вас близької приятельки, дуже близької, щоб піднести їй цю обручку, яку я так любила... Розкажіть їй, звідки браслет у вас, не називаючи, звісно, мене. Хай вона знає, що він належав чесній жінці, дуже чесній і дуже нещасній (...). Я купив футляр — і надсилаю все вам».

Вряди-годи крилатий хижак розтискає пазури і, облишаючи жертву (це йому зовсім не стає на заваді), зникає, пропадає десь цілу добу, і вертається знесилений, геть знеможений, так що Франсуа хапається за голову.

Це кохання зріє повагом, мирно, лагідно. І вже ніяких сумнівів не полишає записка Гі в липні 1889 року з Тріеля: «Чи не маєте бажання перебути кілька днів у невеличкому готелі?.. годі й думати жити в мене, це виключено — я на очах усіх місцевих і всіх приїжджих (...). Ви можете скористатися приводом: скажімо, що хочете найняти садибу...»

Усе це зайве переконує, що в деяких листах Гі до Ерміни були нею ж самою зроблені купюри; але то тут, то там, опопріч наведених запросин до Шату й Тріеля, прохоплюються недвозначні зрадницькі промінчики, ніби Ерміні, й це так по-жіночому, хотілося лишити бодай якийсь натяк на правду.

Перед нами коротенька записка від 14 травня 1890 року:

«Мій дорогий друже.

Не одягайтеся. Ми будемо самі. Цілую ваші руки. Мопассан».

А ось іще одна, відправлена в листопаді 1890 року її братові Камілю Удіно, який став одним із кращих друзів Гі й, як справжній друг, забрав із собою ключі до багатьох таємниць:

«Мій любий друже.

Напишіть мені лише кілька слів і нічого не кажіть моему слугі. Якщо він і вміє тримати язик за зубами (?— А. Л.), коли йдеться про мене, то інших це обходить. Він заінтригований. Але ж ми граємо життям трьох осіб.

Чи зроблено вже? Буде готовий у понеділок дім?

Широкосердно тисну вашу руку.

Мопассан».

З її власних слів, підтверджених Анрі Аміком, Ерміна мала рукопис «Пампушки» й на ньому, його почерком, уривок з «Репетиції»:

Мое життя неначе в лихоманці,
Живу я у жагливому вогні.
Але дарма наснилося мені:
Ми — не коханці.
Тікаєш... Що ж, та, втілення краси,
Знай, недоторкана дикунко,
Тим спраглише з одного поцілунку
Ти серце віддаси! ¹

Цитата, звичайно, але якнайдоречніша!

Порівняно блідішими видадуться вірші, які він написав на віялі своєї сусідки:

Це віяло, мені сказали,
Ії... І я беру перо.
«Навіщо, друже, за яке добро
Мое ім'я на ній ви написали?»
Навіщо?! Й справді, тим дивуюсь сам,
Й язичником милуюсь на ту вроду,
Якій несе, не поспитавши броду,
Свій захват
Гі де Мопассан ².

Віяло було такою річчю, яку не ховали.

А то якось увечері, після їхнього спільного читання, Гі склав зовсім інші вірші, навіяні вільним XVIII століттям.

МАРС І ВЕНЕРА

Марс сонну застав красуню.
Наміривсь: «Ану ж, звільню я
Із пов'язі скарб цей оманний!..»
І руку підніс —
Алілуя!

Зірвавши вбрання їй легке,
Він бачить грудей півкулі,
Сліпучіші навіть од снігу,
Й заплющився:
Алілуя!

¹ Переклад О. Парполіто.

² Переклад О. Парполіто.

Лукавий зухвалець торкає
Округлість, що так хвилює,
Відчувши наливчасте диво,
Він вигукнув:
Алілуя!

Венера ж очей не відкрила
На сміливість ту хмільную —
Вляглася зручніше. І воїн
Не сторопів...
Алілуя! ¹

Поза сумнівом, Ерміна читала їх вранці без соромливого рум'янцю.

Любий друг знову виграв!

Не без подиву, скажімо, ми дізнаємося, що, розбивши глек з хазяїном квартири, своїм кузеном Луї, Мопассан залишає вулицю Моншанен, але здає квартиру, бо має право ще на неї протягом трьох років, Ерміні з матір'ю, і та не попереджає про це чоловіка, що викличе згодом деякі між ними ускладнення.

У листі, надісланому в липні 1885 року тому ж таки кузену Луї Ле Пуатевену, Гі просить його навідатися в Етрета й привітати Ерміну; малозрозумілі слова, що їх він при цьому вживає, говорять самі за себе:

«Тисячу найніжніших вітань мадам дю Нуї.

Але не компрометуй мене».

«Мене» він кілька разів підкреслив.

Отже, гадає Марі Леконт дю Нуї, усе це вилилося в те, що спочатку Гі лицявся до самотньої сусідки, як волочився б за кожною гарненькою жінкою, і гра захопила його, адже Ерміна, кохаючи свого архітектора, була байдужа. Далі вона злагідніла і, через суто жіночу реакцію, закохалася... коли він її вже не кохав.

Разом з тим, почуття Гі до маленького П'єра, дарування мисливської рушниці, що була реліквією для письменника, здатні навести на думку, — а раптом він, власне, і є винуватець появи П'єра? Дехто відтак запитував: чи не повторення це історії з Флобером? Та ймовірність дуже мала! Зовні П'єр Леконт дю Нуї схожий на архітектора — сухорлявий, блондин, голубі очі, викривлений ніс. Нарешті, під час народження сина Ерміна ще палко любила чоловіка.

¹ Переклад О. Парполіто.

Сьогодні ця історія навіює меланхолійний аромат зів'ялого кохання, щирішого у неї, аніж у нього, але без спалаху — спокійного, як сама Ерміна.

Учений Еме Дююї, четвероюрідний племінник Дідро, господар колишньої садиби Ла Бікок, що стала нині О-Меніль, чарівливий, зворушливий старий, що відсвяткував своє дев'яностоліття, генеральний секретар Товариства історії одягу, ілюстратор і колекціонер, сказав мені: «Я народився 1 квітня 1876 року, але мій батько не захотів реєструвати мене цим днем, з яким пов'язано стільки жартів, і записав лише наступним». Веселий і бадьорий, він запросив мене оглянути дім, що панує з узвишся над церквою, кладовищем і вокзалом. Дім потопає в зелені. Ясно-голубі очі господаря сяяли, коли він показував мені копію «Алілуї» в рамці з його малюнків і олов'яних солдатиків. Цей шанувальник поставив у саду два стільці й круглий столик. На тому ж місці, де зустрічалися Гі й Ерміна. Як і міс Мітчел, він упевняє мене, що іноді тут постають ніжні тіні закоханої дружки, і, слово честі, я вірю в це.

На осінь 1885 року Гі орендував землі великої ферми Мартен де Бордо-Сен-Клер. Анрі Аміку, який запрошував його до себе після повернення з Сіцилії, він одписав: «Мій перший місяць полювання завше належить шести обов'язковим відстрілам у Нормандії». Та Мопассана ваблять сюди не лише розваги з їхньою чудовою нагодою підтримувати світські зв'язки. Він ненавидить великопанські лови з псарями й мисливським рогом. Він не любить «убивство тварин», він не вершник. Він надто моряк, надто ходак. Мисливство для нього — це символ повернення до первісного в людині, яке Гі шанує; це контакт з силами землі.

«Бекасові казки», що вийшли збірником під тією ж назвою, багато в чому сприяли його славі. Церемонія барона де Раво, нахромлена на голку бекасова голівка, що показує дзьобом, кому із присутніх належить у винагороду за всі перепалі йому від примхливої, долі голівки («Це були тонкі ласощі!») оповісти якусь історію, — то утвердження традиції.

У новелі «Бекаси», останній в цьому циклі (жовтень 1885 року), Мопассан вихзає своїх приятелів д'Оржемолів, «цих двох велетнів, двох нормандців минулих часів, двох самців старого й могутнього племені заво-

йовників, яке підкорило Францію, захопило й зберегло за собою Англію, розповсюдилося по всіх берегах старого світу, набудувало міст, пронеслося бурею над Сіцилією, створивши там чудове мистецтво (він знову повторює.— *А. Л.*), перемогло королів, розгромило найгордливіші міста, переважило в усіх попівських хитруваннях пап, виявившись лукавішим за італійських панотців, і скрізь, в усіх постелях на землі зачало дітей...»

Нічого не випущено, до найдрібнішої риси.

Вбрані, як лапландці, мисливці рушають у ліс Каннето, поблизу Фекана. Франсуа супроводжує письменника з таксами, Піфом, Пафом і Мусташем, «подібними до трьох маленьких крокодилів, укритих шерстю».

Вони обідають на фермі, ночують у вибіленому вапном покої. Гаспар д'Оржемоль прокидається першим і будить усіх лунким рогом, «гімном світанку». У свіжому ранковому повітрі гримлять постріли. Ніхто не хоче спокушати долю, всі запевняють, що полюють на кроликів. Аж раптом один із мисливців кричить: «Бекас! Готовий!» Мопассан теж убиває бекаса, та голосно оповіщає: «Кріль!», аби тріумфувати потім, коли доставатиме свою здобич у час сніданку. Не змигнувши оком, він пояснює: «Я потайливий».

«З легким і безнастанним шарудінням падає листя; сухий і трохи сумний шелест, вони бо мертві... Холодно, але холод невеликий (ця манера повторювати головне — характерна, з неї викалисується єдиний настрій.— *А. Л.*), щипає очі, ніс, вуха; білим інеєм припорошена трава (...). Під товстим баранячим козухом по всьому тілі розливається тепло (...). В блакиті радісно виблискує сонце».

У Мопассана, як і в кожної людини, відчуття мають різну гостроту. Найчіпкіший у нього зір, він усе схоплює на льоту — це око художника. Для натури примітивної білий колір є білий, та й годі, чорний — чорний, блакитний — блакитний. А проте для чутливого погляду буде двадцять відтінків того ж чорного чи білого.

У «Мандрівному житті» ми натрапляємо на опис кубби¹ поблизу Каїруана — уривок доста бравурний, але авторові він удався:

¹ Пам'ятник на честь шанованої особи (*прим. перекл.*).

«Мені ще ніколи не доводилося бачити, щоб сонце перетворило біле склепіння на найдивніше чудо кольорів. Чи ж воно біле? Так, сліпучо-біле! І одначе світло так химерно міниться по цій яйцеподібній бані, що бачиш чарівне сполучення таємничих відтінків (...); вони так потопають у цій сніговій білості, що їх не одразу в ній розгледити (...). Що дужче вдивляєшся в них, то вони чіткіші. Золотаві хвилі спливають на ці обриси й непомітно згасають у бузковій купелі, легкій; мов пара, перетятій де-не-де голубуватими смужками. Сіра чи зелена ця нерухома тінь від гілки, а може, вона жовта? Не знаю. В захистку карниза мур під ним видається мені фіалкового кольору, і я здогадуюсь, що й повітря навкруг цієї сліпучої бані рожево-бузкове...»

Це й Делакруа, й Матісс.

Слух у нього теж точний, хоч і не музикальний, чутливіший, правда, до ритму й шуму, аніж до мелодії.

Нюх у нього, як у сестера, далекі, майже такий тонкий, як і в Золя, найчутливішого з цього боку серед усіх письменників своєї доби.

Смак і дотик розвинені частково. Вибірно. Краще реагує дотик.

Відома й сила його передчування. А загалом він нарікає: «Бути наділений лише п'ятьма відчуттями, лише п'ятьма...»

Пан, міфологічний Пан скаржиться! І це при тім, що йому, як нікому, властиве ще й шосте відчуття, притаманне його істоті в цілому — відчуття руху, відчуття поєднаності з усім світом і руху самого світу.

Це і перевага, і незручності:

«Щасливі чи нещасні ті, хто сприймає довколишнє оточення всією поверхнею шкіри так само, як і очима, ротом, ніздрями й вухами».

Як добре він себе знав, цей романіст, який заявляв, що зневажає аналіз і самоаналіз!

В оповіданні «Любов, або Три сторінки із записника мисливця» Мопассан щиро визнає, як на сповіді: «Я народився з усіма інстинктами й почуттями первісної людини, приборканими згодом розумом і вихованням. Я надзвичайно люблю полювання, я запальний стрілець; а коли бачу скривавлену тварину, кров на пір'ї, кров на руках у себе, мені так стискається серце, ледве не трачу притомності».

Ось тут ми стицаємося з «жорстокістю» Мопассана, органічною і разом архаїчною.

«Я люблю стріляти на льоту птахів і, влучивши, жалкую, що забив, дивлячись, як конає моя здобич. Я йду потім з докорами сумління, перед очима стоїть агонія, корчі птаха... і розпочинаю все спочатку...»¹.

Деякі новели засвідчують явну жорстокість: «Добродій Іокаста» (1883), «Божевільний» (1884), «Маленька Рок» (1885), «Про котів» (9 лютого 1886 року), «Вечір» (1889), «Муарон» (тоді ж); не треба забувати й воєнних новел, оповідання про вендету² і Північну Африку, а також перших фантастичних сюжетів.

Ренарде гвалтує й душить дівчинку. Письменник надовго затримується на змалюванні маленького опоганеного трупа: «За десять якихось кроків од нього лежало на моху горілиць дитяче голе тіло — дівчинка, років дванадцяти. Руки в неї були відкинуті, ноги розкрижовані, обличчя вкрите хустиною. На стегнах червоніло трохі крові».

Тремуден, однокашник по колежу, випадково стрінутий під час риболовлі з смолоскипами, завдає тортур спрутові, лише, довідуємося, через те, що дружина зрадила його з шістдесятишестилітнім генералом. Неймовірно різкий контраст між хворобливою жорстокістю людини й спокійною красою Буджійської затоки.

«Він жбурнув змученого, скаліченого спрута в човен, і той поволікся мені поміж ногами, щоб здохнути в калюжі солоної води, серед мертвої риби».

Ототожнення невірної дружини із знівеченим спрутотом викликає цілком певні емоції.

Вчитель Муарон, на помсту богів, вбиває своїх учнів, пригощаючи їх ласощами з товченим склом. Мухамед-Пройдисвіт, турок, «правдивий турок, що пішов до французького війська після життя вельми бурхливого й не вельми ясного», радісно зв'язує бранців-арабів: «І тоді він учинив страшну й кумедну річ (sic): чотки з полонених, чи, певніше, чотки з повішеників. Він міцно зв'язував руки першому, по тому зашморгував цього ж мотуза в нього на шиї і ним запетлював руки наступному, а тоді накидав петлю і йому (...). Кожен

¹ Лист до мадам Стро.

² Звичай кривавої помсти, особливо поширений на острові Корсіка (прим. перекл.).

найменший рух, що вони робили, затягав їм зашморг, і арабам доводилося йти в ногу, рівним і повільним кроком, притиснувшись один до одного, аби не впасти без духу, немов той заєць, спійманий у сильце....»

Звичайно, треба пам'ятати, що це був час його молодшого друга Фелісьєна Шамсора¹ і, скажімо, того ж Октава Мірбо, автора книги «Сад катувань», вельми популярного серед школярів з нахилом до жорстокості й еротизму. Але навіть у неприхованому виклику й суто флюберівському прагненні епатувати буржуа дарма, проте, перебільшувати садизм у творах Мопассана.

Звернімося хоча б знову до тієї ж новели «Любов, або Три сторінки...».

Вони стріляють диких качок із засідки в спеціально збудованому для того крижаному прихистку. Дуже холодно. І мисливці розкладають багаття.

«Наша хатка конусоподібної форми скидалася на велетенський діамант з вогняним осередком, що виріс несподівано серед замерзлого болота. І дві химерні поста-ті видніли в ньому — то грілися наші пси...»

Устав день, впливло сонце. Вони вже думали рушати додому, і тут Гі влучив у срібногруду чирянку. Вона впала до його ніг. А вгорі розпачливо кричав і гукав інший птах. То був чирок, самець. Він не летів далі. «Ніколи зойки страждання не краяли мені так серця, як цей невтішний поклик і розпач осамотнілого життя». Кузен убиває нарешті птаха.

«Я поклав їх, уже холодних, в один ягдташ...»

Гі — немов кат. Але він ототожнює себе з жертвою. Перед цими Трістаном та Ізольдою тваринного світу він ще раз показує свою двоїстість. «І того самого дня я ви-їхав до Парижа».

Новелу написано 7 грудня 1886 року. Мопассан ще не раз полюватиме. Та без особливого запалу.

У Мопассана була кішка Піролі. Коли він повертався з мандрівок, пухнаста красуня не відходила од нього. Зацікавлена хлюпанням води, вона стрибає круг ванни й раптом скидає туди висохлу руку, що завжди так ля-кала Франсуа.

— Маленька дияволице, ти посилаєш мені в купіль руку Шекспіра?..

¹ Французький журналіст і критик (1859—1934).

Гі розмовляє з нею. Вона відповідає.

Він забирає маленьку парижанку в Етрета, де та німіє в подиві перед каченятами, що їх вивела Барбарі.

— О, сподіваюсь, мадемуазель Піролі, ви не вважаєте цих барбаренят за великих птахів.

Бавлячись з Піролі, Гі розкривається. Він любить собак. Здається, він їм віддає перевагу? А втім, у тих немає жіночої грації кішки...

У лютому 1886 року, розлучений з Піролі, що зосталася в Парижі, він гладить в Антібі садівникову кішку. «Я її дратував, а вона дратувала мене, я бо їх люблю і ненавиджу, цих тварин, принадливих і підступних (ті самі епітети, якими він наділяє жінку й ріку)... Нічого немає ніжнішого, ніщо не дає твоїй шкірі відчуття витонченішого, незвичнішого, ніж теплий, тремтливий одяг кішки. Але, живий і лагідний, він спонукує мої пальці на дивне й жорстоке бажання — задушити цю тварину, що її я голублю».

Чи переймається він, кажучи його словами, замішанням, ніяковіє?

«Пригадую, ще змалку я полюбляв котів, але й тоді в мене з'являлося непереможне бажання задушити їх власними руками».

Якось у нападі безглуздої дитячої жорстокості він не визволив знесилену кішку, що потрапила в сильце. З дивною, не сказати б більше, чіткістю пригадує він ту картину:

«Я міг би взяти заступа й перерубати сильце, міг би гукнути слугу чи піти по батька (це, отже, уточнює, коли було — йому минав дванадцятий.— А. Л.).

Та ні. Я не ворухнувся, серце мені калатало, і, охоплений дражливою й жорстокою втіхою, я дивився, як вона вмирає; адже це була кішка! Був би це собака, я скорше перегриз би мідного дрота зубами, аніж дозволив би йому мордуватися зайву секунду».

Тож у нього жило щось садистське? Проте не будемо нічого перебільшувати. Бо, власне, з перебільшення і постає сам оповідач. Він висуває щось на перший план, збільшує, освітлює. Він провокує свого читача.

У Гі завжди були кішки, і він почував до Піролі таку щиру приязнь, що її смерть у вересні 1887 року тяжко вразила його. Ледве розраджений новою кішкою, маленькою Пюссі, він, аби вона не здригалася, коли він

пише, наказує Франсуа купити йому для роботи гладенький папір!

У його ставленні до жінок, собак, дичини й кішок заявляє про себе суперечливий характер Мопассана, циклотимія, зміна настроїв, перехід від чорного до білого і навпаки. Дволикий Янус.

2.

Перший вітрильник «Любий друг», жовтень 1886 року.— Землетрус в Антібі.— Професор Шарко й джерела «Горля».— Нудьга на балу веслярів.— Між Пенісом та Казанова.— Френк Гарріс.— Психіатри й критики: важкий діалог.

2 березня 1886 року Мопассан пише Ерміні з Антіба: «Які мої новини для вас звідси? Плаваю і, головне, працюю. Пишу історію однієї пристрасті, екзальтованої, жвавої й дуже поетичної».

Йшлося про «Монт-Оріоль», роман, закінчений в Антібі на віллі Мютерса.

Вілла Ле Боске паралельно носила також ім'я свого власника, морського офіцера Моріса Мютерса. Там сьогодні мало що змінилося.

Мопассан працював у вітальні за круглим столиком. Щоранку, як і в Етрета. Він ходить, як точно відзначає спостережлива Ерміна, з кутка в куток, шліфуючи фразу, потім сідає, записує і розпочинає все спочатку. Після сніданку він гуляв і більше не думав про «Монт-Оріоль», його захоплював уже наступний роман.

Протягом зими він спалює багато дров, влаштовуєчись біля вогню, подалі від холоду, що ним тягло од дверей. Таке опалення, довідуємося з нотаток Мютерса, було надмірне як на ті часи, температура в приміщенні сягала 20—22 градусів, хоча нині це нам видається цілком звичайним.

З деякого часу він позначає свою кореспонденцію — «борт «Любого друга». За порадою старого Галіса Мопассан купив випадком наприкінці 1884 року тендер «Фламберж»¹, судно, овіяне найфантастичнішими ви-

¹ Шпага (прим. перекл.).

гадками; казали, ніби воно належало «росіянину, який програвся в карти».

Від цього часу не припиняється плутанина з його човнами.

«Фламберж» був одинадцять метрів завдовжки й мав місткість на дев'ять тонн. Оснащений як тендер, з вітрилами, що виступали над його корпусом, двома кліверами, трінкетом, великим вітрилом і тонселем, збудований 1881 року в Женевільє у Тексьє, він дістав од свого колишнього замовника Поля Соньєра¹ ім'я (як це робив і Гі) за назвою його найвідомішого твору. Мопассан сплатив за судно десь 1800 франків.

Чорний, граціозний і низький, ніби створений для швидкості, вітрильник легко брав на борт вісім чоловік; четверо мали де ночувати. Гордість Мопассана — штурвал — був з масивної червоної міді².

Це судно змінило життя письменника, так само як успіх, що його НАСЛІДКОМ і ВИЯВОМ ТЕПЕР БУВ «ЛЮБИЙ ДРУГ».

Прекрасні рядки відплиття.

На світанку шкіпер Бернар кидає йому в шибку жменю піску. Гі чекають, «Любий друг» напоготові.

Вони знімаються з якоря і прямують до затоки Салі. «Світало, гасли зірки. Востанне заплющив своє вертке око маяк Вільфранша, і я побачив у небесній далині, над ще невидимою Ніццою, предивні рожеві вогні — це спалахували верховинами на зорі льодовики Альп...»

«Любий друг» розвертається навітряним бортом і йде на захід, огинаючи мис Антіб і Канн, і прямує до Естерелю. «Це чарівна (...) гора, блакитна й витворна, немов якийсь ласкавий творець намалював її аквареллю на театральному небі, щоб була моделлю англійкам-пейзажисткам та викликала захоплення в сухотників і збанкрутілих величностей».

Пестливий плюскіт води. Вода набігає на пісок, б'ється об гранітні скелі. Це заспокоює, зворушує і розчулює сумного мандрівника, й от уже його сповнює радість: «...коли мене жене вітер і несе хвиля, і народжує-

¹ Романіст і журналіст (1827—1894).

² В Біарріці існує маленький музей «Любого друга». Мосьє Жак Дюбер, внук Дюбера, викупив вітрильник у торговця вином з Бордо, добродія Гастона Папена, який нарик «Любого друга» на свій копил — «Назустріч вітру». Шарль Дюбер повернув вітрильникові його попередню назву.

ться вона з того, що я віддаюся грубим і природним силам світу, з того, що я вертаюся до первісного життя».

Це не просто прагнення міняти місце, яке, далекі, охоплює шанувальника Палермського Барана, і не круїз, і не бажання дістатися край світу,— це вдволення, ні з чим незрівнянна розвага, втіха, насолода мотатися між небом і морем, бути на воді. З «Любим другом» Гі ніколи не виходив за межі Портофіно й Марселя.

У грудні, поійнятий звичайною непосидючістю, Гі залишає Ле Боске й оселяється в Шале дез Альп. З його вікна видно на сході вершини гір, ледь окреслену Бордігеру, Ніццу, з її бухтою Ангелів, і поле, де піхотинці в червоних формених штанах муштруються для реваншу. На заході мис Антіб, глибока блакить безлюдної затоки Жуан, білий Канн і золота перепона островів Естерелю.

Уранці, після своїх усталених годин біля письмового столу, Гі часто ходить у пустельні, дикі місця в напрямку Валлорі, в густий ліс, «де за дорогу правлять хіба улоговини». Він стріляє, плаває. Працюючи, він бачить із свого кабінету реї яхти, на якій за погідного вітру Бернар піднімає його прапор.

Іноді Гі навідує квітникарство брата Ерве, що скидалося радше на лікарню. Завдавши багато клопоту матері й братові, молодший з Мопассанів нарешті дійшов розуму, хоча поведінка його час від часу ще викликала побоювання. Гі підтримав організацію цього господарства фінансово, а шлюб брата з молодого дівчиною з околиці Грасса, Марі-Терезою Фантон д'Андон, 19 січня 1886 року, здавалося, й зовсім урівноважив вразливого молодика.

«Тієї зими, напередодні святої Колетти»¹, як помилково твердить Франсуа, стався землетрус. «Напередодні» треба розуміти в широкому плані,— відзначив Моріс Мютерс на своєму примірникові спогадів Франсуа. Насправді ж це стихійне лихо сталося 23 лютого 1887 року.

«Вечір був дуже гарний, і я довго не лягав, милуючись небом, всіяним зірками, і Ніццою, що танцювала й співала цього останнього карнавального вечора по той бік широкої протоки».

¹ Свято 6 березня (прим. перекл.).

Гі вклався, як звичайно, десь о першій годині по півночі. Та його міцний сон раптом розкидало якимось страшним коливанням. Від нестями він підхопився. «Першу мить я думав, що завалюється будинок (...). Я скочив з ліжка й почав шукати двері, але нараз різкий струс відкинув мене до стіни (...). На сходах лихо-вісно й дивно розлягались дзвіночки...»

Прибіг камердинер.

— Мерщій на вулицю! — крикнув Гі.— Це землетрус!..

Він квапить, втрачає терпець.

— У сад, негайно в сад! Зараз буде новий поштовх. Мати, де мати? Мамо! Сходь швидше униз!

Та Лаура не з'являється. Він знову кличе її.

— Я не можу, мені несила так поспішати,— каже вона, спокійна в лихові, як це властиво неспокійним натурам.— Мені байдуже до всіх землетрусів світу!

Нарешті вони в саду.

«По першій миті після поштовху море зненацька відхлинуло, лишивши на піску човни й рибу. Тріпотіли дрібні сардини, звиваючись, тікав великий морський вугор, хоча людям було не до нього. Далі на пляж набігла величезна двометрова хвиля, і море уляглося в свої береги».

В Антібі були поранені, один чоловік загинув. Шість тижнів двісті антибських родин ночували просто неба. Гі ненавидів бідність і змальовував її з якимось загіпнотизованим жахом. Це відчуваєш хоча б у «Пері й Жані»:

«Тільки-но увійшов туди, як його охопив дух злиднів та неохайності випарів голого людського тіла, відразніших за сморід звірячих шкур і смуху. У цій подобі низького й темного підземелля, схожого на вибій шахти, Пер постеріг сотні чоловіків, жінок і дітей, простертих на дощаних нарах (...). І, думаючи про їхні марні зусилля, їхню даремну працю (...), їхню запеклу щоденну боротьбу за існування, енергію, страчену цими горепахами, що збирались усе розпочати знову й рушали, самі не відаючи куди, світ за очі, аби врятувати своє жахливе животіння; він мало не заволав: «Та киньтесь ви краще у воду сторч головою разом із вашими жінками й дітьми!» І жаль так стиснув йому серце, що він пішов, не в змозі дивитися на все це».

Одначе сам Гі не пішов. Стихийне лихо в Антібі виявило його справжню, глибоко заховану доброту. Славетний письменник, «пан із Парижа», одним із перших прийшов на допомогу потерпілим.

Цієї ж зими, коли він не працював над «Монт-Оріолем» і коли, звісно, не двигтіла земля, Мопассан пише «Горля». Малоймовірно, щоб сюжет виник лише силою його уяви. Гі завжди твердив, що її йому бракує; цю рису, певне, треба було підкреслити ще на початку нашої оповіді, коли йшлося про автобіографічний ракурс новели «Гарсоне, кухоль пива!». Насправді ж, безумовно, вона у нього була, як, зрештою, в багатьох романістів — не така, щоб вигадувати «з нічого» ситуацію чи інтригу, але наявна стільки, щоб відповідним чином убити ідею у вірогідні, реальні шати. Йому потрібна лише сама ідея, навіть її натяк. І він вдихне в неї душу. А втім, з майстрами такого плану важко до кінця з'ясувати коріння сюжету.

Як і з приводу «Дому Тельє» й інших його «історій», щодо цього твору теж існує кілька гіпотез. Одні твердять, що тема походить від Шарко¹, з котрим Гі був близько знайомий, консультуючи в нього матір, а також зустрічаючись з ним на обідах у Гонкура. Цей блискучий психіатр читав курс лекцій у лікарні в Сальпетрієрі², які слухав увесь Париж (і, зокрема, у 1886—1887 роках молодий австрійський студент Зігмунд Фрейд); тож од нього начебто одержав цю тему Еннік, який передав її вже Гі. Що ж, Шарко мав такий-бо ж вплив на літературу другої половини століття, як Месмер³ або Сведенборг⁴ на Бальзака. Вищий світ був захоплений ним. З другого боку, ми знаємо, психіатрія взагалі вабила й хвилювала Гі.

За іншою версією, ідея належить Жоржеві де Порто-Рішу, авторові «Закоханої», який говорив з цього приводу докторові Пійє: «Я не подавав Мопассанові задум «Горля» в повному розумінні цього слова. Але тема цієї новели обговорювалася між нами, і я повинен додати,

¹ Лікар Жан-Мартен Шарко (1825—1893).

² Притулок для старих жінок у Парижі (*поим. перекл.*).

³ Фрідріх Месмер (1733—1815) — німецький лікар, що популяризував гіпноз (*прим. перекл.*).

⁴ Еммануель Сведенборг (1688—1772) — шведський письменник і філософ-містик (*прим. перекл.*).

що абсолютно відповідає правді, більшість його похмурих і меланхолійних новел підказав я».

Хоч як там було, зрештою, обидві версії не перекреслюють одна одну, а проте фантастичні обриси надприродної істоти, що виганяє вас із власної оболонки й оселяється в ній, цікавила Мопассана давно, ще до дружби з Порто-Рішем і впливу Шарко. Що ж до паралельної теми новели-галюцинації й їхнього зв'язку з розладом зору — то Гі не треба було далеко ходити, він сам спізнав це і відтак порушив ще в новелі «Він?», написаній 3 липня 1883 року.

«Він?»... Знову?! Ні, це не той «він», інший, якийсь, далекі, інший, чужий, сторонній, що існує незалежно од героя-оповідача, «він» поза ним¹.

Мопассан одразу ж, від перших рядків, чітко визначає своє ставлення до надприродного; фантастичне для нього — то не лише літературний жанр, а й якась незвідана реальність.

«Я не боюсь небезпеки. Коли б увійшла до мене людина, я вбив би її не здригнувшись. Я не боюсь привидів; я не вірю в надприродні сили. Не боюся мерців, певний, що смерть — то остаточне й повне знищення. Отже... так, так... Отже, гаразд, я боюсь самого себе?!»

Це симптоматична думка. Мопассан вертатиме до неї ще десятки разів і за найтрагічніших обставин.

А втім, галюцинації письменника, помічені Франсуа ще в 1882 році, частішають. Звідси, може, на порозі «Горля» слушно припустити, що «Він?» — це виплід його галюцинації, артистично оброблений майстром із наміром вразити, схвилювати, збентежити читача? Увійшовши до свого помешкання, те «я», від імені котрого розгортається ця сповідь, бачить свого приятеля, який заснув у фотелі перед каміном. Він простягає руку — торкнутися його за плече.

«Рука вперлася в дерев'яну спинку фотеля! Там не було нікого!.. Голова моя була ясна (...). Отже, це сталося не від розумового розладнання. Ошукалися очі. Лише очі, а через них і думка (...). Випадковий нервовий роз-

¹ Звідси і «Горля», по французькому *Hors-la*, буквально — «поза ним» (прим. перекл.). Разом з тим, скажімо, Андре Вільє зазначає, що слово «горля» є анаграмою Жана Лягора (Лягор — Гор-ля).

лад зорового апарату, мабуть просто приплив крові до очей, більш нічого».

Можливо, так і міркував Гі після кожного свого на- слання, схвильований, але розсудливий спостерігач того, що відбувалося в ньому самому.

«Горля» — твір більш посутній і більш довершений, аніж новела «Він?». У ньому змальовано розвиток тієї самої нав'язливої ідеї, що її ретельно й послідовно до- сліджує сам одержимий. У цьому хитросплетенні вбача- ли грубу ідентичність між Мопассаном та його героєм. Але тут все, звичайно, складніше!

На час «Горля» Мопассан у розквіті свого таланту, своєї творчої снаги, це аж ніяк не душевнохворий чи наркоман, якого опосіли марення. Він не копіює, не зві- ряє паперові сновидінь. Хоча, як і в новелі «Він?», це не завадить його власному страху переплітатися з жахами героя «Горля». Ми маємо тут справу з літературним перебільшенням особистої теми **СТОРОННЬОЇ СИЛИ**, що невідступно переслідує Гі ще від днів його юності, а до нього, як знаємо, гнітила його дядька Альфреда. Двійник — за кулісою!..

Існує два варіанти «Горля». Перший має близько де- сяти сторінок (26 жовтня 1886 року); і другий, остаточ- ний, — близько тридцяти. В першому оповідач перебуває у психічній клініці, другий поданий як щоденник, і ця форма робить виклад цієї химерії значно переконливі- шим, захопливим, детальним і щирим, вона цілком роз- криває жах ситуації. Її крайня логіка реально відтінена прекрасними побіжними сценами, такими, скажімо, як чарівна прогулянка на гору Сен-Мішель, сеанс гіпнозу, бал веслярів тощо.

А сам контраст між страшною історією і меланхолій- ною ясністю стилю:

«Звідки ідуть таємничі впливи, що обертають наше щастя на зневіру й кидають у відчай сподівання? Так от, ніби в повітрі, в невидимому повітрі рояться навколо нас таємничі сили, яким мусимо підлягати. Я проки- даюся радісний і бадьорий, співи рвуться мені з гру- дей.

Чому?

Ідеш низиною понад берегом; і зненацька по короткій прогулянці вертаєшся розстроений, пригнічений — так, ніби вдома очікує якийсь горе.

Чому?

Можливо, то струмись холоду, дйткнувшись моєї шкіри, зрушив мої нерви і потьмарив душу? А може, то обриси хмар, мінливі барви дня і предметів, промайнувши перед моїми очима, стривожили мою думку? Хто знає?»

Який виразний внутрішній стан відбито в примхливому плині води!

Напочатку автор щоденника почуває гарячкове збудження, пульсування несподіваного піднесення, веселощів; потім його діймають незрозумілі гризоти, мучать кошмари й глибока, ляклива самота в нормандському лісі. На певний час під впливом міркувань ченця зачарована пастка послаблюється, але далі знову стискує його з новою силою. Він починає сумніватися. Чи ж він не божеволіє? І він тікає, вертається до Парижа. Сеанс гіпнозу над його кузиною, на якому він присутній, вражає й стурбовує оповідача. Вечір він гайнує в Бужівалі, відвідує бал веслярів...

На що ж перетворилася гірка тривожність «Коханки Поля», чуттєва великодушність «Виїзду за місто», іскриста жіночність «Іветти»?

Людина постаріла. Вона не має вже до цього інтересу. Йй байдуже. «Я обідав у Бужівалі, потім перебув вечір на балу веслярів. Справді-таки, все залежить від місця й оточення. Вірити в надприродну силу на Жаб'ячому острові — цілковите безумство...»

Мопассан стишує голос і примушує себе слухати:

«Я думав про все це, йдучи понад водою. Сонце заливало річку, гріло й пестило землю, виповнювало мене любов'ю до життя, до ластівок, чие шугання — радість для ока, до прибережних трав, чий шелест — утіха слухові».

То надаремна, марна спроба вернути молодість, втекти од страхіття, що оселилося в ньому, і знову зібратися на силі, стати здоровим язичником, — Гі намагався, Гі раз у раз прагнув цього «справжнього життя». І невдало.

«Але поволі мене опанувало якесь занепокоєння. Якась сила, таємнича сила гнітила мене, спиняла, не давала йти далі, кликала мене назад...» Проти Горля («Це він, він, Горля, переслідує мене, викликає в мені ці божевільні думки! Він у мені, він став мені за душу; я уб'ю його!») безсилі ріки і Нормандія.

Ріка, як і життя, втілює у собі певний вияв небуття — адже вона тече. Кількість персонажів, що топляться або

намагаються це зробити, вельми значна. Це і хлопчик з «Сімонового татка», і служниця з ферми, і смерть Жана з «Солдатика»... У творах Мопассана чи не найбільша кількість утоплеників на всю французьку літературу!

Ріка пробуджує тривогу, і Мопассан опирається їй дедалі менше й менше. Знову наворачтається, знову мучить невідчепна тема «Любого друга», і він беззахисний перед нею. Він співав її на всі лади. Вона звучить в «Горля», вона зітхає й нарікає в інших: «Він зостався один. І тепер незабаром теж помре. Він, він зникне, і все скінчиться для нього. Не буде на землі більше Поля Саваля. Як це жахливо! Інші житимуть, любитимуться, ронитимуть усміх. О так, інші розважатимуться, а його, його вже не буде! Хіба не дивно, що люди можуть веселитися, реготати, радіти, у той час як над усіма висить неблаганна загроза смерті...»¹.

Мопассан у «Горля» так само, як і в житті, наштовхується на смерть, немов бджола на скло.

Смутний герой ходить у своєму саду. «На моїх очах невидима рука нахиляє й зриває квітки». Відтепер він певен, що божевільний: «Хтось завладав моєю душею і керує нею».

Галюцинант читає в науковому віснику, що схожі явища мали місце в Ріо-де-Жанейро.

«Знавіснілі мешканці цього краю кидають свої житла (...), запевняючи, ніби їх переслідують, підкоряють і розпоряджаються ними, як стадом, невидимі, але відчутні на дотик істоти, подібні до вампірів, які висисають із них під час сну здорові соки і, крім того, споживають ще молоко й воду...»

Це повідомлення — немов спалах блискавиці... Він згадує, як Сеною пропливав «прегарний бразильський трищогловик». Бразильський. От воно, пояснення!

«Істота була на тому кораблі, вона пливла звідти, звідки пішло її поріддя!» Кінці знайдено, логіка торжествує; приголомшений читач знову відчуває ґрунт під ногами. Ще б пак! Але читач не знає, що Мопассан як риба у воді в своєму оповіданні. В ньому, а не поза ним. Мопассан з «Горля» чудово поінформований. Ця історія, інтерпретатором якої він хоче себе вважати, символічно

¹ «Запізнілий жаль».

репрезентує його самого. Двійник у ньому, він посідає його місце.

Новела вправно уникає небезпек даного жанру — оповідь не втрачає напруги до останнього рядка. Логіка, торжество логіки замість того, щоб вернути героя в норми реальності, робить його непримиреним. А що він усе це розуміє, лишається один вихід: знищити Горля — знищити, аби врятуватись. «Я» підпалює дім. Безплотний Горля вислизає. І останній запис у щоденнику містить напіврозчленовану фразу (цей прийом є в Едгара По): «Ні... ні... безумовно... він не вмер... Отже... тоді... я повинен, я маю вбити себе самого!»

Сотні разів, доведений до відчаю болями в очах, мігренями, насланням, холоднокрівно виважуючи можливість психічного розкладу, що прогресує, Гі думав, що покинчить з собою. Він говорить про це тепер і в житті: «Я цілком свідомий того, що здоров'я моє підупадає, мої фізичні страждання зростають, галюцинації дедалі триваліші, працездатність знижується. Розрада лише в упевненості, що, коли стан мій геть погіршиться, я зумію покласти цьому край»¹.

Як впливає з останніх слів, Мопассан упритул підходить до перекonanого пояснення самогубства, і це хіба ще раз підтверджує те, що він уже осмислив в «Іветті», сягнувши надзвичайного передбачення концепцій сучасної психіатрії, розвинутих і досліджених значно пізніше: самогубець рідко коли одразу вбиває себе. Він не може примиритися з навколишнім світом і марно намагається змінити його, змінити себе; в цім колі його пристигає єдиний вихід — знищити світ, і його власна смерть стає звершенням цього.

Мопассан навідує Френка Гарріса, вельми неприємного типа, щось середнє між Самюелем Пепісом² і Казанова. Це англійський перекладач, з яким він познайомився десь 1880 року в американській романістці Бланш Макшетта. Їх «об'єднує» хіба те, що є в Мопассанові найгіршого, — хвалькуватість, експібіціоністські вихватки, неподобні розваги.

Мопассан, повідомляє зокрема Гарріс, надіслав йому «Горля» з листом, «досить цікавим, у якому автор зазначає, що критики вважатимуть його божевільним, та

¹ Френку Гаррісу, приблизно 1889 року.

² Самюель Пепіс — мемуарист, що яскраво оповів про мораль англійського суспільства XVII століття (прим. перекл.).

друг Гарріс сприйме все правильно. «Я абсолютно при здоровому глузді; і разом з тим ця історія навдивовиж захопила мене! В нашій голові стільки думок, що їх ми не спроможні пояснити, стільки інстинктивних пострахів, що, так би мовити, являють собою тили нашого буття».

Отже, за цим свідченням, зміст якого незаперечний, Гі розумів, що його твір виходить за межі звичайної літератури. Коли Гарріс, і на мізинець не оманений його застереженням, зауважує: «Моторошно подумати, що ви мали знати й що, власне, надихнуло вас на це оповідання, але воно, їй-право, свідчить, що з нервами у вас не гаразд», — Мопассан сміється:

— Ніколи я не почувався краще!¹

Він сміється надто голосно. Це відзначає і Робер Пеншон. Після публікації першого варіанта «Горля» колишні Капелюх і Жозеф Слива снідають разом: «Ми говорили про його останню новелу, і, коли я сказав, що вона стривожить читацькі голови, він зайшовся дужим і щирим реготом, котрий свідчив — його то не обходить». Це начебто колишній його сміх, а проте Робер Пеншон ошуканий чи принаймні хоче видаватися ошуканим.

Заадресувавши наприкінці жовтня ще перші десять сторінок «Горля» до «Жіль Блаз», Гі сказав Франсуа:

— Сьогодні я відправив рукопис «Горля», і побачите, за тиждень усі газети розводитимуть плітки, що я несповна розуму. Авжеж, це їхня справа, але я цілком здоровий і твердо знав, що робив, коли писав цю річ.

— Звичайно, — відповів Франсуа, хоча й анітрохи не переконаний у цьому.

Ще й досі навколо Мопассана триває нерозв'язана суперечка психіатрів і критиків. Медики легко знаходять у цьому творі промовисті відхилення, натомість літературознавці з обуренням їх заперечують. Що вдіеш, у кожного фахівця свої критерії. Та, врешті, усі мають рацію. В «Горля», зрозуміло, не стрінеш і рядка, який не підкорявся б ясній волі автора, і, однак, цей контрольований вимисел уповні провіщає його майбутнє. Майбутнє — з сьогоднішнього.

Хвилює напружена вірогідність оповіді. Безумовно, це чар мистецтва; але цілком очевидно — це разом з тим і щось інше. ТУТ НЕ ЛИШЕ МИСТЕЦТВО, МАЙ-

¹ Френк Гарріс. Моє життя і мої захоплення. Париж, 1933.

СТЕРНІСТЬ. У сюжет укралено безліч справжніх подробиць, химерій-штрихів, відомих Гі: карафка з випитою уночі водою, подвійно замкнені двері, страх перед сомнамбулізмом, дзеркало, яке чомусь не відбиває людини. Вихоплені з хворої свідомості, усі ці деталі в ретроспективному огляді стануть пророчі, як і саме дивне звір'яння: «Увесь час таке відчуття, ніби загрожує небезпека, якесь лихо, що от-от має мене спіткати, а чи то й повів наближення смерті, і передчуття, без сумніву; йдуть од звивів не відомої ще хвороби, котра ГНІЗДИТЬСЯ В МОЄМУ ТІЛІ».

Засліплений формальною удачею, надміру бавлячись думкою, що його плутатимуть з героєм, Мопассан НЕ ЗНАВ ПОКИ що, ХТО Ж ТАК поінформував його. Коли він вигадує — по канві своїх спогадів, чутих історій і різних фактів, — він завжди опиняється на одному й тому ж шляху до лякливої зосередженості, жаків і небуття, яке обурює і водночас приборкує, гіпнотизує його. Він ніколи не приходить до казки, до веселого, до дива! Кожна вигадка для нього — то фантастичне, а кожне фантастичне — спотворене.

Мопассанові не довелося вигадувати все це, щоб створити правдоподібну фантастику. Йому досить було вслухатися в самого себе. У цей немов потойбічний холод, що підіймався по його жилах, несучи смерть.

Те, що він пише, прообраз того, що на нього чекає. Незабаром. Дуже скоро. А це й без того страшно, і, отже, нема потреби вдаватися до фігури лялькового Петрушки.

ЦЯ ЛЮДИНА ЗМАЛЬОВУЄ САМА СЕБЕ.

3.

Троє дітей Літцельманн, 1883, 1884 і 1887 року народження. — Друга спроба з'ясувати батьківство. — Неприйняття шлюбу. — Шатель-Гійон в 1883 році. — «Монт-Оріоль», або відраза до материнства. — «Мої двадцять п'ять днів», щоденник курортника. — Дідусь Кнок.

27 лютого 1883 року в сімнадцятому окрузі Парижа з'явився на світ хлопчик, названий Люсьеном, батько якого невідомий, і тому новонароджений дістав прізвище матері — Жозефіни Літцельманн. Через двадцять

років після цієї нічим не видатної події і по десяти роках після смерті Мопассана щоденна паризька газета «Л'Еклер» оголосила, що письменник помер не бездітний: цей хлопчик — його син. У номері від 11 грудня 1903 року ця ж газета вмістить на першій сторінці статтю, правда, без підпису, в якій знову-таки йдеться про те, що він лишив після себе хлопчика й двох дівчат, які мешкають у Сансі.

1927 року журналіст Огюст Нарді з «Л'Евр» провів нове розслідування, коротко викладене у статті, що з'явилася в «Меркюр де Франс» під ініціалами «Л. Д.» (Леон Дефу): «Старший з дітей, Люсьєн Літцельманн, народився в Парижі на вулиці Дан (...). Мосьє Літцельманн зараз головний урядовець супрефектури Санса (Йонн)»¹.

1884 року народилася дівчинка, Люсьєнна, і в 1887-му, 29 липня, — друга, Марта-Маргарита, по вулиці Міді, у Венсенні². І ніяких, хоча б найменших відомостей про батька.

У 1927 році молодша все ще мешкала в Сансі, де її чоловік, добродій Бельваль, тримав гараж.

Сама Жозефіна Літцельманн померла 1920 року.

Вже після смерті матері Огюст Нарді відвідав старшого й обох дочок: «Усі троє пам'ятали батька, пригадували його візити, але не хотіли відповідати на жодні запитання і взагалі розмовляти на цю тему. Вони навіть висловили жалкування таким зацікавленням преси. Старший зронив, що часто одержує газети чи журнал, коли там ідеться про батька. Хто їх йому надсилає, він не знає. Та є люди, яким усе відомо: так, коли в Академії йому надали звання офіцера, чиясь рука написала в його досьє: «син Мопассана».

Леон Дефу зустрічає свого колегу Огюста Нарді. Виявляється, останньому Люсьєн Літцельманн усе ж переповів деякі деталі: «Як військовослужбовець запасу, мій батько повинен був пройти перепідготовку в казармі Санса. Він мав у готелі «Бургонь» номер на кілька кімнат (...). Я дуже добре пам'ятаю юність. Уся вона була заповнена мандрами, яких я боявся. Мені не подобалося це життя в постійних тряських переїздах. Ми жили в

¹ 1 січня 1927 року.

² В хроніці «Л. Д.», а також у листі пана Бельваля зазначена вулиця дю Полігон, натомість в актах громадянського стану Венсенна — вулиця дю Міді.

Монтаржі, де я вчився в колежі, у Клермон-Феррані, в Пальва, де була прекрасна яхта. Мешкали ми також і в Сансі, у готелі «Бургонь». Він багато курив...»

Після смерті Мопассана становище цієї родини погіршилося. «У матері були ще гроші, та вони швидко розтанули, і вже через кілька місяців вона опинилася в скрутному становищі. Правда, іноді надходили запечатані листи. Одержуючи їх, вона розписувалась і відповідала в Париж, «до запитання», на ім'я пана Радзивілла»¹.

Як бачимо, атмосфера таємниці лишається й після смерті Гі, таємниці такої-бо непрозірно глибокої, що, коли я 1965 року заговорив про це з мосьє Фондвілем, нотаріусом Грасса, який веде справи спадкоємців Ерве де Мопассана, відповідь його не давала нічого нового: наскільки він обізнаний, ніяких відомостей у цьому питанні не виявлено.

З різних пересудів довкола цієї загадки з'ясовується хіба єдине, що коли Мопассан відкрито й не виконував ролі батька, то матеріальну допомогу подавав як за життя, так частково це тривало і по його смерті. Отже, діти Літцельманн не були в повному розумінні кинути-ми. І все-таки своїми спадкоємцями він назвав не їх, а племінницю.

Для старшого це не містерія, він чимало знає.

«Мати була сама з Страсбурга, а познайомилася з ним, певна річ, у Парижі». Люсьєн Літцельманн цілком очевидно мав зовнішню схожість з гаданим батьком: овал обличчя, пропорції, підборіддя, ніс, волосся, та й вдачею був добродушний і веселий. Маргарита, найменша сестра, надзвичайно скидалася на Лауру, як сказав Леонові Дефу Нарді.

А ось і Люсьєнна Літцельманн часу 1927 року, модистка з вулиці Л'Ассомпсьйон у Парижі: «Жінка дуже вразлива. Брюнетка, трохи замічної будови, з очима як і в Маргарити, і теж схожа на Лауру де Мопассан». Коли до неї завітав Нарді, вона розридалася. «Він балував мене. Він пестив мене... він нас любив... Мати так страждала, коли він помер...».

У кімнаті Люсьєнни на стіні висів знімок Гі.

«Він не любив фотографій,— каже вона,— він рвав

¹ Д'Евр, 1926, 2 вересня. Князь Радзивілл був композитором і другом Гі, Гонкура, своєю людиною в домі Теофіля Готье.

їх». Штрих, красномовніший за всі разом сторінки цього досье. Гі залишив тільки дві фотокартки: одну — яку зробив Тьель у Ніцці, й другу — Етьєн Каржа. У 1927 році треба бути водночас неабияким досвідченим спеціалістом по Мопассану і психіатром, щоб звернути увагу на цю деталь.

Атмосферу в родині легко уявити з таких визнань: «Коли ми запитували матір, будучи в Орлеанському лицейі: «Де наш батько?» — вона відповідала: «Тато мандрує». Ми дивувалися, бо інші учні (...) бачили своїх батьків дуже часто...»

І вона додала, вертаючись до того, що її найбільше турбувало: «Я хотіла б перешкодити появі вашої статті... Ніхто не має права говорити про це. Чому цього не зробили одразу ж після смерті тата?» Минула третина століття по смерті Жозефіни Літцельманн, а табу, накладене Мопассаном, і досі шанувалося його нащадками.

Дочка Гі зробила наприкінці й таку вельми незвичну заяву: «В Ніцці живе якийсь Франсуа, камердинер батька, який завжди ставився вороже до матері. ВІН ПРИЧИНА ВСІХ наших нещасть».

Знову вдавшись до розслідування в 1965 році, я одержав спершу деякі дані від добродія Анрі Форестье, директора архівів департаменту Йонн, і від П'єра Парюзо, що відає муніципальними архівами Санса, а також од мера Венсенна. Двоє з трьох дітей, виявляється, вже померли; перший, хлопчик, схожий на Гі,— 18 червня 1947 року в Сансі. Його удова Габрієла й нині мешкає в цьому місті¹. Люсьєн Літцельманн служив у супрефектурі. Його особиста справа не була знайдена ні в Сансі, ні в Оксері, але з усних свідчень можна констатувати: «Він охоче визнавав себе за сина Гі де Мопассана».

Маргарита Літцельманн, молодша дочка, померла десь двадцять років тому. Її чоловік, що взяв шлюб удруге, 1965 року теж жив іще в Сансі; я одержав од нього певні відомості.

«Я знаю, що після смерті відомого письменника моїй тещі допомагав якийсь полковник з Ліса, приятель Гі де Мопассана (...). Та внаслідок пограбування квартири в Монтаржі через деякий час по смерті Гі де Мопассана в моєї тещі не лишилося, на жаль, жодного документа»

¹ Лист мадам Люсьєнни Літцельманн до автора.

все, що мало бодай найменший стосунок до їхніх взаємин, зникло». А шкода.

Одне слово, з дослідження на даному етапі ймовірність цього конкретного Мопассанового батьківства неспростовно велика. За словами Люмброзо, мадам де Мопассан та друг її родини лікар Балестр, який спостерігав Лауру, теж заперечують існування дітей.

Лікар Лаури говорив Люмброзо: «Я ніколи не чув розмов про цих трьох дітей з Йонна; ніколи пані Мопассан не проходила мені за них.

У Мопассана лишився син, та ви знаєте, які обставини заважають назвати його. І при тім, що це секрет полішинеля».

Ні лікар Балестр, ані Люмброзо нічого більше не уточнюють. Можливо, обидва мали на увазі маленького П'єра Леконта дю Нуї?.. Але тоді секрет полішинеля, цілком очевидно, стає не що інше, як двічі неправда.

А проте чим пояснити: людина, яка взагалі любила дітей, вдовольняється тим, що своїх власних бачить лише вряди-годи?

Люсьєн Літцельманн був перекоаний, що, коли б смерть батька «не виявилася така трагічна, коли б він був при здоровому розумі, він би визнав їх». Далєбі, тхозна.

У грудні 1891 року, за кілька днів до своєї спроби самогубства, у присутності двох лікарів, запрошених для того, щоб потім не намагались оскаржити його духівницю, Гі признає свою головну спадкоємицю — племінницю Сімону, дочку брата Ерве, відписуючи батькові й матері тільки передбачену законом чверть статків,— досить дивний, сказати б, викрут для людини з хворобливою увагою до теми кинутих дітей!

Та є, мабуть, і пояснення. Кинуті діти — явище досить поширене у вищому світі за тих часів, надто в Нормандії. Мезальянс був тавром, і шлюб з простолюдкою закрив би перед Мопассаном усі двері, а 1883 року він докладає стільки зусиль, щоб увійти в обране товариство!..

Не зайве також нагадати, що Мопассан, як і Флобер, був зятятим ворогом шлюбу. Хоча й неодноразово ця спокуса вабила його.

«Він казав мені,— розповідає Леон Фонтен,— за кілька років до смерті, що, завжди переконаний холостяк,

похмурий самотник, він, проте, вирішив поєднати своє життя з однією жінкою, якщо та одержить свободу».

Десь 1887 року в графині де Х. Гі зустрів молоду жінку, вродливу, стриману, вбрану скромно й елегантно. Це, власне, і є та чарівна незнайомка, якій він пише 19 грудня 1887 року з Тунісу, пише ніжно й щиро: «Від учора я мов сам не свій — тільки й думаю, що про вас. Страшне, неймовірне жадання бачити вас, бачити зараз же, цеї миті, тут, перед собою, пройняло моє серце (...). Ви повинні відчувати, як воно блукає довкола вас, це бажання (...). Я хотів би, над усе хотів би бачити ваші очі, ваші лагідні очі (...). За кілька тижнів я лишу Африку. Я знов побачу вас, ви приїдете, правда ж, незрівнянна моя? Приїдете до мене в ...».

Кінець листа так ніколи й не знайшли.

Ще одвертіше він сказав якомсь Франсуа в Екс-ле-Бені (червень 1888 року): вже декілька літ тому йому сподобалася молода дівчина, але через страх Гі віддав перевагу спокусливій інтрижці. «Я запитую себе, чи не було б це одруження щастям для мене... Що ж, не судилося!»

Вже після смерті Мопассана Франсуа намагався переконати доктора Бланша, що вдалий шлюб міг би врятувати його господаря. Суворий психіатр відповів:

— Ні, мій любий Франсуа. Гі де Мопассан був надто митець, щоб женитися.

Третє пояснення містить саме прізвище Літцельманн. Його легко витлумачити, так би мовити, географічно: «Людина (походженням) з Лютца», — зазначає Альбер Доза. Лютц — місто недалеко від Саверна. Ельзасці. У той період непримиренного розмежування і германофобії навіть сама асоціація була перепону.

Четверте міркування переважно психологічного характеру. Діти, певне, небажані, — чи горнулася до них душа Гі? Люсьєн Літцельманн просипає дрібку солі. «Коли він пояснював мені щось і я удавав, ніби збагнув, він одразу ж помічав і сердився. Якимсь він виставив мене за двері. Його запитання сповнювали мене жахом, я боявся не сподобатися йому...»

П'ятий аспект. Тут ще глибше коріння. Владна аристократка Лаура не хотіла навіть чути про Літцельманнів, що добре акцентує Огюст Нарді: «Невблаганна мати, Лаура де Мопассан, оточила хворого суворою опікою. Вона заборонила молодій жінці ступати на поріг

психіатричної клініки в Пассі, де перебував і вмер Гі. Рішучим жестом вона накидає вуаль на минуле. Вона відмовилася бачити й розуміти... «Діти? ...Я не знаю ніяких дітей, крім ось цих»,— кидала вона, показуючи на книги свого сина».

Андре Віаль писав з розважливою обачністю: «Небай- дуже, можливо (це чемне «можливо»! — А. Л.), для дво- рянського гонору, а ще радше з поваги до сімейних упереджень, через що падає тінь на його мужність (важ- ко більше виважувати слова! В Мопассана було доволі мужності фізичної й мужності інтелектуальної, коли він обурений, але ніякої моральної мужності.— А. Л.), Гі де Мопассан, якому матрина гординя ВСУПЕРЕЧ ІСТИНІ (Андре Віаль, попри всю свою обережність, ясно дає зрозуміти джерела його переконань.— А. Л.) приписала місцем появи на світ замок, не міг би визна- ти, що він батько трьох дітей, народжених у 1883, 1884, 1887 роках від простолюдки».

Існують неправі матері, як і неправі вдови. Схильні наказувати, розчаровані в заміжжі, вони довго виклада- ють кучері на голові своїх синів і плекають із них пацієнтів содому або ж холостяків, стаючи, власне, за помічниць цим натхненним спокусникам. Якщо в житті Мопассана це мало місце, причина, либонь, тут одна — Лаура. Використовуючи своє слабування, самотність і навіть матеріальні чинники, вона зробила все, аби збе- регти сина, захищаючи його від Жозефіни Літцельманн і, зрештою, взагалі од будь-якої жінки.

Що ж до Тассара, вважай, прямо звинуваченого однією з дочок, вплив якого зростав у міру гіршання стану здо- ров'я Мопассана, то він цілком підлягав Лаурі, якою безмежно захоплювався і яку слухав. Цей добрий мосьє Франсуа повністю довів свою велику відданість і малий розум. Святенництво, яке так висміював письменник, жило в його домі під личиною слуги.

А проте хто вона, Жозефіна Літцельманн? Бува, не подавальниця води з джерела Маргарити в Шатель- Гійоні, змальованого в «Монт-Оріюлі»? Хронологічна близькість «Монт-Оріюля» й цього таємничого зв'язку не усуває жодної несподіванки; звернімо увагу хоча б на такий начерк Гі: «Час від часу добродій або дама набли- жалися до кіоска під легким дашком, де сиділа гарна, привітно усміхнена жінка, а в цементному водозборі ти-

хомирно бурхало джерело. Хворий і доглядачка, здається, непохитні в мовчанні. Не сказавши й слова, вона подає йому склянку, в якій шумують прозорі бульки, він п'є і рушає далі...»

Мопассаном періоду «Монт-Оріоля» цікавився професор Еме Дююї, колишній ректор університету в Алжирі. «Важко читати сьогодні — його висновок — цю історію адюльтера та його фізичного наслідку; вона видається тепер затертим натуралізмом».

Якщо в естетичному плані «Монт-Оріоль» і справді є швидко застарілим твором Мопассана, то з іншого, безумовно, погляду — це незамінні дані про автора. «Ділова» інтрига, у трактуванні багато грубішому, ніж «Любий друг», — паралельна з другою сюжетною лінією, історією шаленого кохання, що містить свідчення ще однієї нав'язливої ідеї Мопассана — його неприйняття материнства.

Мопассан завершив «Монт-Оріоль» 1887 року, в Антібі, у рік появи на світ третьої дитини Літцельманн, хоч ми знаємо, що в основному цей роман уже готовий під час попереднього перебування письменника в Шатель-Гійоні в доктора Барадюка.

Інспектор мінеральних вод, цей лікар-практик збив собі багатство на ідеї контролювання двох джерел і залучення до цієї операції паризького банкіра Брокера. Так у 1878 році виникло «Товариство мінеральних вод Шатель-Гійона». Ця перемога, боротьба з товариством-конкурентом, що тримало землі інших селян, а потім і спільна експлуатація їх, — усе це було відоме Гі з перших рук¹.

Розберемось у цьому. Лікар Бонфій, який «відкрив» у романі джерело, не може встояти проти точних розрахунків «його реальної прибутковості»:

«То є справа такту, спритності, чуття і зухвальства. Щоб створити курорт на мінеральних водах, треба вміло його розрекламувати, а щоб пустити відтак у моду, належить зацікавити в ньому медичних світил Парижа».

Банкір-єврей Андермат одразу ж вхоплює повів зиску, який можна дістати з Анвалю, збудувавши на горбі

¹ Барре уточнює: «У романі «Монт-Оріоль» Мопассан змалював пейзаж Анвалю — місцини Шатель-Гійона, де він бував кілька сезонів, оселяючись у Барадюка, в «Сплендід-готелі», а пізніше й на вулиці Сен-Іпполіт».

сучасний лікувальний комплекс. Але горб цей — яка прикрість! — належить упертому й жаденному овернцю дядечкові Оріюлю.

Конфлікт між Андерматом і Оріюлем, двома хижакми різної породи, і є рушійною силою роману. Мопассан підкреслює це жваво й утішно. Він пише 11 травня 1884 року в «Голуа»: «На кожному термальному курорті, що виростає довкола всякого гарячого джерела, відкритого кимось із селян, розігрується ціла серія неперевершених сцен. Спочатку це продаж землі її місцевим власником, далі — створення товариства з капіталом на кілька мільйонів, звичайно фіктивним, і чудо будівництва закладу на ці примарні гроші, але з цілком реального каміння; потім з'являється перший лікар, що одержує звання лікаря-інспектора, і перший хворий, який стане постійним, і кожний із них відповідно ламає величну комедію між хворим і лікарем».

На цих медико-соціальних лаштунках спалахує й сягає свого апогею ідилічне кохання Христіани, дружини заповзятого Андермата, й молодого парижанина Поля Бретіньї, котрий кине її, як тільки його полюбовницю спотворить вагітність, кине заради свіжої Шарлотти Оріюль, однієї з дочок споважнілого дядечка Оріюля.

Ця риса огиди і є найвиразніша в романі, який Мопассан сам вважав невдалим. Бретіньї почуває щось схоже на гидливість перед материнством: воно «з неї, жінки, зробило тварину. Вона не була вже для нього виняткове створіння, кохане й омріяне, а самиця, що відтворює рід...»

Це про неї. Аж от і про нього: «Вона не розуміла, що він, цей чоловік, належить до породи коханців, а не батьків».

І знову, відзначимо, автор наділяє героя своїми власними почуваннями; а в «Марній красі» (7 квітня 1890 року) сама лише тінь незаконності дитини стає жінці за знаряддя відплати, помсти чоловікові, хоча провина його полягає хіба в тому, що він був їй чоловіком. Вродлива графиня де Маскаре з цієї бентежної новели ненавидить свого чоловіка, бо він «НАКЛАДАЄ НА НЕЇ ОСОРУЖНУ КАРУ МАТЕРИНСТВА». Семеро дітей протягом одинадцяти літ (тоді це, до речі, було звичайним). Оповідь є палким звинуваченням проти «расової кобили, зачиненої в стайні, на що приречена Краса (...).

Одинадцять років вагітності для такої жінки! Це ж пекло! Адже це означає принести в жертву огидному законів репродукції, який з нормальної жінки робить машину для виплодження, усю молодість, всю красу, надії на успіх у товаристві, весь поетичний ідеал блискучого життя».

У новелі «Гай-гай» (березень 1889 року) чарівна коханка теж перетворилася на «дорідну квочку»: «вона ВИСИДІЛА цих чотирьох дівчаток». О, це дієслово! І тут, подібно до ситуації в «Монт-Оріолі», реагування коханця на дітей колись обожнюваної жінки симптоматичне.

«Серце мені стислося з тяжкого болю, й нараз озвався гнів проти природи, несвідоме обурення підлими, чорними й брутальними силами, що вигублюють життя».

РУЙНУВАННЯМ Мопассан називає те, що насправді є **ТВОРЕННЯМ**.

І однак він любить дітей. Тобто... Він перебуває в цих двох суперечностях і не може їх розв'язати. Ця людина **ЗВ'ЯЗАНА**.

Чи можна зазирнути ще глибше? Авжеж, що можна. Якщо не в біографію, де стільки темних і незрозумілих заворотів, то принаймні — аналізуючи його твори.

Для Гі трагічним у людському існуванні є біологічна засада. Дитина несе в собі катастрофу, бо **ВОНА ЖИТТЯ**. Усі лиха через неї. Народжуючись, дитя вбиває свою матір.

Викрадені діти. Таємні діти... Для Мопассана дуже рідко дитина стає тим, чим вона так природно є для інших — джерелом радості. Настирливе повторення цієї теми підкреслює цю відразу, це неприйняття. «Думка про маленьку істоту, од нього зароджену, людського робачка, що ворухиться в її тілі, споганивши і збридивши його, нагонила майже непереборну огиду». Це, власне, зрікання відтворення, Гі нудиться від самої думки про це.

Мопассан висловлює своє моторошне заперечення тим-бо ж дієсловом: «висиджувати». Як це робить квочка. Навіть в агонії він згадуватиме про ці «яйця». Він не приймає, отже, ні життя, ні смерті. Він вважає абсурдним людське боріння й ще абсурднішим його необхідність, цей ланцюг буття. Абсурдний пелікан, що висиджує яйце, «звідси вилупиться інший пелікан, який

одразу ж почне висиджувати нове яйце», — скаже бідний Робер Десно.

Дійшовши віку, коли читають «Монт-Оріюль», невизнані діти Мопассана знайшли там (принаймні могли) багато такого, що з'ясувало для них батькову поведінку, звичайно, із скидкою на перебільшення романіста, бо він, хоч і ненавидів «людських робачків», нагородив мадемуазель Літцельманн трьома дітьми, і то за п'ять років!

Гі проводить у Шатель-Гійоні літо 1883 року. Без особливого вдовolenня приймає він «тортури водою, мов той давній стратенець у цератовій подобі гамівної сорочки», давлячись кишкою, що її «вправно проштовхують усередину. Пацієнт напружує руки, хрипить, задихається, гарчить собакою й гикає, неначе страждає од морської хвороби, намагаючись викинути з шлунка страшного каучукового звіра... Та раптом служник повертає кран, і вода ринула в хворого, надуваючи його живіт, ніби верблюда, що запасається водою на цілий місяць...»

У перерві між цими середньовічними процедурами Мопассан роздивляється курортників, як свого часу спостерігав нормандських селян, веслярів із «Жабника», урядовців морського міністерства, колоністів і арабів в Алжирі, журналістську братію «Любого друга».

«Кого тільки не стрінеш там — представників різних народів, різних шарів суспільства, авантюристів усіх мастей, суміш рас, людей надзвичайної долі й карколомних пригод. Жінки розігрують тут свої спектаклі з винятковою легкістю й облудами (...). Чоловіцтво ж або здобуває гроші, як Андермат, або смерть, як Обрі-Пастера, а декого спіткає й гірше... вони одружуються».

Ми бачимо, як він пише в Шатель-Гійоні цей роман, «коротку, просту історію на тлі пейзажів цього спокійного краю»¹.

Гі працює в своїй звичайній манері, а разом і розважається, дещо нотує. Звідси і псевдощоденник курортника від 25 серпня 1885 року, названий, за аналогією до часів війни, «Мої двадцять п'ять днів». З нього постає безтурботний Гі, який п'є відворотну воду, усміхається

¹ А в цей час, за сорок кілометрів звідси, Золя, який нудиться з дружиною в готелі «Шаборі», в Мон-Дор, теж обдумує роман про курорт мінеральних вод! Після виходу «Монт-Оріюля» він, проте, відмовляється од цього плану, одверто натуралістичного.

доглядачці коло джерела, гуляє біля ермітажу Сен-Сусі та околиці й захоплюється двома незнайомками.

Чудовий епізод поїздки в ландо з двома гарненькими «вдовами» до Тазенатського озера. Озеро «кругле, як срібна монета».

«Ото б скупатися!

— Й справді... але... вбрання.

— Стривай, та ми ж самі...

І купаються.— ...—!»

Пунктуація вельми показова. Як і неозначено-особове «купаються!».

«Погойдуючись на прозорій хвилі, білі тіла пливуть уздовж скель, і здається, що вони зависли, ширяють у повітрі, і по дну з кожного їхнього руху біжать тіні».

Доглядачці джерела невідільно відлучатися, а проте хіба втримаєшся!

Гі їде в Шатоневф поглянути на ревматиків, і знову дається взнаки його похмурий гумор: «Прекумедне видовище — ціле поселення калік».

Між іншим, кажуть, мораль у горянок досить вільна! О, то вже зовсім інше. Доброчесний кюре наставляє їх щораз, коли стрибнуть у гречку, посадити горіхове дерево. «І от уночі на горбі часто можна бачити вогні ліхтарів, бо ж грішницям аж ніяк не хочеться приносити покуту серед білого дня». За два роки на громадській землі з'явилося три тисячі дерев — горіхи врожаю панотця!

Хай там що, а віддамо перевагу цьому ескізові над важким «Монт-Оріолем», невдало перелицьованим варіантом «Любого друга».

«Монт-Оріоль» багато в чому визначає наперед Кюнка¹. Лікар Бонфій, першовідкривач джерела, грає ту ж роль, яку покладе собі Парпале в Жюля Ромена, а доктор Лятон, чийм прообразом, до речі, був лікар-інспектор Барадюк, — це вже готовий, викапаний Кюнок: «без певного віку, модно вбраний (...), поголений... З обличчям актора». — Ставить крапку Мопассан.

— Дуже сучасно, — захоплюється сноб Андермат, коли Лятон оглядає його дружину, відтворюючи на тілі пацієнтки всю топографію внутрішніх органів.

¹ Головний герой комедії Ж. Ромена (1923 рік), спритний лікар, який здобув успіх на тому, що проголосив: кожна здорова людина — хвора, але не знає про це (прим. перекл.).

Разом із романістом зводить рахунки і хворий. Гі говорить про лікарів і медицину: «...їхне невігластво і глупота такі очевидні, що належало б судити тих, хто видавав їм небезпечний патент безкарності». Він непримиренний до «спритного лікаря, який шахрайством і хитрістю створює думку, ніби вода, що він її відкрив, має неоціненні властивості подовжувати людське життя, і на доказ цього оточує себе столітніми стариганами».

Лікарі «Монт-Оріоля» здобудуть своє. Це сміховинна й цілком довершена галерея: в ній і вельбучний професор, і професор-добряга, і лікар, випечений та гладкуватий, якого люблять дами; і розсудливий, грубий сільський ескулап; і вкрадливо скромний благочесний паризький лікар-інтриган, і лагідний хитрун італієць...

Вони й виплодять Кюка.

4.

Графиня Потоцька і «обід Покійників».— Марі Канн, «холодна красуня».— Женев'єва Стро й інші спільниці.— «Надто росіянка», або програма дуель Бофрілана.— Завоювання передмістя Сен-Жермен.— Спільні інтереси.

Товариство, що його відвідує Мопассан у zenіті слави, це скоріше світ фінансистів, аніж доми аристократів. Спершу, отже, передмістя Сент-Оноре, а вже потім Сен-Жермен...

Гі — приятель музиканта Каена д'Анвера, його перлини дружини, з народження Люлі Варшавської, та її сестри Марі Канн, згодом подруги Поля Бурже. Його приймають у графині Луїзи Каен д'Анвер, своякині Люлі, до заміжжя Луїзи Морпюрго, дружини знаменитого банкіра, власника замка де Шам. Письменникові охоче виявляють свою ласку Ротшільди, Перейра, Фульди.

У сцені полювання з «Бекасових казок» звертає на себе увагу тирада щодо утвердження норманнів. Поза сумнівами, в нього були деякі заботони. Й не більше. Але ж як, власне, ставився Мопассан до прихованих повівів своєї доби?

У середу 4 березня 1896 року після обіду в принцеси Матильди Едмон де Гонкур відзначає: «Мені не таланить... На обіді цей жахливий Райнах, подружжя Стро;

правда, вони привітні зо мною, а мадам Стро, жінка розумна, була дуже люб'язна».

У розпалі «справа Дрейфуса». Але ми бачили вже закулісний фінансовий підклад «Любого друга» і крах «Загальної спілки» — упередженість не допомогла цій афері. За часів Мопассана перевага християн, як і взагалі білої раси, навіть не підлягала сумнівам.

Як і Вальтер у «Любому другові», Андермат з «Монт-Оріоля» — єврей. І Мопассан вкладає йому в уста такі слова: «Нині ми володарі, достеменні й єдині! Ось гляньте лишень на це село, убоге село! Я зроблю з нього місто. Так, голубе, я! Біле місто, де буде повно готелів, а в них повно приїжджих, готелів з ліфтами, слугами, екіпажами, з юрбою багатіїв, якій слугуватиме юрба бідних».

Звідси в сюжеті роману його навхресний конфлікт: з одного боку, ділові викрути Андермата й Оріоля, і з другого — кохання Христіани та Бретіньї.

«Надто різні, надто далекі одне одному, вони належали до зовсім несхожого, відмінного поріддя людей. Він нічого не розумів у ній, вона нічого не розуміла в ньому. Проте він був добрий, відданий, послужливий, люб'язний. Та, мабуть, тільки люди одних поглядів, одного духовного складу, однієї моралі можуть почуватися поєднаними одне з одним священними узами обов'язку».

Якщо в Мопассана й трапляються певні суперечності, то вони на тім і вичерпуються.

Поблажливий і навіть заповонений, він разом із тим зневажає чоловіків, чие ремесло — гроші, усіх цих Перейра, Ротшільдів, Фульдів, і похідних від них Вальтерів й Андерматів у його творах.

Жаглива графиня Потоцька, якій він складає піднесену дяку за турбування успіхом «Життя», була, проте, справжня мостива шляхтянка. Хоча й космополітичного штибу. Вона сама жартома казала, що палким темпераментом завдячує змішаній в її жилах крові трьох антагоністичних рис.

На це надзвичайне створіння дивилися в Сен-Жерменському передмісті скоса. І то через тих, кого вона приймала в своєму особняку на авеню Фрідлянд. Змальована в «Голубій герцогині» Поля Бурже, вона була також і прообразом героїні «Монт-Оріоля».

Навіжене, розбещене дитя, чарівне й здатне вкинути у потерп, морфіністка, сколота, як подушечка для голок у модистки, вона не знала упину ні в чому, ні в шалених витівках, ні в порухах серця.

Її рисами наділена баронеса де Фремін у «Нашому серці»:

«Гарний рот з тонкими губами, немов наведений пензлем мініатюриста й далі легко, але рішуче означений вправною рукою карбувальника. Голос із цих уст — кришталевої чистоти, а несподівані, гострі думки, висловлені владним тоном, — своєрідні, ущипливі й примхливі. Це істеричне дівчатко зводило з розуму холодним чаром і якоюсь байдужою, відчуженою загадковістю, що хвилювали чоловіків і породжували серед них бурхливі пристрасті. Вона славилась у Парижі як найекстравагантніша й по-справжньому світська жінка». Визначення «дівчатко» показове.

Так само описує її й Франсуа Тассар:

«Вона полонила силою, якій годі було опиратися. Її чоловік також являв собою загадку. Привітний і чудово вихований, він нічого не помічав. Чи він лише удавав, чи то був сліпий або ж поблажливий? (...) Ходили чутки, ніби він навіть використовує приховану розпусту дружини».

Ми бачимо «італійку, що носить польське ім'я, з чорними хижими очима, неаполітанську богиню, котра, здавалося, проклинала і руйнувала все, чого торкалася», — так скаже хронікер Альбер Фламон у липні 1899 року про «...її затаєну зневажливість, безневинний і жорсткий цинізм цієї вже ледь сповнілої, але все ще надзвичайно гарної характерниці, яка згори, зі сходів свого особняка на Фрідлянд загукала Каро, доброго красномовця, що дістав відставку... й кинула, плюнувши йому на лисину:

— Ось тобі за твої божественні ідеї!»

Ця чарівна союзниця Гі багато в чому допомагала йому. Зрештою, він був окрасою її салону.

Принцеса з народження, графиня за шлюбом, Поточька мала все для вдоволення своїх примх, а вони заходили іноді дуже далеко. Її не обтяжували забобони. Так, скажімо, це вона була ініціаторкою скандального «обіду Покійників» (натяк на сім біблійних братів-муче-

ників) і підохочувала жаргон, який часто ми зустрічаємо в Мопассана.

Ця учта, не вельми платонічна, мала своє обумовлене правило: кожному запрошеному належало розіграти вмираючого від кохання. Не прикрашатимемо: вмирати він повинен був од виснаження! Мопассанові, звісно, тут не довелося позичати ні очей, ні ідей; згадаймо хоча б написаний десятима роками раніше його александрійський вірш «На березі»:

І вмирає від пестоців пралі...

О, недарма він носив брелок від Потоцької, яким та відзначала своїх вірних лицарів!

Нерідко вечори закінчувалися вакханаліями. Саме під час одного такого святкування, стомлений вередрами Сирени, весляр забере в неї на очах Марі Канн, що тікатиме від психологізму Поля Бурже.

Так Гі скинув ярмо господині дому. А взагалі в його грі ця жирова дама була однією з козирних карт.

Марі Канн у час «Монт-Оріоля» він уже добре знав, зустрічаючи її або в Емманюели, або разом із Полем Бурже, навідуючи її в Сен-Рафаелі.

Якщо незрівнянна Ерміна була його дамою серця, то в цій він здобув свою даму пік.

«Майже східна дворянка»,— каже про неї Андре Віаль: Марі Канн народилася в Росії і насправді була українською єврейкою. Крім Поля Бурже, вона приймала в себе також Бурдо (перекладача Шопенгауера), професора Відаля, Едмона Ростана, художника Бонна, котрий залишив її портрет¹.

Вона мешкала зі своєю сестрою на Гренель, 118, поблизу славнозвісного передмістя Сен-Жермен. У неї ми бачимо те саме інтимне товариство, що й у Сирени: Бонна, професор Відаль (якого тривалий час вважали коханцем графині і якого Гі хотів знешкодити), мадам де Форсевіль, Жозеф Райнах (пугало Гонкура), граф Прімолі (Жеже) і уважний абат Мюнье, духівник, якому не загрожувало безробіття в цьому віварії грішників.

Гонкур, зачарований Марі Канн, присвятив їй цікаву сторінку періоду здобуття салонів Мопассаном.

¹ Портрети графині Потоцької, Марі Канн та Люлі Каен д'Анвер зберігаються в музеї цього художника в Байонні.

«Понеділок, 7 грудня 1885 року. Обід у мадам Марі Канн. Троє слуг, виструнчених на сходах, двійчасті двері, нескінченна кількість кімнат, стіни кожної оббиті шовком,— усе це підтверджує вам, що ви в домі банкіра (...). На одній із канапок у невимушеній позі сидить мадам Канн. У неї величезні темні очі брюнетки, пойняті млостю, а колір обличчя схожий на чайну троянду; на щоці чорна родимка, губи торкає легкий глузливий усміх, на оголеній шії блакитні жилки, рухи ліниві, але іноді в них озивається щось пропасне. Ця жінка сповнена чару водночас томливого й іронічного, надзвичайного, вкрай разючого, до чого долучається особлива знадність росіянок: щось кмітливе й незвідане в погляді, наївна цілеспрямованість у голосі (...). Коли б я був молодий і ще прагнув кохання, я не жадав би її: в мене таке відчуття, що, коли б вона була моєю, я б спив з її уст краплю смерті (...). Не пам'ятаю вже як, але розмова перекинулася на Палермо (Гі нещодавно повернувся з Сіцилії і, звичайно, присутній на обіді.— *А. Л.*), на катакомби, на їхні підвішені мумії. І Мопассан довго, смакуючи, говорив про мерців, виловлюваних у Сені, про їхню спотвореність. Тяг, розмальовував подробиці,— а це діє на молоденьких жінок,— показуючи себе оповідачем жахів і кошмарів».

Але ми супроводжували Мопассана в його відвідинах Палермо й чудово знаємо, що насправді почував він перед лицем смерті. Немов вільного повітря, саме й бракувало йому хвалькуватого звитяжництва. І в цьому весь Мопассан...

Марі Канн, «налякана, усміхнена й чарівна», сидить під власним портретом роботи Бонна і, слухаючи, задумано втоплює очі в цього міцного нормандського плотолюбця, мимохить порівнюючи його із своїм блаженським коханцем.

Женев'ева Стро, його бубнова дама, не менш приваблива постать у цій різномастій грі. Дочка Фроманталь Галеві, автора «Єврейки», удова Жоржа Бізе, вона вдруге віддалася за адвоката Еміля Стро. Освічена, жвава, розумна, вона мала зовнішність не дуже гарного хлопчиська, а це іноді чи не гостріше від одвертої зброї Краси (з цього погляду її фотографії суперечать солодкавим компліментам мемуаристів). Її салон став салоном Марселя Пруста, якого привів до неї 1888 року її

син Жак Бізе. Отже, Мопассан, нехай неблизько, але знав цей невеличкий гурт молодих людей, які багато візьмуть у нього: Даніеля Алеві, Фернана Греге, Робера де Флера, Робера Дрейфуза, Марселя Буланже. Він не надавав ваги Прустові. Зате, як свідчить лист Пруста до батька, той був ним захоплений. «Сподіваюсь, він припав тобі до серця. Я бачив його лише двічі, й навряд чи він знав, хто я».

З листів, що їх одержала Женев'єва Стро від Мопассана, ми пізнаємо тактику Любого друга здобувати салони, близьку, до речі, й Марселеві Прусту, але в нього, вважай, не таку прямолінійну.

Спершу Гі підкоряє даму. Скажімо, він пише молодій вдові на початку травня 1884 року: «Я знаю, що не заведено жінці обідати в холостяка. Та не розумію, чим може це її скомпрометувати, якщо вона стріне там інших знайомих їй жінок?» Кінець листа дає нам повне уявлення про снобізм Гі, справжній чи, далєбі, показаний: «До того ж я дам вам список усіх тих, хто взагалі обідав у мене в Канні, в Етрета й тут; ви переконаєтесь, який він довгий і скільки в ньому **ВІДОМИХ ІМЕН!**»

Підкреслено його рукою. І одразу ж — другий етап. «Нарешті, мадам, ви ущасливите мене, прийнявши мое запрошення, і я обіцяю нічого не писати про цей обід у «Жіль Блазі»...».

І йому таланило!

Наступного літа він повторює запрошення, цього разу в Шату (як і з Ерміною), пропонуючи їй зустрітись, коли шинок Фурнеза «вільний од численних світських відвідувачів». Навіщо? Він хоче бути з нею на самоті, «гарною й чарівною».

1887 року Гі часто буває в неї, тепер уже дружини його приятеля, адвоката Стро. Тон змінився. Це радше м'яке, дещо недбале упадання, яке усталилося між ними й перейшло в дружбу. Він пише їй з Хамман-Ріра наприкінці 1887 року.

«Кілька днів тому я до півночі просидів біля дверей напівзруйнованого караван-сарая, уживаючи якісь непевні страви й п'ючи воду, що про неї навіть гидко згадати. Звіддалеки долинало глухе валування собак, дзвяквіт шакалів і виття гієн. І під цим небом, засіяним мерехтливими, величезними, чарівними зорями Африки, ці звуки краjali серце невимовною тужливістю, навіую-

чи таку безмежну самоту й відірваність од усього світу, що холола кров».

Двома роками пізніше він смутно пише Женев'єві з Канна:

«Я знав у Парижі одного чоловіка, з обличчям піхотного капітана, суворим і важкуватим; років тридцяти восьми, він любив побурчати. Торік цей чоловік, який був лише збувачем прози, зник восени, й ніхто не скаже до пуття, що, власне, з ним трапилось».

Гонкур твердив, що досить було б Мопассанові захотіти, і мадам Стро кинула б все ради нього! Принаймні додамо, вона також була неперевершена СПІЛЬНИЦЯ. Через кілька днів після похорону Гі Гонкур знову вибухає злістю, не зменшеною смертю суперника:

«Успіх Мопассана у Потоцьких вищого світу свідчить про ВУЛЬГАРНІСТЬ їхніх смаків; серед благородного товариства мені не випадало бачити людини з таким кривавим кольором обличчя, такими грубими рисами, такої мужицької постави, як і несмаку в манері одягатися, ніби тільки-но вийшов із універсального магазину «Бель. Жардін'єр». Ці зсунуті на потилицю аж по самі вуха капелюхи! Світським жінкам рішуче подобаються вродливі ГРУБІЯНИ...»¹.

І знову, вже по двох роках після смерті Гі, він нотує:

«Мене дивує смак світських жінок до посередностей усіх гатунків, таких, як Мопассан чи Бурже (...). Мадам Сішель наштотхнула мене на думку, що жінки, яких підозрювали у зв'язку з ним, були єврейками, дружинами лише знаменитих чоловіків...»

Не розуміючи цієї подвійної гри розважних і обачних перемог, Париж Гота² й бульварні газети надсаджувалися в своєму розписуванні снобізму Мопассана.

Жан Лоррен, свідок більш аніж спірний, оповідав про обід у мадам Каен д'Анвер, учасники якого змовилися підстроїти так, щоб Любий друг заявився в червоному. І він прийшов. А всі були... в чорному! Поль Бурже обурювався і казав Рене Дюменілю, що цей анекдот вигадка. А проте жарти в такому дусі мали місце. Один із них, про який знову-таки оповідає Жан Лоррен у своєму

¹ Неділя, 9 липня 1893 року.

² Видавець альманаху, де друкувалися відомості з генеалогії, дипломатичні новини й статистика; виходив від 1763 року двома мовами — французькою і німецькою (*прим. перекл.*).

романі «Вілла Мореск», опублікованому спершу під назвою «Надто росіянка»; кепсько обернувся. За Жоржем Норманді, феканець Поль Дюваль, він же і Жан Лоррен, знав у житті лише одне кохання. Нестямне, пристрасне — до Юдіфи, доньки Теофіля Готьє. Але його відтіснив палкий Катюль Мендес. Розчарований, Лоррен зробився десь Сарданапалом із пивниці, жорстоко саморозкрившись у своєму «Голубому лісі».

А втім, вернімося до «Надто росіянки». Автор подає там себе закоханим у красуню росіянку мадам Лівітинову, натуру «зіпсовану й разом неймовірно чутливу». На сцені з'являється Мопассан, його важко не пізнати під прозорим псевдонімом Бофрілана¹, карикатурі Любого друга; оповідач заздрить йому, «заздрить його біцепсам, натренованим щоденними вправами з гантелями, щоб вражати жінок; заздрить його капелюхам з єдвабною підбивкою, гербу на його зброї (...), цьому фатові й пройді, типовому літератору, позначеному тавром Парижа, провінції й закордону...»

Так от, цей заздрісник помічає, що мадам Лівітинова, проводжаючи Бофрілана, непомітно вклала йому в руку ключ. Оськаженівши з люті, він вривається до неї й хоче вбити Бофрілана. Але мадам Лівітинова пояснює, що дурить грубіяна Бофрілана. Цієї ночі в його обіймах буде лише служниця Нітіка.

Все відбувається за планом. У той час, як герой-оповідач оволодіває справжньою мадам Лівітиною, Бофрілан пестить її компаньйонку. На світанні він наспівує «Тореадора».

— У Бофрілана весела любов!

— Як у всіх брутальних... Треба гадати, ніч минула добре.

«Хіба не казала я вам, Морія, в житті, надто ж у коханні, щастя — ілюзія».

Це публічне виставлення його розбещеним перелесником, спокусником, котрий «завжди водиться із старими істеричками, альковними синіми панчохами, що стратили голову від чудового самця, як він сам себе вихваляв»; розлютувало Мопассана, і він кидає виклик Жанові Лоррену. Бере гору самолюбство Любого друга — адже

¹ Це ім'я Жан Лоррен навіть і не вигадував: Гі збирався написати новелу, головний герой якої носив би це ім'я, що було одним із його власних прізвиць.

ми знаємо його осуд дуелі в уже згадуваній раніше передмові до книги барона де Во «Стрільці з пістолета»:

«Битися з кимось через те, що він не згоден з вашою думкою, через те, що ви перекинулися з ним різкими словами, не таке вже й безглуздя.

Але вийти, як то кажуть, НА ПРЮ, не почувуючи ні гніву, ні бажання мститися,— лише через те, що цього вимагає старожитній забобон, і то з єдиним бажанням зробити невеличку дірку в своєму супротивникові, щиро страхаючись при цьому його уколешкати, битися з твердим наміром, поділений секундантами, щоб поєдинок закінчився щасливо, благополучно, нешкідливо, **КОРЕКТНО**, це, зрештою, переходить припустимі межі глупства».

Проте цього разу в Мопассана було саме таке бажання — трохи продірявити шкіру Жана Лоррена, але другий, завваживши на небезпеку, поквапився оголосити, що Бофрілан списаний з багатьох моделей, це збірний образ, як... далєбі, й Любий друг!

Мопассан часто ставав жертвою подібних містифікацій, що їх влаштовували прекрасні гультьяйки та їхні зальотники. Відігруючись, він теж без упину містифікує своїх приятельок. Жарти й витівки були обопільні.

Отже, поза Гі в салонах і редакціях зрозуміла. Він грубий, цинічний і зухвалий. Йому вигідно шокувати. Його спонукують до цього шанувальниці. «Ну хіба ж він не утішний, цей Гі? Ніщо його не зупиняє, ви знаєте, прямо-таки ніщо!» Яка принада для салонів! І Мопассан, з усього чудово здаючи собі справу, розважно й свідомо хитруючи, надимається, неначе той пончик в олії!

«Я літературний підприємець. Інакше кажучи, любий друже,— щось на взір **МАЛЕНЬКОГО БОТТЕНА ВІД ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА**, якого, здається, редагує вся ця кліка Фенсона, Поля Адама, Тейада і Мореа. Вони пишуть: «Мопассан, З. К., і це має означати **ЗНАМЕНИТИЙ КОМЕРСАНТ!**»

Випнувши під манишкою груди, він засовує великі пальці в прорізи жилета й зубоскалить:

По правді, не дам рахуби
І заявляю прямо,
Що читатиму Поля Адама,

Коли в курей,
Коли в курей
Та проріжуться зуби.
Отоді вже й ляга нехай пляма —
Бо читатиму Поля Адама! ¹

— Він блискучий! — захоплено бринить розпарована на якийсь день самичка.

У себе, на вулиці Моншанен, коли він приймає виводок своїх графинь, у «Жіль Блазі», де він почувується господарем, як і в салонах мадам Каен д'Анвер, Потоцької, Марі Канн чи Стро, він лишається дрібним дворянином сумнівної проби, з манерами вантажника на відпочинку, мужчиною, якого часом виказує тремтіння ніздрів, нелагідним з чоловіками, — саме таким побачив Мопассана Абель Ерман, який любив Гі не більше за Жана Лоррена, взагалі ворожого до удачливих людей: «Зовні — типовий представник Другої імперії, квадратні плечі, коротка шия, жести борця або ж чорнороба, голову тримає трохи вперед, що виявляє рішучість і запозятливість, він усім своїм поглядом показувавсь добродієм, який помре наглою смертю по довгому й уповні прожитому вікові».

Бестія, хоча ніжна, ласкава, пестлива, сласна, що прикидається, а проте й щира в нехтуванні узвичаєної моралі, Мопассан у взаєминах із жінками (і надто з ними) є, між іншим, натурою значно багатшою, аніж у літературних оповідках Леона Доде, Гонкура, Жана-Еміля Бланша, Ла Веренда чи Поля Морана.

Як могла, мимохить думаєш, одна й та сама людина так прихилити й водночас відштовхувати? Пояснення, певно, в тому, що він і справді зовсім інший із знедоленими й можновладцями, й особливо різний з чоловіками та жінками. Невеличкий уривок із цитованої вже раніше статті, вміщеної в «Гранд Ревю», влучно розкриває цю вражаючу двоїстість: «Задушевний і експансивний у жіночому товаристві, Гі де Мопассан в ділових стосунках з чоловіками був украй ввічливий і обачний».

Він дав притулок у собі як усьому найгіршому, так і всьому гарному. Крізь план сексуального шаленства й розраховуваних завоювань справжній Любий друг по-

¹ Переклад О. Парполіто.

стає перед нами не як персонаж Мопассана (вони дуже прості), а як персонаж Бальзака, Гоголя чи Достоевського.

Чи були поза цією дещо каналаською спільністю між сухозлітною графинею й гладіатором глибші засади для такої спілки? О, безперечно! МОПАСАН ВІВ ДОСТОТУ ТАКУ Ж САМУ ГРУ, ЩО І ЙОГО ПОДРУГИ.

Його не можна звинуватити в лукавстві. Він сказав усе, розставивши крапки над «і» через свого Гастона де Ламарта, романіста з «Нашого серця», якому Андре Маріоль дорікає за його надмірне захоплення світськими спідницями:

«— Навіщо? Навіщо! Либонь, тому, що це мене цікавить, хай йому чорт! Та й потім... потім... невже ви забороните лікарям відвідувати шпиталі, щоб спостерігати хворих? Ці жінки — моя клініка. Я граю в їхню гру і граю так бо ж добре, як і вони, можливо, навіть краще, і це на користь моїм книгам, натомість пацієнткам нічого не приносить те, що вони чинять».

Не досить прозоро?

Світські зв'язки Мопассана роблять йому, як кажуть у бриджі, мало ЧЕСТІ, за винятком хіба графині Поточкої й тієї ж принцеси Матильди; а втім, ця остання, хоча й не вельми пихата дама імперії, знайшовши Гі спочатку дуже цікавим, надалі, одначе, спровадила нормандця з свого салону на вулиці Беррі, 20, через його лиху славу. Що ж, у такому разі для реваншу є скільки завгодно краплених карт! З цього огляду мадам Сішель слушно постерегла: спільницями Мопассана здебільшого були або багаті буржуазки, подібно до мадам Галіффе, з народження Лаффіт, яка випрохувала в нього масні скетчі, або ж принцеса Поліньяк, до заміжжя Віннаретта Сінье, що репрезентувала собою підприємство швацьких машин. Між Любим другом, який хоче утвердитися в хорошому товаристві, і його вродливими подругами, які лише недавно доскочили цього жаданого вищого світу й відтак поробилися досить багаті, щоб пропонувати себе разом із здобутим титулом, безперечно, існує цілком природний зв'язок, певна змова.

У блискучому і несправедливому есе, присвяченому Мопассану, Поль Моран надзвичайно круто характеризував Францію минулої доби. Та, додамо, Гі нічого не залишилося іншого, крім цієї каламутної аристократії, перейнятої властивим їй аферизмом: серед неї романіст

і пошукував своїх героїв, змальованих в «Любому другові», «Монт-Оріолі» й останніх романах «Сильна як смерть» та «Наше серце».

1885 року літераторові легше було увійти в світ ЧЕРЕЗ ВИСОКІ ФІНАНСОВІ КОЛА, НІЖ ЧЕРЕЗ ВЕЛИКОПАНСЬКЕ ПЕРЕДМІСТЯ, що зазнало вже облоги інтелігенції в часи романтизму й залишилося неприступним. Воно, звісно, більше закрите для інтелігенції, а не для багатства. Грошова аристократія, купуючи своїм дочкам титулованих чоловіків, перекинула міст між письменниками й артистами з одного боку і з другого — «вершками» суспільства (вираз тієї епохи). Це честолюбне бажання вибитися нагору перевернуло життя Ежена Сю в першій половині століття, а наприкінці його — геть виснажило Марселя Пруста.

До 1885 року Мопассан вичерпав основний свій запас, що був йому рудною жилою, і створив літературне ім'я: опір, проститутки, урядовці, нормандські селяни. Під впливом Поля Бурже, з яким він дедалі щільніше заходить у дружнє суперництво, відмовившись од робітничої теми Золя і Валлеса, якої він не знав і не хотів знати, Гі повертається обличчям до «вищих класів», — адже саме цього, скажімо, вимагає його глашатай Гастон де Ламарт. Він вивчає їх, як студент-медик, що практикується в лікарнях Сен-Луї чи Сент-Анн. Порівняння з медициною тут справді доречне. Бо більшість його вчинків спонукав саме цей намір.

Лишається, мабуть, зазначити, — незважаючи на певні вади цієї вдачі й очевидну симпатію до накопичення грошей, — що спалах упереджень, яким позначені «Любий друг» і «Монт-Оріоль», викликав одвертий зубовний скрегіт Ротшільдів. Так, Гі повідомляє Ерміну в листопаді 1886 року: «Я мав (...) відрекомендувати вашого батька Ротшільду, але я в сварці з ним через «Монт-Оріоль».

Провітрювання голів, викликане справою Дрейфуса (а вона змусила багато що усвідомити людей доброї волі), ще не розпочалося. Проте Мопассан серед тих, хто чутливо реагує на це вже в 1880—1890-х роках. Він стихійно не приймає задушливих випарів своєї доби. Він проти. І повстає.

Політ романіста: 8 липня 1887 року.— «Передмова» до «П'єр і Жана».— Незгода з Гонкурром.— Дразливість.— Байстрюк.— Жовтень 1887 року: друга мандрівка в Алжир.— У ландо по Каїруану.— Великий білий птах.

На землі немає тепер нічого несподіваного для Гі де Мопассана. Лишилося небо.

І він замовляє стрінутому 1886 року¹ в Ніцці капітану Жовісу повітряну кулю «Горля».

Про цей перший політ «Горля» маємо оповіді Гі, Франсуа Тассара й пілота Моріса Малле. З трьох версій окреслюється цілком жюльвернівський образ, немов дєреворити до «Мандрівки на повітряній кулі», що їх видав Етцель.

«Горля», сферичний аеростат, об'ємом на 1600 кубічних метрів, очікує свого господаря о п'ятій годині пополудні 8 липня 1887 року на газовому заводі в Ла Віллет. Оболонку надувають у присутності трьохсот чоловік.

— Він полетить не далі фортифікаційних споруд,— каже якийсь інженер.

Зволоженими шматками газет помічники забивають дірки в оболонці, пошкодженій при транспортуванні.

Пообідавши в їдальні, пасажири вирушають до гондоли. Перший піднімається лейтенант Малле; він схожий на тунця у верші. Супроводжувана усміхами гарненьких шанувальниць і вітаннями чоловічого гурту, всідається й решта.

— Дами,— ввічливо просить капітан Жовіс,— будь ласка, відійдіть, інакше ми ризикуємо обсіпати піском ваші чудові капелюшки... Відпускай!..— командує він.

І перерізає линви, на яких висів баласт.

«Горля» підплигує. Пасажири однією рукою хапаються за край люльки, що відірвала їх од землі, а другою притримують шапки. Зрадливо тремтять ноги. Гі бачить простертий під ними Париж, «темну синювату площину, перетяту вулицями; то тут, то там здіймаються бані, вежі, шпилі... Сена (він не може не згадати про неї.— А. Л.) здається величезною, нерухомою, вигнутою змією, в якій не бачиш ні голови, ні хвоста...»

¹ Франсуа Тассар. Нові спогади.

Він розрізняє ажурні конструкції Ейфелевої вежі; внизу лежить Сен-Грат'єн, маєток принцеси Матильди біля Ангієнського озера. Відчайдушні повітроплавці чують голоси запрошених, що юрмляться на майданчику. Виконуючи свої обов'язки, Малле кидає за борт аркуш цигаркового паперу. І здається, що той каменем шугає вниз.

— Ми набираємо висоту!

П'ятсот метрів...

Унизу земля, ліси й рівнини, земля Мопассанових селян, котрі, позадиравши голови, дивляться в небо й чудуються: «Боже праведний, спаси й помилуй, і чого їм там треба!»

Мопассан скандує «Чисте небо» Гюго. Щасливий, як колись на першому човні, він вивчає регулювання польоту клапанами. Ніздрі вхоплюють пахощі сутінок, «дух скошеного сіна, зеленої заросеної землі. Повітря таке легке, таке солодке, таке п'янке, що, здається, ніколи в житті я не дихав ним з більшою насолодою!»

Досить скинути униз кісточку курчати, й куля зринає вгору. Затим вони позбуваються пляшок з-під шампанського. Й немов угвинчуються в небо!

Шістсот метрів. Аж ген спочиває сонце. Народжуються зірки. Впливає місяць,

— Він скидається на повітряну кулю, що мандрує разом із нами.

— Остерігайтеся. Він підступний з аеростатами!

«Повітря, в якому ми зависли,— думає Гі, ЛИНУЧИ,— перетворило нас ніби на неземних істот, німих, радісних і безумних, очманілих від цього надзвичайного лету, дивовижно стрімкого й разом ніби неперушного...»

Тисяча двісті метрів. Півтори тисячі...

А викинуті для перевірки білі аркуші все падають і падають униз. Дві з половиною тисячі метрів...

Вони пробудуть на цій висоті до півночі. Цілих дві години. І далі куля нараз почне дуже швидко знижуватися.

— Баласт! — кричить лейтенант Малле. — Скидайте баласт!..

— Погляньте! Що то біжить там під нами? Полеми!..

Якось фантастична химера із запаморочливою швидкістю наздоганяє «Горля».

— Це ж тінь від кулі! Вона збільшується, бо ми втрачаємо висоту...

Нічну тишу розтинають звуки сирени й двох мисливських ріжків.

Ошелешені земляни торопіють на це несподіване видиво. А прибульці гукають їм, склавши долоні рупором.

— Де ми?

Якийсь дурень відповідає:

— На повітряній кулі.

А потім з'являється «така сліпуча повінь вогню, що мені здається, наче ми летимо над якоюсь казковою країною, де роблять дорогоцінні камені для велетнів».

Це Лілль.

«Займається зоря, показуючи, як є, землю, поїзди, струмки, корів (...). Кукурікають півні, але над усім розлягається качине крякання...»

Виникають і, відкрившись на хвилину їхнім очам, таять позаду міста. Ось одне, «оточене водою, перерізане звідусіль каналами. Немовби Північна Венеція». «Горля» пролітає над Брюге, трохи не зачепивши гайдропом дзвіницю. До них долинає кришталево-чистий ранковий благовіст. «Ми відповідаємо йому гучним покликом сирени, й вулицями котиться від неї жахна луна».

Вони ховають барометр і всі тверді речі.

— Увага! — остерігає Бессан. — Ліворуч корабельні шогли!

«Досі море ховалося в тумані. Тепер воно було скрізь, ліворуч і прямо, тоді як праворуч, заграючи з Маасом, лежало широке гирло Шельди».

— Відкриваємо клапани!

Газ виходить. Промайнувши «гарматним ядром» над великою фермою, вони мало не врізаються в дах, але капітан устигає позбавити кулю останнього мішка з піском, і відтак «Горля» благополучно долає перешкоду. Викинутий якір тягнеться по буряковому полю. Аж нарешті врізається в землю.

— Тримайся!

Гондола торкається землі, знову злітає і, здригаючись, плавно сідає. Вони в Гейст-сюр-Мер, у гирлі Шельди.

Немов зійшовши з середньовічних полотен Брейгеля, збігаються фламандці. Вони визираються на цих чужаків, що впали до них із прийдешнього. А наші аеронавти старанно витискають з оболонки рештки газу, згор-

тають гайдроп і швидким остендським поїздом рушають у Париж; Гі встигає, проте, надіслати кілька повідомлень, і зокрема одне — Ерміні:

«Чудовий спуск у гирлі Шельди. Невимовна мандрівка».

Зрозуміло, оточення Мопассана вважає його ненормальним. Жан Лоррен глузує: «Я ж казав, що це повітряна реклама!»

Повернувшись до Етрета, Мопассан висловлює своє обурення: «Зовсім не мені, до речі, спала на думку ідея дати кулі назву моєї книги, але у всіх склалося враження, ніби я зробив з неї барабан...»

Він ще раз підніметься в небо. Через рік. Їх буде на борту шестеро. І вони пролетять лише до Бовé.

Мало літераторів випередили Гі на цьому шляху, за винятком хіба що Поля Жіністі. Гі був перший видатний романіст, що піднявся в небо.

Гі любить свою кулю, але ненавидить Ейфелеву вежу!

У колективному листі, адресованому 1887 року панові Альфану, директору ЕКСПО-1889, обурені письменники й артисти протестують проти завершення цієї споруди. Разом з молодшим Мейссоньє, своїм сусідом Гуно, Сарду, Коппе, Леконтом де Лілем, Сюллі Прюдомом та іншими він очолює цей виступ.

«Протягом двадцяти літ перед нами, як чорнильна пляма, розпливатиметься огидна тінь огидної колони із скріпленого болтами заліза (...). Вежа — висока й жалюгідна піраміда із залізних східців, незграбний, гігантський кістяк, немов основа страхітливого монумента циклопові, яка передчасно виродила сміховинний і довготелесий заводський димар...»

Кілька років цей лист буде алібі для всіх його втеч.

«Я залишаю Париж, щоб не бачити Вежі».

1887 рік минає в роз'їздах, зальотах і творчій праці. Червень він проводить в Ла Гійетт. Скрізь, де він буває, Гі обладнує душі. Франсуа ходить за ним по кімнатах з ганчіркою в руках, раз у раз підтираючи паркет за своїм господарем, який після своїх нескінченних обливань, загорнувшись у вогкий махровий рушник, іде прямо до письмового столу.

Він завжди знаходить час для роботи!

Після «Монт-Оріоля» він за два місяці кінчає новий роман — «П'єр і Жан», який дався йому чи не найлегше: він творив його, походжаючи вздовж ясенової алеї в Ла

Гійєтт і спостерігаючи гру маленького П'єра Леконта дю Нуї.

«П'єр і Жан» незмінно асоціюється з тим, що помилково названо «передмовою до «П'єра і Жана» й що, власне, є ключовим, засадним для розуміння поглядів Мопассана на літературу, його маніфестом, викладеним на папері у вересні 1887 року з метою доповнення цього «маленького роману», надто короткого для усталених видавничих обсягів.

Найперше Мопассан підкреслює очевидні семантичні труднощі, загальні місця критики. «Якщо «Дон-Кіхот» — роман, то чи роман «Червоне й чорне»? Коли «Монте-Крісто» — роман, то чи є ним «Пастка»? Звідси й визначення жанру: «Його мета полягає зовсім не в тому, щоб оповісти нам якусь історію, розважити чи зворушити нас, але в тому, щоб примусити нас збагнути глибинний і захований сенс подій (...). Це і є те особисте бачення світу, що його він (письменник) намагається нам передати, відтворюючи це в книжці (...). Тож він має скласти твір так уміло, так хитро й на вигляд просто, щоб не можна було побачити і вказати план, розпізнати справжній його задум».

Він на боці тих романістів, які «ховають психологію в книзі, як ховається вона в дійсності серед життєвих подій». Автор повинен зникнути. «Спритність полягає в тому, щоб не допустити читача впізнати це «я» під усіма масками, що ними ми послуговуємося для його приховування...»

Мопассан не має сумнівів, що, визначаючи цю естетику, він визначає й свій власний психологічний профіль. Простота в нього завжди підпорядкована тому, «щоб сховати».

Далі ж він шалено критикує «те химерне, складне, довге й незрозуміле накопичення слів, що накидають нам сьогодні під назвою художнього письма». Пишномовності він протиставляє слова в їхньому первісному значенні.

«Якнайменше іменників, дієслів і прикметників, сенс яких майже невловний, натомість — більше різноманітних фраз, різно побудованих, влучно розчленованих...»

І нарешті його знаменита формула:

«Французька мова — то чиста вода, яку ніколи не могли й не зможуть скаламутити манірні письменники

(...). Природа цієї мови — бути ясною, логічною й виразною. Вона не дає себе знесилити, затемнити чи зіпсувати».

Він перечитує. Так, гаразд, це добре, це те, що він хотів сказати. Нелегко бути простим.

«Ті, що творять сьогодні образи (о, скільки зневаги, презирства! — А. Л.), не остерігаючись абстрактних виразів, ті, що змушують град чи дощ падати на ЧИСТОТУ скла, можуть закидати камінням простоту своїх колег по перу! Вони зможуть напевне вразити колег, бо в тих є тіло, але ніколи не зачеплять простоти, що є безплотна».

Поза всяким сумнівом, він має на увазі Гонкурів, символістів та їхніх учнів.

«Передмова» набула надмір широкого розголосу. Вона наштовхувала, за Анатолем Франсом, на думку, що «теорія роману для пана де Мопассана — це як для лева хоробрість»; але разом вона й давала змогу розмежувати у письменнику те, чого він прагнув, і те, що було в нього випадковим. Його мета полягала в створенні об'єктивного роману, з якого б, так би мовити, був цілком усунутий автор.

Схвильований цим нападом, вбачаючи в ньому далеко більше, аніж містилося насправді, вкрай уразливий Едмон де Гонкур обурюється. За рік до цього він гірко нотує в «Щоденнику»: «Чому в очах декого Едмон де Гонкур є якийсь джентльмен, amator, аристократ, що робить з літератури іграшку, і чому Гі де Мопассан, навпаки, є справжній літератор? Чому? Дуже б хотілося знати!»

Вже давно зріє його невдоволення «паскудним Нормандцем», цим сучасним «Подем де Коком», який присвячує йому, проте, свою збірку «Під сонцем» з надзвичайною теплотою: «Едмону де Гонкуру, другові й учителю, яким я захоплююсь».

«У передмові до свого роману Мопассан, критикуючи барвистий стиль, вказує на мене — хоча й не називає імені. Вже при підписці на пам'ятник Флоберу я взяв під сумнів його щирість. Нинішня ж атака на мене збіглася з його листом, в якому він висловлює мені своє захоплення й прихильність. Він змушує мене вважати його нормандцем, лише нормандцем. А втім, Золя якось сказав мені, що це король усіх брехунів...»

Чи ж хотів насправді Мопассан образити Гонкура?

Ні, це малоймовірно.

Він, звісно, більше нападає на послідовників, аніж на натхненника. В такому разі, що звідси впливає?

Мабуть, одне. Мопассан надто пізно зрозумів, що завдав прикrostі запальному метрові й тепер намагався пом'якшити це приватним листом. А то вже здавалося лукавством.

«Сьогодні,— провадить далі Гонкур,— він, можливо, й справді найудатніший НОВЕЛІСТ з Нормандії, щось на зразок Монье; але це не письменник, і в нього є всі підстави принижувати АРТИСТИЧНЕ ПИСЬМО (...). Жодна Мопассанова сторінка не має слідів індивідуальності, все це вельми простосерде й може бути копією, що належить будь-кому»¹.

Згаданий вище інцидент мав місце з приводу пам'ятника Флоберу в Руані. Від 1881 року на нього провадилася підписка. Комітет очолював Едмон де Гонкур. У 1886 році фонд досяг 9650 франків, треба ж було 12 000. Гонкур запропонував розкласти суму, якої не стає, між чотирма: Золя, Доде, Мопассаном і ним самим. На той час директор театру «Одеон» Порель зголошується ще й дати бенефісну виставу. Але 1 січня 1887 року хронікер Сантійян нападає на цей замір, а разом і на Гонкура, докоряючи останньому в збиранні милостині. У короткому листі з Антіба, надісланому до «Жіль Блаза», Мопассан схвалює Сантійяна і підписується на 1000 франків.

Це необдумане й необачне втручання мало характер ніби уроку, накинутого Едмонові Гонкуру, і той негайно ж відмовляється од свого головування.

Мопассан — такий він — їде в Отей, аби шановно перепросити, і, певне, був доволі красномовний: Гонкур змінює рішення.

І от рік по тому чи не те ж саме знову!

У січні 1888 року «передмова», що їй судилося зняти таку скандальну бучу, спотворена правкою, з'являється в недільному додатку до «Фігаро».

Розлючений Гі хоче «ще раз проголосити абсолютне право кожного письменника обстоювати власну думку і, хоч яка б вона буда, чинити опір усіляким можливим

¹ Понеділок, 9 січня 1888 року.

переробкам». Адже публікація, що її похапцем скоротив секретар редакції, перекрутила його задум і викликала, між іншим, нападки Жюля Леметра¹ й Анатолія Франса. Мопассан доручає своєму приятелю Емілю Стро розпочати процес.

Після довгих переговорів справу залагоджено. «Фігаро» радо вміщує обтічне офіційне повідомлення: «Пан Гі де Мопассан, внаслідок даних йому пояснень з приводу зроблених без авторської згоди купюр у надрукованому нами етюді, купюр, що спричинили судове переслідування проти «Фігаро», зрікається свого позову. Ми щасливі таким дружнім рішенням, яке дає змогу відновити колишні добрі стосунки з нашим товаришем».

Паралельно змінюються взаємини і з видавцями.

18 жовтня 1885 року, одразу ж по виході «Любого друга», Мопассан пише з Етрета Віктору Авару:

«Дорогий друже!

Я одержав 2000 франків... Дякую. Розраховую одержати 27-го ще 2000. Потім будьте ласкаві переказати моему батькові на вулицю д'Юзе, 10,— 5200 решти. Ви можете дозволити переклад (книги) в Будапешті за 200 франків і відповісти керівникові «Пюї-де-Дом», що він може передрукувати «Іветту» з «Жен де Леттр», коли домовиться з тим **ТОВАРИСТВОМ, ДО ЯКОГО Я НАЛЕЖУ**.

У мене нічого нового; погано з очима, майже не можу писати. Повернутися в Париж розраховую на 10 листопада, щоб продати том оповідань, випуск якого Оллендорф відклав до осені через страх перед «Любим другом». Момент мало прийнятний, та мені, зрештою, байдуже — я збуваю хроніки...»

Оллендорф перед Аваром гратиме тепер ту саму роль, яку ще зовсім недавно грав Авар після Шарпантьє.

Мопассан дорікає Аварові за неакуратність у виплаті, за те, що його ненавидять книгарні, за те, що він погано продає і погано поширює видання. Одне слово, він прийняв рішення і оголошує його без церемоній.

«Що ж до мене, то я не можу більше чекати.

Ви знову поставили мене в скрутне становище. 5 травня я повинен оплатити дуже велику суму, а й досі не знаю, на що можу розраховувати у вас, хоча належало б про це знати ще в перших числах місяця.

¹ Жюль Леметр (1853—1914) — французький критик і драматург (прим. перекл.).

Ваше недбальство спричиняє те, що я даю невеличкий роман Оллендорфові»¹.

Невеличкий роман, що про нього йшлося,— це і є «П'єр і Жан».

Анрі Сєар одразу ж оцінив силу «П'єра і Жана», як етюд, так і сам твір; «...його естетичне кредо досить невідзначене, і я не певен, що молоді автори знайдуть у передньому слові до «П'єра і Жана» настанови й бездоганну пораду, яку він мав на меті дати. Його надзвичайна цінність іде від могутності його внутрішнього наповнення (...). Жодне дослідження, зрештою, не здатне краще віддати ідею «П'єра і Жана», цього нещодавно опублікованого роману, який без перебільшення можна назвати шедевром».

Інтрига твору дуже проста.

У буржуазній родині один із двох синів, а саме — Жан, одержує спадщину. Відписав її давній друг сім'ї. Пішла поголоска, і обійденого брата, П'єра, гнітить жахливий здогад — що їхній батько не є справжнім батьком Жанові. П'єр не помиляється: його мати винна — колись, давно-давно — і він, законний син, їде з дому, лишаючи місце й статок синові-підкидьку, своєму, з благословення збезчещеного чоловіка, братові.

Це й справді шедевр, але нового, відмінного од того ж, скажімо, «Любого друга» тону. Стисліший, скоріше «довга новела», — аніж роман, незважаючи на додану передмову автора.

З листа, датованого 2 числом лютого 1888 року на борту «Любого друга» й адресованого молодому письменникові Едуарду Естоньє, засмученому тим, що тема, над якою він працював, привернула увагу його маститого колеги, ми довідуємося — усе, власне, почалося із звичайної газетної замітки. Вона зацікавила Мопассана.

Ерміна ж, на чийх очах, власне, народжувався план книги, казала: «Протягом усього життя я вела щось на зразок щоденника; і от я знаходжу там у запису від 22 червня 1887 року: Мопассан читав мені перші сторінки свого нового роману «П'єр і Жан». Експозиція обіцяє дуже багато: навів його на цей задум цілком реальний факт. Один із його друзів одержав у спадок вісім мільйонів. Випали вони йому від друга дому. Батько цього

¹ Канн, четвер, 28 квітня 1887 року.

молодика був старий, мати ж — молода й гарна. Гі думав, дошукуючись, чим можна пояснити таке щедре дарування...»

А можливо, це транспонований родинний спогад? Важко сказати. Мопассан, як і його мати, при необхідності міг вигадувати все що завгодно.

Втім, це добре знайома нам тема. Тема позашлюбних дітей, що її так болісно й так виразно передає жорстока сцена в «П'єрі і Жані», чи не найкраща сцена в романі і взагалі в його творчості, сцена, де Жан певною мірою прощає матері свою появу на світ від іншого, неофіційного батька. Все відбувається так, немовби Мопассан почував до Лаури те ж саме, що й Жан у романі.

Рукопис «П'єра і Жана»¹ майже без виправлень. Варто, проте, відзначити зміну першого начерку в основній частині твору. За остаточним текстом, Жан, бачачи, які хворобливі докори сумління катують матір, «кричав, цілуючи її сукню:

— Мамо, мамо, бідна моя матусю, поглянь на мене!»

У першій версії було інакше: «він кричав, цілуючи її шию, плечі й груди». Але це, видно, здалося авторові надто сильним. І «шкіра» матері нараз зникає, натомість з'являється її символ — «сукня». Тверезо зваживши, Мопассан сам відкинув спершу написане, як незграбне й навіть дещо компрометальне.

Попри все, ця буржуазна трагедія, завважимо, містить певну й доволі своєрідну аномалію. Жан, цей «напівсин», народжений від гріха, гріха його матері й заповідача, **БІЛЬШЕ СХОЖИЙ НА СВОГО НЕБАТЬКА**, тобто на того, хто лише називається йому батьком, на якого скидається він вдачею, нахилами й уподобаннями, поглядами на життя, ба навіть зовнішністю, — у них більше спільного, аніж у справжнього сина, П'єра, **КОТРИЙ ЗОВСІМ ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ОД СПРАВЖНЬОГО, ТАКИ ВЛАСНОГО БАТЬКА**.

Може, романіст остаточно хотів поплутати карти, як це, зрештою, він умів добре робити? Чи ж його «П'єр і Жан» є прихованим натяком на неповну ліквідацію Едіпового комплексу, який належало б констатувати у взаєминах Гі з слабким Гюставом і сильною Лаурою, що виявилось вже в його першому романі «Життя», — акт звинувачення гаданого Батька?

¹ Національна бібліотека.

Ніщо в житті Гюстава де Мопассана, Лаури й Гі не може ні розвіяти, ані потвердити цієї підозри щодо нешлюбного народження. В цьому ми мали нагоду переконатися при аналізі досьє Флобера. Безумовно лише одне: ця думка не полишала Гі. Вона увійшла в творчість письменника й зумовила життя людини. Вона виповнила його теперішнє й позначила його майбутнє. Хіба в самого Мопассана не було незаконнонароджених дітей? Тож, коли він писав «П'єра і Жана», чи не почував він себе винним і жертвою водночас? Не тому-бо він несвідомо КАРАЄ свого героя, глаштатая його мук — П'єра, карає через те, що він невинний, карає замість винної матері?

Обмежимося відтак самими запитаннями. Адже відповіді на них Мопассан забрав із собою; в одному тільки можна бути певним, що «П'єр і Жан» ВИКАЗУЄ його більше від усіх романів.

Віддаючи йому перевагу перед іншими, Еміль Золя бачив у ньому «диво, рідкісний скарб, твір справжній і великий, який дарма намагатися перевершити». Зате Лаура ніколи не висловлювала з приводу нього, що вона думає!

3 жовтня 1887 року Мопассан висаджується в Марселі й запитує «свою» кімнату в готелі Ноай — наріжну, що виходить на набережну й чудову вулицю Канеб'єр. Він гуляє, вдихає устояний пах шафрану, пряної рибної щерби, різкі повіви од дівок і, оглянувши налаштованого на продаж човна «Зенгара», на завтра ж їде до Алжіру.

Скільки змін за п'ять років!

Після «Голуа» він порвав з «Жіль Блазом». Рабство регулярних виступів нестерпне для нього. Він вільний, як небо «Горля»!

Віднині Гі мандрує власним коштом. І його скрізь супроводжує камердинер.

В Алжир він приїздить з якоюсь незнайомою і П'єром-Амедеєм Пішо, сином фундатора «Ла Ревю Британнік», зупиняється в апартаментах «Гранд Отель де л'Оазіс». Але далі починає кочувати з готелю до готелю, нарікаючи на «кімнати й харчування».

Він наймає двокімнатне помешкання по вулиці Лед-рю-Роллен. «Вікнами на південь». І то в цій країні, де всі шукають тіні!

Він знову здibuє офіцерів з військових навчальних

закладів, а також інших — «людей чарівних, добре вихованих, навіть освічених, декотрі досить непогано знаються на літературі, будучи викладачами, надто ж новий директор Вищого літературного училища Еміль Маскерей».

14 жовтня він іде з цим останнім до мису Матіфу. Вирухивши о пів на шосту ранку, він бачить «такий чудовий схід сонця, що не можна собі уявити».

Великий любитель природи, він захоплений: «Я бачив зовсім невідомі куточки Алжіру, де стрінеш у казкових незайманих лісах ручаї (...). Завтра я збираюся оглянути кедровий бір Теньє-ель-Хад в горах Уарсені. Кажуть, що це найкрасивіше гірське пасмо в світі».

Усе це, проте, не заважає йому знаходити й спокусливіші та легковажніші розваги. Щоп'ятниці, скажімо, арабські жінки ходять самі на кладовище, «аби вирівнювати дике каміння, що прикрашає силос з людських кісток». Вони справді оживають на цьому шляху від Мустафа Інфер'єр до саду Хусейн-Деї. То для них неначе Єлісейські Поля. Дехто піднімає свої покривала й зухвало показує обличчя, «біле як крейда». Їхні щокі, здається, трохи припорошені бузковою пудрою. А ще ці великі чорні очі. Більшість із них дуже гарні на вроду».

На вулиці Ледрю-Роллен вночі докучають москити; починається безсоння. А з ним приходять і мігрені. Різь в очах. І він пише вірному Казалісу, тобто Жанові Лагору:

«За кілька днів я лишаю Алжир; точніше, я знову буду в ньому проїздом у Туніс. Алжир як місто, щоб перебути зиму, має свою велику ваду — воно обернене на північ, і тому о третій годині пополудні сонце вже спочиває».

4 листопада він виїжджає на теплі води Хамман-Ріца¹.

«Тут я сподіваюся пораювати у пустелі, ця країна для мене справді має щось надзвичайне (...). Починаю відчувати цілющий вплив спеки (...). Мені б корисно побути тут довше».

О, звичайно. Адже Хамман-Ріца — це арабський Монт-Оріоль! Та сорокадвохградусні ванни не принесли йому полегшення, і господар готелю, мосьє Дюфур, стурбований неспокійними нічницями свого пансіонера.

¹ У тексті збережено написання Молассана. Правильно б належало — Хамман-Ріра.

Для супроводу Гі бере дев'ятнадцятилітнього Бу-Яхія, з місцевих. Вони ходять на полювання, Гі милується біблійними селами, маревом їхнього тисячолітнього супокою.

— Як, певне, тут гарно жити, Бу-Яхія!

— Так, пане. Ці маленькі згірки — то саме здоров'я, але надто велика спека...

Нараз його голову немов прошиває гаряча голка.

— Вертаймося,— каже Гі.— Я не знаю, чи прийду сюди завтра.

— О аллах! — вигукує Бу-Яхія, як вигукували це й тисячу років тому.

Через Алжир Гі їде в Туніс, клімат якого м'якший і лагідніший. З вікна вагона він бачить сади Гусейн-Дея, де по гілках стрибають мавпи.

Аж нарешті — Кабілія, «край, що його перейшов я верхи кілька років тому», каже він Франсуа, згадуючи охоплені пожежею ліси довкола Буджійської затоки. Проїжджають повз село, що носить ім'я Тьера.

— Воно таке ж мале, як і той, чийм ім'ям назване! — кидає він стомлено.— Важко думати про цей тяжкий мир 1871 року!

І, нугує Франсуа, «обличчя мого Добродія зробилося червоне, як завжди, коли розмова пробуджувала в нього спогади про пруссаків». Яскравий ретроспективний штрих на «минулу поразку»!

У Тунісі він знову приймає ванни. Відвідує розміщені за двадцять кілометрів колишні римські лазні Хамман-Ліфа, що функціонують і досі, як дві тисячі років тому. Перед ванною, схожою на саркофаг, і залами, немов карцер, цей поборник гігієни гидливо підбирає губи.

— О, ні, шановна дамо,— каже він мальтійці, яка зустрічає мосьє, високій чорнявій матроні з широкими дужими стегнами й у фартуху в червону та рожеву смужку.— Я не зможу бути вашим клієнтом!

І не втримується, щоб не додати:

— Зрозуміло, тільки щодо ванни!

Директор Туніського банку пропонує поїздку в ландо до Каїруана, де йому треба відвідати маєток Ланфіда. І вони виїжджають, зібравшись другого ж дня о дев'ятій ранку.

Ось кожний з них, четверо добродіїв у пальтах при комірах і сірих капелюхах, роззуваються перед великою мечеттю...

У Сус Гі вертається морем. Він вдоволений. У тихих і вигрітих сонцем покоях на проспекті де ла Марін, 47, його масажує, перевертаючи на столі, негр-геркулес.

Гі працює, пише любовні листи, зокрема чудового ЛИСТА НЕЗНАЙОМИЙ, відправленого з Тунісу 19 грудня 1887 року, вже згадуваного у зв'язку з наміром Гі одружитися з «найкоханішою»; їде екіпажем в стародавній Карфаген, де серед укритих пилом руїн маленькі Алі безсоромно продають підробні «пунічні» світильники. На зворотному шляху він зустрічає віслюка, обвішаного дзвіночками, і двох арабів, на велосипедах. Гі відшукує людей, що супроводжували колись Старого, і меланхолійно звіряє принцесі Матильді наступного дня:

«Я відвідав те, що сталося од Карфагенського акведука, і під час всієї цієї екскурсії, здавалося, чув дужий голос захопленого Флобера».

Але разом з тим після мальтійки він розважливо й весело наносить візит «дебелій тунісці» — атракціон, який, звісно, він не міг пропустити: супер-Пампушку на сто двадцять кілограмів, гордість родинного вогнища, що мала ще й дочок. «Три сестри, три надзвичайно схожі між собою дівчини гримасували в непристойних рухах під невсипущим оком своєї величезної заплилої тремтливим жиром неньки в чепчику з позолоченого паперу...».

6 січня 1888 року він сідає на пароплав Трансатлантичної компанії «Мойсей», який через тридцять шість годин повинен доправити їх разом із купленим африканським хортом у Марсель. Та море неспокійне і Франсуа Тассар більше, ніж будь-коли, кляне демона судноплавства, який мучить його найкращого з господарів!

Мопассан знову оселяється в л'Отель де Ноейль, слухає нескромні забавки галасливих сусідів, а що серед пожилців є духовні особи, кпинить: «На килимі завше є фіолетовий кантик!» То вже за звичай — він жартує, щоб приховати свою меланхолію. «Незважаючи на провансальські веселощі, мене смутять короткі дні».

А втім, Любий друг не забуває про важливе побачення. Біля причалу на нього чекає «Зенгара», яхта, що стане його ще одним «Любим другом». Номер два.

Його «великий білий птах».

ШЛЯХ СМЕРТІ

Мандрівка — це неначе двері, крізь які виходиш із реальності в дійсність незвідану, що складається часом на сон.

(«Під сонцем»)

1.

Перший вихід у море «Любого друга-II». — Хрещена мати з Поркероля. — В Канні, стоячка для яхт. — Салон на хвилях. — Скупана принцеса і Товариство сутенерів. — Коханки на Острвах. — Дивна країна води. — Завжди Любий друг.

З Марселя він телеграфує капітанові Бернару, аби той, прихопивши Раймона, їхав до нього, на борт «Зенгари», набережна Фратерніте.

«Зенгара», мов струнка й довга циганка, з чорним корпусом і золотою пасмугою, — це вже щось зовсім інше, не старий «Фламберж»! Завширшки понад чотири метри, є салон, їдальня на десять чоловік і кабінет письменника. Ці дані взяті з опису яхти, що його зробив юрист Лаварей. Довжина — чотирнадцять метрів шістдесят сантиметрів. Водотоннажність — двадцять тонн. Висота приміщень — без десяти сантиметрів два метри. Осадка два з половиною метри. Обшита міддю, вона, як побачимо, буде наново перекрита наприкінці 1889 року. «Чудова яхта і прекрасний вітрильник для відкритого моря», — зазначено в каталозі, де перераховано також і весь її інвентар. Марсельський торговець лісом добродій Рекка, замовивши її 1879 року в Лімінгтоні, в Англії, не пошкодував грошей; на корпус пішов особливий

білий шотландський дуб. Ремонтуючи її трюм і палубу, матроси оцінили красуню з усіх поглядів.

— Все в нормі, це точно, — каже Бернар.

Гі, проте, вона здається низькуватою на воді й надто чорною без вітрил. Достеменна циганка!

— Тепер, нівроку, черга за ім'ям!

Обидва моряки хрестяться.

— Гаразд. Виходимо завтра зрання. О шостій! І написати, Бернаре, нове ім'я. «Любий друг». Само собою...

18 січня передсвітанням вони сходять на борт. Маленький буксир, задихаючись і хоробро погуркуючи своїм гудком, веде їх до замка Іф. «Капітан» хмарний.

— Безвітря, пане, а проте сильна хвиля...

— Хіба це хвиля! В Етрета я бачив і не таку, погірше.

— Так. Але Середземне море, скажу я вам, то повійниця! — кидає Бернар таким гучним голосом, що від нього впало б оливкове дерево.

Але добродію Мопассану нетерпеливиться. Це буває з ним у двох випадках. Коли йдеться про жінку і мандри.

— До східного мису! За штурвал стану я.

Піднімають велике вітрило, фок і трінкет. З обережності Бернар не дає тільки топсель і клівер.

— Ет, терпіти не можу хвилю при слабкому вітрі! Краще вже добра буря!

— Свята Зоя!.. Нещасний! — стогне Раймон. — Він спокушає долю!

Дратівливо лопотять обвислі вітрила. Посилюється кілева хитавиця. Тассар блідий.

— Франсуа, — каже Гі, — я гадаю, з вас не буде морської душі. Випийте краще шампанського, це вас збадьорить!

Вони минають мис Круазетт і, долаючи хвилю, маневрують між берегом і островами Жарр та Ріу. В блакитній імлі, як на полотнах Мане, блідо народжується день, промальовуючи величні кам'яні обриси бухт.

— Вона сьогодні справдешне Північне море, ваша повійниця!

— Вони обидва варті одне одного, — бурчить капітан. — Ну, тільки цієї сліпої запони нам ще бракує!..

Отак він і був хрещений, «Любий друг-II». Шампанським і туманом.

Це перше плавання показало, що вітрила яхти замалі і в поганому стані. До того ж погода була одверто ворожа. Раймонові з його геркулесовими м'язами довелось навіть сісти в шлюпку й налягти на весла, щоб допомогти їм уникнути в такий спосіб скель, куди зносило яхту течією. Далі цей шарварок трохи улігся, море вгамувалося, і, приставши в Кассі, вони поспідали.

За звичкою Мопассан довго гуляв у горах.

Ніч вони перебули спокійно, відпочивши, а на сході сонця знялися знову. Цього разу морська фортуна їм усміхнулась. Пройшовши вузький фарватер, при чималому бризі «Любий друг-II» набрав шаленої швидкості.

— Просто йому не до вподоби спокій, от і все,— заявляє Бернар.

— Як і його господареві,— докидає повеселілий Гі.

Цей день був винятковий, і пан де Мопассан нарешті полюбив своє нове судно. Назавжди.

О другій годині пополудні, минувши острови Ембіез і Тулон, яхта гордо з'являється на малому рейді Поркероля. В піджаку, фетровому капелюсі й при тростині, Мопассан сходить по трапу; тим часом Раймон і Бернар запасаються водою, а Франсуа рушає за цвітною капустою, молоком і вершками — продуктами, що однаковою мірою влаштовували як його шлунок, так і суворе меню господаря.

Надвечір вертається Гі. Він с'яє. Його щось переповнює, і, обвівши оком зроблені Франсуа покупки, він виголошує:

— Чудово! Але я теж не упорожні. Я знайшов сюжет для хроніки! Йй-бо, таке може трапитися хіба зі мною!..

До 1900 року Поркероль був дикою місциною, найбільшою глушиною з-поміж усіх навколишніх островів. Від розпарених проти сонця чагарів у легені забирався міцний смолистий дух, такий самий різкий і пам'ятний, що його вперше Гі спізнав вісім літ тому, за свого відкриття Півдня.

Одне слово, він ішов берегом, шукаючи дорогу з боку мису Медé, і раптом зустрів дивного вигляду даму.

«О так, уявіть собі! І я наголошую: «даму» — елегантну стареньку десь років шістдесяті, з кокетно викладеним сивим волоссям. Усе її вбрання переносило вас у 1830-ті роки. І я завагався — чи не мариться все це мені...»

Вона наближалася, і я ступив до колючих кущів, даючи їй дорогу і привітавшись».

— О мосьє,— сказала вона,— я розумію ваш подив. Стріти в такому забутому богом місці самотню жінку!.. За довгі роки, що живу я тут, ви другий перед моїми очима парижанин. І, прошу, не здумайте заперечувати, що ви не з Парижа... Як вас на ймення, мосьє?..

— Гі. Тобто повністю Гі де Мопассан.

— О! І що ви тут робите?

— Шукаю море, я заблукав у цих хащах.

— Як усі! Ходімо, прошу, сюди. І ми вийдемо з вами на дорогу прямо до берега. Я щаслива таким знайомством, що ви...

— А ви, мадам?

— Даруйте, я не можу себе назвати. Та й моє ім'я навряд чи що тепер скаже вам...

— Але ж це несправедливо!

— Так, що вдієш. Несправедливо. Проте не наполягайте.

— І ви давно в Поркеролі?

— Та майже двадцять років.

— Отак, самотою?

— Зі своєю служницею. Серед оцієї дикої незайманості. Єдина моя втіха й розрада — це кораблі, що поминають наш острів. Я бачила й вашого, як він підходив. Але не добрала назви.

— Я придбав його лише нещодавно. І нарік «Любим другом»...

— Гарне ім'я.

— І вам ніколи не буває тут страшно?

— Тільки іноді. Скажімо, взимку, коли штормує і чути якісь химерні згуки. Втім, я вже звикла.

— І однак, мадам, я ніяк не можу зрозуміти, через що ви, даруйте, на цьому острові!

— Коли нашою дорогою Францією правив іще Наполеон Третій, я жила в столиці і, можете мені вірити, була вельми знатною дамою. Я знала Рікора, лікаря імператора, ваших колег по літературі — Октава Фейє і Проспера Меріме, а також Жюля Сімона, Тьєра... Я відчувала, передбачала катастрофу... І спробувала відкрити імператорові на це очі. Але мене не захотіли вислухати.

— Ви були республіканкою?

— Далєбі, не знаю. Мене опановував страх... він на-

сувався із майбутнього... І я написала про все це імператору.

— І вас заарештували.

— Але я не здавалась. Я бачила Седан, мосьє.

Гі закам'янів, дивлячись на цю зворушливу літню проводирку. Його засмагле червоне обличчя сплотніло. Дама помітила це замішання.

— Що з вами, мосьє?

— Я брав участь у кампанії проти пруссаків... І вибачте мені на тому, мадам!

— Але ви такий молодий!

— Під час Седану мені було двадцять...

— Господи! Отак, мосьє де Мопассан. Виходить, я писала то все для вас, для вас і для ваших товаришів!

І вона машинально почала штовхати черевичком перед себе камінці.

— Він був не такий вже й поганий, Наполеон Третій. Але мав одну значну ваду. Хворобу. І, до того ж, завжди траплявся йому на дорозі якийсь кругляк, що потім зрушував з місця інші.

І при цьому натяку на хворобу імператора вона засміялася тихим і ламким сміхом.

— Мене засудили до вигнання. Проте імператор дозволив мені лишитися на французькій землі. За умови, що я ніколи не кину цих місць... і ніколи не розкрию свого імені... Отак-то...

— Але ж минуло вже п'ятнадцять років, як він помер, і в нас Республіка! Ваш друг, пан Тьєр, зустрів би вас з тріумфом, коли б ви повернулися до Парижа!

— Так, мосьє. Але я дала слово.

— Кому? Своєму ж ворогові!

— І не можу порушити цієї клятви.

І немов маленьке й уперте зістаріле дівчисько, ствердила це своєю гарною сивою головою.

— Ви, звісно, чули про острови Лерен? Святої Маргарити?

— Ми саме прямуємо туди.

— Так от, я молодша сестра Залізної Маски. Йі годі про це.

І вона скоса кинула лукавим поглядом на свого співрозмовника. Над його настовбурченими вусами ніздрі чутливо вбирали пах розмарину, живиці й водоростей.

— Мені здається,— зронила вона,— що ви гарний письменник, мосьє де Мопассан. Але дозвольте мені одне запитання?

— Будьте ласкаві, мадам.

— Дякую. Скажіть, чи й досі має успіх ваш «Любий друг»?

— По правді, так, мадам. Ось уже протягом трьох років...

Письменник на хвилину перериває свою оповідь, щоб випити чаю. І доказує:

— Ми зійшли до моря. За скелями я побачив щогли яхти. «До побачення, мосьє. І дякую за товариство,— сказала вона.— Щасливого плавання вашому «Любому другові»...»

І Гі звертається до всіх:

— От і хрещена мати, якої нам так бракувало, друзі мої! Стережіться! На нас дивиться Біла дама! Я ж вам кажу, що таке може трапитися тільки зі мною!

Назавтра, о дев'ятій, яхта залишала Поркероль. Але ні вітерця, повний штиль. Нарешті вони вхопили вітрилами слабкий подув із суходолу і вийшли у відкрите море, де було свіжіше. За кормою, радуючи око, тепер тягся білий пінявий слід.

Бернар перелічує, в які лиха усакаували кораблі коло цих берегів, і Мопассан, слухаючи, стежить по карті: мис Бена, острови Гіер, Пор-Кро і Леван, мис Негр, затока Кавалер, вежа Камара, Сен-Тропез, що його він так любив і про який сказав: «Я провів там один із найпрекрасніших днів, коли в живому бадьорому тілі немов засинала душа».

Вони йшли з ранку й до вечора, а потім і цілу ніч. Тяг східний вітер. Далі цей трудяга стає рвучкий, і, підхльоскуваний з корми його батожними нападами, «Любий друг» стрибками весь поривається, летить уперед.

Ранок наздогнав їх аж під Сен-Рафаелем.

Раймон кидає:

— О пів на п'яту ми в Канні!

— Туди-бо, під три чорти! — вилаявся Бернар.— Не крич, накричеш... Це ж море! Ти випробовуєш долю, нещасний!

Не минає й десяти хвилин, як вітер ущухає. Від затоки Жен пішла хвиля, і «Любий друг» затанцював на місці.

— О ля-ля,— простогнав Франсуа, до якого раптом знову повернувся бельгійський акцент.— Ну й хитавиця на цих човнах!..

Метляло сильно. Воно таки справді як вередлива жінка, це зимове Середземне море. То мляве, байдуже, а то шалене.

Раз у раз, немов ляпас, обличчя шмагають водяні бризки. Провали між хвилями сягають уже трьох метрів. І тут знову з'являється й дужчає вітер. Протока Агей була завузька, щоб іти нею поночі, і «Любий друг» рушає вздовж берега.

Немов винний, Раймон повторює:

— О свята Клеопатро, не кидай нас!

— Свята Клеопатро! — реготав собі у піднятий комір Бернар.— І де він тільки її добув, господи, твоя воля! — І гукнув що є духу: — Будьте певні, господарю, ця посудина зовсім, скажу, непогана. Дарма сумніватися. Вона долає хвилю, як лев перестрибує стрімчаки!

Конопляні снасті рипіли. Здрігалися навіть товсті манільські канати. Мертовно-блідий, Франсуа заздрив кімнатній собачці Тайї, відправленій з Марселя залізницею, якій, напевне, було і краще, і спокійніше, та й уже вона в Канні!..

І тут знову їм погоджає морська фортуна, і вони пливають без турбот, пливають до вечора і всю ніч. У другій половині дня вони піймали сталий вітер, і Бернар підняв усі вітрила. Швидкість — вісім вузлів на годину! «Любий друг-II» поривається в Канні.

Десь близько сьомої Раймон нарешті зміг кинути якір і, згорнувши вітрила, поставив яхту коло причалу Сюкет, поряд із іншою морською ластівкою, «Місто Марсель», і, борт біля борту, вони надовго стануть посестрами на цій стоянці.

Так скінчилося перше плавання «Любого друга-II», який здобув і лишив у Поркеролі дивну хрещену матір та мав вдачу і зовнішній вигляд справжньої циганки.

Мопассан любив свого «Любого друга-I»; він обожнював також і «великого білого птаха», називаючи його так не за білий корпус, а за вітрила «з тонкого нового полотна (повний комплект яких він спеціально замовив в Англії.— А. Л.); під палючим серпневим сонцем, кидаючи на воду вогняні полиски, вони здавалися шовковими сріблястими крилами, розпростертими в голу-

бій безодні неба. Три його клівери линуть уперед — легкі, заокруглено випнуті подихом вітру трикутники. а велика фок-щогла над палубою, що сягає в ясну височінь на вісімнадцять метрів,—мов невтримна стріла».

Його морські прогулянки були часті, але короткі. Гі більше подобалося влаштовувати прийоми. О, звичайно, на борту. Він розумів, на узбережжі світський етикет не такий суворий, як в Сен-Жерменському передмісті, і легше здійснити його давню амбітну мрію — налагодити високі зв'язки.

Він знайомиться з герцогом Шартрським, принцесою де Саган, з маркізою де Галіффе, «яку я час від часу катаю на яхті», з герцогинею де Ріволі. Мопассан дійшов навіть до короля. Хай не такого, щоб вже там, але царка!..

Мадам Галіффе підказала Гі запросити «маленького володаря Меконгу». Він не вмів одмовляти світським жінкам, тим паче в такій комедії, як «променад» з монархом. І антиколоніаліст, що так палко виступав проти авантюри в Тонкіні, належним чином і шиком обставляє прогулянку «царкові» з Меконгу. «Який він був гарний, цей маленький король,— захоплювався в своїх спогадах Франсуа,— в своїй короні густого кучерявого волосся і весь жовтий!»

Його часта гостя — втілення і суддя елегантності принцеса Жанна-Маргеріт де Саган, дочка могутнього фінансиста барона Сейера. Гі вирушає за нею до причалу і потім, у човні, хвацько налягає на весла. Вона з подругою, і обидві, одна білява, друга смаглява, сидючи на кормі, в руках розкриті парасольки, весело сміються під своїми вуалетками,— як скидалися вони на двох чайок на бакені!.

А іншого разу він так само привезе граційну Колетт Дюма, доньку Дюма-сина, і Женев'єву Стро, досі вірну своєму письменникові.

Якось під час прогулянки в морі принцесу де Саган і невдатного Франсуа обдає хвилию. Цей душ був цілком на совісті Бернара, який стояв біля штурвала. Сп'янівши від повітря, сині в очах і шампанського, принцеса не захотіла вертатися.

А то ще якось Франсуа згромадив на тарелі метрову гору раків, обклавши її черепахами у виноградному листі й вінцем наготованих жабок. Гі моргає, гора вали-

ться, і з неї посипали врозтіч ...сто мишей! Дами — ще б пак! — кричать на поміч. Графиня д'О верещить: — Мопассан! Одна з них, здається, скочила мені в панталони!..

І принцеса де Саган нараз благально підхоплює:

— Гі, прошу вас, покличте принаймні кішку!

Приносять Пюссі, а красуні тим часом уже дріботять крутими східцями нагору й анітрохи не збентежені тим, що показують у цій грі свої ніжки. На палубі перед поважним капітаном дами заспокоюються, й одна гостя піднесено співає з «Корневільських дзвонів»:

Прийди ж, мій юнго,
З погідним вітром...

Гі мав звичай купатися десь о десятій. Море спокійне, і, гукнувши: «Я іду вмиватися!» — він кидається з містка головою вниз, розсікаючи хвилю; він пірнає й бавиться, немов той дельфін, а далі лягає на спину і вдоволено облизує червоним язиком мокрі вуса:

— Нечиста сило, і до чого ж вона солона, ця вода!

Він щасливий.

«О, цей схід сонця над Естерелем! Щораз інший, не схожий на той, що бачив учора. А ці мінливо зелені смереки! Як вони схилилися одна до одної, як притислися! Вони схожі на зуавів у червоних штанях і синіх накидках, які здираються на ці вогняні скелі. А Сан-Пеїр! Вона кругла, як кринолін моєї бабусі. Мені до вподоби ця гора!»

Досить Гі відчути себе краще, і він знову робиться кремезом-веслярем, задерикою із Шату, що горлає «Жону сержанта». І, ніби згадавши старовину, він збирає «генеральну асамблею» свого колишнього брутального Товариства, що давно вже, само собою, розпалося. Друзі Мушки з'їжджаються в Канн. І знову вони разом — Леон Фонтен, Анрі Бренн і Альбер де Жуанвіль. Бракує тільки Капелюха, що залишився в Руані. Ці п'ятеро вже більше ніколи не зберуться гуртом.

Гі пощастило зібрати вельми «освічений» люд. Були художник Рене Бійотт, Стефан Малларме, Жеже, тобто граф Прімолі, і дві дами, збуджені товариством знаних веслярів із Шату. Франсуа називає їх: «мадам Пустунка» (і це, безперечно, Потоцька) і «мадам Олімпія», але хто це був, так і пішло в непам'ять.

Уночі од «Любого друга» відчалюють чотири освітлені ялики. Риболовля з ліхтарями!.. Старий морський вовк

добродій Фурнер, новий приятель Гі, командує двома головними човнами, Бернар — двома іншими. Усе завершується по тому розкішною рибною юшкою, бучною пиятикою і репертуаром неподобних пісеньок «Жабника»!

А то ще якось на борту «Любого друга» зібралися літературні хронікери, вчені й медики (як ведеться, присутні й знатні відвідувачки): антрополог, людина великого розуму Орельєн Шоль; професор Еміль Мажіто, який потім згадуватиме про цю «визазку»; Вільям Бюснах, спеціаліст по драматургічній переробці і постановці великих романів, що «дав сцену» Золя; один із лікарів Гі, Даремберг, і художник Ріу, який згодом зробить блискучі ілюстрації до його збірки «На воді» й кілька разів намалює «Любого друга-II».

Тассар ставився до всіх їхніх витівок з великою повагою. Так, в імprovізованому конкурсі вони, кожний на свій лад, вітають море: «осереддя ембріонів»,— сказав професор; «осереддя барв»,— докидає Ріу, а Шоль дотепно використав змістову гру слів: «море певною мірою є нашою матір'ю»¹. Франсуа регоче до знесилля. Яке щастя для слуги гарного походження накривати стіл і догоджати такому товариству!

У 1888 році Емманюела Потоцька і далі посідає окреме місце в його «житті почуттів». Гі пише їй: «Це має бути чарівний сон — мандрувати з вами. Я не кажу про чар вашої особи, його я можу відчувати й тут (...). Просто я не знаю жінки, котра б краще втілювала мою мрію про ідеальну мандрівницю (...)».

«Любий друг» лине між Сент-Маргеріт і Сент-Онора, лишаючи з лівого борту цитадель Залізної Маски. Франсуа готує сніданок. Його господар і графиня на палубі насолоджуються морським вітерцем...

— Кинемо якір? — пропонує Пустунка.

— Не тут. Бачите риф, аж ген за Сент-Онора? Це невеличкий острівець Сен-Ферреоль. Одне з найулюбленіших моїх місць...

— Але ж там заледве вистачить місця для солдатського намету!

— Ви любите Паганіні?

— Звичайно.

¹ По французькому ипег — море, а меге — мати (прим. перекл.).

— Паганіні помер від холери. В Ніцці, 1840 року. Тіло його геть зчорніло... Духівництво Генуї відмовилося поховати цього сатанинця. Йшла чутка, що він склав договір з дияволом і тому так досконало опанував скрипку... Син Паганіні перевіз мерця в Марсель. Але й марсельське духівництво виявилось не толерантнішим. І прокляте судно знову вийшло в море із своїм мовчазним пасажиром. Не одержавши дозволу поховати його й у Сент-Онора, син пристав таємно до острівця Сент-Ферреоль і посеред нього виконує останній обряд. В цій землі тіло лишалося протягом п'яти років.

— Саме там?!

— Там! Під сонцем і прибоєм, де його спокій охороняли тільки чайки. Нарешті в 1845 році синові вдалося перевезти його останки в Геную, на віллу Гайона. Паганіні був дивна людина. Своїм талантом і неймовірною худючістю він чимось скидався на героїв Гофмана. Старий Оффенбах, який дуже схожий був на нього, надзвичайно любив цю історію. Шкода, що Паганіні тепер не тут. Чи не краще б йому назавжди лишитися на цьому їжакуватому рифі...

Голубими язиками вода лизала червонясте каміння.

— Як ви не схожі на легенду про вас, Гі! Я щаслива. Мені так хотілося, щоб ви забрали мене своєю яхтою!

— І я, і не менше!

— Чуєте, цикади! Як вони цвірчать. Зійдемо на берег?

Гі й графиня добираються яликом до Сент-Маргеріт. Теплінь. Легкий вітерець доносить пахощі розмарину.

— О, який чудовий грот! Увесь блакитний!.. Як на Капрі. Гі, заждіть хвилинку.

Очікуючи, Гі простягається горілиць під крилатими соснами. Віддалеки, з Сент-Онора, долинає притлумлене бамкання дзвонів, воно нагадує про тих, хто зараз молиться...

Аж ось гукає навіжена графиня. Він підводиться, шукає її поглядом і, не знайшовши, рушає на її закличний сміх. Нарешті він бачить цю знадливу Цирцею золотих островів, таку ж оголену, як «удовички» на Тазенатському озері, білосніжну й осяйну в мерехтливій блакиті гроту. А вона... як вона заливалася сміхом!

Що ж, Любий друг умів плавати.

Назавтра він пише пустотливій маленькій графині:

«Я кохаю тебе. Шукаю тебе. Я все ще стискаю в обіймах твою палку тинь...»

Цей утішний епізод справді мав місце.

І, однак, його важко якось поєднати з психологією цього «холодного смолоскипа», та й, за спогадами, Мопассан шкодував, що ніколи «не знав близько» Потоцької. Отже, чи була то вона? Звичайно, все можливо для такої шаленої жінки. Але в цитованому листі бракує доказів, що надісланий він саме їй. Цілком можливий і інший адресат, інша графиня. Ми так-бо і залишимося в цій непевності; незаперечний хіба тільки той прикрий факт, що і Гі, і Потоцька померли жахливою смертю: Мопассан спізнався зі своїм Горля, а вона, кинута всіма, померла в Пассі під час німецької окупації. Рейнальдо Ган, друг Марселя Пруста, виявився непоганим пророком, сказавши їй: «Ви надто злостиві, щоб виїхати кудись далеко».

Її труп був з'їдений пацюками — жахлива картина, що додає ще одну, ненаписану сторінку до творів її зальотника.

Гі любив сидіти на носі своєї яхти, коли та, «великий білий птах», поривалася у відкрите море. Він дивиться в прозору воду. «На глибині кількох футів під нами поступово, у міру нашого просування, розгорталася чарівлива водяна країна, де, як повітря небес, вода дає життя рослинності й тваринам».

Його блукання, сувора веремія портів, веселий Канн, Антіб, Ла Салі, навідування Вільфранша, де він зустрічає Ерміну на віллі Маларіба, ще зовсім середньовічне Монте-Карло, — усе це тимчасово заспокоює того, хто вже стоїть на порозі тяжкої хвороби. Він оповідає про це в циклі «На воді», «виповненому заповітних думок, адже то — мій щоденник».

У цьому інтроспективному¹ творі Мопассан день у день, на морі й на березі, фіксує свої враження, думки, спостереження; іноді це просто нотатки для самого себе, іноді ж — завершені нариси для «Жіль Блаза», «Фігаро» чи «Голуа». Жерар Делезман виявив у всьому циклі тридцять три таких образки. Але розмаїтість перейнята гармонійною єдністю: це начерки людини, яка єдиний раз у житті, всупереч програмному передньому слову до «П'єра і Жана», сама стає своїм головним героєм.

Він немов сповідається півголосом своїм друзям:

¹ Інтроспекція — самоспостереження (прим. перекл.).

«Я сам, справді сам, справді вільний. Біжить по березі димок поїзда! А я, я пливу в цьому крилатому притулкові; і він погойдується, гарний, мов птах, маленький, неначе гніздечко, і зручний, ніби гамак, не стримуваний нічим, блукає, лине на хвилях по волі вітру».

Поль Неве в передмові до повної збірки творів Мопассана, випущеної видавництвом «Конар», порівнює «На воді» з «Вертером» і «Рене». Можливо, він дещо перебільшив. Та навряд чи помилився, стверджуючи: «Це заповіт і головна сповідь Мопассана».

Крім відданої тут данини його завороженості перед водою, в книзі скрушно прозирає «розчарування сучасністю»:

«Круг мене блищали вогні Канна (...).

І я думав, що по всіх оцих віллах, по всіх готелях зібралися зараз люди, як збиралися вчора і як зберуться завтра, і розмовляють. Розмовляють! Про що? Про принців! Про погоду!.. А потім?.. Більше ні про що! (...)

Треба не знаю як захмеліти від тупої пихи, щоб вважати себе за щось інше, а не тварину, лише вищу проти інших тварин! Послухайте їх, цих нікчем, коли вони сидять коло столу! Вони розмовляють! Розмовляють широко, довірливо, лагідно і називають це — обмінятися думками».

Насправді ж цей песимізм, це розчарування, цей бунт проти абсурдності такого життя лише маскує його тугу за безповоротним романтизмом. У цьому журливому бикові є щось од Мюссе.

«Іноді, правду кажучи, проймає жах з того, що є, і хочеться вмерти. До гострого болю катує мене тоді незмінна одноманітність краєвидів, облич і думок (...).

В інші ж дні, навпаки, я радію з усього, немов тварина. Якщо мій неспокійний розум, змучений працею і перенапруженням, поривається в неприступні нашої природі надії, аби потім, через їхню оманливість, знову перейнятися зневагою до всього, то моє тваринне ество вливається захватом життя. Я люблю небо, як птах, ліси — як волоцюга-вовк, скелі — як сарна, високу траву — як кінь, за те, що в ній можна качатися й бігати, а прозору воду — що в ній плавай собі рибою. Я відчуваю, в мені тріпотить щось від усіх тварин, від усіх інстинктів та невиразних бажань нижчих створінь. Я люблю землю. В такий гарний день, як сьогодні, в моїх жилах нуртує кров предковичних фавнів, мандрів-

них і хтивих, і я більше не брат людям, а брат усім живим істотам і всім речам!»

У цьому поетичному й головному уривку торжествує язичеський Баран із Палермо.

Коли письменник спостерігає з палуби, як невпокіжно ходить і б'ється хвиля об скелясті береги Сент-Маргеріт і Агей, він думає не лише головою, а, сказати б, усім своїм еством, і перед його очима у воді й на воді розходяться кола життя й смерті.

У вітальні на вулиці Боккадор, де він незабаром оселиться, Гі почепить картину Ріу, намальовану в березні 1889 року, — щиряючи серед морської блакиті, на ній розкрилися його «великий білий птах». Щоранку, перш ніж сісти до робочого столу, письменник кидає погляд на бюст Флобера і на свій натхненний вітрильник. І нараз тут, у Парижі, він, здається, вхоплює запах обшивки «Любого друга», і його знову вабить у мандри. Він мріяв досягти Болеарських островів, пройти вздовж берегів Іспанії, через Гібралтар, обігнувши з моря Марокко. Ця мрія допомагала йому пересилювати біль в очах...

Ми бачили, що людина, яка охоче дозволяла називати себе Любим другом, дала це ім'я — «Любий друг» — і своєму першому справжньому судну, придбаному на гроші від його видавничого успіху. Можливо, то було виявом шани письменника до свого твору. Хіба не назвав Золя прибудову в своїй меданській садибі «вежею Нана»? Але те, що Гі де Мопассан нарік «Любим другом» і другу яхту, підносить цю й справді можливу спершу примху до свідомого символу.

У Канні, як і в Парижі, Мопассан лишається колишнім Любим другом — веселим човнярем своєї заколисаної хвилями молодості.

2.

Бій квітів.— Сповідь генерала.— Третя мандрівка в Африку.— Аллума.— Обід з лікарем Бланшем.— Травень 1889 року: «Сильна як смерть».— Рахунки романіста.— Золя снідає на віллі Штільдорф.— Павуки Етрета.

У травні 1889 року в Канні Мопассан завершує свій новий роман — «Сильна як смерть».

Він ще раз змінив квартиру і мешкає тепер разом з Лаурою на віллі Континенталь у трьох чудових сонячних кімнатах. Як в Етрета й Антібі, мати і син обговорюють твір у процесі його написання.

— Мені не подобається кінець! — категорично заявляє Лаура. — Цей нещасний випадок, він надто невмотивований.

— Ні, мамо, — наполягає Гі. — Має бути справді випадок. І саме нещасний випадок. А його неможливо передбачити!

— Я не вірю в нього. І тому я проти, не приймаю його.

— Але ж це випадок, мамо, сліпа фатальність! У цьому весь сенс книги...

Гі перебуває в стані ейфорії¹. Він навіть бере участь у «бою квітів» на набережній Круазетт.

«Уздовж всього бульвару Фонсьєр, прикрашені гірляндами квітів, рухаються в два ряди екіпажі. Немов нескінченна жива стрічка. І з екіпажа в екіпаж летять квіти. Вони кулями миготять у повітрі, влучають у збуджені обличчя і, підкинуті вгору, падають у пилюку, звідки їх тієї ж хвилини вихоплює ціла юрба хлопчаків (...). Ті, що сидять в екіпажах, побачивши знайомих, перегукуються, вітають одне одного, а потім перестрілюються трояндами (...)».

Це дуже схоже на інший не менш вдалий начерк карнавалу, зроблений Марією Башкирцевою:

«Баталія квітів на Променад дез Англе. Це красиво й утішно! Всі виряджені. Я така гарна, яка тільки можу й навіть на капелиночку більше... і я щаслива, що вибралась у світ, де мене вважають безнадійно хворою (...). Накинувши чорні відлоги, в ландо проїжджаємо Корсо... Ми нерухомі, прями й чорні, і всі кричать:

— Мерці! Мерці!»

На Лазуровому березі Смерть вистерігає не лише сухотників, а й тих, хто найменше на неї чекав.

Та ці прояснення в нього тепер недовгі.

Якось, повернувшись додому весняного вечора, Мопассан запитує Франсуа, чому нема матері. Тассар не любить, коли його господар такий прискіпливий... Не

¹ Піднесено-радісний настрій (прим. перекл.).

встигає Лаура переступити поріг, як Гі кидається з розповіддю:

— Ах, ну нарешті! Знаєш, у мене сьогодні вдалий день. Я зустрів генерала А. Ми разом гуляли по Круазетт... Він оповів про свою останню атаку в кампанії 1870 року, він тоді командував ескадроном. І віриш, мамо, що він мені сказав?! «Ми знали — усе вже втрачено». Вони знали це! І воювали за честь зброї. Генерал був схвильований, згадуючи цей бій. А я, я не міг опанувати себе, тіло біла пропасниця... Сміливці, мамо, які славні, хоробрі люди! Ти бачила сонце на заході?

— Я теж звернула увагу. Чудова картина, Гі.

— Затока була схожа на озеро, повне крові.

— Так, малюк, так.

Уже сімнадцять років, як по війні. А для її сина вона й досі немов закінчилася вчора!

Як вони схожі між собою, Ерве й він!..

А стан Ерве... з кожним днем йому гірше.

І це наганяло на неї страх.

Гі знову заговорив, неспокійний, збуджений, звертаючись до слуги:

— Ми завжди були разом, Франсуа, чи не так? Мене в будь-який момент мобілізують. Я розраховую на вас! Без вас я не воюю.

— Мосьє знає, що може цілком покладатися на мене. Дивна, далекі, натура!

Його раптом вражає розповідь генерала, його, котрий зневажав і ненавидів їх усіх (крім Наполеона), його, кому належить нищівна формула: «Патріотизм — це яйце, що його знесла війна»¹.

А очі — очі й далі болять...

Після курсу лікування в Екс-ле-Бені у жовтні 1888 року, куди він утік зі свого «жахливого Сибіру» — Етрета, Мопассан знову залишає Францію і 20 жовтня втретє вирушає в Африку.

Він пише Женев'еві Стро з Алжіру 21 листопада 1888 року:

«Найбільше в мене болить голова, і я лікую свою невралгію сонцем, справжнім, гарячим африканським сонцем. До одинадцятої вечора блукаю арабськими вулицями, без пальта, і мені не холодно, бо ночі тут такі ж теплі, як і дні, але те, що поруч Сахара, збуджує і нер-

¹ «Мій дядько Состен».

вуге. До ранку не скліпиш очей, морозить — одне слово, нерви».

Він гуляє, пише листи жінкам у Францію і водночас залицяється до жінок алжирських; мрійливо згадує про свій вітрильник.

Треба як слід підготуватися, наступного року вони йдуть до берегів Марокко!..

Це майбутнє плавання захоплює Гі куди більше, аніж сам нинішній його вояж. Бернарві залишені усі потрібні інструкції, виконання їх має перевірити друг, капітан Мютерс, якому письменник надсилає 4 грудня з Тунісу довжелезний список різних уточнень. Адже це неподобство! На верфі повинні були, — домовилися ж, — обшити наново «Любого друга» міддю за 800 франків — тепер вимагають дві тисячі. Проте він розуміє несутність своїх хвилювань:

«Усе це тим більше надокучило, що я не певен, чи доведеться мені ще користатися з того: лікарі настійно рекомендують уникати моря і твердять це справді в один голос, так що врешті-решт, мабуть, переконають мене прислухатися до їхніх застережень».

Незабаром він дасть Морісу Мютерсу нові вказівки: ¹

«Що ж до робіт, які належить виконати на яхті, то я тут хочу беззастережно дотримуватися ваших порад. Будьте ласкаві, передайте Ардуєнові зробити нову основину щогли неодмінно з дуба. Маю намір рубку стернового вкрити свинцем...»

Якщо ви вже люб'язно погодилися наглядати за веденням робіт, наважуся просити вас про такі вказівки Бернару: коли він одержуватиме корабельну смолу, нехай звірить її з тим зразком, який я надішлю йому сьогодні, — торгова фірма може поставити її не тієї якості. При використанні ж смоли **КАТЕГОРИЧНО** не мастити залізні частини оснастки нічим іншим, крім нафти чи, за браком її, гасом.

Бернарві належить пильнувати при розігріванні смоли, щоб полум'я ані на мить не торкнулося її, бо та зіпсується і буде непридатна до застосування (...).

Ніколи, до жодної з своїх коханок не виявляв Гі стільки ревної турботливості!

Тим часом помисливість і дражливість його зростають; він стає дріб'язковий; він підозрює не лише ремонтни-

¹ 9 березня 1889 року.

ків з верфі й, скажімо, того ж торговця, а навіть і Бернара і доручає своєму адресатові наглядати мало не за всіма, аж до інженера Ардуена включно.

Чи не тієї зими зустрів Мопассан Аллуму?

Він так вирізьбить портрет цієї арабки, що мимохить підпадаєш думці — ні, це не зовсім вигадка. Він блискучий, цей образ ще однієї з сестер Рондолі!

Новела «Аллума» написана десь між 10 і 15 лютого 1889 року.

Вона незабутня, ця перлина Півдня, яку підкладе оповідачеві в ліжку його вірний слуга Магомет: «дівчина з обличчям, як у східного божества, здавалось, спокійно очікувала мене, вся приоздоблена срібними цятками та брязкотельцями, що їх носять південні жінки на ногах, на руках, на шиї, ба навіть і на животі... Очі її, збільшені від кголю¹, широко дивилися на мене; на чолі, підборідді й щоках вона мала тонко витатуйовані чотири сині зірки».

Втім, Аллума насамперед — жінка, споконвічна й правічна: «Очі її, спалахнувши бажанням спокусити, взяти в полон чоловіка, тим гострим бажанням, що надає нечистому жіночому поглядові властивої кішки обворожливості, закликали, вабили, позбавляли змоги мене опиратися (...). Між нашими поглядами відбулась коротка боротьба, німа, шалена боротьба, одвічна боротьба двох істот у людській подобі, самця й самиці, де завжди переможеним виявляється самець».

Оповідач щасливий з Аллумою, щасливий до того дня, поки дикунка не завіюється од нього. Він переносить це перше зникнення. Та згодом, піддавшись поклику крові, вона тікає з пастухом, «високим на зріст бедуїном, темне лахміття якого було того самого кольору, що й тіло. Типовий грубий дикун із випнутими вилицями, гачкуватим носом, зрізаним підборіддям, сухими ногами, — довгий, зодягнутий у дрантя кістяк з очима підступними, як у шакала».

Новела, в якій ревності збуджують первісні пристрасті, є, звичайно, даниною модній темі про кольорових коханок; але разом з тим у цій легкій кількасторінковій історії є надзвичайно вагомні чотири рядки, в яких пов-

¹ Фарба, якою жінки Сходу наводять очі й повіки (прим. перекл.).

ністю викладено думку Мопассана щодо колоніальних авантюр:

«Мабуть, ніколи ще жоден завойований народ не вмів так ухилятися від справжнього панування над собою, від морального впливу, від упертого, а проте марного вивчення з боку переможців».

6 березня 1889 року Гонкур нотує:

«Мопассан, який повернувся з своєї мандрівки по Африці, обідаючи в принцеси¹, заявив, що почуває себе дуже добре. І справді, він жвавий, бадьорий, говіркий, обличчя його схудло й засмагло і не здається таким ординарним».

В їхніх взаєминах немовби затишшя.

«Він не скаржиться більше на очі й зір і каже, що любить тільки сонячні країни, що йому ніколи не буває надто жарко, що він у серпні мандрував до Сахари, коли в затінку сягало 53 градусів, і не страждав од спеки...»

На цьому ж обіді присутній сивоволосий, похилого віку добродій, з яким Мопассан довго розмовляє наодинці. Йдеться про Ерве. Принагідно добродій оповідає, що психіатрична клініка в Пассі, на вулиці Бертон, 17, якою він нині керує, в п'ятдесятих роках за безцінь перейшла до його компаньйона доктора Меріо. Суворий і разом лагідний у глибині душі, новий знайомий Гі вважає свою працю священною; він часто повторював синові, закоханому в Потоцьку: «Психіатр не бере участі в світському житті».

Доктор Бланш невдовзі стане єдиним охоронцем долі Любого друга.

Анонсований в «Ла Ревю Іллюстре» 1 грудня 1888 року новий твір «Сильна як смерть» починає друкуватися з 15 травня наступного 1889 року. Виданий окремою книгою Оллендорфом, він розходитьсЯ в кількості тридцяти п'яти тисяч примірників ще до кінця року. Мопассан вдоволений, адже цей роман забрав у нього значно більше сил, аніж попередній, «П'єр і Жан».

«Потихеньку готую новий роман,— пише він за рік до цього матері,— дуже важкий для мене, бо в ньому багато нюансів, такого, що мається на увазі, але не

¹ Матильди.

висловлене. Він, одначе, не буде довгий; треба, щоб він промайнув перед очима, як видиво життя, страшного, ніжного й словненого відчаю»¹.

Зрозуміло, є й інші причини такого уповільненого просування:

«Я запитую себе, чи не хворий я,— так остобісіло мені все, що лише недавно робив з великою втіхою. Ці марні зусилля викидають у розлач. Що це? Втома очей чи мозку? Виснаження таланту чи зорового нерва?»

Болять очі. Біль!..

Але він пише...

Олів'є Бертен — художник.

Як ми вже зазначали, Гі знався на живопису краще від Золя. А проте його Олів'є Бертен цікавить нас менше за образи Клода Лантьє з «Творчості» Золя або Френгофера з «Невідомого шедевра» Бальзака. Письменник не заглиблюється в драматичну долю митця, все життя якого присвячене картинам, його полотнам, чим так вражає нас перо Золя й Бальзака. Пензель цього творця для верхів суспільства перейнятий найбезбарвнішим академізмом; він намагається передати в портреті вродливої мадам Гільруа «те невимовне, що майже ніколи не розкриває художник, той відблиск чогось незнаного, таїну, випромінення душі, що захоплюється на обличчі».

Можна уявити, як з цього приводу реготали б Дега чи Сезанн!

Ось «кар'єра», що її підготував автор цьому шанованому постачальникові виконаних олією замовлень, який, виставивши 1868 року свою «Клеопатру», був піднесений «критикою і публікою до небес». У 1872 році за його «Юкасту» Олів'є вважали сміливим новатором, дарма що розсудливо оригінальна манера виконання задовольнила навіть прихильників академізму. «І він стає найулюбленішим художником парижан і парижанок». Так відрекомендує нам свого героя автор, який посправжньому розумів Мане, Моне й Курбе!

Олів'є Бертеніві, закоханому в мадам Гільруа, щастить одержати від неї згоду позувати. Його жага безмежна. А потім підростає донька мадам Гільруа...

Олів'є — це, зрештою, знову сам Мопассан, пригнічений поступовим в'яненням краси, в'яненням, що його не

¹ 2 травня 1888 року.

може, безсиле зупинити кохання. Він і вона старіють. Мопассан іноді тонко прозирає цей внутрішній світ кохання, але він для нього неприємний — Гі звіряє в листі Леонові Фонтену від 13 травня 1889 року:

«Моя довіра до життя почуттів зазнала поразки. Налякане моїм цинізмом, серце замовкло. Воно сховалося так десь глибоко в мені, що й найзаповзятіші клятви вже не зваблять його».

І він знову, немов вертаючись, іде до повій, до пропащої, збитої з пуття міщанки, до змудженої іноземки чи тієї ж маленької графині.

Успіх роману «Сильна як смерть» Тассар вимірює збільшенням візитів цих небезпечних палких прихильниць його господаря.

Розголос великий, як ніколи. Суспільство згодне з цією еволюцією письменника і аплодує їй. Насправді ж «Сильна як смерть» годилася б, вважай, хіба на те, щоб відправити її на літературне горище, де сплять усі ці Октави Фейє і Жоржі Оне, коли б Мопассан не торкнувся тут своєї головної теми — теми смерті. Дивний, не сказати б більше, дивовижний пірует: лише привид смерті вихоплює цей роман із забуття.

Саме це, либонь, і відзначає проникливий Жюль Леметр:

«Мопассан так добре бачить, що я не можу взяти під сумнів правдивості його книги; до того ж він так добре оповідає, що, хоча минуло вже три тижні, як я прочитав роман, а в мене й досі стискається серце від думки про нього».

Слава, багатство, сталий успіх — усе це, здавалося б, мало послабити різкість письменника в його ділових взаєминах. Аж ні. Мопассан робиться дедалі пожадливішим. Агресивний, лихий — це типовий нормандець у карикатурному його розумінні.

Ось, скажімо, що пише Гі директорові «Ла Ревю Іллюстре», де друкувалася «Сильна як смерть».

«Як я вже казав вам, рядок у вашій газеті не відповідає рядкові «Фігаро» чи «Жіль Блаза»...

Ось цифри, які я одержав і які сам перевірів.

Рядок «Ла Ревю Іллюстре» містить 75 літер.

Рядок «Фігаро» — 32 літери плюс дріб.

Середньоарифметичне між цими двома газетами складає 33 літери. Помноживши на два, ми одержимо 66 лі-

тер, тобто на 9 літер менше, аніж у вашому рядку. Звідси, з розрахунку 1 франк за 33 літери, мені належить одержати: 0,50 — за 16¹/₂ літер і 0,25 — за 8¹/₄ літер.

Таким чином, ви маєте платити мені 2 франки 25 сантимів за рядок, а не рівно 2 франки. Я полічив рядки в гранках. Вийшло 5 429 рядків по 2 франки 25 сантимів, і всього я повинен одержати 12 315 франків.

Я одержав 5 500 франків.

Ви, отже, винні мені 6 815 франків.

Прийміть на тім мої найщиріші побажання».

У XIX столітті письменникам платили від рядка.

Не так уже й давно Вільмессан, гучний керманіч «Евенеман», погрожував Александрові Дюма, що сплачуватиме йому за кожний рядок лише половину, бо діалог Дюма будувався десь так:

— А, це ви!

— Так, я.

— Я чекав вас!

— І я тут.

Загалом, Мопассан, безумовно, має рацію. Адміністрація газет не пропускала зручної нагоди нажитися на тому чи іншому письменникові. А проте конкретні мотиви поведінки Гі, хоч як це тлумачити, справляють прикре враження. Його починають ненавидіти всі: видавці, колеги по перу, підрядчики й господарі найманих ним численних квартир. В холодному тоні, дріб'язковості порахунків, у тій короткозорості зятого бухгалтера, яка переходить межі звичайної людської ненависті, тим паче, що йдеться про людину, колись-бо таку щедру, бачимо хіба лише нові ознаки його дедалі загрозливішої дражливості.

У травні 1889 року Гі наймає у Тріелі віллу Штільдорф, збираючись провести на ній частину літа. Свої яхти він наказує перегнати в Пуассі. Прощавай, Альфонсе Фурнез, «великий адмірал з Шату»!

Відтепер його «флотилія» кине якір біля причалів Естюржона.

Вілла Штільдорф стояла край села, поблизу шляху на Во. В перші дні Гі захоплюється своїм будинком.

«Він стоїть на узвишші, що панує над Сеною. З вікон на двадцять кілометрів видно ріку й лісисті побережні схили (...). Тут я працюю і мрію. Маю також канат з

нав'язаними вузлами і потроху вправляюсь на ньому, правда, виходить тепер не так спритно, як раніше, а все ж дряпаюсь. Купаюсь, гасаю з тваринною насолодою лісом і зовсім забув цю довготелесу залізну шльондру з Виставки»¹.

Вирушивши в Тріель поїздом, Гі проїжджає повз меданську садибу Золя й дивиться, чи відчинені вікна великого робочого кабінету. 20 червня він запрошує Золя на сніданок. Прислугує коло столу Франсуа, який потім викладе власні спостереження від цієї зустрічі в такий спосіб: «Щомиті, схожі на двох сторожко нашорощених котів, великі романісти обмінювалися чіпкими поглядами й нараз знов утуплювали очі в тарілки. Це було, зовсім не в звичаї мого господаря, завжди такого одвертого й веселого. Лід ніяк не танув».

Коли Франсуа й знав свого господаря, то, напевне, не відав душевного нетерпіння Золя. Гість з Медана, хоча й був гурманом, не дуже засидівся на цьому вишуканому частуванні й невдовзі поїхав велосипедом у Швершмон, де його чекала Жанна Розеро.

Провівши Золя, Мопассан навідав Гектора Пессара, товариша по «Голуа», глянути, як той вирощує в себе шампінйони; повернувшись близько четвертої, він зронив за чаєм:

— Золя — я вважаю його видатним письменником, значною літературною фігурою...

І замовк, наморщивши лоба.

Золя все ще для нього лишається старший, той, кому листи й дарчі посвяти на книгах він розпочинає словами: «Мій дорогий Учителю й Друже». І обидва звертаня — з великої літери.

А проте від знаменитого обіду в Траппа й вечорів у Медані прихильність ця вже не та. Їхні взаємини чимдалі стриманіші. Час не стер суперечностей. Вони не сходяться в оцінках натуралізму, в них різне світосприймання, різні концепції моралі, розуміння політики. Два роки тому вони ледве не посварилися через німців. Мопассан дорікав Золя за гуманістичний інтернаціоналізм, Золя ж Мопассана — у прямолінійному патріотизмі. Гі були чужі ідеї Золя, і тим зневажливіше сприймає він його непохитність, його спокійну впевненість у тому,

¹ Лист Жанові Бурдо, опублікований в «Меркюр де Франс», серпень 1958 року.

що він, Золя, завжди має слухність, його абсолютне тяжіння до справедливості.

Зітхнувши, Гі докінчив фразу:

— Однак його, особисто його я не люблю!

— О, мосьє має рацію! — докидає Франсуа, який не міг, з чисто фахової солідарності, вибачити сьгоднішньому гостеві тієї нісенітници, що її городять служанки в його романі «Накип».

Гі не відповів. І йде писати листа батькові. Знову з приводу Ерве...

Не минає й тижня в Триелі, як він починає мерзнути. До того ж без кінця турбують друзі, що відвідують його на своїй «паровій яхті». От і намарне він так сподівався — тихо пожити біля тихої води. Дурно викинуто стільки грошей.

Але він тішить себе ілюзіями: «Трохи потиняюсь по Корсіці, потім — по італійському узбережжю, з порту в порт, аж до Неаполя (...). Це все ще для мене найкраща розвага»¹.

Він перебирається в Етрета. Вранці працює над новим романом «Наше серце». По обіді — грає в теніс, морочиться із зброєю, стріляє. Вечорами розважається з друзями або дивиться спроектовані «чарівним ліхтарем» китайські картинки.

Він зустрічається з Ерміною і маленьким Полем, той підріс...

Але принадність Нормандії уже втрачена для нього. Ці нескінченні дощі!..

Стурбований, невдоволений собою, з важкою головою, пригнічений трагічним розвитком хвороби брата, власне його агонією в Антібі, письменник усім еством відчуває «неможливість ошукувати й ошукуватися» і вкладає цей настрій в душу своїй героїні Мішелі.

Одного ранку в те пропасне літо 1889 року він якось несподівано з'являється на кухні Ла Гійетт. Франсуа готує сніданок.

— Франсуа...

— О, мосьє?

Слуга одразу ж завважив гарячковий блиск очей господаря.

¹ Лікарю Анрі Казалісу. Майже такого ж листа він надсилав 2 серпня 1889 року й Ерміні.

— Я прошу вас бути уважнішим і надвечір щільно зачиняти вікна... Цієї ночі я дуже погано спав. Я пере-пробував геть усі ліжка, які є в домі, і скрізь були па-вуки. Мені огидна ця бридота. Не знаю сам чому, але вони викликають у мене жах.

Застиглий погляд Гі сповнений відчаю, обличчя схоже на етрусську маску.

— Ця нечисть лізе через балкон і потім опиняється в кімнатах. Вам зрозуміло, Франсуа?

— Так, мосьє.

— Я прошу, не забудьте ж надвечір — усі вікна!..

Голос його м'якшає, він бо й справді вже не наказує, він просить.

— Безперечно, мосьє. Я нагляну, неодмінно.

І вони разом переслідують, ловлять і знищують цих непроханих візитерів.

Випадок, і доволі дрібний, але насторожує.

Здоровий, коли він нише, віддає розпорядження, діє, Мопассан, проте, йде тим самим шляхом, що й Ерве, чия свідомість згасає в Антібі.

3.

Агонія Ерве.— Новий бюджет Мопассана в 1889 році.— Віяло Потоцької.— Останнє свято в Ла Гійетт.— Кавуни з Генуї.— Тінь Шеллі.— 13 листопада 1889 року: смерть Ерве.— Двійник.— Зворотний рахунок.

Точно невідомо дати цього листа Гі з Канна, в якому він пише батькові у Париж:

«Після одержання цього листа бери екіпаж і негайно ж їдь у Віль-Еврар.

Ти покажеш¹ директорові психіатричної лікарні цього листа доктора Бланша і скажеш, що я розраховую привезти до нього свого брата ранком у середу.

Доктор Бланш сказав мені, що утримання по другому класу коштує 250 франків на місяць. Спитай, чи це справді так, і передай директорові, що я змушений задовольнитися другим класом, бо мій брат, його дружина і донька повністю перебувають на моєму утриманні.

¹ Спершу було «передаси», але він закреслив це слово.

Телеграфуй мені завтра протягом дня лише «доручення виконав все домовлено».

Даруй, що не пишу детальніше. Буду в Парижі у середу. Вчора я одвіз Ерве до притулку для психічнохворих у Монпельє, повного огидних і страшних божевільних. Завтра забираю його звідти... Розум Ерве зовсім помутівся. Вчора серед обіду він раптом кинувся пиляти дерево й припинив це, лише коли геть знесилився,—мати про це не знала...»

Наприкінці 1888 року Гі вже знав, що Ерве доведеться-таки влаштувати в клініку. Це неминуче.

Він натякає на це в листі своєму приятелю адвокату Стро: «Стан брата такий, що не дозволяє мені залишити його, до того ж моя мати зовсім змарніла від горя...»

Влітку 1889 року Гі пише Леонові Фонтену:

«В мого брата була зляквісна пропасниця з ускладненням на мозкову оболонку. Ускладнення затягується. І це нас дуже непокоїть».

Октаву Мірбо він повідомляє, що зараз ходить «біля хворих, яких любить і здоров'я яких не дає великої надії на одужання». Адже його турбує також і Лаура!..

Психоз Ерве дедалі глибшає. На початку серпня 1889 року Гі подає звістку батьковій з Трієля:

«У нас страшні дні. Ерве треба негайно влаштувати в притулок для душевнохворих у Брона, поблизу Ліона. Серед наступного тижня я їду в Кани, вертатися в Тріель мені вже немає сенсу — строк наймання житла кінчається 1 вересня. Отже, я втрачаю весь серпень. Щоб хоч трохи відпочити, збираюся яхтою до берегів Італії або Корсіки. Гроші, одержані за роман, ідуть на лікування Ерве й утримання матері. Наймачі Вергі вперто не платять. Ми їх попередили, але...»

Ерве я визначив певний кошт, що перекриває витрати на його перебування в клініці. Мати, її треба забезпечити..., а також не дати померти з голоду його молодій жінці й дитині.

Важко працювати отак, до виснаження, відмовляючи собі в усіх втіхах, хоча, здається, маєш на це повне право, й бачити, як гроші, які належало б тратити обачніше, ідуть за вітром.

До того ж скажу тобі, не дуже добре почуваюсь. Думав я про Віші, проте лікарі в один голос відраjali, адже в мене атонія, млявість, слабування шлунка й кишечника, і мені потрібна б вода, що зміцнила б і стимулювала

ці органи. Мені назвали кілька саме таких курортів, німецьких і швейцарських. Але я там мерзнутиму. Краще поїду на Південь, у тепло...»

Обложений з усіх боків, Мопассан, однак, не піддається обставинам.

Грошова скрута — це ще не найгірше, та вона дратує. Від 1885 року він заробляє, враховуючи видання й перевидання, газетні публікації і гонорари з перекладів його книг в інших країнах, десь понад 40 тисяч франків на рік; поступово ця сума зростає до 120 тисяч щорічно. Але витрати збільшуються так бо швидко, як і прибуток. Гі нічого не перебільшує. Він і справді майже цілком утримує Лауру. Він допомагає Ерве, спочатку, щоб поставити його на ноги, а потім і під час хвороби; він підтримує матеріально його дружину й маленьку Сімонну, балує численних коханок, турбується про Жозефіну Літцельманн і своїх дітей, тримає челядь в Етрета й Канні. Він наймає розкішні садиби, скажімо, ту ж віллу Штільдорф, де не може жити і де, власне, не живе. Купує, як ми знаємо, нову яхту. А мандрівки в супроводі Франсуа — це недешево, а деякі його фантазії, далєбі, ще дорожчі, ніж повітряна куля, тощо!..

З прикрістю, що видання «П'єра і Жана» в Оллендорфа затримується, він пише Лаурі:

«Мої фінанси не дозволяють мені жодного зайвого тринькання. І шага нині за душею, тож, якщо не хочу постати перед необхідністю просити місце бібліотекаря (він має на думці свого давнього друга Робера Пеншо-на.— А. Л.), треба не гайнувати час, адже для швидкої копійки я не можу більше користатися журналістикою».

Над головою смутного бичка купчаться густі хмари. Виникає дедалі поєднаніший паралелізм між привидами «Горля», хворобою Ерве і його галюцинаціями, що прогресують. Рівновага підтримується тільки раптовими, цілеспрямованими збудженнями, полоном води за бортом і наполегливою письменницькою працею. Але перо, бува, тепер зраджує його.

«Я спізнаю гіркі дні — дивлячись на білий шлях, на тинь од межового стовпа й відчуваючи, що неспромога мені це описати».

Тривога. Вона зростає в ньому! І труїть своїм неспокоєм.

Кількома сторінками вище у цій оповіді було наведено два листи з колекції Моріса Дрюона¹. Довідавшись із вміщеної у «Фігаро» статті Андре Біллі, що я працюю над твором про життя Мопассана, якого він глибоко шанує і любить (вважаючи його вдачу й талант високим зразком справжнього письменника), він великодушню надіслав мені все, що мав у своєму розпорядженні. Серед цих матеріалів є, зокрема, лист з Тріеля, котрий розгортає деякі подробиці родинної трагедії.

«Я прошу в тебе вибачення, дорогий батьку, що не написав раніше, але було не до того, мені дуже тяжко, та й з часу твого від'їзду не мав ані хвилини спокою: доводилося шукати нову психіатричну лікарню для Ерве. Йому погано; він страшенно мучиться і, будучи в Канні у мами, являв загрозу для інших людей. Я бачився з багатьма лікарями. Нарешті, як мені здається, я знайшов клініку, де умови більш-менш стерпні. Вона недалеко від Ліона. Вестиме нагляд за ним професор П'єрре, шуряк знаменитого Бушара.

А втім... чи дадуть згоду жінки залишити його там? Ото лихо».

Незгода «жінок» — це, власне, слово мадам Ерве де Мопассан, дружини хворого, й Лаури. Такий їхній опір, звичайно, зворушливий, однак пояснюється він, надто як на Лауру, ще й «комільфотними» міркуваннями. Психіатрична лікарня — це, в її очах, скандал! Хоча мати й усвідомлює серйозність становища. В Канні вона переповідає своїй приятельці, письменниці Леон Сарті, деякі подробиці, що цілком суперечитимуть мотивам, викладеним нею Алексісові по смерті Гі. Вночі Ерве намагався задушити дружину!..

«Відтак, хочеш чи не хочеш, його довелось відправити в приватну клініку, що належить одному їхньому другові. «Підійдіть-но до вікна, погляньте, який чудовий краєвид», — сказали йому. Ерве без найменшої недовіри наблизився, і лікар зробив знак Гі відійти тихенько до дверей. Та раптом хворий, обернувшись, рушив за ним; двоє санітарів не можуть упоратися, він виривається, підбігає до дверей і волає: «А, Гі! Нещасний! Ти звелів ув'язнити мене тут! Це ти, чуєш, ти божевільний! Ти божевільний у нашій родині!»

¹ Моріс Дрюон (1918 року народження) — сучасний французький письменник, член Французької академії, автор відомого циклу романів «Прокляті королі» (прим. перекл.).

Монпельє... Віль-Єввар... заклад лікаря Бланша в Пассі... Де буде сердезі краще?..

У цьому виборі найвних тоді лікарень, бридких, одна не краща за іншу, він зупиняється на клініці Брона. Мопассан довго радиться з професором П'єрре. Розгублений, він хоче одержати ґрунтовну консультацію. Професор заспокоює його. Й Гі інформує батька, чиї турботи, власне, добровільно поклав на себе:

«Ерве зовсім схибнувся, без проблеску свідомості й надії на одужання; мати цього не знає».

Гі помилявся.

Лаура знала все.

Вони якомога жаліють одне одного. Мати бреше синові, той — матері.

«Дві години, що їх провів я з ним у лікарні Брона, були жахливі; він пізнав мене, плакав, сто разів обійняв і, забалакуючись, хотів, щоб я забрав його звідти».

Після цього побачення, вернувшись до готелю, Гі зачинається в своєму номері й пише Емманюелі:

«Він надірвав мені серце; я ніколи ще так не страждав».

Я мав уже йти, але йому не дозволили провести мене до вокзалу, і він узявся жахливо стогнати; я не міг стримати сліз, дивлячись на цього приреченого на смерть, якого вбиває Природа і якому не вийти з цієї тюрми, не бачити більше матері... Він добре відчуває, що з ним коїться щось страшне, непоправне, але не розуміє, що саме...»

І він, Гі, кидає на папір меланхолійні рядки про марність життя.

«Ех, бідне людське тіло, бідний людський дух! Яка нікчемність, яке недовге творіння!.. Коли б я вірував у вашого бога, яку безмежну огиду почував би до нього!»

Тікаючи від цих настроїв, він знову стає фривольним, ніжним, галантним: нехай графиня чекає — він надіслав їй старовинне віяло, на якому винизав своїй Сирені де-в'ять кавалерських рядків:

— Звичайно, вірш? — всміхаюся вам я.

Можливо, що роблю помилку,

Та все ж пишу на цім окрикку

Не прозу, не сонет —

Своє ім'я...

Бо сподіваюся: коли в лице
Дихне вам ніжним вітерцем
І в око «Гі» впаде мигцем,—
Згадаєте, як вас тепер згадав
Той, хто цю мить мрійливо загадав¹.

Легкість, невимушеність — так між ними завжди; не становить винятку й лист, датований 14 липня 1889 року, а проте й тут, попри всі у ньому закиди, дарма віднайти певного з'ясування вже згадуваної історії чарівної вередійки з острова Сент-Маргеріт.

«Я опинився в дуже скрутному становищі, коли, піднімаючись того вечора Сен-Жерменським схилом, раптом виявив у кишені ваш ключ і портмоне. Найперша думка була про ключ. Я сказав собі: «О боже, цей ключ, цей ключ!» Я подумав, як важко ним скористатися (...). Затим, у великому нападі вірності й чесноти, я сів у паризький поїзд (...). Моїм пориванням було купити плащ під колір ваших стін й очікувати вас у тіні під'їзду навпроти вашого будинку. Але добре розміркувавши, я збагнув, що це вкрай небезпечно. По-перше, двері під'їзду загрожували втратою портмоне і моєї доброчесності (без сумніву, якийсь заклад типу дому Тельє! — А. Л.); та й коли б вас, подумав я, стеріг агент поліції, мене спіймали б, і я зіграв би смішну роль псевдовикрадача дорогої для мене ласки...

До побачення, мадам; біля ваших ніг увесь мій палкий захват почесного чоловіка й справжнього друга...»

На шлюбнорозлучному процесі суддя був би вельми спантеличений тлумаченнями цього довільно кинутого визначення «почесний чоловік», як і самої символічної пригоди з ключем. Та хоч як би там було, рожеве віяло не здатне захистити від чорних вихорів долі, тим паче, що прикриває воно й бентежне почуття, загострене гнітючою картиною божевілля близької людини й примаю смерті.

«Ніколи я ще не відчував так трепетно й виразно своєї прихильності до вас. Ніколи не знав вас дружніше настроєною, аніж учора.

Я прошу, напишіть мені три слова, добродійко, ті три слова, які вам іноді вдається перетворити в чотири сторінки...»

¹ Переклад О. Парполіто.

Ми знову не з'ясуємо меж їхньої любовної дружби. І враз, несподівано й різко, човен б'є об скелі. Еківоки відкинуто, і з поранених грудей вихоплюється стогін:

«Якщо брат помре раніше від матері, я переконаний, що втрачу розум від самої думки про її страждання. Ох, бідна жінка, скільки вона натерпілася горя, як її сотало й мучило від того шлюбу!»

У серпні Гі бачили і в Тріелі, і в Ла Гійетт.

«Яхти приходили з Давілля і об'якорювалися на рейді між бухтами Авалю й Амона,— оповідатиме пізніше Жан Лоррен,— і яка-небудь навіжена княгиня чи весела маркіза сідала в човен зробити візит авторові «Любого друга»¹.

18-те, день святої Олени. З'являється парова яхта «Бульдог». Юрба гостей. Подано шлюпки, і от вже дами, ніби зійшовши з полотен Бурдена чи Константена Гі, пурхають по пляжу. Переправляючи їх на суше, матроси з сергою у вусі чхають від міцних запахів парфумів,— о, ці духмяні парижанки!..

І галасливий кортеж прямує до Ла Гійетт. Розігнувшись од своєї білизни, з берега Гран-Валю (тепер цю річку загнали під землю) услід прибулим зацікавлено дивляться смагляві пралі. Садиба прикрашена. Крізь зелень видно яскраві прапорці й паперові ліхтарики, як на акварелях, що їх згодом малюватимуть брати Дюфі.

Мопассан запросив музик. Вони в синіх блузах. За стільці правлять діжки. Мазурку змінюють польки, вальси, кадрили. Од імпровізованих балаганів іде смольний аромат свіжообструганих дощок. Гі з Ерміною кружляють під трояндовий легіт мелодії Метра. В Етрета вона «почесна дружина».

Серед смарагдового моріжка ворожить на картах фантастична Аїша², якою перевдягнена мадам Б. С. Інша приятелька, Бланш Роозевель, стала за шинквас і виконує обов'язки буфетниці. Ерміна радісна й схвильована: Гі тут, поряд, і щасливий...

— Наливайте, — каже він. — Сьогодні всі п'ють!

¹ Ле Журналь, 1898, 16 серпня.

² За переказами, улюблена дружина Магомета, що мала на нього великий вплив і шанована ісламом як пророчиця (прим. перекл.).

Починається лотерея. Хто виграв, одержує кролика або ж півня.

Новий сюрприз! Його оголошує своїм дужим баритоном сам господар. Усі гості, двісті чоловік, юрмляться вздовж яблуневої алеї перед картиною Маріуса Мішеля, на якій намальована підвішена за ноги гола жінка. З'являється поліцейський. Вибалушивши очі, він вдивляється в неї, мацає волосся жертви із справжньої коси. Він охоплений жахом. І раптом блискає в руді ніж. Він уганяє його на повне лезо нещасній у живіт. Цівкою туюжить кров. Кров кролика.

— Блискуче! Дуже добре! — вигукує Мопассан. — Надзвичайне вбивство!

На репетиціях, що передували цьому лицедійству, він говорив:

— Це смішно. Ми зробимо афішу: «Жінкам дивитися заборонено!» І враз усі поприбігають.

Мов від дії гіпнозу, голови глядачів повертаються в бік гаю. Звідти виходять двоє в трикутних капелюхах. Жандарми. Удаючи гнів і обурення, вони замикають убивцю в будці, на якій написано «В'язниця». Але тої ж миті її огортає димом і, розкидаючи довкола розжарене вугілля, на арену вискакує скуйовджена люта потвора. Пожежники з Етрета заливають водою поліцейського-убивцю, голу жінку, жандармів і, ніби ненароком... гостей. Ті врозтіч!

Мопассан у захопленні від цієї сцени, запозиченої з газетної хроніки «про мерзенний злочин на Монмартрі, або ж поліцейський-злочинець», і регоче до сліз.

Спадають сутінки, і все заспокоюється.

Тихо. Найближчі друзі йдуть вечеряти в Ла Бікок, до Ерміни. Похилого віку добродій сідає за піаніно й награв незвано щемливу мелодію, яка зворушує дам — деякі плачуть. Добродій цей — Массне, і його «Вертер» не приніс композиторові, поки що ані копійки. В паузи, коли мрійливий чаклун замовкає, Мопассан, ворог сентиментів, кидає на срібне блюдо монету.

Обличчя Гі освітлене різнокольоровими відблесками венеціанських ліхтариків. Він дає свій останній бал в Ла Гійетт.

Марокканське плавання відкладено. Натомість у вересні, після кількатижневого лаштування, Гі рушає до

берегів Італії. Піднявши вітрила, «Любий друг» граційно вихоплюється за мис Ніцци.

Вони проходять Феррат і на півмильній відстані огинають ріг л'Оспіс (Притулку). З палуби Мопассан показує Болье. Це незрівнянна втіха — стежити, як виникають розкішні білі вілли, своєрідна маленька дика Африка, вагнерівське орлине гніздо в Езі, сестрою якого є римська Тюрбі, увінчана монументом Августа.

Свіжий погідний вітер.

Після Собачої Голови й скелі Грімальді забовваніла зелена соснова пляма мису Мартен, за яким ховався Рокбрюн.

Ненадовго заходять у Порт-Моріс і, знявшись далі, 12-го ошвартовуються біля причалу індустріальної Генуї, з її чудовою і брудною затокою, міста сестер Рондолі.

Любий друг швендяє в пістрявій і галасливій метушні порту, гультьяє з вичепуреними красунями.

«Криваво-червоні, кидаючи на все довкола цей гарячий відсвіт і викликаючи при першому погляді бентежне враження різанини, купчилися перед тридцятьма матросами із цегляними од сонячної смаги обличчями шістдесят або й сто пурпурових скибок розрізаних кавунів.

Здавалося, ці веселі шибайголови, немов хижаки в клітці, бенкетують донесхочу м'ясом тільки-но забитої тварини».

Око Гі в сприйманні кольорів завжди експресивне, але ще виразніше те, що схоплює ніс. Цей дух від човнів — згіркої олії, мила, сардин, сморід оселедцевих діжок, важкий аромат смоли: одне слово, Фекан плюс часник.

Мопассан не хоче довго лишатися в цьому бруді, і «великий білий птах» знову розправляє крила, беручи курс на Портофіно і Сент-Маргеріт.

Цей берег і досі ще чудовий. Мопассан любив Сент-Маргеріт, Лігурію, землю Віргілія. «Я майже не працюю, край цей надто оманний, а його сонце надто яскраве й повітря надто п'янке. Я відпочиваю».

Та через кілька днів повертається втома. Зрештою, цього треба було чекати, лікарі мали рацію — життя на борту зараз не для нього. Незважаючи на догани Франсуа, Раймон хропе, як велетень Поліфем, і Гі не може васнути. Кінчається тим, що він знову наймає в Сент-

Маргеріт умебльовану кімнату, а звідти поїздом дістається Тоскани.

О десятій вечора Гі в Пізі і, випивши чаю з бутербродами, одразу ж лягає спати.

Назавтра вельми мальовничий кучер у не менш мальовничому вбранні одвозить письменника й слугу на місце, де лорд Байрон спалцовав тіло Шеллі. Тридцятилітній поет і два його товариші 1822 року потонули в затоці Спеція. Його набрякле спотворене тіло знайшли тільки по десятиох днях трагедії.

Шеллі, цінувати якого Мопассана навчив Малларме, був близький Гі не лише своїм романтизмом, а й великою любов'ю до моря.

Сентенційний і тривіальний, коли він передає пряму мову господаря, Франсуа вкладає йому в уста такі слова:

— Я чув, що він знаходив неймовірну насолоду випробувати розбурхану морську стихію. Я цілком припускаю це, адже кожний митець завжди пошукує сильні емоції і нові відчуття.

Це так схоже на Гі, але думка спрощена, надто спрощена, і манера зовсім не його!

Він говорив тоді й справді дуже багато. Про Суїнберна і колишній нещасний випадок із ним в Етрета і (ще б пак, зайве підтвердження для Башеляра) цитує англійця: «Не пам'ятаю такого, щоб, опинившись на воді, я не мав бажання побувати у воді». Про «спаленого індуса» — як Шеллі; і про Гонкурів, які говорили, що вода Арно — то кава з молоком.

— Скільки разів я бажав їм обом, щоб вони теж були такі (мов кава з молоком) для своїх колег, яким вони підкидають трохи світла, але разом — і чимало попелу з багаття задрощів.

Мопассан хотів бачити все: закрут Арно, Маріну, Кампо-Санто, разуче кладовище, «музей скульптурних надгробків, найхимерніший, найдивніший і, можливо, наймоторошніший (...) у світі (...), чиї фрески мають неабияку цінність (...); його гарненькі галереї пройняті зворушливим смутком; дві величезні липи, що стоять між ними, ховають у своїх листяних шатах чимало всохлого гілля, — і під подувом вітру воно якось чудно шарудить, наче стукаються одна об одну кістки», — на противагу йому, відзначимо, Франсуа згадує Кампо-Санто досить зневажливо.

Зачарований Флоренцією, Гі ототожнює красу міста з Венерою Тіціана, цим втіленням бентежного міфу про її пишні й загадкові принади, і зокрема — з Тіціановими героїнями другого плану: дівчинкою в білому на колінах і матроною, що підсукує рукави, навертаючи думку на помпейські сцени Вілли Таємниць і їхній прихований садизм. «Флоренція (...) вабить мене ще й майже хтиво цим образом жінки на ложі (...); з нескромним жестом, вона оголена й золотокудра, томлива й спокійна (...). В ній усе бездоганно».

І знову підступне загострення хвороби. «Шість днів поспіль у Флоренції я страждав...» Кровотечі, температура тридцять дев'ять. Він відчуває «погано зарубцьовану виразку в черевній порожнині, що здулася, ніби мішок з яблуками»¹.

27 вересня він скаржитися Ерміні:

«Моя голова й шлунок у такому жалюгідному стані, що я геть не здатен нині працювати».

БОЛЯТЬ ОЧІ. По змозі він бореться, не здається. Але мігрені частішають, і плани довелося змінити. Команда веде його «великого білого птаха» у порт приписки, а Гі 31 жовтня сідає на поїзд до Канна.

І мати, обіймаючи його, заливається сльозами.

13 листопада 1889 року, через місяць, після страшної агонії в Ліоні у віці тридцяти трьох літ умирає Ерве.

Згодом у супроводі Франсуа Гі повернеться в Брон і відвідає могилу брата — пам'ятник, витесаний з каменю під чорний мармур Вілебуа, поставлено, звичайно, його коштом.

— Цей надгробок — саме те, що треба, — каже він розважливо.

«Заокруглений. Дош змиватиме бруд».

Він довго стоїть непорушний, в осклілому погляді — спустошеність.

— Мосьє мучить себе...

— Що?! Ах, це ви, Франсуа... Ви бачите там, удаліні, Рону... Яка вона гарна! Я бачив смерть Ерве. Він мене кликав. Він не хотів помирати без мене. «Мій Гі! Мій Гі!» І голос у нього був як у Вергі, коли дитиною він гукав мене в сад... Франсуа, він поцілував мені руку...

І, зломлений, Гі розридався.

¹ Лист лікареві Жоржу Дарембергу.

Перепочинок, — а він випадає тепер не часто, — скінчився. ДО БОЛЮ В ОЧАХ додається загальне нездужання, яке почалося ще у Флоренції. Посилюється і страх перед дзеркалами, що виник десь у 1882—1883-х роках, частішають галюцинації.

Подібно до яхти, Гі підвладний циклотимії вітрів, що викидають його в різні настроєві вихори, залежно від години дня й пори року. Швидкість цих змін наростає, дзига крутиться. В уповільнений темп життя вдирається шарпанина нагальних від'їздів. З неабиякою регулярністю — раз на два тижні. Всередині ж цього кола, навіть протягом одного дня, існують свої піднесення й спади. Блазенька ейфорія змінюється глибокою депресією, періоди якої дедалі триваліші, а прояснення між ними — коротші.

Коли в 1889 році Мопассан працював над романом «Наше серце», його знову застигають галюцинації, і він того ж вечора їх описує:

Схоплена під свіжим враженням, ось вона, та зустріч. Письменник за робочим столом. Відчиняються двері. Він обертається! АЖ ТО ВХОДИТЬ ВІН САМ! Мопассан сідає навпроти Мопассана і підпирає рукою голову. Гі заціпеніло дивиться на того, ДРУГОГО. Не змінюючи пози, двійник починає диктувати. І Мопассан пише. Нарешті він зводить очі, але двійника вже нема, той... зник.

Правдивість цієї оповіді стверджена багатьма свідками, тож дарма дивуватися, що в зшитку Жізелі д'Есток, який, до речі, ми незабаром розглянемо, ця версія викладена значно детальніше:

«Вечір у Сартрувіллі. Мій коханець простягся на ліжкові, не ворухнеться... Заснув? Раптом я чую його голос, глухий, стиснений, неначе посвист вітру, який чимось сердито обурюється: «От уже втретє він зриває мою роботу. Спершу обличчя його було розпливчате й байдуже, як привиджується уві сні або як ми бачимо відображення в люстрі. Тоді він не говорив до мене. З'явившись удруге, цей фантом, схожий на мене більше за рідного брата, виник уже чіткіше. Наблизився до мого столу; я чув його кроки, він ходив по моему кабінету. Потім

¹ Епізод, що нагадує про випадок з карафкою в «Горля».

сів у фотель, поводився просто й невимушено, ніби в себе вдома: коли ж він пішов, я завважив розгардіяш серед моїх книг... І лише в його третій візит я нарешті зрозумів настрої свого «двійника».

Його драгувала моя присутність. Він ненавидить і зневажає мене, і знаєш чому? Та тому, що певен: він, саме він і є автором моїх книг. І звинувачує мене, буцім я його обікрав».

Двійникові за кулісою вривається терпець.

Восени 1889 року Бод де Морселей, якому, згадаймо, він довірив свою інтригу з Мусею, зустрів Мопассана на бульварі Осман перед покайною каплицею — у фраку, при білій краватці, в циліндрі, комір сірого пальта трохи піднятий. Гі жестикулює, здавалось, нападаючи на когось. Заскочений зненацька, він пояснює, що йде від скульптора, який має величезні, ненормально величезні руки, а ліпить ними маленькі й надзвичайно тендітні фігурки. (Цим скульптором був Роден, чий «величезні» руки змальовані в «Нашому серці»).

Збуджений, майже викрикуючи, Мопассан повторює:

— Такі маленькі, такі тендітні! І я весь час бачу ці руки... Величезні! Величезні!

— Пообідаємо разом,— каже лагідно Бод.

— Ні. Я обідатиму сьогодні не раніше дев'ятої вечора.

— Але ж що ти тут робиш?

— Хіба не бачиш? Я гуляю в чеканні апетиту.

І стурбований Бод прощається.

Іншого разу і вже на іншому бульварі, де Любий друг колись так злословив перед Арманом Сільвестром про Манон Леско, його зустрічає третій учасник цієї давньої розмови в пивниці—Танкред Мартель. Як і Бод, він вражений: Мопассан змарнів, неспокійний, чимось стурбований.

«Його потемніле обличчя, його немов обрубані вуса, неквапливість, гультяювання надавали йому вигляду колоніального бувальця, натовленого довгим життям під сонцем або ж наркотиками. В його погляді прохоплювалася зневага до перехожих».

Те саме відзначить і Гонкур.

«Обрубані вуса...» Драматичний штрих!

— Зайдемо на хвилинку в «Наполітен»,— пропонує Гі.— Але ні! Ні! Тільки не на терасу.

Він замовляє хінної настоянки і знічев'я бідкається:

— Кепсько! Скрізь кепсько! В Алжирі. В Ніцці. На Корсіці. І в Неаполі. Єдине, що добре,— це таймень і вино в Сан-Лорен-дю-Вар. От і все.

— А проте,— устриє супутник Мартеля Поль Арена,— ви непогано живете в Антібі: устриці, морські їжаки, барабульки, маслини, чимало іншого!

Поля Арена можна зрозуміти: адже він сам був із Антіба.

— Безумовно, там живеться краще, ніж у Парижі.

Гі обертається до Танкреда Мартеля.

— Читали ви «Жіль Блаз», позавчорашне число?

— Певна річ! Усе, що виходить з-під вашого пера, повертає й захоплює мене.

— Я взяв ваше ім'я, використавши його для прізвища. Конкурую з актами громадянського стану!

А ще не так давно, говорячи про «Сестер Рондолі», Гі визнавав, що не мастак вигадувати імена; це дратувало його, як натяк на Бальзака.

У «Випробуванні» він називає свого героя Танкре.

— Танкре — це те, чого не знайдеш ані в довіднику Боттена, ні десь-інде! Жоден француз, відколи існує Франція, не носив цього прізвища!

— Даруйте, дорогий метре і друже.

— Тобто?

— Ваш Танкре вже був! Він жив при Людовіку XIV і носив ім'я з вашого оповідання.

— А докази?

— Цей Танкре був медиком герцога Шартрського, майбутнього регента в серпні 1687 року.

— Ви певні цього?

— Він згадується в листі Расіна до Буало...

Мопассан пильно дивиться в очі Танкреду Мартелю. Обличчя його стає похмурим.

Раптом від підводиться і, нашттовхуючись на столи, прямує до виходу.

Смутні сцени тривають уже понад шість років — і ці стрибки, різкі зміни настрою, й ці раптові втечі, жестикуляція в бесіді з уявними співрозмовниками, скандали в принцеси Матильди і в інших місцях і, головне, нова поява на сцені двійника, якого німецькі легенди вважають вісником близької смерті, що його вже колись

зустрів дядько письменника Альфред Ле Пуатевен,—
усе це провіщає початок кінця.

Гі залишилося жити чотири роки.

«Зворотний рахунок» відкрито...

4.

*Священик і булочник.— Марна краса.— «Згоджено».—
«Ла Ревю де Де Монд» і орден Почесного Легіону.— Роз-
рив зв'язків.— Прототипи Мішелі де Бюрн.— Важка сто-
рінка.— «Бальзак світських жінок».— Анатоль Франс
критикує «Наше серце».— Останній врожай.*

Уже тиждень Мопассан як несамовитий. У булочника,
що живе під ним, цілими ночами гамір. І це при запев-
неннях домовласника, коли Гі наймав помешкання, що
тут він матиме цілковитий спокій!.. Неподобство! Все
погано! Нечесно! Трухлявина! Усі шахраї або боже-
вільні!

Це нова його адреса від грудня 1889 року. Проспект
Віктора Гюго, 14. Гі залишив вулицю Моншанен, посва-
рившись із своїм кузеном і портретистом Луї Ле Пуате-
венном. Причиною були калорифери, через які в шумо-
винні виринають минулі чвари.

«Я вважаю більш, аніж дивною вимогу сплачувати за
опалення під час від'їздів із Парижа (...). Мушу нагада-
ти, що без мого активного втручання мій батько й моя
мати давно вже розірвали з тобою стосунки через твої
дії в питанні дідового спадку...»¹.

Й досі трясця з приводу спадщини дідуся Жюля!

Доходить до того, що Гі без попередження доручає за-
йнятися цим своєму адвокатові. І дружба затьмарюєть-
ся, щоб уже ніколи не відновитися.

18 грудня, на пораді повіреного у справах, Мопассан
запрошує експерта, архітектора міста Парижа, встано-
вити походження бісового гамору. Аби зайве не привер-
тати уваги консьержей, влаштовано обід. Але як це не
схоже на бучні бенкети для маленьких графинь! Тут па-
нує «атмосфера неспокою, викликана епідемією ін-
флюенци»,— свідчить Франсуа. Серед присутніх — кіль-
ка лікарів, теж залучених до цього хворобливого обсте-

¹ Факти, на які натякає Мопассан, сягають у 1875 рік.

ження. Один з них має необережність заявити, що душі немає! Виникає дискусія. «І раптом (Гі.— А. Л.) переконаним тоном кидає: «Коли б я небезпечно захворів і люди, що оточують мене (sic.— А. Л.), привели священника, я б не відмовився!»

Гості здивовані, хтось переконує — мовляв, це сказано, аби припинити суперечку. Мопассан невдоволений. Висмикнувши з вазы троянду, повільно обриває пелюстки. Напруженість трохи спала, час знову збігає непомітно. Експерт невдовзі відкланявся, бо в літературі орієнтувався так само не гаразд, як і в плітках, а їх, між іншим, не бракувало.

Другого дня Гі скаже Франсуа:

— Зрештою, коли мені заманеться мати біля своєї смертельної постелі священника; гадаю, то мое право! Мій намір щодо цього ніколи не зміниться, і я не збираюся зважати на те, що думають з цього приводу інші...

Ми не помилимося, розцінивши ці слова як непрямий наказ. Адже Франсуа не лише друг, а й можливий виконавець його волі.

У хвилини спокою Гі шалено працює. В березні значно просунувся вперед роман «Наше серце», і він заглиблюється у новий твір — «Марна краса».

Він пише з Канна Оллендорфові:

«МАРНА КРАСА»¹ — одна з виняткових для мене новел (...). Згадайте ваше захоплення «Монт-Оріолем», якого я, навпаки, ставився завжди байдуже, адже ця річ не вельми вдала (...).

Він мимохіть порівнює їх, «Монт-Оріоль» і «Марну красу». І, мабуть, недарма; в цих двох історіях, безперечно, багато спільного, і в самій їхній тканині; і в спрямуванні, хоча у часі між ними лежить кілька років, а проте — ті ж бо тенета, упередження, огида до материнства, що її втілює спокусник Бретиньї.

«Марна краса» засвідчує й інше. Попри всю віддаленість автора від колись уже здобутих вершин, ця новела водночас є естетичним заповітом Дон-Жуана з Етрета. В ній — його напівсхиблена ідеалізація жінки.

Чим же, власне, є «жінка» для того, хто мав їх стільки? Чуйну, чудову, «найкоханішу» — не довелося зустріти. І Мопассан вдовольняється «шматком м'яса»,

¹ Остаточо скомпонована між 2 і 7 квітня 1890 року.

бо створює оманний культ жінки «ефірної», легкої і «марної», найпаче ж безплідної, цієї бодлерівської Со-
ломеї¹. Він кохає Майю, ілюзію.

Суть жінки і взагалі «жіночності» не сумісна для нього, скажімо, з гостротою розуму й проникливістю померлої Мусі і, згідно Мопассану, найбільше протистоїть поняттю союзниці в дні радості й смутку. Мопассан немов вилучає свого фетиша з плину часу — а то, як ми знаємо, була доба, коли жінка почала завойовувати громадський терен, магазини, газети, вітрини, літературу, живопис, пісню. Але він шукає «спокусницю, чаклунку, пожирачку сердець» (sic). І дарма відтак дивуватися, що найменший гандж у цьому ідолові вкидає його в дражливість й обурення. Якась дрібниця, та й годі, голос, інтонація, дурниця — і вже зникло ніжне плетиво чару.

Він ненавидить зловживання поцілунками і зайвими, пустими фразами.

«Усі вони одержимі цією безглуздою манією, цією підсвідомою й тупоумною необхідністю переслідувати нас у найнезручніші моменти». Місце знехтуваної жінки негайно займає інша. Доволі, сказати б, проклятуще полювання.

Але в такому разі чому б не послухатися поради Флобера?

Уникати їх, жінок...

Е, ні! Це виключено. Це не дозволяє йому цілком одвертий фізичний апетит. Це не в натурі людинозвіра. Палермський Баран — то ненасить плоті. І, отже, він не може пристати на таке рішення.

Відчуваючи в собі це, Мопассан не перестає обстоювати ПРАВА МУЖЧИНИ. Він невдоволений, коли жінка підкоряється інстинктові продовження роду. Він червоніє, коли йому кажуть, що материнство прекрасне. Він скаженіє на сам натяк, що жінка може бути йому рівня; друг, товариш і, більше того, — паскудство! — матір'ю. Він засуджує жінку на нездатність звершувати, творити. І в цьому своєму ставленні до неї Мопассан, зробивши з Єви об'єкт еротичних насолод, відводячи їй лише цю роль, схожий, мабуть, на расиста.

¹ За біблійним переказом, донька Іродіади, онуки Ірода Великого, що своїм танком догодила Іроду-Антипі і, з намови матері, впростила в нього голову страченого Іоанна-Хрестителя (прим. перекл.).

Психологічна драма цієї людини не обмежується, проте, лише цим. Жінкою. Богині не існує. Знак Майї — не буття. А втім, коли б навіть вона й існувала, він все одно навряд чи зміг би порозумітися з нею. Бо НЕ ПРИЙМАЄ звичайні людські взаємини.

На цих сторінках вже неодноразово вживався цей дієслівний ряд: ПРИЙМАТИ, ЗГОДЖУВАТИСЯ...

Для психіатрів, зазначимо, він несе цілком певний зміст. І ось чому. В деяких випадках, щоб вижити, індивідуві доводиться цілком і повністю ПРИЙМАТИ реальність, якою вона є, беззастережно ПОГОДЖУЮЧИСЬ із наявним принизливим становищем, ущербністю, каліцтвом, неповноцінністю, скажімо, у вимові, в рисах обличчя, — байдуже, від народження то чи від нещасного випадку. Але ж несправедливість! Іноді ці глибоко заховані душевні гризоти починають даватися знаки. Людина тільки удає, ніби примирилася, ошукує себе. І, як відхилення од норми, вона приречена.

Аналіз творчості й уподобань Гі під кутом зору його захоплень Шопенгауером доводить, що його зрушення вмотивовані більше патологією, аніж інтелектом. У своєму заперечуванні вагітності, в ненависті до плоду, обожнюванні ілюзорної Майї Мопассан абсолютно логічний. Бо ніколи НЕ ЗГОДЖУЄТЬСЯ, НЕ ПРИЙМАЄ правил гри.

У цьому випадку людина має єдину можливість вижити — звинувативши когось, oprіч себе. Найзручніший тут, зрозуміло, бог. Осць чому така людина безкінця вдається до огуди і, паралельно, до всіляких інших крайнощів! Це те, що називається «завести досьє на бога». Бог винен, він зробив неможливим людське щастя й опоганив любов:

«Коли всі органи, винайдені цим скнарим і незчливим творцем, мають кожний подвійне призначення, то чому ж відтак не добрав він задля святого покликання людини, її найшляхетнішого, найвеличнішого обов'язку щось бо інше, не таке мерзотне й спалплене... (...). Сказати б, нещирому й цинічному творцеві ніби навмисне заманулося назавжди відібрати в чоловіка цю можливість — облагородити, прикрасити й ідеалізувати свою зустріч із жінкою»¹.

Що це, врешті-решт?

¹ «Марна краса».

Хіба не реакція ошуканого юнака, розхристаного ідеаліста, який, незважаючи на весь властивий йому реалізм і брутальність, зостався «не дорослим», тобто, інакше кажучи, не пристосованим через соціальне оточення чи збіг обставин до своїх прав і обов'язків!

«Марна краса» з властивими їй дитинними надмірностями зайве підтверджує, що Гі, над яким тяжів Едіпів комплекс, так і не переміг, не позбувся свого інфантилізму.

Жіночий спокусник, багатій, людина успіху в літературі, один із найвидатніших французьких письменників, Мопассан НЕ ВСТИГ ПОВНІСТЮ СФОРМУВАТИСЯ: романтик, що зробився циніком, він до останніх днів свого баского чоловічого лицарства, і то, можливо, не без впливу дивного холостякування у товаристві Лаури, зберіг безвідповідальність дитини.

Після недовгої поїздки до Англії 30 квітня 1890 року Мопассан перебирається на вулицю Боккадор, 24, ріг проспекту Альма¹. Влаштування на новому місці дещо піднімає його життєвий тонус.

«Моя нова квартира надзвичайно гарна, але з єдиною незручністю (...). Велику кімнату, яка могла б правити за туалетну, я змушений віддати Франсуа, щоб мати його вночі напохваті поблизу себе, бо під час безсоння й кошмарів мені приписано банки вздовж спинного хребта...»

З роками, відзначить спостережливий Альбер-Марія Шмідт, смаки Любого друга витончуються. Гі розмовляє з майстрами, обговорює всі деталі, надто ж з оббивальником Каклетером, знайомим ще по вулиці Моншанен. Як завжди, найбільше грошей витрачено на шпалери, оббивку й гардини. Він любовно розставляє фамільні меблі, описані в новелі «Хто знає?» (квітень 1890 року).

І знову насуває морок: зневіра, смуток, нудьга.

У колекції Данієля Сікля є один його лист без дати, вкладений у конверт, на якому стоїть штемпель бульвару Мальзерб і число — 2... Цей лист, адресований Гі «дорогій матусі», теж не зовсім зрозумілий... якщо не припустити, що він, певне, був НЕ В СВОЄМУ конверті й написаний двома роками пізніше.

¹ Нині Георга V.

«...Мої очі зовсім погані. Довелося припинити лікування в Бушара — нерви в нього страшенно розладнані, і це відбивається на здоров'ї. Не знаю вже, до кого й податися. Мій друг Гранше дає кілька порад. Перш за все він рекомендує Пломб'єр (як, зрештою, і Бушар) і гори в якійсь жаркій країні. Мій переїзд у липні на нову квартиру буквально паралізує мене (принагідно зазначимо, 1888 року не було ніякого переїзду на нову квартиру. Це сталося в 1890 році, коли Гі оселяється на вулиці Боккадор.— А. Л.). Я маю вернутися до початку продажу моєї книги, тобто до 18 червня («Наше серце» з'явиться в книгарнях 20-го.— А. Л.)... Про мій роман у «Ревю де Де Монд» відгукуються як про успіх». (Більше немає сумніву — це, безумовно, 1890 рік! — А. Л.).

«Ревю де Де Монд» був популярним виданням!

Спершу Гі дає згоду написати для нього — і то журналові, на який він так саркастично нападав десять років тому, — новелу. Пізніше він включить її до першого тому, що вийде у Віктора Авара. Під назвою «Чужі серця». Потім вона переростає в роман «Наше серце» і, як покарання Аварові, з'являється в Оллендорфа.

Два роки тому, а саме в липні 1888 року, через нескромність колеги по перу в пресу просочилося повідомлення, що Мопассан відмовився від ордена Почесного Легіону. Гі заявляє, виважуючи кожне слово:

«Мені ніхто не пропонував ордена: мене лише запитали, як я ставлюся до цього, коли міністр згадає про мене. Я відповів, що вважав би зухвальством відмовитися од такої цінної й вельми шановної відзнаки, але висловив побажання не мати цього клопоту...»

Спробуємо з'ясувати це реагування бика «на червоне».

Перед прем'єрою «Мюзотти» (27 лютого 1891 року) Жюль Клареті здибує Мопассана в приймальній міністра народної освіти. Він здивований цією зустріччю на вулиці Гренель з колишнім її урядовцем.

— Я, певне, тут з того самого приводу, що й ви, — каже Гі.

І справді, кожний порушує клопотання про червону стрічку в петлицю для свого друга; цілком можливо, що Мопассан прийшов протегувати архітекторові Анд-

ре Леконту дю Нуї — адже красуня з Етрета запрошена на прем'єру й зупинилася в нього.

— Знаєте, що вам відповідь міністр? — каже Клареті, кинувши погляд на груди Гі.— «Я почну з того, що дам цей орден вам!»

— Мені? О, дарма. Я нічого не хочу. Я ніколи не одружусь, ніколи не матиму нагороди. Ніколи не буду кандидатом до Академії. І ніколи не писатиму для «Ревю де Де Монд».

Важливе зізнання; а проте не треба надто покладатися на нього — дещо в цих словах може бути й позою: то не спостереження біографа, а його «самовибух» у довільному поєднанні досить різнорідних категорій.

Пізніше він скаже:

«Я справді говорив, що ніколи не буду ні нагородженим, ні академіком, хоч зовсім не через зневагу до цього, а лише з свого непереборного, можливо, навіть трохи перебільшеного почуття незалежності й байдужості. Що ж до шлюбу, який, одначе, аж ніяк не входить у мої плани, то я висловлююсь тут з меншою певністю. Коли йдеться про жінку, хіба можна знати, яку дурницю ми утнемо через неї...»

Із свого зарікання він порушив лише обіцянку не друкуватися в «Ла Ревю де Де Монд».

У 1881 році Мопассан, ще не позбувшись своїх буживальських замашок, дозволив собі розкіш у розмові з Жюльєттою Адам не вельми гречно висміяти Академію.

(Академія) «одягає найкраще своє вбрання і йде на ріг набережної коло будинку в античному стилі... Вона жде, стара шльондра! Очі її спалахують; вона нарум'янила зморщену шкіру й вставила найпоказніші свої штучні щелепи. І коли повз неї проходить двадцятилітній густочубий парубчак, що замріяно дивиться на небо, вона липне, шавкаючи: «Пст, пст... Послухайте, молодче»¹.

Ніби Академія тільки й прагла, що уваги двадцятилітніх юнаків!

З часом його тон, зрозуміло, зміниться на шанобливіший. Та не ставлення!

Александр Дюма-син поклав собі зробити Любого

¹ Щотижневик Фігаро, 1925, 16 вересня.

друга академіком. Він запрошує його поспіdatи в Дюрана, на майдані Мадлен, сподіваючись одержати від нього згоду балотуватися кандидатом. Збагнувши, у чім річ, Гі зробився такий червоний, як оббивка рестораних банкеток:

— Я ніколи не погоджусь увійти до цього літературного об'єднання, членом якого не був мій учитель і великий друг Гюстав Флобер!

— Бога ради, облиште з вашим Флобером! Годі, Флобер був дроворуб, який повалив цілий ліс, і то хіба щоб змайструвати одну-однісіньку скриньку!..

— Дюма!

Александр Дюма по-батьківському осміхнувся.

— Це, звичайно, жарт, Мопассане...

Тоді лише висвітліло його обличчя.

— Як ваша донька? — цікавиться Мопассан. — Попи-сує?

Він любив Александра Дюма-сина, але в питанні про Академію був непохитний, і вони уникатимуть тепер цієї теми. Втім, важливе інше: у цьому спалахові письменник виказав справжню причину такого свого нехтування освяченими лаврами — він не міг простити Академії її колишньої позиції щодо Старого!

І все ж, завдяки «Ла Ревю де Де Монд», пролом у китайському мурі до вищого світу був доконаним фактом. Салони з їхніми великими й маленькими графінями здобули перемогу. Мішель де Бюрн й ескадрон подібних їй вітрогонок узяли гору над пам'яттю Вікінга.

Леон Дефу має рацію: «Мопассан скінчився у ту хвилину, коли вирішив жити респектабельно».

Академізм... Це те, що давно підкрадалося до його творчості.

У «Нашому серці» музикант Массіваль, натура, да-лебі, ще витонченіша за художника Бертена з роману «Сильна як смерть», уводить у дім до молодої вдови Мішелі де Бюрн свого друга Андре Маріоля — майже так само, як колись Жорж Легран познайомив Мопас-сана з Потоцькою.

«Яка дивна жінка!» — каже Маріоль Гастону де Ламарту після цього візиту.

Ламарт сміється: «О, вже почалася криза? Ви пере-йдете її, як усі ми!»

Мішель, ця Майя довоколишніх кварталів,— муфта, фіалка й корсет — спокусливо розпалює Андре Маріюля. Цей молодик, грубіший і мужніший від її залицяльників, дуже схожий, між іншим, на справжнього Гі, відповідає себе цій «марній красі» в трохи несподіваний спосіб: він закохується, але, розгадавши її гру, тікає від неї. Уражена красуня пропонує йому лишитися, не тікати, на що, треба сказати, він легко піддається, хоча й не обурений заобрійними високостями:

«Природна й уміло підкреслена краса цієї гнучкої, тонкої руської жінки, що здавалася водночас і повною і тендітною, з прегарними руками, створеними для того, щоб пригортати, обвивати й пестити, з довгими й стрункими ногами, немов для бігу, як у газелі, і з такими маленькими ступнями, що не повинні б залишати слідів,— ця краса уявлялася йому ніби символом марних надій».

Твір і справді виливається в роман даремних сподівань. Це радше світський начерк у душі Альфреда Стевенса чи Каролюса Дюрана, аніж гідний Мане й Тулуз-Лотрека!

Чи був хто прототипом Мішелі де Бюрн?

Насамперед впадає в очі величезна посутня схожість між романом, що його пережив художник Жак-Еміль Бланш, закоханий, як ми знаємо, в Потоцьку, і романом написаним — «Наше серце». Сам Жак-Еміль Бланш, зазначимо, доклав пізніше чимало зусиль, щоб його книга про цю нещасливу пристрасть — «Еймеріс»,— вийшовши в 1922 році, була сприйнята як автобіографічна сповідь.

«Частина розповіді, названа мною «Лючія», змальовує графиню Емманюелу Потоцьку».

Втім, це й без того ясно! У цьому белетризованому щоденнику Едмон Метр виконує при закоханому авторові ту ж бо роль, що й Ламарт з «Нашого серця» щодо Андре Маріюля.

«Едмон Метр упевнив маман, що не для моїх літ бути одним із Pokійників у Сирени Емманюели Потоцької!»

А ось як цей закоханий подає відзначених брелоком Pokійників з його карбованим девізом: «Хто мене любить, скрізь іде за мною», яким Сирена наділяла своїх «кабанів». Картина не без оцту! «З дванадцяти запрошених на обід «кавалерів» цього ганебного брелока

восьмеро одружені, мають дітей, таке ж, як і у нас, родинне життя й посідають солідне становище: двоє суддів, філософ Едм Каро¹, старий граф де Рамбюто, кульгавий Гюстав Шлюмбергер², член Академії написів тощо... І «господиня» — єдиний об'єкт їхнього жадання».

Серед них бачимо й Мопассана, в жорстокому начерку його молодого суперника:

«Смутний, дурнуватий вигляд, мовчазний, він почувається невимушено лише з людьми свого кола — з Жоржем Шарпантье, видавцем натуралістів, з Золя, Гонкурами, з авторами «Меданських вечорів» (...). Його стрибок з «Горля» був у найсофістичніше, найрафінованіше, найвибагливіше і разом найінтоксикаційніше: в паризький космополітичний світ».

Власне, ми знову повертаємося до загубленого ключа і несамовитої Емманюели, цього холодного вогню, яка підписувалася трисантиметровими літерами: «Господиня», цариці струйного й отруєного космополітичного любовстрастя, де вгамовував спрагу колишній голова Товариства сутенерів.

О, як вона дбала про цю легенду «sophisticated lady»!³

От вона лишає зібрання, перед яким тільки-но виступав Ренан, сідає в коляску, кинувши на передок короткий наказ «напудреним і вичепуреним людям», і пара рисаків, оцінювана в 100 000 франків, зривається з місця.

А ці її підкреслені появи в опері, рівна гладка зачіска «під стару діву», шлейф аромату «Примхи Шоу», парфум, виготовлених спеціально для неї знаменитим Герленом!..

Безпосередній і невітшний Жак-Еміль Бланш свідчить: «Вдень і вночі довкола її величезного палацу ходить сторожа з собаками, оберігаючи спокій усамітненої графині.

Жервекс сказав мені, що моя мадонна незаймана!!! Але яку роль відіграє її мати, герцогиня де Регіна, ця римська святенниця?

Невже вершки Парижа, що збираються в Емманюе-

¹ Ж.-Е. Бланш має на увазі Ельма-Марію Каро, французького філософа-спіритуаліста (1826—1887).

² Історик і археолог, що народився 1844 року.

³ Загадкової дами непростой вдачі (англ.) (прим. перекл.).

ли, мов на заморську екзотику, помиляються? Кого ж вона ошукує?

У всьому цьому чортovinні є, либонь, щось таке, чим би мав зацікавитися тато¹.

А втім, хіба не байдуже? Я став іншою людиною, відколи вона мене причарувала.

Саме десь в часі задуму «Нашого серця» Гі знову стрічає Марі Канн, біля якої давно упадав. А тепер, після «Господині», чий характер навіть у переповіданні захопленого Жака-Еміля так скидається на характер Мішелі де Бюрн, тепер, коли його «виснаженість» була вільна чи майже вільна, вони швидко зближуються.

За версією, що не раз обговорювалася серед приятельок Марі Канн, не існує двох думок: Мішель де Бюрн — це Марі. І все ж Мішелі де Бюрн у романі властиве саме холодне сьєво Емманюели; Марі таїла в собі інший племін і, розірвавши з Бурже, негайно довела це Гі. У певний, але й, сказати, обтяжливий спосіб.

Мішель — це, безперечно, психологічний зліпок з Емманюели. Йї лестило, що чоловіки ходять за нею гуртом зачарованих кабанів. Але Мішель — це й Марі Канн, з її світськістю. І, головне, небажанням приховувати свої зв'язки з Гі.

Ну, а зовнішність Мішель?

Тут, як це не важко переконатися, звернувшись до фотографій і портретів Марі Канн та графині Потоцької, нічого спільного. Мішель де Бюрн не відповідає щоденниковому запису Гонкура. Дарма шукати риси Мішелі й в Емманюелі, виразно змальованої Жаком-Емілем Бланшем: «Повна коротка шия. Зате широке чоло, брови, ніс і уста — найчистіших канонів класичних греків». Тобто ні Марі Канн, ні Пустунка з цього погляду не були моделлю для Мішелі де Бюрн, «гнучкої, тонкої, граційної й тендітної блондинки».

Розгадка проста. Якщо Ерміна Леконт дю Нуї, впізнавши себе в образі Мішелі, вирішує у відповідь на «Наше серце» написати свою «Закохану дружбу», то, йї-право, не без серйозних підстав. Їх, цих двох, зближує певна холодність; з другого боку, чимало спільного у них і зовні.

¹ Адже той, як знаємо, лікар-психіатр. (прим. перекл.).

Сучасного читача, проте, цей другий світський роман письменника привертає зовсім іншим. Його «мінлива» героїня, здається, сьогодні випередила добу, з'явившись немов із майбутнього, передчасно. Вона «одне з тих створінь, які кладуть початок новому поколінню, й відрізняється од усього, відомого раніше, випромінюючи довкола, навіть через свої вади, страшну принадність, що приховує у собі загрозу».

Гі багато працює над цим образом. Скорочує, черкає, відточує й уточнює. Ця напруженість пояснюється як хворобою, так і новим, не звичним для нього сюжетом. Гі не в своїй стихії. Він не виявляє вже до Мішелі тієї плотолюбної невимушеності, на яку, далебі, не скупився, змальовуючи Рашель чи Пампушку.

Заирнемо ж йому через плече. У ці муки слова:

«Можливо, такі зміни відбуваються кожні п'ятдесят років (...)». Він вагається й береться знову: «Час від часу змінюється природа Людського Єства. Наші романтичні бабусі епохи Реставрації, наші матері...»

Ні, не годиться. Геть!

«Палких і романтичних мрійниць Реставрації змінили життєрадісні створіння епохи Імперії, переконані в реальності насолоди, а нині з'явилася нова різновидність одвічно жіночого — істота...»

Визначення! І він додає: «...вишукана», і нараз закреслює, вписуючи: «рафінована», а потім після роздуму ще й — «хвороблива».

Нарешті знайдено рівновагу, вдалу й тонку. Але чи не перебрав він міри? Тій (точніше тим, кого він має на думці) це може здатися образливим. І він пом'якшує: «...щиросердна». Проте йому не подобається це утерте слово. І він заходить з другого боку: «...істота із складними почуттями...» Урізає прямолінійність: «...з непевною почутливістю...» Гаразд! Те, що треба. Крім хіба цієї «щиросердності», вона не в ритмі наростання ваги фрази. Яке ж нудотне слово «душа»! Він пробує інше, та знову категоричний присуд пера — і тепер закреслене не прочитати. Душа... Яка?! «...Нерішуча...» Його власні вагання лягають на папір. «Нерішуча?..» І рішуче позбавляється цього припущення. Далі швидко накидає: «...рафінована істота, з непевною почутливістю, неспокійною, бентежною душею...» Чудово! Це точно й лаконічно. Якою ціною досягнуто прозорості!.. «...Схвильована, що, здавалося, спробувала всі нарко-

тики, які заспокоюють або ж збуджують нерви: хлороформ, який душить...» Ні, хлороформ не душить. І знову: «...хлороформ, який паморочить, ефір і морфій, що підхльоскують мрії, гасять сприймання й присипляють емоції»¹.

Ух! Він сказав те, що хотів, але майже так само важко, як Любий друг народжував свої статті!

Зате ніхто не буде шокований: ні Марі, ні Емманюела, ні тим паче Ерміна...

Правда, лишається натяк на наркотики. Але це може зійти й за звичайне порівняння!..

Тим часом двоє із трьох прототипів Мішелі — Марі Кани і Емманюела Потоцька — були наркоманки.

Зміни у поглядах, розраховані завороти роману, його сюжет, персонажі, настроєність, як і сам кидок з публікацією в «Ревю де Де Мوند», — усе це чудово вписується в стратегію Мопассана: завоювати світський ринок. «Визначний комерсант» умів зорієнтуватися й влаштувати свій баланс.

Апріорі — це успіх. Весь Париж із захопленням відкриває у творі «мало не бальзаківську фізіологію сучасної жінки». Але це не паморочить голови Мопассану. Він тверезо зважає. По-перше, в грошах справа навряд чи певна. Двадцять п'ять тисяч читачів, які ознайомилися з романом у журналі, тепер не куплять книжки. Врешті, це «збитки» за переваги, що їх дає благословення такого видання. У суті, він «купив» нову публіку! Що ж, гаразд. Матеріально це, як кажуть, «чисте діло», вдала операція, вигідна для його майбутніх книг, коли продовжувати в тому ж дусі.

Відколи буржуазія та її літературні найманці домогалися од нього вилучити із своїх творів повій, каскетки й колоніалізм, фінансові конфлікти, селян і війну, він ще не мав такої схвальної преси! Злива компліментів!..

«Найтонший і найпродуманіший психологічний етюд», — твердить Поль Жіністі в «Жіль Блазі».

«Я переконаний, що пан Мопассан ніколи не створював таких живих і справді людських персонажів, як ці двоє (Маріюль і Мішель де Бюрн)», — роздуває Андре Галлей в «Ле Журналь де Деба».

¹ Рукопис «Нашого серця». Зберігається в Національній бібліотеці.

«Пан де Мопассан показав себе в «Нашому серці» великим письменником»,— підводить ризику «Ревю Бльо».

Париж вітає навернення до «гарних манер» голови Товариства звідників.

Те, що лише окреслювалося в «Сильній як смерть», тепер робиться галасливо очевидним. Як міг він, Мопассан, брати під сумнів «хороші смаки», весело глузуючи з них десять літ тому?!

Суспільство штовхає його в спину, улещує, підхоплює, схвалює.

А втім, романом зацікавлюється людина міцніших зв'язків, аніж Гі, у цьому вищому світі. Анатоль Франс. «Пан де Мопассан принаймні ніколи нам не лестив. Він без найменших докорів сумління ображав наш оптимізм й убивав нашу мрію про ідеал. І чинив це з такою прямою, з такою переконаністю, з такою сердечною щирістю й твердістю, що проти нього важко було мати злість... (...). Та й потім, він не резонерствує, не хитрує, не нав'язує своїх думок. Нарешті талант у нього такий могутній і така вправність пера, а відвага така прекрасна, що він цілком має це право — говорити й творити за власним розсудом. Ненароком чи ні, але в одному із персонажів свого роману він вивів самого себе».

Далі Анатоль Франс переходить до героїні, прототиби якої йому добре знайомі. І нараз його тон спадає: «А проте чи вийшла Мішель де Бюрн такою, якою він хотів її подати, тобто образом сучасної жінки? Правду сказавши, мені цікаво було б це знати, бо впадає в очі, що вона сучасна своїми дрібничками й своїми туалетами, своїм маленьким годинником у кареті, як і тим, що ми стрінемо це й у паралельному¹ романі Поля Бурже...»

Анатоль Франс кисло усміхається. Адже він не може не відчувати в цьому творі «ганджу» — певної порожнечі, і це звинувачення дисонує в загальному хорі похвал.

Що ж можна сказати сьогодні про цей роман, три чверті століття по тому?

¹ «Жіноче серце», моделлю для якого стала... Марі Канн. Там, звичайно, теж є цей її годинничок.

Мабуть, що нас полонить вихлюпнута в ньому надзвичайна жага до життя, ця сила здорового людського кохання в облудному й фальшивому оточенні, ці чудові пейзажі, ліс Фонтенбло, краєвид на гору Сен-Мішель з парку Авранша...

А врешті шанувальники Мопассана у своїх поцінуваннях розходяться. Одні вбачають тут печать генія, інші, навпаки, не вибачливі до цієї пізньої ставки Гі. Так чи так, але важко, далекі, заперечувати, що «Наше серце» і «Сильна як смерть» є таким вже старим мотлохом у порівнянні з «Життям», «П'єром і Жаном» та «Любим другом».

По суті, історія не виправдала сподівань письменника. Тієї еволюції жінки-ідола, що її він прорікав, не сталося. Деякий час і справді начебто йшлося до шаленої еротизації парижанки (тієї, що зустрічала Світ перед входом до Всесвітньої виставки 1900 року; тобто «жінки» майже у відповідності з його віщуванням). Але далі прискорився процес, названий «визволенням» «другої статі», спричинений новими економічними умовами й двома війнами; це змінило перспективи, окреслені Мопассаном. Бодлеризм витіснила екзистенціалістська концепція жінки. Замість гіперболізовано феміністичної жінки утверджується, за Сартром, Камю і Сент-Екзюпері, жінка-супутниця, жінка-товариш.

Мопассан помилився, і його Мішель де Бюрн, услід за своїми витонченими корсетами, опинилася в бюро загублених речей, а там, як упевняв префект поліції, оприбутковували «цього добра» щомісяця сотнями, забутих в «оп-ля!» хвацьких фіакрах уламків «кохання» кінця минулого століття!

Написавши «Наше серце», Мопассан не тільки зрікався власних позицій, але й, що особливо серйозно, — самотності.

Підавшись впливові Бурже й оточення, де той плавав дивовижною рибкою, Мопассан не уникне покари. Так, ми знаємо, він майже одночасно працює над двома творами — «низьким» «Маслиновим гаєм» і «високих поривань» «Марною красою». Всупереч його переконанням, шедевром є перший, а друга новела — хіба лишень брязкальце.

Це мимохіть наводить на думку, що коли б навіть фатальна руйнація спірохети чудодійно припинилася,

все одно Мопассан уже не був би колишнім Мопассаном, а скорше тим, що сам сказав устами Гастона де Ламарта:

«Він переживав якийсь застій у творчості, що, мов передчасний параліч, вражає більшість сучасних митців. Вони не старіються в промінні слави й успіху, як їхні батьки, а здаються підтягнутими неміччю, в повному розквіті сил. Ламарт казав: «Тепер у Франції всі великі люди — невдахи».

«Невдаха» — це чи не занадто. Та яблуня вже принесла найкращі свої плоди.

5.

Заклякання самітника.— І знову «Любий друг».— Вализи пана де Мопассана.— 23 листопада 1890 року: відкриття пам'ятника Флоберу.— «Недовго він протягне».— Несподіваний реванш: «Мюзотта».— Дивна розмова з адміністратором «Театр-Франсез».— Ненависть до власного зображення.

У червні й липні 1890 року Мопассан знову лікується в Екс-ле-Бені. Як він змінився за останні два роки! Тоді була тут і мати. Заливаючись од сміху, він оповідав їй про сходження на Котячий Зуб у товаристві однієї англійки: «Усе наше спорядження становили руки, і, повір, було не так уже й кепсько!» Лаура реготала як співучасниця.

І от... невже це той веселун пише принцесі Матильді?!

«Якщо я змальовую, добре чи погано, чужі страждання, то хіба через те, що сам утомився від життя й не знаходжу в ньому нічого, що бодай трохи розвіяло б мій смуток і скрасило б одноманітність днів; часом доводиться зазирати до сусідів, аби переконатися, що серця можуть битися сильніше, ніж моє, а душі — прагнути радості».

Невже це він, він, який щонаочі, як нарікав на вулиці Боккадор, кличе тепер Франсуа ставити банки? І ніколи не засинає раніше другої години...

А ПРАВЕ ОКО БОЛИТЬ ДУЖЧЕ.

Цього ж літа Гі побуває у Пломб'єрі. Спочатку він бадьорий. «Мені б приїхати сюди років на десять раніше».

шел!» Та потім, як в Алжирі, Тріелі чи Флоренції, це піднесення спадає...

«Знову те ж саме, мій невроз, який потребує надзвичайної обережності. (Мій лікар) хоче, щоб я за всяку ціну позбувся цієї топки повільного горіння (...). Він вважає — люди вмирають тільки з того».

Бідолаха хапається за всі пояснення, що їх дає синкліт розгублених лікарів! І проте в Жерардмері, де він зустрічає Марі Канн в шале її сестри Люлі, його чарують зелені вогезькі води й навколишня краса краю... «По схилах — незліченні джерела, ручаї, потічки. В кожній долині озеро. Одне слово, вода й вода, яка біжить, падає, шумує, виграє, утворюючи каскади, цілі річки серед трав і веселого моховиння; вода скрізь, вода і холодна, пронизлива легка вологість, з якої повітря на пагорбах надзвичайно цілюще»¹.

Завжди вода, щораз інша, жива й принадна...

Та незабаром він починає мерзнути. Дон-Жуан тремтить. Сонця й вогню! Надто холодно на планеті для цього нещасного. Він ніяк не може зігрітися — ще більше, ніж торік в Етрета, «в цій місцині, клімат якої мені огидний».

Нудьга опосідає господаря в домі, що носить його ім'я. В Ла Гійетт.

«Досить тільки мені написати десять рядків, і я вже не усвідомлюю, що чиню — думка тікає, як вода із шумівки. А ще цей вітер, який ніколи не стихає, і весь час доводиться підтримувати вогонь...»

У передсмертній агонії люди часто роблять один і той самий порух — ніби хочуть укритися ковдрою. Жест, яким, власне, натягають саван. Він здогадується. Але не певен. Хто знає? Може, вся причина в Етрета?

«Я гадаю, мій винятковий острах перед холодом є наслідком хвороби, спричиненої холодом...»

Цей самотник поступово залякає.

Його розгубленість така велика, що скоро рік, як він збирається продати Ла Гійетт. Ця думка виникла ще 1886 року. Так, 2 березня він писав Ерміні: «Моя мати справді залюбки продала б Вергі. Вона віддасть садибу за вісімдесят тисяч франків, хоча і просить сто». Муніципалітет мав намір закласти на тому місці громадський сад...

¹ Лист матері.

Цей план Гі звучить, мов похоронний подзвін: продати Ла Гійетт — то, зрештою, обрубати останні якірні ланцюги, що зв'язують його з самим собою.

28 липня 1890 року начальник вокзалу в Канні, попереджений моряками Раймоном і Бернаром, зустрічає знаменитого письменника, який висідає із спального вагона, й особисто турбується про його багаж.

Назавтра Гі уже в морі.

І, здається, життя знов усміхається йому крізь чорні хмари.

Яхта досягає Сен-Рафаеля, де живе батько, проте більшу частину часу письменник проводить на борту.

Далі він регулярно їздить у Ніццу. Там мати, така ж кочівниця, як і він. Вона найняла віллу Равенель, по вулиці Франс, 142,— одноповерхове помешкання на узвишші, що панує над бухтою Ангелів. Цей невеличкий, фарбований вохрою домок із зеленими віконницями існує й понині, в глибині вулиці Ренуар, затертий величезними сучасними будинками вулиці Франс і Променад дез Англе. Вони снідають у саду, і Гі бачить — це зовсім поряд, десь за сто метрів,— як дрімотно погойдується широке листя Мусиних пальм.

Флобер, Муся, Ерве...

Лаура живе там з невісткою. Атмосфера в родині не блискуча; удова Ерве погано зносить деспотизм підстаркуватої дами. На щастя, є цей метелик Сімона, весела блакитноока вертуха. Чи думав Гі про своїх дітей, коли хвилювався, щоб та не впала з гойдалки?..

6 вересня Мопассан у Марселі. Він сідає на трансатлантичне судно «Герцог Браганський». Холод, що вижив його з Етрета, Пломб'єра й Екс-ле-Бена, як тільки дні коротшають, змушує взагалі залишити Європу. Тікати!..

Найбільша незручність — у раптовості такого рішення. Адже тепер це не безладне богемне життя весляра: дванадцять дорожніх скринь, вісім валіз, шість мішків «з найнеобхіднішими речами» і багато чого іншого, разом — сорок чотири багажних місця.

У міру зрідості письменник дедалі менше задовольняється зовнішнім спогляданням явищ. Він цікавиться мусульманською містиккою; такою, врешті, далекою йому, з її святими й культовими служителями. Забав-

ляючись, цей антиклерикал нотує: «Один Куан говорить те саме, що й свята Тереза!»

Але після деякого спокою знову навалюється хвороба. БОЛЯТЬ ОЧІ. Йому холодно. І він рушає далі на південь. У спеку. А це приносить і свої незручності, яких він уже не терпить,— брак комфорту. Його все дратує: бруд, убогі кімнати, шум, страви, що відгонять згірколю олією. Заїжджий двір Богара, «Балкон на південь» — «наймерзенніша халупа, яку будь-коли називали заїздом!» З його ридваном, куди впрягають виснажених шкап, з вершниками й дітьми, очі яким обсіли мухи...

На його честь влаштовують бенкет. З танком живота, який виконують гнучкі арабки племені улед-наїль. А гостя млоїть від духу смаженої баранини...

Він марно шукає своїх колишніх слідів і вертається в Алжір.

Константіна...

У міжгір'ї Рюммель, місці знаменитої битви, він думає про тих, хто поліг в ім'я перемоги. У цьому він не змінився.

А ОЧІ БОЛЯТЬ. Іноді він поклявся б, що в них пісок.

Прагнення сонця приводить його в Біскру. Тут не краще, ніж в Богарі. І знову Алжір. Мерс-ель-Кебір. Море, море!..

Потім Оран. Іспанська Африка. Арени. Бій биків. Кориди обурює мисливця. Він вважає її безчесною. Він, який стріляв голубів! Що ж, для Нормандця в цьому двобої головне — бик.

Повідомлений про відкриття залізничного сполучення між Тлемсенем і Ораном, він відвідує цю африканську Гренаду, присутній на єврейському весіллі, збирає фотографії (як Золя).

Він добирається аж до кордону Марокко, того, далебі, Марокко, до берегів якого мріяв припливти на своєму «Любому другові».

«Іншого разу я буду тут з яхтою...»

Та світ — надто великий, духмяний і дозрілий плід, що випадає з рук.

Нарешті, і це вже остаточно, знову Алжір. Гі вмотаний. Йому холодно. Квитки. Каюта на пароплаві «Ежен Перейр». Франсуа. Сорос чотири місяця. РІЖЕ ОЧІ. І розбурхане море.

Непевним кроком пан де Мопассан сходить по трапу в Марселі. Його нудить Алжіром.

У неділю 23 листопада 1890 року Едмон де Гонкур, Еміль Золя й Мопассан сідають на поїзд до Руана. Сердитий, що його підняли о п'ятій ранку, та ще «в таку негодю — собаки на вулицю не виженеш», Гонкур бурчить; однак це йому не заважає почути зітхання Мопассана, коли у вікні сіро блисне Сена:

— Ось тут воно й минало, моє ранкове веслування, якому я завдячую сьогодні всім, що маю!

Надзвичайно вражає відома сторінка портрета Любого друга, залишена Жозе-Марія де Ередіа, теж присутнього на цих урочистостях у Руані.

«Мопассан був знаменитий, багатий і могутній. Він здавався щасливим. Йому заздрили. Насправді ж не знайти бідолашнішого за нього (...). Він довго говорив мені про свою меланхолію, тягар життя, прогресування хвороби, що погано із зором і пам'яттю; його очі раптом перестають бачити, і западає сліпа ніч, і триває чверть години, півгодини, годину... Далі зір відновлюється, але в поспіху, в лихоманці роботи несподівано відмовляє пам'ять, і — яка то мука для такого письменника! — він не може знайти потрібного слова, шаленіє, вдається у відчай».

Кожний рядок цього свідчення кричить про неймовірні страждання Гі. Того дня він був щирий, його серце довірилося. Не криючись, він оповів Жозе-Марія де Ередіа і про «того другого», двійника, свого нестерпного відвідувача, лиховісну напосідливість якого він тепер зрозумів, про двійника, який переслідує його, «хоч де б він був, хоч що б робив, скрізь і завжди ця огидна невідчепна мана, це друге «я», наявне в усіх справах, в усіх думках і з цим нашіптуванням у вухо: «Радій життю, пий, їж, спи, кохай, працюй, подавайся у мандри, дивися, милуйся. А навіщо? Все одно помреш!»

Жозе-Марія де Ередіа даремно намагається підбадьорити його.

— Прощайте!

— До побачення, — відповідає поет Мопассану.

— Ні, прощайте. Моє рішення непохитне — годі тягти, я не хочу пережити самого себе: я увійшов у літературу як метеор і піду з неї спалахом блискавки.

І очі Гі, «такі ясно-карі, жваві, пронизливі, нараз потьмяніли».

Те ж саме відзначить і Альфонс Доде: «Не кліпаючи, з невидючим поглядом, неуважні й непроникні, його очі кольору агата, здавалося, лише вбирали світло, але не відбивали його»¹.

Якось після виходу «Горля», ще на вулиці Моншанен, навідавши Гі, Бод де Морселей застав його за робочим столом. У сірій куртці й сірих капцях. Як завжди, він жалівся на очі, «що боліли так, ніби під повіками ріжуть піщинки». Вигляд письменника приголомшив Бода.

— Зрештою, того дня, коли я відчую, що нездатен мислити й творити, я пущу собі кулю в лоба!

— Облиште, до цього не дійде!

Гі нічого не відповів.

Постарілий мушкетер із сивими вусами, борідкою й розкошланим волоссям, що його куйовдить вітер Сени, незграбний у своєму вогкому хутрянному пальті, Едмон де Гонкур запально підносить голос:

— ...Флобер був добрий, без жовчі до щасливчиків у літературі, він назавжди зберіг зичливий сміх дитини...

Дош, різкий порив вітру, гомін портового міста підхоплюють сказане разом з облетілим листям. Промовець викрикує:

— ...і завжди намагався знайти в своїх колег по перу те, за що можна було похвалити... Правда ж, Доде? Правда, Золя? Чи не правда, Молассан?.. Адже він був саме такий, наш друг?..

Рудий мер Руана дякує. Коміри присутніх підняті. Вітер вивертає парасольки. Гонкур бурчить:

— Типова погода для відкриття пам'ятника в Руані!

І обертається до Мірбо:

— Ну, а взагалі — як у мене вийшло?

Він романіст, він мемуарист. Але не трибун.

«Далєбі, це зійшло краще, ніж я сподівався», — думає він.

І в ньому прокидається цінитель мистецтва. Він обводять оком монумент роботи Шаю:²

¹ Еко де Парі, 1893, 3 березня.

² Анрі-Мішель-Антуан Шаю (1833—1891) — французький скульптор (прим. перекл.).

— Що й казати, чудовий барельєф з цукру, де в правди такий вигляд, ніби вона збирається випорожнитися в колодязь!

Злива шмагає бляклі фасади будинків, мости, портові крани й Сену...

Нахилиючись, присутні квапливо йдуть до екіпажів. Ні душі. Гонкур знову бурчить:

— Звичайно, про сніданок, яким усю дорогу нахвалювався в поїзді Мопассан, не може бути й мови — цей нормандець ушився до якогось свого родича...

Дихаючи на цього зрадливого дедалі важчим духом, він педантично нотує того ж вечора: «Сьогодні вранці я був вражений, побачивши Мопассана, — його худим, змарнілим обличчям, ЯСКРАВО ВИЯВЛЕНИМИ, як кажуть у театрі, рисами його характеру, загостреною різкістю, хворобливо непорушним поглядом. Мені здається, він довго не протягне».

Драматург Жак Норман на основі недавно опублікованої в «Жіль Блазі» новели «Дитя» написав п'єсу «Мюзотта». Директорові «Жімназ» Віктору Конінгу переробка ця не сподобалася, і він просить Гі переглянути її. Відомі усі подробиці цього співробітництва, в яке Мопассан мимохіть дав утягти себе. Так, зберігся його лист до Конінга, відправлений з Пломб'єра:

«Після виходу в світ мого останнього роману («Наше серце») лікарі зажадали від мене для усунення величезної перевтоми мозку та численних і небезпечних її наслідків — п'ять-шість місяців абсолютного спокою. Я вважаю їхній припис суворим, бо мені зовсім заборонено читати (...). І все ж перед від'їздом я уважно перечитав п'єсу Нормана. План добрий, але, на мою думку, дійових осіб треба докорінно переробити. Сказати правду, ця необхідність зарані наганяє на мене страшну нудьгу. Безперечно, востаннє устряю в таку справу.

Візьмусь до роботи, як тільки закінчу лікування й відпочину кілька тижнів у кліматі, теплішому за Вогези. Більше нічого не можу сказати. Я ніколи не працював до якоїсь наперед визначеної дати; і не збираюся міняти це правило. Коли ви не можете чекати, я поверну вам п'єсу як вона є. В кожному разі, я твердо вирішив ні під чим не підписуватися і заперечувати будь-яку участь у цьому творі. Я підпишуся лише

під п'есою, що її напишу сам, без другого імені на афіші...»

А проте, незважаючи на такий невдалий початок, у березні 1891 року «Мюзотта» здобуває свій сценічний успіх. Присвячена Дюма-синові, ця молодша сестра «Дами з камеліями» була, сказати б, цілком у дусі часу.

Молодий герой одружується. У день весілля увечері його кличе до себе колишня коханка — вона вмирає, народивши від нього дитину. «Кепський збіг, та що вдієш!» — каже повитуха, зиркаючи одним оком у бік автора. Наречений проводить ніч біля постелі нещасної (інакше б, звісно, не вийшло п'еси...).

П'еса добре побудована. В ній одверто торжествує серце. Ми відчуваємо неповторну чутливість Гі, коли йдеться про нешлюбних дітей. Він, далекі, тут прямо «причетний» до цього твору, який приніс йому такий несподіваний успіх.

Як на сьогодні, «Мюзотта» не сценічна п'еса. Вона «не стріляє» своїми перебільшеннями. І все ж публіка й преса тоді не помилялися, віддавши їй ширі симпатії. Причина успіху? В драматургічній ПРИСУТНОСТІ Мопассана.

Лаконічними й стрімкими діалогами «Мюзотта» відкинула багатослів'я Бульварів. Жюль Леметр виливає душу: «Якщо я й не плакав на «Мюзотті», то був десь недалеко від цього: вперше за досить тривалий час, будучи в театрі, я відчував «потребу сліз», кажучи мовою старого Гомера...»

Рене Думік сягає ще далі: «Цей твір перейнятий людяністю, справжніми й високими почуттями. Тон його надзвичайно сучасний».

Альбер Вольф, театральний критик «Фігаро», запально аплодує «цьому сучасному творові без жодного банального слова».

Сарсе, в свою чергу, вбачає в цій прем'єрі справжню велику подію, а Мопассана називає першим письменником доби: «Я не насмілююсь наполягати, але я дуже близький до такої думки».

З приводу «Родинної злагоди», цієї варіації на тему «кохання втрюх», той самий Франсіск Сарсе згодом скаже: «Я переконаний, що, коли б Мопассан був живий, він напевне б утвердився на театрі...» Для цього, мабуть, йому б належало хіба що бути менш драгівли-

вим. Адже поки йдуть вистави «Мюзотти», він благополучно встигає посваритися з Віктором Конінгом, завивши йому одверто:

— Ви пожинаєте плоди найнезначнішої з моїх новел. Але я написав щонайменше сто двадцять новел, куди вагоміших, ніж ця. Таким чином, ви не використали можливості ста двадцяти успіхів, тобто ціле багатство! Тим гірше для вас!

Новина негайно ж облетіла Бульвари й осіла в Отеї:

«Доде розповів мені,— береться за перо Гонкур,— що Конінг порвав з Мопассаном і що, незважаючи на всі намагання Мопассана примиритися, він непохитний. І недарма. Останнім часом Мопассан, здається, схибнувся на гордошах, і тон його листів (sic.— А. Л.) такий незаперечний, що образив директора «Жімназ». А незгода, власне, зайшла ось через що. Мопассан хотів, аби рецензії на п'єсу, оплачувані Конінгом, доконче містили вихваляння його літературного таланту, мало турбуючись оцінкою п'єси, що разом підносило б і співавтора; Конінга ж, навпаки, мало турбує звеличення генія Мопассана і, природна річ, більше — успіх п'єси. Тим часом, доводить Конінг, у п'єсі більше Нормана, який відтіснив Мопассана на другий план, і він чекає від нього другої п'єси, яка б, судячи з цього авансу, поклала початок новому театрові»¹.

Інший випадок, близький до цієї сутички: Жюль Клареті, керівник «Театр-Франсез», прийняв Мопассана, який завітав поговорити про нову п'єсу. Може, йдеться про «Родинну злагоду», оголошену в пресі?

— Ні, досить значна комедія, на три дії. Я нічого не хочу ставити до цієї п'єси. Вона буде моїм дебютом у вашому театрі.

— Із задоволенням передам її комітетові, якому вона теж, певен, принесе велику втіху.

— Зрозуміло. Але в тому-то й річ — я не маю бажання проходити читку в комітеті!

— Чому? Для вас це пуста формальність, і тільки.

Застиглий, невидючий погляд. Розтягуючи слова, Мопассан повторює:

— Я не маю бажання читати в комітеті!

¹ Субота, 21 березня 1891 року.

Клареті пояснює, що досі ніхто із славетних, ні Гюго, ні Дюма, ні Бальзак, ні Санд, ні Мюссе, не уникли цього.

Дарма!

— Ну що ж, у такому разі доведеться відмовитись од честі зіграти п'єсу Гі де Мопассана!

— О, ні! Зовсім ні! Я дуже хочу дати вам п'єсу! Саме вам, щоб ви один були їй суддею — ви її одержите і ви її поставите!

— Я, сам?! Але ж зрозумійте, мій дорогий Мопассан...

— Я напишу її цим літом, план готовий, і принесу васови, а взимку ви її зіграєте.

Хвороба вже перейшла свою межу.

— Ви їсте виноград? — запитує раптом Гі.

— По правді, так. І часто.

— Киньте! Ані грона! Весь виноград Франції отруєний сіркою. Ані грона!

Він посварився з пресою, з домовласниками, з видавцями, з директорами театрів, і тепер чи це основним кореспондентом романіста після його лікарів стає мосьє Жакоб. 30 травня 1890 року Гі пише йому, звиряючи своє обурення. Тільки подумати! За вказівкою Шарпантьє гравер Дюмулен зробив, виявляється, його портрет для нового видання «Меданських вечорів...»

Мопассан вергає громами: «Заборонивши продаж моїх фотографій, а також і портретів (...), я висловив категоричний протест і заявив, що звернуся до суду, коли мое зображення не буде вилучене з то́му».

Він нагадує, що відмовив раніше Надарові, Авару, «Монд іллюстре», «Л'Іллюстрасьйон» і т. д., і тим несамовитіше атакує Шарпантьє, нападає і погрожує Дюмулену, адже той, до всього, виставив цей портрет у салоні на Марсовому Полі!

«Чи існує право малювати, виставляти й продавати портрет людини, зроблений без її відома й згоди?»

Гнівний, раптовий і несподіваний спалах, спричинений зростанням дразливості? Ні. Навпаки, риса характеру, лише підхльоснута хворобливими змінами настрою. Це відбито, зокрема, і в іншому листі, факсиміле якого було вміщене 1891 року в «Літтератур е Боз Ар». Мопассан знову протестує, цього разу проти гравюри, виконаної з фотографії Льебера:

«Я поклав собі за непорушне правило ніколи не дозволити публікації моїх портретів, якщо можу цьому

перешкодити. Винятки мали місце лише в неприємних сюрпризах. Публіці належать наші твори, а не обличчя».

Газета, що порушила «непорушне», на своє виправдання навела цитату з Віктора Дюрюї¹:

«Щоб уповні зрозуміти письменника чи митця, не досить замислюватися над книгами одного й вивчати твори другого— треба бачити ще й їх самих, обличчя, в якому відбивається характер. Воно проявляє душу (...)».

Ми приєднуємося до думки пана Дюрюї. Всупереч авторові «Нашого серця» ми вважаємо, що «обличчя» талановитого письменника теж належить читачам, а надто коли твори його перейдуть у спадок майбутнім поколінням...

Погіршення загального стану, нещадна внутрішня руйнація Любого друга — і ця фобія, страх перед власним зображенням... Паралельно гіпнозові дзеркал, дзеркал, які притягають, викликають запаморочення голови і впускають жахливого двійника, визріває холодна огида до самого себе, стала, неприхована й гнітюча. Вона переслідувала його все життя й засвідчена такими різними людьми, як Жізель д'Есток, Ередія і (гадана) донька Люсьєнна.

З другого боку, це лише стверджує попередні висновки. Мопассан НЕ ПРИЙМАВ СЕБЕ, як не приймав життя. «Красень-мужчина», якому так заздрили, не любив себе. Він не був щасливий у своїй шкурі, відколи перестав жити плоттю. По суті, про свою зовнішність він був тієї ж думки, що й Гонкур!

6.

Ця мрія про Марокко...— 1891 рік: грозовий підйом.— Точка зору професора Мажіто.— Начерк «Чужинної душі».— Нічого і нігілізм.— Невдале лікування в Люшоні.— Людина холодної води.— «Анжелюс».— Анафема злочинному богу.— Росіянка з Сімієза, або останній роман Дон-Жуана.

У березні 1891 року «Любий друг» знову знімається з якоря.

¹ Віктор Дюрюї (1811—1894) — французький історик (прим. перекл.).

Сталий ходовий вітер, погідливо, сонце, і «великий білий птах» летить на захід.

Назавтра, коли з'являється Поркероль, Мопассан жестом посилає дружнє вітання невидимій хрещеній матері яхти.

Ідуть без пригод і на третій день ошвартовуються в старому порту Марселя. Гі з апетитом снідає в «Резерві» — як давно він уже не дозволяв собі буйябези, цієї гострої рибної юшки! — і потім вузькою козиною стежкою спускається в чудову маленьку гавань Офф, фінікійську колиску Марселя.

Нарешті стає реальністю те, що так довго виношував він у Парижі, перед картиною Ріу, серед холодних зелених пишнот Пломб'єра, на розлогах, що відкривалися з гори Сан-Пейр чи, за чотири місяці до цього, в Тлемсені!.. Схилившись над картою, Мопассан уточнює курс і час. Майорку вони минуть без зупинки. Далі Валенсія. Звідти в Аліканте, Карфаген. Непогано б завітати на днинку до Малаги... Потім Гібралтар... Біля Геркулесових стовпів води змінюють свій колір. Та вони проходять без затримки!.. І от він уже ніби бачить Танжер, ворота Марокко, але цього разу, звичайно, з моря. Плавання триватиме шість місяців. Завтра, це почнеться завтра! Він перейде Сафі й Могадор, майже до кордонів Мавританії...

Моряки (як завжди, сперечаючись) запасаються водою й харчами.

Сідає сонце. Немов на оперній сцені з казковими декораціями Клода ле Лоррена.

Гі ночує в Ноеї. І повертається на борт удосвіта. Його зустрічає стурбований Бернар. Барометр падає. 739 міліметрів! Море неспокійне, хвиля, та й вітер змінився.

— Вирушаймо, — каже Гі твердо.

— Це небезпечно, мосьє.

Пан де Мопассан невдоволено супить брови.

— Згадайте наше перше плавання!

— Слухаюсь, мосьє.

Якір піднято.

Не без зусиль огинають Фаро. Швидкість вітру — 60 кілометрів на годину. «Любий друг» пірнає в чотириметрові провалля, долає хвилю, але його зносить, тягне до рифів. А тут зовсім темніє небо, хоч ніде нема жодної хмаринки, і море прибирає лиховісно пронизливої сині, як у дивному «Падінні Ікара» Брейгеля.

Це містраль. На повну силу. Треба тікати.

Вітрила прибрані. Лишається тільки малий клівер, і велика яхта раз у раз хилиться під нападами шквалу.

Це й справді падіння Ікара. Крила розклеїлися.

Мопассан не хоче переждати і наказує повертатися відкритим морем у Канн.

У каюті, між двома приступами мігрені, коли шторм згодом ущухає, він пише свою останню хроніку — «Імператор», обіцяну «Фігаро».

На сорок першому році людина ця зовні ще надзвичайно дужа, проте з обличчя змінилася: глибоко запалі очі, під ними мішки. Це стомлений капітан від інфантерії, старий колоніальний солдат, кажуть його друзі. Душевний стан — щонайгірший.

«Мій дух блукає по чорних низинах, які ведуть невідомо куди. Вони безладно чергуються, глибокі та довгі й непрохідні. Ледве виберешся з однієї, як попадаєш до другої, і хто знає, що чекає мене в кінці останньої. Боюсь, коли б втома не змусила мене обірвати цю марну путь».

Лист написаний десь у лютому 1891 року й адресований Марі Канн, його головній Егерії. Натяк на самогубство цього разу явний. Він ніби страхається, що до самознищення його може призвести ВТОМА, а не ясний розум.

14 березня 1891 року Гі посилається на думку якогось лікаря Дежеріна, «який, кажуть, перевершив самого Шарко (...). Він мені сказав: «У вас всі ознаки того, що називають неврастенією. Це перевтома мозку: половина літераторів і біржовиків страждає від цього. Одне слово, нерви, втома через веслування, а потім розумову працю, нерви і тільки нерви порушують вам усе; фізично ж ваша конституція прекрасна...»

«Гігієна, ДУШ, влітку заспокійливий і теплий клімат, добрий і тривалий відпочинок на самоті. І я спокійний за вас».

Минає дванадцять днів, і Гі скаржиться на зуби. Він щасливий, що марокканському круїзові перешкодив зустрічний вітер, інакше хвороба прихопила б його у відкритому морі.

І от скрізь тріщить.

«Цей стан пригніченості, слабування очей, які мені відмовляють, і фізичний біль невідомого походження, але нестерпний, роблять з мене мученика».

23-го виривають клятий зуб. Дальші ускладнення виводять на сцену нових лікарів — члена медичної академії професора Еміля Мажіто, ми зустрічали його вже на палубі «Любого друга», і хірургів Поцці та Ланнелонга.

Досі перо Мопассана було несхибне. Тепер читаємо: «Я змушений вернутися додому через цей жахливий шлунковий¹ біль що про нього я вам казав і це супроводжувалося судомою пальців рук і ніг так що думаю весь мій сніданок застряв у шлунку.

Я неймовірно страждаю я вам казав минулого разу про сильну кровотечу, яку я приписую внутрішньому крововиливу. Чи не виникла вона десь вище, чи то просто на нервовому ґрунті — цей біль сьогодні особливо загострився, хоч існував давно. Він так відбиває в за-п'ясток в боки і щелепи що я мимохіть запитую себе можливо це все одного походження»².

Початок листа написаний рівним почерком і виявляє втому письменника хіба неправильною пунктуацією. Далі вже йде олівець. І крайне знесилення.

«Шоста година ранку — я перебув жахливу ніч. Учора ввечері не міг з'їсти й крихти. Знову галюцинації. і я думаю що ми на неправильному шляху а лиха які ми пояснюємо зубом є наслідком ускладнення давнього шлункового слабукання. Я не можу випити навіть склянки води без спалаху цього болю, він нестерпний, справді нестерпний. Я не можу підвестися. Коли вам не вдасться навідати мене порекомендуйте якого-небудь молодого лікаря, якому ви довіряєте і який перекаже вам потім свої міркування, мені так соромно турбувати вас.

Пригадуєте ви мені казали щоцо (sic!) Робен, зондуючи мій шлунок, завдав тим шкоди. Мабуть, він торкнувся хворого місця. Вибачайте, й спасибі. Я негайно звернуся до нього. Мій рот і щелепи завдають чимало страждань, але це ніщо в порівнянні із шлунком».

Згадка про зуби дає підстави віднести написане на квітень 1891 року — лист, поза всяким сумнівом, адресований лікарю Мажіто, новій зірці у медицині.

¹ Він починає хибити в правописі й розділових знаках. Так, слово «шлунковий» — *stomachique* — він пише як *stomachal* (прим. перекл.).

² Колекція Данієля Сікля.

Ще одного листа Гі матері передав мені теперішній його власник добродій Макс Брюн. Відправлений він з вулиці Боккадор, без дати, але її знов уточнює те ж саме — зуби: десь після квітня 1891 року, перед початком літа. Як і в наведеному вище, почерк спочатку нормальний, а далі все більше розхитується.

«Дорога мамо!

Не знаю, що й робити з відповіддю на твого листа, треба стільки сказати, а мені заборонено писати, ні рядка.— (Певна річ, Гі нехтує цим).— Від найменшого напруження очей я хворий до вечора».

Пунктуація в його кореспонденції завжди фантастична. Вона довільна. Письменник, у суті, ніколи не вважав її засобом емоціонального наповнення думки. Він послуговується нею майже як журналіст, підсилюючи ефект висловленого крапками або потрійними знаками оклику, як, скажімо, в тому ж епізоді на Тазенатському озері. В скоропису він часто ставить кому між дієсловом і підметом, не «викінчує» речень і підкоряється якомусь синкопованому ритму, що, безперечно, є його внутрішнім пульсом фрази, рвучким, неврівноваженим, і йде за логікою та силою стилю, а не підпорядкований свідомому «я».

Пунктуація — то дихання, що мимохідь розкриває глибоко приховане й допомагає побачити, здавалось би, неможливе.

У Гі вона стає така уривана, що, коли читаєш листи цього року, ніби чуєш, як важко він дихає:

«Ім (очам) потрібен абсолютний спокій. Я гадаю, що мій переїзд у Ніццу їм надзвичайно завадив. Вони були кращі до мого повернення сюди...»

Дивна манера говорити про власні очі, мов про чужі! «...А потім ще жахлива зараз погода яка дала значний рецидив з цією косоокістю (нерозбірливо.— А. Л.), що була вперше в Канні, коли я писав «Любого друга»— вдруге теж у Канні, торік, і, нарешті, цього року в Ніцці.

Із зубом питання вирішилося, однак мука моя не скінчилась».

Після такого вступу з листа зрозуміло, далєбі, одне: людина ця, нехай і виснажена, мислить нормально. Гі змальовує головну дійову особу — професора Мажіто, якому він «цілком довіряє: лікар Мажіто, член Академії, той самий, що недавно написав і збирається подати

цій Академії дуже різку й повну фактів доповідь про Кокаїн (Гі пише з великої літери. Показово! — А. Л.)».

Еміль Мажіто, 1833 року народження, знаменитий антрополог. Його подає і Гонкур, «У принцеси» між Мажіто і Дьелафойе відбувається розмова про наркоманів¹.

Лікар Мажіто був у всеозброєнні для свого пацієнта. «Йому відоме все моє життя не гірше за мене, моє життя весляра, адже він має будинок у Віленні і знає добре Золя. Він бачив мій дім в Етрета, знає мій уклад життя в Парижі, а що в нього квартира в Теулі часто бачив мене на півдні.

Він категорично проти виривання другого зуба, запевняючи що мої болі припиняться після загоєння ранки від першого. Доки туди потраплятиме повітря я страждатиму від розладу зору й запалення окістя, що спричинює невралгію. Він докладає всіх зусиль якнайшвидше закрити ранку електричними припіканнями, і я певен що це прискорить наявний процес вигоювання місяців на три».

Можливо, Гі відпочив? Почерк, логіка, розділові знаки — все точніше.

«Позавчора я не міг піти до нього через сильну мірень, і він прийшов до мене сам. Зрозуміло, він уже старий. Він сказав мені: «Давайте поговоримо. Коли ми вже стрілися, про що я мріяв давно, то я хочу почути докладніше про ваше життя, і дам вам кілька корисних порад, адже ви так напружено працювали, що ЦЕ ВБИЛО Б ДЕСЯТОК ЗВИЧАЙНИХ ЛЮДЕЙ».

Підкреслено рукою Мопассана.

Та знову навалюється втома: повтори, криві рядки, злиті слова, черкання.

«Давно вже я процедуюмаю і хотів вас попередити. Хочете (викинуто.— А. Л.). Ви опублікували двадцять сім томів за десять років. Цей божевільний труд зжер ваше тіло».

Безперечно, працював Мопассан дуже інтенсивно, але не більше від Бальзака, Гюго чи Золя. Дивує інше. Як взагалі він міг працювати в такому бурхливому вирі?

¹ «Щоденник», запис від 17 травня 1882 року.

«І тепер тіло мститися, паралізуючи вашу розумову активність. Вам потрібен дуже тривалий і повний спокій. Добродію, я кажу вам це, як радив би синові. Те, що ви оповіли мені про свої плани, не віщує нічого доброго. На що ви розраховуєте. Найперше, як тільки я закінчу лікування вашого рота, треба кинути Париж. Не повертайтеся до Ніцци влітку це місто висотує нерви гірше за інших, порт — це таке саме пекло як і гора Борон (Гі мав намір оселитися в лісі на схід від Ніцци, щоб бути ближче до Лаури.— А. Л.). Я сказав про свою яхту. Він відповів — «Я її знаю. Вона дуже гарна. Це чудова іграшка, для здорового хлопця який любить покататися катаючи друзів, але зовсім не місце відпочинку для людини виснаженої тілом і душею як ви».

Два роки тому Гі буквально воскресав на борту «Любого друга». Перебування в морі, а надто розірваний ним ланцюг згубних утіх пригальмували хворобу. Тепер плавання було обтяжливим. «У гарний день — це вимушена нерухомість під палючим сонцем на розпеченій палубі, поряд із сліпучим вітрилом. Решта ж часу, під дощем і в маленьких портах, — це незручне житло.

Коли б яхта була вдвічі або втричі більша й комфортабельніша як помешкання, я сказав би вам: їдьте. Чи коли б ви опинилися в майже незаселеній прибережній і лісистій місцині і сам, я сказав би вам: «Користуйтеся щодня цим судном, але майте іншу домівку».

Ця порада не влаштовує Мопассана.

«Я б хотів бачити вас (sic.— А. Л.) у повній ізоляції в благодатному для здоров'я краї, де б ви нічого не робили, ні про що не думали, а головне — не приймали жодних лікарів. Нічого, крім свіжої води. Отак!..»

Гі закінчує: «Що ж до мене, то я вкрай спантеличений. Не знаю, як мені бути і кого слухати. Кортить, проте, спробувати море».

І в цьому весь Мопассан. Він розпитує, зважує. І врешті-решт більше покладається на інстинкт, аніж на думку вчених. Правда, Нормандець, як кажуть, не грюкає за собою дверима: «Якщо це не вдасться, я вирушу в Піренеї, що мені дуже радять. Ми поговоримо про це за кілька днів».

У своїй синівській любові, а разом і залежності цей сорокарічний мужчина і тут материне дитя — хай вона не думає, що він прийме рішення самостійно.

«В усякому разі, я замовлю для яхти цупкий шільний тент на палубу і він дасть мені невеличкий, але прохолодний захисток, хоч яке б було в портах сонце (sic.— А. Л.). В морі коли ми йтимемо в спеку я лишатимуся усередині неначе в маленькому блакитному салоні. Де дріматиму як у себе вдома. В невеличких портах які мені сподобаються я зможу зупинитися на тиждень, віддаючи перевагу портам Іспанії (...)».

Знову виникає химера, марокканське Ельдорадо. Від умовного, ще не здійсненого, він стрибає в майбутнє. І, підсвідомо, це майже рішення.

«Я чекатиму насправді добру погоду. Кілька днів проведу в Ніцці і виїду в море».

Незадовго перед новим приступом, лютим, мов буря в Ліонській затоці, Гі хворий, стомлений, проте зберігає ясний погляд на речі, логічність, силу волі. Вражає хіба що контраст між наведеним листом і незавершеними сторінками роману «Анжелюс» цього ж періоду. В творчості він тупцює на місці, хоч у житті — ще капітан. Прикро, що листування Мопассана було пущене за вітром. Якщо раніше воно являло переважно біографічну цінність, а не літературну, то в останні роки це і є **ВЛАСНЕ ТВОРЧІСТЬ**.

У перерві між двома кризами романіст описує власну смерть.

Мопассан часто згадує про «свій роман». Навіть зараз робота для нього — найперший клопіт.

«Як це прекрасно — працювати, коли почувашся добре!».

Він хоче спочатку закінчити РОМАНИ, а потім перейти до «загального аналізу своєї творчості, торкнувшись і найближчих мені великих майстрів. Додатком до такого огляду сподіваюся висловити міркування з приводу еволюції, що, на мій погляд, має статися в різних класах Франції, протягом ХХ століття»¹.

Водночас, у зв'язку з тим що перепочинки чимдалі рідшали, треба не розпорошуватися. Головне! «Я остаточно вирішив не повертатися більше до повістей і новел. Це заяложено, зжито, безглуздо. Та й написав я їх досить. Мене тягне віддатися лише романам».

¹ Мемуари Франсуа Тассара.

Він кидає «всі ці історії», як п'ять років тому знехтував журнальними статтями.

«Мої романи». Множина?

Справді, у знеможеному письменнику одночасно борються два сюжети — «Чужинної душі» й «Анжелюса»¹.

Ідея першого, здається, виникла під час перебування в Екс-ле-Бені. Гі тоді досить часто бував у російської княгині, що жила на «Віллі квітів», колишньому особняку імператриці Євгенії. За іншими джерелами, прототип цієї «душі» — румунка. Адже Гі приймає запрошення румунської королеви Єлизавети. Покровителька, а можливо, що й більше, ніж покровителька, архітектора Андре Леконта дю Нуї, чоловіка Ерміни, ця висока дама, дружина короля Кароля, сама небайдужа до komponування, писала чотирма мовами, ховаючись під псевдонімом Кармен Сільви. Втім, ми вже знаємо, як Гі працює: героїня могла бути й «зліпком».

Матеріал, далєбі, він зібрав барвистий. Скажімо, княгиня живе з двома коханцями, вони завжди коло неї і сплять по обидва боки ложа на приставних ліжках. Є в неї також і чоловік. Князь, який майже ніколи не приїздить до Франції. Ця супер-патронеса зачарувала Гі, і він збирався змалювати її в монт-оріолівському космополітичному юрмищі «Екса, цього міста душів і казино, гігієни й насолод... неповторного салату світськості й розпусти».

Перший розділ «Чужинної душі» був опублікований в «Ревю де Парі» від 15 листопада 1894 року. Поль Бурже сформулював основне спрямування твору: «Мопассан намагався показати те, що хворобливо непримиренне в конфлікті рас — дві істоти, кинуті одна до одної шалом пристрасті, в обійми, жадають одна одну, кохаються, і все ж між ними пролягла, назавжди, неблаганна сила спадковості, яка (...) гірким непорозумінням розлучає чоловіка й жінку, що прийшли з протилежних в історичному й фізіологічному розумінні кінців світу...»

Повторюючи тему «Монт-Оріоля», цей роман, проте, рушив шляхом, який накреслився в «Сильній як смерть» та «Нашому серці».

¹ Майн'яль говорить і про третій, під назвою «Після», але нам про це нічого невідомо.

У туманності «Чужинної душі» прохоплюються пові-
ви «слов'янської теми».

Оточення Марі Канн, де переважно буває Гі, знайомить його з багатьма росіянами. Аналізуючи цей «східний» вплив на письменника ще від Тургенева, Андре Віаль відзначає не лише сам факт подібних зустрічей, а й, зокрема, вплив Достоевського. Спочатку таке твердження дещо дивує: адже попри все захоплення автором «Любого друга», його психологізм не витримує порівняння з проникненням у духовні глибини спелеолога «Братів Карамазових»! Однак, поміркувавши, розумієш — в цьому є сенс. Після роману «Сильна як смерть» нігілістичний песимізм Мопассана, й без того досить «східний» щодо французького «здорового глузду», набуває виразніших форм. Кожний значний романіст певною мірою зазнає впливу нової хвилі, яка наздоганяє його, перш ніж випередити. Надто велика це спокуса — перемогти молодих суперників на їхньому ж терені! Скажімо, Золя схиляється в цей час до месіанського соціалізму. А Мопассан, відчуваючи себе озброєним завдяки дружбі з Тургеневим, завдяки багатьом особистим контактам з росіянами, обізнаності з їхньою літературою, а також через свій песимізм, міг конкурувати з не менш модним напрямом, представники якого захоплювалися аналізом слов'янської душі...

«Ідіот» вийшов 1887 року у видавництві Плона з передмовою Мельшіора де Вогюе, автора «Російського роману». «Злочин і кара» з'явився ще раніше — в 1884-му. Мельшіор де Вогюе зробив модним у Франції російський роман, що яскраво розквітнув ще на початку століття з появою Гоголя, Пушкіна, Тургенева, Достоевського і Толстого¹.

Вогюе й Гі бували в одних і тих самих салонах. Так, на фотографії приблизно 1888 року, що належала пані Ховланд, з народження Мередіт², чий салон у Сен-Жерменському передмісті конкурував з салонами Потоцької, мадам д'Обернон, Женев'єви Стро і Жюдьетти Адам, бачимо задуманого Любого друга, знятого в профіль, — він у товаристві мадам де Брассіа, Мельшіора де Вогюе й Женев'єви Стро. Гі завжди більше дізнавався з розмов, аніж із книг...

¹ «Війна і мир» завершена 1869 року, «Анна Кареніна» — 1876.

² Англійська письменницька родина (прим. перекл.).

Найпереконливішим, звичайно, в цій гіпотезі слов'янського впливу є сама ідея бога, жорстокого до свого створіння, а разом і досє проти нього,— ідея «вельми російська», з якою ми вже зустрічалися і яка зростає, аж поки не стане для Мопассана нав'язливою.

Паралельно з «Чужинною душею», перейнятою настроями заперечливою «нічого»¹, визріває і романтичний ембріон, незабаром названий Гі «Анжелюсом». Суперництво цих двох задумів мучить нещасного. А сил нема — навіть і чверті колишньої працездатності, він чудово це усвідомлює.

У лютому 1891 року Гі ділиться своїми злигоднями з Лаурою: «Варто мені дати очам два-три дні відпочинку, і зір одразу ясніє. Але я перевтомився од виправлення нашої п'єси (ця знаменита «Мюзотта»! — А. Л.) і від самої думки про «Анжелюса», який не зрушив з місця.

Що ж містив цей «Анжелюс», заради якого він скинув з престолу «Чужинну душу», черговий роман для Мішелі де Бюрн? Сюжет його, безперечно, в чомусь ближчий змученому Мопассанові й по-своєму поглинає письменника. Це нова історія про війну 1870 року, про жертвовність матері, про страдника-сина і про бога, винного в торжестві зла, тобто тут сфокусовано чи не всі Мопассанові міфи.

9 травня 1891 року Гі знову пускається в мандри. У валізі — рукопис «Анжелюса». Отже, вибір, здається, зроблено! 4 червня він пише вірній Ерміні про свій відчай: «Я страшенно хворий. Протягом двох місяців я майже не залишав кімнати й ліжка. От і сьогодні — консультації трьох лікарів. Мені рекомендують десь три або п'ять місяців повної самотності. Від'їжджаю в суботу, принаймні не пізніше понеділка, наймовірніше — в суботу. Може, навідаєте мене завтра, в п'ятницю?..»

Проте він подається в цей фантастичний вояж (у супроводі Франсуа) лише наприкінці місяця, маючи на меті, за порадою професора Мажіто, досягти Піренеїв.

Відчувши, як завше за його втеч, недовге полегшення, він минає Тараскон і Авіньйон. І завмирає, коли

¹ Цікаво, що це слово-поняття Арман Лану прямо так і подає, лише французькою транскрипцією (*прим. перекл.*).

перед ним відкривається бурхлива гірська річка й руїни старовинного мосту.

— Це те, що треба, Франсуа! Те, що треба!

Франсуа бачить свого господаря під час огляду знаменитого собору Нотр-Дам де Дом, він немов прикипів на одному місці перед статуєю святої Невії-Фелісити. Щоб потім різьблені риси цієї маленької страсотерпиці ожили в обличчі його героїні.

1 липня Гі в Німі, фотографує вежу Мань. 2-го, з мосту дю Гар, спостерігає маневри артилерійської батареї. Після Арля й Камарга, Монпельє, Сегта й Безьєра, переслідуваний нещадним богом хвороби, цей горопаха опиняється в Тулузі, перебувши жахливу ніч у готелі «Тівольє». Від першої ж хвилини в Баньер-де-Люшон він задихається, йому бракує повітря в «цій вулканічній пустелі, де від смороду сірки ви мало не непритомнієте на вулиці!» Він змушений — укотре вже! — вертатися. Це справжній напуст, відступ і особиста поразка! Професор Мажіто теж помилився.

І він знову в спекотливому Парижі. Йдучи розм'якшим на сонці тротуаром, що липне до підшов, зустрічає давнього приятеля по Етрета художника Фурньє. Той буквально торопіє — йому простягав руку стражденного вигляду худий згорблений чоловік. У пригломшеного художника, що на мить втратив дар мови, вихоплюється:

— Ах, Мопассан!

— Ви впізнали мене?

— Ну, що ви, не жартуйте...

— Які жарти! Мене вже ніхто не впізнає. Це факт.

Гі бере Фурньє під руку.

— Я дедалі дужче й дужче страждаю від мігрені. Тільки антипірін трохи дає полегшення (...). І я певен, що мої жахливі провали пам'яті — через цю отруту. Часом бракує найелементарніших слів. Таких, як «небо» чи «дім», вони раптом вилітають мені з голови. Я пропаша людина.

Потім різко:

— Які ж злодії ці видавці!

Гранше відправляє бідолаху в Дівонн-ле-Бен, на Ені¹, й повідомляє про це Анрі Казаліса.

¹ Права притока Рони, починається в горах Юри (прим. перекл.).

Мопассан і Франсуа зупиняються у вдови одного лікаря, на маленькій фермі поблизу Дівонна. Гі звітує Анрі Казалісові: «Навряд чи довго я протягну, байдуже — на березі то чи в морі; мені чимдалі гірше, голові й тілу. Зараз я в Дівонні, який збираюся залишити через тутешні безугавні грози, зливи й вологість. Я страшенно ослабнув, не маючи сну вже протягом чотирьох місяців (...). Тіло ще нічого, а от голова болить, як ніколи. Бувають дні, коли поймає нерозсудне бажання... пустити собі кулю в скроню».

Зорові галюцинації супроводжуються тепер і слуховими. Він, звісно, кпинить з цього, проте удавано. Хіба вілла Де Шамбре, його пристановище у Вазені, зачарована? Ніяких привидів! Це щури, та й годі. І все ж він тікає звідти в Дівонн. Гі робить своєю головною резиденцією готель «Трюїт», що його тримав добродій Год, син якого й досі пам'ятає славетного романіста, признатися, дивного, який роздавав перед ганком школи дітям цукерки й у готелі його батька мешкав на другому поверсі, в кімнаті номер 8. А ввечері служниці відносили письменникові залізну тацю з трьома дюжинами свічок...

Золя й Толстой мали двоколісні велосипеди — він купує триколісний. І мальовничими звивистими дорогами Юри котить до Фернея вклонитися пам'яті Вольтера. Він виїздить майже веселий, а надвечір Франсуа зустрічає його похмурим. Виявляється, на сонці Гі зробилося недобре, і він упав з своєї педальної машини.

Подробиці цієї прогулянки нам переповідає лист від 6 серпня Жакові Норману, його співавтору по «Мюзотті»:

«...Сьогодні ж я вирушив на своєму велосипеді оглянути дім Вольтера у Фернеї: від Дівонна до Фернея, туди й назад, я здолав двадцять вісім кілометрів за дві години десять хвилин, обганяючи на підйомах і спусках (...) усі екіпажі.

Повернувшись, я мерщій кинувся до басейну, такого холодного, що на цю купіль зважуються лише трое чи четверо з-поміж трьохсот, хто приймає тут процедури. Я пірнаю у цю чашу, в її крижаний і потужний нурт. Мене підкидає, і я на спині пливу до сходин. Не загашся, температура води +5° (...). Та я почувуюся в ній, як риба у воді, в своїй воді, і переконаний, що з такого купання, після цієї ополонки, ще довго буду, як кажуть,

на хвилі. Мені не важко призвичаїтися. Я бо людина холодної води (...).

Загалом, я, мабуть, є сучасним різновидом Пана, якого безжально вбиває Париж (...)».

У своїй воді... людина холодної води... сучасний Пан... І то — в годину, коли довкола письменника поступово западає ніч і морок. Вражаюча ясність!

Короткочасний перепочинок. Віддих. І дальший наступ хвороби, нова криза. Казаліс! Тільки Казаліс може його врятувати! Казаліс відсилає його в Шампель-Женев, де «тепліше, аніж у Дівонні». Гі мерзне, його б'є пропасниці. І посеред літа вимагає вогню в готелі «Бо-сежур» — щоб опалювали номер.

Він зустрічає Огюста Доршена. Потай Казаліс попередив поета про приїзд Мопассана:

— Я нараяв йому сюди, щоб він думав, ніби в нього, як і у вас, неврастенія. Скажіть йому, що лікування вам допомогло. Хоч його недуга зовсім інша. Ви дуже швидко пересвідчитесь в цьому.

Спершу цілком урівноважений, привітний, Мопассан незабаром справляє на свого колегу досить дивне враження. Казаліс мав підстави для остороги!

— Я залишив Дівонні через страшну повінь озера! Вода затопила всі перші поверхи.

Без вагань, граючись тростиною, Мопассан переконує Доршена, котрий уже не йме віри в його химери:

— Ось цією палицею я відбивався якось од трьох сутенерів, що напали на мене спереду, а ззаду — від трьох скажених собак!

Він поплескує Доршена по плечі й змовницьки підморгує: в Женеві йому трапилася одна чудова дівчина.

— Маленька, крихітна жінка! Така от, мій друже! Я був блискучий. Я видужав. Я одразу видужав! Ви знаєте, в Женеві мене прийняв пан де Ротшільд! Сам Ротшільд! Великий Ротшільд!

Зрештою, в останньому немає нічого неправдоподібного, адже барон Едмон, забувши, далєбі, з часом «Монт-Оріоль», приймав його в своєму замку Вадезден в Англії. Однак цей нестерпний тон! ...А втім, увечері, обідаючи з Доршенами в їхньому невеличкому шале, Мопассан починає висловлюватися «ясно, логічно, надзвичайно красномовно».

Схвильований цією розмовою, Доршен береться за перо. Без цих нотаток ми б нічого не знали про останню

літературну пристрасть Мопассана — з них і вимальовується задум «Анжелюса».

«Це історія жінки, що готувалася стати матір'ю, та її чоловіка, який у лихоліття війни, солдат, лишає дружину саму у родинному замку. Різдвяної ночі в дім удираються пруссаки; брутальні й жорстокі, незважаючи на заперечення й благання, вони викидають нещасну в хлів; і тут, на соломі, під віддалений церковний подзвін, вона, як діва Марія, дає життя своєму синові. Та якому! Дитя травмоване, скалічене ударами, коли били його матір, — з переламаними ніжками... Збігають роки, не приносячи хлопчикові сподіваного одужання, але душа його сповнена безмежною любові до матері, витончена й уразлива — ніби зумисне для того, щоб він спізнав ще більше страждання. А може, то прийшов у світ Ісус, несучи людям радість?..

Він дорослішає, і в життя молодого людини входить юна дівчина; каліка поривається до неї своїм щирим і ніжним серцем, але ніколи не наважиться сказати їй про це, так само як вона — його покохати. Вона любить його старшого брата, здорового і вродливого...»

Мати намагається його втішити. «Та її нещасний син лише мотнув головою. Навіщо? Дарма. Хоча скрізь і завжди йому ввижаються очі... чарівний і недосяжний привид... дівчини». Закінчуючи розповідь, що тривала дві години, Мопассан плакав.

Майже дивом, чи не через щасливий випадок, знаємо ми про цей останній замір романіста.

Фрагмент твору, дуже близький настроєм «Мадемуазель Фіфі», був опублікований у «Ревю де Парі» 1 квітня 1895 року.

А от інший уривок, як його переповідає Ерміна. Молода графиня де Бремонталь входить із сином до кімнати, зайнятої німцями:

«— Фи господиня цей замок?

Вона стояла перед ним, нехтуючи його нахабне привітання, і ствердила: «Я», — так сухо, що всі мимохіть перевели очі з неї на пихатого задираку.

Та його це ніби не обходило, він правив своє:

— Скільки є фас тут шоловік?

— Маю двох старих слуг, трьох покоївок і трьох наймитів.

— Фаш муж, що він робить? Де він?

Вона зухвало відповідала:

— Він солдат, як і ви. На війні.

Офіцер брутально вигукнув:

— О, харазд! Тоді йому поразка.

І він самовдоволено вибухнув реготом. Двое чи трое пруссаків на тім теж заляглися сміхом, важким, розго-
нистим, у звичаї тевтонської веселості. Решта ж до-
питливо мовчала з цікавістю до цієї хороброї фран-
цуженки.

І вона сказала, прошиваючи їхнього старшого визив-
ним поглядом:

— Мосьє, ви не джентльмен, коли ображаєте жінку
в її домі.

Запала тиша, довга, напружена. І жахлива. Солда-
фон, і далі байдужий, не втратив, проте, свого веселого
настрою, як повелитель, який може дозволити собі що
завгодно.

— Е, ні,— пирхнув він,— фи тепер не є ф себе: фи є
у нас. Ніхто пільше у Франції не є ф себе фдома.

І він знову зареготав, піднесений певністю, що вирік
незаперечно й гідну подиву істину.

Та, зважившись, у відчаї вона відповіла:

— Насильство — не право. Це злочин. Ви так само
тут у себе, як грабіжник, що вдерся обчистити дім.

В очах пруссака спалахнув гнів.

— А я дофеду фам, що це фи не ф себе фдома. Нака-
зую фам залишити його або я фас звідси фикину.

Почувши цей сердитий, жорсткий і грубий голос, ма-
ленький Анрі, спершу більше, мабуть, здивований при-
сутністю цих чужих людей, тепер злякано скрикнув.

Од плачу дитини графиня зовсім розгубилася; думка
про звірства нахабної солдатні, про небезпеку, що на
неї може наразитися дорогий малюк, сповнила її нероз-
судним, сліпим бажанням — бігти, тікати, хай в убогу
сільську хатину, зрештою, будь-куди.

Її виганяють. Тим краще!»

Це, безумовно, «Мадемуазель Фіфі», але скільки ме-
лодраматизму! Що б цього разу докинула Муся? А про-
те навіть у цих, уже не його нотатках, пульсує справ-
ді Мопассанове серце: «Це відчуття холоду, здається,
проймало все, заповзаючи в душу й тіло, й до фізичної
втоми додавалася розпука, породжена катастрофою, що
впала на батьківщину».

Таким чином, і встанне він ототожнює своє життя
(«Життя») із спалненою вітчизною, яка пломеніє в

цій нещасній (його матері) і в нещасному герої (ньому самому), чії долі знівечені брутальністю німецького офіцера (як, власне, і його душа розгромом 1870 року), і на тім жертовно стверджують торжество егоїзму брата (відлунням «П'єра і Жана»). Як бачимо, в «Анжелюсі» зібрані всі чи майже всі основні теми Мопассана: вагітна героїня, знатне походження, глухий жах смерті, ненависть до окупації, Нормандія тощо... Кваплячись втілити задумане, він напружує останні сили. «Я намагався писати «Анжелюса» в усій повній виразності, на яку лише здатен. У мене чудовий робочий настрій для цієї книги (...). Вона буде вінцем моїх здобутків як літератора; і я переконаний, цей твір викличе в читача з артистичним нахилом такий ентузіазм, що він запитає себе — перед ним роман, а чи сама дійсність?»

Того ж вечора, зібравшись уже лишати розхвильоване подружжя Доршенів, Мопассан холодно кидає: «Маю перші п'ятдесят сторінок «Анжелюса». Рік роботи, більше не зміг ні рядка. Якщо ж протягом трьох місяців книга не буде завершена, я порішу себе».

Вперше Мопассан обмежує себе в часі — визначивши цей строк.

І то було в серпні!

Остаточне ж рішення він приймає в грудні.

В уривку, опублікованому в «Ревю де Парі», виявляється черговий його «пунктик» — він знову подає й розвиває теорію «злочинного бога», що цілком виразно окреслилася ще в листах до Потоцької, разом як і в зітханні художника Олів'є Бертена з роману «Сильна (як смерть): «О, той, хто придумав це існування і створив людей, був або сліпець, або злостивий...», — а надто, звичайно, це розкривається в «Марній красі».

І нарешті — остання сторінка, що полинула в цю безвість:

«Одвічний вбивця, він, здається, розважається своїм продукуванням, наперед зазнаючи втіхи в жорстокій пристрасті до майбутніх смертей, щоб знову й знову, в міру того, як пускає людей у світ, немилосердно стинати. Одвічний постачальник трупів, дбайливець кладовищ, він бавиться тим, що сіє зерна й виганяє їх в паростки, аби задовольняти без упину страшний потребу, в руйнуванні».

Для Мопассана, «людини із здертою шкірою», бог творить лише для нищення. І він іде ще далі — проклинає бога, проклинає за те, що той занапастив любов. У цьому він випередив маніхеїзм¹ з його еквілібристикою добра й зла. Для Гі бог — тільки зло.

«Знаєш, як я уявляю бога: у вигляді величезного, невідомого нам продукуючого органа, що розсіває сім'я на мільярди світів, ніби незрівнянна риба, яка метася ікру в море. Він творить, бо така його божественна функція; але, плодючий до безглуздя, він невіглас у своїй справі (...). Людський розум — то хіба щаслива випадковість у цій його діяльності, поодинокі, скороминуща, непередбачена випадковість, приречена зникнути разом із землею...»

Зрозуміло, що ці думки, декоровані яскравим, гідним Мане описом антракту в Опері, романіст вкладає в уста свого персонажа Робера де Салена, але той говорить з його голосу. «Зголоднілий убивця, всесвітній ненажера смерті, який створює живі істоти, щоб їх потім вигублювати, калічити, прирікати на страждання, наділяти всілякими хворобами, невтомний руїник, він не знає перепочинку в своїй жахливій і огидній праці. Він вигідав холеру, чуму, тиф, безліч мікробів, що підточують наше тіло, і хижаків, які пожирають слабкіших од себе».

Хто ж відтак, за Мопассаном, надолужує й спокутує своє на цій планеті? Кому добре? Закоханим? Тваринам! «І тільки. Вони не відають про цю жорстокість, бо не здогадуються про закон смерті, що тяжіє над ними так само, як і над нами».

Бог, це велетенське начало множення, недобрий до людини. В нього немає для неї порятунку — крім хіба що повернення назад, до тварини, до асоціального. Але ж, згадаймо, це вже було в первісних релігіях: культ Ваала², вірування Стародавнього Єгипту і Кносса!³

¹ Єретичне релігійне вчення, що виникло у Персії в III столітті. Згідно з ним, людина повинна додержувати правил високої моралі, її діяльність має сприяти добру в його боротьбі зі злом (*прим. перекл.*).

² Фінікійське — пан, володар; бог сонця, плодючості та землеробства (*прим. перекл.*).

³ У бронзовому віці місто на острові Криті, центр так званої Егейської культури. Осібно відзначимо, що обожнювання органів розмноження було поширене й існує досі серед багатьох народів:

Конаючи, Мопассан веде діалог з Палермським Бараном у логічних крайнощах відчайдушного богохульника. Гігантський тваринний символ простер свою тінь на спалюваний світ сумного бичка.

Дражливий, збуджений, Мопассан учиняє скандал за табльдотом і свариться з лікарем, який заборонив йому крижаний душ Шарко. Безневинний Каїн, він знову змушений тікати. Його притулок — Канн. Він іде зигзагом, ніби зубцями пилки. 30 вересня він телеграфує Лаурі.

«Почуваюся чудово. Канн мені більше не страшний. Роблю чарівні морські прогулянки. Лишуся до 10, з тим тижнів на три в Париж, поринути в світське життя, щоб підготуватися до роботи».

Не далі, як два тижні тому він подумував про самогубство. Тепер краще. Та незабаром, коли він повертається на вулицю Боккадор, його знову підтинає, як скаже Франсуа, «невимовне слабування». І Казаліс, Гранше та Дежерін спроводжують його назад у Канн!

Саме цієї осені в Сімієзі оселяється одна російська родина. Спадкоємиця, за її власними словами, страшенно захоплювалася Мопассаном, порівнюючи його з Шодерло де Лакло. І, як десять років тому Марія Башкирцева, вона пише йому. Незважаючи на кризу в хворобі, Гі відповідає їй 18 жовтня з Парижа:

«Мадемуазель,

Мені дуже легко вдовольняти вашу допитливість, адже лист ваш такий утішний і оригінальний, що я роблю це з дорогою душею.

Ось мій портрет, виконаний торік у Канні. Мені 41 рік; як бачите, я набагато старший за вас!

Що ж до інших подробиць, які вас цікавлять, то вони перед вашими очима.

За тиждень я повертаюся на зиму до Канна, де житиму в Шале де л'Ізер, поблизу шляху Грасса.

Маю яхту «Любий друг», що чекає на мене в порту Антіба.

Я біля ваших ніг, мадемуазель, вражений і запово-
нений».

Розчарована дівчина сприймає цей натяк за грубість.

у минулому — в єгиптян, греків, римлян..., нині ж — зокрема, в Індії, Японії, та як пережиток — серед населення Європи: скажімо, випікання паски цілком певної форми тощо (*прим. перекл.*).

Гі пояснює непорозуміння і, власне, спрямовує листування на вже торовану стежку:

«Я гадав, звичайно, що ви хочете мене заінтригувати, як це робили до вас, — лишаючись при цьому завжди невідомими. Я ж, своєю чергою, намагаюсь бути зрозумілим по всіх пунктах, щоб не справляти враження буки. В житті я, проте, інший. Певен, важко знайти ще такого відлюдька. Разом з тим я спостерігач. Мене вабить незвичне. Невиразне ж, варте уваги, я гречно спускаю з ока».

Юну панну, проте, це не вдовольняє. І, на відміну од листування з Марією Башкирцевою, Мопассан тепер сам уриває подальші з'ясування. Уже будучи в Шале де л'Ізер.

«Це останній лист, який ви матимете від мене (...). Ваші альбомні запитання вкрай дивують. Я не вважаю за потрібне відкривати своє життя, воно нікого не обходить. Я розчарований, анахорет і дикун.

Я працюю, і цим все сказано, а щоб бути для того нічим не зв'язаним, веду кочівне життя, і тільки мати знає, де я». Це разом і останній, виповнений щирості автопортрет Гі. «Ніхто достоту мене не знає. В Парижі про мене ходить слава загадкової людини (...). Я розірвав абсолютно з усіма письменниками, які, позбавлені уяви, так дивись і втулять вас у свій черговий роман. А втім, я не пускаю на поріг і журналістів, категорично заборонивши будь-що писати про мою особу та приватне життя (...). Я дозволяю говорити лише про мої книги».

А що його дописувачка, підколюючи, натякає на Мусю, з якою, мовляв, він поводився лагідніше, він уточнює:

«І справді, я відповів мадемуазель Марії Башкирцевій, але ніколи не хотів її бачити. Вона написала мені, що таки доб'ється свого. Тим часом я поїхав в Африку, відповівши їй, що з мене досить цього листування (...)».

Далебі, це ті самі викрути Казанова, дочасно постарілого, задиханого, змарнілого, що скрипить перед кінцем, карикатура на його колишні романи, ідеалізований — з Марією і визивний — з Жізеллю д'Есток; все те саме, в усіх нюансах, але від певного часу, лиховісне, як танок смерті.

А що ж «Анжелюс»? Мопассан ЗНАЄ — нема вже на що надіятися. І дотримає даного собі слова.

Виття собаки.— Різдво на островах Іль.— На Граському шляху.— Історія хвороби до лікарні.— Спадковість.— 1 січня 1892 року.— Останній акт.— «Пристойне» самогубство.— Мобілізація.— Лаурине рішення.— Біля причалу.

З вікна Шале де л'Ізер Гі де Мопассан бачить море і, аж ген за Ля Напулем¹, вершечок Естереля. Коли він у гарному настрої,— а це ще буває,— він милується сліпучим криноліном гори Сан Пейр.

— Я довідався, мосьє,— каже Франсуа,— що наша сусідка є вдовою Літтре².

— Браво! «Ми не кинемо літератури». Мені рішуче подобається цей дім!

«На самому півдні Канна я найняв чарівне шале, звідусіль захищене од вітрів (...). (Будинок) стоїть посеред косогору, довкола ж — місто. Коли б він належав мені, я назвав би його грілкою...»

Попри весь урбанізм цього кварталу, не важко, проте, уявити, яке полегшення відчув Мопассан, забившись до цієї добротної провансальського типу оселі, по проспекту Грасса, 42, ознаменованої хіба лишень побіжним болезаспокійливим рядком з його збірки «На воді»: «Усе любе душі на цьому чарівному березі».

Але усміх тепер чи не виняток. Більше буває навпаки.

У жовтні 1891 року англійський книгопродавець сповіщає, скажімо, що збірка «Дім Тельє» в Авара розійшлась. І Мопассан негайно ж констатує цей факт через судового виконавця; він наполягає, щоб Віктор Авар завжди мав у магазині мінімум 500 примірників його книги. І то все — в досить брутальний спосіб. Далі нова прикрість: нью-йорська «Стар» сфабрикувала з його новели «Тестамент» довжелезний роман і, без згоди автора, підписала його ім'ям. Ми знаємо про це від Люм-

¹ Бальнеологічна станція Приморських Альп (прим. перекл.).

² Еміль Літтре (1801—1881) — один з найосвіченіших людей своєї доби, що залишив слід у багатьох сферах французької культури, мовознавстві і філософії; найзначнішою справою його життя був великий «Словник французької мови», епохальна подія у французькій лексикографії (прим. перекл.).

брозо, а також з телеграми, датованої 19 жовтня, яку Гі надсилає матері.

«Знову дуже похолодніло. Час рятуватися. Іду п'ятницю або суботу. Негайно вишли американську газету «Стар». Я притягну їх до відповідальності».

Скрізь він затіває процеси, учиняє позови, оскаржує. На борту «Любого друга» він ганить хвили. В шалі його раптом опановує манія величності:

— Скільки разів я просив вас, Франсуа, називати мене «пан граф».

І нова маячна ідея — побоювання солей. «Учора я почувався трохи краще й відправив вам заспокійливу телеграму, однак після того я мав жахливу ніч страшного розладнання мозку, голова розвалювалася від нестерпного болю. Піт збігав чолом як з джерела цей ранок я упав і невдовзі в моєму саду (sic). За тиждень я схуд на 10 кіло».

Хибує не лише пунктуація; почерк — не впізнати, синтаксис кульгає, а проте ніщо не псує жорстокої краси стилю!

«Пишучи вам моє чоло вкривається потом, а голова підказує якісь недоладні слова. Повітря тут насичене сіллю і без сумніву є причиною цього ускладнення адже відтоді як я приїхав сюди напади день у день посилюються, і я відчуваю, що мій солоний віддих — причина, причина (?) серйозного загострення дедалі більшого порушення мозку.

Я запитав Даремберга, чи не є це розслаблення мозку через промивання. На що він мені відповів — божевільний про таке розслаблення ніколи не здогадається, тоді як я дуже добре відчуваю й пояснюю свій стан. Ця напасть трапилася на третій день після початку промивань, хоч спершу по виїзді з Парижа мені покращало. А тепер — зле»¹.

Страх прибирає явно маячного вигляду:

«Учора, в день ненависних страждань, я переконався, що все моє тіло, тканина й шкіра, насичені сіллю (...). Я терплю болі, а точніше — муки з усього, хоч що б укинув у шлунок (...). Більше немає слини — сіль усе висушила — тільки якась огидна й солоня рідина, що стікає з губ (...). Я думаю, це початок агонії (...). Головні

¹ Колекція Данієля Сікля.

болі такі страшні, що іноді, коли стискаєш скроні руками, здається, ніби то голова мерця...»

Спалахи різючих образів.

«Виття собаки — ось що найкраще здатне передати мій стан. Гірка, ні до кого не звернена, невимовна скарга, кинута в безвість ночі, тоскний крик відчаю, несамохіть вивергнутий з себе... Коли б я міг так стогнати, я б щораз подавався у велику долину чи забивався в хащу лісу і вив би отак годинами в суцільній темряві».

Немов безсторонній, Мопассан констатує: «Розумово виснажений і все ще живий, я не можу писати. Я більше не бачу. Це крах мого життя».

І тоді він повертається до свого рішення. Він не помере божевільним. Він покінчить з цим раніше. Та коли саме? Піти передчасно — безглуздя. Тут дарма знехтувати жоден шанс. Та є ризик і «запізнитися»: може більше не випасти ясної миті. І «надто пізно» лякає його ще дужче, аніж поквап. Між цими двома крайнощами він пише свій тестамент. Спадок буде оформлений через добродія Годе: «Я вмираю. Певен, що мене за два дні вже не стане. Візьміть на себе клопіт щодо моїх паперів і зв'яжіться з мосьє Колле, моїм нотаріусом у Канні. Шлю вам останній свій привіт (...). Смерть неминуча, я збожеволів! Моя голова верзе нісенітницю. Однак у мене є вихід. Прощайте, друже, ми більше не побачимось!»

«Щоденник» Гонкура в запису від 1 жовтня 1893 року містить таке:

«На різдво (1891), проти свого звичаю проводити його, як гарний син, разом із матір'ю, він пише їй, що не зможе приїхати, бо святкуватиме, за його власним висловом, у товаристві «наших друзів» (...). Пані де Мопассан обмежилася зауваженням Алексісові, що ЦИМИ ДРУЗЬЯМИ були дві жінки, хоча й не назвала сестер Канн.

Що трапилося під час цієї зустрічі? Адже назавтра Мопассан надсилає матері телеграму, без кінця й початку, якою повідомляє, що дами розсердилися на нього й на неї; насправді ж вона ніколи їх не знала».

Інцидент, певне, стався серйозний, бо, навіть коли не брати до уваги ці Гонкурові натяки, новорічна ніч на Сент-Маргеріт у декораціях островів Іль мала бути не так скандальною, як трагічною. І то все, що відомо:

Мопассан оглядає свій револьвер. Мати не переживе цього. Але хіба їй легше буде довідатися, що він опинився в божевільні? «Це ти, ти божевільний у нашій родині!» Ні! Кінець, але тільки не такий, як в Ерве!

Другого дня, після більш аніж бурхливого Нового року на островах, відчувши себе краще, Мопассан виходить по обіді в місто. Неквапливо іде Грасським шляхом, утішений красою лагідного надвечір'я. Та незабаром Франсуа бачить його мертво-блідим, обличчя спотворене гримасою жаху, тіло б'ють дрожі:

— Я прогулювався, Франсуа. Дійшов до церкви, заглянув у порт. Бачив «Любого друга». І біля повороту на кладовище зустрівся з привидами. Я налякався! Ви знаєте, що таке страх?

— Так, мосьє.

— Ні.

Моторошний, просто неймовірний, фантастичний жах. Якийсь потойбічний. Не страх, що його зазнав солдат. Той він не раз аналізував: «Страх — то розпад душі (...). Справжній, проте, страх є ніби спогадом про примарні жахи минулого». Звідси — головне: «Людина, що вірить у привиди й силою уяви викличе вночі цю мерехтливу подобу, має спізнати страх в усій його потворній суті».

Він написав це десять років тому!

— Привид, Франсуа, і то найгірше... Це був...

На застиглому, неначе маска, обличчі емалево блищать збуджені очі.

— То був сам я!

Він задихається, в погляді — жах.

— Він наблизився до мене. Нічого не сказав... Лише зневажливо стенив плечима. Він ненавидить мене... Франсуа, не залишайте відчиненими дверей, усі замки — обов'язково на два оберти.

Обтяжлива тиша. І в ній, мов камінь, раптом запитання:

— Франсуа, а ви, ви вірите у привиди?

— Я... я не знаю, мосьє.

— І я теж, Франсуа, я теж! Найжахливіше, що я не вірю в привиди. Я знаю, то галюцинації... Всі ці примари — в мені самому!

Причина ж такої трагічної розв'язки, як, власне, раніше — випадання волосся, болі в очах, мігрені, — і тут

медики не сперечаються, — одна: підхоплена хвороба. Сифіліс. А її стрибок, швидке прогресування — в самому Мопассанові. В його ліношах, у соромливому додержанні «пристойності» й відмові од сексуальної стриманості.

Зрештою, дарма дивуватися, все на своїх місцях. «Дуже часто первісним виявом загального паралічу є оте інтелектуальне піднесення, ота функціональна збудженість, розумова надпродуктивність, а разом і статева екзальтація, отой нестримний шалений еротизм, що характерне для кращих років Мопассана»¹. Але тоді ще не були відомі біологічні чинники цієї «ейфорії».

Очі? «Різь в очах...» Окуліст Ландольт, оглянувши Гі в 1883 році, констатував велику можливість сифілісу (у 80 випадках із ста); він скаже в розмові Едмону Гонкуру, що коли б Мопассан навіть мав найкращі очі, «вони б скидалися на пару коней, яких не можна запрягти разом, під одні віжки, — і що ХВОРОБА ОЧЕЙ БУЛА ВТОРИННОЮ». Тільки через шість років по смерті Гі, в 1899-му, буде встановлено, і то зробить Бабинський, що розлад зору, так званий «симптом Аржіля Робертсона», є незаперечною ознакою сифілісу; і лише в 1913-му Ногуші ототожнить наявність спірохети в мозку — з прогресуючим паралічем (П. П.), а лікування П. П. розпочнеться аж у 1917 році.

Такі лаштунки, тло, на якому відбувається цей жахливий танок смерті довкола приреченого.

Усвідомлюючи безпорадність медицини, Мопассан без упину міняє лікарів. Він вдається навіть до явних шарлатанів. Після відомого листа Пеншонові в березні 1877 року про «не якусь там жалюгідну нежить» він більше не ошукується щодо походження своєї недуги. З цього поширилася думка, ніби він не хотів лікуватися. Насправді ж він лікувався. Весь час. У панічній загіпнотизованості перед цією хворобою і взагалі контактуванням, що відбито, зокрема, в його «Сестрах Рондолі» й інших оповіданнях. Але лікувався він украй погано, такими нерадикальними засобами, як ефір, банки, холодна гідротерапія, сонце.

Проти цього справді міфічного лиха медицина діяла тоді наосліп.

2 листопада 1893 року, через чотири місяці після

¹ Еї Анрі, Бернар П., Бріссє Ш. Підручник психіатрії, 1960.

смерті Мопассана, доктор Жільбер Балле, присвячуючи свій курс лекцій початковій стадії загального паралічу, навів типовий приклад, як один письменник, покладаючись на діагноз простої неврастенії, багато місяців приймав сильні душі, доки не виявилися в усій повноті ознаки прогресуючого паралічу.

Від того часу, далєбі, мало хто з письменників викликав таку зацікавленість медицини. Тези спеціалістів, від професора Лакассаня до лікаря Шарля Ладама, для необізнаної публіки різняться хіба окремими варіантами. Адже збігаються в найголовнішому: смерть Мопассана спричинило не БОЖЕВІЛЛЯ, Мопассан помер од «своєї» хвороби. Полишимо для фахівців сам нюанс: що розвиток цієї недуги набув, точно кажучи, форми скоріше ураження нервової системи, аніж загального паралічу. Бо в кожному випадку джерело одне: хвороба століття.

Чи не найгрунтовніша, мабуть, у цьому ряду — дисертація Шарля Ладама, розпочата ще в 1919 року й завершена в 1951-му. Ладам виходить із, здавалося б, суперечності: з одного боку — **ДОВЕРШЕНА, МОГУТНЯ ТВОРЧИСТЬ**, що триває до 1890 року й на тому раптово уривається, і з другого — невблаганна, давно підхоплена хвороба.

Між 1919 роком, яким датовано перші розвідки, і 1951-м, коли праця була доведена до кінця, з'явилось чимало важливих документів, надто ж, зазначимо, нотатки Ландольта¹. Після них уже неможливо було перечувати поєднаність між розладом зору й психічними зривами 1891 року.

З огляду медицини все розв'язується просто. Мопассан «міг багато й плідно творити, бо недуга його, ураження нервової системи, тривалий час лишалася локалізована далеко від мозку» і «не впливала на активну розумову діяльність геніального письменника аж до 1891 року, коли вона поширилася на кору головного мозку».

У свою чергу, Мопассан, наслідуючи під кінець життя колишній хвалькуватий тон листів до Пенсона, не раз

¹ Опубліковані Жоржем Норманді в його книзі «Останні дії Мопассана» (1927 рік).

оповідав, що підхопив свою хворобу в двадцять років¹ від «чарівної жабки», подружки по веслуванню, якоїсь, певне, сестри Бerti Ламар і Мушки, а може — й від самої Мушки. Отже, коли покладатися на цю щиросердість, лихо спіткало його десь між 1871 і 1876 роками. А втім, у нього завжди було доволі шансів, великих і малих.

За твердженням лікаря Моріса Пійе, який покладався на свідчення приятеля Гі П'єра Жіффара, це сталося в 1873 році. Лікар Сабуро називає, проте, 1976 рік і додає: «Найперші симптоми виявилися в січні чи лютому наступного року, зараження ж слід віднести приблизно на грудень 1876-го». Що хвороба його набута, вважає і Лакассань; нагадавши про значне поширення її в Європі того часу і зокрема спалах 1875—1878 років, він кваліфікує випадання волосся як прояв другої стадії хвороби.

У світлі всіх цих, так би мовити, не виключених можливостей, розбіжних лише в деталях, професор Ладам простежив різні родинні відхилення як з батькової, так і матиної ліній, і звертає увагу на певну «нервовість» з боку сестри Альфреда Ле Пуатевена, який, знаємо, страждав на аутоскопю, як, власне, згодом і Гі. Звідси цілком імовірно, що набута хвороба розвивалася на тлі невротичної спадковості.

Одне слово, багато причин спрямовувало корабель Любого друга в безодню — спірохета, спадковість, глибока перевтома, констатована ще професором Мажіто, лікарська необізнаність і, нарешті, зловживання наркотиками, надто ефіром. Це, між іншим, у нього теж «у крові». Лаура призналася в 1892 році. «Я стара й дуже хвора, і моя пам'ять розладнана наркотиками, які я п'ю склянками. Вона «відключалася», не очікуючи агонії свого сина.

27 грудня, за сніданком, Мопассан подавився й за- кашлявся.

— Шматочок рибного філе потрапив мені в легені. Логіка, що так опиралася ще кілька днів тому існу-

¹ З чого випливає, що це трапилося десь 1871 року, можливо, одразу ж після розгрому, хоча він надто розсудливий, вживаючи вираз «двадцять років» у його пустопорожньому значенні. Згідно із спогадами діда Марселя Аллена — Паскаля Аллена, перший випадок захворювання у Гі мав місце ще до його двадцятиліття, в Етрета.

ванню двійника, тепер скрізь тріщить. Через годину «Любий друг» із Гі на борту виходить у море. Але прогулянка триває недовго. Вони повертаються. Ледве ступаючи на негнучких ногах, Гі, сходить по трапу.

28-го в Ніцці, під час сніданку з матір'ю і маленькою Сімоною він уперто й важко мовчить, навіть його улюблениця не розвіює цієї похмурості.

29-го, пополудні, навідується лікар Даремберг. Гі приймає його у ванній кімнаті. До Франсуа долітає сміх. Потім, у саду, стривожений Даремберг каже камердинерові:

— Фізично ваш господар дуже міцний, але хвороба не щадить його мозок. І все ж — дивина! — хвилину тому він оповів мені про свою подорож до Тунісу — легко, без жодних провалів пам'яті!

30-го Гі вирушає на своєму триколісному велосипеді в Антіб до Мютерса; вони довго гомонять про догляд за яхтою, і Гі запрошує капітана назавтра поснідати в Шале де л'Ізер. Мютерс не відзначає нічого аномального. Але на ранок завважує — очі господаря червоні і якимось непевно блукають. У вітальні Гі мовчки падає на канапу. «А проте він сідає до столу, — свідчить Франсуа, — і, для годиться торкнувшись їжі, одразу підводиться, перепрошує й зникає».

1 січня 1892 року. Все нібито гаразд. Гі прокидається о сьомій ранку і віддає розпорядження — після полудня вони знімаються з якоря. В море! Принісни пошту, Франсуа складає йому свої добрі побажання. Серед розконвертованого — привітання від Дюма-сина. Та несподівано Гі скаржиться на туман перед очима й стомлено відкидає паку.

Відтак з'являються моряки.

— Мосьє, — починає Бернар, — як бачите, ми тут. Оцей лежень Раймон — найбільше мідне горло на все узбережжя. Коли не треба. І я... Ми прийшли... авжеж... побажати вам... гарного й щасливого року, погідного вітру і... щоб ця шльоха-море облишило свої собачі вихватки! А ще — щоб ми таки пішли до берегів Марокко...

— Я теж хотів вам сказати... — затинається Раймон.

— Дивина! І чудо, о святий Ферреоль! У мого шуряка прорізався хист слова!

— Та хоч трохи помовч, ти! Мосьє... я... тобто...

— Любий Геркулесе, — приязно підтримує Моласан, — куди легше хропти, як всі циклопи Греції, чи не так?

— Воно звісно, але ж я... свята Селесто!.. нічого не виходить, і край!

— Ет, я ж, бовдуре,— наскакує Бернар,— уже все сказав і без тебе! Яка ганьба, що моя сестра віддалася за такого йолопа!

Мопассан вибухає своїм щирим, по-дитячому розго-
ністим сміхом. Це востаннє він так весело й невимуше-
но регоче.

— Дарма, Раймоне, не нітється...

— Еге ж... пане, це не я зичу вам щасливого нового року... То... то яхта! «Любий друг». Хху...

У Мопассана клубок підступив до горла.

— Дякую. Думка й справді — як вітер. Летить, куди хоче. Ось бачите, п'ятдесят листів. Од міністрів, прин-
ців, графинь... Віддаю їх усі за ці слова, за важке ма-
троське красномовство Раймона!

Мопассан схвильований.

— Франсуа, не спізнитися б на поїзд, моя мати чекає. Якщо не приїдемо, вона вирішить, що я захворів.

Франсуа й господар дістаються Ніцци. Гі, як завжди, снідає в ресторані Равенеля. Лаура вважає, що він над-
то блідий. І непокоїться. Адже ці його слова!...

— Мамо, я п'ю пігулки, що відвертають серйозні не-
приємності.

Після закінчення трапезування Лаура благає Гі:

— Зостанься, сину, не їдь!

У досьє Люмброзо є й інші свідчення Лаури щодо са-
мої кризи: «Я висла на ньому, я молила його, я ставала старістю на коліна. Та він слухався свого біснуватого привида. І я бачила, як його поглинала ніч... забала-
куючись, несамовитий, безумний, він ішов невідомо куди, моя бідна дитина».

Справді, розлука була драматична. «О четвертій, — оповідає Франсуа, — подали екіпаж, який мав одвезти нас на вокзал». Вони повертаються в Канн. Про намі-
чений вихід у море не могло бути й мови. Дома, в Шале, Гі одягає шовкову сорочку й легко обідає — крильце курки, приправлене сметаною, ванільне рисове суфле й мінеральна вода.

Потім він ходить туди й сюди з вітальні в їдальню. Це звичка. Він ходить, коли працює; ходить, коли щось зважає і коли поринає у мрії; часом він ходить просто так, аби лишень не сидіти. Ходить він і цього разу — приймаючи рішення.

Тассар заварює йому чашку ромашкового чаю і ставить банки. О пів на дванадцятю його господар у ліжку. Пів на першу, переконавшись, що повіки Гі стулені, Франсуа виходить, лишивши прочинені двері. Його вже змагав сон, коли на ганку нетерпляче хтось подзвонив. Франсуа встав, зійшов відчинити. Виявляється, принесли телеграму, «надіслану з якоїсь східної країни». То було, як оповість Тассар, «привітання від найневгамовнішого ворога мого господаря», від таємної особи, яку Франсуа з острахом і злістю називає «Дамою в сірому». Камердинер навшпиньках заходить до Гі, той спочиває, і нечутно кладе телеграму на нічний столик¹.

Франсуа повертається в своє ліжко. Було вже по другій, коли він знову підскакує — цього разу від страшного гармидеру. Спросоння хапаючись навпомацки, він не збагне, що, власне, коїться. Ніби якийсь велет трощить спочивальню господаря. Нарешті слуга вискакує в коридор і кличе Раймона. Двоє чоловіків біжать по сходах і як стій... застають Мопассана — скривавленого, несамовитого, в марній спробі висадити віконниці, щоб викинутися вниз.

Шість років тому Мопассан писав:

«Потім він знову сів до столу; висунув середню шухлядку; взяв звідти револьвер і поклав його зверху паперів, де світліше... Сталь лисніла й кидала тьмяні відблиски, (він) утупився в зброю невидючим поглядом п'яного, далі — встав і почав ходити.

Ступаючи з кінця в кінець кімнати, час від часу зупинявся, щоб одразу ж рушити знову...

Він узяв револьвер, широко, в жажливій гримасі, відкрив рота й упхнув дуло, наче збирався його проковтнути. І лишався так кілька секунд, нерухомий, тримаючи палець на спуску»².

Ця сцена, написана задовго до реальних подій, ніби спроектована в життя твором. У ній — майже точно відбито, як усе сталося. Письменники, далєбі, не остерігаються того, що пишуть. Воронований поблиск пістолета

¹ Ця історія з телеграмою, яку приносять опівночі, здається дивною; зокрема, насторожує випадок, коли не доставили телеграму, що забороняла спалення індуса в Етрета. А втім, за довідкою міністерства зв'язку, поштове бюро в Канні того часу функціонувало до 23 години.

² «Маленька Рок».

на столі. Гі стріляє. Все повинно було скінчитися. Але натомість він чує лише уривчастий клац собачки.

Мопассан розуміє: у нього вкрали смерть. І його поймає шаленство. Навісніючи, він хапає ніж для паперу й намагається перерізати собі горло. Завивши від болю, перемазаний у крові, обернувшись нараз на героя з балаганних пригод Петрушки, він одним стрибком опиняється біля вікна. Ці віконниці, звідки йому знати, як вони відчиняються. Засувка не піддавалася. Він скажено, щосили шарпає. І чує голоси, кроки. Він вие ще дужче. В нього божевільний вигляд і по-божевільному невідпорний аргумент — він не хотів бути божевільним!

Хто ж розрядив револьвер? Хто відповідає за продовження цієї агонії? Франсуа¹. Франсуа, з намови Лаури.

Франсуа, певний, що він чинить правильно. Франсуа, адже за кілька днів перед цим його господар стріляв посеред ночі в уявлюваного волоцюгу.

«Ех, Франсуа, Франсуа! Навіщо ви витягли кулі з револьвера?»².

Від миті, коли слуга й матрос ускочили до кімнати, свідчення розходяться. І то — з двох причин. В основному, безперечно, через саму гарячковість ситуації, але разом і через одверте намагання Франсуа подати речі з часом «як належить», «пристойно» — «комільфо». За першою версією, Мопассан сказав йому:

— Дивись, дивися! Це все подофіл, що його мені нараяли!

Протягом багатьох місяців Гі вживав пігулки цього модного тоді проносного. Можна було почути, як він казав про них у Равенелі, та й пізніше, протягом наступних тижнів, він ще не раз про них згадуватиме.

Так, зрештою, показував Франсуа спочатку журналістові Стіглеру з «Еко де Парі».

За другою ж все залагодилося куди шляхетніше.

— Бачите, Франсуа, що я накоїв,— каже Мопассан,— я перерізав собі горло. Хіба не божевільля!

Тобто притиск уже на тому, що замах Гі — обмірковане самогубство.

Звичайно, журналісти допитали й другого свідка, моряка Раймона. «Я вилетів нагору й побачив, як мій гос-

¹ За Люмброзо і Майньялем.

² Каміль Удіно.

подар б'ється об віконниці в своїй кімнаті. Мені ледве вдалося укласти його в ліжку; він відбивався з неймовірною силою. Надриваючи душу, я мусив зв'язати його»¹.

Франсуа приховав цю деталь. Коротше кажучи, вони гадали, що їхній господар сплив з розуму.

Лікар Валькур наклав необхідні шви. Рана була неглибока. Коли він пішов, Мопассан нібито висловив Франсуа і Раймонові «свій жаль з приводу вчинку, який завдав їм стільки прикrostі. Він простягнув Раймону й мені руку: він хотів перепросити нас за все, що накоїв, зваживши всю загрозливність своєї хвороби...»².

Назавтра, 2 січня, близько восьмої вечора, після бентежного, перебутого в ніяковості дня, Мопассан підводиться на своєму ліжку:

— Франсуа, ви готові? Ми вирушаємо. Оголошено війну!

Спершу збитий з пантелику, Франсуа, проте, заходить на тому в гру:

— Ні до чого так квапитися, мосьє. Адже ми повинні зібратися лише наступного дня після мобілізації.

— Як, ви затримуєте наш від'їзд! Домовилися ж, в разі реваншу ми йдемо вдвох. Відплата! За всяку ціну! І ми доб'ємося свого!

Марення кидає похмуре світло на підсвідомий порух думки Мопассана від самого дочасного змужніння солдата «другої лінії» й до цього поступового згасання під лиховісний усміх смерті. Зайве потверджується те, що проросло, скажімо, в «Анжелюсі». Бо і в зрілому віці Гі зберігав дитинність непогамовного юнака — довірливо, запального й романтичного. Він назавжди лишився великодушним і чутливим, однак деякі нервові двигу-

¹ Вирівнюючи ці розбіжності, П'єр Борель приписує Бернарові такі захисні слова: «Це було близько одинадцятої вечора. Ми полягали спати, Раймон і я, на нижньому поверсі. Раптом ми почули страшний гармидер... Негайно ж Раймон і я піднялися в кімнату письменника. Мосьє де Мопассан, людина геркулесової сили, гатив у віконниці стіни навпроти. Спільно нам ледве вдалося покласти письменника в ліжку. Нарешті, після тривалого опору, все скінчилося угамуванням і мало не перепросинами, він був певний, що повівся з нами бругально...» Ці свідчення вельми, сказати б, сумнівні — неправильно поданий час, та й взагалі тієї ночі Бернар був із своєю родиною! А втім, ми зупинилися на них САМЕ ЧЕРЕЗ ТЕ, ЩО ВОНИ НЕПРАВДИВІ.

² Тассар.

ни в ньому, безумовно, діяли немовби відокремлено, особібно від інших, не узгоджено. Початок бо ж цього — у війні 1870 року. МОПАСАН НІКОЛИ НЕ ПРИЙМАВ, НЕ БАЖАВ БУТИ ЗААНГАЖОВАНИМ, ТОБТО ЖИТИ СПІЛЬНОЮ НАСТРОЄНІСТЮ З ІНШИМИ, ЗА ВИНЯТКОМ ХІБА ВІЙНИ ПРОТИ НІМЕЧЧИНИ. НА НЕІ ВІН ПОДАВСЯ З ЕНТУЗІАЗМОМ! Тільки ця спонукальна причина могла врятувати від бездіяльності.

У пароксизмі, надпориві кризи в хворому тілі знову повстає молодий, травмований розгромом солдат. Не підлягає сумніву, Мопассан не зміг здолати подвійного шоку — війни й поразки. Його песимізм є, отже, швидше наслідком, аніж причиною. Надто рано воювати, коли за плечима лише двадцять літ!

Рішення тепер у руках Лаури. Наміри її сина цілком очевидні, і не завжди буде при ньому Франсуа, щоб розряджати револьвери. Лікарі наполягають: треба ізольовати. Психіатрична клініка...

Вона не знаходить собі місця в люті. О, ні! Нізашо! Тільки б не кінчалося, як з Ерве! Тільки не цей жахливий скандал! Та потім вона розмірковує. Де певність, що він не повторить своєї спроби?

І вона пристає на одностайну пораду лікарів. Нехай, але тільки не до Брона! Лише заклад лікаря Бланша, найкращий у Франції, може бути гідний Мопассана! Замок — для народження і найдорожча лікарня, «Дім Трьох Зірок» — для агонії.

4 січня в Шале де л'Ізер прибуває санітар від лікаря Бланша.

За всіх часів, безпорадні перед загадкою божевілля, люди несвідомо реагували на нього в один спосіб. Вони відчували, що треба якось ПРОБУДИТИ ХВОРОГО. Канчук, тортури, колесування, холодний душ, нав'ювання страху перед нечистою силою й чортом, гіпноз, яма для гадів, електрошок і різні гнітючі хімічні подразнення були і є власне не чим іншим, як формою більш-менш емпіричного, виведеного з досліду ПРОБУДЖЕННЯ. Божевільний повинен ніби вистрибнути з самого себе. А втім, іноді вдавалися й до екстраординарного.

Хтось пропонує:

— Його яхта!

Невідомо, кому належала ця ідея, але, перш ніж відправити Гі в Париж, лікарі вирішують влаштувати Мопассану зустріч із «Любим другом». Споглядання — то диво, воно не тільки театральне, але й цілюще.

І от одного гарного січневого дня жителі Канна бачать незвичну процесію зосереджених добродіїв, які, поминувши стару церкву, спускаються до причалу на березі величезної блакитної затоки. Вдихаючи неповторний запах моря й корабельного вару, важкою ходою підхмеленого й одутлого гультая ступав між двох санітарів вирлокий чоловік; руки його були стягнуті гамівною сорочкою.

Дослідження життя й творчості Мопассана багато в чому завдячують італійському колекціонерові Альберто Люмброзо, часто, до речі, цитованому і в цій книзі. Артін Артін'ян, який познайомився з ним на схилі його віку, лишив портрет цього симпатичного ерудита, коли той мешкав у Фраскати, в розкішному номері жіночого монастиря. Цей збирач спогадів наполеонівської доби зацікавився нормандським письменником за досить виняткових обставин. Невдовзі по смерті романіста, абсолютно йому байдужого, Альберто Люмброзо одного дня теж опинився в Пассі. І, треба ж так статися, зайняв кімнату номер 15, на горішньому поверсі, в якій помер Гі. Цього виявилось досить. Завдяки контакту спочатку з Лаурою, він став перший великий колекціонер, який зацікавився Любим другом. Навряд чи може бути несподіванкою, що він геніально осягнув значення останнього діалога Гі з «великим білим птахом». Він був хворий і любив Гі:

«Блакитне небо, прозоре повітря, легкий граційний обрис дорогої яхти, — все, здавалося, несло спокій. Погляд його злагіднів... Він довго дивився на свій корабель, і в очах його сколихнулася меланхолійна ніжність...»

Мопассан ворухив губами, але з них не злетіло жодного розбірливого звука. Коли його забирали, він ще кілька разів обернувся. Ніщо вже не здатне допомогти цьому нещасному. «Любий друг», його утішна проекція щастя, з дерева, вітрил і оснастки, його осяйне друге «я», показний стрімкий красень не міг більше перешкодити своєму капітану поринати в пекло, яке він несвідомо напророчив і до якого без передиху йшов після «Горля».

ЗУСТРІЧ
ІЗ ДЗЕРКАЛАМИ

Іноді в глибині моєї натовленої, отруєної недовірою душі на мить прокидається наївне серце хлопчиська.

1.

«Я їх колекціоную». — «Мужчина, обліплений жінками». — Дама в сірому. — Ефіроман-еротоман. — Три виміри однієї агонії. — «Вельми емансипована з Нансі». — Дивний історик. — Скандальна Жізель д'Есток. — Суфразжистка на зорі Третьої республіки. — Візит фехтувальника. — Замах у ресторані Фуайо. — Проблема цінність «зшитка Жізелі».

Телеграма «Дами в сірому», забута на нічному столику Гі, — одна із таємниць його чуттєвого життя, складного в усіх своїх виявах: як у вчинках, так і в їхній психології. Пристрасть до зміни місць, що чимдалі частіше кидає Мопассана з моря на берег і навпаки, зумовлювала і його взаємини з жінками. Ні туга, ні міgrenі, ні хворі очі, ні навіть праця, ні позашлюбні діти, ні час від часу спокуса вести усталеніше життя — ніщо не здатне послабити голод його плоті.

Щоб компенсувати невеличкі розміри своєї квартири по вулиці Боккадор, він наймає ще одну, за два кроки від першої. Шаблон? У квітні він просить Робера Пеншона замовити для нього «в найкращому готелі Руана гарну сонячну кімнату з добрим каїном...» Він бо ж хворий, його «переслідує невиліковна інфлуенца з жахливим нападом невралгії». Так, усе це так. А проте,

з інфлуенцею чи без неї, Дон-Жуан не приїде сам: «Не кажи нікому про мій приїзд. Треба зберегти в цілковитій таємниці, хто мене супроводжує, — в неї дуже ревнивий чоловік...»

Наявність холостяцької квартири потверджує, що Любий друг, цей варіант буржуазного й по-нормандському брутального Дон-Жуана, не склав зброї. Скільки їх було в нього, тисяча чи більше? Нехай триста (як це він згадує в бретонському оповіданні), і то, мабуть, далеко від справжньої вервечки. Та й як полічити? Він сам не в змозі це зробити.

Ми зустрічали багатьох його більш чи менш вродливих подруг. «Було ж чимало інших, цілком посередніх». Як і на своїй яхті, Гі, далєбі, каботажник із жінками.

Прешишна руда, що її він викрав безпосередньо із світського балу, осіла в нього й повисла на шиї. Гі кидає Тассару:

— Не можу більше, вистав її за двері!

Її заступила романтична американка з важкою кучмою золотого волосся, яка кохала Гі «за його добре серце, за його виняткову вірність та величезну доброзичливість...» (Гі тільки й зустрічав, що повій).. Це, власне, ті дві дами, «надзвичайно шикарні й обидві надзвичайно могутні», про яких говорить Франсуа наприкінці березня 1887 року.

Франсуа систематично пом'якшує:

«Молода дама в сірому костюмі запитує, чи в себе мосьє Мопассан.

— Ні, мосьє вийшов.

— Гаразд, я увійду, дайте на чому написати!

На аркуші шкільного зошита відвідувачка вивела: «Свиня».

Коли Мопассан повернувся й прочитав, він вибухнув реготом:

— Нехай би їх чорт побрав!

А це ж була справжня маркіза, донька колишнього міністра імперії.

Брутальність Мопассана, звичайно, у чомусь пояснюється його невмінням вчасно поривати. «Я їх колекціоную. З одними я зустрічаюся не більше одного разу на рік. З другими бачусь раз на десять місяців, з третіми ж — раз у квартал, а з деякими — в їхній смертний час, з іншими ж — лише в дні їхнього бажання повечеряти зо мною в кабаре...»

Як рвали від сміху боки в редакції «Голуа», коли Гі приніс туди цю хроніку своїх зелених літ!¹ Хвальба? Ба ні! Це потверджує, між іншим, і брат Ерміни. Він чудово розклав механізм любовного життя Мопассана: «Я цілком певний, Мопассану зовсім не доводилося завоювати всіх тих полюбовниць, що їх він просто мав, адже вони самі пропонували себе».

Ось чому Мопассан каже: «Я ніколи не кинув жодної жінки». Як ніколи й для жодної не робив винятку: всі вони однакові!

Любовні інтриги перепліталися: часто вони тривали паралельно. Для найнегідніших (а дійшло й до цього) — це стало звичайним (хоча б ті ж «подвійні шпильки»). Якась мадам N. вистежила його в Парижі і з револьвером у руці вдерлася до його пристановища в Шату. Обеззброєна вірним слугою, вона благає Франсуа «пустити її до мосьє Мопассана» і гірко ридає.

Природно запитати: яким дивом усі ці випадки не обернулися страшною драмою, — та відповідь, зрештою, напрошується сама собою: справжньої пристрасті між ними ніколи не було. Гі це усвідомлював. Уповні. Виразно, до відчаю. Коротку запальну фразу, кинуту в згадуваній уже «Марній красі», він повторив і в «Рознощикові»:

«Мені здається, я надто суворо ставлюся до жінок, аби підпадати під їхній чар... В кожній людині духовне співіснує з фізичним. Щоб покохати, я мав би знайти гармонію між цими двома початками, але вона мені не зустрічалася».

Одна «дотепна жінка» надіслала йому двадцять чотири ляльки: шість у вбранні світських дам, шість у чорному одягові черниць із білими чепцями, шість домініканок і шість удовиць у жалобі. Гі поставив їх в ряд. Кицька Пуссі й папуга Жако затіяли з ними гру.

У настрої Гі вимагає від Франсуа старі носовички й обертає удовиць на вагітних жінок. Потім наказує камердинерові запакувати ляльок в їхні коробки й повернути назад відправниці — Потоцькій.

Від бульвара Мальзерб і до Триумфальної арки ма-

¹ 31 січня 1881 року.

ленькі графині цокотітимуть, мов ті сороки, цілий тиждень! «Ох! моя люба, це нечувано, ви знаєте? Шість! За одну ніч! Від вечірніх присмерків до ранку!»

У травні 1887 року в Шату Гі купив у рибалок сто п'ятдесят живих жаб для «несподіванки» мадам К. «Франсуа, я хотів би, щоб жаби стрибнули їй прямо в обличчя й порозплигувалися по всьому салону. Передайте кошика так, щоб вона ні про що не здогадалася... І, головне, нехай би сама його відкрила».

Але дама, неабияка пройда, змусила відкрити кошика Франсуа — тож він кепсько виконав доручення. Перед справжньою навалюю жаб господиня, проте, не розгублюється:

— Так, звісно! Жаби! І найцікавіше в них — стегація. Що ж, Франсуа, віднесіть їх до озера в Булонському лісі!

У цих ризикованих витівках уся вдача Мопассана: характерна суміш безтурботних веселощів і брутальності. Він любить шокувати.

— Ви їли коли-небудь людське м'ясо? — запитує в нього одна із вродливих вітрогонок.

— Ні.

— А...

— Крім жіночого.

— О?!

— Дуже ніжне й смачне. Ласував, і не раз.

Це один із кращих номерів його репертуару. Чарівна й доступна Г., що мала «свіжість троянди», якось зле пожартувала з Гі. І він помстився, познайомивши її з псевдобагатієм іспанцем. Вона воркотіла, нічого, звісно, не підозрюючи. Та, по всьому, іспанець... зник собі удосвіта, залишивши на нічному столику красуні один лудіор.

У грудні 1889 року, на вулиці Віктора Гюго, після від'їзду свого господаря, Франсуа знайшов попіл од спаленого рукопису, що його бачив ще вранці. На ньому чиясь рука написала синім олівцем: «До побачення»; то була італійська хроніка, в якій Мопассан показував жінок Вісанса, захованих у глибині печери, оповідав про бої в Пізі, Флоренції й Мілані. Це було так добре скомпоновано, гарно написано, що всі події ніби проходили перед очима. Неопублікований рукопис на двохсот двадцяти сторінках, спалений на вівтарі чергової транзитної Венери (знов-таки росіянки), був, зазначає

Андре Віаль, різко ворожий щодо Франческо Креспі¹, неприхованого ворога Франції й прихильника союзу з німцями.

Безліч справ повито темрявою, хоч, можливо, й не такою вже непрозірною, як, скажімо, та ж його коротка зустріч в Англії з «гентською фламандкою, жінкою благородної крові, з прегарним профілем і грудьми,— ох! — з такими грудьми... Без них я б не витримав і со-рока восьми годин у цій прісній країні...».

Запрошений 1886 року Фердінандом де Ротшільдом, він, за порадою Поля Бурже, виявив бажання оглянути Оксфорд. Дощ, вітер, холод, голод — все було проти Гі, і, зокрема, п'яний візник, який тарабанив його через увесь Оксфорд, немов консервну банку!

Мопассан у захваті від музею Тюссо² і «Сплячої красуні». Вечір він провів у готелі «Савойя» і втік, лишивши записку: «Я мерзну, це надто холодне місто. Я кидаю його заради Парижа, до побачення, уклінно дякую».

Ось через що його не вистачило на Шотландію! Адже одна вишукана, але немічна панночка з околиць Глазго надіслала йому гаптовану золотом диванну подушечку, свою фотографію попелястої блондинки й лист від батька, досить-таки наївний, із запрошенням Гі пополювати на куріпок! Та Гі й у Лондоні було досить холодно!

Отже, на лічені більш-менш платонічні любовні зв'язки — скільки скороминущих зустрічей! Мопассан — мужчина, «обліплений жінками».

Чи була разом із тим, попри всі його заяви про брак здібностей покохати по-справжньому, серед жінок хоч одна, якій би він віддавав перевагу? Ерміна? Потоцька? Марі Канн, його «офіційна» коханка? Мадемуазель Літцельманн? Або та ж «Дама в сірому», яку так романтично, на манер Арсена Люпена з Етрета, охрестив Франсуа Тассар? За його пізнішими спогадами, 18 травня 1890 року, та увійшла в життя письменника майже одночасно з Марі Канн. «Вона надзвичайно гарна й з великим ши-

¹ Італійський політичний діяч, брав активну участь у неаполітанському повстанні 1848 року; двічі був міністр-президентом; його ставка на озброєння і колоніальні загарбання в Африці, що закінчилися величезною поразкою італійців під Адуєю, призвела до тяжкого становища в країні. Звинувачений у різних зловживаннях і казнокрадстві, 1879 року вийшов у відставку (*прим. перекл.*).

² Весвітньовідомий музей воскових фігур у Лондоні (*прим. перекл.*).

ком носить свої англійські костюми завжди сіро-перлисто-го або сіро-попелястого кольору, перетягнуті в талії поясом, зітканим із справжніх золотих ниток...»

Наприкінці червня вона навідує письменника кілька разів. У листопаді вона розшукує Гі в Парижі, на вулиці Боккадор. У березні 1891 року Мопассан знов зустрічається з нею в Канні, на віллі Круазетт. Франсуа наказано очікувати «даму скромного вигляду, бездоганну, сувору й загадкову». І ось вона з'являється 15 серпня 1891 року в Дівонні о дев'ятій годині ранку. Вона залишається в Гі шість днів, і він з полегшенням дивиться на її від'їзд. Пам'ятаючи, що саме мало місце в Дівонні, дарма, мабуть, нехтувати присутністю за кулісами цього упира!

20 вересня 1891 року в паризькій квартирі похороною музикою деренчить електричний дзвоник... Франсуа іде відчинити: «Я опинився віч-на-віч з цією жінкою, що стільки вже принесла зла господареві. Як завжди, вона гордо минає мене і входить до вітальні, обличчя її застигле, немовби вирізьблене з холодного мармуру. Шкода, що в мене не вистачило мужності скоритися своєму бажанню й виставити цього упира в образі жінки за двері. Тоді б мій господар ще жив!»

Останнє, безумовно, химерія.

Френк Гарріс наводить окремі уривки, в яких, на його думку, Мопассан змалював цю жінку: «Все мені до вподоби в ній. Її парфуми — п'янять, а коли видихуються, аромат її тіла доводить мене до нестяму. Краса її форм, невимовна звабливість її відмовлянь і спокус украй збуджують мене, до божевілля. Ніколи не зазнавав я таких утіх, ніколи нікому не давав такої насолоди...»

Чи можна поклатися на це? Певна річ, заманливо..., але ми вже натрапляли на все це ще в «Божевільному», датованому 23 серпня 1882 року. Сюжет цієї новели кволий і романтичний, як, зрештою, більшість написаного в першому його циклі про божевілля.

«Я кохав ту жінку з шаленою пристрасстю... А втім, чи ж так воно? Чи справді я любив її? Ні, ні, ні. Вона заволоділа моєю душею й тілом, полонила мене, зв'язала (...). Але її, ту жінку, якій усе в мені належить, власницю цього тіла,— її я зневажаю, ненавиджу, почуваю до неї відразу, і я завжди її ненавидів, зневажав і почував цю відразу. Бо вона підступна, хтива, розпусна й нечиста. Перші часи нашого зв'язку були дивні й спов-

нені раювання. В її ЗАВЖДИ РОЗКРИТИХ обіймах (вампір) я розчинявся в запалі неуситимого бажання. (Її очі.— А. Л.) були сірі вдень, зеленкуваті в присмерку й блакитні на сході сонця... В години кохання вони були сині, немов синці, з розширеними й нервовими зіницями» (блискуча ефективність прикметника! — А. Л.). З її гарячково зсудомлених губ висовувався іноді рожевовогій кінчик язика й тремтів, як зміїне жало...»

Далебі, ефективний портрет, здатний розхвилювати!

Який він щирий, цей Дон-Жуан, котрий ненавидить жінок і володіє ними — і то хіба лиш через те, що ненавидить їх! І яка виразна вона, ця жінка, котра відштовхує його і, притягаючи, наближає неминуче. Вона — «ЖІНКА ЗГУБИ (це підкреслено ним самим. І він говорить, немов проповідник у церкві! — А. Л.), чуттєва й брехлива тварюка, в якій немає душі, в якій дарма шукати думки, подібної до ковтка свіжого повітря, вона — людинотвар; гірше навіть: вона — тільки утроба, розкішно ніжне й округле чудо плоті, в якому втілена сама Нищість».

Велика літера належить Мопассану.

Хто ж, проте, була ця ненависно-кохана, цей пітекантроп, Дама в сірому? Мопассан не розкриває цього.

Важливе, однак, інше,— що йому завжди подобалися жінки такого гатунку. Він зустрічав їх протягом усього свого життя, і вони супроводжували його до самого порога в небуття.

Мопассан не міг сам порвати з «вампіром», що про нього ми знаємо від Франсуа,— надто вже міцні пута зв'язували їх, АЖ ДО НАРКОТИКІВ включно. Блискучому професорові Мажіто так-бо й не вдалося схилити Мопассана відмовитись од ефіру, про що свідчить коротке оповідання «Марення»:

«Я вдався до цього засобу під час жахливих нападів невралгії й відтоді, мабуть, трохи ним зловживав (всі слова тут відповідають істині, включаючи й це «трохи». — А. Л.). В мене страшенно боліла голова й шия (...). Я взяв великий флакон ефіру, улігся й почав неквапливо його вдихати. Через кілька хвилин мені здалося, ніби я чую невиразний шум, він швидко перейшов у якесь бриніння, і я відчув: усе тіло моє стає легким-легким, як повітря, що випаровується».

Безпосередньо й точно поставлений дослід.

«Своєрідне й чудове відчуття порожнечі в грудях незабаром поширилося далі й дійшло аж до кінцівок, які на тому теж зробилися легкі (...). Я не спав, я пильнував; і все усвідомлював, відчував, думки були ясні й глибокі, надзвичайно проникливі, і мене поймав дивний захват від того, що можливості мого розуму подесяте-рилися (...). Я ніби став вищою істотою, наділеною непереможною здатністю мислити, і я тишився, шалено радіючи в цьому ствердженні своєї могутності (...).»

Це тимчасове послаблення болю разом із зрадливим відчуттям ясної голови й вищості призвело до того, що письменник дедалі частіше вживає наркотики.

Він отруений вже в тридцять років.

Так, у розмові про «П'єра і Жану» з доктором Морісом де Флері, психіатром і медичним репортером «Фігаро», Мопассан признався:

«Ця книга, яку ви вважаєте такою мудрою,— а мені здається, в дечому вона й справді не позбавлена ваги,— вся, до останнього рядка, написана під п'янкою дією ефіру. Я відкрив у цьому наркотику здатність викликати надзвичайну ясність розуму».

Це звіряння медиків — аж ніяк не один із проявів властивого йому похвалання.

Врешті-решт, Ерміна Леконт дю Нуї, яка завжди намагалася виставити свого друга в найкращому світлі, повідомила лікаря Моріса Пілле, що постійні мігрені змусили Гі «зловживати певними препаратами підхльостування». Але й вона, далєбі, не все, далеко не все знала!

Мати Гі, як нам відомо, теж була наркоманка.

Тож ефіроман. І еротоман.

«Дама в сірому», проте, поділяла з ним не лише цей його нахил. Під її заохочування Гі хизується своєю розпустою. Він влаштовує свята, на яких поринає в нестямний розгул. Коротка телеграма, адресована приятельці,— нам відома тільки перша літера її імені: Б.,— попри весь її загадковий стиль, говорить багато:

«У суботу в мене костюмована вечєра. Чи не хочете ви бути? Досить мати з собою маску селянки, італійки, іспанки, індіанки, яка лишень вам більше до вподоби. Умова — не згадувати про цю вечерю ні до, ні після неї».

Скільки їх було, таких вечер у душі Регентства!¹

¹ За неповноліття короля Людовіка XV Францією правив (1715—1723) Філіпп Орлеанський. То був час неабиякої розпусти при дворі (прим. перекл.).

З тим бо ж франкмасоном Катюлем Мендесом і з католиком Пюлем Бурже! Й завжди в товаристві жінок, що належали всім... Бучні учти призводили до чергових його переїздів. О, коли б Франсуа виклав усе,—яке б то було продовження хроніки «Бичачого ока»!¹.

«Дама в сірому...» Можливо, це Марі Канн? Те, як змальовує її перо Едмона де Гонкура в його щоденнику, робить це припущення вельми спокусливим. Ось запис ще від 17 червня 1891 року: «З чорними колами підмальованих очей, загримована під труп, колишня Егерія Бурже й теперішня Егерія Мопассана повідомила мене, що він дуже й дуже хворий..., даючи зрозуміти, що йому загрожує прогресуючий параліч».

Й інший уривок — від 1 липня 1893 року: «Як завжди сильно збуджена, з підфарбованими очима, висловлюючись в меланхолійно-пустотливій манері, з підкреслено хворобливою міною й визивним декольте...»

Ці начерки дуже перегукуються з тим, що свідчить Тассар про «фатальну жінку», вампіра, «пожирачку чоловіків».

Кажучи про неї, Гонкур підкреслює її «божественну красу, втомливу, як ніщо інше». Риси схожості між нею й «Дамою в сірому» не можуть не насторожувати — адже Марі Канн протягом багатьох років була однією із значних для Гі жінок. Вона хизуватиметься, скажімо, тим, що одержала від свого коханця дві з половиною тисячі листів; переконливість самої цифри змушує замислитися: Деякі з них Поль Неве опублікував ще за життя Марі. В її салоні, зазначу, часто можна було бачити мадам де Форсевіль, подругу Марі. Мій товариш по полю, Філіпп де Форсевіль, онук Луї Каен д'Анвера, оповідав мені:

«В 1919—1920 роках я часто бував у Марі Канн, чарівної старої дами, яка полюбляла згадувати своє минуле, не забуваючи при цьому Мопассана. **ВОНА МАЛА СКРИНЬКУ, ПОВНУ ЛИСТІВ МОПАССАНА! ТА ЯКИЙ ЖАЛЬ! ВСІ ВОНИ БУЛИ СПАЛЕНІ ЗА ЇЇ ВОЛЕЮ ПІСЛЯ СМЕРТІ!** Однак, ставлячись до мене при-

¹ Збірка неподобних анекдотів з придворного життя XVII і XVIII століть. «Бичачим оком» називали невеличке кругле віконце в напівтемному передпокої спальні короля (*прим. перекл.*).

хильно, вона багато з них читала мені. Ніколи не забути слів: «Мадам, яке то душевне слабування, що перетворює одне ество на власність другого?»

Це, безумовно, його манера — тон закоханого світського Гі.

Мій любий Форсевілю! Коли ви навідували її на вулиці Гренель, у бібліотеці Марі Канн ще був цінний примірник «Нашого серця», унікальний — на тонкому китайському папері. Ця книга, спеціально «видрукувана для Марі Канн», — символ відкрито афішованого зв'язку, майже офіційного. І я виявив її в колекції Данієля Сікля!

Чому ж, власне, Марі Канн не могла бути «Дамою в сірому»? Три міркування повстають проти цього: те, що в ніч невдалої спроби самогубства телеграма «прийшла зі Сходу», по-друге, за тиждень перед тим, після різдва на островах Іль, Марі й Гі посварилися; і нарешті — заперечення Франсуа. Щоправда, посварившись, можна швидко й помиритися. Та Марі Канн не була «на Сході» 1 січня 1892 року. Вона не могла бути автором цієї знаменитої телеграми. Отже, лишається припустити, що телеграма надійшла від іншої адресатки. І в цьому Тассар непохитний: телеграма надійшла від «Дами в сірому». Та чи ж не плутає Франсуа карти? Я, зокрема, значною мірою покладаюсь на його другий том «Спогадів», а він містить досить дивне й заплутане спростування: «Я вважаю своїм обов'язком заявити, що Мішель де Бюрн (в даному разі він, звичайно, має на увазі Марі Канн.— А. Л.), так само, як і графиня (тобто Потоцька.— А. Л.), не має нічого спільного з Дамою в сіро-попелястому вбранні, до якої я був такий незичливий у першому виданні моїх «Спогадів» про пана де Мопассана»: От, власне, й усе. Що це — поправка з огляду на зроблені раніше викриття? Адже другий том «Спогадів» з'явиться тільки через півстоліття після першого! І по смерті його автора! Чи не фальшивить Франсуа ще раз, гадаючи, що може зберегти пристойність?

Та коли Марі — не «Дама в сірому», то хто ж тоді, в тій ролі і в часі, що й цей таємничий її двійник? ЧИ В МОПАССАНА СТАЧИЛО СИЛ НАПУВАТИ ТРЬОХ ВАМПІРІВ? П'єр Борель твердить, ніби то Мейріє (sic!), «занадто палка, виснажлива, збудлива, та, що була для нього фатальною, як казав мені Франсуа». Але ж це Борель, скільки він перекручував! Лишається хіба

припустити, що й ця мадам Мейніє теж була в житті Мопассана. І, далєбі, саме жінка такого стилю!

Три упирі однієї агонії!..

То все, що відомо в останній любовній містерії Мове Пассана¹, яка поєднує в собі реальність і безглуздя. Еротичний привид вовчим кроком перебігає цю трагедію.

У цьому біографічному есе часто з'являється цікава постать журналіста й хронікера П'єра Бореля.

До кінця свого життя П'єр Борель невтомно обстоював наявність невідомої коханки Любого друга — письменниці, художниці й скульпторки. Він висував проти неї такі ж бо «звинувачення», як і Франсуа проти «Дами в сірому».

За Борелем, ця оса, «вельми емансипована, з Нансі, зіпсована й водночас синя панчоха», позувала художникові Еннеру² для його картини «Барра», експонованої в Салоні 1882 року. Оголена, вона хизувалася з полотна: «Погляньте на мене — яка пікантна фігура, які уста, промовисті й трохи зухвалі, з повними, вигнутими губами, відкритими для сміху й поцілунків (sic!), чуттєвість і розум (sic!). Обличчя енергійне, ба навіть вражає, що кидає виклик забуттю».

Я познайомився з П'єром Борелем у жовтні 1957 року. Цей старий натоптаний чолов'яга мав прищаве обличчя, налиті кров'ю очі; огрядний і могутній, він різьче скидався на портрети Дюма-батька. Його улюбленим місцем у Ніцці був бар «Верден», біля садів Альбера Першого. «Доброго вечора, докторе!» — голосно вітали його хлопчакки, — фальшивий титул, але він приймав його з неабиякою гідністю. Без найменших докорів сумління він міг, скажімо, розповідь Раймона про ніч самогубства накинути відсутньому на той час Бернарові. Його писання буквально рясніють помилками. Він говорить «мадам Хан» — замість Канн, про Мейріє, як це можна було бачити, замість Мейніє, про Мінгару — замість Зенгари. В 165 номері «Евр Лібр» він подає такі коментарі: «Цей лист підписаний Хаммамом Ріца». Хаммам Ріца — термальний курорт в Алжирі, куди збирався по-

¹ Гра слів: Мове Пассан — по-французькому «поганий перехожий, мандрівник» (прим. перекл.).

² Жан-Жак Еннер (1829—1905) — французький художник (прим. перекл.).

їхати Мопассан під час своєї другої африканської подорожі! Він плуває обидва вітрильники «Любий друг», він «наділяє» діда Поля Ле Пуатевена «значними працями з окультизму», ніколи не знайденими, а Лаурі приписує бажання бути похованою без труни, на противагу саме волі Гі, про що ми ще говоритимемо.

І все ж є чимало підстав не відкидати без перевірки це збірне досье і, в першу чергу, з огляду на такі міркування: якщо навіть П'єр Борель особисто й не знав Мопассана, то підтримував дружні стосунки принаймні з трьома особами, що мали довіру Любого друга,— Жізеллю д'Есток, Франсуа Тассаром і особливо Леоном Фонтеном, на прізвисько Синячок, про якого Лаура казала, що він був для Гі «найкращим товаришем, його братом по веслуванню».

Публікація в 1939 році «Зшитка кохання» одразу ж викликала полеміку. Звернули увагу на порівняння, яке Жізель д'Есток приписує Гі,— порівняння Сени з жінкою: «Я люблю Сену, вона схожа на вас, жінок. Як і ви, вона підступна, непрозора й примхлива і, як ви,— граційна та живодайна».

Нетерплячий Оріан негайно ж звинуватив П'єра Бореля у вигадці: цей образ уже наводився в іншій важливій статті, до того ж часто цитованій,— у «Спогадах мадам Х.», видрукуваних 25 жовтня 1912 року в «Гранд Ревю». Оріан закидає Борелю в удаваному незнанні цього тексту¹. Борель відповідає листом у «Меркюр де Франс», мовляв, вигадка — «Спогади мадам Х.»! І навіть називає ім'я, хто їх підробив: Адрієн Ле Корбо. Оріан у свою чергу відповідає, що це звинувачення — теж брехня! Спростоване, до всього, ще двадцять сім років тому Леоном Дефу²: «Мені здається, листи безумовно автентичні, й автором спогадів мадам Х. є Е. Л. дю Н.»

Ось так уперше вимальовується за цими ініціалами ім'я автора статті в «Гранд Ревю»: Ерміна!

А втім, навіть за явної схожості між цими двома уривками в «Зшитку кохання» й статті в «Гранд Ревю»,

¹ Меркюр де Франс, 1939, 15 липня.

² З усіх прямих свідків, які, на жаль, мало писали саме про це, найкраще поінформовані були Еміль Заві і Леон Дефу, а також Каміль Удіно.

це, звісно, вражає далеко не так, як то гадав Оріан. Повторення мотивів? Це може хіба тільки позбавити сили доказу підробки «зшитка Жізелі», адже тема жіночності Сени була однією із звичайних для письменника.

Андре Віаль посутньо розплутав кінці цієї полеміки, резюмувавши, що аргумент пана Оріана (щодо жіночності Сени) не має великої цінності. Проте він, Андре Віаль, вважає Бореля дуже НЕПЕВНИМ ДОСЛІДНИКОМ і ніколи не змінить цього свого ставлення завжди піддавати сумніву те, що йде від нього, П'єра Бореля. Я вважаю, Андре Віаль має рацію. П'єр Борель був більш аніж дивний «історик» серед усіх тих, кого я будь-коли зустрічав!

П'єр Борель залишив дюжину книг, починаючи з невиданих збірок і аж до літературних нарисів включно; в різних видавництвах і в різні роки з'явилися: «Трагічна доля Гі де Мопассана», «Листування Гі де Мопассана з Гюставом Флобером», «Листування Гі де Мопассана з Марією Башкирцевою», «Мопассан і Андрогіна» (15 червня 1944 року), «Справжній Мопассан» (1951 рік) тощо.

«Мопассан і Андрогіна», — писав він мені 9 листопада 1960 року, — НІКОЛИ не була в продажу. Тільки ЛІЧЕНІ й надзвичайно РІДКІСНІ примірники змогли уникнути знищення видавцем Ференці (sic!). І ось чому: під час окупації я передав Ж. Н.¹ рукопис під заголовком «Мопассан і Андрогіна». Я не знав тоді, що цей Н. «окупував» видавництво Ференці (sic!). У той час, коли моя книга вже мала побачити світ, закінчилась війна; Ференці повернувся, розтер на порох Н., а мою книгу пустив під ніж. Ось чому ці сторінки — «дорогоцінні».

«Дорогоцінні!» П'єр Борель хотів тим-бо сказати — «можна вважати недрукованими», тобто що вони можуть бути продані!

Історія запізнілої появи цієї Жізелі в роботах про Мопассана становить, їй-право, чудовий роман. Якось увечері, між двома війнами, в Парижі, Леон Фонтен обідав з П'єром Борелем. Спершу досить погано прийнятий, Борель, проте, далі багато разів зустрічався з Синячком і зміг завоювати його довіру. З цих взаємних

¹ Ім'я в цьому листі наведене повністю.

зустрічей 1927 року постала «Трагічна доля Гі де Мопассана», книга, відрекомендована в такий спосіб: «Праця П'єра Бореля в співробітництві з Синячком».

Після цієї публікації Борель знову бачився з Леоном Фонтеном, який повідав:

«Я гадав, що все розповів вам про мого друга, та я помилився; декілька днів тому, розбираючи старі папери, я згадав про один дуже цікавий випадок з Гі... Сьогодні я звинувачую одну жінку не в тому, що вона вбила мого друга, а в тому, що прискорила його загибель своїми хитрощами занадто пристрасної жінки, що ніколи не знала наситу!»

Знову виникає міф про упіря, про кровопивцю, про «Даму в сірому».

«Здибавши цю небезпечну коханку, мій друг одразу ж змінився (...). Він був немовби заморожений і розчавлений. Після перших виснажливих зустрічей, здавалося, з нього виссали мозок, а далі, під ударами наймерзенніших сексуальних витівок, почали руйнуватися й підвалини його розуму»

Як і Франсуа Тассар, Леон Фонтен наївно приписує впливові цієї однієї жінки суму всього фізичного й психічного розпаду Гі.

«Жінка, що про неї я вам розповідаю, була надзвичайно дивним створінням, естеткою (...), захоплювалася фемінізмом і соціологією; доречно й недоречно вона цитувала Огюста Бланкі й Прудона; над усе вона була страшенна забіяка. І, нарешті, дуже темпераментна, вона великою мірою володіла мистецтвом любової страсті й, спалахуючи, зазнавала насолоди без кінця!..»

Кучерявий П'єр Борель із зеленими вогниками в карих очах незрушно вислуховує все це.

«Вона мала НЕЗРІВНЯННУ чарівність і тіло богині».

(У мене є дві фотографії тридцятичотирьохрічної Жізелі. Одну, де вона знята в позі оголеної Махи, дав мені П'єр Борель. Друга — з того ж таки джерела, але через посередництво відомого колекціонера Анатолія Жаковського. «Тіло богині»? Я аж ніяк не згоден!)

«Про цю таємничу жінку, — веде Синячок, — Гі казав мені: «Вона носить у собі якусь незбагненну тривогу, перед якою я зовсім беззахисний».

(А ось з цим я згоден!)

Леон Фонтен із запізненням знайшов точний тон Мопассана в його новелі «Божевільний» (1882 рік), зма-

львуючи жінку саме такого типу, що, як ми знаємо, «зводила з розуму» Гі.

«Після розриву з нею мій друг залишив за собою кімнату в Безоні (яку він наймав для них двох). Та якось йому заманулося поїхати туди й провести час знадобіддя на самоті перед цим занадто широким і спустілим ліжком, перед сумно-зеленим ДЗЕРКАЛОМ, що колись було свідком фантастичних любовних сцен...»

Подібність з історією «Божевільного», коли поділяти абсолютне недовір'я Оріана, може змусити вбачати підробку з боку Леона Фонтена або ж П'єра Бореля. Але в період їхніх зустрічей, я це вже підкреслював, жодна людина не розуміла ще важливості ДИВНИХ СТОСУНКІВ, ЩО ЇХ ПІДТРИМУВАВ МОПАСАН ІЗ СВОІМ ВЛАСНИМ ЗОБРАЖЕННЯМ у дзеркалі й на фотографіях. Ця деталь не могла бути вигадана. Вона примічена в житті. І це головне.

П'єр Борель наводить також епізод тоскного сніданку Гі із Синячком на березі Сени. Цей уривок дуже схожий на епізод з «Горля». «Чарівний сніданок на березі річки, в затишному шинку, де того дня не було ні душі. Ми випили шампанського, яке мій друг страшенно любляв у юності. (Жахливе слово — Мопассану було тоді тільки сорок років! — А. Л.). Мопассан навдивовижу помолодів. Я знову бачив його таким, як у двадцять літ, коли ми були справжніми братами. Пригадую, він навіть заспівав своїм прекрасним дужим голосом «Жону сержанта».

І Мопассан каже Синячку:

«Ти не уявляєш собі, який я щасливий із цих кількох безтурботних годин, із тобою, знов повернувшись у давні часи Безона й Сартрувілля...»

За іншою версією, зміст цитованого дещо різниться, хоч настрої той самий: «Маючи на думці екіпаж ялика «Мушки» (Мопассан. — А. Л.), тихо, немовби для себе самого, прочитав жартівливі й меланхолійні рядки Огюста де Шатійона:

Ми вчотирьох той гурт складали.

Пили вино й разом кохали,

Байдужі до кошавої старої.

Помер один — лишиться трое,

А далі двое, й враз — один,

І занімє дзвін...¹

¹ Переклад О. Парполіто.

Знявся легенький вітерець, злетіло опале листя. Веселий тон мого друга згас. Поступово він спохмурнів. Здавалося, він поринав у якісь непевні й відужажені думки (...).

«Підемо подивимося мою кімнату», — сказав він зовсім зміненим голосом (...). Я опинився в сирій холодній кімнаті — важке повітря відгонило цвітлю. Із старовинного комода, який я часто бачив у Ла Гійетт в Етре-та, він дістав паки паперів. «Це її листи, — пояснив мені друг. — Я був би у відчаї, коли б одного дня вони потрапили до чужих рук. Та сьогодні я тут саме для того, щоб знищити їх».

І на тому Гі кинув листи у вогонь¹.

— Більше вже я з ним не зустрічався.

Далебі, коמוד з Ла Гійетт, що його часто бачив Леон Фонтен, як і згадане люстро, свідчать, найімовірніше, за автентичність спогадів. Сутність розриву роману з Жізеллю д'Есток, як це трактує Синячок своїм запізнілим зв'язанням в інтерв'ю Борелеві, має цілком правдоподібний вигляд.

Леон Фонтен помер у Канні, десь незабаром після цієї розмови. «Минули роки, — каже П'єр Борель. — Я майже забув про цю історію, аж якось до мене навідався один старий паризький журналіст». Цей візитер разом з іншими документами запропонував Борелю спогади Жізелі про Мопассана (горезвісний «Зшиток кохання»), напротивагу спаленому на очах у Синячка в Безоні, а також **ЛИСТИ МОПАССАНА ДО ЖІЗЕЛІ Д'ЕСТОК!**

За Борелем, Жізель, «вельми емансипована, з Нансі», при народженні одержала ім'я Марі-Поль Дебарр. Юнкою вона була в дружбі з якоюсь Марі-Еме, насправді ж Марі-Едме. Спільне захоплення Жанною д'Арк зблизило обох дівчат дещо в інший, аніж це узвичаєно, спосіб, і через скандал, що вибухнув, Жізель змушена залишити Нансі.

За іншою версією П'єра Бореля, молоденькою партнеркою Жізелі була сестра майбутнього генерала По. Скандал мав місце в квітні 1868² року. Тільки завдяки

¹ Схожий епізод можна знайти в романі «Сильна як смерть».

² Ми переконуємося, що ця дата неможлива.

втручання панотця Дідона Жізель облишила Марі-Едме.

У Парижі ця андрогіна так-бо швидко посіла своє місце в артистичному світі, що невдовзі вже згадується як скульпторка й художниця. Зокрема, Альбер Вольф напише у «Фігаро»: «Мадемуазель д'Есток експонує твори, що висувують її в першорядні митці нашого часу...»

Через зневагу П'єра Бореля до точних дат я й досі не зміг перевірити цієї деталі, як і знайти статті Жюля Клареті про «Венеру» та вихвалень Арсена Александра про портрет Марі-Едме олією¹.

Заповзятя Жізель діє, пише, малює, влаштовує конференції, що притягають журналістів. Ось що подає один із них: «У вівторок 3 лютого (звісно, посилення на рік бракує) о 9 годині вечора в залі Шарль, бульвар Барбес, 2, Ліга визволення жінки влаштувала свої треті публічні збори — «тільки для дам». На порядку денному: жінка і література. Виступали громадянин Зеве, а також Жізель д'Есток. Вона обрала свою улюблену тему — про Жанну д'Арк, але головним чином наголошувала на становищі сучасної жінки й енергійно боронила право носити чоловічий одяг — скульпторкам, письменницям, жінкам-пілотам...»

Ораторка засуджувала також і корсет, символ уярмлення Єви академічною цивілізацією XIX століття, що нібито перетворював жінку на еротичну забавку, «...корсет, ненависний корсет, який можна без перебільшення вважати за відновлення тортур інквізиції». Обстоювала вона, але вже стриманіше, й обов'язок вільної жінки: «...жінка, яка не любить працювати, є в тій чи іншій мірі проститутка».

Журналіст, очевидно, вдався до певних застережень у звіті, бо ж доповідачка надсилає йому листа, в якому на доведення власної правоти робить цілий огляд творчості письменників кохання: Мезруа, Мендес... «Мопассан, — єдиний, хто справді надзвичайно глузував з нього (викреслено, натомість вставлено: «з цнотливості». — А. Л.), — замовк (etc). Хочете, я скажу вам, що буде в майбутньому: людство піде вперед, не питаючи нас, яку дорогу йому обрати; ми побачимо чоловіко-

¹ Можливо, ця річ була виставлена Жізелью в салоні «Біле й Чорне» (естамп і малюнок).

жінку, це точно... Я передбачаю, що ліками для того будуть нові концепції любові, яка базуватиметься на повній рівності між чоловіком та жінкою».

Зрештою, такий образ Жізелі — цілком життєвий. Її ідеї, що ідуть від Жорж Санд і Флори Трістан¹, підхоплять суфражистки 1900 років. Тож коли вигадка, на яку вказував Оріан, і мала місце, то вона, безумовно, не постала з нічого.

Десь 1885 року журналіст, адресат запального листа, зробив візит цій пікантній особі. То був молодий лотарингець на ім'я Пілляр д'Аркаї. «У самому центрі Парижа, на вулиці Каролін (нині вулиця Абель-Трюше. — А. Л.), за сто кроків від коловерті майдану Монсей, ми дзвонимо біля низьких дверей, у ніші темної стіни (...). На кущах бузку, величезних, немов дерева, погойдуються трапеція; серед газону валяються мініатюрні гантелі, а в глибині алеї — дерев'яні мішені й манекени, покалічені пістолетними кулями».

Відвідувач потрапляє «до храму праці, взірця чистої й блискучої готики». Аж ось і господиня цих місць. «О! Жанна д'Арк! (...). Такий вигук мимоволі зривається з губ».

Сповнена простоти, ця знадлива особа, з коротко підстриженим на потилиці волоссям і чолкою спереду, залюбки розповідає про себе:

— Я народилася в Лотарингії; в тіні старого собору стояв будинок у стилі давніх часів, де в напівпідвалі жив церковний скульптор (...). Моя «Психологія героїні (Жанна д'Арк)» майже закінчена. В першому томі, який саме побачив світ, я спробувала реконструювати походження її ідеї (...) відповідно з моїми припущеннями про андрогінність цієї натури (...).

¹ Флора Трістан (1803—1844) — французька письменниця й соціальна реформаторка. Найзначніші праці «Поїздка до Лондона, або Англійська аристократія і пролетаріат» та «Робітничче об'єднання». К. Маркс цитує в «Святій родині» уривки з першої її книги, що яскраво змальовує злидні лондонського робітництва. Виходячи з химерної суміші ідей Сен-Симона, Буше й Фур'є, Трістан проповідувала поширення «прав людини» на «паріїв» суспільства — жінок і робітників, покладаючи надії на добрі поривання далекоглядних буржуа. Ідеї письменниці на початку 40-х років зустрічали співчуття з боку дрібноремісничих верств провінційної Франції, що переживали глибоку політичну депресію після розгрому бланкістського повстання (прим. перекл.).

Вона говорить іще про один твір, що має незабаром з'явитися, — «Чорне на Білому» — «порив гніву проти буржуазії Нансі». Безперечно, після любові до Марі вона мала за що звести рахунки із своїми земляками! Та то, либонь, уже інший скандал, на який вона натякатиме: «Одна молода жінка, графиня де М..., змушена була тікати від цькування усього міста, переслідувана глузуваннями, нелюдськими кпинами, жорстокою цікавістю. За ексцентричними витівками, що за них її так ганьбили, ніхто не побачив жвавої оригінальності її таланту, який тільки почав формуватися й швидко заявив про себе під веселим псевдонімом де Жіп...»

Нарешті! Хоч якесь-бо посилення цього «Чорного на Білому», що можна перевірити, — скандал з де Жіп... графиня де Мартель!..

Пер Борель зупиняється на хрусткій дражливості постаті Жізелі десь у часі значно пізнішим, вже по розриві її з Мопассаном.

Простежимо це.

За свідченням Марії Коломб'є, однієї з левиць того часу¹, грізна Р. (Рашільда) прозвала Жізелю п'явкою й мисливицею. Запальна андрогіна б'ється на дуелі із зіркою цирку Еммою Руер, що її намалював Мане, — могутньою блондинкою з талією оси й задом кобили. Звернімося до листа Жізелі цій зрадливій Еммі, в якому вона, зокрема, докидає: «Я скрізь переслідую Лорана Тейада, щоб покарати. Він давно заслужив».

І тут знову перекроюються відомі, але темні факти. 4 квітня 1894 року, захована у вазі з квітами ресторану Фуайо, бомба уповільненої дії вирвала поетові Лорану Тейаду шматок обличчя. Розцінили то як терористичний замах. І тільки одна людина, твердить Борель, поет-символіст і комісар поліції Ернест Рейно «підозрював правду».

Я одразу ж написав родині Лорана Тейада, а саме промітному хронікерові з «Канар Аншене» Клементу Леду. «Ніколи, — відповів він, — Лоран Тейад не вважав, що ту бомбу підкладено спеціально для нього (...). Гадаю, я нічого не викривлю, запевнивши вас, що його власні міркування зводилися ось до чого: бомба була

¹ Авторки одного дикого памфлета проти Сари Бернар — «Сара Барнем».

або ж анархістська, або ж—поліцейська (...). Як в тому, так і в другому випадку, звільнена в останню мить од запобіжника й покладена край вітрини ресторану Фуайо, бомба неодмінно мала вибухнути».

А проте не лише я пішов слідами цієї оси-піроманки! Те ж бо проробив 1939 року й Оріан, а зовсім нещодавно — і П'єр Коньї в своїй чудовій критичній розвідці до «Нашого серця». На що ж міг натякати П'єр Борель, коли казав, буцім Ернест Рейно, поет і комісар поліції, «підозрював правду»?

Оріан переглянув твір Рейно «Символічна сутичка» й натрапив на таке: «Йдеться про особисту помсту жінки — мадам М. Д.; вона жадала смерті Тейада і, як здається, подбала про це. Ідея вази з квітами (щоб захвати бомбу), зрештою, цілком бабська. Мадам М. Д., яка одягалася не тільки в жіноче вбрання, за відомих обставин уже довела, що в змозі приймати мужні рішення. Та чи ж можна без вагань повірити в її здатність на такі диявольські витівки?»

Схожість, звичайно, могла дуже вразити Оріана. Комісар поліції поет Ернест Рейно й справді чув цей розголос про помсту жінки, звиклої до сміливих дій. М. Д. — Марі (Поль) Дебарр? А втім, як і П'єр Борель, Оріан не пішов далі того, що написав Тейадові. І це не повинно нас дивувати!

Тільки через двадцять років по тому, в 1959-му, П'єр Коньї знайшов лайливого листа з Ніцци, датованого 20—25 квітня 1894 року, під назвою «Вибух у ресторані Фуайо, спростування звинувачуваного».

АВТОР ЙОГО БУВ САМЕ ПІЛЛЯР Д'АРКАІ, ЗВАБЛЕНИЙ ЖІЗЕЛЮ ІНТЕРВ'ЮЄР!

У цьому опусі Пілляр д'Аркаї одверто ремствує, що він «знеславлений «Ле Матен» як псевдоспівучасник мадам Ж. д'Есток, яка кілька років тому вимушено залишила Париж і, ось уже кілька місяців, перебуває у вигнанні, прикута до ліжка тяжкою хворобою».

Вони не тільки існували, Жізель д'Есток і Пілляр д'Аркаї, але й між ними була таємна змова. Появу того, що Борель називав «зшитком Жізелі», цілком довершує, їй-право, з'ясування, що «старим паризьким журналістом», якого згадує П'єр Борель і який «поступився» йому листами Мопассана до Жізелі, її «Зшитком кохання» та кількома фотографіями, САМЕ Й БУВ ПІЛЛЯР Д'АРКАІ!

Пілляр д'Аркаї не публікував би безпідставно свого лайливого листа з Ніцци. То була відповідь на уїдливу газетну статтю під заголовком «Бомба пристрасті», видрукувану в «Ле Матен» у понеділок, 16 квітня 1894 року. Анонімний редактор щоденної газети дозволив собі, зокрема, припустити — автором замаху була жінка. Й спирався при цьому на вагомé викриття Жізелі однією з читачок Нансі (ще одна лотарінгська історія!). Щоправда, «Ле Матен» не назвала імені Жізелі, хоча й закидала про звичку цієї жінки виряджатися в форму морського офіцера, учня колежу чи курсанта Морської школи.

П'єра Коньї здивувало, як, мовляв, Пілляр д'Аркаї впізнав Жізель д'Есток і себе в тих кількох рядках. Мене ж, власне, дивує інше — здивування мого друга Коньї! Адже все прозоро.

Як і Орїзн, Коньї теж підкреслив невірогідність дат. Так, Пілляр д'Аркаї говорить про публікацію «Жанни д'Арк», що, за словами П'єра Бореля, готувалася до виходу десь 1885 року. Коньї, однак, підкреслює — єдине видання, яке побачило світ («Психологія Жанни д'Арк», Париж, Стрo, 16 сторінок), датоване 1891 роком. Звісно, тут щось не клеїться. Але ХТО МАВ СПРАВУ З П'ЄРОМ БОРЕЛЕМ, ТОЙ ДОБРЕ ЗНАЄ, ЩО ВІН НАЗИВАВ ДАТИ З РОЗБІЖНІСТЮ РОКІВ НА ДЕСЯТЬ! Крім того, Коньї (а також і Артін Артіньян) вбачав можливість фальсифікації через схожість перших листів-відповідей Мопассана Жізелі з двома першими його відповідями Марії Башкирцевій. Гаразд! У такому разі сюди належало б додати й першу відповідь росіянки з Сімієза, що її, ми знаємо, Дон-Жуан писав, клацаючи зубами від холоду. Пишучи двом жінкам, Мопассан зовсім не боявся повторюватись, як не боявся використовувати один і той самий сюжет для різних газет!

Паралельне зіставлення цих трьох любовних листувань, навпаки, виявляє в їхніх варіантах відлуння тяжкої хвороби, глибинної зміни в Любому другові. Й тому-то цілком природно напрошується дуже просте пояснення, підперте, до речі, десятками прикладів, що все це — не більш як цинічні рефрени жалісливої пісні втомленого спокусника!

Нарешті, моя впевненість у частковій автентичності, — о, ні, не оповіді П'єра Бореля про любовні втіхи

Жізелі д'Есток і Мопассана! — а того ДОСЬЄ, ЩО ЙОГО ВІН ЗІБРАВ І НАД ЯКИМ ПРАЦЮВАВ, була стверджена документом, подарованим провидінням колекції Данієля Сікля.

Данієль Сікль має, зокрема, славнозвісного листа Леона Фонтена П'єрові Борелю з поясненнями цьому останньому історії створення «Пелюстки троянди». Є в тій колекції й лист Леона Фонтена, адресований «моєму дорогому Борелю», позначений готелем Канізі, де він мешкав і де помер. Лист датований 19 лютого 1928 року. На його полях РУКОЮ П'ЄРА БОРЕЛЯ написано: «ЗШИТОК ЖІЗЕЛІ». Що незаперечно засвідчує наявність ланцюжка Борель — Фонтен.

Отже, клубок розплутано. Тепер лишається проаналізувати документи... та їх інтерпретувати.

2.

Епістолярна перепалка. — Перше побачення на вулиці Дюлон. — Учень колежу, або неспокійна пара. — Поль Бурже висповідується «Літописцю». — Яскрава сторінка Гі-африканця. — Анонімні листи.

Найважливіша частина «зшитка Жізелі» зібрана, мабуть, із листів, надісланих їй Мопассаном. Ось перша відповідь письменника звабливій кореспондентці:

«Париж, середа.

Мадам,

Якщо ви й справді цікава жінка, а не один із моїх друзів-жартівників, що розважаються за мій рахунок, я ладен постати перед вами, коли ви забажаєте, де ви забажаєте, як ви забажаєте і на умовах, що вас найбільше влаштовують!

Певен, вас очікує велике розчарування; тим гірше для нас обох.

Якщо вже ви шукаєте поета, дозвольте мені послабити удар і оповісти бодай хоч трохи поганого про себе. Зовні я негарний, і ні моя постава, ні манери не до вподоби жінкам».

Канва, вважай, та сама, що й у листах до Марії й до росіянки з Сімієза.

«Я абсолютно не елегантний, моє вбрання, крій мого одягу мені цілком байдужі... Все моє кокетування, ко-

кетування вантажника, хлопця з м'ясних рядів, полягає в прогулянках улітку на березі Сени в костюмі весляра, щоб демонструвати свої біцепси: досить банально, чи не так?»¹.

Це вже якось датує наведений епізод. Тобто він мав місце до 1884 року, не пізніше.

«(...) Я не спізнав, і то протягом усього свого життя, навіть подоби любові — хоча й нерідко симулював це почуття, що його, певне, ніколи й не зазнаю (...). Чи ж хтивий, скажімо, я?

О, так! Вас не обманули, та я не небезпечний, я не кидаюсь ураз із криком на жінок.

Ніколи не карали мене за... надто бурхливий вияв пристрасті, і все ж зо мною можна без остраху лишатися межі людей, надто коли на відстані чутності людського голосу є поліція (...) Душа моя аж ніяк не сентиментальна. Я, далєбі, простий хлопець, що живе ведмедем. І однак, мадам, коли ви хочете побачити цього ведмедя, він кине на ваш поклик свій барліг і обіцяє шанувати ваші бажання...»

То був вичерпний, справді згідний з оригіналом портрет, портрет без несподіванок.

Жізель, очевидно, запропонувала Мопассанові зустрітися на балу в Опері, бо Гі відповів їй, знов процитувавши Шопенгауера:

«Так, я фавн, від голови до ніг. Місяцями відлюдно живу за містом — ніч на ВОДІ, самотній, ЦІЛУ НІЧ, а день — у лісі чи винограднику, ПІД ЖОРСТОКИМ СОНЦЕМ, і знову сам, цілий день (...). Я люблю траву, ріки, море (...). Мені огидне банальне, полохливе, невіразне.

ТОЖ, МАДАМ, Я ВОЛІВ БИ ЗУСТРІТИСЯ З ВАМИ НЕ НА БАЛУ В ОПЕРІ! Що ж до Венеції, то це поезія, а я, як вам відомо, її майже не люблю...»

Ось це вже й справді тон Любого друга, його хвалькуватість, його звичка розпускати хвіст павичем. Бал в Опері! Для такої-бо жінки, як вона, і для такого чоловіка, як він!

Для остаточної впевненості в автентичності цього листа бракує хіба що його наявності. Єдиний автограф, опублікований П'єром Борелем (у «Мопассані й Андроніні»), — це факсиміле листа до Жізелі, витриманого у

¹ П'єр Борель. Справжній Мопассан. Женева, 1951.

величній манері мислителя: «Почуття релігійні були першим кроком очищення людства, почуття справедливості — другим. Але до злагоди між чоловіком та жінкою, в чистому розумінні й високому значенні, можливо, не дійде ніколи. А проте ми її домагаємося».

За звичкою, Гі пропонує для зустрічі павільйон Генріха IV, в Сен-Жермен. Відповідь — неперевершена:

— Готель!

— Я до ваших послуг, мадам, де ви забажаєте й коли бажаєте.

Але ж нам відомо, як автор «Сестер Рондолі» ненавидить готелі. «Ви знаєте так само добре, як і я (sic! — А. Л.), що являють собою кімнати готелю з ІХНЬОЮ НЕЗАТИШНІСТЮ Й МОТОРОШНОЮ НЕОБЖИТІСТЮ. То, може, коли ваша ласка, — ви прийдете до мене? (...)».

Треба гадати, вона погодилася?

«Мадам, я чекаю на вас у суботу, якщо ви не зміните свого рішення. Моя квартира на четвертому поверсі, праворуч, ліві двері. До того ж на дверях приліплена моя візитна картка...»

Чергове помешкання Мопассана того часу на вулиці Моншанен було на першому поверсі. Звідси випливає, що йдеться про вулицю Дюлон. Отже, подальші сцени мали місце ДОКОНЧЕ раніше квітня 1884 року.

Гі сам зводить нам на очі їхню першу зустріч.

«Мадам, ви переконалися — я був досить розважливий. Між іншим, слугу я спровадив, і мережива, що їх ви мали з обережності на собі, могли б стати чудовою затичкою, перешкодивши вам кричати (...). Тепер, мадам, ви встановили, що цей ведмідь — картоновий і вже зовсім не боїтеся його печери, — тож коли я знову вас побачу? (...)».

Р. С. Прохання: приходьте в тій самій сукні. Чому? О, хай вас це не обходить».

Він вкладає в листа й фото, зроблене Етьеном Каржа¹. Затим Жізелъ надсилає йому своє — вона знята оголеною й схожа на кощаву герцогиню д'Альба.

Гі відповідає віршами, вельми, сказати б, далекими від тих, що прикрашають віяло Потоцької!

¹ Ще один доказ на користь автентичності листа.

ЖАДАННЯ ФАВНА

Тій, котра відкрила мені любов

Жагою налилось, напружилося тіло.
Збезумів мозок мій, і серце ошаліло.
Неситий, навісний, прошу — не візьме враг! —
Болючих насолод, не знаних ще розваг¹

Продовження цього послання можна наводити хіба що в пеклі. Та ще, звичайно, тримати у фондах бібліотеки.

Неприховані лестощі присвяти («Тій, котра відкрила мені любов») покликані слугувати Любому другові! В кожному разі вірші відповідають вимогам просодичної структури й освідчують його захоплення Бодлером. Разом із тим, давши вихід його буйному еротизмові, вони potwierджують і його обмежену селективність. У листуванні з Флобером і друзями з «Мушки» — від тієї ж «Пелюстки троянди» й до викриттів Гонкура включно — скрізь можна побачити, що Мопассан мав нахил до найбрутальнішого. Смак, який виявляв зворотний бік його примітивної сексуальності.

Ця пара із висотаними нервами дійде до справжнього пекла інтимних відносин.

Гі й Жізель, убрана в костюм учня колежу, який зробиться посміховиськом після публікації хроніки про вибух у ресторані Фуайо, разом відвідують заклад типу «Дому Тельє». В своїх «Спогадах» Франсуа Тассар теж згадуватиме учня колежу з «великими чорними очима й кучерявим волоссям негреньяти», що обведе круг пальця цілий рій красунь та, власне... і його теж (це, зрештою, було не так вже й важко!). «Знову дзеленчить дзвінок, я відчиняю й опиняюсь віч-на-віч з учнем колежу: я проводжу його до вітальні. Він поводитьсь як найневимушеніше, вітає спершу мого господаря, потім дам, трохи незграбно, немов ошелешений школяр... Дамам кортіло довідатися, хто ж цей чарівний ефеб²; так їм це й не вдалося».

¹ Переклад Л. Череватенка.

² У стародавній Греції — юнаки, що досягли повноліття (по 18 роках) і навчалися військової справи, відвідували школи риторів, філософів тощо (*прим. перекл.*).

У четвер, 17 листопада 1892 року, в той час, коли Мопассан тяжко агонізує в Пассі, Едмон де Гонкур зустрічає Поля Бурже. В кабінеті видавця світський романіст ступає по килиму так, ніби йде по яйцях. Він носить монокль і, сюсюкаючи, хизується своєю вишуканістю.

«Блідий, досить високий і досить худий, з манерами короткозорого, що удає соромливого, безбородий, з трохи запалими й гладенькими, як це буває властиво шкірі, коли на ній не росте борода, щоками, з видом мрійливим і солодкавим, майже хворобливим», цей добромисний психолог «Розлучення» переповідає Гонкурові задушливу історію. «Якось-бо Мопассан сказав йому (Полю Бурже. — А. Л.) одверто:

— Я хочу запропонувати вам свою коханку (...).

— Ххо!

— Гаразд?.. вона, скажімо, буде в масці... О, вона дуже гарна... то жінка світського товариства... Але вона б не хотіла, щоб її пізнали (...)

У день, коли мала з'явитися ця жінка (дружина одного університетського добродія), Бурже зібрався до Мопассана, сподіваючись у разі чого на почесний відступ...

Бурже осоромився, виправдуючись занадто наглим знайомством. На що жінка закричала Мопассанові: «До мене, мій фавне!» — і він... (Наступні три слова — то вже цілком компетенція оригіналу: «Щоденник Гонкура», т. IV. — А. Л.)... Але ж і курйоз: байдужість Бурже (...) підказала Мопассанові ідею організації оргії з літератором, який претендував на репутацію ГАРЯЧОГО-В-ЛІЖКУ — з Катюлем Мендесом».

Катюль погодився, однак за умови, що він приведе свою подружку. Гонкур облизується:

«Між цими чотирма мала місце жахлива оргія, яка завершилася, врешті, тим, що жінка університетського добродія в істеричній кризі, знайшовши в сусідній кімнаті револьвер Мопассана, стріляла в Мопассана й Мендеса, і, роззброюючи її, Мопассан був поранений в руку.

То була та рана, про яку Мопассан, коли ми здибалися якось увечері в поїзді, оповів, мовляв, її заподіяв йому один чоловік, розписавшись у такий спосіб у своїм безчесті».

Між іншим, у своєму власному щоденникові Гонкур міг знайти й такий запис:

«Субота, 21 січня 1882 року. В поїзді я зустрів Гі де Мопассана, і коли я запитав, чи загоюється його рана

на пальці, яку він одержав, розбираючи револьвер; він оповів мені, що з револьвера стріляв один збезчещений ним чоловік.

Учора Золя сказав мені — Мопассан страшенний брехун»¹.

Цього разу, так би мовити, були обставини, що пом'якшують провину Гі. Він не схильний звиряти правду, надто ж Гонкурові! Та й Поль Бурже, мало привабливий у цій ролі, теж міг зле перебільшувати! Проте розмова мала місце. Як і те, вважай, про що в ній шлося.

Ранні щирі розповіді Флоберові, Леону Фонтену, Роберу Пеншону тощо й пізніші — Френку Гаррісові, Катюлю Мендесу, Октаву Мірбо, Фелісьєну Шампсо, Полю Бурже, Едмону Гонкуру, Камілю Удіно й іншим, власне, потверджують ті аспекти спірного «Зшитка кохання», що здаються або надмірними, або ж підлесливими. Та в головному — тут усе правдиве.

Жізель вірна собі у своїй пристрасі до відхилень. Гі дивиться на це поблажливо, хоча й вважає, що вона передає куті меду. О, так! — йому доводиться закликати її до порядку!..

«Заради Лесбоса не будьте така (я б сказав)... юрлива, як з цією в Опері. Коли вже ви граєте роль мужчини, так тримайтеся мужчиною, дідько б вас узяв, і обережніше на людях!»

Незабаром, виснажений, Гі починає влаштовувати, вдаючись до терміну друкарів, пробіли в їхніх побаченнях. Він, далєбі, тягне, виграє час. Ми знаємо, це його тактика.

«У четвер я зайнятий: обідаю в Золя. В моєму розпорядженні хіба лишень п'ятниця. Тож п'ятниця, вечір, — вас це влаштовує? Цілую... руки».

Заключних двох слів, цієї «його формули», задосить для потвердження достовірності листа. І раптом Жізель д'Есток одержує листа із штемпелем Марселя. І без дати.

«Я поїхав до Сахари!!! Мене спокусила ця далека мандрівка, і, слово честі, я зібрався в дорогу того ж таки дня, коли зрозумів, що встигну ще приєднатися до

¹ В одному з листів Мопассана, включених до «зшитка Жізелі», теж є «про револьверну кулю, що влучила в палець і вийшла через руку». «Невидане листування», публікація Артїна Артїньяна, який відносить цю сцену до грудня 1883 — січня 1884 року.

експедиційного корпусу, який вирушає проти героїчного й невловного бунтівника Бу-Амами, що тримає із своїми крумирами під каблуком усю провінцію Оран.

Не гнівайтесь, мій любий друже, на таке раптове рішення. Ви ж знаєте, я бродяга і вкрай безладний. Напишу вам із пустелі (...). Цілую вас скрізь. Гі де Мопассан».

Таке-бо: Любий друг перепочиває серед пісків!
«Оаза Бу-Саада, 25 серпня (...).

Я тільки-но закінчив двадцятип'ятиденну екскурсію по Сахарі, з ранку й до вечора в сідлі, щодня долаючи по сімдесят, а то й вісімдесят кілометрів, за спеки в п'ятдесят п'ять градусів на сонці... Тепер я збираюся відвідати Корсіку. 10 вересня сідаю на пароплав до Бона... Затримаюся (в Бастії) до 1 жовтня... Далі побачуся з мадам Жюльеттою Адам, яка запрошує мене провести кілька днів у її маєтку в затоці Жуан, і повернуся до Парижа на 15 жовтня».

Усі ці перипетії, в тому числі й з Жюльеттою Адам, і справді мали місце — але за умови, що йдеться про його першу алжирську подорож, тобто про 1881 рік.

Та мандрівка навіяла незабутні образи Гі-африканцю:

«Метрів за п'ятсот поперед нашого маленького загону їхав вершник, місцевий прѣвідник, що вів нас крізь цю чорну й геть пласку пустелю (...), щочвертьгодини ми натрапляли на величезні кістяки, обгризені звір'ям, спалені сонцем (...). Кілька днів тривало те одноманітне просування... Шакал. І конання верблюда: він лежав тут, на боці, мабуть, днів зо два вже, а то й три, вмираючи від утоми й спраги. Його довгі, здавалось, перебиті, ноги ще човгали немічно по спеченій землі. І, дочувши, що ми наближаємося, він звів голову, мов сигнальний ліхтар (...). Роз'ятрена немилосердним сонцем, його морда була суцільна кровоточива рана; він роковано провів нас поглядом. Не застогнав, не зробив жодного зусилля підвестися. Сказати б, він усе зрозумів і, набачившись за довгих переходів по піщаних безмежжях смертей інших, подібних до себе, вповні спізнав жорстокість людей. Тепер його черга, і край. Ми поминули його. Та, по чималім часі, озирнувшись, я розгледів зведену над піском довгу шию кинutoї тварини, що дивилась услід останнім живим істотам, яких судилося їй бачити, аж поки не поглинув їх небокрай».

За точністю письма, за старанним добором деталей, за цим олюднюванням змальованого, таким притаман-

ним йому, як і за перейнятістю темою смерті (повністю уривок значно довший), — це чудова сторінка найкращого Мопассана. Але далі з'являються варіанти — в «Ле Голуа», 22 грудня 1881 року, і в збірці «Під сонцем» (1884 рік). Тобто ми знову стикаємося із давньою звичкою до тематичних повторень, а через те й з неможливістю зробити остаточні висновки.

Алжир не допоміг Гі.

«Моя палко кохана, я хворий і страшенно страждаю — ось чому ви не отримували від мене вістей. Хвороба, що знову настигла мене й ЗОСЕРЕДЖЕННЯ ЯКОЇ МЕНІ НЕВІДОМЕ, викликає дивний і нестерпний біль в очах».

Ми можемо датувати цього листа: десь, мабуть, 1881 — 1882 роки.

Та слідом за непевним — «моя палко кохана» — звертає на себе увагу досить цікавий штрих. Згідно із «зшитком Жізелі», усе НАПИСАНЕ МОПАССАНОМ ДО ТІЄІ, ЩО ЇЇ П'ЄР БОРЕЛЬ, ЛЕОН ФОНТЕН ТА ПІЛЛЯР Д'АРКАІ ПОДАВАЛИ ЯК ЖІЗЕЛЬ Д'ЕСТОК, НЕ МАЄ НІ ІМ'Я, АНІ ПРИЗВИЩА АДРЕСАТА. Скрізь-бо «мадам», «моя дорога», «палко кохана». Обережність Гі? ДАМА, ПРОТЄ, НЕ ВИМАГАЛА ЙІ. Тимто усе це більш аніж дивне.

Крім того, «зшиткові Жізелі» властива ще одна особливість. Він свідчить про дедалі частіші й дужчі галюцинації, що завершуються страшним зламом у Шале де л'Ізер. По закінченні однієї такої кризи, немовби скопійованої з «Листа божевільного», — такі вони близькі — Жізель пише: «Я похолонула від жаху. Після недовгого мовчання знов пролунав його спотворений голос: «Іноді я відчуваю, як під оболонкою мого черепа блукає божевілля». Мій друг збирається на Корсіку разом із своєю матір'ю».

Жізель навіть уточнює, що він їде у Віко, де його матір зітнула хвороба.

ПЕРЕБУВАННЯ Ж У ВІКО Й МАНДРІВКА НА КОРСІКУ ДАТОВАНІ 1880 РОКОМ!

Тим часом настирні галюцинації настають його, коли вже письменник мешкатиме на вулиці Моншанен, тобто з квітня 1884 року. Спорадичні протягом 1882 — 1883 років, ці напади згодом стають регулярні. За «Зшитком», їхнє посилення й частота припадають на період значно пізніший — після 1885 року.

1880—1881 роки — то Алжир, Корсіка, Гаррі Аліс, епізод з верблюдом, веслування, сніданки в Золя, біль в очах.

А 1886—1888 роки — галюцинації й жахи.

І пригоди з Жізеллю ніяк не увібгати в цей календар.

Звідси випливає — і, здається, недвозначно, — що все це обходить Мопассана пізніше, аніж означено їхнім розривом. Прогресування хвороби, недовірливість, судові процеси, манія переслідування, що її відзначає Жізелль, незаперечно свідчать про погіршення стану здоров'я письменника. Гі наприкінці цього любовного зв'язку нічим не схожий на того, яким він був у 1880 році чи, скажімо, в тому ж 1885, а лише на того, яким він стане десь на 1888 рік.

Переконалий, що його скрізь оточують вороги, приховані суперники, заздрісні колеги по перу, зганыблені чоловіки й невдоволені журналісти, Мопассан, опріч усього іншого, ще й зацькований наклепницькими анонімними листами. У нього виникає підозра, що їхнім автором є Жізелль, і він одверто закидає їй: «На жаль, не доводиться сумніватися — адже тільки вам оповідав я ту історію, що про неї йдеться. Ця новина завдала мені неабиякої прикрості. Хто винен?»

Гі знає — вона винна, але Жізелль обурюється. І він б'є відбій.

«Дорога мадам!

Я зберігатиму усі ваші речі, скільки завгодно, й надалі жадаю зустрічі. Коли ж анонімний лист іде не від вас, щиросердо скажу, кому він заадресований, і ви самі зрозумієте, що я міг зробити таку ж бо помилку, як і мадам Пуше, приписавши їх вам (...)».

Жізелль не відповідає, і він знову спалахує:

«Ваша мовчанка доводить, що, власне, ви і є автором тих анонімних листів! І потім — вони містять деталі, відомі лише вам. Скажімо, вечір у Сартрувіллі з Г. або час пополудні, проведений у товаристві К. М. і його господині»¹.

Вона розлючена. На що він відповідає їй 14 травня з Ментона:

«Ви називаєте мене телепнем, жалюгідним, негідником, боягузом, злодієм і т. д., і т. ін. через те бо... що я ось уже два місяці вас не бачу й не пишу. Ах! Мадам, ці визначення низького гатунку! Що ви хочете — я саме

¹ Напевне, Катюль Мендес.

такий; із найкращими друзями для мене за звичай оці раптові затьмарення на довгі місяці, я не можу змінити своєї натури. Усі, хто на мене сердиться, лише доводять, що наші вдачі ні в чому не сходяться. ЦЕ Ж ТАК (...)».

Не фраза, а крик душі.

«Що ж до предметів умеблювання, то ви залишили їх у мене, хоч я вас про те й не просив (коли б так чинила кожна жінка, мені б щомісяця потрібен був віз)...»

Знову з'являється той цинізм, що й у листуванні з Марією Башкирцевою.

Загалом історія з анонімними листами легко пере-
кроюється, бо маємо цілком визначену згадку про них у записці Мопассана Люсі Ле Пуатевен десь саме перед розривом його із Жізеллю, записку, надіслану 8 жовтня 1888 року з Екс-ле-Бена: «Я певен, що знаю справжнього автора анонімних листів МИНУЛОГО РОКУ¹. Це була дамочка, яку ми з вами трохи підозрювали. Луї, здається, вказав мені її (...). Вона бувала в мене, і ми ще брали на кпини запах од її віддиху (ефір?)».

Останній лист Мопассана до Жізелі д'Есток, датований «кінцем квітня», зовсім сухий:

«Мадам, сьогодні вранці я приїхав в Етрета. Сподіваюсь на середу бути в Парижі. Чи не надто це пізно, щоб відіслати вам усе, облишене в мене? Сьогодні не маю часу писати вам докладніше. Хотілося б, між іншим, коли на те ваша згода, поговорити з вами кілька хвилин. Писати — це довго й обтяжливо. Можливо, проте, ви чуваєте непереборну відразу до такої зустрічі?»

Відповіддю було мовчання.

Ось так неподобно й скінчився цей суперечливий щодо дат і досить переконливий щодо змісту роман Андрогіни й Мове Пассана.

3.

Мопассан в особистому житті. — Жізелль як вона є. — «Чорне на Білому, лотарінгські оповідання». — Розмова з П'єром Борелем. — «Неймовірна хронологія».

Отже, після звірянь Леона Фонтена П'єрові Борелю й листів Гі до Жізелі переглянемо «Зшиток кохання» самої Жізелі.

¹ Тобто 1887-го.

Деякі найхарактерніші його особливості вже цитовано, й навряд чи варто до них вертатися. Зауважмо інше. З цього документа, хоч він дещо й кульгає на манію величності, перед нами постає такий-бо образ Мопассана, яким дарма знехтувати. За хизуванням отамана Товариства сутенерів Жізель розгледіла людину в полоні страху. То справді настроїв Гі: «На голих стінах моєї кімнати постійно з'являються фрески страху (...). Я хотів би відділитися від себе самого. Я тікаю, зникаю, я боюсь».

Ця хижка жінка оцінила його чутливу душу, приховану машкарою Любого друга. Це їй ми зобов'язані майже всім, що знаємо про Мопассана й музику, коли вона помічає, як він здригається, слухаючи Моцарта, що, врешті, кидає світло на слова музиканта з «Монт-Оріоля»: «Я сприймаю її (...) не тільки слухом, а всім відчуттям свого тіла, тремтливо підвладного їй з голови до ніг». Те ж зазнає і Бертен у його романі «Сильна як смерть» — «незрима й нездоланне таїнство музики, що проймає тіло, з якої нестямляться душа й нерви...».

Наведеними рядками Гі, звичайно, великою мірою завдячує літературі. Він не вмів «читати» музики. Його обізнаність у цій царині була як у людини, що схоплює зміст книги, переглянувши її оглав. А проте ж не міг він бути до неї такий вже й байдужий, як то вважали, і в чомусь передбачив загалом її розвиток на майбутнє? В «Монт-Оріолі» Мопассан вкладає в уста Сен-Ландрі слова, що, далекі, менше здивували б у Пруста:

«Час милозвучності минув (...). Музика — це нове містечтво. І мелодія в ній — хіба що лепет. Нетямуще вухо подобало ритурнелі. Воно втішалося насолодами дитини, насолодами дикуна».

Мопассан, як його спізнала Жізель, далекий від Мопассана, якого змальовує Альбер Каен д'Анвер, що, мовляв, він «знаходив приемність лише у військовій музиці». Гі відрізняється од такого свого «персонажа», і з цього погляду «надто вільну» Жізель часто підпирають свідчення цнотливої Ерміни.

«Коли Гі говорив, він перетворювався на чарівника... він був неперевершений оповідач. Ті, про кого він говорив, нараз немов оживали, зримі, відчутні». Д'Есток вдалося передати його голос, низький і лункий, про який Леон Фонтен докинув: «Голос Гі де Мопассана іноді такий урочистий, що звичайному людському слову

надає невимовного бриніння, ніби долинуло воно з незнаного світу».

І нарешті, вона розгледіла в ньому людину хворобливу, бентежну, добру, попри всі його брутальні витівки. Справедливість, отже, взяла гору, хоча й лишається з того прикрє враження.

І що ж потім?

«— Цієї ночі я бачив уві сні, що Гаррі Аліс утопився. Боюсь, коли б не трапилося з ним лиха».

Досі все, так би мовити, гаразд — жодних невідповідностей. Вона дуже добре знала його. Адже було з чого! Проте далі її «Зшиток кохання» перебирає міри: «Мопассан твердо вірив у передбачення. Увечері того ж таки дня його сповістили про смерть друга. Багато разів він достоту передбачав майбутні події».

Театральний трюк! І беззастережна фальшивка! Гаррі Аліс помре лише через 10 років по останній зустрічі з Мопассаном, а вони не бачилися від 1885 року, розійшовшись у поглядах щодо колоній. Він загинув на дуелі з Ле Шательє, дуелі, що наробила шелесту в 1895 році! Жізель д'Есток не могла написати такої дурниці. Хтось накинув їй цю брехню. Ясно як божий день: **ЦЕЙ ДОКУМЕНТ, ДЕ СТІЛЬКИ ПРАВДИВИХ ПОДРОБИЦЬ, БУВ ДОТОЧЕНИЙ ВИГАДКАМИ.**

ДО ТОГО, ЯК ОПИНИТИСЯ В РУКАХ БОРЕЛЯ, АБО Ж ПІСЛЯ.

Суперечності «зшитка Жізелі» так дратували мопассанознавців, що 3 жовтня 1960 року я написав П'єру Борелю:

«На різні способи мої університетські друзі опосідають мене, твердячи: «Жізель д'Есток — особа міфічна. Однак слушно, мабуть, вважати саме вас мішенню цих закидів. Було б добре принагідно збільшити докази її існування. Реальні дані. Біографію. Бібліографію. Яким чином її записник і нотатки потрапили до вас».

Відповідь не забарилася. 7-го, з Ніцци:

«...Ніхто із дослідників Мопассана й не здогадувався про існування цієї незвичайної жінки (власне, найменше, що можна сказати). Хоча все про неї є в книзі, яку я вам надсилаю і яку **ДОВІРЯЮ**, бо це в мене єдиний примірник¹. Там є навіть її портрет, який промовляє

¹ «Мопассан і Андрогіна», яку я йому (на жаль!) повернув.

більше, аніж найдовша розповідь... Всіма цими документами мені поступився (sic!) її полюбовник Пілляр д'Аркаї, людина з ім'ям мушкетера або ж контрабандиста. Згодом вони розвіялися по Америці...»

7 жовтня 1960 року, того, до речі, самого дня, Борель послав чи не ідентичного листа й П'ерові Конї, котрий запитував його про більше — про чернетки. Уявляю, як витріщився з того П'ер Борель. Мабуть, казали йому таке вперше!

Певна річ, я не міг вдовольнитися одержаною відповіддю.

Головне запитання, що напрошувалося тоді (я не знав ще подробиць «Справи» Тейада), — саме реальність Жізелі д'Есток. Можливо, вона була, ну, а далі що? Досліджуючи те саме, П'ер Конї розкопав три назви в каталозі Національної бібліотеки:

«В ім'я слави Божої. Як єзуїти могли виникнути не від мавпи. За Дарвіном». Антиклерикальне видавництво, 1884 рік, 133 сторінки.

«Нездорова слава і благання пресвятої богородиці». Париж, видавництво Рішельє, 1887, 133 сторінки.

І нарешті — «Психологія Жанни д'Арк», що її ми цитували раніше.

Гаразд. Це вже було щось.

З свого боку, я шукав у Нансі. Справжнє ім'я Жізелі, казав Борель, було Дебарр. Між 1840 і 1860 роками не виявилось жодних згадок про народження Дебарр. Але незабаром мені написав добродій Делькамп, архіваріус департаменту Мерт-е-Мозель:

«Я розкопав у муніципальній бібліотеці Нансі одну працю мадам Дебарр під назвою «Чорне на Білому, лотарінгські оповідання», Нансі, Вуарен, 1887 рік. На вкладці зазначено: мадам Дебарр, з народження Курб». МАДАМ Дебарр!

Цей ланцюжок потвердився. Дебарр таки справді існувала й має пряме відношення до Жізелі д'Есток, хоч то й не було її дівоче ім'я. Непевно вимальовувалися лише самі обставини зміни імені — їх, власне, мені й досі не вдалося з'ясувати.

Отже — нагода проконсультуватися в бібліотеці Нансі, де під номером 3606 значиться «Чорне на Білому, лотарінгські оповідання». Ім'я автора Жіз-Ель, псевдонім, який дає зрозуміти, чому певна кількість її праць могла випасти з поля нашого зору. Нижче й справді на-

пис олівцем рукою колишнього бібліотекаря, помічений добродієм Делькампом: «Мадам Дебарр, з народження Курб».

Свою передмову Жізель, — даруйте, Жіз-Ель! — починає засвідченням: пропоновані оповідання являють собою портрети з натури. Треба сказати, в новелах проблискує художник. Одна з них, під заголовком «Це було в Лотарінгії», присвячена мадам По.

Ет, стривайте! Адже, за Борелем, По — це ім'я Марі-Едме, молоді партнерки карколомного кохання Жізелі! Таким чином, поговор не виник з нічого.

В оповіданні йдеться про молоду, невдало заміжню лотарінжку Ліз; їхня родинна ферма окупована німцями. Чоловік Ліз, боягуз і негідник, десь зник, тоді як батько молоді жінки приєднується до франтирерів. Німці знаходять її чоловіка, він переховується в купі гною. І змушують стати провідником. Ліз вбиває його, щоб він не зрадив, і, переодягшись селянином, тікає, аби приєднатися до армії на Луарі.

Як це близько за схемою до Мопассанових оповідань про війну й особливо до його «Анжелюса»! Безперечно, Жіз-Ель була ученицею Гі.

«Медовий місяць», п'ята її новела, присвячена йому. Повівши мову про чоловіків і жінок, вона каже одному із своїх персонажів: «Що оповість нам колись про потаємні страждання цих людей, згорілих під тунікою Несса?»¹

Їхне обурення, їхні муки, їхня безнадійна боротьба, гірка пересиченість, їхня хиренна лють? І завжди фатальна невідступність — вона жене їх від слабкості до слабкості, від мізерії до мізерії, від розчарування до розчарування. Вони вмирають гротескно, іноді аж надто страшно... Це каторжники любові.

Ще б пак, модель вона мала під рукою!

Усе це прямо веде до «ательє Мопассана». Коли б доконче потрібні були докази, їх легко знайти в іншій но-

¹ Несс — міфічний кентавр, що оселився над рікою Еуенос і перевозив подорожніх. Якось на прохання Геракла, він переправляв Деяніру, його дружину. При спробі вкрасти її був поранений уславленим героєм. Вмираючи, Несс віддав Деянірі туніку, просякнуту власною кров'ю, як талісман на вічне кохання чоловіка. Через цю туніку, що її накинув Геракл, він і загинув. «Туніка Несса» — в переносному розумінні — те зло, якого не можна уникнути (прим. перекл.).

велі: «Незручності бути горіхом на дорозі для круків» — натяк на скандал із Жіп. «Провінція не вельми зичлива до людей літератури. Вона примічає в них лише їхні дратівливі для неї дивацтва. Найбільше, на що можна розраховувати,— це байдужість, вона рятує від переслідувань. Відному Флоберові було те відомо...»

І далі в незначних варіаціях викладено те, що розповіла Жізель молодому журналістові Піллярю д'Аркаї за їхньої першої зустрічі. Про «Жіп, переслідувану глумом цілого міста...»

Лист мого люб'язного кореспондента з архівів містив й інші важливі уточнення:

«В актах громадянського стану Нансі зареєстроване від 9 серпня 1863 року народження Марі-Елізи Курб, доньки Альфонса Курба, тридцятидворічного скульптора, і Марі-Жозефіни-Августіни Флажолле, двадцяти п'яти років; але — нічого про Марі-Поль. Можливо, зацікавлена в зміні імені Марі-Еліза стала Марі-Поль...»

Незважаючи на легку розбіжність імен, цілком імовірно, що саме вона і є цікава для нас особа?.. Нижче розглянемо деякі міркування, пов'язані з датами.

На початку листопада 1960 року я мав ще одну розмову з П'єром Борелем, цього разу вже старанно підготувавшись.

— Дорогий Борелю, чому Пілляр д'Аркаї передав вам «досьє» Жізелі?

— Передав! Він мені його ПРОДАВ!

— О! І ви могли б уточнити дату?

— 12 травня 1928 року.

Ет, чого на світі не буває! Уперше така точність! Ця дата, однак, цілком підпирається тим фактом, що **З УСЬОГО ЦЬОГО МАТЕРІАЛУ НІЧОГО НЕ ПОТРАПИЛО ДО ПЕРШОЇ ПРАЦІ БОРЕЛЯ, НАПИСАНОЇ ЗА СПОГАДАМИ ЛЕОНА ФОНТЕНА, — ДО ЙОГО «ТРАГІЧНОЇ ДОЛІ МОПАССАНА», ОПУБЛІКОВАНОЇ 1927 РОКУ.**

— Чи можна одержати фотокопії «зшитка Жізелі» й листів Гі?

— Усе було продане до США. І я втратив їхні сліди.

— Хто це зробив?

— Один книгопродавець із Ліона.

— Ви знаєте його ім'я?

— Я його за**був**¹.

— Чи був любовний зв'язок між Леоном Фонтеном і Жізеллю д'Есток?

— Він ненавидів її.

— Даруйте, а між вами і мадам д'Есток?

— Ні.

А 26 серпня 1958 року в цій самій кав'ярні «Верден» П'єр Борель наводив мою думку зовсім, сказати б, на протилежне! Що я й занотував того ж таки дня. І в яких подобицях! «Вона нікого не любила. То була пропаша жінка... Вона казала: «У мене всередині — немов газовий пальник!»

І я, здається, починав прозирати правду: П'єр Борель був, власне, людиною минулої доби, тієї культури, що послуговувалася усними переказами, людиною, загубленою в світі нової доби — цивілізації друкованого слова.

— Ви згадуєте виступ Жізелі про Андрогіну. Коли мала місце та конференція?

— В досьє це було.

— Може, вам відоме ім'я видавця й дата виходу в світ «Таємниці Мікеланджело»?

— У досьє, що в Америці.

— А публікація Піллєра д'Аркаї з його інтерв'ю — для якого то журналу?

— Не завадило б мати її копію...

— Графиня де М. — це, звичайно, мадам де Мартель. А Р. — Рашільда. Але хто інші? Скажімо, Жюльєтт Д. із «Зшитка кохання»?

— Не знаю.

— А Г.?

— Не знаю.

— І Сюзанна Л.?

— Не знаю.

А Фанні де Кл. — та, з Етрета, що насміхалась із закоханого поета?

— Не знаю.

— Цей випадок, коли юний Гі вперше став іграшкою в руках кокетки, дуже важливий. Не набрид я вам?

— Ні. Замовимо ще по «мартіні». Гарсоне!

¹ Частина цих документів і справді є в колекції Данієля Сікля, достеменного американця.

— До ваших послуг, ДОКТОРЕ!

— Один «мартіні». А вам?

— Чорного пива. Любий Борелю, ви дали мені репродукцію з картини, на якій Мопассан грає в теніс...

Це полотно підписане Фурньє, його другом по Етрета, й «підтасоване» в уже відомий нам спосіб. Четверо з ракетками грають на лужку. Борель назвав мені всіх персонажів цієї жанрової спортивної сценки в дусі Жоржа Лєграна — Гі в білих штанах і кольоровій сорочці. Його партнеркою є Ерміна і друга пара — Жізель д'Есток з Емманюєлою. Жізель приготувалася до удару, Пустунка ж — відбити м'яч. Усе надзвичайно граційно і... неможливо (У мене взагалі нема певності в «розпасовках» Бореля!).

— Коли Гі подався до Алжіру, тікаючи від П'явки, що то була за мандрівка?

— Алжир — Туніс. Грудень 1887 року. Після неї Гі напише «Під сонцем».

Він говорив абищо! Адже не лише зміст листів розставляє цю безсумнівну любовну інтригу Мопассана в часі до його першої поїздки 1881 року, а й сам рукопис збірки «Під сонцем», поданий Аварові в 1884!

Називаючи 1887 рік замість 1881, БОРЕЛЬ РОБИТЬ ЛЯПСУС.

Нехай так. Але ж тоді вся ця історія НЕМОЖЛИВА, ЯКЩО ЖІЗЕЛЬ д'ЕСТОК І СПРАВДІ НАРОДИЛАСЯ 1863 РОКУ. «Барра» художника Еннера датується 1882 роком. Йї там повинно бути дев'ятнадцять років¹.

— А смерть Жізелі?

— У Валлон-Обскюрі, під Ніццою. Між сорок другим і сорок четвертим роками.

— Від чого?

— Від прокази.

Отаке-бо! Гі не приносив щастя своїм коханкам.

Борель помер 1964 року. Більше я не міг од нього нічого добитися. То була людина лінива, озлоблена, небагата. І пристрастно віддана одному сюжетові! Міфоманія збільшувала похибки його методу. Коли він довіряв мені свої документи, він уже відчував близький кінець. Однак, незважаючи на дитячі помилки, він справляв враження ширості.

¹ Тобто вказана Борелем дата скандалу з Марі-Едме — 1868 рік — не що інше, як вигадка. Жізелі мало бути тоді п'ять років!

Та час, мабуть, зробити й висновки.

За імовірно уточненими актами громадянського стану Жізелі д'Есток і змістом її викривального «Чорного на Білому», частково «зшиток Жізелі», безумовно, належить вважати, як казав Борель, «слухним». Та що саме?

З розповіді, підкріпленої натяками про поїздку до Африки й на Корсіку, початок цього любовного зв'язку сягає у 1880—1881 роки. І напевне, було то в квартирі по вулиці Дюлон. Уривчасто й паралельно з іншими, він, як потверджує характер і почерк новел Жіз-Елі в «Чорному на Білому», триває, можна сказати, аж до 1886—1887 років. І нарешті, закінчується через епізод із датованими анонімними листами десь 1887 чи 1888 року.

А проте з психологічного й хронологічного боку тут є суперечність. Така значна особа не пройшла б у житті Мопассана непоміченою: Леон Фонтен згадав би про неї ще під час перших зустрічей із Борелем, а не після, перебираючи папери своїх висувних шухляд. Ні, «дамочка», яку Гі й Луї Ле Пуатевен звинувачують в авторстві анонімних листів, не могла грати таку першорядну роль.

Що ж тоді?

ЛИСТИ МОПАССАНА, ЩО ФІГУРУЮТЬ У «ЗШИТКУ ЖІЗЕЛІ»,— БЕЗ ДАТИ І БЕЗ ЗВЕРТАННЯ — НЕ МОЖУТЬ БУТИ ЗААДРЕСОВАНІ ДО ОДНІЄЇ Й ТІЄЇ САМОЇ КОРЕСПОНДЕНТКИ. Жізель не була ЄДИНИМ, як казав Борель, і тим паче останнім коханням Мопассана. Але докола цієї історії,— безперечно, захопливої,— особа її героїні й усі події безмежно роздуті, прикрашені сумішшю деталей, запозичених або з інших джерел, або ж із творів письменника і шитих на живу нитку.

Нахабна підтасовка «зшитка Жізелі», виходить вона від Пілляра д'Аркаї чи від того ж Бореля, — безперечно.

Але ж і історія!.. Сам Леон Фонтен, «хитрий хлопець» по екіпажу Мушки, як не дарма зронив про нього Гі, публікував з допомогою Бореля свої власні спогади, чудово усвідомлюючи, як розлютила б та облуда його колишнього «брата по веслуванню». Він передав Борелю рукопис «Пелюстки троянди», видрукуваний з вигодою для Бореля. Всі папери жагливої Жізелі були продані. І теж Борелю, який купив їх у відомого нам д'Ар-

каї. Пілляра д'Аркаї, її приятеля, якому була вона як дружина! А Борель, у свою чергу, їх перепродав і навіть примудрився улагодити те не раз! Взагалі ж викрутні цієї хрусткої авантюри — цілком у нормандському дусі Мопассана. Підклейки, натяжки, витирання, переробки, одне слово, весь цей «піллярдизм»¹ є геніальним посмертним додатком до глибокого песимізму його натури.

Послугуймося ж останньою серією образів із цього досьє.

...Андрогіна тиняється перед штахетами дому лікаря Бланша, куди її не пускають з наказу Лаури, не пускають на тих-бо підставах, що й Жозефіну Літцельманн, Марі Канн, лагідну Ерміну і всіх «інших», про кого тепер уже не довідатися. Це те Пассі, з якого Франсуа Тассар напише своєю вельми незграбною французькою мовою Камілю Удіно: «Мосьє. Візити до мосьє де Мопассана мого доброго господаря відмінюються по новий наказ ця міра застосована його родиною разом із лікарями для відпочинку нашого хворого»².

У Пассі ці романтичні тіні блукають довкола Замку страченої принцеси. Ставок більше нема. Вулиця Бертон... Дама в сірому... Еротичний сновида в ефірному чаду — за бортом...

Гру зроблено:

4.

Господарство лікаря Бланша. — Дзеркала. — Агонія на очах у всіх. — Обурення Луї Гандера. — Розповідь Гонкура в принцеси. — Сюрреалістична агонія. — Сатана й мед. — «Господи, ви божевільний!» — Морок.

6 січня 1892 року, в супроводі санітара й Франсуа Мопассан, якого так урочисто вітав ще два місяці тому начальник каннського вокзалу, тепер чекає в його кабінеті поїзда, «надзвичайно спокійний, слабкий, змарнілий, з глибоким смутком на обличчі».

Назавтра, о десятій ранку, Анрі Казаліс і Оллендорф зустрічають його на вокзалі в Ліоні й везуть до Пассі.

¹ Гра слів: Пілляр — по-французькому «грабіжник», «хижак». Отже — хижацтво, грабіжництво (*прим. перекл.*).

² Колекція М. Л. дю Н.

Вулиця Бертон ¹, 17...

То був замок, в якому з 1783 по 1792 рік жила принцеса де Ламбаль ². У цьому старовинному гнізді гільйотинованої аристократії й містилася клініка лікаря Еспрі Бланша. Його син, Еміль-Антуан Бланш ³, виходить прийняти славетного хворого; він сам, між іншим, помре через місяць після нього.

Невеличкий провулок, поросла травою й мохом бруківка, глухий мур і за ним парк, — здавалося, ще тут лунають кроки Бальзака, адже він мешкав недалеко звідси, й героїв Мопассана, Андре Маріоля і Мішелі де Бюрн, які прийшли сюди сховати від світу своє неможливе кохання; близькість Сени біля самого підніжжя замка, Сени веслярів і «жабок», Сени «сплячих дівчат» Курбе й «жінок на прогулянці» Сера — все це додає навколишнім декораціям меланхолійності, не розвіяної часом.

Ганок, розкрилки східців, що збігають прямо в сад. Від будинку з двосхилим дахом благородної чотирикутної форми, характерного для цього передмістя Парижа, й від парку неначе віє невловною й таємничою тугою Жерара де Нерваль ⁴.

За хворим бичком зачинають ґратчасті ворота. Скрегоче в замковій щілині ключ. І цей його ритмічний звук уже не припиниться у відстороненому й ізольованому житті того, кому не судилося вийти звідси.

«Я люблю старовинні дзеркала», — казав колись Гі Жізелі. «Я люблю затримуватися перед неспокійним полиском скла. Воно приховує в собі непрозірну таїну кохання й смерті». Ще раз дзеркало відбиває його застигле обличчя. Дзеркало, історія якого незвичайна.

Сорок років тому, десь між 1853-м і 1854-м, у цих самих місцях, у цьому самому ж будинку, Жерар де Нерваль, безнадійно плутаючи Аурелію, Сільвію, спогади про матір, Женні Колон (його Мішель де Бюрн), принцесу Бурбонську й Ізиду, теж колись раптом зупинився

¹ Раніше вулиця Сени, а нині — Анкари.

² Марі-Тереза-Луїза де Ламбаль (1749—1792) — вірна подруга Марії-Антуанетти, французької королеви, дружини Людовіка XVI. Страчена у вересні 1792 року (*прим. перекл.*).

³ 1820—1893.

⁴ Сади спустилися аж до самої річки, але згодом були вирубані. Нині на території замку міститься турецьке посольство.

перед цим люстром. Йому здалося — він бачить Аурелію, і він написав їй на стіні: «Ти мене навідала цієї ночі».

І ось тепер він, Мопассан, потрапляє в цьому Пассі у пастку віддзеркалень, що вдерлися в його творчість і життя.

Дарма намагатися уявити, що відбувалося в ньому, коли він утоплював очі в своє відображення, для цього, мабуть, потрібно бути чи не в такому ж стані. Але дослід, власне, можна поставити: скажімо, спробувати відтворити картину божевільля з розповіді хворого на аутоскопю. Я не знайшов саме хворого, проте зустрів — хвору. Ось те, що вона виклала на папері і вручила мені. Без жодних поправок чи змін:

«Люстра вабили мене, як нічного метелика — світло. Заціпеніла, я струнко стояла перед ними, ніби збираючись ступити туди, пильно вдивляючись у свій відбиток, не кліпаючи, знерухоміла, мов статуя, я мало-помалу починала здаватися сама собі викарбуваною з мармуру. Мое обличчя якось вужчало, всі його вади поступово стиралися, аж поки воно робилося гладеньким і схожим на копію з античного пастушка. Я дивилася йому в очі, але то вже були не мої очі. Хтось інший, не я, якась промениста примара очікувала мене в дзеркальній глибині. Я усвідомлювала, що стою, і бачила ту, ДРУГУ, як вона сидить на чомусь, схожому на трон із розплавленого й осяйного золота. Її крижані очі гіпнотизували мене, і несила була звільнитися від лабетів цього потойбічного погляду, що наказував мені приєднатися, увійти в той інший світ за дзеркалом, який, я розуміла, є, але й водночас його ніби не існувало.

По якомусь тривалому часі — година? дві? — все закінчувалося кількома дуже глибокими віддихами. Й сяєво те розтріскувалося й зникало. Обличчя переді мною починало танцювати, тремтіти, як близна на воді, й нарешті прибирало мої власні риси. Я знову впізнаю свої очі, мої справжні очі, в яких ніби чаїться весь смуток світу, я ридаю, і з того мені стає легше».

І хоч, зауважмо, це розповідь жінки, й до того ж випадок не безнадійний; — вона вилікувалася — неважко уявити Мопассана, як він закам'янів перед дзеркалом на вулиці Бертон.

Згодом у таких закладах не триматимуть дзеркал.

Гі добре знав твори Жерара де Нерваля, звернувши

колись увагу на його передмову до «Фауста» Гете, де співець Сільвії написав:

«Одна з найжахливіших галюцинацій — збіг деяких моментів марення й життя, коли здається, що відбувається те, що вже мало місце, і повторюються слова, раніше сказані, а передбачаєш те, що відбувається».

Гі прокоментував цей уривок без подиву:

— Насправді я не бачу в цьому нічого жахливого. Я зазнавав цього не раз у своєму житті!

Такі наслання, безупинно зростаючи, прибирали різної форми і, зокрема, накидалися на його ім'я:

«Вам ніколи не здавалося дивним власне ім'я у ваших устах? Що ж до мене, то зо мною це трапляється часто. Я голосно проказую своє ім'я кілька разів під ряд — і не розумію нічого; потім вимовляю його по складах і розумію ще менше. Кінець кінцем, взагалі вже нічого не розуміючи, я втрачаю пам'ять і поринаю в галюцинації, викрикуючи звуки, сенс яких я не можу добрати»¹.

Як і Жерар де Нерваль, Гі був схильний до цього балету оманних спогадів, до розпаду власного «я» і до зустрічі з Двійником.

Поки його колишній журнал «Голуа» старанно описує заклад лікаря Бланша, «Еко де Парі» у четвер 7 січня передруковує інформацію з каннської «Літтораль», згідно з якою письменник, не в змозі завершити «Анжелюса», намагався покінчити життя самогубством.

Преса — аж палахкотить. Нездорова цікавість лорнетує цю публічну агонію.

Андре Верворт в «Ентрансіжан» від 12 січня пише: «Щоб перешкодити Гі де Мопассану вдихати ефір і палити опіум, чи була така вже крайня потреба запакувати його до Замку Трьох Зірок, для його ж іще більшої реклами? Хіба полегшення з вимушеної тимчасової здержливості не може остаточно зламати письменника жахом, який кине́ться йому в голову від самої думки, що він є пацієнтом знаменитого спеціаліста по психічних захворюваннях?»

10 січня в «Голуа» Луї де Буссе де Фурко, ерудований хронікер імпресіонізму й прихильник Вагнера, скрупульозно порівнює неврози Бодлера, Нерваля й Мопассана... Певна річ, це БОЖЕВІЛЛЯ, теревенять газети.

¹ «Мопассан в особистому житті».

З «Еко де ля Семен» вичитуємо дивні подробиці: «Його розум, здається йому самому, спав з думки (...). Він усвідомлює, що утворилась якась порожнеча. «Де ж мої думки?» — запитує він. Він шукає їх, як раніше шукав би носовичок чи тростину. Він шукає довкола себе, нишпорить, втрачає терпець, непокоїться, мучиться: «Мої думки! Ви не бачили моїх думок?!»... Вони — навкруг нього. Це метелики, за фантастичним пурханням яких він ганяється».

Ця ганебна стилістична вправа є, власне, журналістським переспівом просторікувань якогось лікаря, що лишився анонімним.

Але журналіст іншої моралі й сумління, Луї Гандера, — протестує:

«Досить! Насправді, як правило, він спокійний і лише час від часу марить, немовби в тифу. Через кілька днів, можливо, він спитає газети; чи ж добре відмовити йому в такому проханні? З другого боку, чи добре буде, коли він побачить мало не на кожній сторінці більш-менш правильні описи й оцінки свого стану, незліченні передбачення й майже завжди суворі присуди?..»

Луї Гандера прожив до 1940 року. Театральний критик «Ревю де Де Монд», він згодом стає, від 1894 року по 1912 рік, директором «Ревю де Парі»; Гонкур вважав його «занадто догідливим в усьому, що несе успіх»; це «бідний чоловік, надзвичайно нетактовна людина», миршава постать: недоук, пішак! І жінка його — крикуха! Одне слово, нудник...

Гандера обізнаний з найкращих джерел. Цей бородань з лорнетом — друг Женев'єви Стро, яка не кине Гі й буде вірна йому до кінця. Саме вона інформує журналіста й підхльоскує його обурення.

Насамперед Гандера пояснює, звідки ця несподівана спроба самогубства:

«А звідти, що одного чудового ранку він (Мопасан — А. Л.) прочитав у газеті: він божевільний. Він виходить з дому й на вулиці, — я не знаю, в якій саме вітрині, — бачить таке повідомлення: «Погіршення стану мосьє де Мопассана. Передбачається, що його ізолюють у приватній лікарні...» Він сідає на поїзд і їде заспокоїти матір. Повернувшись невдовзі до себе, він наводить порядок у своїх паперах і оголошує останню волю; він пише другові:

«Прощайте... Ви мене більше не побачите».

П'ятнадцять днів він вагається: його зупиняє думка про горе матері, яку він палко любить...

І протягом усіх цих п'ятнадцяти днів він одержує газети (він одержує їх тепер навіть у конвертах): і на першій сторінці, серед останніх новин, скрізь обговорюють, чи він божевільний... Хтось каже йому:

— Пусте, адже це не так.

Він, однак, відповів прямо:

— Не так, але буде так.

Він не хотів, щоб його це спіткало... Йі узяв свій револьвер; коли ж револьвер його підвів — він узяв ніж. О, нещасний! З поваги до самого себе, як і від сорому, страхаючись нового близького нападу хвороби, він воліє за краще зникнути... Саме тоді й підстерegli його лихоманка й марення!»

У цьому виступі жодного слова перебільшення. Хоч вибухаючи гнівом, добре зорієнтований в усіх подробицях, але слабкий в медицині Гандера нехтує неблаганною фатальністю хвороби.

12 січня Гандера відправляє поштою записку Казалісу:

«У першому бюлетені, який ви надсилатимете панам Магнаріві (директор «Фігаро»), Артюріві Мейєру («Голуа»), Валентену Сімону («Еко де Парі») та Жюлю Герену (секретар редакції «Жіль Блаза»), мені здається, треба б зазначити, що Мопассан читає газети. Це мало б бути десь такого змісту:

«Ми з приємністю повідомляємо, що стан здоров'я мосьє Гі де Мопассана день від дня кращає. Сьогодні він попросив газети. Він зміг без втоми проглянути більшість із них».

Буде й туманно, й безневинно, й разом не надаремно. Як тільки ви визнаєте це за добре, порадившись з лікарем Бланшем, можна розіслати цей чи якийсь інший у такому дусі бюлетень. Зробіть це...»

Анрі Казаліс спробує угамувати пресу, домовитися. Нехай дадуть Мопассану спокій. Та назавтра, 13 січня, Еміль Готьє публікує в «Еко де Парі» найогиднішу з усіх статей, які тільки з'являлися про Мопассана:

«Автор «Нашого серця» збадьорював себе мішаниною чорнила з ефіром, і це розклало його мозок. Кількох краплин того приворотного зілля щоденно в крові було цілком досить, щоб його дуже міцна голова тріснула,

як перезрілий горіх, і блискучий митець перетворився на інваліда, недоумкуватого, божевільного...»

Луї негайно ж надсилає пневмопоштою листа Каза-лісові:

«Хіба не казав я вам учора, як добре було б не зволі-каючи (коли можливо) повідомити ВСІХ ЖУРНАЛІ-СТІВ, що Мопассан читає газети! Сьогодні вранці «Еко де Парі», навіть не повідомивши про його стан, видру-кувала, — певне, через недогляд — хроніку Еміля Готьє: «Піяки ефіру», де Мопассан названий здитинілим і бо-жевільним».

Друзі й рідні Мопассана занепокоїлися. Гюстав де Мопассан, перебуваючи в Сент-Максім, кличе на допомо-гу невідомого адресата:

«Мосьє¹.

Невже мало горя — знати, що твоя рідна дитина в будинку для божевільних, і треба, щоб усі без винятку газети збільшували й так глибокий відчай, друкуючи про мою сім'ю стільки нісенітниць, що перевершують одна одну!

Я знаю вас, друга мого бідолашного сина, і благаю ради моєї онучки (Сімони) допомогти мені спростувати те, що з'явилось у пресі...

Ніколи не було божевільних у моїй родині — ЖОД-НОГО!»

Підкреслено ним.

Як і Лаура, він убого пояснює:

«Мій син Ерве, на жаль, мав звичку працювати в сво-єму садівництві у спеку з непокритою головою. Три роки тому в нього був сонячний удар, після якого він уже не зміг одужати. Він помер через кілька місяців.

Отже, ця смерть — цілком ВИПАДКОВА».

Гюстав де Мопассан брехав. З добрими намірами, але брехав. Власне, як і Лаура.

«Комюніке» Гандерá так і не було опубліковане. Ка-заліс стурбований. У Пассі лікар Бланш лише номі-нально господар свого закладу. Ідеаліст, він навіть і в гадці не мав, що міг би купити це приміщення! Інший подумав за нього — ми вже бачили його в Гонкура, його компаньйон, доктор Андре Меріо, блискучий ме-

¹ Колекція Люсьєна Дюма.

дик, новатор і промітний чоловік. Та Казаліс звернувся не до Меріо, а до Бланша. Лікар Бланш відповів, що Меріо «категорично проти».

Меріо викладає свої міркування Казалісу:

«Добродій Бланш мені сказав, що він разом із тобою підготував повідомлення для газет. Я заклинаю тебе, не чини цього; що ж до мене, то я проти такого способу дії. Газети замовкли, і краще їх не чіпати...»

Гандерá діяв, незважаючи на медиків. У неділю, 17 січня, «Голуа» друкує:

«Панові Гі де Мопассану багато краще. Він у курсі всього, що відбувається. Він читає газети».

Аналогічна замітка іде в «Жіль Блазі». Ані звуку. Настала жадана для обох медичних таборів тиша.

Та не в літературних колах!

Октав Мірбо каже Клоду Моне: «Відколи я довідався про цю драму, мені не йдуть з думки слова Сен-Жюста: «Той, хто не має друзів, приречений на смерть». А Мопассан нічого не любив — ні свого мистецтва, ні квітів, геть нічого! І справедливо покараний».

Мірбо, пустивши в непам'ять часи, коли він сам фігурував у «Пелюстці троянди» й серед друзів по ресторану Траппа, зводив тепер наклеп і на репутацію Гі в товаристві. Мопассан без друзів? Після Флобера, Буйле, Тургенева він до останку зберіг більшість з них — Ередіа, Катюля Мендеса, Поля Бурже, Казаліса, Малларме, Порто-Ріша, Гюїсманса, Енніка, Сеара, Удіно, не рахуючи вже «його» веслярів Леона Фонтена й Робера Пеншона. Навпаки, Мопассан мав вірних друзів і сам був вірним другом. Як і,— хай що б там казали,— він любив своє мистецтво й вилазив із шкури задля нього. І надзвичайно любив квіти, природу, воду, життя.

У понеділок 30 січня 1893 року, за кілька місяців до смерті Мопассана, Едмон де Гонкур нотує: «Лікар Бланш, який сьогодні ввечері завітав до принцеси, в розмові про Мопассана, відвівши нас убік, дав зрозуміти, що він перетворюється на тварину».

Лишається хіба що дивуватися разючій силі цього одного слова!

9 січня, ще не знаючи навіть, чи може одужати хворий, Гонкур викреслив Мопассана із списку членів своєї майбутньої академії, де той заступав Флобера.

10 січня лікар Бланш довго оглядав хворого. Й віншовши з палати, сказав Франсуа:

— Він відповів на всі мої запитання. Ще не все втрачено. Заждемо.

До квітня наслідки цієї боротьби непевні. Лікарям Бланшу й Мерію доводиться захищатися від натиску приятелів письменника, переважно, щоправда, приятельок, які, навідавши Гі в один із його «добрих» днів, вважали подальше його ув'язнення тут непотрібним. Тассар доглядає свого господаря разом із санітаром на ймення Барон. Душевний стан хворого кращає. І раптом, одного дня, коли Франсуа в його кімнаті пише листа мадам де Мопассан, Гі накидається на нього:

— Ач як, це ви посіли моє місце у «Фігаро»! Я прошу вас забратися звідси! Більше не хочу вас бачити!

Страшенно блідий і мало не плачучи, Франсуа оповідає про цю сцену лікарю Бланшу, і той бідкається:

— От цього я й побоювався.

Мимохіть хочеться відтворити день за днем, що ж було на вулиці Бертон, продовживши аналіз його стану, змальованого в гідних подиву листах 1890—1891 років. Адже, крім гарної праці Норманді, — «Останні дні Мопассана», — решта відомостей з того пристановища письменника сумнівна, складена або з усних звірянь, або й взагалі походить від некомпетентних свідків.

Жоден із записів історії хвороби Мопассана до нас не дійшов. Це тим дивовижніше, що саме на Пассі падає розв'язка у грі інтриг довкола Кароліни Комманвіль, племінниці Флобера й подруги дитинства Гі. Лікар Мерію, кому, власне, належало тут все, закоханий у цю повдовілу синю панчошу, буде витіснений своїм асистентом, теж психіатром, лікарем Франкліном Гру. Схильності цієї парочки до надзвичайного ми значною мірою й завдячуємо тим, що знаємо, хоч зміст багатьох марень Мопассана вони заховали під крапками.

Хіба тільки чад слів під час загострення кризи та окремі його циклічні марення, гарячка психічного хворого, розбитого загальним паралічем, — ось плоди щасливого випадку.

«Божевільний» не верзе НЕВІСТЬ-ЩО. Повторення одних і тих самих видінь кидає світло на певні чинники в його минулому житті. Так, Мопассанові здавалося, що він мешкає в будинку, заселеному сифілітиками (відлуння колись усвідомленої хвороби). Він говорить про

подофіли. «Одна пігулка здатна порвати кайдани дійсності».

11 січня в нього жахлива ніч. Приходив сатана. Гі зробив обтирання ев'енською¹ водою (страх перед мікробами й давня звичка до гідротерапії). Він знов щось правив про сіль в його мозку. І, що потверджує небезпідставність занепокоєння Гандера і батька, зажадав свою пошту й газети.

Спокій триває недовго. Земля аж кишить комахами, що виділяють морфій. У парку йому вчувається волення черні (притлумлені історичні асоціації — смерть принцеси де Ламбаль?). Він заходить у спілкування з небіжчиками. Смерті не існує. Розмовляє з Флобером і Ерве.

— Їхні голоси дуже слабкі й мов долинують здалеку.

Він пише Левові XIII², аби нарадити йому будувати розкішні могили, з новітнім комфортом, водолікуванням, гарячим і холодним (звичайно!). Говорити до покійників, що зберігаються в таких умовах, зручно через маленьке віконце.

Манія величності зростає: хіба за те, що він тут, не платять друзі Ротшільди? А проте він воліє вернутися до себе, в найкращі покої Парижа!

14 січня він оголошує:

— Господь прорік з висоти Ейфелевої вежі (фантазія цілком у дусі хворого Мопассана, а не якогось іншого хворого), прорік на весь Париж (знову-таки!), що пан де Мопассан — син бога й Ісуса Христа!

Він скаже також: «Ісус Христос спав із моєю матір'ю. Я син бога». Дивний, либонь, епілог до «П'єра й Жана» — манія величності підносить нешлюбне народження.

Гонкур щоденно цікавиться Мопассаном. Молодший брат «Літописця», Жюль, вмер од такої ж хвороби. І він збирає відомості. У середу, 3 лютого, «в принцеси» подейкують, що Мопассан «гадає, ніби він є жертва переслідувань з боку медиків, які чекають на нього в коридорах, аби уприскнути морфію, краплі якого глибоко дірвлять його мозок. У нього настирлива ідея, що його обкрадають, що його слуга вкрав у нього 6000 франків, які через кілька днів стали вже 60000 франків!»

¹ Вода одного з курортів Франції (прим. перекл.).

² Папа римський від 1878 по 1903 рік (прим. перекл.).

Луна від цієї агонії сягає Отея із запізненням на кілька днів, а проте точна. 18 січня Мопассан скаржиться:

— Снаряди, що поцілили в мій дім, вибухнули!

Брат Ерве просить його розширити свою могилу (комплекс вини перед братом і невідступні думки про смерть). Він питає святої води (можна вбачати в цій фантазії відгомін раніше згадуваного вечора на авеню Віктора Гюго із запрошеним для експертизи архітектором). І знов він звинувачує Франсуа: мовляв, той написав богові донос про його содомський гріх із куркою, козою тощо.

Хворий ніби послуговується символічною мовою, щоб передати свій непояснений відчай. Слова вжиті безладно, навмання. А втім, відчай вчувається й у такому нівеченому викладі.

20 січня в нього «забирають» гроші, відкладені для мандрівки в небо. Страх, ця домінанта його творів, спливає на поверхню. Страх перед нічю перетворюється на страх перед смертю.

23 січня він марить:

— Не відмовляйте мені в яйцях! Я заплачу сто тисяч франків (...). Нотаріус продав мій дім в Етрета (намір цей був. — *А. Л.*) за півтори тисячі франків, а він коштував тридцять п'ять (розрив логічної послідовності — між «до» і «після». — *А. Л.*). Я втратив на цьому сто тисяч франків. Мій рукопис, який хотів я знищити, викрав сатана.

Думки про сатану такі напосідливі, що лікар Бланш порушує перед Лаурою де Мопассан питання:

«Що робити, якщо він попросить священика?»

Вона відповідає в знайомих настроях Гі: «Я вам можу лише сказати, що не бачила в мого сина протягом усього його свідомого життя навіть слабкого потягу до релігії. Не бачила я водночас у тому, що він не вірує, ні гидливості, ні зневаги... Отже, чиніть, виходячи з обставин і задовольняючи бажання хворого».

Кошмарний січень тягнеться нескінченно.

— Оллендорфа й Авара вивели на чисту воду (професійна недовіра до видавця. — *А. Л.*). Банк розкрив їхню таємну схованку! Сорок мільйонів покладено на мое ім'я! Жакоб арештований (його ж власний повірений у справах! — *А. Л.*). П'ятсот тисяч франків, які він мав одержати в Америці, переказано на Французький

банк! Але не п'ятсот тисяч франків, а п'ятсот мільйонів! Мене кинуть до в'язниці, як і Франсуа за його аферу з Ротшільдом!

28 січня він жбурляє принесений йому мед. Лікар Г. (Франклін Гру?) хоче вбити його промиванням з меду. Мед — смертельний, адже бджоли збирають його з наперстянки.

Зацькований незліченними змовами, 29 січня він свариться невловній істоті:

— Ти брешеш! Брешеш! Це неправда! Я не їм сьогодні — я причащаюсь!

Він постійно звертається до стіни:

— Ерве! Ерве! Вони хочуть мене вбити! Спалить усі папери! Вбийте жандарма!

31 січня він замовляє сніданок для матері, невістки, племінниці Сімони й ЕРВЕ.

— Вони тут, але не знайдуть дверей, щоб увійти. До речі, докторе Меріо, ви одержали ті шістдесят мільйонів, які мій нотаріус наготував для Панамы?

Франсуа хоче отруїти його, поливаючи вино йому на пуп. Біле вино — то лак. І знов повернення до яєць (символ НЕПРИЙНЯТНОГО Буття). Тисяча двісті яєць у льоху лікаря Меріо, а їхні штучні шлунки (постійне занепокоєння) коштують дванадцять тисяч франків.

— У всіх католиків штучні шлунки.

Папа римський, бог, сатана, католики, його гнітять ці релігійні наслання:

— Одягніть мене. Я рушаю поїздом у чистилище.

9 лютого він без упину повторює про лікаря, що, за родинною легендою, приймав пологи Лаури й довго вправляв йому череп, як це практикували по селах. 10 лютого він запевняє, що його поховали дочасно, кляне бога, цього «дурного дідугана», й гукає «пожежників, аби вони витягли бомби з-під монастиря».

11-го він ображає лікаря Меріо, і його маячня стає безладною:

— Ах ти, старий паскуднику! Боже — ви ж божевільний! Маєте, Франсуа тільки-но визнав, що вкрав у мене вісімсот мільйонів... Це не я. То барон де Во оголосив війну¹... Ви не зможете мене вбити. Я неприступний. Я повбиваю геть усіх чортів!

¹ Його товариш по «Жіль Блазу».

Це продовження божевілля «Анжелюса» і «Марної краси», фантастично спотворене «досье бога». Час від часу в темних коридорах свідомості блисне якийсь вогник:

— Це не телятина, це людський зародок, подарований мені целестінськими черницями...¹. Які ж мерзенні ці жінки!... Я мав дванадцять років... Всі знають, мадемуазель Х... була розпусна, а ви кажете що я її... на кабестані! Ви брехло, старий плуцяго й стара шельмо!

14, 15, 16 лютого його відвідують Оллендорф, Жакоб і Казаліс, він розважає їх якоюсь довгою й темною теорією «перелітних лікарів». Того ж таки 16 знову жорстокий спалах з плутаниною про чортів, зневаженого бога й розгром:

— Тільки чорти вічні!.. Я сильніший від бога! Французька армія знеславлена, вона в жалюгідному стані...

Незвичні для невтаємниченого, ці нісенітниці все ж є типовим осадком розпаду особистості при загальному паралічі. Розлад мови й письма, мігрені, забалакування, нарешті, порушення функцій вищої нервової діяльності, манія величності — усе це ходяча монета такої недуги.

«Хворий має в своєму розпорядженні гадані мільярди, він повелитель всесвіту. Декотрі упевняють, що випускають із себе діаманти або що здатні мати 25000 жінок»².

А проте при такому загальному спрямуванні наведені вище закрути Мопассанових марень нерозривно пов'язані з властивими йому темами, суттєвими чи другорядними, які опосідали письменника наприкінці життя. Так, поповнюється, зокрема, тема генезису, схиб його останніх місяців:

— Іжа — це зародок мумій і солдатів.

20 лютого.

— Люцифер згубив себе мадерою. Я збездичив усіх жінок світу!

23 лютого:

— Я уб'ю бога, заразивши його чорною віспою.

2 березня:

— Мертві говорять!

9 березня:

¹ Орден, який заснував у XIII столітті папа Целестін V (прим. перекл.).

² Підручник з психіатрії.

— Куховари, пожежники, принесіть мені курку з рисом!

І знову напад богохульства:

— Боже! Ви найжорстокіший серед усіх богів! Я забороняю вам розмовляти зі мною! Ви бовдур, та й годі. Дияволе, вбийте бога!.. Люцифер, я все сказав: всесвіт належатиме мені... Ви ж знаєте чудово — поганські боги мене люблять.

Яке надзвичайне осяяння! Людинотвар! Венера Сіракузька й Палермський Баран!

У плутанині думок, що більше вже не становлять духовного «я», знов знаходить свій відбиток його бурхливе життя. Він знову говорить про Горля. Про те, що Жовіс і компанія не бачать так, як він. А він бачив усю Францію, і на великій відстані — з Росії й Африки.

Його зрушене «я» докоряє (законно) матері, хоч раніше він був неухильно толерантний:

— Моя мати, одержавши від мене двадцять мільйонів, вигукнула: «Я вмираю з голоду!»

Замінімо двадцять мільйонів іншою, безперечно, значною сумою, і це буде правда.

Надходить березень. Гі не хоче мочитися:

— Це не треба під час агонії. Я зроблюся страшенно сильний... Але якщо ви вдастесь до катетеризації — я негайно ж сконаю (...). Це діаманти! Мій живіт натоптаний діамантами! Сховайте їх до сейфа! Якщо ви мене зондуватимете, я накажу своїм ангелам-хранителям зв'язати вас!

Весь Олімп повстає проти цього Улісса з палати для буйних.

— Мене звинувачують, що я педераст (єдиний спосіб сексуальної діяльності, до якого він ставився без поблагливісті. — А. Л.). Франсуа, ви сказали про це небу! Ви підписали ганебного листа! Ви злодій, Франсуа, і я вас проганяю!

В середу 30 березня Гонкур, що виступає в ролі античного хору¹, нотує:

«Мадам Комманвіль (...) повідомила мені сумні новини про Мопассана. Він більше не згадує про рукопис свого «Анжелюса». Нещодавно він хотів надіслати когось телеграму й не зміг зібратись на думці. Одне слово,

¹ У грецькій трагедії хор іноді виступає як пасивний коментатор того, що відбувається на сцені (прим. перекл.).

він цілими днями розмовляє із стіною навпроти себе».

Малоделікатна Каро Комманвіль, справивши друге весілля, віддалася за лікаря Франкліна Гру. Тепер це подружжя фільтрує всі новини. Син господаря клініки, Жак-Еміль Бланш, ненавидить цю жінку, «дотепну, вродливу, елегантну, цікаву», якій він закидає, — і він теж! — що вона й досі вишкрібала з шухляд Флобера «уривки чернеток, забуті рукописи — переक्रюювала на свій розсуд його листування, невидані твори...» І не тільки він викриває цей «огидний персонаж непогамованої кобилиці»...

Мопассан умирає, Каро просторікує, тим часом як її чоловік — колекціонує¹.

Два десятиліття тому, в березні 1871 року, Мопассан-солдат написав пісню «Лощина», присвятивши її співачці Луїзі Делакер'єр. І от тепер, підштовхувана Лаурою та її сестрою мадам д'Арнуа де Бланг, тіткою Гі, вона просить у лікаря Бланша дозволу приїхати. Вона сховається за перегородкою й проспівує Гі «Лощину», аби розбудити його пам'ять. Лікар не без смутку знизав плечима.

— Надто пізно, мадам.

Присмерки останнього року...

Час зупинився. Лише цей безугавний скрегіт ґрат. Випадають просвітлення. І він тоді цікавиться вольєрами для птахів. Служитель розповідає йому про них. У жовтні тумани піднімаються з Сени й кужеляться в облетілому парку. Гі годинами сидить нерухомо. Потиски рук лікарів. Інших хворих. Рипіння дверей, ключі...

Великодній понеділок 3 квітня 1893 року. Гі виходить у парк разом із Франсуа і санітаром Біспальє. Він радіє народженню весни. Біспальє показує вже зазеленіле дерево.

— Звичайно, дуже гарно. Та це не зрівняти з моїми срібними тополями в Етрета.

І далі, налякано:

— Там інженери, аж он інженери, що копають землю, інженери, вони налягають на заступи...

Або ж він утикає тріски в землю:

¹ Частина листування можна знайти в «Невиданих листах Мопассана до Флобера», які опублікував П'єр Борель (Париж, Вид-во Портік, 1929), Борель одержав їх безпосередньо від Кароліни.

— Посадимо це тут; наступного року знайдемо маленьких Мопассанчиків¹.

Альберові ж Каен д'Анверу кидає в усвідомленні свого стану:

— Ви йдіть! Через хвилину я перестану бути самим собою!

І дзвонить:

— Санітаре! Одягніть на мене сорочку! Швидше! Швидше!

А то якось він мало не вбив іншого хворого, кинувши більярдну кулю. Й ці вибухи оскаженіння не можуть послабити жодні ліки; кризи ідуть одна за одною, а після них — абсолютна немічність.

Вірні друзі у нього регулярно. Анрі Сеар і Бод де Морселей. І щоразу йдуть, охоплені жахом.

25 березня 1893 року хворий зазнає нападу страшних епілептичних конвульсій, вони тривають майже шість годин. Те ж саме повторюється й 25 квітня та 25 травня.

Після цього його доводиться годувати, як дитину. Смуга тяжких, висловлюючись на арго фахівців, «спектакулярних» криз і реплік «божевільного театру» — минула. Тепер — останній етап.

Лікар Бланш розповідає Іріарту, головному редактору «Монд Іллюстре»:

«Він звертається до мене «лікарю», але тепер для нього лікар — будь-хто, я вже для нього не лікар Бланш!» І це підхоплює Едмон де Гонкур: «Він накидав сумний портрет його голови, сказавши, що тепер у Мопассана обличчя вже справжнього божевільного — бликаючий погляд, роззявлений рот».

Якщо цей вираз — «обличчя справжнього божевільного» — й не досить точний для психіатра, проте, не виключено, суворий Бланш вжив його для розуміння профана, навівши цей моторошний ЗРИМИЙ штрих: «роззявлений рот».

Слабий, млявий, червоні очі й згаслий погляд, зів'ялі плечі, бліді висохлі руки, — Мопассан більше вже не підводиться. 14 червня конвульсії поновлюються. Гадають, що це кінець. Та серце б'ється...

28-го нові конвульсії. Він ще раз усе долає. Розплющує одне око, ворухить рукою.

¹ А. Люмброзо.

Муки Гі припинилися 6 липня 1893 року об одинадцятій годині сорок п'ять хвилин дня.

Його останні слова були:

— Морок, ох! морок!

Італійський журналіст Дьєго Анжелі ознайомився із записами (не систематичними) лікарів Меріо й Франкліна Гру. Він опублікував їх в «Жорналь д'Італья»¹.

Звідти й походить це надзвичайно романтичне свідчення.

Хоч, за П'єром Борелем², Леон Фонтен, який бачив санітара Барона із клініки Бланша, твердить, що Гі упокоївся без такого театрального вигуку.

Остання непевність цього — немов плин води життя.

5.

«У цій родині, мосьє...» — В сирій землі. — «І прийнявши святе причастя...» — Надгробне слово в готелі Продажу. — Діалог автора зі своїм героєм.

«Похоронна відправа Анрі-Рене-Альбера-Гі де Мопассана, письменника, померлого в Парижі 6 липня 1893 року з причастям у віці 43 років... відбудеться в суботу, 8 числа цього місяця, рівно опівдні, в церкві святого Петра приходу Шайо...»

Таке листовне повідомлення потрапило в руки Александра Дюма-сина. Він стріпує своєю лев'ячою чуприною і, як є, кидається на вокзал.

У Шайо вже багатолюдний натовп. Родина представлена доктором Фантоном д'Андоном, братом Марії-Терези, вдови Ерве. Обличчя молодого доктора суворе. Разом із Емілем Золя, Оллендорфом і мосьє Жакобом він несе траурне покривало³.

Він обурено роздивляється довкола. Лишившись у Ніцці, Лаура послала замість себе покоївку Марі Мей! Батька теж нема! Кажуть, мати не бачила сина протягом усього перебування його в клініці Бланша. І доктор Фантон д'Андон півстоліття по тому мовить страшні

¹ 30 липня 1902. Підпис: Дідакус.

² Лист від 13 жовтня 1958 року авторові.

³ Покривало, що його клали на труну, а під час траурної процесії несли, тримаючи за край, кілька чоловік (прим. перекл.).

слова: «У цій родині, мосьє, живі не дбали навіть про те, щоб поховати мертвих».

Іде й Франсуа — обличчя набрякле, очі червоні. Це він — родина Мопассана. На кладовищі Монпарнас, що шалена лицедійка мадам Паска невтішно оплакує свого автора, Жан Лоррен, Анрі Ружон, Катюль Мендес, Альбер Каен д'Анвер, Анрі Сear, Жозеф Рейнах, Жан Беро, Анрі Боер, Марсель Прево, Поль Алексіс, Анрі Лаведан, Ередіа збираються біля могили — вперед виходить Золя.

Золя виголошує промову. Для свого слова він перечитав листи Гі, особливо ті, що написані після смерті Флобера: «Дарма казати, скільки я думаю про Флобера. Він постійно бентежить і не полишає мене. На гадку без кінця спадають його думки. Я чую його голос, я уявляю жести і раз у раз бачу його перед собою в брунатному халаті й зведеними під час розмови руками...»

Очі за пенсне червоніють, оратор бубонить далі:

«Менше за будь-кого несло від нього чорнилом, і він підкреслено намагався ніколи не говорити про літературу... жити поза літературним оточенням, працюючи з потреби, як він казав, а не заради слави. Це трохи дивувало нас, тих з нас, для кого література — хліб насущний...»

Йому стискає в горлі:

«І його, великий боже, стяло божевілля! Все нараз, і успіх, і квітуче здоров'я, потонуло в цьому жахові...»

Переборюючи власний страх перед смертю, Золя розвиває думку:

«Він залишиться в нашій пам'яті як один з найщасливіших і найнещасніших людей землі, чия доля гостро дає відчуття гіркоту загибелі кращих наших сподівань, він брат, перед яким схиляємо голову, улюбленець, що пішов назавжди серед нашого горя і сліз».

І він кидає ці гідні подиву слова біблійного Золя, яким стане, написавши «Три міста»¹.

¹ Передостанній цикл його романів, де Золя прозирає майбутнє. Заперечення соціального зла й утвердження гуманістичного ідеалу постають тут із самої дійсності. Герой трилогії — інтелігент П'єр Фроман — робить наукову експертизу християнській вірі й відкриває біля її джерел експлуатацію темної маси, брутальну торгівлю «Чудом» («Лурд», 1894), панування у Ватікані інтриг та користюлюбства («Рим», 1896). Релігія мертва. Порятунок, переконаний П'єр Фроман, у науці й праці («Париж», 1898) (*прим. перекл.*).

«А втім, хто зважиться твердити, що страждання й смерть не відають, що вони чинять?»

Далі промовляє Анрі Сеар — кілька надривних слів від імені друзів колишніх часів. Мовчазні веслярі з «Жабника», червоні в них очі. Ховаючи Жозефа Прюньє, свого Отамана, вони ховають і свою молодість.

У похоронних церемоніях, далєбі, завжди є щось від блазенства. В солом'яному капелюсі й строкатих штанах, Александр Дюма-син мимохіть вирізняється з-поміж цього жалобного гурту в сюртуках і циліндрах; дивлячись на нього, перешіптуються.

— Який талан! — повторює він. — Яка втрата для літератури! Ах! Який це був славний хлопець!

І немовби на потвердження цього безпосереднього зітхання — присутність невідомої дами в костюмі ельзаски, що йшла за катафалком від церкви святого Петра до кладовища!

Того ж вечора Франсуа Тассар побачив між пазурами Роденової химери телеграму — останнє послання Дами в сірому.

Мопассан хотів бути похованим без труни. Щодо цього він цілком ясно висловився, коли вмер Гюґо:

«Усі його твори, всі його вірші кричали, що він хотів бути похованим у сирій землі, хіба тільки відділений од неї легкою дошкою, і нехай би коріння трав і дерев дотяглося до нього, і, узявши з собою, повернуло на землю — назустріч сонцю й вітрам...»

Тривалий час поширювалася чутка, що бажання Мопассана було виконане.

А проте Поль Леруа з «Нувель Літтерер» уточнив, що Гі був похований у звичайний спосіб — в потрійній труні: з канадської смереки¹, цинку й дуба. Тож на його волю зважили цілком символічно. Лаура де Мопассан сама сказала Полю Алексісу у вересні 1893 року, до речі, в тій згадуваній уже розмові з її дивним ляпсусом про Флобера: «Я чітко написала, що він не хотів упокоюватися у свинцевій труні...»

Сучасників письменника, звичайно, здивувало в повідомленні про смерть «...і прийнявши святе причастя». Так, власне, закінчувався його довгий діалог з релігією.

¹ Має дуже міцну деревину, сягає тридцяти—сорока метрів і раніше використовувалася для виготовлення дорогих карет і трун (прим. перекл.).

Ставлення до неї Мопассана не змінювалося від часів його «Дядька Состена» (1883 рік), новели, написаної з думкою про рідного дядька Кордома-Корнюде.

«Я вільнодумець, тобто, інакше кажучи, я повстаю проти всіх догм, вигаданих з остраху перед смертю, хоча й не відчуваю ненависті до церков, хоч які б вони там були: католицькі, євангелійські, римські, протестантські, православні, грецькі, буддійські, іудейські чи мусульманські (...). Що далі сягає людський розум — то більше вужчає царина невідомого й занепадають вірування. Я б тільки, звісно, замінив кадила на телескопи, мікроскопи та електричні машини. Та й по всьому!»

Та чи обмежується він цією позицією в душі Буvara й Пекюше? Гі певно робить висновок: «Та коли вже треба мати якусь релігію, то про мене досить і старої».

Якось разом із Леоном Фонтеном він побував у знаменитому соборі в Шартрі, де вони відстояли всеношну. «Неможливо уявити разючішого спектаклю, аніж ці сорок вбраних у біле чоловічих фігур, ледь освітлених єдиною лампою, що, обрамлені чорними різьбленими спинками лав, співають «Dies irae»¹. Прибувши другого дня до Гренобля, Гі казав Синячкові:

— Я нізащо не повірю, що ті ченці щасливі. Ще якийсь старий потрух — можливо. А молоді послушники? Ти бачив їхні палаючі очі?!

В Івето, в його духовному колежі, Гі не був віруючим, і все ж, залюбки антиклерикал, він не дійшов до атеїзму². Франсуа, цей охоронник пристойності, не дуже, мабуть, перекручує думки господаря, засвідчуючи його почуття щодо існування «всевишньої істоти». Хоча в Мопассана усе це, звичайно, багато складніше. Агностик, як і Флобер та Золя, і як, власне, мати та її батько Поль Ле Пуатевен, поблажливий вільнодумець, Гі відкладав улаштування своїх власних справ із можливим господом богом на останню годину.

А проте не можна обмежуватися лише цією звичайною розсудливістю. Мопассан, зрештою, був людиною іншого масштабу, інших коренів, глибших, не таких банальних, що виявилось в його дивних релігійних провалах.

¹ «Dies irae» («День гніву») — перші слова покайного гімну в католицькій церковній відправі (прим. перекл.).

² Не вдалося уточнити дату першого причастя Гі, але конфірмація його була в Етрета 19 травня 1863 року, юнак прийняв її з рук магістра Боншоца, руанського архієпископа.

— Я не вірю в загробне життя,— казав він одному журналісту.— Я вірю у всеосяжне, безсмертне буття, серед незчисленних зірок, у перебігу вічно оновлюваних століть. Що ж до людської маленької особи? Як індивідуумові, досі їй належало вмирати,— і з цим слід примиритися! Коли ж там, у потойбічному, і є щось інше,— а то цілком можливо,— я не знаю про це нічого, крім хіба того, що нічого не знаю. Як і ви і як будь-хто.

Хоч він і відмагається, та «релігійна максима» Мопассана продиктована саме його жахом перед смертю. Письменник відчував його більше за будь-кого. І, природно, цей мускулястий, надто нервовий і стихійний пантеїст переймає заповідь тварин-богів Єгипту, Греції і Криту, що й вибухне під час агонії. За фасадом агностицизму виразно проступають орфізм¹ і маніхеїзм. Баран із Сіракуз, чие тваринне ество дарма ототожнювати з тупоумством, спонукає його «концепцію» сягнути справді планетарних символів. З одного боку, жах перед смертю, цей зойк муки, кинутий богові, що потурає злу, штовхає його на нескінченні богохульства, від «Марної краси» й до «Анжелюса». І з другого, в пошуках захисту — на панічне поклоніння навіть усупереч здоровому глуздові.

Іпполіт Тен, слухаючи в читанні автора «Маслиновий гай», вигукнув: «Есхіл!» Мопассан був язичницьким трагіком, і це впливало з його концепції світу.

І доля, що літає в жіночій подобі над його творчістю,— богиня води. Водяна Ананке² спрямовує й забарвлює його нігілізм, як потім і агонію. Вода — то згуба й похмуре божество Буття та Небуття. Вона — Життя-Смерть. Вона — Ізіда³.

Для скороминушого життя чуттєві насолоди тіла, лю-

¹ Містико-релігійне вчення, що виникло в давній Греції десь у VI столітті до н. е. Засновником його вважається міфічний фракійський поет Орфей. Орфіки мали своєрідні теорії про походження світу з яйця, людей — із попелу переможених олімпійськими богами титанів, вчення про переселення душ і гріховність людської природи. Так, тіло вони вважали злим началом, «в'язницею душі», а душу — частиною божества, яка після смерті людини, зазнавши ряду перетвілень і очистившись від осквернення, зливається із божеством (прим. перекл.).

² Ананке (гр.).— конечність, доля, фатум (прим. перекл.).

³ У давніх єгиптян — богиня сонця, місяця, природи і мистецтв, мати всіх богів, жінка Озіріса (прим. перекл.).

бов до сонця, любов зважлива, щедра й потаємна, не-
стямне поклоніння Майї, модне наприкінці минулого
століття, і «зручний» Шопенгауер — усього цього задо-
сить для розуміння поганства того світу, де ім'я
письменника означене як Мове Пассан.

А втім, похований з причастям, він підлягав своїй бо ж
моралі, яку сформулював за сім років до цього, в жовтні
1886-го:

«Та ба! Така історія всіх перетворень при кончині».

Туманами повите народження Гі, його перебування
на війні 1870 року та й саме життя. Він унікав занадто
ширих звірянь і знищував усе, що бодай трохи могло
зняти цю запону. У віці ж, коли звертаються до спо-
гадів, він ступив на поріг божевілля. А вмер — і його
мати та батько не збережуть нічого. Вони продають Ла
Гійетт, «Любого друга» і все, що було в його квартири
на вулиці Боккадор!

Від часу ізоляції в закладі лікаря Бланша йому було
призначено юридичного розпорядника — мосьє Лаварея.
Листування мосьє Лаварея й Лаури де Мопассан з Мо-
рісом Мютерсом розкриває механізм цього катастро-
фічного розпорощення.

Я мало не остовпів, коли в один із чудових літніх днів,
які він так любив, в Антібі, — довідався, що його «вели-
кий білий птах», «Любий друг», БУВ ПРОДАНИЙ ЩЕ
ДО ЙОГО СМЕРТІ з розпорядження тієї ж Лаури, яку
лікар Фантон д'Андон змалював як «пихату, деспотично-
владну, злопам'ятну до тих, кого вона вважала за
нижчих од себе. Всі вони божевільні, ці Мопассани!»
Адже відоме було символічне значення цієї яхти.

Вітрильник, згідно з попередньо складеним описом
Моріса Мютерса, був оцінений в 6000 франків¹. Мадам
де Мопассан у листі, написаному її «англійським», тон-
ким і нервовим почерком, владно зажадала через посе-
редництво Мютерса повернути три рушниці свого сина,
які мали бути в кабіні, і все інше, що лишилося на яхті.
І лист цей датований 24 червня 1893 року, тобто майже
ЗА ДВА ТИЖНІ ДО СМЕРТІ ГІ². У тому ж документі
Лаура казала про Гі: «Він дуже спокійний, і чіткі спо-
гади про минуле життя раз у раз навертаються йому
справжнім товпищем. Його фізичний стан був би зовсім
гарний, якби не слабкі ноги. Врешті, лікар Бланш, здає-

¹ За теперішнім курсом 18000—24000 франків.

² Лист належить М. Ріго, чоловікові онуки Моріса Мютерса.

ться, вельми задоволений». У тому ж дусі вона пише Ерміні й іншим своїм кореспондентам. Що це: необдуманість, марновірство, безоглядний оптимізм чи дотримання пристойності? Безперечно, вона не бачила його більше, безперечно, вона могла бути введена в оману медиками, безперечно, вона теж була хвора, а проте...

До квапливості, з якою вона збувала все те, що належало Гі, спричинилося різне: як поради юридичного розпорядника, так і формулювання самого заповіту (майже такого ж, як і у Флобера). Для Лаури був бажаний моральний і фізичний розклад Гі. Разом з тим мимоволі не можна втриматися від того, аби не припустити й інше: її нездоланний моторошний жах та огиду від усього, що торкалося цієї драми. І водночас ніщо не завадило їй зберегти отримані листи, рукописи, фотографії, картини! Чи не було то для Сімони, її онуки? Вона порозпродувала або ж роздала майже все, окрім хіба того, що мало якийсь сенс для неї самої. Так, серед найважливіших листів Гі до матері п'ятнадцять опинилися в колекції Марі Леконт дю Нуї. Зберігся лист Лаури, який змушує похолонути. В Равенелі вона скопіювала рядки Шекспіра, маючи намір викарбувати їх на могилі свого сина:

Він помер і канув у вічність, леді.

Він помер і у вічність канув.

В головах йому — гомін зелений трави,

І в ногах його — камінь ¹.

Вона перекладає їх для Ерміні, і це радше підрядник, аніж поезія, зовсім без дивної похоронної музики вірша.

Вона запитує думку Ерміні про свій намір. Опинившись у досить скрутному становищі, Ерміна обмежується нотатками на полях: «Слово «леді», правдиве у Шекспіра, мені здається трохи недоречним для могили».

Останні роки Лаури — це гидь і скнарість під пекучим сонцем Середземномор'я. Антипатія до невістки — треба сказати, обопільна — зростає. Вони звинувачують одна одну в марнотратстві ², в розкошах за рахунок обібраного мертвого, тоді як інша, мовляв, і це

¹ Переклад О. Парполіто.

² Люмброзо,

вважали найголовнішим, живе у злиднях. То, власне, знову атмосфера спадщини дідуся Жюля! Смерть Гі полишає за собою чорні водокрути несамовитості й зиску, що нараз вибухає обуренням, коли десь вдається пробитися бодай найменшій правді про нього — чи то в спогадах друзів, спонукуваних до цього журналами, чи то нескромністю медиків, засліплених цим незрівняним випадком, цим «чудовим» прогресивним паралічем. Лаура лютує, знавісніла й загрозлива, як чаклунки з її улюбленого «Макбета».

Ерміна присвячує Гі свою «Закохану дружбу», книгу, поза сумнівом, ніжну й розважливо-скромну. Лаура не приймає, заперечує цю солодку дружбу, звинувачуючи Ерміну в лицемірстві й корисливих розголошеннях. Та потім, надмірна у каятті, як і в лайці, мириться з нею. Вона розігрує свою смерть, що ніяк не приходить. Вона кличе цю «Даму з Пустими Очниціями». І є щось від Сари Бернар у цій нескінченній особистій трагедії. Стара самотня жінка, яка ніколи не терпіла заперечень, вона стає ще скандальнішою, аніж була протягом усього життя. Мучена глибокою, хоча й театралізованою тугою, своєю непоправно висміяною пихою, безмежним відчаєм, вимотана своїми розшарпаними нервами й наркотиками, стара мадам Боварі, це скорботне вмістище нудьги, марить про шекспірівську плиту й водночас збувається всього, що зберігає пам'ять про сина. Вона страшна, Лаура. Вона була із тих натур, яких непогамованість почуттів кидає вбік од звичайних доріг і лишає незрозумілими і в чомусь жахними. «Дама із Пустими Очниціями» забрала її у вівторок 8 грудня 1904 року на 83 році життя.

Тільки деякі рідкісні документи, незначну частину всіх паперів, пощастило зібрати Люмброзо й іншим колекціонерам; решту ж було безнадійно розрізнено на аукціоні 20 і 21 грудня в готелі Друо при відвертій нервозності маленьких графінь, письменників та митців. «Химери» Родена, твір викривальний, в манері новел Мопассана, пішли за 970 франків. І купив їх сам барон Каен д'Анвер.

Публічне розтягання творчої спадщини письменника на сумному спектаклі в готелі Друо, власне, й відкрило той карколомний балет літературних шахраїв типу Жізелі д'Есток, Пілляра д'Аркаї, англійця Френка Гарріса, П'єра Бореля й багатьох їм подібних, балету, що тривав

понад півстоліття, — ці особи спритно підробляли і взагалі фабрикували різні важливі свідчення, а за незамінні — накидали четверну ціну. Поки «святобливі руки» намагалися знищити сліди «нищості» Любого друга, розпусники порпались у брудній білизні й спекулювали. Багато награного в цій долі як ще за життя письменника, так і по його смерті, чого, зрештою, й хотів сам Мопассан.

Увечері 20 грудня «Літописець»¹ старанно нотує: «Сьогодні увечері в принцеси оплакували цей привеслюдний розпродаж Мопассана, що насправді применшує письменника, викривши негідні уподобання людини». Наступного дня він знову повертається до цього і додає про його «...вигляд торговця вином, який жив серед ВУЛЬГАРНИХ речей свого оточення».

Це було надгробне слово Любому другові від Дівки Елізи.

— Дорогий Гі, 1890 року ви були ще в Екс-ле-Бені...

— Чому ви називаєте мене «дорогий Гі»? Називаєте ж ви Еміля Золя — «пан Золя»?

— Ви померли молодшим, аніж я зараз.

— І все одно я не певен, що це дає вам якісь підстави.

— Ну, гаразд! Не дає. Але ж я дуже люблю воду, як і ви, і ріку, і море, і Південь. Від Етрета до Портофіно, від Бужіваля й до Сфакса — всі ваші краєвиди я знаю. У мене враження, що я маю справу з товаришем по баркасу...

— І який у вас човен?

— Невеличкий вітрильник. Значно менший за ваш. Я назвав його — «Любий друг-III».

— Це справді гарно! Та я хотів би сказати... те, що ви написали...

— Вашу біографію.

— Те, що ви зробили, мене дратує. Згадайте осоружного Максима дю Кана! Я був хворий! Не маєте права! «Я не люблю, щоб публіка входила в моє життя. Моє життя належить тільки мені».

— Ні.

— Чому «ні»? У дев'яностому саме це я писав з Екс-ле-Бена... до мадам...

— До мадам?

¹ Тобто Едмон де Гонкур (прим. перекл.).

— Пошукайте, однак! Я виклав там, що завжди думав: «Якщо колись я стану такої-бо відомий, щоб допитливі нащадки зацікавилися таємницями мого життя, то від самої лише думки, що тінь, де я ховаю своє серце, буде освітлена друкованим словом, усіма цими викриттями, посиленнями, коментарями,— наганяє на мене страшну нудьгу й нездоланий гнів». Хіба не досить зрозуміло? Я казав також: «Усе, що я пишу, віддане читачам, критиці на їхній суд і цікавість, однак я волюю, аби все, що стосується мого життя і моєї особи, не було розголошене». Ви не поважаєте заповіту мертвих!

— Його поважали ДОСИТЬ ДОВГО.

— Даруйте?!

— Цей заповіт шанувався тривалий час, від 1893 року. Три чверті століття — це чимало, пане де Мопассан.

— Ви не називаєте мене більше Гі, он як!

— Пане де Мопассан, ви перевищуєте свої права мертвого!

— Ну, добре, облишмо!

— Це ж нікуди не годиться, щоб окремі люди встановлювали абсолютне правило, АБСОЛЮТНЕ, ви чуєте?! Це право суспільства. Ви були надто гарним захисником наших письменницьких прав, щоб цього не знати!

— Дякую. По п'ятдесяти роках після моєї смерті твори стають громадським надбанням... Це так?

— Гай-гай, уже за п'ятдесят тим, хто був принесений у жертву двом світовим війнам...

— Програми, звичайно?

— Ні.

— О!

— Тобто не зовсім!

— Розкажіть мені про ці дві війни. Німці...

— Стривайте. Ваше «авторське право» було чинне понад п'ятдесят років.

— Гарзд. Сподіваюсь, я був корисний своїм спадкоємцям! Я дуже любив маленьку Сімону... Вона... її життя було приемним?

— Вона вийшла заміж за політичного діяча, Жана Оссоля, військового міністра в кабінеті Пенлеве й Бріана. Щоправда, вам це нічого не говорить.

— Чому ж. Війна... Війна! Ви не обманюєтеся щодо цього: я ненавидів війну. Я ненавидів Пруссію. Як

правда й те, що я ніколи не любив наших реваншистів... Не через те, що вони були неправі... Вони були головоотесаами й крикунами! А втім, про це не хочеться говорити! Як тепер Німеччина?

— Розділена на дві.

— Браво!

— А! Ви мали рацію, як завжди, сказавши: «Після нас прийдуть інші покоління. І наш спосіб життя, що стане надбанням кожного, вони пошлють під три чорти. Огида до війни і до цих німців гнітить мене за...» Ви посміхаєтесь?

— А маленька Сімона, чи була вона щаслива?

— Її діти є вашими прямими спадкоємцями... точніше, були. Адже ось уже п'ятнадцять років, як ваші перевидання поповнюють Літературну касу... І наші колеги по перу, що терплять нужду, одержують допомогу.

— Це, їй-право, не так вже й погано!

— Франція — єдина країна світу, де так довго діє право на літературні твори...

— Я погано розуміюсь на цьому.

— Пережите вами — ваші твори — сьогодні відомі всім...

— Гадаю, не слабкі й скоростиглі... Мої романи, так?

— «Любий друг», «П'єр і Жан», «Життя».

— А «Сильна як смерть»? І «Наше серце»? Власне, те краще, що я написав!

— Та головним чином — новели.

— Мої новели! Дивно! Знаєте, яка була моя найулюбленіша? «Дядько Амабль». Сюжет, до речі, мені запропонував Ерве... Ви пам'ятаєте цю історію?

— Дуже добре. Це нормандська новела. Про селян. І дитину від іншого. Про незаконнонародженого. Історія позашлюбної дитини, — ще, далекі, — одна, — як хлопець сходиться із жінкою, яку хоче взяти собі за дружину, але батько молодого стає наперекір...

— Цей старий осел дядько Амабль! Він вважає за краще повіситися, аніж бачити, як батько байстриюка заступає на фермі місце його померлого сина! То, авжеж, була моя найулюбленіша річ.

— Забавно.

— Чому?

— Я не знав, що це найдорожча вам річ, коли написав на полях: «Чудово, Есхіл. Психологія поведінки, І то —

без аналізування. Безсторонність оповідача перед тим, що він оповідає: це так натурально, що жахає».

— «Есхіл!» Тен сказав те саме. Я любив його, Тена. Він був схожий на Золя. Золя і я, ми йому багато в чому завдячуємо. Надто ж Золя! Останній раз ми бачилися на березі озера Аннесі. Минало літо. Я читав йому «Маслиновий гай». Есхіл! Неперевершено! Взагалі, коли вірити вам, я не став тим, ким мав би насамперед стати: сатиричним руйнівником, іронічно жорстоким і комічним, Арістофаном чи Рабле! Звичайно, я люблю «Дядька Амабля»... Проте і «Наше серце», чи не так! Отже, я став би «новелістом» від Гонкура!

— Дозвольте, проте, повернутися до НАДБАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ. По багатьох роках після смерті наше життя не є більше й не може бути лише приватною справою. Воно стає надбанням Історії! Пане де Мопассан, чому ви писали?

— Щоб заробити гроші!

— Ваш цинізм даремний! Ви писали, щоб розкрити людську душу.

— Надто значне це слово...

— Література — то, власне, частина людини. Ви самі це написали!

— Я!

— Так. У своїй «передмові» до «П'єра й Жана». «Писати, щоб збуджувати думку. Збагнути глибокий і прихований сенс подій». І слушно. Дарма щось зрозуміти, якщо розмежувати літературу і життя. Ваша доля більше захоплює, аніж романи. Ви наш. Увесь. І ми вас любимо. Який ви є.

— З усіма моїми... моїми помилками?

— Так.

— Але ж ви не знаєте всього. О, ні, не знаєте! І не дізнаєтесь ніколи!

— І однак — з усім.

— Я не певен... проте...

— Проте?

— В дечому ви маєте рацію. Для мене це вже байдуже. Та й потім... Байдуже як, але це було зроблено! Що ж, Любий друг я був, Любий друг я є, Любим другом і зостануся! І це, передусім, моя помилка.

Мопассан був реаліст, і це переконливо довів Анрі Барбюс:

«Він уявляється мені вище від Флобера, що прикрашав розкіш звичайного словесним орнаментом».

Мопассан сьогодні актуальний політичним звучанням своєї творчості — актуальний більше, аніж п'ятнадцять і тим паче тридцять років тому, але він сучасний також і формою своїх оповідань. Жюль Ренар казав: «Я люблю Гі де Мопассана, бо, мені здається, він пише для мене, а не для себе». Це й є саме та природність і щирість, яку не можна перевершити. Мопассан — це розкутий Флобер.

У передньому слові до «П'єра й Жана», яке так важко переніс Едмон де Гонкур, Мопассан наперед захищався від нападок маститих літераторів, що їх називав він «манірними». Він часто наближався до свого ідеалу: «Прозирати найпотаємніші думки, схоплювати невловні враження й передавати їх найпростішими словами, якими ми послуговуємося щоденно».

Справжня й така близька нам трагедія Мопассана полягає в тому, що творчість його не сягнула повного розквіту й не здобула свого завершення.

Треба сказати, друга половина XIX століття була надзвичайно багата на таланти, **ЩО ДАЛЕКО НЕ ВИЧЕРПАЛИ СВОЇХ МОЖЛИВОСТЕЙ**. Ця думка сяйнула й самому Мопассану. Ось що він написав з цього приводу: «Сьогодні у Франції є хіба нерозквітлі таланти». Делакруа, Берліоз, Гюго, Стендаль, Бальзак розкрилися до кінця. В Сезанні ж, Ван-Гогові, Гогені, Родені, Дебюссі, так само, як і в Марселі Прусті, є щось неповноцінне, хоч, можливо, й зворушливе, але незавершене. Мопассан — їхній зведений брат по нерозкритому до кінця таланту. Коли утишається пристрасті, збурені категоричним славослів'ям фанатиків — палких прихильників цих

майстрів (майстрів, безумовно, блискучих), тоді стане цілком ясно, що саме в НЕЗАВЕРШЕНОСТІ характерна риса всього мистецтва другої половини ХІХ століття. Переконавшись у цьому й об'єктивно вивчивши, чим це спричинено, дослідники знайдуть коріння цього в неухильній деградації тогочасного суспільства.

У грудні 1891 року, під час судового процесу з американськими видавцями, Мопассан повідомив своєму повіреному Жакобу дані про заокеанські тиражі його творів: 169 тисяч примірників збірок новел, 180 тисяч примірників романів і 24 тисячі— збірок подорожніх нотаток.

Серед його шанувальників за океаном, що в тій чи іншій мірі визнають на собі його вплив, ми знаходимо Уільяма Сарояна, Ерскіна Колдуела, Теодора Драйзера.

Ще більше оцінений Мопассан у Росії. Тургенєв і Толстой дуже високо ставили твори французького колеги.

1958 року радянські видавці навели показову статистику: книги Мопассана витримали на 16 мовах народів СРСР понад триста видань, що становить тираж за 10 мільйонів примірників. Він поступився першістю лише Вікторові Гюго, випередивши Бальзака, Золя, Флобера, Александра Дюма, Стендаля, ба навіть Жюльє Верна. З цього приводу газета «Нувель де Моску» посилалась на Чехова, який віддавав перевагу Мопассанові перед Толстим і мав намір перекласти російською мовою основні його твори. Отже, крилатий вираз «французький Чехов», лишаючись вразливим в історично-літературному плані, не висмоктаний, далєбі, з пальця.

Стефан Цвейг знаходив у ньому «майже надприродне почуття міри». Томас Манн вбачав у ньому великого майстра новели світового масштабу. А Генріх Манн і Джон Голсуорсі не приховували того, що відчули на собі його вплив. Незадовго до своєї смерті Сомерсет Моєм казав:

«Я часто думаю про Гі де Мопассана. Я вважаю його найкращим новелістом ХІХ століття». Вплив Мопассана позначився на «Сіцилійських оповіданнях» Піранделло, на новелах Моравіа.

Новели й романи Мопассана, в яких Сергій Ейзенштейн бачив «чудові образи високохудожнього монтажу», зрозуміло, покликали до життя численні екранізації...

Кінематограф і телебачення, проте, дали нам поки що досить фрагментарне й часом дещо викривлене уявлення про творчість Мопассана. Мопассан-письменник і сьогодні ще надто їдкий. Як, власне, й Золя. Книги Мопассана й Золя й досі зберігають ЗЛОБОДЕННІСТЬ.

Цю книгу закінчено, але далеко не завершено. І тепер, по дванадцяти роках праці над нею, я знаю, що навряд чи колись мені пощастить це зробити. Надто багато документів безповоротно поглинуло минуле. Довкола Мопассана завжди існуватиме багато туманного й не сказаного до кінця.

Я дякую всім, хто допомагав у цій важкій праці.

Грудень 1966 року.

КНИГА АРМАНА ЛАНУ ПРО МОПАССАНА

У середині 60-х років А. Лану в одній з своїх статей писав: «Вежі з слонової кістки» не існує, хоч деякі літератори охоче б побудували її, щоб замкнутися в ній, щоб відгородитися від щоденних турбот народних мас. Ці турботи — одна з тем, що їх нам диктує сучасність, як, зрештою, і тема війни, від якої людство до цього часу ще не відійшло, і тема свободи...»

Життя й творчість самого Лану свідчать, що його слова не розходяться з справами, він завжди разом із тими, хто обстоює мир і демократію, хто бореться за краще майбутнє свого народу. У роки «брудних воєн» французького колоніалізму проти В'єтнаму і Алжіру А. Лану різко засуджував загарбницькі авантюри реакції. Зокрема, він надрукував у «Юманіте» протест проти заборони й конфіскації в 1960 році роману Андре Стіля «Обвал»: «Книги не можна кинути у в'язницю так само, як і розстріляти ідеї». А зараз, коли над усім людством нависла загроза з боку американського імперіалізму розв'язання нейтронно-ядерної війни. Арман Лану разом з Луї Арагоном, Ерве Базеном, Андре Вюрмсером, Жаном Лаффітом, Едмондою Шарль-Ру та іншими письменниками Франції приєднався до протесту французької інтелігенції, надрукованого в журналі «Революсьйон»: «Ми, представники різних прошарків інтелігенції, проголошуємо свою рішучість зробити все можливе, щоб примусити Рейгана, як і Картера два роки тому, відступити перед обуренням світової громадськості».

Ім'я А. Лану з'явилося в літературі ще в роки війни, коли вийшли перші його пригодницько-детективні романи «Забитий човник» (1943), «Золото й сніг» (1944). Значно досконалішими в реалістичному плані виявились його романи «Вітрильник божевільних» (1947), за який він одержав Попюлістську премію, «Ранковий клас» (1949), «Цей надто ніжний вік» (1951), «Ящірки в годиннику» (1952). Деякі з цих творів хоч і несли в собі відомості автобіографічного характеру або спогади письменника, ставили гострі соціально-політичні питання французької дійсності. Та світову славу письменнику принесли трилогія «Несамовита Марго» і пізніші твори — книга про Золя, діалогія про Паризьку комуну — «Полька гармат» і «Червоний

півень» (1971), а також роман, присвячений руху Опору і сучасним подіям — «Бджолиний пастух» (1974).

Радянським читачам А. Лану-художник знайомий досить добре, бо всі романи трилогії — «Майор Ватрен» (1956, премія Ентеральє), «Побачення в Брюгге» (1958) і «Коли море відступає» (1963, премія Гонкурів), а також книги про Золя і Мопассана, роман «Бджолиний пастух» перекладені російською мовою, а «Майор Ватрен» і «Любий друг Мопассан» — і українською.

Особливу увагу в романах А. Лану привертають до себе його герої, завжди активні й людяні, які ненавидять війну, цю «Несамовиту Марго», що безжально косить життя мільйонів людей, і розуміють необхідність тісного єднання, щоб відвернути загрозу нової катастрофи. Глибоко демократичні за своїм внутрішнім змістом, вони проходять складну й тяжку школу життя, еволюція їхніх переконань типова для багатьох французів повоєнної Франції, типова й для самого Армана Лану.

Адже А. Лану, перш ніж він став письменником, довелося здолати чимало труднощів, самотужки вибиватися в люди. Рано втративши батька, він швидко зіткнувся з несправедливістю й жорстокістю навколишнього світу, із злиднями й стражданнями бідних людей. Не завершивши навіть середньої освіти, він змушений був йти працювати. «Моїми університетами,— пізніше писав письменник,— були приміські поїзди, війна й полон». Йому довелося познайомитися з багатьма спеціальностями, бути банківським чиновником і вчителем початкових класів, художником торговельних фірм і репортером. Він пізнав гіркоту воєнної поразки й капітуляції Франції, на собі відчув жахи фашистського полону.

Наприкінці 40-х років починається літературна діяльність Армана Лану, затим прийшла слава. Він стає лауреатом багатьох літературних премій, зокрема найпочеснішої у Франції — Гонкурівської, премії Аполлінера тощо.

Усе те, що письменникові довелося пережити, над чим він болісно розмірковував, гостро спостережливим свідком чого був, стало основою його творів. Прагнення показати життя без прикрас, таким, яким воно було і є насправді, привело А. Лану до реалізму. Він відкинув формалістичні вправи модерністів, гостро засудивши їх у своїх теоретичних статтях, з якими почав виступати у прогресивній пресі з середини 50-х років. Узнявши активну участь у дискусії з приводу роману, він став на захист реалістичного мистецтва. Обстоюючи право жанру роману на дальше існування — адже модерністи й представники «нової хвилі» в літературі оголосили цей жанр «застарілим», «мертвим» і вимагали повної його трансформації,— А. Лану доводив, що саме роман може якнайкраще розкрити навколишню дійсність і допомогти в ній розібратися читачеві. У статті

«Засіб пізнання» творча платформа Армана Лану цілком визначена: «Роман мені уявляється як засіб прямого й безпосереднього пізнання... Роман — це Гюго й Бальзак, Діккенс і Золя, Стендаль. Це також Толстой і Горький». Не сприйняв А. Лану і французький «новий роман» А. Робб-Гріє, Наталі Саррот, Мішеля Бютора та інших представників цього напрямку, бо «вони відмовляються од інтриги, середовища, ідей, дії, характерів і всього іншого, аж до людини включно».

Свої теоретичні принципи письменник втілює у художніх полотнах, перейнятих духом шукання, прагнення йти своїм шляхом у літературі, хоч за взірцем він і обирає видатних реалістів недавнього минулого. З цією метою він поглиблено вивчає їхню художню спадщину, особливу його увагу привертають до себе романи Еміля Золя, творча манера цього письменника, гострота поставлених ним соціально-політичних проблем, художня переконливість і документальність зображуваних подій. Він надзвичайно шанує Золя «Жерміналя» й «Справи Дрейфуса» і вчиться у цього «січя бур», як назвав Е. Золя французький письменник і критик Жан Фревіль, ненавидіти світ буржуазії й реакції, бути справжнім демократом. Тож не випадково захоплення творчістю Еміля Золя повернуло письменника на думку написати про цього видатного романіста кінця XIX століття спеціальне дослідження, захистити свого видатного попередника від спроб буржуазних літераторів принизити й дискредитувати його ім'я. Задум свій А. Лану здійснив у 1954 році, коли з'явилася художньо-біографічна книга «Добридень, пане Золя», твір надзвичайно оригінальний і своєрідний, у якому на весь зріст постала могутня постать автора грандіозної епопеї «Ругон-Маккарів».

Водночас цей твір незаперечно свідчить про великі можливості Армана Лану не лише в галузі художньої прози, а й як літературознавця. Справді, він виявив себе у ньому старанним і глибоким дослідником.

Напружено працюючи над своїми новими художніми творами, А. Лану майже відразу ж після закінчення монографії про Е. Золя береться до збирання матеріалів про його учня Мопассана. Постать цього письменника не випадково привернула його увагу ще тоді, коли він працював над розкриттям творчої діяльності й життя Е. Золя. Яскраві й неповторні твори Мопассана, глибоко трагічна й суперечлива доля художника, врешті, ті дискусії, що й дотепер ведуть учені й літератори з приводу різних аспектів його творчості, поглядів і надзвичайно складного життя, давали широкий простір уяві письменника-дослідника.

Роботі над книгою про П'є де Мопассана А. Лану присвятив понад дванадцять років. За цей час він провів величезну дослідницьку роботу: зібрав і опрацював численні матеріали про життя письменни-

ка, розшукав невідомі чи неопубліковані до того документи, листи, що були в архівах чи приватних колекціях.

І все ж А. Лану лишився в першу чергу письменником. Він розумів, що всіх зібраних матеріалів, які складуть основу майбутньої книги, не досить для того, щоб надати їй художньої довершеності. Він не хотів лишатися сухим збирачем фактів чи резонером-теоретиком, його дослідження не повинно було стати дисертацією кабінетного вченого. До суворого добору фактів — їх, зауважимо, дуже й дуже багато, — він повинен був додати елементи своєї творчої вигадки, точні описи тих місцевостей, де подорожував чи проводив своє дозвілля Мопассан, будинків, де він майже сто років тому жив чи зупинявся. Для цього належало добачити очима художника й ті ж будинки, якщо вони збереглися (або принаймні місце їхнього колишнього розміщення), і колись дорогу серцю Мопассана яхту «Любий друг», і ті ж місцевості, де він бував. Лише так, вважав А. Лану, можна було відтворити мопассанівський «місцевий колорит». І А. Лану здійснює численні подорожі, проходить десятки кілометрів пішки, рветься у місцевих архівах, розмовляє, листується з нащадками тих, хто колись бачив письменника й розмовляв з ним...

Письменник прагнув якомога точніше відтворити образ живого Мопассана-художника й Мопассана-людини, показати всю суперечливість його життя й поглядів, з'ясувати ті причини, що примушували його брати перо й створювати черговий шедевр.

Завдання, що його поставив перед собою А. Лану, було надзвичайно складне. Адже про Мопассана лише в самій Франції до 1966 року (коли вийшла книга А. Лану) було надруковано близько п'ятдесяти книг, не рахуючи величезної кількості статей у періодиці. Всі ці твори про Мопассана належали або тим, хто безпосередньо знав письменника (Франсуа Тассар, Ерміна Леконт дю Нуї, Поль Бурже, брати Гонкури, Альбер Люмброзо, Жюль Леметр тощо), або дослідникам і літературознавцям, таким як Артін Артіньян, Жак Торваль, Андре Віаль, Рене Дюменіль, Поль Неве та іншим. Але навіть ті з них, хто намагався серйозно поставитися до свого завдання (а таких було дуже мало), перебували здебільшого у полоні хибних уявлень про Мопассана, підпадали під вплив напіввигаданих історій і навіть анекдотів, що ними рясніла спотворена «друзями» біографія видатного письменника. Тому всі ці автори не могли, а частіше не хотіли зрозуміти найголовніших думок та ідей творів Мопассана-письменника.

Отже, А. Лану було потрібно, спираючись на незаперечливі факти, виробити власну концепцію, власне бачення життя й творчості Мопассана, спростувати ті неправдиві відомості й докази, інколи — прямі наклепи, які, власне, вже давно за силою традиції супроводжували ім'я видатного митця. Перед автором стояло завдання

створити книгу, яка б найбільше з усіх відомих правдиво розкривала як внутрішній світ Мопассана, так і найприкметніші особливості його романів і новел. Крім того, дослідник вирішив особливу увагу звернути на ідейний бік творчості письменника, що, як правило, повністю ігнорувався буржуазними літературознавцями, які, навпаки, намагалися спотворити й дискредитувати творчу спадщину Мопассана, довести, що він є автором виключно еротичних або скандальних сюжетів. І це не було випадковим. Адже вони були ідеологами свого класу, свого суспільства, яке ненавиділо Мопассана й не подарувало йому гостровикривальних творів, не могло забути його вбивчої прямої, з якою він показував огидне обличчя представників буржуазії.

Тому Мопассана звинувачували у всіляких «гріхах», називали «декадентом» і «комерсантом у літературі», порівнювали з маркізом де Садам, намагалися пояснити всю його творчість душевним захворюванням. Тому Мопассана ненавиділи і криваві версальці, і їхні літературні захисники типу Леона Доде чи Франсіска Сарсея, співці колоніальних авантур, реакціонери всіх відтінків і анархісти, расисти й буржуазні ділки. Не випадково у 1940-х роках кампанію наклепів проти Мопассана, як і проти інших визначних письменників-реалістів, активно розгорнули запродавці французького народу, літератори-колабораціоністи Поль Моран і Шарль Моррас, Дріє Ля Рошель і Абель Ерман, Луї Селін і Анрі де Монтерлан.

Ця огидна кампанія проти Мопассана триває і в наш час. Характерна деталь: у Франції ще й зараз немає повного видання творів Мопассана, зокрема, лишаються незібраними його численні публіцистичні статті, нариси, листи тощо.

На захист письменника виступили Е. Золя і А. Франс, А. Барбюс і Р. Роллан, Р. Мартен дю Гар і Е. Базен, М. Дрюон, Р. Мерль, Ж. Сіменон. У статті, присвяченій 100-річчю від дня народження Мопассана, французький письменник і літературознавець П'єр Декс писав: «Мопассан — французький письменник. І ми безпосередньо відповідаємо за те, щоб його навчилися читати у 1950 році...» Книга А. Лану і є однією з найвдаліших спроб «навчитися читати» Мопассана. Адже небажання зрозуміти його творчість з боку корифеїв буржуазної літератури, прагнення прищепити це небажання широким масам призвели до того, що вже за життя письменника його твори почали сприйматися поверхово. І водночас у Франції мало письменників, які б користувалися такою популярністю, як Мопассан.

Можна без перебільшення твердити, що, власне, Лану належить честь повернення доброго імені Мопассана-письменника і Мопассана-людини в його ставленні до Паризької Комуні й комунарів. Понад століття все це замовчувалося або ж спотворювалося, викрив-

лялося «благонадійними». Арман Лану, проте, доводить, що Гі де Мопассан ніколи не був ворогом Комуни й комунарів, більше того — він визнавав за їхніми керманічами право обстоювати свої ідеї. Так, не раз він повторить із симпатією до пристрасного Жюля Валлеса його слова про справедливість громадянської війни. Так, він не раз гнівно затаврує презирством ім'я одного із катів Комуни Тьєра.

Цінність дослідження А. Лану полягає не лише в тому, що він на основі документальних даних правдиво відтворює докладну картину життя Мопассана, а й в аналізі ідейної основи творів письменника. Він показує його ставлення до буржуазного суспільства, яке письменник завжди ненавидів і нещадно висміював у типових образах своїх новел і романів. Спираючись на його твори, дослідник переконливо довів, що Мопассан — це не «сноб» чи «аморальний письменник», а видатний художник-реаліст, який піднімає надзвичайно актуальні й злободенні соціально-політичні проблеми своєї доби.

Історія нещасної ошуканої Пампушки переростає в нього у нещадне викриття жорстокості окупантів, «підлоти порядних людей», які перетворюються на спекулянтів і ненависних чесним французам колабораціоністів. Тема уславлення патріотизму простих людей нерозривно поєднується з різким виступом письменника проти пруського мілітаризму, проти загарбницької війни, якій він протиставляє мирну творчу працю, знання й науку. Він повністю виправдовує патріотів, які захищають свою землю від окупантів. Образи повії Рашелі, яка мстить за французьких жінок, убиваючи ножем пруського офіцера, старого дядька Мілона, який поодиноці знищує прусаків, тітки Соваж, яка спалює їх разом із своєю хатою, комерсанта Дюбуї, який б'ється на дуелі з пруським офіцером за образу Франції, й багато інших — усе це справжні патріоти, і Мопассан пишається ними. Часто неосвічені й дещо брутальні, вони виявляють значно вищі духовні й моральні якості, аніж представники так званого вищого класу.

Сила й життєвість цих образів така велика, що, як зазначає А. Лану, вони надихатимуть патріотів і в пізніші часи — як це було у час руху Опору у Франції. Взагалі, слід відзначити цю особливість книги — її автор періодично перекидає місток з минулого в нашу сучасність, показуючи нев'янучу актуальність Мопассана.

Особливе місце в аналізі А. Лану посідає роман «Любий друг». Дослідник показав, як палка ненависть письменника до Третьої республіки, до всієї буржуазної дійсності, що, власне, й визначила силу його реалізму, знайшла своє втілення в блискучих образах твору. А. Лану «розшукує» тих, хто міг стати прототипом його героїв. І для цього робить відступи, екскурси у потаємне життя різних

верств буржуазного суспільства. Шляхом копітких зіставлень, сміливих, завжди побудованих на неспростовних фактах припущень він знаходить тих представників продажного світу журналістів, фінансових ділків і спекулянтів, обстоювачів колоніальних авантур, які разом із своїми зрадливими дружинами й коханками, особисто знайомими з Мопассаном, найвірогідніше могли стати для нього основою майбутніх образів роману. Та А. Лану постійно застерігає читача проти того, щоб розглядати всіх цих Каен д'Анверів, Фульдів, Форестьє, Вальтерів як копії якихось конкретних представників «вершків» Парижа. Автор доводить, що всі вони, включаючи й головного героя Жоржа Дюруа — це потворне породження безчесного й злочинного світу визиску й насильства, — є образами збірними й глибоко типовими для буржуазних кіл Франції 80-х років XIX століття.

Жваво й невимушено відтворює А. Лану історичні події, «тло» роману: грандіозні за розмірами й цинічні за своїм змістом фінансові махінації, політичні інтриги, чергові колоніальні авантюри урядових ділків у Північній Африці. Неодноразово підкреслюючи різко негативне ставлення Мопассана до воєн і особливо до злочинних колоніальних експансій, автор книги водночас наголошує на тому, що письменник ніколи не був примиренцем чи пацифістом, і виправдував всенародну війну, війну громадянську. До цієї теми А. Лану повертається постійно. Він розшукує забуті й зовсім невідомі нам статті Мопассана, надруковані у період його журналістської діяльності в різних газетах, де особливо чітко розкривається ненависть Мопассана до «бича людства», як він з презирством називав французьких і пруських воявничих генералів.

Радянським читачам завжди були близькі й зрозумілі подібні позиції письменника, який розвивав кращі традиції французької гуманістичної літератури. Знахідки й відкриття А. Лану роблять ще переконливішою й наочнішою ненависть та непримиренність Мопассана до політики брутального насильства, гноблення й експлуатації економічно відсталих народів.

В усіх інших випадках автор книги про Мопассана так само намагається відтворити ті реальні обставини й події, знайти тих найяскравіших представників мопассанівської епохи, які дали письменнику привід для написання своїх художніх полотен, і в першу чергу — романів.

Таким твором був перший роман Мопассана «Життя», в якому він, тонкий спостерігач усіх змін у суспільстві, розкрив логіку історичного процесу — руйнування й зникнення з історичної арени дворянства та його культури, що поступилося місцем перед егоїстичним буржуазним світом з його антигуманізмом, лицемірством і повною байдужістю до людини. До цієї теми письменник вертатиметься ще

не раз у своїх оповіданнях «Правдива історія», «Перший сніг», «Удова», «Гарсоне, кухоль пива!», «Сповідь жінки» тощо.

У романі «Гер і Жан», Мопассан викриває святенництво й нікчемність буржуазної моралі. А. Лану намагається відшукати реальну основу цього твору і робить припущення, що вона могла бути частково запозичена письменником з газетної хроніки про історію із спадщиною позашлюбної дитини, однак вирішальним, обстоює автор життєпису Мопассана, є мотив автобіографічного характеру.

Як розповідає дослідник, в основу конфлікту написаного після «Любого друга» роману «Монт-Оріоль» Мопассан поклав перипетії запеклої боротьби двох хижаків-користолюбців — банкіра Брокера й здирливого володаря земельної ділянки, де мав розміститися фешенебельний курорт. До цієї непривабливої історії, яскраво зображеної письменником — адже все побудовано на безсоромній експлуатації й обдурюванні хворих та на обмані громадської думки, тобто прийомі, дуже поширеному серед тогочасної французької буржуазії, прилягає розповідь про безсоромне шахрайство буржуазної медицини, представники якої теж беруть найактивнішу участь у цинічній гонитві за прибутками. Мопассан був безпосереднім свідком усіх етапів цієї боротьби, що вилилася в гостровикривальний роман.

Якщо в Еміля Золя нас приваблює щонайперше соціально-політична позиція, надзвичайна громадська активність письменника, то Мопассан вражає своїм щедрим і великим талантом, глибоким психологізмом у змалюванні героїв, внутрішнім особистим драматизмом, суперечливою позицією щодо буржуазного суспільства, яке він зневажав, але з яким так ніколи і не наважився порвати. Він не бачив майбутнього й не вірив у нього. Його життя було суцільною трагедією, суспільство, яке він ненавидів, зрештою й убило великий талант...

А. Лану пише про це прямо й доказово, симпатизуючи своєму героєві й уболіваючи за його долю. Щоправда, інколи почуття міри зраджує його, і він надто високо підіймає завісу над суто інтимним життям і взаєминами письменника.

Не з усім, що написав він про Мопассана, певна річ, можна погодитися. В його книзі є думки й епізоди, що викликають заперечення, й є прикрі прогалини. Розповідаючи історію створення найголовніших романів і оповідань Мопассана, подаючи подробиці про той ажіотаж, що його викликала поява на книжковому ринку чергової збірки письменника, докладно з'ясовуючи причини написання кожної — зауважимо, інколи аж надто докладно, — А. Лану майже не зупиняється на стилі, композиції, художніх прийомах письменника, хоч неодноразово й підкреслює довершений характер його творів. Цілком можливо, що він і не ставив перед собою подібного завдан-

ня, бо жанр белетризованої біографії (а цю книгу можна назвати й біографічним романом) припускає відсутність глибокого літературознавчого аналізу. Але як на нашу думку, то книга від цього не постраждала б, а, навпаки, лише повніше розкрила творчість видатного майстра слова. В усякому разі сам дослідник, уже давно визнаний письменник, підпадає під вплив мопассанівського таланту, і це знаходить частковий вияв у певному наслідуванні стилю, запозиченні окремих прийомів, прагненні досягти точності й гостроти думки Мопассана.

Так уже сталося, що присвячені цьому класику французької літератури праці розкривали насамперед характерні особливості Мопассана-письменника. Зокрема, саме за цим принципом написані майже всі дослідження радянських літературознавців про Мопассана, які розглядали лише художні твори письменника й окремі збірки його публіцистичних статей, але були позбавлені змоги ознайомитися бодай з частиною його розкиданих по всіх усюдах архівів, і тому не могли глибоко знати його життя. А. Лану пішов іншим шляхом — він зосередив свою увагу на Мопассанові-людині, на тих деталях його діяльності, які до цього були мало відомі. Адже Мопассан ніколи про себе нічого не говорив і не любив, щоб про нього писали. Для читачів, твердив він, лишаються художні твори, особа ж письменника недоторканна і повинна їх цікавити якнайменше. Тому А. Лану й намагався передусім показати живого Мопассана. Це було надзвичайно складно, адже треба якомога глибше проникнути у найпотаємніший світ думок і почуттів художника, зрозуміти його шукання, появу в його свідомості тих чи інших сюжетів, неповторних образів героїв. Таким чином, А. Лану цілком правомірно хотів поєднати в дослідженні людину й митця, знайти в цьому єднанні ключ до всіх творів Мопассана. Певною мірою йому пощастило цього досягти.

Проте, часто звинувачуючи письменника у прихильності до еротичної тематики й неодноразово пояснюючи причини й джерела цієї пристрасті, А. Лану дещо зловживав цим, раз у раз вдаючися до інтимних подробиць життя самого письменника, інколи зовсім зайвих і навіть образливих для його пам'яті.

Не можна погодитися, скажімо, з тим, що, досліджуючи творчість Мопассана, він ставить у залежність більшість його романів і оповідань від біографії самого письменника, пояснює ними численні епізоди його життя. У даному випадку творчий домисел А. Лану заводить його надто далеко. Так само нав'язливою ідеєю про позашлюбне народження, що нібито переслідує Мопассана (проте А. Лану так і не зміг нічого довести!) і водночас «надихає його творчість», він пояснює появу «Гера і Жана», оповідань «Татко Сімона», «Добродій Паран», «Батько», «Син», «Маслиновий гай» тощо.

А. Лану часто зіставляє автора з героями його творів, шукає в них спільних рис. Він робить цей прийом постійним, не розуміючи певної штучності його й нарочитості, і цим знижує значення усієї творчості письменника, його реалістичної майстерності.

Подібне зниження, а воно йде він певного нерозуміння проблеми, спостерігаємо й тоді, коли А. Лану перебільшує хворобливі мотиви в окремих творах Мопассана, пояснюючи їх виключно станом здоров'я і душевним захворюванням письменника.

На жаль, А. Лану нічого не говорить про ставлення Мопассана до свого народу, зокрема до селянства. Не випадково велика кількість оповідань, присвячених цій темі, випадає з поля зору дослідника. А шкода, адже це надзвичайно складна й цікава проблема, варта глибокого з'ясування. Відомо, що письменник на початку свого літературного шляху під впливом поширеного в літературі фізіологізму зображував селян брутальними напівтваринами, егоїстичними й жорстокими, темними й жадібними. Саме такими постають спочатку герої Мопассанових оповідань. Разом із тим ці твори часто несуть у собі гумор, іронію; життя селян для письменника — джерело невичерпних анекдотичних фавул. Подібне поверхове й скептичне ставлення Мопассана, традиційне для дрібнобуржуазної інтелігенції, затулило від нього страшні злидні селян, їхнє тяжке життя, значення їхньої праці. Але що більше він розумів сутність буржуазної дійсності, то краще починав бачити свою помилку в зображенні сільської бідноти. Всупереч своєму скепсису, письменник врешті розгледів селянина-трударя, патріота, гуманшу й високоморальну людину. Його оповідання дедалі більше сповнюються симпатіями й співчуттям до людей, приречених на важку працю. Мопассан чіткіше й чіткіше починає розуміти, що в кожному з цих людей, його героїв, благородства, справедливості, чесності й доброти значно більше, аніж у першого-ліпшого представника так званих пристойних родин. Саме про такий важливий злам у творчості письменника свідчать оповідання «Дядько Мілон», «Дочка Мартена», «Дядько Амабль», «Історія однієї наймички», «Кролик», «Фермер» і багато інших. Саме тому чудовий знавець сучасного французького села, автор багатьох романів на сільську тему, письменник-комуніст П'єр Гамарра знаходить у творах Мопассана «серце простих людей, що живуть близько до землі й природи, серце, яке інстинктивно відчуває Мопассан і яке прагне весни й миру у всьому світі». Таким чином, цей важливий аспект у письменницькій діяльності Мопассана, який можна було б назвати «народ і Мопассан», повністю випущений надзвичайно ретельним дослідником.

Шкода також, що дуже мало уваги А. Лану приділив питанню про вплив І. С. Тургенєва на Мопассана і про зв'язки між цими

двома письменниками. Взагалі, проблеми контактів Мопассана з Росією дослідник зовсім не торкається.

Таким чином, книга сучасного французького письменника про Мопассана має певні вади, суперечливі сторінки, ставить дискусійні проблеми, хоч і не розв'язує їх. Та чи й можна це зробити? Адже сам А. Лану пише у післямові про незавершеність свого твору, бо багато свідчень і документів назавжди зникли.

Та попри все це, цікаве дослідження А. Лану дає нам найповніше уявлення про життя й творчість одного з найвидатніших класиків французької літератури другої половини ХІХ ст.—Ті де Мопассана. Немає сумніву, що українські читачі, які завжди з щирою симпатією ставилися до культури французького народу, з інтересом сприймуть книгу А. Лану й оцінять його спробу глибше висвітлити літературну діяльність популярного у нас письменника.

В. ПАЩЕНКО

З М І С Т

ВІД АВТОРА	3
ЧАСТИНА ПЕРША. Кам'янистий берег Етрета	5
ЧАСТИНА ДРУГА. Свіданок веслярів	58
ЧАСТИНА ТРЕТЯ. Любий друг	146
ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА. Горля	241
ЧАСТИНА П'ЯТА. Шлях смерті	309
ЧАСТИНА ШОСТА. Зустріч із дзеркалами	406
Післямова	473
<i>В. Пащенко, Книга Армана Лану про Мопассана</i>	<i>476</i>

АРМАН ЛАНУ

**МИЛЫЙ
ДРУГ
МОПАССАН**

Роман

Перевод с французского
Вадима Григорьевича Решетилова и
Иды Ефимовны Берман
(На украинском языке)

Київ, Головное издательство
издательского объединения
«Выща школа»

Редактор *Л. О. Біда*. Художне оформлення *Л. С. Карапетян*.
Художній редактор *Г. Т. Конєз*. Технічний редактор *З. С. Они-
щук*. Коректор *Л. Д. М'якоход*.

Информ. бланк № 7427

Здано до набору 20.11.81. Підписано до друку 27.04.82. Формат
84×108/32. Папір друк. № 3. Ліг. гарн. Вис. друк. 25,62 умовн. друк.
арк. 25,62 ум. фарб.-відб. 26,86 обл. вид. арк. Тираж 50 000 пр. Вид.
№ 5534. Зам. 2—2402. Ціна 2 крб. 90 коп.

Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 252054,
Київ-54, вул. Гоголівська, 7.

Надруковано з матриць друкарні ордена Леніна комбінату друку
«Радянська Україна», Київ, Анрі Барбюса, 51/2 на Головному під-
приємстві Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкни-
га», 252057, Київ-57, вул. Довженка, 3.

2 крб. 90 к.

